ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1931

ΜΕΘ' ΕΝΟΣ ΠΙΝΑΚΟΣ ΚΑΙ 116 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1931

ΜΕΘ' ΕΝΟΣ ΠΙΝΑΚΟΣ ΚΑΙ 116 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,, ΜΑΪΣΝΕΡ & ΚΑΡΓΑΔΟΥΡΗ—5986

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Της ἐκδόσεως της Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημεριδος ἐπιμελουνται τρεις τῶν συμβούλων της Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα της Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν της Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.

3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὑρήματα καὶ πορίσματα των ἀνασκαφων της Ἑταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμέναι δὲ ἐν γλώσσῃ καθαρευούσῃ.

Ἡ ἐπὶ της ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ᾗ ἀπόκειται ἡ περὶ της δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολήν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοις πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις.

Τὴν εὐθύνην των ἐν ταις δημοσιευομέναις πραγματείαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικων γνωμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πας προσωπικου χαρακτῆρος ἔλεγχος.

4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοὐλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ των ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἕκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ ἀντὶ δραχμῶν 500.

5. Οἱ συντάκται των δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι δραχμὰς χαρτίνας ἑκατὸν εἴκοσι πέντε ἀντὶ ἑκάστου τυπογραφικοῦ φύλλου καὶ ἀντίτυπα πεντήκοντα των πραγματειῶν αὐτῶν.

6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῳ ἀρχείῳ.

7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῆ τω σκοπῷ της Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

		Σελὶς
Οἰκονόμος:	*Ὁ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου πήλινος οἰκίσκος κατὰ νέαν συμπλήρωσιν*	*1 - 53*
Μυλωνᾶς:	*Ἐρυθρόμορφος κρατὴρ Ἐλευσῖνος*	*53 - 68*
Ξυγγόπουλος:	*Φραγκοβυζαντινὰ γλυπτὰ ἐν Ἀθήναις*	*69 - 102*
Peek:	*Μετρικαὶ ἐπιγραφαὶ*	*103 - 119*
Σωτηρίου Μαρία:	*Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς Βοιωτίας*	*119 - 157*
Μαρινᾶτος:	*Ἡ ὀρεία κρύσταλλος ἐν Κρήτῃ*	*158 - 160*

Κεραμόπουλλος:	*Σύμμεικτα Ἀρχαιολογικὰ*	*161 - 165*
Ρεδιάδης:	*Ὁ Κρητικὸς Λαβύρινθος καὶ οἱ σχετικοὶ μύθοι*	*165 - 173*
Βαμβουδάκης:	*Ἐπιγραφὴ ἑλληνιστικὴ ἐν ἄνω Βαθεῖ Σάμου*	*173 - 174*
Γιαννόπουλος:	*Ἐπιγραφαὶ Θεσσαλίας*	*175 - 180*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκόνες

Ὁ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου πήλινος οἰκίσκος κατὰ νέαν συμπλήρωσιν.

Σελ.	Εἰκ.	
1	1	Ὁ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκος κατὰ τὸν K. Müller.
2	2	Τὸ σῳζόμενον μέρος τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς κάτωθεν.
4	3	Τὰ ἐκ διαφόρων οἰκίσκων κατὰ τὸν Müller προερχόμενα τεμάχια συνηρμοσμένα εἰς ἕνα.
5	4	Πρόσοψις τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.
6	5	Τεμάχιον Γ δεξιᾶς κλιτύος τῆς στέγης.
7	6	Γραμμικὸν σχεδιογράφημα ἀριστεροῦ τοίχου μετὰ πλακὸς δαπέδου.
8	7	Ἀριστερὰ κλιτὺς στέγης μετὰ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς.
8	8	Πρόσθετον ἀέτωμα.
9	9	Κάτοψις πλακὸς ὀροφῆς.
10	10	Τεμάχιον Δ.
11	11	Ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.
12	12	Δεξιὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.
13	13	Δάπεδον τοῦ προστύλου χώρου κατὰ φωτογραφίαν.
14	14	Δάπεδον προστύλου χώρου κατὰ σχεδιογράφημα.
15	15	Ἡ νέα συμπλήρωσις τοῦ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου οἰκίσκου κατὰ προοπτικὸν σχεδιογράφημα.
25	16	Ἀρχαϊκὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ.
26	17	Διάγραμμα ναΐσκου τῆς παρὰ τὸν Σελινουντα Gaggera.
26	18	Ἀναπαράστασις ναΐσκου εἰκ. 17.
27	19	Ἀναπαράστασις ναοῦ τοῦ Aletrium κατὰ τὸν Conte Cozza.
27	20	Τεμάχια πηλίνου διστύλου προστύλου ἀναθηματικοῦ ναΐσκου τοῦ Satricum.
28	21	Διάγραμμα πηλίνου ναΐσκου του Satricum.
29	22	Ἐκ τῆς Λακωνικῆς κύλικος του Λούβρου.
30	23	Ἐκ τοῦ ἐρυθρογράφου κρατῆρος τοῦ Ruvo.
32	24	Διάγραμμα οἰκίας ἐν Haldorf νομοῦ Melsungen τῆς Γερμανίας.
43	25	Πήλινος οἰκίσκος Σαλμανόβου.
44	26	Πήλινος οικίσκος Κοτζαντεϊρμέν.
47	27	Πρόοψις πηλίνου ναΐσκου Κρεσταίνων (Σκιλλουντος). Ἀθῆναι, Ἐθν. Μουσεῖον.
48	28	Ὀπισθία ὄψις ναΐσκου Κρεσταίνων.
49	29	Δεξιὰ πλαγία ὄψις ναΐσκου Κρεσταίνων.
50	30	Πήλινον πτηνὸν ἐκ Σκιλλοῦντος.
51	31	Πήλινα ἀρχαϊκὰ εἰδώλια ἐκ Σκιλλοῦντος.
51	32	Πήλινα μικρὰ ἀγγεια ἐκ Σκιλλοῦντος.
52	33	Πηλίνη φιάλη Σκιλλοῦντος.
52	34	Ἑλληνιστικὰ ἀγγεια Σκιλλοῦντος.

Ἐρυθρόμορφος Κρατὴρ Ἐλευσῖνος.

54	1	Ἐρυθρόμορφος κρατὴρ Ἐλευσῖνος.
55	2	Παράστασις προσθίας ὄψεως του κρατῆρος τῆς Ἐλευσῖνος.
60	4	Παράστασις ὀπισθίας ὄψεως τοῦ κρατῆρος τῆς Ἐλευσῖνος.

Φραγκοβυζαντινὰ Γλυπτὰ ἐν Ἀθήναις.

70	1	Ἀνάγλυφον τόξου Α΄ ἐν τῳ Βυζαντινῳ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
70	2	Οἱ Μάγοι ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄.
70	3	Ὁ Ἄγγελος ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄.
70	5	Ὁ Ποιμὴν ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄.
71	4	Τὸ ποίμνιον ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄.
71	6	Ὁ Ἰωσὴφ ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄.
73	7	Ἀνάγλυφον τόξου Β΄. ἐν τῳ Βυζαντινῳ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
73	8	Ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ τόξου Β΄.
73	9	Ὁ Ἀδὰμ ἐπὶ τοῦ τόξου Β΄.
73	10	Ἡ Εὔα ἐπὶ του τόξου Β΄.
75	11	Ἀνάγλυφον τόξου Γ΄. ἐν τῳ Βυζαντινῳ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
75	12	Ὁ Προφήτης Σολομὼν ἐπὶ τοῦ τόξου Γ΄.
75	13	Ὁ Προφήτης Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ΄.
75	14	Ὁ Πρόδρομος ἐπὶ τοῦ τόξου Γ΄.
78	15	Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία τῆς Ὁμορφης Ἐκκλησιᾶς ἐν Αἰγίνῃ.
80	16	Παράστασις τάφου ἐν μικρογραφία τοῦ ὑπ᾽ Ἀριθ. 463 Κώδ. (φ. 120α) τῆς ἐν Ἁγίῳ ὄρει Μονῆς Ἰβήρων.
81	17	Ἐπιτύμβιος πλὰξ ἐν τῳ χωρίῳ Σκαλούφια τῆς Κρήτης.
82	18	Ἀνάγλυφον τῆς Γεννήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Σελ.	Εἰκ.	
84	19	Τμῆμα τόξου Ια ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
84	20	Τμῆμα τόξου Ιβ ἐν τῳ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
84	21	Τμήματα τόξων Ιγ καὶ Ιδ ἐν τῳ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
85	22	Τμῆμα τόξου ΙΙ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
86	23	Τμῆμα τόξου ΙΙΙ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
86	24	Τμῆμα τόξου ΙV ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
88	25	Τμήματα τόξου Vα καὶ Vβ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Ἀθηνῶν.
88	26	Τμῆμα Ἀναγλύφου VI ἐν τῷ Βυζ. Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
89	27	Ἄγαλμα του Ἁγ. Θεοδώρου ἐν τῷ ναῷ της Chartres.
89	28	Ἐπιτυμβιος πλάξ μέλους τῆς οἰκογενείας Lusignan ἐκ Κύπρου ἐν τῷ Μουσείῳ του Λούβρου.
90	29	Ἄγαλμα τῆς βασιλίσσης Σαβὰ ἐν τῷ ναῷ τῆς Chartres.
91	30	Ἀποκατάστασις τοῦ τάφου. εἰς ὃν ἀήκουσι τὰ τεμάχια Ια-δ.
97	31	Ἀνάγλυφος πλάξ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
97	32	Τμῆμα ἐπιστυλίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
101	33	Τμῆμα ἐκ τοῦ βορείου τόξου τῆς Παρηγορητίσσης ἐν Ἄρτῃ.
101	34	Τμῆμα ἐκ τοῦ δυτικοῦ τόξου τῆς Παρηγορητίσσης ἐν Ἄρτῃ.

Μετρικαὶ ἐπιγραφαί.

104	1	Τεμάχιον Ἀττικου Ἐπιτυμβίου ἐν Cleveland.
106	2	Ἐπιτύμβιον ἐν τῷ Μουσείῳ Πειραιῶς.

Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς τῆς Βοιωτίας.

120	1	Δυτικὴ πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
121	2	Ἀνατολικὴ ὄψις του ναου τῆς Σκριπους.
122	3	Κάτοψις του ναοῦ τῆς Σκριπους.
123	4	Τομὴ κατὰ μῆκος του ναου τῆς Σκριποῦς.
124	5	Δυτικὴ πρόσοψις καὶ τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
125	6	Λείψανα προπύλου τῆς βορείου εἰσόδου του ναου τῆς Σκριποῦς.
127	7	Ἐσωτερικὸν του ναου τῆς Σκριποῦς ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον.
128	8	Βόρειον σκέλος του σταυρικοῦ σώματος του ναου τῆς Σκριποῦς.
129	9	Θόλος καὶ τροῦλλος του ναου τῆς Σκριποῦς ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς.
130	10	Νοτία ὄψις του ναου τῆς Σκριποῦς.
131	11	Βορειοδυτικὴ ὄψις του ναου τῆς Σκριπους.
133	12	Ἡλιακὸν ὡρολόγιον ἐντοιχισμένον εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν του ναοῦ.
135	13	Κάτοψις ἐρειπωμένου ναου πλησίον του ναου τῆς Καισαριανῆς.
137	14	Κάτοψις του ναου τοῦ Ἁγ. Νικολάου Αὐλίδος.
138	15	Βορεία καὶ ἀνατολικὴ ὄψις του καταστραφέντος ναου του Ἁγίου Νικολάου Αὐλίδος.
139	16	Κάτοψις του ἐπισκοπικοῦ ναου τῆς Σκύρου.
139	17	Κάτοψις του Ἁγίου Ἀνδρέου Κυθήρων.
140	18	Γεισον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν του ναου τῆς Σκριπους.
141	19	Τμήματα γείσων του ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
142	20	Ἀνάγλυφον ἐξ Ἐφέσου.
142	21	Γεισον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριπους.
143	22	Ἡ ἁψὶς του ἱεροῦ Βήματος.
144	23	Γεισον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν του ναοῦ.
145	24	Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ ἱερ. Βήματος δεξιὰ του παραθύρου.
145	25	Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἁψῖδα του ἱερ. Βήματος ἀριστερὰ του παραθύρου.
146	26	Ἀργυροῦν περσικὸν πινάκιον του μουσείου Ἑρμιτὰζ τῆς Πετρουπόλεως.
146	27	Γεισον ἐντοιχισμένον εἰς τὸ πρόπυλον του ναου.
147	28	Κιονόκρανον παραθύρου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
148	29	Ἐπιστύλιον τοῦ τέμπλου.
149	30	Πεσσίσκος τέμπλου.
149	31	Τμῆμα θωρακίου τοῦ τέμπλου.
150	32	Κιονόκρανον ἐκ τῆς Βασιλικῆς των Στοβῶν.
150	33	Τμῆμα ἐπιστυλίου ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.
151	34	Ἐπίθημα παραστάδος ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.
151	35	Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Σελ. Εἰκ.

152 36 Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

153 37 Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱερ. Βήματος.

155 38 Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

155 39 Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

156 40 Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος.

157 41 Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον ἐξωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριπους.

Ἡ ὀρεία κρύσταλλος ἐν Κρήτῃ.

Σελ. Εἰκ.

158 1 Τεμάχια ὀρείας κρυστάλλου.

160 2 Μινωικὰ «κρύσταλλα».

Πίνακες.

58-59 — Πίναξ Παρένθετος: Εἰκ. 3. Κεφαλὴ ἵππέως καὶ ἵππου προσθίας παραστάσεως ἀμφορέως Ἐλευσινος. Εἰκ. 5. Λεπτομέρειαι κεφαλῆς σατύρου καὶ ὄνου ἀμφορέως Ἐλευσῖνος.

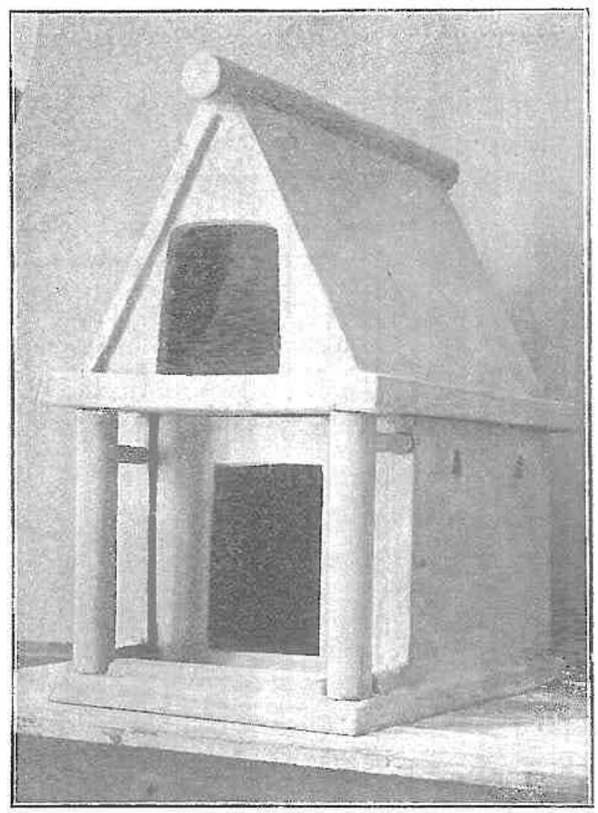
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ο ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΓΕΙΟΥ ΗΡΑΙΟΥ ΠΗΛΙΝΟΣ ΟΙΚΙΣΚΟΣ ΚΑΤΑ ΝΕΑΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΝ

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν ἐνεργηθείσας ἐν τῷ Ἡραίῳ του Ἄργους ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν, ὡς γνωστόν, καὶ πήλινά τινα τεμάχια πλακῶν, φέροντα γεωμετρικὴν διακόσμησιν μετ' ἐλαχίστων στοιχείων ἀνατολιζόντων, τὰ ὁποια τάσσουσι τὰς πηλίνας πλάκας εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς γεωμετρικῆς λεγομένης περιόδου ἤτοι περὶ τὰ μέσα, πιθανῶς, τοῦ 8ου π. Χ. αἰῶνος.

Αἱ πήλιναι αὗται πλάκες, παραμείνασαι ἀνεξέταστοι πρότερον, ἐμελετήθησαν λεπτομερῶς τῷ 1922 ὑπὸ τοῦ κ. Kurt Müller, ὁ ὁποῖος καὶ ἀνεκοίνωσε τὸ πόρισμα τῆς ἀξιολόγου ἐργασίας αὐτοῦ ἐν ταῖς Athen. Mitteilungen τοῦ 1923 (τόμῳ 48ῳ) σελ. 52 ἑ. πίν. VI καὶ VII.

Εἰκ. 1. Ὁ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκος κατὰ τὸν K. Müller.

Ὁ Müller ὀρθῶς ἐν μέρει ἀνεγνώρισεν ὅτι αἱ πήλιναι αὗται πλάκες προέρχονται ἐκ μικρῶν οἰκίσκων, χρησιμευσάντων ὡς ἀναθημάτων εἰς τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους, ἐπλανήθη δὲ μόνον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκίσκων δεχόμενος ὅτι αἱ πήλιναι πλάκες ἀνήκουσιν εἰς δύο χωριστοὺς οἰκίσκους, ἐν ᾧ πράγματι αὗται προέρχονται ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη παρέσυρε τὸν Müller, ὥστε νὰ συμπληρώσῃ τὴν στέγην ἄλλως ἢ ὅπως ἐκ τῶν σῳζομένων λειψάνων ἐνεδεικνύετο ***(εἰκ. 1)***[1], ἔκτοτε δὲ ἡ συμπλήρωσις αὕτη διεδόθη περαιτέρω ἄνευ τινὸς ἀντιρρήσεως[2].

1 Κατὰ φωτογραφικὸν ἀντίτυπον παραχωρηθὲν εὐμενῶς ὑπὸ της ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ τοῦ κ. E. Kunze.

2 1) Kurt Müller, Gebaudemodelle spatgeometrischer Zeit = Ath. Mitt. (48) 1923, 52 ἑ. πίν. 6 - 7.

2) Oscar Reuther, Urformen des Sparren - und Pfettendaches = Ath. Mitt. (50) 1925, 112.

3) Georg Karo, ἐν Ebert Reallexikon der Vorgeschichte τόμ. 5 (1926) πίν. 74, σελ. 228.

4) C. Schuchhardt, Alteuropa ² (1926) 241, εἰκ. 138.

5) Carl Weickert, Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien (1929) 65.

6) F. Lehmann - Hartleben, Wesen und Gestalt griechischer Heiligtümer ἐν Die Antike VII (1931), 43 εἰκ. 42-44.

7) Humfry Payne, Necrocorinthia (1931), 250 σημ. 3.

8) Robertson, Greek and Roman Architecture 54.

Ἡ νέα ὑπ' ἐμοῦ γενομένη συμπλήρωσις του οἰκίσκου ἀνεκοινώθη τὸ πρῶτον πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῃ συνεδρίᾳ της 2ας Ἀπριλίου 1931. Βλ. Πρακτικὰ της Ἀκαδημίας 1931, 163 ἑ.

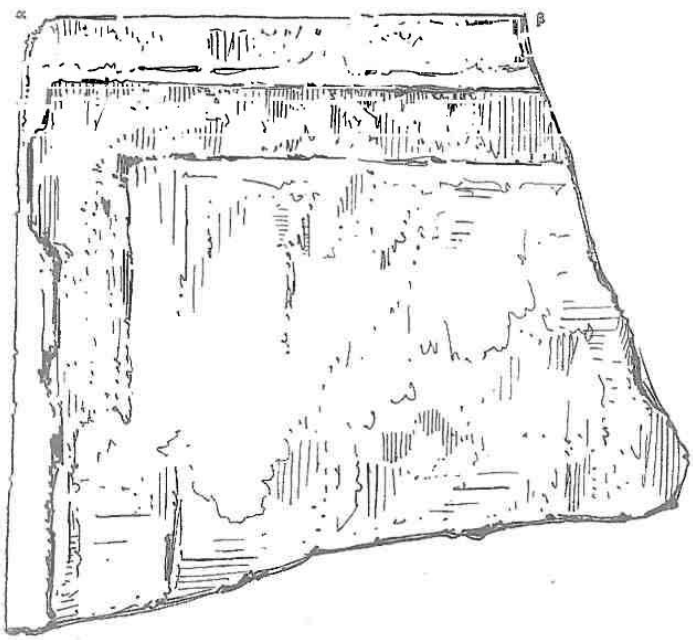
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τὰ σῳζόμενα ταῦτα λείψανα, ἀποκείμενα ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ (ἀρ. 15471), εἶναι:

1. Ἓν τεμάχιον τοῦ δαπέδου τοῦ οἰκίσκου, ἀνῆκον εἰς τὸ πρόσθιον αὐτοῦ ἥμισυ, διδακτικὸν δὲ διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ προστῴου.

2. Δύο πλάκες περίπου ἀκέραιοι, ἀποτελοῦσαι τοὺς δύο πλαγίους τοίχους τοῦ οἰκίσκου, ἔχουσαι δὲ ἑκάστη ἀνὰ δύο τριγωνικὰ ἀνοίγματα ἐν εἴδει παραθύρων, οὐχὶ πολὺ ἀπομεμακρυσμένα ἀπὸ τῆς ὀροφῆς (Ath. Mitt. αὐτ. πίν. VI,3. VII,2).

3. Τεμάχιον πλακὸς πηλίνης μόνον κατὰ τὰ δύο ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτῆς περάτων σῳζομένης, κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ δύο ἀποκεκομμένης ***(εἰκ. 2)***[1]. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη εἶναι σημαντική, διότι ἡ σημερινὴ πραγματικὴ κατάστασις τῆς πλακὸς δὲν παρέχει ἀμέσως οὔτε τὸ ἀρχικὸν μῆκος οὔτε τὸ ἀρχικὸν πλάτος αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς πλακὸς ταύτης ἐφαρμόζεται εἰς ἴχνη καταφανῆ, προελθόντα ἔκ τε τῆς ἀρχικῆς συγκολλήσεως καὶ ἐκ τῆς μετέπειτα ἀποσπάσεως ἡ ἑπομένη.

Εἰκ. 2. Τὸ σῳζόμενον μέρος της πλακὸς της ὀροφης κάτωθεν. αβ στενὴ πλευρά, αγ ἀριστερὰ μακρὰ πλευρά.

4. Πλὰξ πηλίνη ἀποτελοῦσα τὸ ἕτερον κατὰ μῆκος ἥμισυ ἤτοι τὴν ἀριστερὰν κλιτὺν σαγματοειδοῦς στέγης (Ath. Mitt. αὐτ. πίν. VII,1).

Κατὰ ταῦτα εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ὁριζόντιος πλὰξ 3 εἶναι ἡ ὀροφὴ οἰκίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπικάθηται ὑψηλὴ ἀετωματικὴ στέγη. Ἡ ὕπαρξις σαφῶν ἴχνῶν ἀνοίγματος κατὰ τὸ ἕτερον τῶν ἀετωμάτων καὶ ἡ ὕπαρξις ὀροφῆς δεικνύουσιν ὅτι καὶ ὁ ὑπὸ τὴν στέγην χῶρος ἦτο κατοικήσιμος, ὅπως τοῦτο καὶ σήμερον συμβαίνει εἰς ἀναλόγους οἰκίας τῆς μέσης καὶ βορείου Εὐρώπης. Ἡ ἐπικοινωνία ἐν τῇ πραγματικότητι θὰ ἐτελεῖτο ἢ δι' ἐσωτερικῆς μονίμου κλίμακος ἢ δι' ἐξωτερικῆς κλίμακος φορητῆς, ὅπως ὀρθῶς παρετήρησε καὶ ὁ Müller (σ. 63).

Ἀλλ' ἡ πλὰξ τῆς στέγης μετὰ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς ἀποχωρίζεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἀπὸ τῶν ὑπολοίπων καὶ ἀπονέμεται εἰς δεύτερον χωριστὸν οἰκίσκον, οὕτω δὲ σχηματίζονται εἰς ἄστεγος οἰκίσκος καὶ μία ἐλλιπὴς ἄνοικος στέγη (Müller 57 - 58).

Πρὸς ἀποχωρισμὸν τῶν τεμαχίων τῆς στέγης ἀπὸ τῶν τῆς οἰκίας ὁ ἐκδότης στηρίζεται εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον ἁπαντᾷ εἰς μόνας τὰς πλάκας τῶν τοίχων

1 Καὶ τὸ σχεδιογράφημα τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ δημοσιευόμενα ὀφείλονται εἰς τὴν φιλόφρονα προθυμίαν τοῦ κ. E. Gilliéron.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

(Müller 54 ἑ.), καὶ εἰς τὴν διαφοράν, ὡς λέγει, τῆς ἐπιμελείας τῆς διακοσμήσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἐπὶ μὲν τῶν τοίχων χαλαρωτέρα, ἐπὶ δὲ τῆς στέγης αὐστηροτέρα γεωμετρικὴ (Müller 57).

Ἀλλ᾽ ἡ χρῆσις τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ τῶν πλακῶν τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου δὲν πιστεύω ὅτι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τεκμήριον χωρισμοῦ αὐτῶν ἀπὸ τῆς πλακὸς τῆς στέγης, διότι δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ μετεχειρίσθη ὁ τεχνίτης ἐρυθρὸν χρῶμα μόνον κατὰ τοὺς τοίχους τοῦ οἰκίσκου. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ κώλυμα ἐκλείπει, διότι ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς στέγης καὶ ἐντὸς δύο τῶν πρὸς τὰ ἄνω τριγώνων παρετήρησα ἐλαφρὰ ἴχνη ἐρυθροῦ, οἱονεὶ ἀποσταλαχθέντος ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ χρωστῆρος κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐρυθροῦ ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ τοίχου. Ὡσαύτως παρετήρησα ἐρυθρὸν καὶ ἐπὶ τῆς προσθίας ἀκμῆς τῆς κλιτύος.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν διαφορὰν τῆς διακοσμήσεως ἐπὶ τῆς στέγης καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ ὡς πρὸς τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς στέγης διακόσμησις εἶναι «πλησιεστέρα πρὸς τὸ γεωμετρικὸν ἰδανικόν», ἐνῷ ἡ ἐπὶ τῶν τοίχων εἶναι ἀπομεμακρυσμένη ἀπ᾽ αὐτοῦ, ἔχω νὰ ἀντιπαρατηρήσω ὅτι ἡ διακόσμησις τῆς στέγης εἶναι μὲν πυκνοτέρα γεωμετρική, ἀλλὰ κατὰ τὴν βάσιν αὐτῆς ἔχει ὁριζόντιον κόσμημα ἀνατολίζον, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ διχοτομήσεως καθ᾽ ὕψος τοῦ κατακορύφου ἀνατολίζοντος κοσμήματος τοῦ τοίχου μετὰ τῆς προσθήκης γραμμῶν τινων καὶ τριγώνων εὑρισκομένων μὲν καὶ ἐν τούτῳ, ἀλλ᾽ ἐν ἄλλαις θέσεσι.

Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ διακοσμητικοῦ ἀνατολίζοντος θέματος ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς ποιηθέντος, ἀρκεῖ δὲ καὶ ἓν μόνον βλέμμα εἰς τε τοὺς πίνακας τοῦ Müller καὶ εἰς τὰς ἡμετέρας εἰκόνας, ἵνα πείσῃ πάντα περὶ τοῦ πράγματος.

Πρὸς τούτοις παρετήρησα ὅτι διαφορὰ διακοσμήσεως, καίπερ ἐν τῷ συνόλῳ ἀναμφιβόλως γεωμετρικῆς, ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι παριστῶσι τοὺς τοίχους τῆς οἰκίας καὶ αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς συνανήκουσι (βλ. εἰκ. 11 καὶ 12).

Ἐκτὸς τῶν λόγων τῆς διακοσμήσεως, ὁ πρῶτος ἐκδότης προσκρούει καὶ εἰς τὸ πραγματικόν, κατ᾽ αὐτόν, κώλυμα ὅτι ἡ στέγη θὰ ἦτο κατά τι στενωτέρα τοῦ πλάτους τῆς οἰκίας· ἐν ᾧ δηλ. ἡ πλὰξ τῆς ὀροφῆς καλύπτει καλῶς τοὺς δύο τοίχους τῆς οἰκίας, καταλείπει δὲ καὶ ἑκατέρωθεν κράσπεδον, τὸ σάγμα τῆς στέγης πίπτει, κατὰ τὸν ἐκδότην, ἐσώτερον ἢ ἡ καθ᾽ ὕψος προέκτασις τῶν τοίχων.

Ἀλλὰ τὸ πραγματικὸν τοῦτο κώλυμα δὲν ὑφίσταται, διότι, ἐὰν αἱ βάσεις τοῦ σάγματος δὲν πίπτουσιν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν γενομένην κακὴν συμπλήρωσιν τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, ἡ ὁποία ἀπέβη οὕτω στενωτέρα.

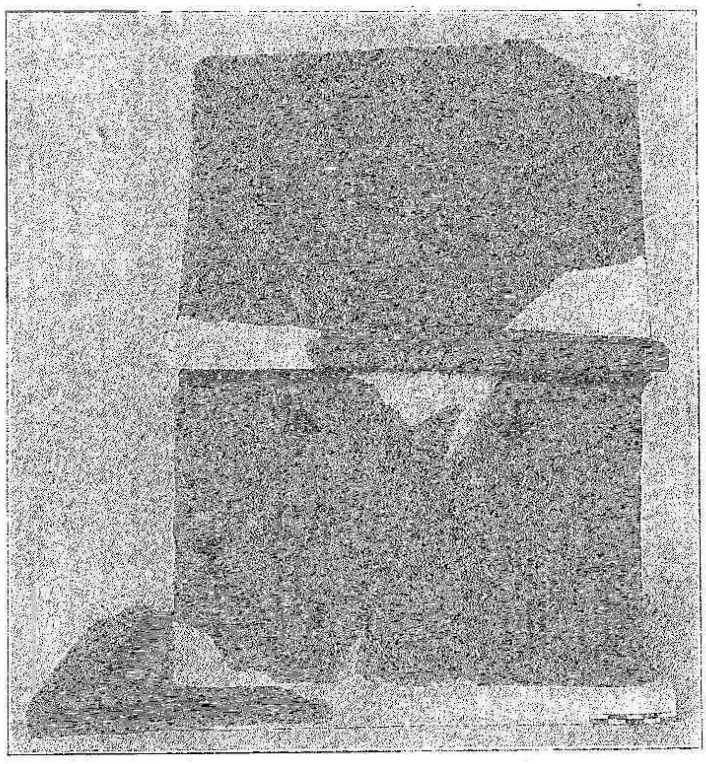
Ὅπως ἤδη εἶπον ἡ πλὰξ τῆς ὀροφῆς δὲν ἐσώθη ὁλόκληρος, ἀλλ᾽ ἐν τεμαχίῳ καὶ δὴ ἐν τεμαχίῳ, τὸ ὁποῖον δὲν διατηρεῖ τὸ ἀρχικὸν πλάτος τῆς πλακὸς ἤτοι αὐτῆς τῆς ὀροφῆς. Κατὰ ταῦτα ἔδει τὸ πλάτος τοῦτο νὰ συμπληρωθῇ κατὰ συμπερασμόν, εἰς δὲ τὴν εἰκαστικὴν ταύτην ἐργασίαν ἐπλανήθη ὁ συγκολλητὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ ἡμίσεος τοῦ σάγματος, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος συνεκόλλησε κατά τι ὀρθότερον ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, οὕτω δὲ ἐσχημάτισεν ὀξυτέραν τὴν κορυφαίαν γωνίαν τοῦ ἀετώματος, κατ᾽ ἀκολουθίαν δὲ καὶ στενώτερον τὸ ἄνοιγμα κατὰ τὴν βάσιν τοῦ σάγματος. Ἡ ἐλαχίστη αὕτη διαφορὰ εἶναι ἡ ἐλλείπουσα, ὅπως σχηματισθῇ ἡ στέγη κατὰ τὴν βάσιν, ὅσην χρειάζεται αὐτὴν τὸ ἄνοιγμα τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου.

Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι καὶ τὸ μῆκος τῆς ὀροφῆς συνεπληρώθη ἐσφαλμένως.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Παρασυρθεὶς ὑπὸ τῶν ἄνευ σημασίας παρατηρήσεων τούτων ὁ πρῶτος ἐκδότης ἀπέκλεισεν ὡς μὴ πιθανὰς τὰς συμπληρώσεις τῆς στέγης, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐνδεχόμεναι ἐὰν τὴν στέγην συνεδύαζε πρὸς τὸν οἰκίσκον. Τοιαῦται δὲ συμπληρώσεις ἦσαν ἢ ὁ διὰ τῆς προεκτάσεως τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς σχηματισμὸς ἐξώστου ὑπεράνω τῆς προστάσεως ἢ ὁ σχηματισμὸς κεκλιμένης στέγης κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν.

Θὰ ἦσαν δὲ αἱ συμπληρώσεις αὐταὶ αἱ μόναι ἐνδεχόμεναι (εἰ καὶ οὐχὶ ἀμφότεραι ἐξ ἴσου

Εἰκ. 3. Τὰ ἐκ διαφόρων οἰκίσκων, κατὰ τὸν Müller, προερχόμενα τεμάχια συνηρμοσμένα εἰς ἕνα.

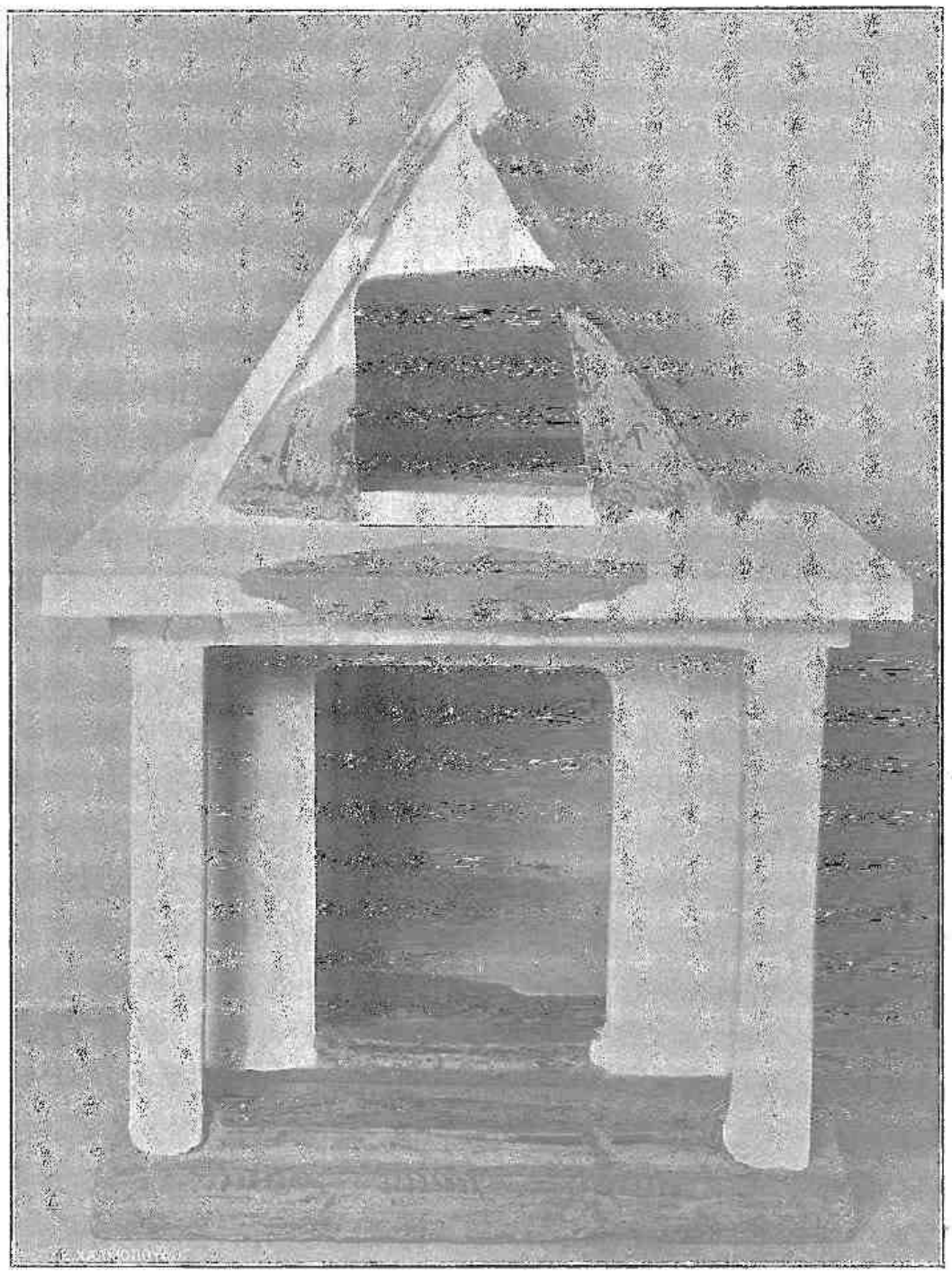
πιθαναί), διότι τὸ μῆκος τῆς στέγης εἶναι καθωρισμένον, μόνον δὲ τὸ μῆκος τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς δὲν εἶναι δεδομένον καὶ ὀφείλει κατ' ἀκολουθίαν εἰκαστικῶς νὰ ὁρισθῇ.

Εἶναι δὲ σημαντικὴ ἡ λεπτομέρεια ὅτι τὸ μῆκος τῆς στέγης συμπίπτει πρὸς τὸ μῆκος τῶν τοίχων τῆς οἰκίας, δὲν φαίνεται δὲ αὕτη τυχαία σύμπτωσις, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἀναγκαίας συμφωνίας καὶ ἀντιστοιχίας μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκίας ***(εἰκ. 3)***.

Τὸ μῆκος τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, ὅπως καὶ τὸ πλάτος αὐτῆς, δὲν σῴζονται, ὡς εἶπον, ἀμφότερα δὲ συνεπληρώθησαν εἰκαστικῶς ὑπὸ τοῦ Müller, παρασυρθέντος ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ προκαταλήψεως ὅτι στέγη καὶ θάλαμος δὲν συνανήκουσι.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἐν τῇ παρατεθείσῃ εἰκόνι 2 φαίνεται τὸ πραγματικῶς ἀρχαῖον μέρος τῆς πλακὸς της ὀροφῆς ἀποκεχωρισμένον ἀπὸ τοῦ νεωτέρου αὐθαιρέτου συμπληρώματος. Μόνον μέρος τῆς ἀριστερᾶς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ μέρος της ὀπισθίας στενῆς πλευρᾶς εἶναι δεδομένα. Οὐδὲν

4. Πρόοψις τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.

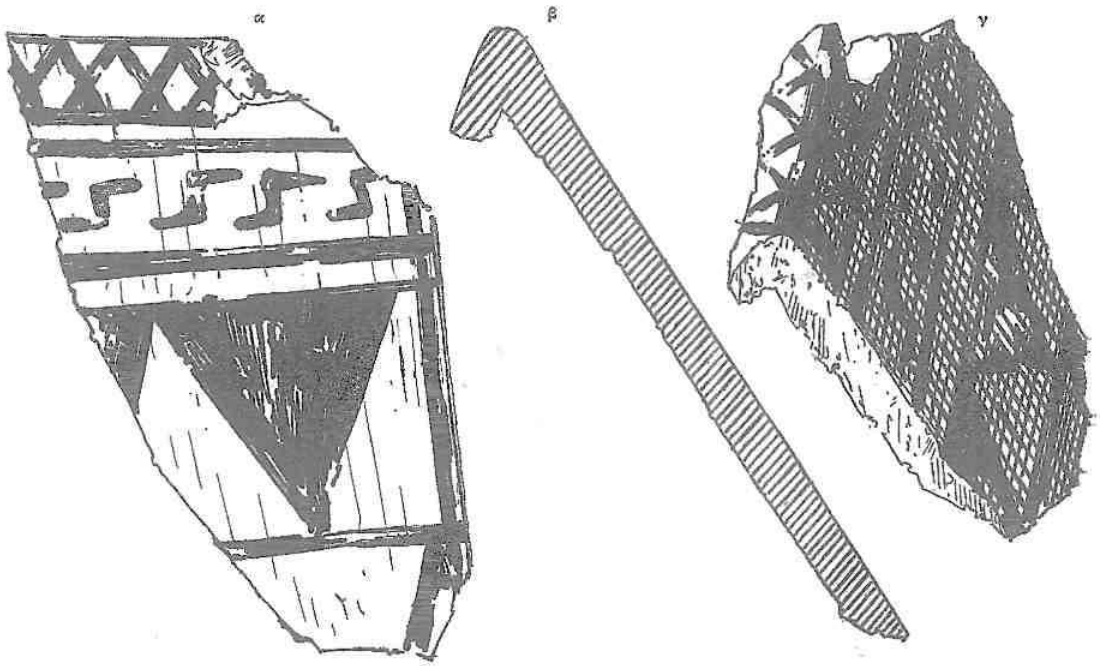
ἄρα κώλυμα ὑπάρχει ἐκ τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῶν λειψάνων τοῦ μνημείου ὡς πρὸς τὰς ἀρχικὰς διαστάσεις τῆς πλακός.

Κατὰ ταῦτα ἀγόμενός τις ἐκ ξτῆς σκέψεως ὅτι στέγη καὶ θάλαμος συνανήκουσι καὶ ἀποτελοῦσιν ἕνα οἰκίσκον ὀφείλει νὰ συμπληρώσῃ τὸ ὑπεράνω τῆς προστάσεως κενὸν διὰ προεκτάσεως τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, ὥστε νὰ σχηματισθῇ ἐξώστης καὶ ἐν ταὐτῷ ἐπιστέγασμα τοῦ προστύλου χώρου. Οὕτω δὲ καθίσταται καὶ ἡ ὅλη στέγη αἰσθητικῶς ἐλα-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

φροτέρα καὶ ἑλληνικωτέρα καὶ ὁ οἰκίσκος ἀποκτᾷ ἑλληνικώτατον ἐξώστην, συμφωνότατον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νοτίου κλίματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει.

Εἰς τὴν συμπλήρωσιν ταύτην εἶχον καταλήξει ἐκ τῆς ἁπλῆς ἐξετάσεως αὐτῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Müller ἀναφερομένων τεμαχίων, ὅτε ὑποπτεύσας τὴν ὕπαρξιν καὶ ἄλλων τεμαχίων ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ ἀνεζήτησα τὰ ἐκ τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν τοῦ Ἡραίου προερχόμενα ὄστρακα. Ἐντὸς μεγάλου κιβωτίου, περιέχοντος πληθώραν κεραμεικῶν τεμαχίων, ἐρευνήσας ἐπί τινας ἡμέρας ἀνεῦρον καὶ ἄλλα τεμάχια, πέντε τὸν ἀριθμόν, τὰ ὁποῖα πάντα ἀπεδείχθησαν ἀνήκοντα εἰς τὸν αὐτὸν πήλινον οἰκίσκον, ἅτε ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ κατεσκευασμένα καὶ ἴχνη χρωματισμοῦ ἢ κοσμημάτων φέροντα ὁμοίων πρὸς τὰ τοῦ οἰκίσκου, τὸ δὲ πάντων πειστικώτατον, διότι προσαρμοζόμενα συμπληροῦσι κενὰ τοῦ οἰκίσκου.

Εἰκ. 5. Τεμάχιον Γ δεξιας κλιτύος τῆς στέγης: α κάτοψις, β τομὴ δεικνύουσα τὴν κορυφαίαν προσαρμογήν, γ προοπτικὴ ὄψις.

Ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων Α. Β. Γ. Δ. καὶ Ε τὸ Α εἶναι τριγωνικὸν ὀρθογώνιον ὕψ. 0.079 καὶ μήκ. βάσ. 0.048 προσαρμοζόμενον ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ σῳζόμενον ἥμισυ σάγμα τῆς στέγης ἔμπροσθεν καὶ ἀποτελοῦν τὸ δεξιὸν τεμάχιον τοῦ τοίχου τοῦ ἀετώματος ἤτοι τοῦ τυμπάνου τὴν δεξιὰν κερκίδα, δεξιὰ τοῦ παραθύρου τοῦ ὀρόφου τῆς στέγης ***(εἰκ. 4)***.

Τὸ τεμάχιον Β εἶναι μέρος τῆς ἀριστερᾶς κερκίδος τοῦ ἀετώματος, ὡσαύτως τριγωνικὸν ὀρθογώνιον ὕψους 0.062 καὶ μήκους βάσεως περίπου 0.05 (εἰκ. 4).

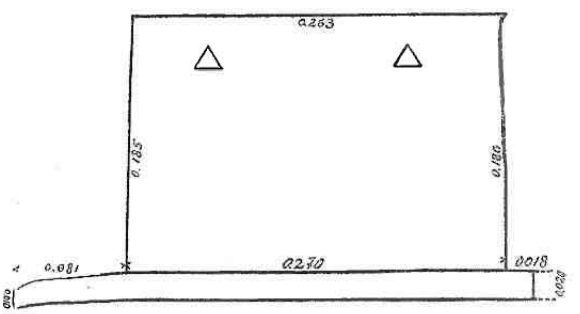
Ἀμφότερα τὰ τεμάχια Α καὶ Β σῴζουσιν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῶν ἐπιφανείας ἴχνη βαφῆς μελανῆς καὶ βαθείας ἐρυθροφαίου. Τὰ δύο ταῦτα τεμάχια ἀποτελοῦσι τοὺς παραπλεύρους τοίχους τοῦ ἀνοίγματος (παραθύρου — θύρας) τῆς στέγης κατὰ τὴν πρόσοψιν. Παρ' ἀμφοτέρων δὲ διδασκόμεθα ὅτι τὸ ἄνοιγμα κάτω δὲν ἔφθανε μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὀρόφου, ἀλλ' ὅτι ἐσχηματίζετο κατώφλιόν τι, ὕψους 0,01 περίπου, ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἐφθαρμένης καὶ ἀνωμάλου ἐπιφανείας, τῆς σχηματισθείσης παρὰ τὴν βάσιν τῶν τριγώνων ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ στενοῦ πηλίνου τελαμῶνος τοῦ κατωφλίου. Τὸ πάχος τοῦ τεμαχ. Α εἶναι 0,01 - 0,012, Τὸ πάχος τοῦ τεμαχ. Β εἶναι περίπου 0,018, κατὰ δὲ τὴν βάσιν φθάνει τὰ 0,018, διότι εἶναι προστεθειμένος καὶ ὁ πρόσθετος συγκολλητικὸς πηλός.

Εἶναι ὅμως ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἡ κανονικότης τοῦ πάχους τῶν τεμαχίων τούτων δὲν εἶναι ἄψογος. Περὶ ταύτης καὶ ἄλλων ἐν τῷ οἰκίσκῳ συμμετρικῶν ἀνωμαλιῶν παρατηρῶ πλείονα ἀμέσως κατωτέρω ἐν τέλει τοῦ περὶ τοῦ τεμαχίου Γ λόγου.

Σημαντικώτερον εἶναι τὸ τεμάχιον Γ, τὸ ὁποῖον φέρει ὡσαύτως γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ οἰκίσκου, καὶ δεικνύει τὸν αὐτὸν ὠχρὸν πηλόν. Ὕψος τοῦ τεμαχίου εἶναι 0,09, τὸ μέγιστον πλάτος 0,058, τὸ δὲ πάχος 0,008 ***(εἰκ. 5. 12)***. Κατὰ τὸ ἀνώτατον σημεῖον τὸ τεμάχιον διασῴζει γωνιώδη ἐπικαμπῆ σχηματισμόν, πολυτιμότατον διὰ τὴν τοποθέτησιν καὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ τεμαχίου. Ὡσαύτως ἡ μία στενὴ κατὰ τομὴν ὄψις τοῦ τεμαχίου εἶναι κάπως ὠμαλισμένη καὶ φέρει ἴχνη χρώματος μελανοῦ, ἦτο ἄρα ὁρατή, διότι ὁ τεχνίτης τοῦ οἰκίσκου μόνον τὰς ἐξωτερικὰς ὁρατὰς ἐπιφανείας χρωματίζει ἢ διακοσμεῖ. Ὁ γωνιώδης ἐπικαμπὴς σχηματισμὸς μᾶς φέρει πρὸς ὀξεῖαν γωνίαν ἄνω, τοιαύτη δὲ εἶναι μόνη ἡ τῆς κορυφῆς τοῦ σάγματος τῆς στέγης. Ὄντως δὲ τὸ τεμάχιον προσαρμόζεται πρὸς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ σῳζομένου ἀριστεροῦ ἡμίσεος σάγματος, οὕτω δὲ ἀνεκτήσαμεν μέρος καὶ τοῦ δεξιοῦ ἡμίσεος μετὰ πολυτιμοτάτης λεπτομερείας τῆς προσαρμογῆς τῶν δύο κλιτύων τοῦ σάγματος κατὰ τὴν κορυφήν. Ἀλλ' οὕτω ἀπαλλασσόμεθα καὶ τῆς ἀφορήτου ἐκείνης ἐξωτερικῆς κορυφαίας δοκοῦ τῆς πρώτης συμπληρώσεως, ἡ ὁποία ὅπως εἶχε τεθῆ, ὀγκώδης μάλιστα, δὲν εἶχε πιθανήν τινὰ οὔτε δομικὴν οὔτε διακοσμητικὴν δικαιολογίαν. Διότι ἐν τῇ πραγματικῇ οἰκοδομίᾳ ἡ θέσις τῆς κορυφαίας ταύτης δοκοῦ δὲν εἶναι ἐπὶ τῆς κεραμώσεως, ἀλλ' ὑπ' αὐτὴν καὶ δὴ ὑπὸ τὸ ὑπόστρωμα αὐτῆς. Ἡ δοκὸς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τινὰ λόγον μόνον ἐν στέγῃ ἐξ ὁλοκλήρου ξυλίνῃ, ὅπου παρὰ τὴν κάτωθεν τῆς κορυφῆς δοκόν, ὑπάρχει καὶ δευτέρα ἐξωτερικὴ κορυφαία δοκὸς πρὸς συγκράτησιν τῶν καλυπτήρων σανίδων τῶν δύο κλιτύων τοῦ σάγματος (Βλ. Benndorf Oest. Jahresh. (2) 1899, 1 κἑ. εἰκ. 1. 25 εἰκ. 24. 30 εἰκ. 30. 45 εἰκ. 47 κ.ἄ. κατὰ νεώτερα, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, παραδείγματα ἐκ Μ. Ἀσίας, Ἰαπωνίας κλπ.).

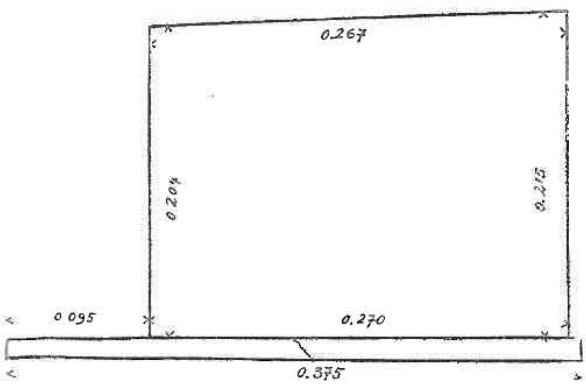
Εἰκ. 6. Γραμμικὸν σχεδιογράφημα ἀριστερου τοίχου μετὰ πλακὸς δαπέδου.

Ἀλλ' ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι ὁλόξυλος, ἀπίθανον δὲ ὅτι ἡ στέγη αὐτοῦ ἠγνόει τὴν ἐκ πηλοῦ ἢ κεράμου ἐπίστρωσιν, ἤτοι τὴν ἁπλῆν δόρωσιν ἢ τὴν μετὰ δορώσεως ἢ ἄνευ ταύτης κεράμωσιν[1].

1 Βλ. Dorpfeld ἐν Olympia II, 52 ἑ. 55. Ath. Mitt. 1883, 161. Dörpfeld παρὰ Fiechter ἐν Furtwängler Ägina 39. Caskey Amer. Jonrn. of Arch. 1910, 307. Ἡ λ. δόρωσις ἀπαντᾷ ὡς γνωστόν, ὡς τεχνικὸς ὅρος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς ἐν ἔτει 306 π. Χ., ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν IG II 1², 463, 68 καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Φιλωνείου Σκευοθή-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἐὰν δὲ ὁ τεχνίτης ἤθελε νὰ παραστήσῃ συμβατικῶς τὴν κορυφαίαν ἐκ καλυπτήρων κεράμωσιν, ἄλλην πάντως θὰ ἔδιδε διαμόρφωσιν, πιθανῶς ἡμικυλινδρικὴν ἢ τριγωνικήν. Ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ τεμαχίου Γ βεβαιοῦται ἡ τριγωνικὴ διαμόρφωσις, φέρουσα ἴσως πρὸς τὴν στέγην τοῦ Κορινθιακοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ κύκλου καὶ ὡς πρόδρομός τις αὐτῆς.

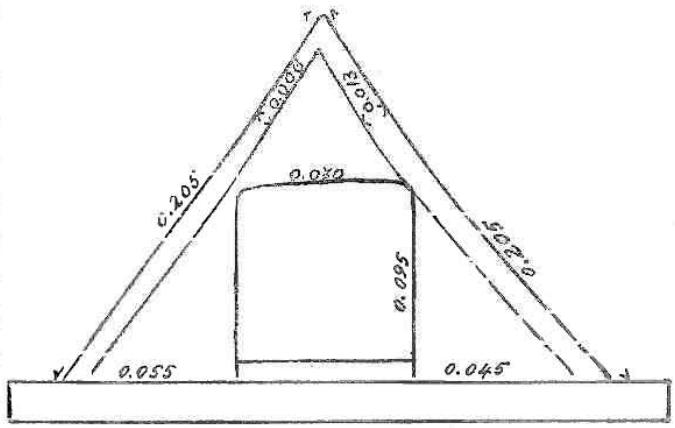

Εἰκ. 7. Ἀριστερὰ κλιτὺς στέγης μετὰ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς.

Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς κορυφαίας δοκοῦ ἀναφέρω ἐκ περισσοῦ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ πηλίνου ὁμοιώματος ναΐσκου ἐξ Ἐτρουρίας, ἐν τῷ ὁποίῳ σαφέστατα ἡ δοκὸς ὑπόκειται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ σάγματος (Bullet. Comunale (38) 1910, 287 εἰκ. 1).

Ἴσως τις διστάσῃ νὰ σχετίσῃ τὸ λείψανον τοῦτο δεξιᾶς κλιτύος σαγματοειδοῦς στέγης πρὸς τὴν σῳζομένην ἀριστερὰν πλάκα, λόγῳ τῆς διαφορᾶς τοῦ πάχους τῶν τεμαχίων. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι κυμαίνεται τὸ πάχος, ὅπως εἴδομεν εἰς τὰς κερκίδας τοῦ ἀετώματος, παρατηρῶ ὅτι ἡ διάθεσις τῆς διακοσμήσεως ἐν τῷ νέῳ τεμαχίῳ ἀνταποκρίνεται μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας πρὸς τὴν τῆς παλαιᾶς πλακὸς τῆς στέγης, ὥστε δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν σχέσεως.

Τὴν λεπτοτέραν διαμόρφωσιν τῆς δεξιᾶς πλακός, μάλιστα κατὰ τὸ ἀνώτατον αὐτῆς πέρας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἑρμηνεύσῃ τεχνικῶς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς προσαρμογῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλάκα διὰ γωνιώδους ἐπικάμψεως. Ὁ ἐπικαμπὴς οὗτος σχηματισμὸς εἰς μεγαλητέρου πάχους πλάκας θὰ καθίστα τὴν κορυφαίαν συναρμογὴν βαρυτέραν καὶ χονδροειδεστέραν.

Εἰκ. 8. Πρόσθιον ἀέτωμα.

Ἡ ἐγγυτέρα παρατήρησις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ οἰκίσκου παρέχει τὸ πόρισμα ὅτι ὁ τεχνίτης τῶν γεωμετρικῶν χρόνων δὲν εὐστοχεῖ ἐν τῇ ἀποδόσει τῆς ἀκριβοῦς συμμετρίας, ἀλλ' ὅτι τοὐναντίον σφάλλεται σχεδὸν πανταχοῦ ἔνθα ἀνεμένομεν συμμέτρους διαστάσεις πλάττων καὶ σχηματίζων, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν ὑπόδειξιν ἁπλῶς τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἄνευ χρήσεως μετρικοῦ γνώμονος, ἔστω καὶ στοιχειώδους μορφῆς.

κης IG II 2, 1054, 55 σημαίνει δὲ τὴν διὰ *πηλοῦ ἠχυρωμένου* ἐπίστρωσιν τῆς στέγης, ἵνα ἐπὶ ταύτης κοιτασθῇ ἡ κεράμωσις. Βλ. Ebert Fachausdrücke des griech. Bauhandwerks 37. Πλήρη βιβλιογραφίαν παρέχει περὶ τοῦ ζητήματος νεωστὶ ὁ L. Kjellberg Studien zu den antiken Dacheindeckungen, Uppsala, 1927 (Skrifter Humanist.—samf. 24, 5), 1 ἑ. προσπαθῶν νὰ στηρίξῃ τὴν ἀπίθανον ἐκδοχὴν ὅτι ἡ λ. δόρωσις ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς σκευοθήκης σημαίνει οὐχὶ στρῶμα πηλοῦ, ἀλλὰ χρῶμα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Οὕτω ἡ πλὰξ ἡ ἀποτελοῦσα τὸν ἀριστερὸν τοῖχον τοῦ θαλάμου τοῦ οἰκίσκου ἔχει πρόσθιον μὲν ὕψος 0,185, ὀπίσθιον δὲ μόνον 0,18. Τὸ μῆκος αὐτῆς κάτω μὲν εἶναι 0,27, ἄνω δὲ μόνον 0,263 ***(εἰκ. 6)***. Ἡ ἀριστερὰ πλὰξ τοῦ σάγματος τῆς στέγης ἀντὶ τοῦ σκοπουμένου ὀρθογωνίου σχηματισμοῦ ἔλαβε σχῆμα ἐλαφρῶς τραπέζιον, διότι ἔχει μῆκος μὲν κάτω 0,27 καὶ ἄνω 0,267, ὕψος δὲ ἐμπρὸς 0,204 καὶ ὀπίσω 0,215 ***(εἰκ. 7)***.

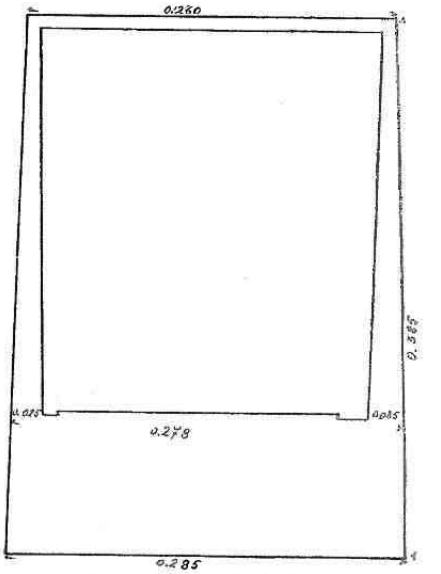
Ἡ ἐκ τῆς ἀτεχνίας ἀσυμμετρία παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ ἀετώματος. Ἐν τούτῳ ἡ μὲν δεξιὰ κερκὶς ἔχει βάσιν τριγώνου μήκους 0,055, ἡ δὲ ἀριστερὰ βάσιν τριγώνου μήκους 0,045 ***(εἰκ. 8)***.

Ὡσαύτως ἡ πλὰξ τῆς ὀροφῆς ἔχει σχῆμα, ἀσφαλῶς εἰκαζόμενον, τραπέζιον μήκους 0,385, πλάτους δὲ ὄπισθεν μὲν 0,26, ἔμπροσθεν δὲ 0,285 ***(εἰκ. 9)***.

Καὶ ἡ βάσις τοῦ σάγματος ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς ἔχει σχῆμα τραπέζιον, ἐν τῷ ὁποίῳ τοῦ μὲν ὀπισθίου ἀετώματος ἡ βάσις εἶναι μήκους 0,24, ἡ δὲ τοῦ προσθίου 0,225, ὅπως σαφῶς διακρίνεται ἐπὶ τῆς εἰκ. 9.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας οὐδόλως δύναται νὰ ξενίσῃ ἡ ἀνωμαλία τοῦ πάχους τῶν πλακῶν.

Ἀλλὰ τὸ τεμάχιον, τὸ ὁποῖον ἔχει κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου, ἐπεκύρωσε δὲ τὴν πρώτην σκέψιν ὅτι στέγη καὶ θάλαμος ἀνήκουσιν εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν οἰκίσκον, οὐχὶ δὲ εἰς δύο διαφόρους — εἶναι τὸ τεμάχιον Δ ***(εἰκ. 10)***.

Εἰκ. 9. Κάτοψις πλακὸς ὀροφῆς.

Τὸ τεμάχιον Δ ἔχει σχῆμα τριγωνικὸν περίπου μήκους 0,135, ὕψους 0,074 καὶ πάχους κυμαινομένου μεταξὺ 0,013 - 0,015. Τὸ τεμάχιον εἶναι ἐπίπεδον, ἔχει τὴν ἑτέραν τῶν ἐπιφανειῶν καὶ τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ διακεκοσμημένας, τὴν δὲ ἄλλην ἐπιφάνειαν ἀνεπεξέργαστον. Ἐπὶ ταύτης διακρίνεται κατὰ μῆκος λωρίς, πλάτους περίπου 0,03, τραχυτέραν ἔχουσα τὴν ἐπιφάνειαν καὶ προδήλως προερχομένην ἐξ ἀποκολλήσεως ἀπὸ ἄλλης πηλίνης ἐπιφανείας.

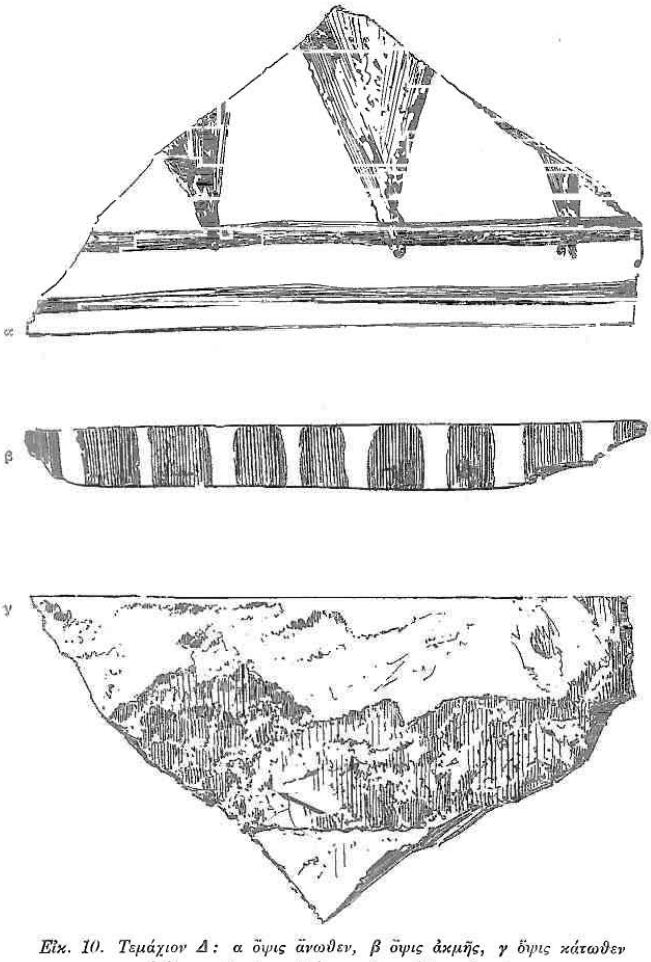
Ἡ ἀκμὴ τοῦ τεμαχίου φέρει τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διακόσμησιν διὰ ραβδωτοῦ «κυματίου», τὴν ὁποίαν φέρει καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, δὲν μένει δὲ εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ὄψεως ἀμφιβολία ὅτι περὶ τεμαχίου τῆς αὐτῆς πλακὸς πρόκειται. Ἐὰν ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ τεμαχίου Δ ἦσαν ἀκόσμητοι θὰ ἐπεβάλλετο νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τοῦτο προέρχεται ἔκ τινος μέρους τῶν ὑπὸ τὴν στέγην ἐλλειπόντων τεμαχίων τοῦ ὀρόφου.

Ἀλλ' ἡ διακόσμησις τῆς ἑτέρας τῶν ἐπιφανειῶν καθιστᾷ ἐπιβεβλημένην καὶ ἀναπόφευκτον τὴν ἐκδοχὴν ὅτι πρόκειται περὶ ὁρατῆς ἐπιφανείας ἐν τῷ οἰκίσκῳ. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τοῦ ραβδωτοῦ ἢ γλωσσοειδοῦς κυματίου τῆς ἀκμῆς τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν ὁριζόντιον πλάκα τῆς ὀροφῆς, δὲν ἀπομένει ἄλλη δυνατὴ τοποθέτησις αὐτοῦ παρὰ ἡ εἰς τὴν ὕπαιθρον προέκτασιν τῆς ὀροφῆς, ἡ ὁποία σχηματίζει τὸ ἐπιστέγασμα τῆς προστάσεως τῆς εἰσόδου. Ἡ ἀρχικὴ ἄρα ὑπόθεσις ὅτι ἡ στέγη ἀνήκει εἰς τὸν οἰκίσκον καὶ ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν προεκτεινομένην πρὸς τὰ πρόσω τὴν πλάκα τῆς ὀροφῆς, ὥστε νὰ στεγασθῇ ἡ πρόστασις καὶ νὰ σχηματισθῇ ἐπ᾽ αὐτοῦ εἶδός τι ἐξώστου, καθίσταται νῦν μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ τεμαχίου Δ ἀναμφισβήτητον πραγματικὸν συμπέρασμα.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι διδάσκει τὸ τεμάχιον Δ διὰ τῆς γενομένης παρατηρήσεως τῆς κάτω αὐτοῦ ἐπιφανείας, ὅτι δηλ. ἡ πλὰξ δὲν ἐπεκάθητο ἀμέσως ἐπὶ τῶν δύο στύλων, ἀλλ᾽ ὅτι μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν στύλων ἐμεσολάβει ἄλλη τις ἐπιμήκης τετράπλευρος δοκὸς ἀποτελοῦσα πρωτόγονόν τι ἐπιστύλιον. Δυστυχῶς δὲν κατέχομεν οὐδὲν στοιχεῖον πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ ἄνω πέρατος τῶν στύλων, δὲν γινώσκομεν δηλ. ἂν ὑπῆρχε καὶ στοιχειῶδές τι κιονόκρανον ὅμοιον πρὸς τὰς μορφὰς τῆς πρωτογόνου ξυλοδομίας.

Εἰκ. 10. Τεμάχιον Δ: α ὄψις ἄνωθεν, β ὄψις ἀκμῆς, γ ὄψις κάτωθεν μετ᾽ ἐπιφανείας ἐπικολλήσεως ἐπιστυλίου τελαμῶνος.

Ἐκ τῆς θέσεως τῆς λωρίδος ταύτης τῆς ἐπικολλήσεως συνάγομεν ἀσφαλῶς καὶ τὸ πλάτος τῆς προεξοχῆς τοῦ προστεγάσματος τούτου ἔξω τῆς γραμμῆς τῶν στύλων. Διότι τοῦτο εἶναι δεδομένον ἐν τῇ ἀποστάσει τοῦ ἐπιστυλίου ἀπὸ τοῦ κρασπέδου τοῦ σῳζομένου τεμαχίου.

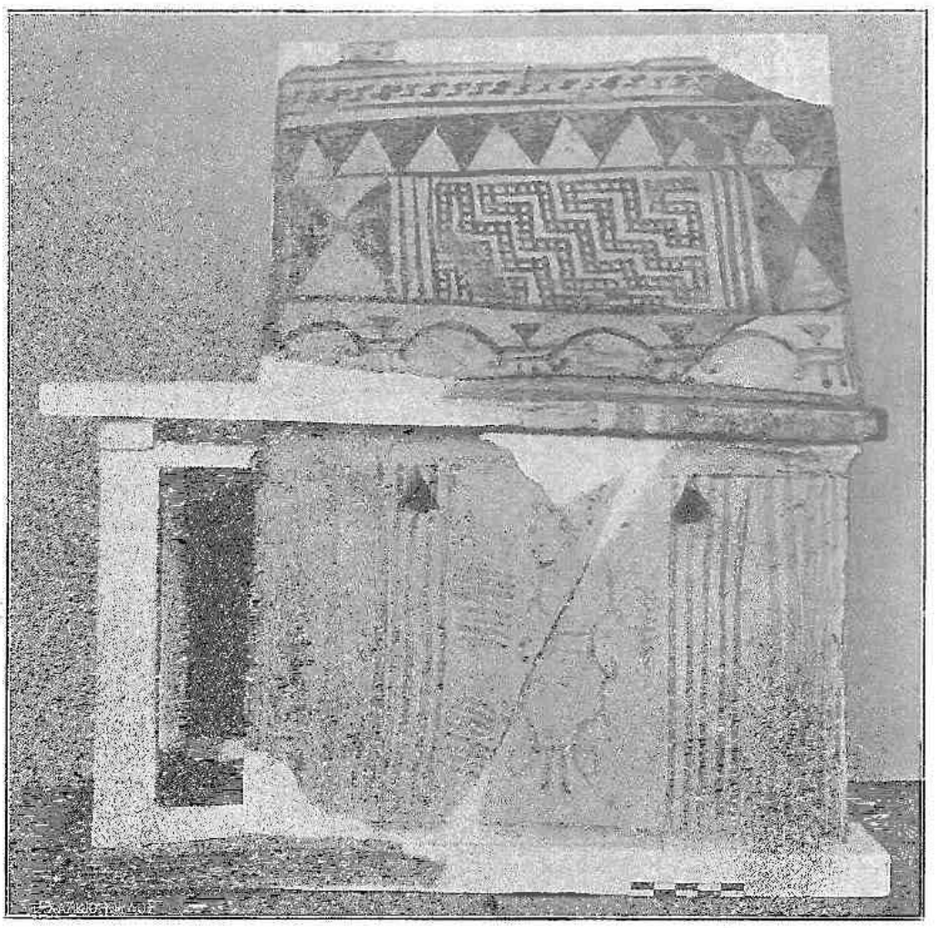
Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι τὸ νέον τεμάχιον Δ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν προέκτασιν τῆς ὀροφῆς ὑπὲρ τὴν πρόστασιν, ὥστε ν᾽ ἀποτελεσθῇ ὁριζόντιος ἐξώστης. Ἡ μόνη ἄλλη ἐνδεχομένη λύσις θὰ ἦτο νὰ τοποθετηθῇ τὸ τεμάχιον ἐν ἐλαφρᾷ κλίσει, ὥστε νὰ σχηματισθῇ ἐπικλινὲς προστέγασμα. Ἀλλὰ πρὸς τοιαύτην ἐκδοχὴν ἀποτελεῖ κώλυμα ὁ κατακόρυφος σχηματισμὸς τῆς ἀκμῆς τοῦ τεμαχίου, ὅμοιος καθ᾽ ὅλα πρὸς τὸν τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, ὁ ὁποῖος ἔχει ὡρισμένην τὴν ὁριζόντιον αὐτοῦ θέσιν. Ὡσαύτως κώλυμα ἐν τούτῳ εἶναι καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς θύρας τῆς στέγης, τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἦτο νοητὴ ἡ σκοπιμότης οὐδὲ ἡ χρῆσις εὔκολος, προβαλλομένης πρὸ αὐτῆς ἐπικλινοῦς στέγης. Ἐνδεχομένη δὲ ἀπόπειρα ἑρμηνείας τοῦ ἀνοίγματος οὐχὶ ὡς θύρας, ἀλλ᾽ ὡς παραθύρου, δὲν εἶναι πιθανή, διότι τὰ παράθυρα τοῦ οἰκίσκου

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

εἶναι πολὺ μικρά, τὸ δὲ μόνον ὅμοιον ἄλλο ἐν τῷ οἰκίσκῳ ἄνοιγμα εἶναι ἡ θύρα τοῦ κάτω θαλάμου. Πιθανώτατα ἀμφοτέρας τὰς ἀνάγκας πληροῖ τὸ ἄνω ἄνοιγμα.

Τὸ τελευταῖον τεμάχιον Ε εἶναι ἡ μέχρι τοῦδε ἐλλείπουσα δεξιὰ κάτω γωνία τῆς πλακὸς τῆς σωζομένης δεξιᾶς κλιτύος τῆς στέγης ***(εἰκ. 11),*** ἡ ὁποία ἐν τῇ πρώτῃ δημοσιεύσει εἶχε συμπληρωθῇ διὰ γύψου (Müller AM αὐτ. πίν. VII, 1 καὶ ἡμετέραν εἰκ. 3).

Ὡς πρὸς τὸν πρόστυλον χῶρον καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἐλλειπόντων στύλων ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι μεταξὺ τῆς θύρας καὶ τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος παρετήρησα ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο

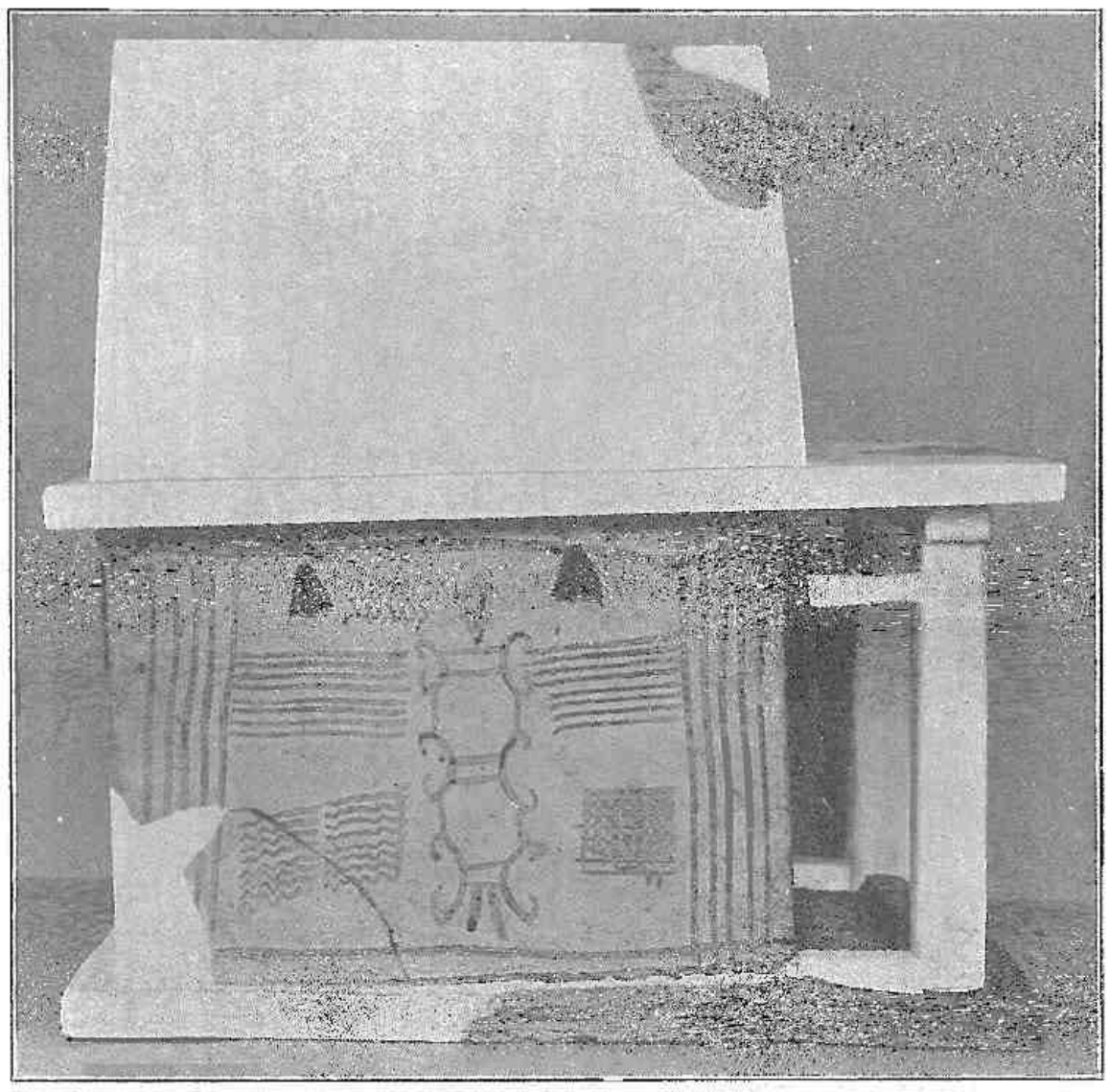
Εἰκ. 11. Ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.

τραχείας ἡμικυκλικὰς ἐπιφανείας, τὴν μίαν μεγαλητέραν τῆς ἄλλης, συνεχομένας δὲ πρὸς ἀλλήλας διὰ στενῆς λωρίδος ***(εἰκ. 13*** καὶ ***14)***. Ἡ τραχύτης τῆς ἐπιφανείας προέρχεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τῆς ἀποκολλήσεως ἐπιτεθέντων πηλίνων τεμαχίων ἢ καὶ ἑνὸς μόνου, τοῦ σχήματος τῶν καταλειφθέντων ἰχνῶν. Ἴσως διὰ τούτου ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ἐδώλια πρὸ τῆς θύρας, ἀποτελούμενα ἐν τῇ πραγματικότητι ἐκ κατειργασμένων ἢ ἐξ ἁπλῶν λίθων, ὅπως καὶ σήμερον ἀκόμη παρατηροῦμεν εἰς χωρικὰς ἁπλᾶς οἰκίας, ἀναμιμνήσκοντας τὴν ὁμηρικὴν συνήθειαν τῶν *ξεστῶν λίθων* τῶν πρὸ τῆς αὐλείου θύρας εὑρισκομένων. Ἐν Ὀδυσσ. γ. 404 ἑ. λέγεται περὶ τοῦ Νέστορος:

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἦμος δ᾽ ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἠώς,
ὦρνυτ᾽ ἄρ᾽ ἐξ εὐνῆφι Γερήνιος ἱππότα Νέστωρ
ἐκ δ᾽ ἐλθὼν κατ᾽ ἄρ᾽ ἑζετ᾽ ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοισι
οἳ οἱ ἔσαν προπάροιθε θυράων ὑψηλάων
λευκοί, ἀποστίλβοντες ἀλείφατος.

Τοιαῦται ἕδραι πρὸ τῆς αὐλείου θύρας ὑπῆρχον κατὰ τὴν Ὀδύσσειαν π 343-4 (πρβ. καὶ 351-3) καὶ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ του Ὀδυσσέως, ἐκεῖ δὲ συνήρχοντο πρὸς σύσκεψιν καὶ οἱ

Εἰκ. 12, Δεξιὰ πλευρὰ του οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.

μνηστῆρες τῆς Πηνελόπης. (Πρβ. Ἰω. Πρωτοδίκου De aedibus homericis (Λειψία 1877), 11. Buchholz Die homerischen Realien II, 2 σελ. 96. Helbig Das homerische Epos[2] 98).

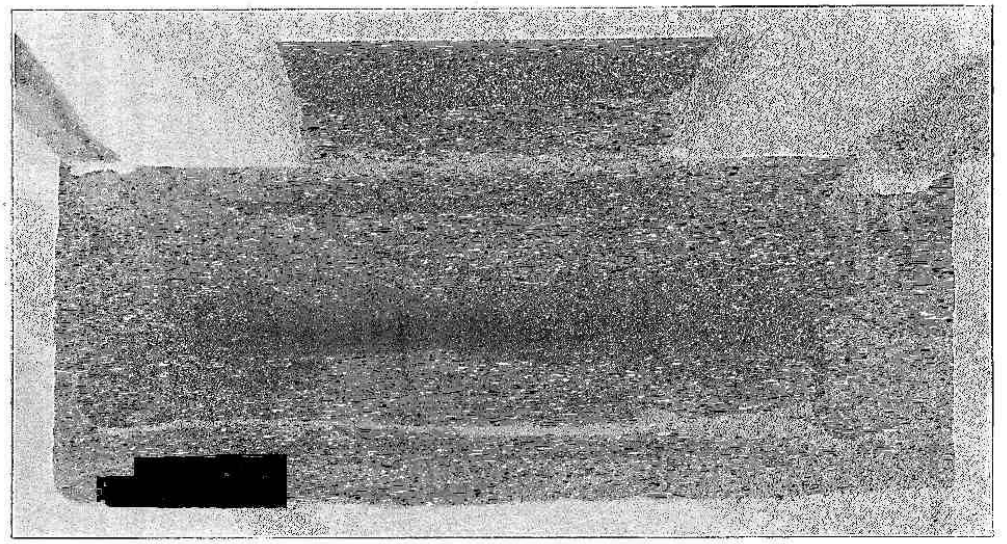
Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τῶν ἑδωλίων, ἀλλ᾽ ἐν ἄλλῃ θέσει, ἔχουσιν οἱ *ξεστοὶ λίθοι* καὶ ἐν τῇ περιεχούσῃ τὴν ὁπλοποιΐαν ῥαψῳδίᾳ Σ τῆς Ἰλιάδος, ὅπου περιγράφων ὁ Ὅμηρος τὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος παράστασιν τῶν περὶ τῆς *ποινῆς ἀνδρὸς ἀποφθιμένοιο* φιλονικούντων δύο ἀνδρῶν ὡς καὶ τῶν δικαστῶν αὐτῶν γερόντων (στ. 497 ἑ.), λέγει ἐν στ. 503 ἑ.:

οἱ δὲ γέροντες
εἵατ᾽ ἐπὶ ξεστοῖσι λιθοις ἱερῷ ἐνι κύκλῳ,
σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ᾽ ἔχον ἠεροφώνων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς στύλους τῆς προστάσεως πρέπει νὰ παρατηρήσω ὅτι ὁ Müller συνεπλήρωσεν αὐτοὺς κυλινδρικοὺς ἐν τῇ ἀναπαραστάσει (εἰκ. 1), ἐγὼ δὲ τετραγώνους πρισματικοὺς ἔχοντα τὰς ἀκμὰς ἀπεστρογγυλωμένας. Εἰς τὸ σχῆμα τοῦτο κατέληξα στηριζόμενος εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ προστύλου χώρου καταλειφθέντα ἴχνη τῶν ἀποκολληθέντων στύλων, τὰ ὁποῖα, ὡς αἱ εἰκόνες 13 καὶ 14 δεικνύουν, μᾶλλον πρὸς τοιοῦτο παρὰ πρὸς κυλινδρικὸν σχῆμα φέρουσι. Προκειμένου περὶ ξυλίνων κιόνων, οἷοι βεβαίως ἦσαν καὶ οἱ τοῦ οἰκίσκου, ἀμφότερα τὰ σχήματα εἶναι ἐνδεχόμενα, ἀπόκειται δὲ εἰς ἡμας νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ τῶν δύο στηριζόμενοι εἰς τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις. Περὶ ξυλίνων στύλων παρ' Ὁμήρῳ βλ. Helbig Das homer. Epos ² 110.

Κατὰ ταῦτα διὰ τῶν νέων τεμαχίων καὶ τῆς ἁρμοδίας αὐτῶν χρησιμοποιήσεως συγκρο-

Εἰκ. 13. Δάπεδον τοῦ προστυλου χώρου κατὰ φωτογραφίαν.

τεῖται κατὰ διάφορον τρόπον ὁ ἀναθηματικὸς οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους, ἀποκτῶμεν δὲ νέον ὅλως τύπον οἰκίας, τῶν ὑστάτων, ὡς εἶπον, χρόνων τῆς γεωμετρικῆς λεγομένης περιόδου, καθ' οὓς εἰς τὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν εἰσάγονται καὶ στοιχεῖα ἀνατολιζούσης διακοσμήσεως *(εἰκ.* 4. 11. *12* καὶ *15)*. Οἱ χρόνοι οὗτοι εἶναι κατὰ κοινὴν ἐκδοχὴν οἱ περὶ τὰ μέσα τοῦ 8ου π. Χ. αἰῶνος. (Βλ. ἰδίᾳ B. Schweitzer Ath. Mitt. 1918, 20 ἑ.).

Ἤδη ἡ συμπλήρωσις τοῦ Müller εἶχε παράσχει τὸν τύπον οἰκίας διστύλου προστύλου μετὰ δύο ὀρόφων. Ὁ πρόστυλος δίστυλος τύπος οὗτος σῴζεται, ὡς θὰ ἴδωμεν, σποραδικῶς καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ ὡς ἀρχαϊκὴ ἀπήχησις τῆς παναρχαίας ἐκείνης γεωμετρικῆς διατυπώσεως καὶ ὡς ἓν ἀκόμη τεκμήριον τῆς ἀρχῆθεν στενῆς σχέσεως τῆς οἰκοδομίας καὶ τῆς ναοδομίας. Ἀλλὰ διὰ τῆς νέας αὐτοῦ συμπληρώσεως ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἀποβαίνει ἐντελῶς μοναδικὸς ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῆς προστάσεως αὐτοῦ καὶ τὴν βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐπὶ τῆς προστάσεως ἐξώστου, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν ἄλλην αὐτοῦ χρησιμότητα ἦτο δυνατὸν νὰ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

χρησιμεύῃ καὶ ὡς στήριγμα ἐξωτερικῆς διὰ φορητῆς κλίμακος προσβάσεως εἰς τὸ ὑπὸ τὴν στέγην διαμέρισμα. Ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ μετὰ τοῦ ἄνω τούτου διαμερίσματος ἐπικοινωνία θὰ ἐπετελεῖτο βεβαίως, ὡς ἐλέχθη ἤδη, καὶ ἐσωτερικῶς, πιθανώτατα δὲ διὰ κλίμακος καταπακτῆς. Ἐπειδὴ ἡ πλὰξ τῆς ὀροφῆς δὲν σῴζεται ὅλη, δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ γινώσκωμεν ἂν ὁ τεχνίτης εἶχε καὶ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην ἀποδώσει.

Αἱ ἀπὸ τῆς Ὀδυσσείας ἀναμνήσεις καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι χρήσιμοι, διότι ἀνακαλοῦσι πρὸς σύγκρισιν τὸ ὑπεράνω τοῦ μεγάρου τῆς Πηνελόπης εὑρισκόμενον *ὑπερῷον*, τὸ ὁποῖον αὕτη ἐχρησιμοποίει ὡς κοιτῶνα.

Βλ. π. χ. Ὀδυσσ. τ 544:

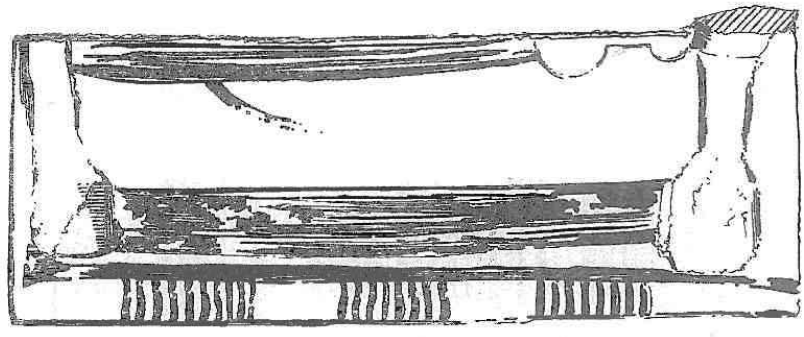
ἀλλ' ἤ τοι μὲν ἐγὼν ὑπερώιον εἰσαναβᾶσα
λέξομαι εἰς εὐνήν, ἥ μοι στονόεσσα τέτυκται

καὶ 600:

ὣς εἰποῦσ' ἀνέβαιν' ὑπερώια σιγαλόεντα

βλ. καὶ ρ 101-103 καὶ ἄλλα.

Διδακτικὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ στ. 5 τῆς ῥαψῳδίας φ: *κλίμακα δ' ὑψηλὴν προσεβήσετο οἷο*

Εἰκ. 14. Δάπεδον προστύλου χώρου κατὰ σχεδιογράφημα.

δόμοιο, διότι δηλοῖ σαφῶς τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὑπερῴου χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ αὐτὸ ῥητῶς. Ὡσαύτως καὶ ὁ στ. α 330: *κλίμακα δ' ὑψηλὴν κατεβήσετο οἷο δ.* Ὁ Noack Homerische Paläste 56 ἑ. ἀφιέρωσε μακρὸν καὶ λεπτομερῆ λόγον εἰς τὸ περὶ τοῦ ὑπερῴου ζήτημα, ἀφορμὴν λαβὼν ἐξ ὅσων πρὸ αὐτοῦ ὅ τε Puchstein Arch. Anz. 1891, 43 καὶ ὁ van Leeuwen ἐν Mnemosyne (29) 1901, 239 ἑ. εἶχον γράψει, ἔδειξε δὲ ὅτι τὸ ἄνω διαμέρισμα τοῦτο μνημονεύεται εἰς σαφῶς χρονικῶς καθωρισμένα χωρία τῆς Ὀδυσσείας (Finsler Homer ² I 2 (1924) σ. 45. (Περὶ τῆς προγενεστέρας θέσεως τοῦ ζητήματος βλ. Ἰω. Πρωτοδίκου De aed. homericis 56 ἑ. Buchholz Die homer. Realien II 2, 117 ἑ. Helbig Das homer. Epos ² 100).

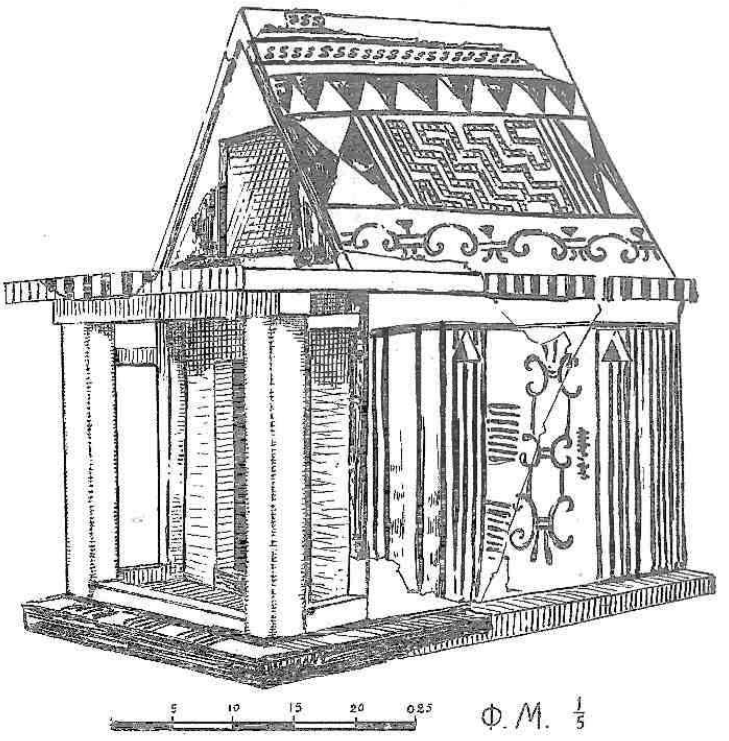
Καταλήγει δὲ ὁ Noack εἰς τὸ συμπέρασμα (σ. 68) ὅτι ἡ ὕπαρξις ἄνω διαμερίσματος τῆς οἰκίας ὡς ἰδιαιτέρας κατοικίας τῶν γυναικῶν εἶναι νεωτερισμὸς τῶν χρόνων τοῦ ποιητοῦ τῶν ῥαψῳδιῶν τῆς Ὀδυσσείας φ, χ καὶ ψ, ὁ δὲ ποιητὴς οὗτος τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ταύτην διαμόρφωσιν τῆς οἰκίας τῶν ἰδίων αὐτοῦ χρόνων εἰσήγαγεν ὡς νέον στοιχεῖον εἰς τὸ ἔπος.

Οἱ χρόνοι τῶν ῥαψῳδιῶν φ, χ καὶ ψ εἶναι κατὰ τὸν Wilamowitz (Homer. Untersuch.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

228 έ. καὶ 80) τὸ ἐνωρίτερον ὁ 8ος π. Χ. αἰών. Ἀλλ' ἐντὸς τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ δὴ περὶ τὰ μέσα αὐτοῦ κατεσκευάσθη, ὡς εἴπομεν, καὶ ὁ ἡμέτερος ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκος, ὁ ὁποῖος βεβαίως οὐχὶ ἄλλων, ἀλλὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χρόνων τὴν οἰκοδομικὴν συνήθειαν ἀποδίδει, παρέχει δὲ περὶ ταύτης αὐθεντικὴν μνημειακὴν μαρτυρίαν.

Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐν τῇ μετέπειτα χρήσει ἡ λ. ὑπερῷον σημαίνει τὴν κοινῶς λεγομένην σοφίταν. *Ὑπερῷοι στοαί* ἀναφέρονται ἐν ναοῖς: Παυσαν. 5, 10, 10 περὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός· περὶ τοῦ Παρθενῶνος βλ. Michaelis Parthenon 23. Διηγεῖται δὲ ὁ Πλούταρχος ἐν β. Πελοπίδου 35, 4 περὶ τοῦ τυράννου τῶν Φερῶν Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Θήβης «ὁ δὲ θάλαμος, ἐν ᾧ καθεύδειν εἰώθεσαν ὑπερῷος ἦν» (βλ. Λεξικά). Ἀναμιμνήσκω δὲ καὶ *τὸν ὑπερῷον περίπατον*, τὸν ὁποῖον συνιστᾷ εἰς τὸν Ἀπελλᾶν ὁ Ἀσκληπιὸς κατὰ τὴν ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφὴν IG IV 1^2, 126, 10 = Dittenb. Syll^3 III, 1170, 10, ἔνθα σημειοῦται τὸ χωρίον τοῦ Ἀντύλλου παρὰ τῷ Ὀρειβασίῳ I 508, 3 Dar.: *οἱ δὲ ὑπερῷοι πάντων περιπάτων προκριτώτεροι*. Περὶ τοῦ ὑπερῴου περιπάτου τοῦ Κνιδίου Σωστράτου βλ. Plin. N. H. 36, 83. Λουκιαν. Ἔρωτ. 11 Newton Discoveries at Halikarnassus πίν. 26 έ. (Ditt.), προσθετέος δὲ ὁ Σώστρατος οὗτος εἰς τοὺς παρὰ Pauly RE^2 III A, 1199 έ. ἀναφερομένους.

Εἰκ. 15. Ἡ νέα συμπλήρωσις τοῦ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου οἰκίσκου κατὰ προοπτικὸν σχεδιογράφημα.

Ὑπερῷιον οἴκημα κεῖται πλήρως ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Περγάμου Ath. Mitt. 1902, 51 στ. 21. Ὁ δὲ ὑποκοριστικὸς τύπος *ὑπερῴδιον* ἀπαντᾷ ἐν Δηλιακῇ ἐπιγραφῇ τοῦ 250 π.Χ. BCH (27)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

1903, 61. *Ὑπερῴδιον τεθυρωμένον* παρέχει ἡ ὡσαύτως ἐκ Δήλου ἐπιγραφὴ BCH (6) 1882, 63. (βλ. Herwerden Lexicon II, 1513), *ὑπερῳδια δύο τεθυρωμένα* παρέχουσιν αἱ Δηλιακαὶ ἐπιγραφαὶ BCH (32) 1908, 77 ἀριθ. 19. IG XI 2, 287, A 171. Durrbach Incriptions de Délos, comptes des hiéropes (290-371) 351, 6 κἄ. Ἄλλας δὲ μνείας ὑπερῴων βλ. παρὰ Durrbach αὐτ. 290, 25. 87. 127. 370, 30 κἄ. καὶ Milet III Delphinion σ. 172 ἀριθ 32.

Ἡ οἰκία τῆς Κίρκης. Ἡ ἀπόκτησις τοῦ ἐξώστου ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου καὶ ἡ διαμόρφωσις αὐτοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην καὶ ἄλλο χωρίον τῆς Ὁμηρικῆς Ὀδυσσείας, ἔνθα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἱλαροτραγικοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Ἐλπήνορος, παρέχονται καὶ ἀρχιτεκτονικαί τινες λεπτομέρειαι τῶν ἱερῶν δωμάτων τῆς Κίρκης, ἐμμέσως βεβαίως ἐκ τῆς διηγήσεως συναγόμεναι.

Οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες περὶ τὸ θέμα τῆς Μυκηναϊκῆς στέγης παραδέχονται, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ τὴν στέγην τῆς Κίρκης ὁριζόντιον ἤτοι ὁλόκληρον ἐν εἴδει ἡλιακωτοῦ. Ἡ νέα ὅμως, ἄγνωστος πρότερον, μορφὴ τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου παρουσιάζει συνδυασμὸν σαγματοειδοῦς στέγης καὶ ἐξώστου ἐκ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἤτοι ἐκ τῶν χρόνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐποιήθησαν τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη. Εἰς τὴν νέαν ταύτην μορφὴν τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου δύναται ἄριστα νὰ προσαρμοσθῇ τὸ Ὁμηρικὸν χωρίον, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀποκλείεται ἀπολύτως καὶ ἡ ὕπαρξις ὁριζοντίου στέγης.

Ἐν τῇ 10ῃ ῥαψῳδίᾳ τῆς Ὀδυσσείας, τῇ φερομένῃ ὑπὸ στοιχεῖον *κ*, ὁ Ὅμηρος διηγεῖται ἀπὸ στ. 541 πῶς ὁ Ὀδυσσεὺς πειθόμενος εἰς τὴν προτροπὴν τῆς Κίρκης ἀποφασίζει νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν Ἅδην καὶ νὰ ἐρωτήσῃ ἐκεῖ τὸν Τειρεσίαν πῶς καὶ πότε θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα. Ἐπειγόμενος δὲ ὁ Ὀδυσσεὺς νὰ ἀναχωρήσῃ ἀφυπνίζει καὶ παροτρύνει τοὺς ἑταίρους αὐτοῦ *μειλιχίοις ἐπέεσσι*, ἵνα ἑτοιμασθῶσι διὰ τὸ σημαντικὸν ταξίδιον.

« Μηκέτι νῦν εὕδοντες ἀωτεῖτε γλυκὺν ὕπνον,
» ἀλλ' ἴομεν· δὴ γάρ μοι ἐπέφραδε πότνια Κίρκη.
» ὡς ἐφάμην, τοῖσιν δ' ἐπεπείθετο θυμὸς ἀγήνωρ.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀπαγάγῃ οὐδ' ἀπὸ τοῦ τόπου τούτου ἀλωβήτους τοὺς ἑταίρους αὐτοῦ ὁ Ὀδυσσεὺς *(οὐδὲ μὲν οὐδ' ἔνθεν περ ἀπήμονας ἦγον ἑταίρους)*, διηγεῖται δὲ ἀπὸ στίχ. 552-560 τὸ ἱλαροτραγικὸν ἐπεισόδιον τοῦ Ἐλπήνορος.

Ἐλπήνωρ δέ τις ἔσκε, νεώτατος, οὔτε τι λίην
ἄλκιμος ἐν πολέμῳ οὔτε φρεσὶν ἦσιν ἀρηρώς·
ὅς μοι ἄνευθ' ἑτάρων ἱεροῖς ἐν δώμασι Κίρκης
ψύχεος ἱμείρων, κατελέξατο οἰνοβαρείων.
κινυμένων δ' ἑτάρων ὅμαδον καὶ δοῦπον ἀκούσας
ἐξαπίνης ἀνόρουσε, καὶ ἐκλάθετο φρεσὶν ἦσιν
ἄψορρον καταβῆναι ἰὼν ἐς κλίμακα μακρήν,
ἀλλὰ κατ' ἀντικρὺ τέγεος πέσεν· ἐκ δὲ οἱ αὐχὴν
ἀστραγάλων ἐάγη, ψυχὴ δ' Ἀϊδόσδε κατῆλθεν.

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν ταύτην τοῦ Ὀδυσσέως ὁ νεώτατος τῶν ἑταίρων αὐτοῦ Ἐλπήνωρ, ὁ ὁποῖος δὲν διεκρίνετο καὶ παρὰ πολὺ διὰ τὴν πολεμικήν του ἀνδρείαν οὐδὲ διὰ τὴν φρό-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

νησίν του, ἐπειδὴ ἦτο μεθυσμένος καὶ ἐπόθει ὡς ἀντίδοτον ὀλίγην δροσιὰν ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἑταίρων καὶ κατεκλίθη ἐπάνω εἰς τὰ ἱερὰ δώματα τῆς Κίρκης. Ἀλλ' ὅτε ἤκουσε θόρυβον τῶν φωνῶν καὶ τῶν βημάτων τῶν κινουμένων ἑταίρων ἐπετάχθη ἀποτόμως καί, ἐπειδὴ δὲν εἶχε συνέλθει ἀκόμη καλῶς ἐκ τοῦ ὕπνου, ἐλησμόνησεν ἐντελῶς νὰ καταβῇ πάλιν ὀπίσω διὰ τῆς μακρᾶς κλίμακος, καὶ ἔλαβε τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, οὕτω δὲ κατέπεσε κατ' εὐθεῖαν κάτω ἀπὸ τὴν στέγην κλπ.

Τὸ ἐπεισόδιον, καθ' ἑαυτὸ ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας πλὴν τῆς ἁδρᾶς κωμικότητος, προσλαμβάνει σπουδαιότητα, ἐὰν ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸν τόπον, ἐν τῷ ὁποίῳ διεδραματίσθη ἤτοι τὰ ἱερὰ δώματα τῆς Κίρκης, διότι τότε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὡρισμένον τινὰ οἰκοδομικὸν τύπον, ὁ ὁποῖος νὰ ἀνταποκρίνεται κατὰ τὰ κρίσιμα σημεῖα πρὸς τὴν Ὁμηρικὴν διήγησιν.

Βεβαίως τὸ Ὁμηρικὸν χωρίον δὲν παρέχει πάντα τὰ στοιχεῖα πρὸς καθολικὴν ἀναπαράστασιν τῆς οἰκίας-ναοῦ τῆς Κίρκης κατὰ τὸ πλῆρες ἐσωτερικὸν αὐτῆς διάγραμμα, ἀλλὰ παρέχει, τόσα τοὐλάχιστον στοιχεῖα, ὅσα ἀρκοῦσιν, ὅπως ἀνακτήσωμεν αὐτὴν καθ' ὕψος.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι: πρῶτον ὅτι ὁ Ἐλπήνωρ *οἰνοβαρείων* καὶ *ψύχεος ἱμείρων κατελέξατο ἐν ἱεροῖς δώμασι Κίρκης*· ἡ φράσις ψύχεος ἱμείρων δικαιολογεῖ τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ χῶρος, τὸν ὁποῖον ἐξέλεξεν ὁ Ἐλπήνωρ, ἦτο ψυχρός, πιθανώτατα δὲ ὕπαιθρος.

Ὅτι δὲ ὁ Ἐλπήνωρ ἀνῆλθεν εἰς τὸν χῶρον τοῦτον διδάσκει τὸ δεύτερον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον πληροφορεῖ ὅτι ἐν τῇ ἐκ τῆς αἰφνιδίου ἀφυπνίσεως προελθούσῃ συγχύσει του ὁ Ἐλπήνωρ *ἐκλάθετο φρεσίν ᾗσιν ἄψορρον καταβῆναι ἐς κλίμακα μακρὴν* ἤτοι εἰς τὴν αὐτὴν προφανῶς κλίμακα, δι' ἧς ἀνῆλθε.

Τὸ τρίτον ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον παρέχει ἡ περὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ εἴδησις: *ἀλλὰ κατ' ἀντικρὺ τέγεος πέσεν*, διότι ἐκ ταύτης συνάγομεν ὅτι ἔπεσε ἀπὸ τὸ πάτωμα τῆς στέγης κατ' εὐθεῖαν κάτω καί, ἐπειδὴ τὸ ψύχεος ἱμείρων ἀπαιτεῖ ὕπαιθρον χῶρον, ἔπεσεν οὐχὶ μόνον κάτω, ἀλλὰ καὶ ἔξω. Ὅτι δὲ ὁ τόπος, ἐν ᾧ κατεκλίθη ὁ Ἐλπήνωρ, ἦτο ὁπωσδήποτε ἀπομεμακρυσμένος ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς κλίμακος, ἐμφαίνεται, νομίζω, ἐκ τοῦ ἐπιρρηματικοῦ ἐπιθέτου *ἄψορρον*, τὸ ὁποῖον σημαίνει νὰ γυρίσῃ ὀπίσω ἐκεῖ, ὁπόθεν ἀνῆλθε καὶ νὰ καταβῇ τὴν μακρὰν κλίμακα. Ἐν τῷ χωρίῳ δὲν ἀναφέρεται ῥητῶς ποῦ ἔκειτο ἡ μακρὰ αὕτη κλῖμαξ, ἀλλὰ δύναται νὰ εἰκασθῇ ὅτι ἦτο ἐσωτερική.

Ἐκ τῆς σαφοῦς ταύτης ἐννοίας τοῦ χωρίου βεβαίως ὁρμώμενοι οἱ ἑρμηνευταὶ λέγουσιν ὁμοφώνως καὶ συντόμως ὅτι τὸ ἐν στ. 554 *ἱεροῖς ἐν δώμασι Κίρκης* ἑρμηνευτέον «ἐπὶ τῶν ἱερῶν δωμάτων τῆς Κίρκης», ὁ δὲ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ κειμένου ἐν τῇ σειρᾷ τῆς βιβλιοθήκης Guillaume Budé γνωστὸς Ὁμηριστὴς Victor Bérard καὶ εἰσάγει, ἄνευ ἀνάγκης νομίζω, εἰς τὸν στίχον τὴν διόρθωσιν *ἱεροῖσ' ἐπὶ δώμασι Κίρκης*.

L'Odyssée II σελ. 80 στ. 554: «Bérard: ἐνὶ Vulg. sine sensu cf. introd.». Introduction à l'Odyssée II, 128 ἑ., ὅπου ὅμως δὲν γίνεται εἰδικὸς λόγος περὶ τῆς διορθώσεως. Τοὺς σχετικοὺς στίχους ὁ Bérard μεταφράζει «au lieu d'aller tourner par le grand escalier, il va droit devant lui, tombe du toit, se rompt les vertèbres du col etc.».

Ἀλλ' ἤδη ὁ Εὐστάθιος ἐν ταῖς Παρεκβολαῖς εἰς Ὅμηρον, Ὀδυσσ. κ 559, παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «*Πίπτει δὲ κατ' ἀντικρὺ τέγεος ὁ Ἐλπήνωρ ἐν ὑπαίθρῳ ἄνω κείμενος διὰ τὸ τὰ δώματα*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

μὴ κεραμωτὰ εἶναι, ἀλλ' ὁποῖα καὶ νῦν ὡς εἰκὸς μυριαχοῦ, ὧν ταῖς δοκοῖς γῆ ἐπαμᾶται, ὡς ἐντεῦθεν τὴν στέγην χρήσιμον εἶναι καὶ πρὸς τὸ ἐγκοιμᾶσθαι, καὶ εὐχερὲς εἶναι καταπίπτειν ἐκεῖθεν τοὺς μὴ νήφοντας».

Ἐκ τοῦ χωρίου εἶναι εὔκολον νὰ συναχθῇ ὅτι ὁ οἶκος τῆς Κίρκης εἶχε δύο διαμερίσματα, ἓν ἰσόγειον κλειστὸν καὶ ἓν ἀνώγειον, τὸ ὁποῖον διὰ τὸ «ψύχεος ἱμείρων» οἱ ἑρμηνεύοντες δέχονται ὡς ὕπαιθρον ταράτσαν, χρησιμεύουσαν συγχρόνως καὶ ὡς στέγην τοῦ οἰκοδομήματος ἤτοι κατὰ τὸν τύπον τῶν σημερινῶν νησιωτικῶν «δωμάτων» ἢ ἡλιακωτῶν, ἀλλ' ἄνευ προφυλακτικοῦ θωρακίου, διότι ἄλλως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταπέσῃ ὁ Ἐλπήνωρ. Ὁριζόντιον στέγην διὰ τὴν οἰκίαν τῆς Κίρκης δέχεται καὶ ὁ Perrot Hist. de l'art VI, 680 (terrasse) καὶ ὁ Noack Homer. Paläste σ. 98 σημ. 87 καὶ ἡ Rider The Greek House (1916), 179, ἀκριβῶς, διότι ὁ Ἐλπήνωρ ἐκοιμήθη ἐπ' αὐτῆς. Καὶ δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἀμφιβολία ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κοιμηθῇ τις ἐπὶ ὑψηλῆς σαγματοειδοῦς στέγης. Καὶ ὁ Kurt Müller αὐτ. 66 παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῷ Ὁμηρικῷ κόσμῳ ἐκτὸς τῶν ἀποτόμων ἀετωμάτων τῆς Ἰλιάδος (Ψ 711 Ω 448) ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κίρκης μετὰ ὁριζοντίου στέγης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναζητεῖ δροσερὸν ὕπνον ὁ Ἐλπήνωρ[1].

Ἡ νέα συμπλήρωσις τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου παρέχει μικτόν, τρόπον τινά, τύπον, ἀετωματικὴν μὲν ἔχοντα τὴν στέγην, ἀλλ' ἐν συνδυασμῷ μετ' αὐτῆς παρέχοντα καὶ εὐρεῖαν ὁριζόντιον ὕπαιθρον ἐπιφάνειαν ὑπεράνω τῆς προστάσεως. Χωρὶς νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι οὕτω μόνον ἦτο κατεσκευασμένη ἡ οἰκία τῆς Κίρκης, δύναται ἀσφαλῶς νὰ δεχθῇ ὅτι καὶ τοιαύτην ἠδύνατο αὕτη νὰ ἔχῃ μορφήν, διότι αἱ λεπτομέρειαι τοῦ τύπου περιέχουσι πάντα τὰ κύρια ἀρχιτεκτονικὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα συνάγομεν ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ὁμήρου. Καὶ ὑπερῷος ὄροφος ὑπάρχει ἐν τῷ κοίλῳ τῆς στέγης, ὅπου ἀνῆλθεν ὁ Ἐλπήνωρ διὰ τῆς *μακρῆς κλίμακος*, καὶ ἀμέσως συνεχόμενος μετὰ τοῦ πατώματος τοῦ ὀρόφου τούτου καταλληλότατος ἐξώστης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ δύναται νὰ εὕρῃ ὅ,τι ἐζήτει ὁ ψύχεος ἱμείρων ἑταῖρος τοῦ Ὀδυσσέως καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου, ἐστερημένου παντὸς προφυλακτικοῦ στηθαίου, ἦτο εὐκολώτατον νὰ καταπέσῃ οὗτος *ἀντικρὺ τέγεος.*

Ὁ Noack Hom. Pal. 98 σημ. 87 παρατηρεῖ συντόμως ὅτι «ἡ κλῖμαξ παρὰ τῇ Κίρκῃ

1 Ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῆς στέγης τῶν Μυκηναϊκῶν οἰκοδομημάτων ὁ Dorpfeld παρὰ Schliemann Tiryns 310 Athen. Mitt. (24) 1899, 95, ὁ Perrot-Chipiez Hist. de l'art VI 680, 689 πίν. 11, ὁ Holland Amer. Journ. of Arch. (24) 1920, 332 ἑ., ὁ K. Müller Ath. Mitt. αὐτ., τέλος δὲ καὶ ὁ Wace Brit. Sch. Annual 25, 199 δέχονται ὁριζόντιον τὴν στέγην τῶν Μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων. Ἀετωματικὴν δὲ στέγην θεωρουσι πιθανωτέραν ὁ Middleton Journ. Hell. Stud. (7) 1886, 166, ὁ Franz von Reber Die phrygischen Felsdenkmaler (Abh. bayr. Akad. (21) 1898, 498 ἑ., ὁ Leroux Origines de l'edif. hypostyle 48, ὁ Fiechter παρὰ Pauly RE² VII, 2532, ὁ Schuchhardt Alteuropa² 214. Βλ. ὡσαύτως τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἀρχιτέκτονος Oscar Reuther Urformen des Sparren und Pfettendaches Ath Mitt. (50) 1925, 112 ἑ. 116. Τελευταῖον δὲ K. Müller Tiryns III (1930) 189 § 33.

Προκειμένου περὶ τῶν νεολιθικῶν μεγάρων τῆς Θεσσαλίας, τὰ ὁποῖα εἶναι πρόδρομοι τῶν Μυκηναϊκῶν, τῶν Ὁμηρικῶν καὶ τοῦ Ἑλλ. ναοῦ, ἤδη ὁ Τσούντας ἐν Προϊστορ. ἀκροπ. Διμηνίου καὶ Σέσκλου 62 (μέγαρον Β Διμηνίου) 63 (μέγαρον 24 Διμηνίου) 97 (διπλοῦν μέγαρον Σέσκλου) συνήγαγε πειστικῶς τὴν ὕπαρξιν ἀετωματικῆς ἢ σαγματοειδοῦς στέγης (βλ. καὶ σ. 394).

Ἡ Paola Montuoro, L'origine della decorazione frontonale (Memorie Accad. Lincei 1925, Ser. 6, vol. I, fasc. IV) 276 ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι περὶ τὰ μέσα του 7ου αἰῶνος οἱ Ἕλληνες ἐπιθυμοῦντες νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν ναὸν προσφορώτερον καὶ στερεώτερον σύστημα στεγάσεως ἀντικατέστησαν πρὸς τοῦτο τὴν ἀρχέγονον ὁριζόντιον στέγην (terrazza) διὰ τῆς ἀμφικλινοῦς ἤτοι σαγματοειδοῦς, ἡ ὁποία διηυκόλυνε τὴν ροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι ὅμως ἀναμφισβητήτως πολὺ ἀρχαιοτέρα (βλ. κατωτέρω).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

κ 558 = κ 63 καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ὑπάρξεως ὑπερῴου· διότι δύναται νὰ φέρῃ μόνον πρὸς ὀριζόντιον στέγην. Ἀλλ' ὅστις ὅμως πιστεύει τοῦτο (τὴν ὕπαρξιν δηλ. ὑπερῴου), ἂς ἀναγνώσῃ ὅσα λέγει ὁ Wilamowitz (Hom. Unters. 144 ἑ.) περὶ τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ ἐπεισοδίου». Καὶ τὸ ὑστερογενὲς τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Ἐλπήνορος[1] καὶ ἡ ἀπόκτησις τύπου οἰκίας τῶν ὑστάτων γεωμετρικῶν χρόνων, ἐχούσης καὶ ὑπερῷον καὶ ὕπαιθρον τμῆμα, δὲν ἀποκλείει τὴν σκέψιν ὅτι δυνατὸν ὁ ποιητὴς τοῦ μέρους ἐκείνου νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψει τοιαύτας οἰκίας.

Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου, τὸν ὁποῖον ἀνεκτήσαμεν διά τε τῆς πρώτης ὑπὸ τοῦ K. Müller γενομένης συμπληρώσεως καὶ διὰ τῆς παρούσης δευτέρας οὐσιώδους τροποποιήσεως, ἐνέχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν θεμελιωδῶν αὐτῆς μορφῶν. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ πήλινος οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ διαμορφώσει ἀποτελεῖ βεβαίως σπουδαίαν συμβολὴν οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἰχνογραφίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὀρθογραφίαν αὐτοῦ ἤτοι τὴν καθ' ὕψος τομήν, τὴν ἀνωδομίαν δηλαδὴ αὐτοῦ, μάλιστα δὲ διὰ ταύτην· διότι, ἐν ᾧ περὶ τοῦ διαγράμματος ἢ τῆς ἄλλως λεγομένης κατόψεως ἔχομεν καὶ ἄλλα τινὰ παραδείγματα, περὶ τῆς καθ' ὕψος κατασκευῆς ὁ οἰκίσκος ἀποβαίνει μοναδικὸν καὶ πολυτιμότατον μαρτύριον, παρέχων ὅσα στοιχεῖα δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν εἰς ἡμᾶς τὰ πραγματικὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἀρχαίων ναῶν ἢ οἰκιῶν εἴτε διὰ τὴν ὁλικὴν ἐξαφάνισιν εἴτε διὰ τὴν μερικὴν μέν, ἀλλ' εἰς οὐσιώδη αὐτῶν στοιχεῖα καταστροφήν. Κυριώτατα δὲ τοῦτο ἰσχύει περὶ τῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ οἰκίσκος.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τοὺς ἀπὸ παναρχαίων προϊστορικῶν χρόνων κρατήσαντας ἐν Ἑλλάδι οἰκοδομικοὺς τύπους, παρατηροῦμεν ὅτι ἀνεξαρτήτως τοῦ μέτρου τῆς συχνότητος αὐτῶν δύο ὁμάδες οἰκημάτων ἀπαντῶσιν ἤτοι τὰ καμπυλόγραμμα καὶ τὰ εὐθύγραμμα κτίσματα. Βλ. νῦν καὶ Carl Weickert Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien (1929) 5 ἑ.

Εἰς τὴν ὁμάδα τῶν καμπυλογράμμων κτισμάτων ὑπάγοντα τὰ κυκλικά, τὰ ἐλλειψοειδῆ ἢ ἐλλειπτικὰ ἢ ᾠοειδῆ, τὰ πεταλόσχημα καὶ τὰ ἀψιδωτά. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔχουσι μὲν συχνάκις τὰς μακρὰς πλευρὰς ἐλαφρῶς καμπύλας, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦσι πλήρη ἐλλειψοειδῆ σχηματισμόν, διότι ἡ ἑτέρα τῶν στενῶν πλευρῶν σχηματίζεται εὐθυγράμμως.

Τὸ κυκλικὸν διάγραμμα ἀπαντᾷ ἤδη ἐν τῇ νεολιθικῇ Θεσσαλίᾳ (Τσούντα Προϊστ. ἀκρ. Διμηνίου καὶ Σέσκλου 84. 116 ἑ.), μαρτυρεῖ δὲ περὶ παναρχαίων οἰκήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐν μονιμωτέρᾳ ὕλῃ προσηρμόσθησαν πρὸς τὸ σχῆμα τῆς προχειροτέρας ἀχυροπλέκτου ἢ κλαδοπλέκτου κωνικῆς καλύβης, τῆς ἐκπροσωπούσης πρωτόγονον τύπον τῆς ἀνθρωπίνης οἰκήσεως (βλ. W. Wundt Völkerpsyhologie III Die Kunst 248. Franz Oelmann Haus u. Hof im Altertum I (1927), 22 ἑ).

1 Βλ. E. Rhode Rhein. Mus. (50) 1895, 615. M. Mayer Jahrbuch (40) 1925, 42 ἑ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Παραδείγματα οἰκήσεων κυκλικῆς ἰχνογραφίας ἀπαντῶσι συχνὰ καὶ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας ἐν τῷ πρώτῳ στρώματι, τῷ λεγομένῳ τῶν στρογγύλων καλυβῶν καὶ ἀνήκοντι εἰς τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους. Ἡ ἀνεύρεσις τῶν οἰκήσεων τούτων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διδακτικὴν ἔρευναν τοῦ Bulle Orchomenos I, 20 ἑ. Βλ. Τσούντα Πρ. ἀκρ. Διμ. καὶ Σ. 383. Μυλωνᾶ Νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι 68 ἑ. εἰκ. 65.

Ἐκ τῶν κυκλικῶν σχημάτων προῆλθον τὰ ἀρτίως ἐλλειψοειδῆ ἢ ᾠοειδῆ κτίσματα, τῶν ὁποίων παραδείγματα ἔχομεν τοῦτο μὲν τὴν ἐν Χαμαιζίῳ τῆς Κρήτης γνωστὴν μεσομινωικὴν οἰκίαν (Ξανθουδίδης Ἀρχ. Ἐφημ. 1906, 119), τοῦτο δὲ τὴν ᾠοειδῆ οἰκίαν τοῦ Ἐρινίου τῆς Θεσσαλίας (Wace-Thompson Prehist. Thessaly 190), ἀνήκουσαν πιθανῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀρχομένης χαλκοκρατίας. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἡ οἰκία αὕτη τοῦ Ἐρινίου δὲν εἶναι τελείως καμπυλόγραμμος, ἀλλ' ἔχει τὰς συνδεούσας τὰς δύο ἀψῖδας πλευρὰς εὐθείας. Ὁ K. Schuchhardt Alteuropa[2] 87 παραβάλλει πρὸς Ἀσσυριακὴν οἰκίαν ἐπὶ ἀναγλύφου· (βλ. ὁμοίου διαγράμματος οἰκίαν ἐν Κεβρέρῳ τῆς Ἀστουρίας Oelmann Haus u. Hof I, 98 εἰκ. 81β). Τὰ ἀψιδωτὰ ἐλλειψοειδῆ κτίσματα οἷα εἶναι π. χ. τὰ ἐν Θέρμῳ καὶ δὴ τὸ μέγαρον Α, δὲν φαίνονται ὅτι προέρχονται ἀμέσως ἐκ τῶν κυκλικῶν, ἀλλ' ἐμμέσως ἤτοι διὰ τῆς μεσολαβήσεως ἄλλου τινὸς τύπου. Ὁ ἄλλος οὗτος τύπος πιστεύω ὅτι εἶναι ὁ πεταλόσχημος, ὁ ὁποῖος παρήχθη ἐκ τοῦ κυκλικοῦ διὰ τῆς διανοίξεως τοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον χώρου. Ἀπαντᾷ δέ, ὡς γνωστόν, ὁ πεταλόσχημος τύπος καὶ ἐν Ὀρχομενῷ καὶ ἐν Εὐτρήσει καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ (Bulle Orchomenos 35 ἑ., στρῶμα τῶν βόθρων πρωτοελλαδικόν. Goldman Notes on Eutresis 33. 35 εἰκ. 28-29 ΠΕ στρῶμα. — Τὸ νέον βιβλίον τῆς Goldman περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Εὐτρήσεως δὲν εὑρίσκεται ἀκόμη ἐν Ἀθήναις. — Περὶ τῆς Ὀλυμπίας νεωτάτη ἔκθεσις Doerpfeld Arch. Anzeiger 1930, 115 ἑ. 117-18 εἰκ. 10).

Ἐκ τοῦ πεταλοσχήμου τύπου εἶναι ἔπειτα εὔκολος ἡ μετάβασις εἰς τὸν ἀψιδωτὸν τύπον διὰ τῆς μείζονος διανοίξεως τοῦ πετάλου καὶ διὰ τῆς ἀναγκαίας προεκτάσεως τῶν σκελῶν ὡς καὶ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς καμπυλότητος αὐτῶν.

Ἡ ἐξαφάνισις τῆς καμπυλότητος καὶ ἡ χρησιμοποίησις εὐθυγράμμων μακρῶν πλευρῶν παρέχει παραλλαγὴν ἀψιδωτῶν οἷα ἀπαντᾷ ἐν Ῥαχμανίῳ δὶς (Wace-Thompson Preh. Thessaly 37).

Ἐν Ὀρχομενῷ ἐν τῷ αὐτῷ στρώματι τῶν βόθρων ἀπαντῶσι καὶ τὰ πεταλόσχημα διαγράμματα (Α) καὶ ἡμιελλειπτικὰ (Β) καὶ ἀψιδωτὰ μετὰ ὀξυκορύφου ἀψῖδος καὶ εὐθυγράμμων μακρῶν πλευρῶν καὶ προόψεως (Γ). Οἱ τύποι οὗτοι εἶναι προφανῶς συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους, ἐκ δὲ τούτων ὁ ἀψιδωτὸς προῆλθε κατ' ἐπέκτασιν ἐκ τῶν δύο ἄλλων (Bulle αὐτ).

Ἡ γνώμη ὅτι τὸ πεταλόσχημον εἶναι ὁ ἀρχικὸς τύπος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθησαν πᾶσαι αἱ μορφαὶ τῶν ἀνθρωπίνων οἰκήσεων δὲν φαίνεται πιθανή, διότι τὰ εὐθύγραμμα οἰκήματα ἀνήκουσιν εἰς τὰς στοιχειώδεις μορφὰς τῆς ἀνθρωπίνης κατοικίας. Περὶ τῶν κυκλικῶν οἰκήσεων καθ' ὅλου βλ. τὴν παλαιοτέραν βιβλιογραφίαν παρὰ Fiechter Pauly RE[2] VII, 2523 ἑ. (Haus), πρόσθες δὲ Pfuhl Festgabe für H. Blümner (1914) 19. Boëthius Ann. Brit. Sch. XXIV 1916-21, 161, ἑ.

Ὁ Leroux Origines de l'édif. hypost. 17 παράγει τὸν εὐθύγραμμον τύπον ἐκ τοῦ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

σπηλαίου. Ὁ Boethius παράγει τὸν πεταλόσχημον ἐκ τοῦ ἐκ κλάδων ἡμικυκλικοῦ προπετάσματος τῆς πυρᾶς, συνήθους παρὰ τοῖς ἀγρίοις καὶ τοῖς βορείοις λαοῖς.

Ὁ μετ' εὐθυγράμμων μακρῶν πλευρῶν ἀψιδωτὸς τύπος, μῖγμά τι καμπυλογράμμου καὶ εὐθυγράμμου κτίσματος, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἐσχηματίσθη ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ὀρθογωνίων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκ παραλλήλου ὑφίσταντο. Πιθανώτατα δὲ καὶ τὰ καμπυλόγραμμα ἀψιδωτὰ εἰς τὴν ἀπὸ τῶν πεταλοσχήμων ἐπέκτασιν παρωρμήθησαν κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐπιμηκεστέρων ὀρθογωνίων. Μικτοὺς θεωρεῖ καθ' ὅλου τοὺς τύπους τούτους καὶ ὁ Oelmann Haus und Hof (1927) 21, ἐν ᾧ ὁ Weickert Typen 11 τοὐναντίον φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοτελῶν τύπων.

Ἡ βεβαίωσις τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀψιδωτοῦ τύπου καὶ ἐν Ἀσίνῃ καὶ ἐν Κοράκου ἤδη ἐν τῇ Πρωτοελλαδικῇ περιόδῳ δεικνύει ὅτι ὁ βίος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἶναι μακρότατος, καλύπτων τὸ μεῖζον μέρος τῆς χαλκοκρατίας (βλ. Arch. Anzeiger 1927, 380. Blegen Korakou 75). Ὁ Blegen Zygouries (1928), 6 παρατηρεῖ ὅτι ἀψιδωτὰ κτίσματα δὲν εὑρέθησαν ἐν τῷ Πρωτοελλαδικῷ στρώματι τῶν Ζυγουριῶν, μολονότι ταῦτα δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς γειτονικοὺς τόπους κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον. Διὰ τοῦτο βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι ὁ ἀψιδοειδὴς τύπος ἦτο ὁ ἐπικρατῶν κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην περίοδον.

Ἀλλ' ὁ τὰ μάλιστα διαδεδομένος οἰκοδομικὸς τύπος ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι εἶναι ὁ εὐθύγραμμος τετράπλευρος κατ' ἐπικράτησιν μὲν ὀρθογώνιος, ἐνίοτε δὲ καὶ τραπεζιόσχημος καὶ οὐχὶ σπανίως τετράγωνος.

Ὁ ὀρθογώνιος οὗτος τύπος μετὰ σαγματοειδοῦς στέγης κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν ἀπὸ βορρᾶ μετὰ τῶν φορέων αὐτοῦ κατελθὼν ἐξετόπισεν ἤδη πρωΐμως τοὺς ἄλλους τύπους καὶ ἐπεκράτησεν ἔν τε τῇ ἀστικῇ οἰκοδομικῇ πρότερον καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ κατόπιν, ἀφ' ὅτου ἡ θρησκευτικὴ λατρεία ἀπήτησεν ἴδια κτίσματα.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ τύπου τούτου ἐν ταῖς χώραις τῆς προελεύσεως αὐτοῦ ὁ Schuchhardt Alteuropa[2] 53 ἑ. εἰκάζει ὅτι τετράγωνα σχήματα ἀναπτύσσονται κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην, ὅπου γίνεται οἰκοδομικὴ χρῆσις μακρῶν ξύλων, τοιαύτη δὲ περίπτωσις ἐπαρουσιάζετο κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς λιμναίας οἰκήσεις, ἐν ᾧ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ δι' ἔλλειψιν λιμνῶν καὶ λιμναίων οἰκήσεων καὶ διὰ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ πετρώδους ἐδάφους πρὸς ξυλοδομίαν ὁ ὀρθογώνιος τύπος δὲν ἐπεκράτησεν, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς τὴν κυκλικὴν οἰκοδομίαν καὶ πρὸς κατοικίαν καὶ πρὸς ἐνταφιασμόν. Τοιαύτη δὲ προτίμησις παρατηρεῖται εἴς τινας χώρας μέχρι καὶ σήμερον. Περὶ τῆς μορφολογικῆς σχέσεως τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου πρὸς τὰς ὑπερβορείους ξυλίνας ὀρθογωνίους οἰκίας βλ. καὶ C. A. Boethius, ἔνθ. ἀν.

Ὅτι καθ' ὅλου εἰς τὰς ἀνθρωπίνας οἰκήσεις ἐπικρατεῖ ὁ ὀρθογώνιος τύπος, τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν μεγαλητέραν αὐτοῦ πρὸς ἀνάπτυξιν ἱκανότητα, ἡ ὁποία εἶναι ἀσυγκρίτως μικροτέρα καὶ στοιχειωδῶς περιωρισμένη εἰς τὰ κυκλικὰ κτίσματα (βλ. Fr. Oelmann Haus und Hof I, 39 ἑ. 41).

Τὸ ὀρθογώνιον διάγραμμα ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι παρίσταται συντετελεσμένον κατὰ τὰ κύρια αὐτοῦ στοιχεῖα ἤδη ἐν τῇ νεολιθικῇ περιόδῳ. Τὰ δὲ ζωτικὰ ταῦτα στοιχεῖα δὲν εἶναι μόνον τὸ καθ' ὅλου ἐξωτερικὸν σχῆμα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τῶν ὀρθο-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

γωνίων προϊστορικῶν οἰκημάτων. Ἡ ἀρχὴ τῆς διατάξεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου κατὰ τοιαύτην ἢ τοιαύτην κατεύθυνσιν, διατηρηθεῖσα κατὰ βάσιν ἀναλλοίωτος ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, ἔχει βεβαίως κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἱστορίαν.

Κατὰ λόγον τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῶν διαγράμματος τὰ ὀρθογώνια ταῦτα οἰκήματα δύνανται νὰ εἶναι κατὰ μὲν τὴν στοιχειωδεστάτην αὐτῶν μορφὴν μονοθάλαμα, συμπίπτοντα πρὸς τὰς πρωτογόνους τετραγωνικὰς καλύβας, κατὰ δὲ τὰς μᾶλλον ἀνεπτυγμένας αὐτῶν μορφὰς κατ' ἐπικράτησιν διθάλαμα ἢ τὸ πολὺ τριθάλαμα.

Ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ διαμερισμοῦ τοῦ χώρου τῶν προϊστορικῶν οἰκημάτων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶναι, ὡς γνωστόν, οὐχὶ μόνον τὸ ὀλιγοθάλαμον, ἀλλὰ κυρίως ἡ τοποθέτησις τῶν διαμερισμάτων οὐχὶ κατὰ παράταξιν, ἀλλὰ κατ' ἐπίταξιν ἤτοι ὄπισθεν ἀλλήλων καὶ ἐπικοινωνούντων δι' ἀλλήλων, προσιτῶν δὲ ἔξωθεν ἀπὸ τῆς στενῆς πλευρᾶς.

Ὁ οἰκοδομικὸς οὗτος τύπος τοῦ Ἑλλαδικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον ἢ κύτταρον, τὸ ὁποῖον ἐν περιπτώσει συνθετωτέρου οἰκοδομήματος ἐπαναλαμβάνεται, παραπληρούμενον, ἐν ἀνάγκῃ, καὶ ὑπό τινων μονοθαλάμων συγκροτημάτων (Ἀνάκτορα Τίρυνθος, Μυκηνῶν, Ἄρνης, Τροίας VI κλπ.).

Τὸ κατὰ βάθος διαμερισμένον στοιχειῶδες τοῦτο μετὰ προδόμου ὀρθογώνιον οἴκημα, τὸ καλούμενον μέγαρον, ἀπαντᾷ ὡς γνωστόν, ἤδη ἐν τῇ νεολιθικῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ προμυκηναϊκῇ Τροίᾳ II, τότε ἤδη ἀπὸ Βορρᾶ κατελθόν.

Ἐν Τίρυνθι εἶναι διδακτικὴ ἡ εὕρεσις μεγάλου κυκλικοῦ οἰκοδομήματος ὑπὸ τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀκροπόλεως, διότι δεικνύει πῶς ὁ βόρειος ὀρθογώνιος οἰκοδομικὸς συρμὸς εἰσέδυσε καὶ ἐξετόπισε τὸν καμπυλόγραμμον τύπον τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης (βλ. Kurt Müller (Ath. Mitt. (38) 1923. 65 ἑ. Tiryns III, 80 ἑ. 200).

Τοσαύτη δὲ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ νέου διαμερισμένου κτίσματος, ὥστε ἡ κατ' ἐπίταξιν διαίρεσις τοῦ μεγάρου ἀκολουθεῖται ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι καὶ ὑπὸ μὴ ὀρθογωνίων κτισμάτων ἤτοι ἐλλειπτικῶν ἢ ἀψιδωτῶν (Ἐρίνιον, Θέρμος, Εὔτρησις).

Ἐν Κρήτῃ τοὐναντίον, ὅπου τὸ διάγραμμα τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων εἶναι ἐντελῶς διάφορον, πολυσύνθετον καὶ ὄντως δαιδάλειον, ἀπ' ἄλλων τόπων εἰλημμένον, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἡ μεσομινωϊκὴ ἐλλειπτικὴ οἰκία τοῦ Χαμαιζίου ἔχει διαίρεσιν ὁμοίαν κατ' ἀρχήν, εἰ καὶ ἐν μικρᾷ κλίμακι, πρὸς τὴν τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἀρχὴν στοιχοῦσι καὶ μικρότερα ὀρθογώνια Κρητικὰ κτίσματα ἤτοι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρατακτικῆς συγκεντρώσεως θαλάμων περὶ μίαν μεγάλην ἢ μικρὰν αὐλήν, εἰς πλείονας ὀρόφους, τῶν ὁποίων ὁ ἐσωτερικός, ἐκτὸς τοῦ ἀπὸ τῆς αὐλῆς, φωτισμὸς διευκολύνεται διὰ φωταγωγῶν.

Ἐκ τῶν παραλλαγῶν τοῦ τετραπλεύρου σχήματος ἡ μόνη ἀξία μνείας εἶναι ἡ τραπεζιόσχημος, ὡς ἔγγιστα τετράγωνος, οἰκία τοῦ Τσαγγλίου τῆς Φθιώτιδος, ὅπου ἡ ἐσωτερικὴ διάθεσις τοῦ χώρου εἶναι ἁπλουστάτη, σχεδὸν μονοθάλαμος μετά τινων διὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἀντηρίδων σχηματιζομένων κογχῶν οἷαι καὶ αἱ ἐν τῷ περιβόλῳ τῶν μεγάρων τῆς Τροίας II (Dörpfeld Troja und Ilion I 83 ἑ. εἰκ. 25), ἀπώτεροι πρόγονοι τῶν ὁμοίων κογχῶν τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ ἐν Φιγαλείᾳ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος, τοῦ ἐν Λουσοῖς ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ ἐν Λευκάδι ἀρχαϊκοῦ ναοῦ (Ath. Mitt. (21) 1906, 364. Weickert Typen 36), ἴσως δὲ κ.ἄ. Ἀξιόλογον ἀρχιτεκτονικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς οἰκίας

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τοῦ Τσαγγλίου εἶναι καὶ ἡ ὕπαρξις ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας παραλλήλου πρὸς τὸν τοῖχον τῆς εἰσόδου, διαιρούσης τὴν οἰκίαν εἰς δύο κλίτη καὶ ἀναμιμνῃσκούσης τὴν γνωστὴν οἰκίαν τῆς Τροίας VIc (Dörpfeld αὐτ. I, 170 ἑ.), τὸν ναὸν τῆς Νεανδρείας τῆς Τρωάδος (Koldewey Neandria 23 ἑ.) τὸν ναὸν τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν, τὸν ἐννεάστυλον τῆς Ποσειδωνίας, τὸ λεγόμενον μικρὸν μέγαρον ἐν Gàggera παρὰ τὸν Σελινοῦντα (Koldewey-Puchstein 3 εἰκ. 3. 17 εἰκ. 15. 92 εἰκ. 64), καὶ τοὺς προγενεστέρους τούτων δικλίτους ναοὺς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (Σπάρτης, Θέρμου κλπ.), τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν αὐτὴν ἀρχὴν τῆς παλαιοτέρας κληρονομίας[1].

Ἐκ πάντων τῶν τύπων τούτων κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μάλιστα κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους, ἔχει, ὡς γνωστόν, τὸ διμερὲς ὀρθογώνιον οἴκημα, τὸ ἔχον ἀνοικτὸν τὸ πρῶτον διαμέρισμα καὶ σχηματίζον ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ στοιχειῶδες σχῆμα τοῦ ἐν παραστάσι κτίσματος, τοῦ μεγάρου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὴν γονιμωτάτην ἀφετηρίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ. Ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία διδάσκει ὅτι τὸ προστῳον εἶναι συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ οἰκήματος τῆς Ἀρίας ἢ ἄλλως Ἰνδοευρωπαϊκῆς ἢ Ἰνδογερμανικῆς λεγομένης ὁμοφυλίας, διὰ τοῦτο δὲ καὶ εὐρύτατα ἁπαντᾷ μετὰ ποικίλων παραλλαγῶν (βλ. F. Behn ἐν Ebert Reallex. der Vorgeschichte τόμ. 14ῳ (1929) 216 ἑ).

Τὸ προστῳον τοῦτο, ἐὰν μὲν εἶναι ἡμίκλειστον διὰ τῆς προεκτάσεως τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ οἰκήματος, σχηματίζει τὸν μνημονευθέντα ἐν παραστάσι διμερῆ τύπον, ἐὰν δὲ εἶναι ἀνοικτὸν ἤτοι ἐὰν οἱ πλάγιοι τοῖχοι δὲν προεκτείνωνται, σχηματίζει τὴν ἁπλῆν πρόστασιν, ἐν ᾗ οἱ κίονες βαστάζουσι τὴν εἴτε καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς προόψεως εἴτε ἐν μέρει μόνον ὑπὲρ τὴν εἴσοδον ἐν εἴδει προστεγάσματος προεκτεταμένην ὀροφὴν ἢ τὴν ὅλην στέγην.

Ὁ πρόστυλος οὗτος τύπος εἶναι ἀσφαλῶς σημαντικώτερος τοῦ ἐν παραστάσι, διότι ἐκ τούτου παρείχετο ἡ εὐκολία, ἴσως δὲ καὶ ἀφετηρία πρὸς ἀνάπτυξιν ἑνὸς ἄλλου σπουδαίου ἀρχιτεκτονικοῦ στοιχείου, δηλ. τῆς περί τι κτίσμα κιονοστοιχίας. Ἐκ τῆς προστάσεως ἄρα ἡ περίστασις· διότι φυσικὸν εἶναι ἡ πρώτη σκέψις προφυλάξεως ἀπὸ βροχῆς ἢ ἡλίου νὰ ἐγεννήθη διὰ τὴν εἴσοδον, ὅπου συχνάκις παρίσταται ἀνάγκη ἀναμονῆς.

Ἡ ὕπαρξις τῆς περιστάσεως εἰς τὰς οἰκίας τῶν κατὰ φύσιν λαῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας μαρτυρεῖ περὶ τοῦ πρωΐμου τῆς σκέψεως παρὰ τῇ καθ' ὅλου λαϊκῇ οἰκοδομίᾳ (Bulle Orchomenos 46 ἑ., ἔνθα ἀναπτύσσεται ἡ γνώμη ὅτι ἡ περίστασις ἐγεννήθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ κυκλικὰ κτίσματα, Oelmann Haus u. Hof 72).

Ὁ Oelmann αὐτ. 66 ἑ. παραθέτει παραδείγματα προστύλων οἰκιῶν, ἐχουσῶν τὴν πρόστασιν δίστυλον ἢ τετράστυλον, εἴτε ἐν τῇ στενῇ εἴτε ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ, ἀναλόγως περὶ

1 Περὶ τῆς οἰκίας τοῦ Τσαγγλίου βλ. Wace-Thompson Prehist. Thessaly 115 ἑ. Γ. Μυλωνᾶ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι 19. Ὁ Oscar Reulther Ath. Mitt. (50) 112 κἑ. ἐκ τῆς οἰκοδομίας τῶν Τσετσέντσων ἐν Μεσοποταμίᾳ παρέχει παραδείγματα δικλίτων οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι καθιστῶσι πιθανὴν τὴν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις γένεσιν τῆς σαγματοειδοῦς στέγης.

Ὁ Rodenwaldt Jahrb. (34) 1919, 95 σημ. 2 ἀρνεῖται ὀρθῶς τὴν γένεσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ ἀμέσως ἐκ τοῦ Μυκην. μεγάρου, ὑποτιμᾷ ὅμως ἀναμφισβήτητά τινα δεδομένα, πρὸ παντὸς δὲ τὸ τοῦ Θέρμου, ὡς πρὸς τὴν συνέχειαν τῆς λατρείας. Ὡς πρὸς τὸν ναὸν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος (Frickenhaus Tiryns I, 31 ἑ.), τὸν ὁποῖον προσεπάθησε νὰ ἐξαφανίσῃ καὶ ὁ Blegen Korakou 130 συμφωνοῦντος καὶ τοῦ Weickert Typen 26, διδακτικώτατα εἶναι τὰ πορίσματα τοῦ K. Müller Tiryns III, 213 ἑ. καὶ αἱ παρατηρήσεις τοῦ M. P. Nilsson Minoan-Mycenaean Religion 407 ἑ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

θέσεως τῆς θύρας (67 εἰκ. 41, α - β. 70 εἰκ. 43). Ὡσαύτως γνωστὰ εἶναι παραδείγματα οἰκιῶν ἀμφιπτέρων, ἐχουσῶν προστῶα κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, τὴν δὲ θύραν κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν ἄνευ τινὸς προστάσεως ἢ προστεγάσματος (σ. 73 εἰκ. 47).

Ἐν τῷ ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀναπτυχθέντι πολιτισμῷ ἡ περίστασις ἀναφαίνεται, ὡς γνωστόν, τὸ πρῶτον ἐν τῇ γεωμετρικῇ περιόδῳ ὡς προσθήκη τῆς περιόδου ταύτης εἰς τὸ παλαιότερον ἐν Θέρμῳ τῆς Αἰτωλίας ὑφιστάμενον μέγαρον Β, τὸ πιθανώτατα ἀπὸ κατοικίας ἄνακτος καταλῆξαν εἰς κατοικίαν θεοῦ (Ῥωμαῖος Ἀρχ. Δελτίον Ι 1915, 248 ἑ. 271 ἑ. VI 1920 Παράρτ. 168. Weickert Typen arch. Architektur 9).

Παρατηροῦμεν δὲ καὶ ἄλλως ὅτι κατὰ τὴν γεωμετρικὴν περίοδον ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ἔχομεν ἤδη ὑπάρχοντα τὰ πλεῖστα στοιχεῖα τῆς μετέπειτα μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς ναοδομίας (Θέρμος, Σπάρτη, Σάμος, Ὀλυμπία). Διὰ τοῦτο δὲ δυσκόλως δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ γνώμη ὅτι πρὸ τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος δὲν ὑπῆρχον οἰκοδομήματα ναῶν (Karo ἐν Ebert Reallex. der Vorgesch. IV 1 (1926), 246), ὅτι δὲ ἡ Ἑλληνικὴ ναοδομία εἶναι γέννημα θαυματοποιοῦ τινος γενεᾶς τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος (Rodenwaldt Athen. Mitteil. (34) 1919 175 ἑ. 182. 192. Jahrb. (34) 1919, 69 σημ. der archaisch griech. Tempel. Weickert Typen arch. Archit. 73. Rodenwaldt Die Kunst der Antike 21).

Ἤδη ἡ γεωμετρικὴ περίοδος εἶχε τὸ αἴσθημα τοῦ μνημειώδους, καὶ ἂν δὲ δὲν ἐξεδηλώθη τοῦτο πανταχοῦ, εἶναι ἱκανὰ τεκμήρια τῆς πρὸς τὸ μνημειῶδες ὁρμῆς τῶν γεωμετρικῶν τεχνιτῶν οἱ μεγάλοι ἀμφορεῖς τοῦ Διπύλου, τὰ ἐλεφάντινα ἀγαλμάτια τοῦ αὐτοῦ τύπου, οἱ ναοὶ τῆς Σπάρτης, τῆς Σάμου, πιθανώτατα τὸ πρῶτον Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας, μάλιστα δὲ ὁ ναὸς τοῦ Θέρμου ὁ ἀπὸ τοῦ μεγάρου Β ἀφορμηθείς. Εἶναι δὲ ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ μεγάλη ἄνθησις, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρώιμον ἀρχαϊκὴν περίοδον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τέχνῃ καθόλου καὶ δὴ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ προπαρεσκευάσθη κατὰ τὴν γεωμετρικὴν περίοδον, τῆς ὁποίας ἡ συμβολὴ δὲν φαίνεται σήμερον ἁδρότερον, διότι δὲν διετυπώθη ἐπὶ μονιμωτέρων ὑλῶν οὔτε ἐν τῇ πλαστικῇ οὔτε ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Ἀλλὰ τὴν προεργασίαν ἐκείνην εἶναι ὑποχρεωμένος τις νὰ δεχθῇ, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν διὰ θαύματος λύσιν. Τὸ «Ἑλληνικὸν θαῦμα», τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν ὡς ὑπερφυσικοῦ τινος φαινομένου δέχονται ὅσοι δὲν ἐκτιμῶσι τὴν σημασίαν τῆς ἐξελίξεως, ἤτοι τὴν ἱστορικὴν γένεσιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὴν ταχίστην ἀνάπτυξιν ἀπὸ τοῦ ἀτελεστέρου εἰς τὸ τελειότερον καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀπότομον ἐκδήλωσιν τοῦ τελείου χωρὶς νὰ προηγηθῇ περίοδος προσπαθειῶν καὶ μαθητείας.

Ὁ Deonna Dédale I 29 ἀρνούμενος ἐντελῶς τὴν ὕπαρξιν θαύματος παραγνωρίζει τὴν ἄνευ προηγουμένου καὶ ἑπομένου ταχύτητα τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Αἱ μεσολαβοῦσαι βαθμίδες τοῦ πολιτισμοῦ πάντως ὑπῆρξαν, ὅπως καὶ κατ' ἄλλας περιόδους τῆς ἱστορίας, εἰ καὶ οὐχὶ πᾶσαι καὶ πανταχοῦ, ἀλλ' ὁ ῥυθμὸς τῆς μεταβάσεως ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα ὑπῆρξεν οὕτως ὁρμητικός, ὥστε προκαλεῖ δικαίως τὴν ἐντύπωσιν τοῦ θαύματος[1].

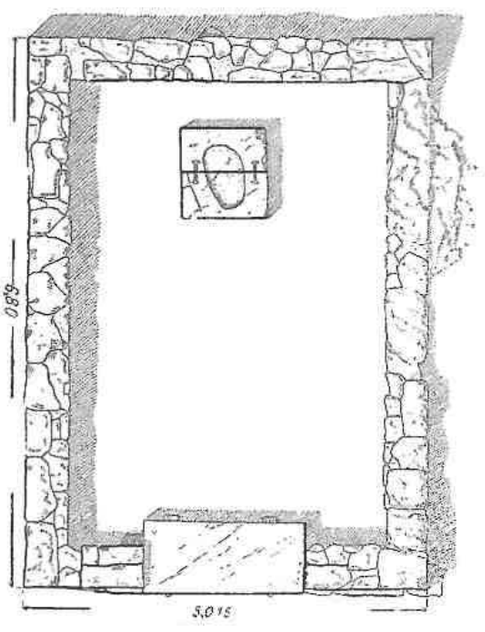
Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς περιστάσεως, ὅπως ἐκ τοῦ πηλίνου οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου ἤδη δὲ ἐκ

1 Περὶ τῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ περὶ τῆς πρωτοτυπίας τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς βλ. τὰ νεωστὶ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Deonna ἐν L'Acropole 1931, 161-193. 241 κε.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τῆς πρώτης αὐτοῦ μορφῆς ἐδιδάχθημεν, ἡ γεωμετρικὴ περίοδος εἰχε καταλήξει καὶ εἰς τὸν τύπον τοῦ ἁπλοῦ προστύλου οἰκοδομήματος ἤτοι τοῦ μετὰ διστύλου προστάσεως, τύπον δηλ. ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο πρότερον ὡς ἀρχιτεκτονικὴ κατάκτησις μεταγενεστέρων περιόδων, κατὰ τὰς ὁποίας αὐτούσιος μὲν (δίστυλος) σπανιώτερον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἁπαντᾷ, πολύστυλος δὲ συχνότατα.

Ὁ Kurt Müller (αὐτ. 59. 60) διὰ τὴν γένεσιν τοῦ τύπου παραδέχεται δύο ἐνδεχόμενα ἢ τὴν εἰς ἁπλοῦν ὀρθογώνιον «οἶκον» προσθήκην διστύλου προστεγάσματος ἢ τὴν κατὰ τὰ πλάγια διάνοιξιν τοῦ προστῴου τοῦ μεγάρου, ὥστε νὰ παραμείνωσιν ἐξ αὐτοῦ αἱ πρόσθιαι καταλήξεις τῶν τοίχων ἐν εἴδει ὑποστηριγμάτων τῆς ὀροφῆς. Ὁ Müller ἄλλως συμπληρώσας τὸν οἰκίσκον καὶ δεχόμενος τὴν στέγην ὡς ἐξακολουθοῦσαν καὶ ἄνωθεν τῆς προστάσεως προτιμᾷ τὸ δεύτερον ἐνδεχόμενον προελεύσεως τοῦ τύπου τὸ συνδέον τοῦτον μετὰ τοῦ μεγάρου, προσπαθεῖ δὲ νὰ εὕρῃ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λειψάνων τοῦ οἰκίσκου στηρίγματα, τὴν ὕπαρξιν ὑποτυπωδῶν παραστάδων καὶ φλιῶν μεταξὺ τῶν κιόνων καὶ μεταξὺ τῶν κιόνων καὶ τῶν παραστάδων.

Εἰκ. 16. Ἀρχαϊκὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ.

Ἡ νέα ὑπ᾽ ἐμοῦ γενομένη συμπλήρωσις τοῦ οἰκίσκου φέρει σαφῶς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τοῦ προστεγάσματος, τὸ ὁποῖον συγχρόνως χρησιμεύει καὶ ὡς ἐξώστης τοῦ ὑπερῴου διαμερίσματος. Ἡ σκέψις εἶναι ἁπλῆ, δὲν εἶναι δέ, νῦν μάλιστα, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ προέλθει ἐκ τοῦ μεγάρου. Καὶ αἱ λεγόμεναι παραστάδες, ἐὰν ὄντως πρόκειται περὶ τοιούτων, δύνανται νὰ ἑρμηνευθῶσιν ἐξ ἁπλῆς ἐπιδράσεως. Τὰ δὲ κατώφλια δὲν εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ εἶναι λείψανα τῶν τοίχων τοῦ προστῴου τοῦ μεγάρου, διότι ἦτο δυνατὸν ὁ οἰκοδόμος τῆς ἁπλῆς, ἀλλὰ δημιουργικῆς ἐκείνης περιόδου νὰ φθάσῃ εἰς τὴν σκέψιν τῆς δημιουργίας τῶν στοιχειωδῶν ἐκείνων «πεζουλίων» πρὸς περιορισμὸν τοῦ χώρου καὶ ἵνα χρησιμεύωσι ταῦτα ὡς καθίσματα, χωρὶς νὰ κρημνίσῃ τοὺς τοίχους τοῦ προδόμου, ἔστω καὶ θεωρητικῶς.

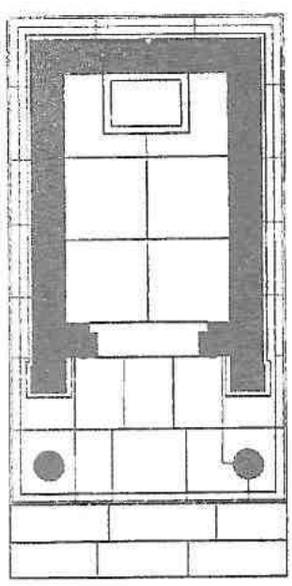
Ὁ δίστυλος πρόστυλος τύπος, ἁπαντᾷ ἅπαξ ἔτι ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀλλὰ μετὰ τὸν ἡμέτερον οἰκίσκον καὶ δὴ ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἀρχιτεκτονικῇ τῆς Ἀττικῆς. Εἶναι ὁ ἐν Σουνίῳ ἀρχαιότερος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ***(εἰκ. 16)***, ὁ ἀνακαλυφθεὶς ὑπὸ τοῦ Στάη καὶ δημοσιευθεὶς κατὰ σχεδιογράφημα τοῦ Ὀρλάνδου ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1917 σ. 170 εἰκ. Β καὶ σ. 187 ἑ. Στάη Τὸ Σούνιον (1920), 42 ἑ.· βλ. καὶ Robertson Gr. and Rom. Architecture 55. Weickert Typen 65. 117.

Ὁ ἀρχαϊκὸς οὗτος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς χρονολογεῖται εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος, ἀλλὰ τὸ πρόστυλον δίστυλον αὐτοῦ σχῆμα, τὸ δι᾽ οὐδενὸς ἄλλου μνημείου ἐκτὸς τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι μαρτυρούμενον, καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ μικρὸς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

οὗτος ναὸς ἀκολουθεῖ παλαιότερον πρότυπον ἐξ εὐφθαρτοτέρας ὕλης, προηγηθὲν ἐν τῷ τόπῳ.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸν παλαιότερον ἐκεῖνον πρόδρομον δὲν φαντάζομαι καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας, μάλιστα δὲ οὐχὶ κατὰ τὸ ἀέτωμα, ὅμοιον πρὸς τὸν πήλινον οἰκίσκον τοῦ Ἡραίου. Δὲν ἀποκλείεται δὲ ἡ εἰκασία ὅτι ἡ δύο στῦλοι τοῦ ναου δυνατὸν νὰ ἦσαν τετράγωνοι πρισματικοί, ὡς ὑποδεικνύει τὸ σχῆμα τῆς θεμελιώσεως, τὸ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ταξιάρχου τῆς Αἰτωλίας (Ἀρχ. Δελτίον 1926, 1 ἐ.) ὑπομνησθὲν παράδειγμα καὶ τὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων ἰχνῶν προκριθὲν νῦν ὑπ' ἐμοῦ σχῆμα τῶν δύο στύλων τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου.

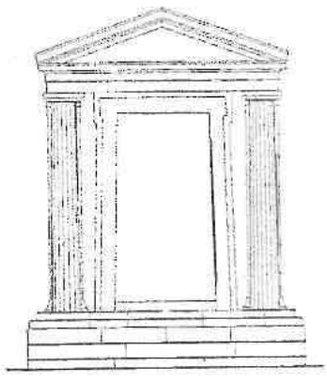

Εἰκ. 17.
Διάγραμμα ναΐσκου της παρὰ τὸν Σελινουντα Gággera.

Δίστυλος πρόστυλος Δωρικὸς θησαυρὸς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ Tournaire καὶ ἐν τῷ τεμένει τῶν Δελφῶν παρὰ τὸν ἀνατολικὸν περίβολον καὶ ἀκριβῶς ὄπισθεν τοῦ ταύρου τῶν Κερκυραίων (Fouilles de Delphes II, relevés et restaurations par A. Tournaire, fasc. 1, pl. VI-IX), ἀλλὰ τὰ σωζόμενα αὐτοῦ λείψανα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ πίν. V αὐτόθι, εἶναι τόσον ὀλίγα, ὥστε ἡ ἀσφάλεια τῆς ἀποκαταστάσεως δὲν εἶναι πλήρης.

Δίστυλον πρόστυλον σχῆμα παρέχει καὶ ὁ μικρὸς ναΐσκος τοῦ μικροῦ τεμένους τῆς Δήμητρος τῆς παρὰ τὸν Σικελικὸν Σελινοῦντα Gággera, τιθέμενος εἰς τὰς ἀρχὰς ἢ τὰ μέσα τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, μελετηθεὶς δὲ καὶ ἀναπαρασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀρχιτέκτονος Hulot ***(εἰκ. 17-18)***· βλ. J. Hulot-G. Fougères Sélinonte (1910) 270 ἐ. E. Gabrici Notizie degli Scavi 1920, 69. 1923, 104. Robertson Gr. Rom. Archit. 55. Pauly RE² II A, 1302-4 (Ziegler).

Εἶνε δὲ ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ μικρὸς ναὸς διατηρεῖ τὸν ἀρχαϊκώτατον δίστυλον πρόστυλον τύπον, ἄλλως μὴ ἀπαντῶντα ἐν τῇ Μ. Ἑλλάδι, τοὐλάχιστον κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε εὑρήματα.

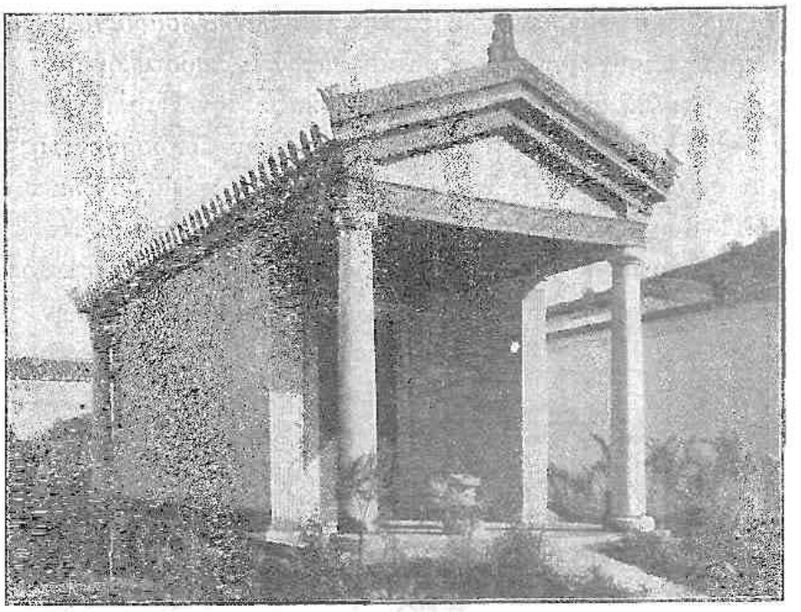
Εἰκ. 18. Ἀναπαράστασις ναΐσκου εἰκ. 17.

Αἱ διαστάσεις τοῦ στυλοβάτου τοῦ ναΐσκου τῆς Gággera εἶναι τὸ μὲν πλάτος 3,02, τὸ δὲ μῆκος 5,22. Ὁ Fougères 271 ἀπονέμει τὸν ναΐσκον εἰς τὴν Κόρην-Πασικράτειαν, ἐν ᾧ ἐν τῷ μεγάλῳ τεμένει ἐλατρεύετο ἡ (Δημήτηρ) Μαλοφόρος, πρὸ δὲ τοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον προπύλου ἡ Ἑκάτη Προπυλαία ἀναμιμνήσκουσα ἄλλα τε καὶ τὴν ἐν Ἐλευσῖνι ὁμοειδῆ Ἄρτεμιν Προπυλαίαν. Ὁ ναΐσκος εὑρίσκεται κατὰ τὰ κράσπεδα τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου, πρὸς τὸ ὁποῖον λατρευτικῶς συνδέεται, φαίνεται δὲ διὰ τὸ ἀρχαϊκώτατον αὐτοῦ πρωτοδώριον σχῆμα ὅτι εἶναι περίπου σύγχρονος πρὸς τὸν προηγηθέντα τοῦ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ τεμένους τῆς Μαλοφόρου μικρὸν ναόν, πλάτους 5,64, τὸν ὁποῖον ἀνάγουσιν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἱδρύσεως τοῦ Σελινοῦντος (Koldewey-Puchstein 86-89). Ὁ Σελινοῦς ἱδρύθη κατὰ τοὺς στηριζομένους εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδ. VI, 4, 2 μεταξὺ 630 καὶ 623 π.Χ., κατὰ δὲ τοὺς δεχομένους τὸν καθορισμὸν τοῦ Διοδώρου X, 59, 4 ἐν ἔτει 651 π.Χ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

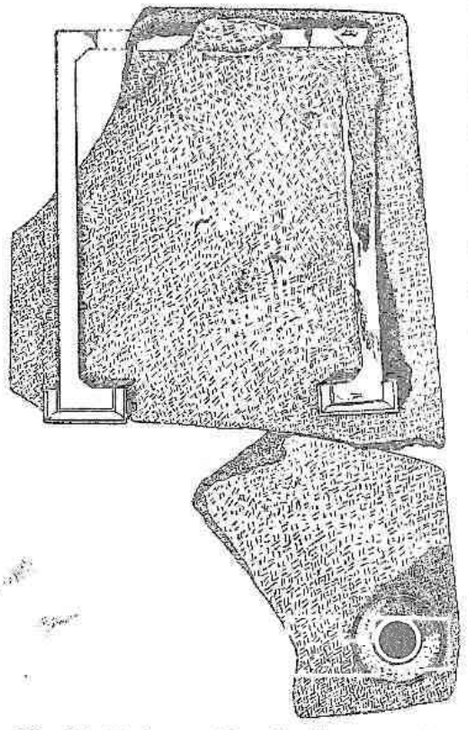
(Ἱερώνυμος 646). Περὶ τὸ 600 ἄρα ἢ ὄχι πολὺ μετ' αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἐγένετο καὶ ὁ πρόστυλος ναΐσκος.

Ἐκτὸς τῶν ναῶν τοῦ Σουνίου καὶ τοῦ Σελινοῦντος δίστυλος πρόστυλος τύπος ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ τῆς Ἰταλίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀλετρίου, Aletrium νῦν Alatri (*εἰκ. 19.* Röm. Mitt. (4) 1889, 147 ἑ. (6) 1891, 353 ἑ. K. Müller Ath. Mitt. (48) 1923, 60. Robertson Gr. and Rom. Architecture 55. 199A. Della Seta Museo di Villa Giulia I (1918), 213 πίν. 53).

Εἰκ. 19. Ἀναπαράστασις ναοῦ του Aletrium κατὰ τὸν Conte Cozza (Della Seta, Villa Giulia πίν. 53).

Καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Alatri δὲν εἶναι ἀμφίβολον ὅτι ἐπιζῇ ἀρχαία κληρονομία, τῆς ὁποίας τὴν ἀπήχησιν ἔχομεν καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Rizzo δημοσιευθέντα ἐν τῷ Bullet. Comun. (38) 1910, 281 ἑ. (39) 1911, 23 ἑ. βλ. Helbig Führer[3] II, 346. 348 K. Müller AM αὐτ. 59 πήλινα ἀναθηματικὰ προπλάσματα οἰκοδομημάτων (ναῶν καὶ οἰκιῶν) ἐκ τοῦ ἐν Nemi ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος (Diana Nemorensis) καὶ ἐκ τοῦ ἐν Satricum ναοῦ τῆς Mater matuta ὡς καὶ τὸ ἐκ Velletri μνημονευόμενον *(εἰκ. 20. 21).*

Εἰκ. 20. Τεμάχια πηλίνου διστύλου προστύλου ἀναθηματικοῦ ναΐσκου τοῦ Satricum (Bullet. Com. Roma 1910, 304).

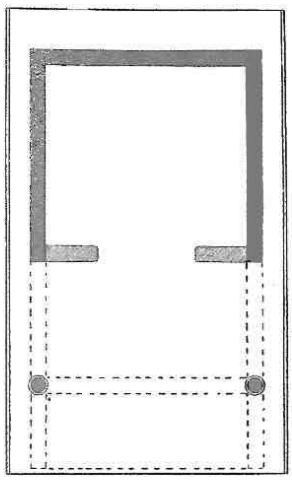
Τὰ ἐκ τῆς Ἰταλίας παραδείγματα εἶναι πολυτιμότατα διὰ τὴν συνέχειαν τοῦ τύπου καὶ διὰ τὴν ἀπὸ κοινῆς πηγῆς, τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς καταγωγὴν τῆς Ἑτρουσκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὁ ναὸς τοῦ Σουνίου δὲν ἔχει μὲν οὕτως ἀπομεμακρυσμένους τοὺς στύλους ἀπὸ τοῦ σηκοῦ, ὡς τὰ πήλινα ναΐδια τῆς Ἰταλίας, κείμενος κατὰ τοῦτο πλησιέστερον πρὸς τὸν πήλινον οἰκίσκον τῆς Ἡραίου τοῦ Ἄργους, ἀλλ' οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τῆς κοινῆς ἀφετηρίας. Ὁμοίως καὶ ὁ ναὸς τοῦ Σελινοῦντος.

Εἰς τοὺς μετὰ μεγάλης προστάσεως ναοὺς τῆς Ἐτρουρίας καὶ τοῦ Λατίου, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζονται πρόστυλοι τετράστυλοι ἢ καὶ ἑξάστυλοι μετὰ προεκτεταμένων τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ σηκοῦ ἢ ἄνευ τοιαύτης προεκτάσεως, ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τοὺς ἐν τῇ πρώτῃ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

γραμμῇ προφαινομένους κατὰ τὴν πρόοψιν τέσσαρας ἢ ἓξ κίονας, οἱ ὁποῖοι καὶ χαρακτηρίζουσι τὸν ναόν, ἀπομένουσι ναοὶ δίστυλοι πρόστυλοι ἤτοι τοῦ ἀρχεγόνου σχήματος, ἐξ οὗ ἐγεννήθη πιθανώτατα ἡ σύνθετος κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐπιχωριάζουσα πρόστασις διὰ τῆς προσθήκης τεσσάρων ἢ ἓξ ἀκόμη κιόνων ἔμπροσθεν τῆς παλαιᾶς διστύλου προστάσεως.

(Παραδείγματα: Ναὸς τῶν Φαλερίων: Durm Bauk. der Etrusker und Romer 106 εἰκ. 116 διὰ τὴν πρὸ τοῦ τριπλοῦ σηκοῦ πρόστασιν. Ναὸς παρὰ Marzabotto καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ Durm αὐτ. 107. εἰκ. 117, ὅπου ἡ διπλῆ τετράστυλος πρόστασις ἀναλύεται εἰς τρεῖς διστύλους ἀντιστοιχούσας εἰς τοὺς τρεῖς σηκοὺς τῶν ναῶν. Ὁ τριπλοῦς οὗτος σηκὸς ἀναμιμνήσκει τὴν τριπλῆν ἐγκάρσιον διαίρεσιν τῶν πηλίνων προπλασμάτων ἱερῶν κρηνῶν τῆς Ἡφαιστίας τῆς Λήμνου, τῶν εὑρεθέντων ἐν ταῖς τελευταίαις ἀνασκαφαῖς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἰταλικῆς Σχολῆς. Ἴσως δὲ δὲν εἶναι τυχαία ἡ σύμπτωσις. Βλ. καὶ Karo (Arch. Anz. 1930, 143 ἑ. εἰκ. 22-23) περὶ τῆς προφανοῦς ὁμοιότητος πρὸς τὴν ἐν Κορίνθῳ κρήνην Γλαύκην.

Εἰκ. 21.
Διάγραμμα πηλίνου ναΐσκου τοῦ Satricum (Bullet. Com. Roma 1910, 300).

Ναὸς τῆς Magna Mater ἐπὶ τοῦ Παλατίνου τῆς Ῥώμης: Durm αὐτ. 113 εἰκ. 125.

Ναὸς τῆς Fortuna virilis(;) ἐν Ῥώμῃ: Durm αὐτ. 542 εἰκ. 615 μετὰ τοῦ ἐν Cori.

Ναὸς τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἐν Ῥώμῃ, Ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Πομπηίᾳ καὶ ὁ τοῦ Ἀντωνίνου καὶ τῆς Φαυστίνης Durm 543 εἰκ. 616.

Ναὸς τοῦ Αὐγούστου ἐν Πώλᾳ Durm 544, 617.

Μικρὸς πεταλόσχημος ναὸς ἐν Baalbek, ἔχων τὸν πυρῆνα δίστυλον πρόστυλον Durm αὐτ. 550 εἰκ. 627.

Ναὸς ἐν Henchir Debbik Durm 580, 655.

Ναὸς τοῦ Κάστορος ἐν Ῥώμῃ Durm 581, 656. Ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (Maison carrée) ἐν Νεμαυσῷ (Nîmes) τῆς Γαλλίας Durm 583, 658.

Ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τεβέσσῃ Durm 589, 666.

Οἱ τρεῖς ναοὶ τοῦ Καπιτωλίου τῆς Sbeitla (Sufetula) Durm 590, 668.

Ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Baalbek Durm 603, 684).

Ἀλλὰ καὶ τῆς διαμορφώσεως ταύτης ὑπάρχουσιν ἤδη πρότερον, εἰ καὶ σποραδικά, Ἑλληνικὰ παραδείγματα ἤτοι ὁ ἐν Ποσειδωνίᾳ ἑξάστυλος, ὁ λεγόμενος ναὸς τῆς Δήμητρος (Koldewey-Puchstein 23 εἰκ. 23 πίν. 3)· ὁ παρὰ τὸν Σελινοῦντα ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος G, τοῦ ὁποίου ὁ σηκὸς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς περιστάσεως ἔχει πρόστασιν δίστυλον-τετράστυλον (Kold.-Puchst. πίν. 17)· ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ θησαυρὸς τῶν Γελῴων ἔχει ὁμοίως τὴν πρόστασιν δίστυλον-ἑξάστυλον (Olympia I πίν. 39. Λεονάρδου Ὀλυμπία 220)· ὁ ἐν Περγάμῳ μεταγενέστερος βεβαίως (τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα) μικρὸς Ἰωνικὸς ναός, ὁ ὁποῖος ἀναλύεται εἰς δίστυλον καὶ τετράστυλον πρόστυλον σχῆμα ἄνευ παρεκτεταμένων παραστάδων τοῦ σηκοῦ (Bohn ἐν Altert. von Pergamon IV πίν. 28. 43. 45. Durm Bauk. d. Griech. 430 εἰκ. 322ᵃ).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἄξιος σημειώσεως ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι καὶ ὁ παρὰ τὴν Ταρσὸν τῆς Κιλικίας ναός, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν ἰδιορρυθμίαν τῆς διατάξεως τῶν κιόνων τοῦ προνάου ἀφορμᾶται ἀπὸ διστύλου προστύλου σχήματος (Durm. αὐτ. 430 εἰκ. 392β).

Εἰς τὰ μετὰ διστύλου προστάσεως παραδείγματα τὰ ἐξ αὐτῶν τῶν οἰκοδομημάτων ναῶν, Ἑλληνικῶν τε καὶ Ἰταλικῶν, εἰλημμένα, προστίθενται καὶ δύο ἀγγειογραφικαὶ ἀπεικονίσεις ναῶν, τῶν ὁποίων ὅμως δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιος ὁ τύπος.

Πολλῆς προσοχῆς ἄξιος εἶναι ὁ ἐπὶ τῆς ἐν Λούβρῳ «Κυρηναϊκῆς» Λακωνικῆς κύλικος παριστάμενος ναὸς ***(εἰκ. 22)***, ὁ ἀποδίδων κατά τινας τὸν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ὄφεως Πύθωνος φυλασσόμενον Δελφικὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (Hauser Oest. Jahresh. (10) 1907, 9. R. Vallois Rev. arch. 1908 I, 367 εἰκ. 3). Ὁ Puchstein Arch. Ztg. 1881, 239 θεωρεῖ τὸ οἰκοδόμημα ἐν παραστάσι καὶ σχετίζει πρὸς τὴν Θηβαϊκὴν κρήνην καὶ πρὸς τὸν περὶ αὐτῆς ἀγῶνα τοῦ Κάδμου. Ὡσαύτως καὶ ὁ Benndorf Oest. Jahresh. II 1899 14 εἰκ. 14. Ὀρθῶς ὅμως παρετήρησεν ὁ Pottier Catalogue des vases du Louvre II 529 Album des v. d. Louvre II 63 ὅτι ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ ναοῦ μετὰ προτεταγμένης κιονοστοιχίας.

Εἰκ. 22. Ἐκ τῆς Λακωνικῆς κύλικος τοῦ Λουβρου.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος ἀγγειογράφος ἀποδίδει συγκεχυμένον τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σύνολον, διότι τὸ μὲν ἀέτωμα, ὡς χαρακτηριστικόν, παριστᾷ ἀντωπὸν (ὅπως ἀλλαχοῦ προτιμᾶται ἐν τῇ παραστάσει ἡ χαρακτηριστικὴ χιαστὴ ὄψις τῶν ὀκλαδιῶν δίφρων παρὰ τὴν ἐν τῇ πραγματικῇ χρήσει συνήθη θέσιν αὐτῆς), τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἱεροῦ πιθανώτατα κατὰ τομήν. Ἀλλ' ἐὰν ὄντως οὕτως ἀποδίδεται τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ ναοῦ κατὰ πλάγιον, τότε οὗτος εἶναι πρόστυλος, ἐπειδὴ δὲ μόνον εἰς κίων φαίνεται ἐν προβολῇ εἶναι ἄγνωστον ἂν ἡ πρόστασις ἦτο δίστυλος ἢ ἐκ πλειόνων κιόνων.

Τὸ δεύτερον παράδειγμα εἶναι ἡ ἐπὶ ἐρυθρογράφου κρατῆρος ἐκ Ruvo, ἀποκειμένου ἐν Νεαπόλει, ἀπεικόνισις ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ ***(εἰκ. 23)***.

Ὁ Buschor δημοσιεύων τὸν κρατῆρα ἐν Furtwängler-Reichhold Griech. Vasenmalerei III ἀρ. 148, κειμένου σ. 168, παρατηρεῖ ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος παρέχει ἐκ τοῦ σηκοῦ τὴν θύραν μετὰ τῶν ξυλίνων θυροφύλλων, ἐκ δὲ τῆς Ἰωνικῆς περιστάσεως ἐπιτομήν τινα..... ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ ἡγεμόνας κεραμίδας, αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ τὰ κάτωθεν αὐτῶν μέρη τοῦ ἐπιστυλίου, σμικρύνονται προβαίνουσαι εἰς βάθος.

Ὁ κρατὴρ οὗτος εἶναι καὶ διὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ παράστασιν τοῦ Ὀρέστου καὶ τοῦ Πυλάδου μετὰ τῆς Ἰφιγενείας πρὸ τοῦ ἐν Ταύροις ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ὀνομαστός, ἀνήκει δὲ εἰς τὴν ἀρχομένην τετάρτην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα (βλ. τὴν τελευταίαν σχετικὴν πραγματείαν τοῦ Em. Löwy Iphigenie in Taurien, Jahrbuch des D. arch. Inst. (44) 1929, 86 ἑ. 99 εἰκ. 18. 87 σημ. 7 μετὰ τῆς σχετικῆς προγενεστέρας βιβλιογραφίας).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἶναι βεβαίως γνωστὸν ὅτι οἱ ἀγγειογράφοι προκειμένου περὶ ἀπεικονίσεως, οὐχὶ συνήθους ἄλλως, ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων ἐπὶ ἀγγείων, δὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικῶς πιστὴν καὶ λεπτομερῆ αὐτῶν ἀπόδοσιν, ἀλλ' εἰς τὴν κατὰ τὰς θεμελιώδεις αὐτῶν καὶ χαρακτηριστικὰς γραμμὰς ἁδρομερῆ μᾶλλον παράστασιν, τῆς ὁποίας ἡ χρησιμότης εἶναι πολλάκις μόνον τοπογραφική, πρὸς ὑποδήλωσιν δηλ. ἁπλῶς τοῦ τόπου τῆς ὅλης ἀγγειογραφικῆς παραστάσεως. Διδακτικὴ ἐν τούτῳ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ R. Vallois Sur les formes architecturales dans les peintures des vases grecs (Rev. archéol. 1908 I, 359 ἑ.), περὶ τῆς ὁποίας ἐξέφρασεν ἀντιρρήσεις τινὰς ὁ Tarbell ἐν Amer. Journ. of arch. 1910, 428.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀφορμώμενός τις εἶναι δυνατὸν νὰ σκεφθῇ ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ Ruvo κρατῆρος ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος εἶναι θεωρητικῶς περίπτερος, τοῦ ὁποίου ἡ περί-

Εἰκ. 23. Ἐκ τοῦ ἐρυθρογράφου κρατῆρος τοῦ Ruvo.

στασις ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ ἀγγειογράφου κατ' αὐθαίρετόν τινα σύμβασιν διὰ τεσσάρων κιόνων, τῶν ὁποίων τοὺς δύο διέστησεν ἱκανόν, ὥστε νὰ εἶναι ἐμφανὴς ἡ θύρα ἡ ἡμιάνοικτος τοῦ ναοῦ.

Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ μεγάλη αὕτη διάστασις τῶν δύο κιόνων καὶ ἡ τοποθέτησις αὐτῶν ὑπὸ τὰ ἄκρα τοῦ ἐπικειμένου ἀετώματος δὲν φαίνεται ἐντελῶς τυχαία, διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἀποκλείεται ἡ σκέψις ὅτι ὁ ἀγγειογράφος εἶχεν ὑπ' ὄψει δίστυλον πρόστυλον πρόοψιν, Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οἱ δύο ἐπὶ πλέον κατὰ τὰ πλάγια φαινόμενοι κίονες ἢ ὀφείλουν νὰ ἀπονεμηθοῦν εἰς ὀπισθίαν δίστυλον πρόστασιν τοῦ ἀμφιπροστύλου τότε διστύλου ναοῦ ἢ νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦντες ψευδοπερίστασιν κατὰ τὸν τύπον τοῦ ἐν Ἀκράγαντι ἀρχαϊκοῦ ψευδοπεριπτέρου ναοῦ τοῦ Διὸς ἢ κατὰ τὸν ἔτι πλησιέστερον τύπον τῶν ὑστέρων προστύλων ψευδοπεριπτέρων Ῥωμαϊκῶν ναῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον πιθανώτατα Ἑλληνικὰ πρότυπα· βλ. π. χ. ναὸν τῆς Fortuna virilis τῆς Ῥώμης (Durm ἐνθ' ἀν. Robertson σ. 210 πίν. X b), τὸν ναὸν τῆς Νεμαυσοῦ (Nîmes), τὴν γνωστοτάτην Maison Carrée (Durm ἀνωτ. Robertson 213 πίν. XI b), τὸν ἐν Παλμύρᾳ ναὸν τοῦ Ἡλίου (Robertson 222).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἀλλ' ὁπωσδήποτε τὸ παράδειγμα τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἀγγειογράφος δὲν παριστᾷ τὸν κατὰ τὴν Εὐριπίδειον παράδοσιν Δωρικὸν ναὸν τῆς ἐν Ταύροις Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, ἀλλὰ Ἰωνικὸν ναόν, συμφώνως βεβαίως πρὸς πρόχειρα εἰς αὐτὸν πρότυπα.

Τὸ διάγραμμα προστύλου μονοθαλάμου οἰκήματος δὲν φαίνεται ὅτι ἔχει βορείους προδρόμους, οἵους ἔχει μόνον τὸ μεγαροειδὲς οἴκημα, τὸ κατὰ γενικὴν σήμερον ἐκδοχὴν ἀπὸ βορρᾶ κατελθὸν εἰς τὰ νοτιώτερα κλίματα.

Ἡ πρόστασις, ἡ ὁποία εἶναι οἱονεὶ ἀνοικτὸς πρόδομος, ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς ἀνάγκην τοῦ νοτίου κλίματος καὶ θὰ ἀνεπτύχθη ἐνταῦθα παρὰ τὸν ἀρχέγονον μεγαροειδῆ τύπον, τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ κλονίσῃ τὴν ἐπικράτησιν.

Τοιοῦτος δίστυλος πρόστυλος τύπος ἁπαντᾷ κατὰ τὸν Oelmann (Haus u. Hof I 67 εἰκ. 40α εἰκ. 41α μετὰ τῶν παραπομπῶν 68, 2) εἰς τὰς τροπικὰς καὶ εἰς τὰς βορείας δασώδεις ζώνας ὡς καὶ εἰς τὴν δυτικὴν δασώδη χώραν τοῦ Καυκάσου. Ὁ Oelmann θεωρεῖ τὸν τύπον τοῦτον ὡς γενετικῶς πρότερον τοῦ ἐν παραστάσι. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ μετὰ τὴν προοδευτικὴν ταύτην ἐξέλιξιν ἡ ἐν τῷ νέῳ περιβάλλοντι, ὅπου ἔφθασεν ἕτοιμος ὁ ἐν παραστάσι ἤτοι ὁ μεγαροειδὴς τύπος, παλιγγενεσία τοῦ διστύλου τύπου. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι συνέβη ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ὁ δίστυλος πρόστυλος οὗτος τύπος σχετικῶς βραδύτερον ἀναφαίνεται, δὲν ἀνεκαλύφθη δὲ ἀκόμη εἰς προγεωμετρικοὺς χρόνους.

Ἴσως δὲν ἀποκλείεται καὶ προγενεστέρα αὐτοῦ ὕπαρξις, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ Θεσσαλικὰ παραδείγματα τῶν πεταλοειδῶν ναῶν τῶν Γόννων (Ἀρβανιτόπουλος Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἑτ. 1910, 252. 1911, 315. 1916, 31. Stählin Das hellenische Thessalien 34-Weickert Typen 18), τοῦ Ὁμολίου (Πρακτικὰ 1911, 286. Amer. Journ. of Arch. 1913, 108. Stählin Thessalien 46 Weickert 19), ἴσως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ Πηλίου (Πρακτικὰ 1911, 308 εἰκ. 5 A - Weickert αὐτ.), ἀλλ' ἰδίᾳ τῶν Γόννων, ὅπου οὐχὶ μακρὰν τοῦ ναοῦ εὑρέθησαν λείψανα δύο πωρίνων κιόνων. Ἐὰν οἱ κίονες οὗτοι ἀνήκωσιν εἰς τὸν πεταλοειδῆ ναόν, ὅπως εἶναι πιθανὸν (ΠΑΕ 1910, 253), ἐπειδὴ εἶναι δυσχερὴς ἡ τοποθέτησις αὐτῶν μεταξὺ τῶν περάτων τοῦ πετάλου διὰ τὴν σμικρότητα τοῦ ἀνοίγματος (εἰκαζομένου ὡς καὶ πᾶσαι αἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ ἐκ τῆς ἀναγραφομένης κλίμακος 1/100: ΠΑΕ 1910, 254 εἰκ. 20), πιθανωτάτη θέσις αὐτῶν ἀπομένει ἡ πρὸ τῶν περάτων τοῦ πετάλου, ὥστε νὰ σχηματίζηται δίστυλος πρόστασις. Ἡ Κα van Buren Greek Fictile Revetments 38, τοποθετεῖ αὐτοὺς «πρὸ τῆς εἰσόδου», ὁ δὲ Weickert ἐν τῇ «προόψει».

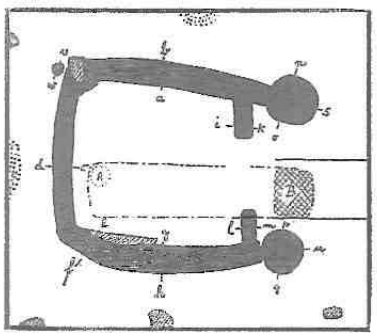
Ὁ ναὸς οὗτος παρὰ τὴν κατὰ τὸν 4ον/3ον π. Χ. αἰῶνα γενομένην ἀνακαίνισιν αὐτοῦ καὶ διὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ καὶ διὰ τὰ λείψανα ἀρχαϊκῆς κεραμώσεως τίθεται ἀκριβέστερον ὑπὸ τῆς λεπτομερῶς μελετησάσης τὰς Ἑλληνικὰς κεραμώσεις van Buren (ἔνθ' ἀνωτ. 38. 80. 100. 147) εἰς τὸν 7ον π. Χ. αἰῶνα. Τὸ σχῆμα αὐτοῦ ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱεροῦ εἰς πολὺ παλαιοτέρους ἴσως χρόνους. Ἐὰν δὲ ἡ ὑστέρα Ἑλληνικὴ ἀνακαίνισις παραμένῃ πιστὴ εἰς τὸ ἀρχαϊκὸν σχῆμα, ὅπως εἶναι πιθανώτατον, τότε καὶ ἡ δίστυλος πρόστασις ἀνήκει εἰς τὸ ἀρχαιότατον σχέδιον.

Τὸ εἰκαζόμενον τοῦτο πρόστυλον σχῆμα τοῦ πεταλοειδοῦς ναοῦ τῶν Γόννων καὶ τῶν πρὸς τοῦτον ὁμοίων ἀναμιμνήσκει τὸ σχεδὸν ἀπαράλλακτον προϊστορικὸν ἐκ βορρᾶ παρά-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

δειγμα τοῦ χωρίου Haldorf τοῦ νομοῦ Melsungen, τῶν χρόνων τῆς νεολιθικῆς Schnurkeramik, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Bremer Germania (6) 1923, 110· βλ. Ebert Reall. V, 170 § 8, πίν. 38, α, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἡμετέρα *εἰκ. 24*. Ἐὰν μεταξὺ τῶν στύλων τῆς προστάσεως καὶ τοῦ θαλάμου δὲν ὑπῆρχε συνδετικὸς τοῖχος, ὥστε νὰ σχηματίζωνται παραστάδες καταλήγουσαι εἰς τοὺς προσκεκολλημένους στύλους, τότε θὰ εἴχομεν ἄρτιον τὸ πρόστυλον διάγραμμα, ἐν ᾧ νῦν τὸ διάγραμμα εἶνε μικτόν, προσκείμενον μᾶλλον πρὸς τὸν μεγαροειδῆ σχηματισμόν.

Ὡς πρὸς τὸ πρόστυλον διάγραμμα εἴδομεν τὴν διακλάδωσιν τοῦ τύπου καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ εἰς πολυστύλους προστάσεις ἐν τῇ Ἐτρουσκικῇ, τῇ τοῦ Λατίου καὶ τῇ ἄλλῃ Ῥωμαϊκῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Καὶ ὁ Delbrück (Das Capitolium von Signia 30) καὶ ὁ Rizzo (Bullet. Com. 1910, 305) καὶ ὁ K. Müller (αὐτ. 60) ἀνέμνησαν τὰς διστύλους προόψεις τῶν τάφων τῆς Λιμύρας τῆς Λυκίας, αἱ ὁποῖαι ἀπηχοῦσι βεβαίως ἀρχιτεκτονικὰς διαμορφώσεις τύπων ἐπικρατούντων ἐν τῇ πραγματικῇ ζωῇ.

Εἰκ. 24. Διάγραμμα οἰκίας ἐν Haldorf νομοῦ Melsungen τῆς Γερμανίας.

Αἱ λαξευταὶ ἐκεῖναι ἐπιτάφιοι οἰκίαι τῆς Λυκίας παρέχουσιν ἀναλογίας καὶ διὰ τὴν ἀνωδομίαν τοῦ ἡμετέρου οἰκίσκου, ἡ ὁποία εἶναι διὰ τὴν Ἑλληνικὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν ἐπίσης σημαντικὴ ὅσον καὶ τὸ διάγραμμα. Ὁ συνδυασμὸς τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς καὶ τοῦ ὑψηλοῦ σάγματος τῆς στέγης εἰς τρόπον, ὥστε ἡ πλὰξ τῆς ὀροφῆς ἐκτὸς τοῦ σχηματιζομένου ἔμπροσθεν εὐρυτέρου ὀπωσδήποτε ἐξώστου νὰ ἐξέχῃ ἱκανὸν καὶ κατὰ τὰς ὑπολοίπους τρεῖς πλευράς, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γνώμην ὅτι ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου ἔχομεν τὴν εἰκόνα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ὁριζοντίου στέγης πρὸς τὴν σαγματοειδῆ, ἡ ὁποία ἐπεκολλήθη ἐπὶ τῆς πρώτης πρὸς προστασίαν τῆς γηΐνης ταύτης στεγάσεως ἀπὸ τῆς φθορᾶς τῶν βροχῶν καὶ πρὸς ἀπόκτησιν ἐκ τούτου χώρου ἐστεγασμένου κατοικησίμου (Müller 66· ἄλλως ὁ Weickert Typen 66). Ἡ ἑρμηνεία αὕτη δὲν εἶναι ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος βεβαίως ἀδύνατος, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον θεωρητική.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι παρὰ τὴν κωνικὴν καλύβην εἰς τοὺς πρωτογόνους τύπους τῆς οἰκήσεως τῶν κατὰ φύσιν λαῶν ἀνήκει καὶ ἡ σαγματοειδὴς καλύβη, ἡ ἐξ ἑνὸς ἁπλοῦ σάγματος ἀχυροπλέκτου ἢ κλαδοπλέκτου ἀποτελουμένη (Wundt Völkerpsychologie III Die Kunst. 248. Ἡ νεωτάτη συναγωγὴ τῶν τύπων παρὰ Oelmann Haus u. Hof I, 45 ἑ.).

Αἱ καλύβαι αὗται ἔτι καὶ σήμερον ἐξακολουθοῦσι νὰ κατασκευάζωνται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀγροτικῇ Ἑλλάδι, ἐν οἷς τόποις κρατοῦσιν οἱ αὐτοὶ στοιχειώδεις καὶ πρωτόγονοι τρόποι προχείρου καὶ προσκαίρου στεγάσεως. Ἀλλ' αἱ καλύβαι αὗται δὲν εἶναι βεβαίως ἀπότοκοι μιμήσεως τῆς στέγης οἰκιῶν, ἀλλὰ γεννῶνται καὶ νῦν, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς πρωτογόνους χρόνους, ἐκ τῆς αὐτῆς προχείρου συνδέσεως τῶν σχετικῶν ξύλων. Τοὐναντίον δὲ ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι τέκνον τῆς σαγματοειδοῦς καλύβης, ἡ δὲ ὀρθογώνιος οἰκία μετὰ σαγματοειδοῦς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

στέγης εἶναι τρόπον τινὰ ἀνύψωσις τῆς σαγματοειδοῦς καλύβης μετὰ προσθήκης κλειστοῦ ὀρθογωνίου χώρου κάτωθεν αὐτῆς ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, τοῦ αὐτοῦ χώρου, ὅστις ἐν τῇ πρωτογόνῳ μορφῇ τῆς καλύβης εὑρίσκεται ἐσκαμμένος ἐντὸς τῆς γῆς ὡς ὑπόγειον αὐτῆς διαμέρισμα (Wundt αὐτ. 249).

Δὲν φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι ὑστερογενὴς προσθήκη ἐπὶ ὁριζοντίου «δώματος», διότι ὁ ὅλος τύπος τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον παριστᾷ ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους, ἔχει ὡς ἐνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον σύνολον τὴν προέλευσιν ἐκ βορρᾶ, ὅπου ὁριζόντιος στέγη δὲν εἶναι νοητή, ἡ δὲ ὑψηλὴ σαγματοειδὴς εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν κλιματικῶν συνθηκῶν δυνατή. Τὸ ὑψηλὸν σάγμα εἶναι ἀναπόφευκτος ἀμυντικὴ διαμόρφωσις κατὰ τῶν συχνῶν χιόνων τῶν βορείων κλιμάτων (Schuchhardt Alteuropa[2] 241 σημ. 2 κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Oelmann ὅτι τὸ σάγμα εἶναι προφυλακτικὸν ἀπὸ τῶν βροχῶν (Bonn. Jahrbücher 1924, 92 ἑ.), συμφωνοῦντος νεωστὶ καὶ τοῦ Herbig Das Fenster in der Architektur des Altertums (1929) 22 ἑ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Γαληνὸς εἰς Ἱπποκράτους περὶ ἄρθρων ὑπόμνημα Γ § κγ΄ σελ. 518 τῆς ἐκδ. Kühn παρατηρεῖ περὶ τοῦ κατασκευάζοντος κεραμωτὴν στέγην «*κέραμον δὲ ἐπιτιθεὶς εὐαπόρρυτον αὐτῇ τὸ ὕδωρ εἶναι βούλεται*», καὶ ἔχει ἐν τούτῳ δίκαιον. Ἀλλ᾽ ἡ κεραμωτὴ στέγη τῶν μεσημβρινῶν κλιμάτων, ἥ τε ἀετωματικὴ καὶ ἡ τετρακλινὴς καὶ εἴ τις ἄλλη, μάλιστα δὲ ἡ τῶν χρόνων τοῦ Γαληνοῦ ἦτο ἀσφαλῶς χθαμαλή, πολὺ ἀπέχουσα τῆς ὑψηλῆς σαγματοειδοῦς τῶν βορειοτέρων καὶ ὑπερβορείων τόπων).

Ἐκ τούτου θὰ ἦτο φυσικώτερον καὶ λογικώτερον νὰ ἀναμένωμεν ὅτι ἐν νοτιωτέρῳ κλίματι, μάλιστα δὲ ἐν τῷ θερμοτάτῳ τοῦ Ἀργολικοῦ πεδίου, μᾶλλον θὰ ἀφῃρεῖτο ἢ θὰ προσετίθετο ὑψηλὸν σάγμα. Δὲν ἀφῃρέθη ὅμως, διότι ἡ ἐγνωσμένη λαϊκὴ συντηρητικότης εἶχετο στερρῶς τῆς βαθέως ἐρριζωμένης οἰκοδομικῆς παραδόσεως τῆς συνδεομένης πρὸς τὴν βορείαν αὐτῆς ἀφετηρίαν.

Ἡ ὁριζόντιος στέγη εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν νησιωτικῶν οἰκιῶν σήμερον, ἰδίᾳ δὲ τῶν Κυκλαδικῶν, εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν θὰ ἦσαν διάφορα τὰ πράγματα ἀνὰ τὸν νησιωτικὸν κόσμον. Τοὐλάχιστον περὶ τῆς Κρήτης ἔχομεν, ὡς γνωστόν, ἄμεσον μαρτυρίαν. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ σαγματοειδὴς στέγη ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστος ἀνὰ τὸν νησιωτικὸν πολιτισμόν, ὅπως δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ἡ νησιωτικὴ στέγη δὲν εἰσέδυσε σποραδικῶς εἴς τινας τόπους τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, χωρὶς ὅμως νὰ καταστῇ ποτε χαρακτηριστικὴ τῆς ἠπειρωτικῆς οἰκοδομίας.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν καθ᾽ ὅλου τύπον τοῦ μεγάρου, τὰ δὲ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντα διαγράμματα τῶν ἀνασκαφῶν δεικνύουν ὅτι τὸ μεγαροειδὲς σχῆμα δὲν εἶναι τὸ ἀποκλειστικὸν σχῆμα τῆς Ἑλληνικῆς οἰκοδομίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς χαλκοκρατίας ἢ καὶ τοὺς πρὸ αὐτῆς, ἀλλ᾽ ὅτι παρ᾽ αὐτὸ οἰκοδομοῦνται καὶ ἁπλᾶ θαλαμοειδῆ οἰκήματα καὶ σύνθετα θαλαμοειδῆ κτίσματα ἄλλου συνολικοῦ διαγράμματος. Ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν ἀναφέρω τὰς πρωτοελλαδικὰς οἰκίας τῶν Ζυγουριῶν (Blegen Zygouries (1928) 6 ἑ.), τῶν ὁποίων τὸ διάγραμμα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν μεγαροειδῆ τύπον, παρέχει δὲ τοὐναντίον τύπον ἀναμιμνήσκοντα νησιωτικὰ διαγράμματα, τῶν ὁποίων οἱ ὅμοιοι πρόγονοι ἐπέδρασαν, πιθανώτατα, ἐπ᾽ αὐτόν. Ὁ Blegen παρατηρεῖ ὅτι «ἡ στέγη ἦτο ἀναμφιβό-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

λως ὁριζόντιος», τοῦτο δὲ εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν πιθανήν, ὡς νομίζω, καταγωγὴν αὐτῶν ἐκ νότου καὶ δὴ ἐκ τῶν νήσων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσαν κατέχει θέσιν ἡ κατ' ἐπικράτησιν σχοῦσα ὁριζόντιον στέγην Κρήτη. Ἐκτὸς τῶν πρωτοελλαδικῶν οἰκιῶν καὶ αἱ τῶν ἑπομένων ἐποχῶν, τῆς τε μεσοελλαδικῆς καὶ τῆς ὑστεροελλαδικῆς, οἰκίαι τῶν Ζυγουριῶν δὲν παρέχουσιν, ὡς παρετηρήθη, δείγματα παραδεδεγμένου τινὸς σχήματος (standardized shape).

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν Ζυγουριῶν καὶ ἄλλοι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνασκαφέντες προϊστορικοὶ τόποι τῆς Ἑλλάδος παρέχουσι τὴν εἰκόνα τοιαύτης ἀδεσμεύτου ἀρχιτεκτονικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ὑποδεικνύει βεβαίως διασταύρωσιν ἐπιδράσεων. Ἀναμιμνήσκω τὴν οἰκίαν Ρ τοῦ Κοράκου (Blegen Korakou (1921) 84 εἰκ. 114) τῆς τρίτης ὑστεροελλαδικῆς περιόδου, ἡ ὁποία εἶναι ὅλως ξένη πρὸς τὸν μεγαροειδῆ τύπον.

Καὶ ἐν Τροίᾳ VI ἡ οἰκία VI M πᾶν ἄλλο ἢ μεγαρόσχημον διάγραμμα ἔχει (Dörpfeld Troja u. Ilion I, 155. 156 εἰκ. 57).

Καὶ ἐν τῇ κάτω πόλει τῆς Τίρυνθος παρὰ τὸ ἐξακριβωθὲν εὐμέγεθες μέγαρον ὑπάρχουσι κτίσματα ἄλλου συνθέτου διαγράμματος.

Ἀρκοῦσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ παραδείγματα ταῦτα, ἵνα δείξωσι τὴν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ χρόνῳ κρατοῦσαν ποικιλίαν οἰκοδομικῶν διαγραμμάτων.

Κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν ἡ διαμόρφωσις τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ σάγματος ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς πραγματικὴν οἰκοδομικὴν συνήθειαν, τῆς ὁποίας δικαιολογία εἶναι ἴσως ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐξώστου καὶ ἡ διὰ τὸν λόγον τοῦτον τροποποίησις τῆς κατασκευῆς τῆς στέγης. Ἡ ξυλίνη σαγματοειδὴς στέγη κατὰ τὰ πρόχειρα πρότυπα παραδείγματα, τὰ ἀκόμη καὶ σήμερον κατασκευαζόμενα, δὲν ἔχει τὰς κλιτῦς πιπτούσας ἐπὶ τῆς ἐνδεχομένης ὀροφῆς τοῦ κάτω διαμερίσματος, ὡς ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἄργους, ἀλλὰ ἐξεχούσας καὶ περιλαμβανούσας τοὺς τοίχους τοῦ κάτω κτίσματος, ὥστε νὰ προφυλάσσωνται οὗτοι, μάλιστα δὲ οἱ πλίνθινοι, ἀπὸ πάσης ἐκ τῶν βροχῶν βλάβης. Τοιαύτη παρίσταται καὶ ἡ ἀετωματικὴ στέγη ἐπὶ πηλίνου πίνακος τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν συμπληρωθέντος καὶ δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Quagliati ἐν Ausonia (3) 1908, 228 εἰκ. 79 Montuoro ἔνθ' ἀν. 295 εἰκ. 5. Παραδείγματα συνήγαγεν ὁ Benndorf ἐν τῇ καὶ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ χρησίμῳ μελέτῃ αὐτοῦ Über den Ursprung der Giebelakroterien (Jahreshefte (2) 1899, 1 ἑ., ἰδίᾳ δὲ 23 εἰκ. 23, 30 εἰκ. 30 κλπ.).

Ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται καθ' ὅλου ἡ πιθανότης, τοὐναντίον δὲ φαίνεται αὕτη μεγαλητέρα, ὅτι ὁ οἰκοδομικὸς οὗτος τύπος ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς γνώσεως τῶν ὁριζοντίων στεγῶν ἤτοι καὶ πρὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἀρχιτέκτων ἐσκέφθη νὰ μετατρέψῃ τὸ κοῖλον τῆς στέγης εἰς κατοικήσιμον ὑπερῷον. Τοῦ ὑπερῴου τούτου τὸ δάπεδον ἦτο συγχρόνως καὶ ἡ ὀροφὴ τοῦ κάτω θαλάμου ἤτοι ἓν ὁριζόντιον χώρισμα.

Φαίνεται λοιπὸν οὐχὶ ἀπίθανον ὅτι ὁ Ἀργεῖος οἰκοδόμος δὲν προσέθηκεν ἁπλῶς τὸ σαγματοστεγὲς ὑπερῷον ἐπὶ τῆς ὁριζοντίου στέγης τοῦ κάτω θαλάμου, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ συναρμολογήσει τῆς σαγματοειδοῦς στέγης πρὸς τὸ κάτω ἥμισυ ὑπέστη τὴν τεκτονικὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁριζοντίων στεγῶν-δωμάτων καὶ ἐθεώρησεν εὐκολωτέραν τὴν τοιαύτην κατασκευήν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ὁμοίαν τεκτονικὴν σκέψιν δεικνύει καὶ ὁ τάφος τοῦ Tschindam παρὰ τὴν Ἀντίφελλον (Benndorf αὐτ. σελ. 25 εἰκ. 24) καὶ οἱ τάφοι τῶν Μύρων τῆς Λυκίας (Benndorf αὐτ. σ. 27).

Ἀλλ᾽ ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἐκράτει καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ φαίνεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὁριζοντίου γείσου τῶν ἀετωμάτων τῶν ναῶν καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ᾽ ὃν τὰ καταιέτια γεῖσα ἐπικάθηνται ἐπὶ τοῦ ὁριζοντίου γείσου.

Αὐτὴ δὲ ἡ ὕπαρξις ὁριζοντίου γείσου εἰς τὰ ἀετώματα τῶν ναῶν εἶναι σαφῶς δηλωτικὴ ὑπάρξεως ἐσωτερικῆς ὁριζοντίου ὀροφῆς, τῆς ὁποίας ἐξωτερικὴ κατάληξις εἶναι κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς τὸ ὁριζόντιον γεῖσον τῶν ἀετωμάτων, κατὰ δὲ τὰς μακρὰς τὸ σύνηθες κοινὸν καὶ εἰς τὴν ὀροφὴν καὶ εἰς τὴν στέγην γεῖσον. Ἐὰν ἡ ἐσωτερικὴ ὀροφὴ ἔλλειπε δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ τὸ ὁριζόντιον γεῖσον τοῦ ἀετώματος τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἁπλῆ διακόσμησις πρὸς συνένωσιν τῶν δύο καταιετίων γείσων, ἀλλ᾽ εἶναι λείψανον τῆς ἀρχῆθεν ὀργανικῆς καὶ πραγματικῆς ἐξοχῆς τῆς ὁριζοντίου στέγης. Τοῦτο δὲ ἐφάνη σαφῶς ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ γενομένων παρατηρήσεων τοῦ Dörpfeld καὶ ὡς πρὸς τὸ Ἡραῖον καὶ ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸν θησαυρὸν τῶν Γελῴων (Olympia II 55. Jahresh. II 1899, 20).

Ὁ θησαυρὸς τῶν Γελῴων ἔχει τὸ ὁριζόντιον γεῖσον τοῦ ἀετώματος μετὰ σίμης, ἄλλως περιττῆς κατὰ τὴν θέσιν ταύτην ἐν ἀετωματικῇ στέγῃ, ἀναγκαίας δὲ μόνον ἐν ὁριζοντίῳ.

Περὶ τοῦ Ἡραίου συνάγεται παρομοία ἐξέλιξις μετὰ πολλῆς πιθανότητος, παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἀμέσων πραγματικῶν τεκμηρίων. Περὶ τοῦ μεταξὺ τῆς στέγης καὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ Ἡραίου κοίλου χώρου μανθάνομεν ἐμμέσως ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Παυσανίου V, 20, 4-5, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ πτώματος ὁπλίτου τραυματισθέντος θανασίμως ἐν μάχῃ πρὸς Λακεδαιμονίους (401-399 π. Χ.). Ὁ νεκρὸς οὗτος ἀνευρέθη, ὡς ἐθρυλεῖτο, «*μεταξὺ ἀμφοτέρων τῆς τε ἐς εὐπρέπειαν στέγης καὶ τῆς ἀνεχούσης τὸν κέραμον*». Ἡ *ἐς εὐπρέπειαν στέγη* εἶναι ἡ ὁριζόντιος ὀροφὴ τοῦ ναοῦ.

Εἰς ἐπικουρίαν ἔρχεται ἡ μαρτυρία πολλῶν ἐπιταφίων Μικρασιατικῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα δεικνύουν σαφῶς τὴν αὐτὴν σχέσιν ὁριζοντίου καὶ ἀετωματικῆς στέγης (Petersen—von Luschan Reisen in Lykien I, 110 ἑ. Jahreshefte αὐτ. 20).

Καὶ τὰ κατὰ τὰ πέρατα τεθλασμένα καταιέτια γεῖσα ἀρχαϊκῶν τινων ναῶν (Knickgeisa, Knicktempel) τὴν αὐτὴν ἀρχικὴν δικαιολογίαν ἔχουσι.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι αἱ νεώταται παρατηρήσεις τοῦ Fr. Krauss (Die Giebelfront des sog. Cerestempels in Paestum, Röm. Mitt. (46) 1931, ἑ. 1) ἐξηφάνισαν τὸ τεθλασμένον γεῖσον τοῦ ἐν Ποσειδωνίᾳ λεγομένου ναοῦ τῆς Δήμητρος (Koldewey-Puchstein Die griech. Tempel Sizil. und Unterital. 23 εἰκ. 22. Durm Bauk. der Griech. 277 εἰκ. 250. Robertson Greek and Rom. Archit. 79 εἰκ. 32), ἀλλ᾽ ἡ ἀρχαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει καὶ ἄλλα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα βεβαιοῦνται ἐκ τῆς μελέτης τῶν κεραμώσεων τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν. Εἰς προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ συναδέλφου Κ. Ῥωμαίου ὀφείλω τὴν πληροφορίαν ὅτι ἐν Θέρμῳ ἐβεβαίωσεν οὗτος τὴν ὕπαρξιν πλειόνων τεθλασμένων γείσων ἀετωμάτων, ὁδηγούμενος ἐκ τῶν περισωθεισῶν ἀρχαϊκῶν κεραμώσεων.

Ὡσαύτως ὁ Buschor συνάγει μετὰ πολλῆς πιθανότητος τὴν ὕπαρξιν τεθλασμένων γείσων ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (Die Tondächer der Akropolis I (1929) Simen, 3. 10 Sima IV. 12, V).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ποσειδωνίᾳ, ὡς ἀκούω, ἡ μελέτη τῶν ἀρχαϊκῶν κεραμώσεων ἐβεβαίωσεν ἐσχάτως τεθλασμένα γεῖσα παλαιοτέρων ναῶν.

Τὰ τεθλασμένα ταῦτα γεῖσα προέρχονται ἐκ τῆς παλαιᾶς συνηθείας, ὅπως ἡ στέγη ἡ σαγματοειδὴς πίπτῃ ἐντὸς τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὀροφῆς, καταλείπουσα τοὐλάχιστον ἑκατέρωθεν στενὰ κράσπεδα ἐλεύθερα ἐν εἴδει περιθωρίου. Ἦτο τοῦτο οἰκοδομικὸς τρόπος. Οὐχὶ δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν ὑπῆρχε, φαίνεται, τὸ ἀνάλογον περιθώριον τῆς ὁριζοντίου στέγης, ὅπως ὡσαύτως ἐξακριβοῦται διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαϊκῶν κεραμώσεων καὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Θέρμου. Ἡ ἔμπροσθεν ἰδία ἐπέκτασις τῆς ὁριζοντίου στέγης εἶναι ἀξία πάσης προσοχῆς συνέχεια τῆς παλαιᾶς οἰκοδομικῆς συνηθείας, τῆς ὁποίας δεῖγμα εἶναι ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους. Ὡς πρὸς τὰ τεθλασμένα γεῖσα ἀναμιμνήσκω καὶ τὸν ἡγεμόνα κέραμον τῆς Ὀλυμπίας (Olympia III πίν. 88), ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἔχει ὑπ' ὄψει αὐτοῦ τοιοῦτον σχηματισμὸν ἀετώματος.

Ἀλλὰ τότε δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ ἀετωματικὴ στέγη τῶν ναῶν ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐλαφρᾶς ἀνυψώσεως τῆς ὁριζοντίου στέγης κατὰ τὸ μέσον καὶ διὰ τῆς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας παρενθέσεως, μεσαίας κιονοστοιχίας, οἵα, ὡς εἴδομεν ἁπαντᾷ εἰς τινας ἀρχαιοτάτους ναούς, ἀλλὰ ἐκ τῆς σαγματοειδοῦς στέγης τῆς κειμένης ἐπὶ ὁριζοντίου ὀροφῆς.

Ἡ ὕπαρξις τῆς ὁριζοντίου ὀροφῆς καθίστα περιττὴν τὴν περαιτέρω ὑποστήριξιν τοῦ σάγματος, ἐν ᾧ ὅπου ἐτέθη κατὰ τὸ μέσον κιονοστοιχία, τοὐλάχιστον κατ' ἀρχάς, ὅτε αὕτη εἶχεν ὀργανικὴν σημασίαν, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὁριζόντιος ὀροφή-στέγη, ἀλλὰ τὸ κοῖλον τῆς στέγης θὰ ἦτο καὶ ἔσωθεν ὁρατόν.

Σημειωτέον ὅτι ἡ ὕπαρξις μεσαίας κιονοστοιχίας ἠδύνατο νὰ χρησιμεύῃ πρὸς ἀμφότερα, καὶ πρὸς στήριξιν δηλ. ὁριζοντίου ὀροφῆς, καθ' ἃς περιπτώσεις τὸ ἄνοιγμα ἦτο μέγα, ἀνεξαρτήτως τῆς μορφῆς τῆς στέγης, καὶ πρὸς στήριξιν ἀετωματικῆς στέγης, ἧς τὸ κοῖλον ἦτο ἔσωθεν, ὡς εἴπομεν, ἀνοικτόν. Ἡ μεσαία κιονοστοιχία δηλ. δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν τεκμήριον ἀετωματικῆς στέγης. Τοὐναντίον ἐλαφρῶς ἀετωματικὸν σχηματισμὸν τῆς στέγης δέχεται, ὡς γνωστόν, ὁ Dörpfeld καὶ ἐπὶ τῶν μεγάρων τῆς Τροίας II, ὅπου παρὰ τὸ μέγιστον ἐκ 10 περίπου μέτρων ἄνοιγμα, οὐδὲν ἐσωτερικὸν στήριγμα ὑπῆρχε.

Παρὰ ταῦτα ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἀνήκει εἰς τὴν ἐσχάτην γεωμετρικὴν περίοδον, δηλ. εἰς χρόνους πολὺ μεταγενεστέρους τῆς Δωρικῆς πρὸς νότον κινήσεως, ἡ ὁποία, κατὰ κοινὴν πλέον ὁμολογίαν, συναπεκόμισεν ἀπὸ τῆς βορείας αὐτῆς ἀφετηρίας καὶ τὴν ὑψηλὴν σαγματοειδῆ στέγην, ἐκ νέου τότε εἰσαχθεῖσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶχεν ἤδη πολὺ πρότερον, ὡς εἴδομεν, εἰσαχθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους, πάλιν ἀπὸ βορρᾶ ὁρμηθεῖσα, δὲν εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι εἶχεν ἐντελῶς ἀποσβεσθῆ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ παράδοσις αὐτῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ οἱαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν ὁριζόντιον, εἶναι ἀσφαλὲς ὅτι ἐνισχύθη ἢ καὶ ἀνεγεννήθη διὰ τῆς νέας ἀπὸ βορρᾶ κινήσεως περὶ τὰ τέλη τῆς 2ας π. Χ. χιλιετηρίδος. Δὲν ὑπῆρχεν ἄρα περίπτωσις, ὅπως ἀνακαλυφθῇ ἐν Ἑλλάδι. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον αὕτη ὑπέστη ἐν τῇ νέᾳ αὐτῆς περιοχῇ, ἦτο νὰ γίνῃ χθαμαλωτέρα καὶ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸ νότιον κλῖμα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Οἱ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου δεικνύει ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν εἶχεν ἐπέλθει μέχρι τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰῶνος, ἀλλ' ὅτι συνετελέσθη κατόπιν.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ναοδομία ἐνωρίτερον ἔφθασεν εἰς τὴν χθαμαλὴν σαγματοειδῆ ἤτοι τὴν ἀετωματικὴν στέγην, ἀναγκασθεῖσα εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῶν οἰκοδομημάτων αὐτῆς, διὰ τὸ ὁποῖον ἐπεβάλλετο ἀνακούφισις τοῦ ἐπικαθημένου βάρους. Ἔκ τινων ἀρχαιοτάτων Δωρικῶν ναῶν, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος τῶν ἀετωμάτων εἶναι μεγαλήτερον τοῦ μετὰ ταῦτα κατὰ μέσον ὅρον κρατοῦντος, ἐμφαίνεται ὅτι παλαιότερον ἡ ναοδομία ὀλιγώτερον ἀπεῖχε κατὰ τοῦτο τῆς ἀστικῆς οἰκοδομίας, εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι ἀκόμη παλαιότερον καὶ δὴ κατ' ἀρχὰς θὰ συνεβάδιζον.

Διὰ τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἡ ἀετωματικὴ στέγη ἐγεννήθη ἐκ τῆς ὁριζοντίου καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς σαγματοειδοῦς, ὅτι δὲ ἡ ἐκ τῆς ὁριζοντίου δι' ἐπαλλήλων σειρῶν κεράμων ἀπὸ τεσσάρων πλευρῶν διαμορφωθεῖσα νέα στέγη ἦτο ἡ λεγομένη σκουφωτὴ ἢ τετρακλινής, τὸ Γερμανικὸν Walmdach, ὅτι δὲ μόλις μετὰ ταῦτα ἐγεννήθη ἐκ ταύτης ἡ ἀετωματική.

Ἡ ἀετωματικὴ στέγη τῶν ναῶν ἐνυπάρχει ἐν τῇ σαγματοειδεῖ τῆς ἀστικῆς οἰκοδομίας, ἡ ὁποία εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ παλαιά.

Σκουφωτὴ στέγη παρουσιάζεται ὡσαύτως εἰς ἱκανῶς παλαιοὺς χρόνους, π. χ. ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Θέρμου, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλήρης τετρακλινής, ἀλλὰ τρικλινής, διότι ἡ εὐθεῖα πρόοψις φέρει πρὸς ἀέτωμα, παραμένει δὲ ἡ ἐλλειψοειδὴς ὀπισθία πλευρὰ μόνη διὰ τὴν σκουφωτὴν στέγασιν.

Τὴν αὐτὴν διαρρύθμισιν παρουσιάζει καὶ τὸ ἐκ Σπάρτης πώρινον ὁμοίωμα μικροῦ Δωρικοῦ ναοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος, ἔχον ἔμπροσθεν μὲν ἀέτωμα, ὄπισθεν δὲ κεκλιμένην τὴν στέγην (βλ. R. M. Dawkins The Sanctuary of Artemis Orthia 22. 192 πίν. LXIX, 41-47. 194 πίν. LXXII, 60).

Ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι προφανὲς ὅτι εἶναι ἀρχαιοτάτη, διότι ἀνεπτύχθη εἰς τὴν προελλαδικὴν κοιτίδα τῶν φορέων αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι σημαντικὸν ὅτι τὸ ἐκ τῶν κλιματικῶν συνθηκῶν ἐπιβαλλόμενον ὕψος αὐτῆς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης οἰκονομίας ὡς κατοικήσιμος χῶρος. Ἡ χρησιμοποίησις αὕτη τοῦ ὑπερῴου χώρου τῆς στέγης ἐπέβαλλε κατ' ἀνάγκην τὸ ἀέτωμα ἢ τὸ ὀρθὸν σάγμα τοὐλάχιστον κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν, πιθανώτατα δὲ κατ' ἀμφοτέρας.

Ἡ σκουφωτὴ στέγη ἠδύνατο ἴσως καὶ ἄλλως νὰ ἀναπτυχθῇ, ἀλλὰ πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὰ καμπυλόγραμμα κτίσματα (ἐλλειπτικά), ἡ δὲ ἡμισκουφωτὴ εἰς τὰ πεταλόσχημα καὶ τὰ ἀψιδωτά, ὅπου ὑπῆρχε περίπτωσις ἀναπτύξεως αὐτῆς κατὰ τὰ νῶτα τοῦ κτίσματος, κατὰ τὴν πρόοψιν ἐπικρατούσης τῆς εὐθυγραμίας.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ ἀετώματος εἶναι γνωστοτάτη ἡ παρὰ τῷ Πινδάρῳ Ὀλυμπ. 13, 20 ἀπαντῶσα πληροφορία, καθ' ἣν οἱ Κορίνθιοι ἐπέθεσαν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ τὴν δίδυμον ἀετωματικὴν στέγην:

τίς γὰρ ἱππείοις ἐν ἔντεσσιν μέτρα
ἢ θεῶν ναοῖσιν οἰωνῶν βασιλέα δίδυμον
ἔπεθηκ' ;

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ὁ *οἰωνῶν βασιλεὺς* εἶναι βεβαίως ὁ ἀετός, εἶναι δὲ φιλολογικῶς παραδεδομένον ὅτι τὰ τρίγωνα, εἰς ἃ κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς ἀπέληγεν ἡ χθαμαλὴ σαγματοειδὴς στέγη τῶν Ἑλληνικῶν ναῶν, ἐκαλοῦντο *ἀετοὶ* ἢ *ἀετώματα*[1].

Ἡ παρὰ τῷ Πινδάρῳ ἁπαντῶσα σύνδεσις αὕτη τοῦ ἀετοῦ τῶν ναῶν πρὸς τοὺς Κορινθίους προκαλεῖ ἤδη ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος συζήτησιν περὶ τῆς πραγματικῆς αὐτῆς σημασίας, ἄλλων μὲν ἐκδεχομένων τὸ χωρίον ὡς νοοῦν τὴν ἀετωματικὴν στέγην τῶν ναῶν, ἄλλων δὲ συνδεόντων τοῦτο πρὸς πλαστικὴν δι' ἀετῶν διακόσμησιν τῶν ἀετωμάτων. Ὅτι οἱ Κορίνθιοι ἀνεκάλυψαν τὴν σαγματοειδῆ στέγην δὲν εἶναι πιστευτόν, διότι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς στέγης εἶχεν ἔλθει πρὸ πολλοῦ ἀπὸ βορρᾶ, διὰ τοῦτο οἱ δεχόμενοι ὅτι ὁ Πίνδαρος νοεῖ τὰ ἀετώματα ἐξηγοῦσι τὴν Κορινθιακὴν καινοτομίαν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν χθαμαλὴν σαγματοειδῆ στέγην, τὴν ἐπικρατήσασαν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ναοδομίᾳ (βλ. τελευταιον καὶ Buschor Die Tondächer der Akropolis I 3 καὶ Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην. 1931, 285).

Ἐν τούτοις εἶναι ἀξία προσοχῆς καὶ ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Πίνδαρος λέγων ὅτι οἱ Κορίνθιοι ἐπέθηκαν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ναὸν δίδυμον ἀετὸν νοεῖ κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν εἴτε ἐντὸς τῶν ἀετωμάτων εἴτε κατὰ τὰ ἀκρωτήρια αὐτῶν. Τὴν δὲ κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν

1 Περὶ τοῦ μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Bekker φερομένου χωρίου (Bekker Anecdota 361, 17): *ἀετοί· τὰ προνόμια τῶν ναῶν, τὰ φατνώματα τῶν ὀροφῶν, διὰ τὸ ἐοικέναι πτέρυξιν ἀετῶν*, ἐπραγματεύθην ἐν τοις Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1931, 283 ἑ., ἀποκατέστησα δὲ τὴν ὀρθὴν γραφὴν *προκόμια* ἀντὶ τοῦ ἀδιανοήτου *προνόμια*, τὸ ὁποιον καὶ ὁ Welcker Alte Denkmaler I 6 καὶ ὁ Carl Botticher Tektonik der Hellenen I, 246 (καὶ 226 σημ. 4) κατ' ἴδιον ἑκάτερος τρόπον, ἀλλ' ἀπιθανώτατα, προσεπάθησαν νὰ στηρίξωσι.

Ἄλλα χωρία σχετικὰ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Welcker ἔνθ' ἀν. συγκεντρωθέντων εἶναι τὰ παρὰ τοις σχολιασταῖς ἑρμηνεύματα τοῦ Πινδαρικοῦ στίχου· βλ. καὶ Christ Pindari Carmina commentariis instr. (1896) 99.

1. *Λέγει δὲ τὸ κατὰ τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν ἀέτωμα. Δίδυμος* (γρ. *δίδυμον* κατὰ τὸ χωρίον τοῦ Πινδάρου, ὁ Lehrs διώρθωσε *δίδυμα*) *δέ φησιν, ὅτι διπλᾶ τὰ ἀετώματα, ὄπισθεν καὶ ἔμπροσθεν, διὰ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν κατασκευάζεσθαι αὐτά.*

2. *Ὁ ἀετὸς οἰωνῶν βασιλεύς ἐστιν ὁ ἐπὶ τῶν ἱερῶν τιθέμενος· τινὲς δὲ τὸ ἀέτωμα, ὥς φησι Δίδυμος παρατιθέμενος Τίμαιον λέγοντα καὶ τοῦτο ἐν ταῖς οἰκοδομίαις αὐτῶν εὕρημα, ταύτην ἀποδοὺς τὴν ἐξήγησιν τῶν προκειμένων.*

Λέγει δὲ καὶ ὁ Εὐστάθιος Παρεκβολ. εἰς Ἰλιάδ. Ω, 317 σελ. 1352, 37: *ἰστέον δὲ ὅτι ἐκ τοῦ ἀετοῦ τοῦ ζῴου καὶ μέρος τι τῶν νεῶν οὐ μόνον ἀέτωμα ἐλέγετο, ἀλλὰ καὶ αἰετοὶ διὰ τὸ ἐοικέναι, φασί, πτέρυξιν ἀετοῦ.*

Ὁ Μέγ. Ἐτυμολόγος ἐν λ. γράφει: *ἀετός· στέγασμά τι τῶν οἴκων ἔμφερὲς τῇ πτήσει τοῦ ζώου*, εἶναι δὲ πάντως σαφέστερος διὰ τῆς φρ. *ἐμφερὲς τῇ πτήσει τοῦ ζῴου*, διότι ὄντως ἐκ τοῦ πετομένου ζώου, τοῦ ἔχοντος διεπτυγμένας τὰς πτέρυγας, φαίνεται ὅτι ἐλήφθη ἡ εἰκών.

Σχετικὸν εἶναι καὶ τὸ παρὰ τῷ Bekker Anecd. σελ. 202, 20 χωρίον: *ἀετὸς προπύλαιος· τὸ νῦν λεγόμενον ἀέτωμα ἢ δέλτα.* ἐν δὲ 348, 3 φέρεται: *ἀετός· τό τε πτηνὸν ζῷον καὶ τὸ ἐπὶ τῷ προπυλαίῳ ο νυν ἀέτωμα λέγουσιν· ἢ γὰρ ἐπὶ τοις προπυλαίοις κατασκευὴ ἀετοῦ μιμεῖται σχῆμα ἀποτετακότος τὰ πτερά.*

Ὑπάρχει δὲ καὶ παρὰ τῳ Γαληνῳ Γλωσσ. Ἱπποκρ. σ. 412 ἐκδ. Franz: *ἀέτωμα τὸ εἰς ὕψος ἀνατεταμένον τῆς ὀροφῆς ὥσπερ τρίγωνον.* Ὁ δὲ Ἐρωτιανὸς σ. 90 λέγει: *ἀέτωμα· ἡ στεφάνη τοῦ δώματος.*

Ἐπιγραφ. μαρτύρια συνήγαγε τελευταιον καὶ ὁ Ebert Fachausdrücke des griech. Bauhandwerks 33 τὰ ἑξης (μεταγεγραμμένα εἰς τὰς νέας ἐκδόσεις): IG I², 372 col II, 181, 188. I², 373, 115. 95, IG II² 1668, 40. IG III 1, 162 (διὰ τὸν τύπον *αἴτωμα*, περὶ οὗ βλ. Fabricius Hermes 17, 579). IG IV 1², 102, 89. 96. 97. 98. Ὁ Wiegand Die arch. Porosarchitektur der Akropolis zu Athen 38 εἰκ. 55 παρέχει τεμάχιον σίμης ἀετώματος μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *αἰετο Κ* τοῦ 6ου αἰ. π. Χ. (IG I Suppl. 1 σελ. 193, 572, ἐλλεῖπον ἐκ τῆς νέας ἐκδόσεως).

Κατὰ τὸν Βιτρούβιον (III, 5, 12-IV, 3, 6) τὸ ἀέτωμα ἐλέγετο *τύμπανον*, κατ' ἄλλους δὲ *δέλτα* (βλ. καὶ Κεραμοπούλλου Ἀποτυμπανισμὸν σ. 25). Ἀλλὰ τύμπανον εἶναι κυρίως τὸ κατακόρυφον τοίχωμα τοῦ βάθους τοῦ ἀετώματος, ἐκειθεν δὲ κατὰ συνεκδοχὴν καὶ τὸ σύνολον.

Ὁ S. Reinach Rev. Archéol. 1907 II, 59-81 = Cultes, Mythes et Religions III (1913), 68 ἑ. ἀναλαμβάνων καὶ ἐπεκτείνων παλαιὰν ὑπόθεσιν τοῦ Welcker καὶ ἄλλων πιστεύει ὅτι ἀέτωμα ἐκλήθη τὸ τρίγωνον τῆς στέγης, διότι τὸ πρῶτον ἐκοσμήθη διὰ πλαστικῆς εἰκόνος ἀετοῦ. Καὶ ὁ Sandys ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πινδάρου ἐν τῃ σειρᾷ Loeb ἀπὸ τοιαύτης ἐκδοχῆς ὁρμώμενος μεταφράζει ἀναλόγως τὸ χωρίον τοῦ Πινδάρου (βλ. Montuoro ἔνθ' ἀν. 330. Payne Necrocorinthia (1931) 950 σημ. 3), ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Christ ἔνθ. ἀνωτ. σ. 99 εἰς στ. 21. Ὁ Wilamowitz Pindaros (1922), 372 δέχεται τὴν σημασίαν Giebeldach.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τῶν ναῶν, οὐχὶ βεβαίως κατὰ τοὺς ἀετούς, ἀλλὰ ἐν τῇ διαμορφώσει τῶν κεραμεικῶν ἐπενδύσεων τῆς στέγης, ἀποδίδει ῥητῶς ἡ διὰ τοῦ Πλινίου NH 35, 151 διασωθεῖσα παράδοσις εἰς τὸν Βουτάδην, ὁ δὲ Salomon Reinach ἔνθ' ἀν. μετὰ τῆς συνήθους ὀξύτητος καὶ βαθυνοίας ἀναπτύσσει εὐρύτερον τῶν προηγηθέντων αὐτοῦ τὴν πληροφορίαν ταύτην.

Ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναμνήσῃ τὸ καὶ ἀνωτέρω παρατεθὲν (εἰκ. 23) Λακωνικὸν ἀγγεῖον τοῦ Λούβρου μετὰ τῶν δύο ἀετῶν παρὰ τὰ δύο κάτω ἀκρωτήρια τοῦ ναΐσκου, ἐὰν ἡ τοποθέτησις τῶν πτηνῶν δὲν ὑπεδήλου ὅτι πιθανώτερον πρόκειται περὶ πραγματικῶν πτηνῶν, θεωμένων τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τῶν καταιετίων γείσων. Μολονότι πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ τοῦ τεχνίτου ἀρχαϊκὴ ἀφέλεια.

Θὰ ἦτο δυνατὸν ὡσαύτως νὰ προστεθῇ ὅτι ἡ ἐναέτιος διακόσμησις δὲν εἶναί τι ἀσήμαντον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἄξιον νὰ ἐξαρθῇ ὅσον ἐξήρθη ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ἡ πρώτη αὐτῆς ἀρχή. Διότι ἡ ἐσωτερικὴ πλαστικὴ διακόσμησις τῶν ἀετωμάτων εἶναι οὐχὶ μὲν ἀνεξαίρετος, ἀλλὰ σημαντικὸς χαρακτὴρ τῆς Δωρικῆς ναοδομίας καὶ οὐσιῶδες διακριτικὸν ταύτης γνώρισμα ἀπὸ τοῦ Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ.

Ἀλλ' ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα γεγονὸς παραμένει ὅτι ἡ ἀπήχησις τοῦ κατῳκημένου χώρου τῆς στέγης φθάνει μέχρις αὐτῆς τῆς ναοδομίας τῶν ὑστέρων Ἑλληνικῶν χρόνων, ὅτε τὸ ἀέτωμα τοῦ ἐν Μαγνησίᾳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρυηνῆς φέρει ἐν τῷ τυμπάνῳ αὐτοῦ τρία θυραῖα ἀνοίγματα, ἓν μεγαλήτερον κατὰ τὸ μέσον καὶ δύο μικρὰ παρὰ τοὺς μυχοὺς τῶν κερκίδων (βλ. C. Humann Magnesia am M. πίν. 9. Robertson Gr. and Rom. Architect. 156 εἰκ. 68).

Καὶ τὰ ἀνοίγματα ταῦτα ὡς καὶ ἄλλα, ἓν κατὰ τὴν κεντρικὴν θύραν τῶν ἐν Ἀθήναις Προπυλαίων (Bohn Die Propyläen 18 πίν. 8) καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἡλίου ἐν Ἡλιουπόλει τῆς Συρίας = Baalbek (Baalbek I εἰκ. 34. Die Antike VII πίν. 31) θεωροῦνται ὡς ἀνακουφιστικὰ τῶν κάτωθεν τοίχων ἀνοίγματα (AM (48) 1923, 63) ἀναμιμνήσκοντα τὴν ὁμοίαν ἀρχὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων, καὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως. Ἀλλὰ τὸ θυραῖον ἄνοιγμα τοῦ οἰκίσκου ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τοιαύτης σκέψεως, διότι ἔχει πραγματικὴν ὀργανικὴν ἀποστολήν.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ θυραῖα ἀνοίγματα τοῦ ναοῦ τῆς Μαγνησίας ὁ ἀρχιτέκτων αὐτοῦ ἴσως εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ τὰ παλαιὰ παραδείγματα τῶν τάφων τῆς γειτονικῆς Λυκίας, ὅπου τὰ λαξευτὰ ἐκεῖνα μνημεῖα παρέχουν πλείστας πρόοψεις μετὰ θυραίων ἢ παραθυροειδῶν λαξευμάτων κατὰ τὰ ἀετώματα, ὑποδηλούντων κατῳκημένους ὑπερῴους χώρους (βλ. Petersen - Luschan Reisen in Lykien I σποράδην).

Τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων παραθύρων ζητήματα ἔτυχον τελευταῖον ἀκριβοῦς πραγματείας ἐν τῇ καὶ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ ἐναισίμῳ διατριβῇ τοῦ Reinh. Herbig Das Fenster in der Architektur des Altertums (1929, Heidelberg-Athen) καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις σχετικαῖς αὐτοῦ ἐργασίαις Röm Mitt. (42) 1927, 117 ἑ. (44) 1929, 260 ἑ. Jahrbuch des Inst. (44) 1929, 224 ἑ.

Ἡ θύρα - παράθυρον τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου χρησιμεύει, ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετήρησα, καὶ πρὸς διέλευσιν (βοηθητικὴν εἴσοδον - ἔξοδον) καὶ πρὸς φωτισμὸν τοῦ ὑπερῴου διαμε-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ρίσματος. Ὁ Herbig στηριζόμενος ἀκόμη εἰς τὴν παλαιὰν συμπλήρωσιν θεωρεῖ αὐτό, εὐλόγως, ὡς ἁπλοῦν παράθυρον (Das Fenster 23. 41 σημ. 48), ἀλλὰ μετὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν, δὲν ὑπάρχει πλέον ἀμφιβολία περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνοίγματος.

Ὡς πρὸς τὸν φωτισμὸν τοῦ κάτω θαλάμου ὁ Müller παρετήρησεν (σ. 61) ὅτι οὗτος ἐτελεῖτο διὰ τῆς θύρας, ὅτι δὲ τὰ τριγωνικὰ παραθυρίδια ἐχρησίμευον μόνον πρὸς ἀπαγωγὴν τοῦ καπνοῦ καὶ πρὸς ἀερισμόν, ὀρθῶς ὅμως ἀντιπαρετηρήθη ὅτι καὶ πρὸς φωτισμὸν ἦσαν ταῦτα κατάλληλα (Herbig 23). Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ φωτισμοῦ τοῦ οἰκίσκου εἶναι διδακτικὸς καθ' ὅλου, διότι στερούμεθα κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο μνημειακῶν τεκμηρίων περὶ τοῦ φωτισμοῦ τῶν τε συγχρόνων αὐτῷ οἰκιῶν καὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου μεγάρου.

Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ γίνεται ἴσως μνεία εἴδους τινὸς φεγγιτῶν, ἀλλ' ἄνευ καθορισμοῦ τῆς θέσεως αὐτῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Πρόκειται περὶ τοῦ στίχου α 320: *ὄρνις δι' ὤς ἀνόπαια διέπτατο*, ἔνθα ἡ λ. *ἀνόπαια* ἔχει, ὡς γνωστόν, ἀμφιλεγομένην σημασίαν. Εἰς τὸν Nissen Pompejan. Stud. 621 ὀφείλεται ἡ ἑρμηνεία εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου 8,137, 19 ἑ. ὡς πρὸς τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ καπνοῦ διὰ καπνοδόχου κειμένης οὐχὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ σάγματος, ἀλλὰ ἐπὶ τῶν κλιτύων αὐτοῦ. (*Ἐνθαῦτα ὁ βασιλεὺς τοῦ μισθοῦ πέρι ἀκούσας, ἢν γὰρ κατὰ τὴν καπνοδόκην ἐς τὸν οἶκον ἐσέχων ὁ ἥλιος, εἶπε θεοβλαβὴς γενόμενος «μισθὸν δὲ ὑμῖν ἐγὼ ὑμέων ἄξιον τόνδε ἀποδίδωμι» δείξας τὸν ἥλιον*).

Ἀλλὰ τὸ ἄλλο μνημονευθὲν ἤδη ἐν ἀρχῇ σημαντικὸν νέον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον προσέθηκεν ἡ τελευταία συμπλήρωσις τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου εἶναι ὁ κορυφαῖος σχηματισμὸς τῆς στέγης, καθ' ὃν ἀντὶ τῆς ἐπικορυφαίας κυλινδρικῆς δοκοῦ ἀποκαθίσταται γωνιώδης ἡ κορυφαία κατάληξις τοῦ σάγματος. Ἡ βεβαίωσις τῆς τοιαύτης μορφῆς τῆς κορυφῆς ἔχει, νομίζω, σημασίαν καὶ διὰ τὴν ὑλικὴν σύστασιν τοῦ οἰκίσκου, διότι ἡ τοιαύτη μόρφωσις τῆς κορυφῆς δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀποδίδει ὁλόξυλον πρότυπον οἰκίας, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ τεχνίτης δὲν ἔχει ἐν τῇ διανοίᾳ του καθωρισμένον τινὰ καὶ ἐσχηματισμένον οἰκοδομικὸν τύπον, ὅπερ φαίνεται ὅλως ἀπίθανον. Τοὐναντίον πιθανώτατον εἶναι ὅτι ὁ οἰκίσκος ἔχει ὑπ' ὄψει πραγματικὰ πρότυπα ξυλοπλινθοδομικὰ πηλόχριστα, τῶν ὁποίων ἡ ξυλίνη στέγη εἶχεν ἐπίστρωμα ἐκ πηλοῦ, τὴν ἐξ ἐπιγραφῶν ἄλλων χρόνων γνωστήν, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, δόρωσιν, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς λ. δορὰ=δέρμα λαβοῦσα τὴν ὀνομασίαν ἢ ἀπὸ τῆς εἰκονικῆς-μεταφορικῆς ὁμοιότητος τοῦ ἐκ πηλοῦ ἐπιστρώματος πρὸς δέρμα ἀφωρμήθη ἢ διατηρεῖ τὸ ὄνομα ἐκ παναρχαίας συνηθείας τῆς ἐπιθέσεως δερμάτων ἐπὶ τῆς κλαδοπλέκτου στέγης πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῆς. Χρῆσιν δερμάτων ἀντὶ θυροφύλλων εἰκάζει ὁ Μυλωνᾶς Excavations at Olynthus I The Neolithic Settlement (1929) 11 περὶ τῶν προϊστορικῶν οἰκιῶν τῆς Ὀλύνθου.

Ἀλλ' ὁ τριγωνικὸς σχηματισμὸς οὕτως ἁπλῶς παριστάμενος καὶ ἄνευ ἄλλου κατὰ μῆκος, ἔστω καὶ ἁπλῶς γραφικοῦ, κατὰ συμμετρικὰ διαστήματα χωρισμοῦ, δεικνύει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κεραμώσεως. Εἰς τοῦτο δέ, νομίζω, φέρει καὶ ἡ διακόσμησις τῶν κλιτύων τῆς στέγης. Ἀλλὰ καὶ ἡ διακόσμησις τῶν τοίχων τῆς οἰκίας ἐμφαίνει ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπρόκειτο περὶ πηλοχρίστων ἐπιφανειῶν, τὰς ὁποίας ὁ τεχνίτης διακοσμεῖ ἐλευθέρως κατὰ τὴν γεωμετρικήν του διάθεσιν. Ὁ τριγωνικὸς ὅμως οὗτος σχηματισμὸς τῆς κορυφῆς, παρ' ὅλον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κεραμώσεως, ἔχει ἱστορικὴν γενετικὴν σημασίαν,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

διότι εἶναι πρόδρομος τοῦ μετέπειτα ἀναπτυχθέντος τριγωνικοῦ σχήματος κεραμώσεως, τοῦ ἐκ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐπιγραφικῶς γνωστοῦ ὡς Κορινθιακοῦ. Ὅτι δὲ ὁ πρόδρομος οὗτος παρουσιάζεται ἐν τῇ γειτονικῇ πρὸς τὴν Κόρινθον Ἀργολίδι δὲν εἶναι βεβαίως ἄμοιρον σημασίας[1].

Ὁ τύπος τῶν τριγωνικῶν ἤτοι σαγματοειδῶν καλυπτήρων καὶ τῶν ἐπιπέδων σωλήνων ἢ στρωτήρων ἀνεπτύχθη, κατὰ τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας παρατηρήσεις, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ βορειοανατολικῇ Πελοποννήσῳ, κέντρον δὲ τῆς βιομηχανίας ταύτης εἶναι πιθανώτατα ἡ Κόρινθος, πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ παρὰ τῷ Πλινίῳ N. H. 35, 43 παράδοσις συνδέει διὰ τοῦ Σικυωνίου Βουτάδου καὶ τὴν ἐφεύρεσιν τῶν ἡγεμόνων κεραμίδων μετ' ἀναγλύφων προσωπείων. Ἦτο δὲ διαδεδομένον τὸ σύστημα τῆς τριγωνικῆς κεραμώσεως κατὰ τὸν 7ον π. Χ. αἰ. ἐκτὸς τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Τροιζῆνος καὶ ἐν Ἀργολίδι καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Θήβαις κἀ., κατὰ δὲ τὸν 6ον αἰ. εἶχε σχεδὸν ἐκτοπίσει τὸ Λακωνικὸν σύστημα.

Ὡσαύτως δὲν εἶναι ἀνάξιον προσοχῆς ὅτι ὁ Βιτρούβιος IV, 1, 3 εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ δὴ εἰς τὸ Ἄργος ἀπονέμει τὴν εὕρεσιν τοῦ Δωρικοῦ ναοῦ διὰ τῆς οἰκοδομίας τοῦ ἀρχαιοτάτου ἱεροῦ τῆς Ἥρας ὑπὸ τοῦ Δώρου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἕλληνος καὶ τῆς νύμφης Φθίας (βλ. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην. 1931, 286).

Ὡς πρὸς τὸ κόσμημα τὸ κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς παρατηρῶ ὅτι ἡ κατανομὴ αὐτοῦ εἰς ἐναλλασσόμενα λευκὰ καὶ μέλανα πεδία προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τῆς εἰκόνος, τὴν ὁποίαν παρέχουσιν αἱ καταλήξεις τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς, ἐσχηματοποιήθη δὲ εἰς εἶδός τι ἀραιοτέρου κυματίου. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι αἱ δοκοὶ αὗται ἦσαν τοποθετημέναι κατά τινα ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων, ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη συμβαίνει. Ἔχομεν δηλαδὴ ἐν τῷ ἐσχηματοποιημένῳ τούτῳ κοσμήματι τὸν ὑποτυπώδη πρόδρομον τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν τῆς μετέπειτα συνθετωτέρας μεγάλης ἀρχιτεκτονικῆς.

Ὁ ἐξώστης. Ἓν τῶν μάλιστα διαφερόντων σημείων τῆς νέας συμπληρώσεως τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἄργους εἶναι, ὡς καὶ προηγουμένως ἐτονίσθη, ὁ ὑπὲρ τὴν πρόστασιν ἐξώστης[2]. Τὸ ἀκριβὲς ἀρχαῖον ὄνομα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ταύτης λεπτομερείας δὲν εἶναι ἀμέσως γνωστόν, διὰ τοῦτο δὲ μόνον εἰκαστικῶς δύναται νὰ ἀναζητηθῇ. Οὐχὶ δὲ μόνον φιλολογικῶς εἶναι ὁ ὅρος δυσεύρετος, ἀλλὰ καὶ μνημειακῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βεβαιώσωμεν ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὅπως τοῦτο περὶ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς περιόδου ἀπαντᾷ. Τοῦτο δὲ καὶ διότι ἡ ἀστικὴ οἰκοδομία ὑπέστη ἔκτοτε μεταβολὰς

1 Περὶ τοῦ εἴδους τούτου τῶν κεράμων βλ. τελευταῖον Weickert Typen 26. 52. 184. H. Payne Necrocorinthia (1931) 249 ἑ. μετὰ τῆς οἰκείας βιβλιογραφίας: Lattermann BCH 1908, 298 ἑ. Dittenb. Syll² 587, 71 ἑ. *Κεραμίδες Κορίνθιαι* εἶναι κατὰ τὸν Lattermann καλυπτῆρες καὶ σωλῆνες συμφυεῖς, μονοκόμματοι. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς σκευοθήκης IG II, 2², 1668, 58 κεῖται: *δορώοας κεραμώσει Κορινθίῳ κεράμῳ ἁρμόττοντι πρὸς ἀλληλον*, ὅπερ νομίζεται ὅτι συμφωνει πρὸς τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Lattermann. Ἀλλ' ἄλλη εἶναι προφανῶς ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου, ἀναφερομένη εἰς τὴν καλὴν προσαρμογὴν τῶν κεραμίδων, ὥστε νὰ εἶναι αὗται ὑδατοστεγεῖς. *Κορινθιοειδὴς κέραμος* ἁπαντᾷ καὶ ἐν τῇ ἐκ Δελφῶν ἐπιγραφῇ BCH (26) 1902, 40, ἑ., στ. 35 ἑ. (Dittenb. Syll³ σ. 402), σημαίνει δὲ τὸν συνήθη εἰς δύο τεμάχια τύπον.

Καὶ ὁ Πολυδεύκης X, 157 ἔχει: *καλυπτηρες Κορινθιουργεῖς* καὶ X, 182: *Κέραμον Ἀττικὸν καὶ κέραμον Κορίνθιον*.

2 Τὴν συμπλήρωσιν κατά τε τὸ σημειον τοῦτο καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἐξετέλεσε συμφώνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις μου μετὰ πολλῆς προσοχῆς ὁ ἀρχιτεχνίτης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Γεώργιος Κοντογεώργης.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

καὶ διότι ἡ κατάστασις τῶν σωζομένων σχετικῶν λειψάνων δὲν ἐπιτρέπει πάντοτε τὴν πλήρη ἀναπαράστασιν τῆς ἀνωδομίας τῶν ἀστικῶν ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων κτισμάτων.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων καὶ γλωσσογράφων εἶναι γνωσταὶ αἱ λέξεις: *γεισηπόδισμα, δρύφακτος, προβολή, ἐξώστης, ἐξώστρα, ἐκθέτης,* πρὸς ταύτας δὲ ἀντιστοιχοῦσιν ἐν τῇ Λατινικῇ αἱ λέξεις: projectum, prejectura, maenianum[1].

Παρὰ τῷ Πολυδεύκει I, 81. VII, 120, κεῖνται αἱ λ. *προβολαὶ* καὶ *γεισηποδίσματα «αἱ προβολαὶ τῶν ὑπερῴων οἰκημάτων αἱ ὑπὲρ τοὺς κάτω τοίχους προϋχουσαι γεισηποδίσματα καὶ τὰ φέροντα αὐτὰς ξύλα γεισήποδες*[2].

Ἀλλ' ἀρχαιότερος ὅρος εἶναι ἡ λ. *δρύφακτος* ἀπαντῶσα παρ' Ἀριστοτέλει Ἀθην. Πολιτ. 50 ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ἔργων τῶν ἀστυνόμων, ὅπου ἐν τέλει προστίθεται: *καὶ τὰς ὁδοὺς κωλύουσι κατοικοδομεῖν καὶ δρυφάκτους ὑπὲρ τῶν ὁδῶν ὑπερτείνειν* κλπ.

Παρὰ τῷ Ἡρακλείδει τῷ Ποντικῷ (FHG II, 209 ἀρ. 10 Πολιτ.), ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, κεῖται: *καὶ τῶν ὁδῶν ἐπιμελοῦνται, ὅπως μή τινες κατοικοδομῶσιν αὐτὰς ἢ δρυφάκτους ὑπερτείνωσιν.*

Περὶ τοῦ Ἱππίου ἔχομεν τὴν ἐξῆς εἴδησιν παρὰ τῷ Ψευδαριστοτέλει Οἰκονομικ. II, 5 σελ. 1347ᵃ, 4: *Ἱππίας ὁ Ἀθηναῖος τὰ ὑπερέχοντα τῶν ὑπερῴων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς καὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ τὰ προφράγματα καὶ τὰς θύρας τὰς ἀνοιγομένας ἔξω ἐπώλησεν· ὠνοῦνται οὖν ὧν ἦν τὰ κτήματα καὶ συνελέγη χρήματα οὕτω συχνά.*

Ὁ Πολύαινος Στρατηγ. III, 9, 30 λέγει περὶ τοῦ στρατηγοῦ Ἰφικράτους, τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 4ου π. χ. αἰῶνος, «*Ἰφικράτης ἐν ἀπορίᾳ χρημάτων ἔπεισεν Ἀθηναίους τὰ ὑπερέχοντα τῶν οἰκοδομημάτων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς ἀποκόπτειν ἢ πιπράσκειν, ὥστε οἱ δεσπόται τῶν οἰκιῶν πολλὰ εἰσήνεγκαν χρήματα ὑπὲρ τοῦ μὴ περικοπῆναι καὶ σαθρὰ γενέσθαι τὰ οἰκοδομήματα*»[3].

Ἡ λ. *ἐξώστρα* ἀπαντᾷ ἐν Codex Justinian. VII, 10 11/11.

Παρὰ δὲ τοῦ Σχολιαστοῦ εἰς Ἀριστοφ. Σφῆκ. 386 *(δρύφακτοι γὰρ ξύλινοι θώρακες, τὰ διαφράγματα, ἢ τὰ περιτειχίσματα ἢ κιγκλίδες, περιφράγματα τὰ νῦν ταβλωτὰ καλούμενα, τὰ τῶν οἰκοδομημάτων ἐξέχοντα ξύλα)* καὶ εἰς Ἱππέας 675 *(δρυφάκτους τὰ νῦν ταβλώματα καλούμενα, τὰ τῶν οἰκοδομημάτων ἐξέχοντα ξύλα ἢ τὰ κάγκελα)* μανθάνομεν ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους αἱ δρύφακτοι ἐκαλοῦντο *ταβλωτὰ* ἢ *ταβλώματα.*

Ἀξία δὲ προσθήκης εἰς τὰ ἀνωτέρω εἶναι καὶ ἡ λ. *ἐξερείσματα* ἡ ἀπαντῶσα εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐκ Παναμάρας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Hatzfeld ἐν BCH (51) 1927, 79 ἑ. ἀρ. 28 (σελ. 80 στ. 4):

Καὶ τῇ ἐνδωμήσει τῶν λευκολίθων καὶ
ΣΥ . . . ΝΜΑΣΙΝ *καὶ ἐξερείσμ[ασιν*
καὶ] . . .

1 Daremberg-Saglio-Pottier Dictionnaire des antiqu. III 2, 1493 ἑ. ἐν λ. Maenianum. Blummer Griech. Privataltertümer 152. Blümmer Römische Privataltertümer (1911) 38. 57. Marquardt-Mau Privatleben der Römer 248 σημ. Overbeck Pompeji⁴ 266 ἑ. Κεραμόπουλλος ἐν περιοδ. Ἀρχιμήδει (21) 1920, 60 ἑ. Ebert ἐν Pauly RE² XIV (1928), 245 ἑ. ἐν λ. maenianum. Robertson Gr. Rom. Archit. 286. 303. 307.

2 Ὀρθοτέρα γραφὴ εἶναι ἡ διὰ τοῦ η, ἀπαντῶσα καὶ ἐν IG II², 463, 51. Ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἡ γραφὴ διὰ ι· βλ. Liddell-Scott-Jones ἐν λ.

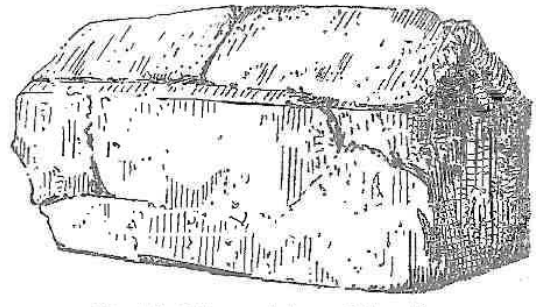
3 Ὁ Melber Fleckeisen's Jahrbb. Suppl. XIV, 569 θεω-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἡ λ. ἐξερείσματα, ὅπως ἐπιτρέπεται ἴσως ἐξ αὐτῆς τῆς συνθέσεώς της νὰ εἰκάσωμεν, δηλοῖ πιθανώτατα ἐξώστας ἢ παρόμοια κατασκευάσματα.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῆς λ. *δρύφακτος* καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτῆς ἀντιστοίχου *ταβλωτὰ* ἢ *ταβλώματα*, συνάγεται ἀβιάστως ὅτι πρόκειται περὶ κατασκευασμάτων προσαπτομένων μὲν εἰς τὸ ὑπέρτερον κύριον σῶμα τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἐξερχομένων τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, πρὸς δὲ τούτοις ἀναμφισβητήτως κλειστῶν, διότι δρύφακτος ἀπὸ τοῦ δρύ-φρακτος οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸ ξυλόφρακτον, διὰ σανίδων ἢ ξυλίνων κιγκλίδων (καφασωτῶν) περίκλειστον διαμέρισμα, ἐξ οὗ καὶ ταβλωτὸν ἢ τάβλωμα.

Πιστεύω δὲ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν κλειστῶν τούτων, εὐεργετικῶν ἄλλως, οἰκοδομικῶν παρασίτων, καὶ τῶν ἀνοικτῶν ἢ ὑπαίθρων ἐξωστῶν, ὁποῖοι πάντως θὰ ὑπῆρχον καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἐν τῷ αὐτῷ μεσημβρινῷ κλίματι, καὶ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον μνημειακὸν μαρτύριον ἔχομεν νῦν ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου.

Εἰκ. 25. Πήλινος οἰκίσκος Σαλμανόβου.

Οἱ ὅροι *γεισηπόδισμα* καὶ *προβολὴ* καὶ *ἐξώστης* κτλ. εἶναι εὐρύτεροι δυνάμενοι νὰ προσαρμοσθοῦν εἴς τε τὰ ὕπαιθρα καὶ εἰς τὰ περίκλειστα κατασκευάσματα.

Ὑπάρχει δὲ ἐν τῷ Codex Justinianeus VIII, 10, 11: Maeniana quae Graeci ***ἐξώστας*** appellant. Ὁ παραλληλισμὸς οὗτος εἶναι διδακτικός, διότι περὶ τοῦ maenianum ἔχομεν ὁπωσδήποτε σαφῆ πληροφορίαν παρὰ τῷ Ἱερωνύμῳ Epist. 106, 63 I 667 (ἐκδ. Vallars): Palaestina enim et Aegypto non habent in tectis culmina, sed domata, quae Romae vel solaria vel maeniana vocant, id est plana tecta quae transversis trabibus sustentantur.

Ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου τοῦ Ἱερωνύμου, καὶ καθ' ἑαυτὴν σαφής, καθίσταται εὐκρινεστέρα διὰ τῆς παραθέσεως τῶν πρὸς τὸ maenianum ἰσοδυνάμων ἤτοι τοῦ τε Ἑλληνικοῦ *δώματα* (domata) καὶ τοῦ Λατινικοῦ solarium. Τὸ Ἑλληνικὸν δῶμα ἔχει ἀκόμη καὶ σήμερον τὴν αὐτὴν σημασίαν τοῦ ἡλιακωτοῦ, τοῦ ἀρχαίου *ἡλιαστηρίου*, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Γαληνὸς XVIII A σ. 518 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Kühn § (κγ΄) λέγει: *ὀροφὴ ἐνεπίπεδος οὐκ ἀλέαν ἴσχουσα*, ἀναφέρει δὲ ὡς ταύτης ἀντίθετον τὸν *κέραμον* ἤτοι τὴν κεραμωτὴν στέγην.

Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο τοῦ Γαληνοῦ εἰς τὸ Ἱπποκράτους περὶ ἄρθρων, ἔχει ὁλόκληρον οὕτω:

Τύρσιν μὲν τὸν πύργον ἀκούειν χρή, οἶκου δὲ ἀέτωμα τὸ ὑψηλότατον μέρος· οὕτω γὰρ ὀνομάζουσι τὰς εἰς ὕψος ἀνατάσεις τῆς ὀροφῆς τριγωνοειδεῖς. Εἰ μὲν γὰρ ἡλιαστήριον ποιήσει τις ἀντὶ κεράμου, ποιήσει τὴν ὀροφὴν ἐνεπίπεδον, οὐκ ἀλέαν ἴσχουσαν ἐργάσεται. Κέραμον δὲ ἐπιτιθεὶς εὐαπόρρυτον αὐτῇ τὸ ὕδωρ τὸ ὄμβριον εἶναι βούλεται. Κατὰ τοῦτ' οὖν ὑψηλὸν ἐργασάμενος τὸ μέσον τῆς ὀροφῆς κατὰ τὸ μῆκος ἐκ τῶν ὀπίσω πρὸς τὸ πρόσω τεταγμένον, οὕτω γὰρ ἐντεῦθεν ἐφ' ἑκατέρων (γρ. ἐφ' ἑκάτερον) τῶν πλαγίων τοίχων καταγῇ τὴν ὀροφὴν ταπεινὸς

ρεῖ τὴν πληροφορίαν ὡς χονδροειδῆ σύγχυσιν πρὸς τὸ κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα π. Χ. ληφθὲν ὑπὸ τοῦ Πεισιστρατίδου Ἱππίου ἀνάλογον μέτρον, ἀλλ' ἄλλοι διαφόρως κρίνουσι περὶ τοῦ πράγματος βλ. I.von Müller (Handb.) Privataltertumer 39.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

μόνην, ὥσπερ τινὰς δὲ τὰς πτέρυγας καθημένας· οὕτω γὰρ ἐοίκασιν εἰκάσαντες οἱπα λαιοὶ καλέσαι τοῦτο τῆς οἰκίας τὸ μέρος, ἀετὸν δὲ καὶ οἵδε, καθάπερ καὶ ὁ Πίνδαρος ἐν ταῖς Πλειάσιν:

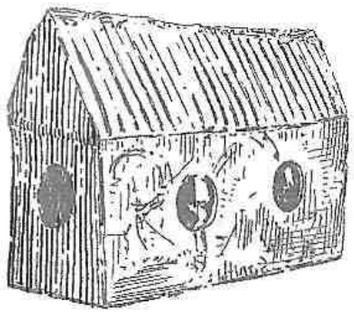
χρύσεα δ' ὀξύπτερα αἰετοῦ ἄειδον κληδόνες

καὶ Εὐριπίδης ἐν Ὑψιπύλῃ φησίν·

ἰδοὺ πρὸς αἰθέρα ἐξαμιλλῆσαι κόραι
γραπτοὺς οἷσι πρόσβλεπον τύπους.

Ἡ φραστικὴ συνέπεια τοῦ χωρίου δὲν εἶναι κατὰ πάντα ὁμαλὴ ἀπὸ τοῦ «*οὕτω γὰρ ἐντεῦθεν κλπ.*», εἰ καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ εἶναι διαφανής. Τὸ *καταγῇ*, ὑποτακτ. τοῦ παθ. ἀορ. κατεάγην, δὲν εὐαρμοστεῖ ἐνταῦθα, διὰ τοῦτο ἄλλο ῥῆμα ὀφείλει νὰ ἀναπληρωθῇ πρὸς ἀπόδοσιν τῆς ἐννοίας, πιθανὸν δὲ θεωρῶ τό: *κατάγει* ἢ *κατάξει*.

Ὡσαύτως ἀσύντακτον καὶ ἀσυνάρτητον εἶναι καὶ τό: *ταπεινὸς μόνην*, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἀναγινώσκω: *ταπεινουμένην*, ὅπερ ἀποδιδει τὴν ἀπαιτουμένην ἔννοιαν τοῦ χωρίου.

Εἰκ. 26. Πήλινος οἰκίσκος Κοτζαντεϊρμέν.

Τὸ *ὥσπερ τινὰς δὲ τὰς πτέρυγας καθημένας* εἶναι ὡσαύτως ἀδιανόητον, πιστεύω δὲ ὅτι ὑποκρύπτει τὴν φράσιν: ***ὥσπερ*** *τινὸς ἀετοῦ πτέρυγας καθειμένας* (ΤΙΝΑCΔΕΤΑC).

Καὶ μετὰ τὴν φρ. *οὕτω γὰρ ἐοίκασιν . . . τῆς οἰκίας τὸ μέρος* νομίζω ὅτι ἐξέπεσε δι' ἁπλογραφίαν ἡ λ. ***ἀετόν***, ἐκτοπισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀμέσως ἑπομένου: *ἀετόν*. Ἡ ἐπάνοδος τῆς λέξεως ἐξομαλίζει τὸ χωρίον.

Ἐκλήθησαν δὲ τὸ πρῶτον maeniana οἱ ἐξῶσται, τῶν ὁποίων τὴν κατασκευὴν ἐπέτρεψεν ὁ τιμητὴς Γάϊος Μαίνιος τῷ 318 π. Χ. ἐπὶ τῶν πρὸ τῶν παλαιῶν καταστημάτων τῆς Ἀγορᾶς τῆς Ῥώμης εὑρισκομένων στοῶν quo ampliarentur superiora spectacula. Εἶδός τι ἐξεδρῶν πρὸς θέαν τῶν μονομαχιῶν κτλ. θεαμάτων. Λέγει δὲ ὁ Festus 134 h, 22 περὶ τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου τοῦ Μαινίου, qui primus in foro *ultra columnas tigna projecit*, ἤτοι ἐπεξέτεινε τὰ ἐπὶ τῶν στοῶν ἡλιαστήρια ἐξω τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Ἀπὸ τῶν πρώτων τούτων θεαματικῶν ἐξωστῶν ἐκλήθησαν maeniana καὶ οἱ «ἐξῶσται» τῶν καθισμάτων τῶν ἀμφιθεάτρων (βλ. Durm Bauk. der Etr. u. Römer[2] 675. Robertson Gr. and Rom. Archit. 286 εἰκ. 118).

Maeniana δὲ τέλος ἐκαλοῦντο καὶ οἱ ἐξῶσται τῶν ἀστικῶν οἰκιῶν.

Ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς περιπτώσεσι ταύταις πρόκειται περὶ ἐξωστῶν ὑπαίθρων οὐχὶ δὲ κλειστῶν. Τὸ balcone pensile τῆς φερωνύμου οἰκίας τῆς Πομπηΐας (Mau Pompeji 281 εἰκ. 144. Durm Bauk. Etr. u. Römer 494 εἰκ. 560) δὲν εἶναι ἄρα εὔλογον νὰ θεωρηθῇ maenianum, ἀλλὰ δρύφακτος, projectura ἢ projectum[1].

Κατὰ ταῦτα πιθανώτατα ἐξώστης διὰ τὴν ἐξέχουσαν πρόστασιν εἶναι καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς μικρὸν ἡλιαστήριον τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους.

1 Κεραμόπουλλος ἔνθ. ἀν.—Ebert αὐτ. Ὁ Blümmer Röm. Privataltertümer 57 σημ. 5 στηριζόμενος εἰς τὸ χωρίον τῶν Πανδεκτῶν (Digesta L 16, 242, 1) νομίζει ὅτι πάντα τὰ ἐξέχοντα ταῦτα κατασκευάσματα ἀδιακρίτως, τά τε ὑπαίθρια καὶ τὰ κλειστά, τὰ projecta, ἐκαλοῦντο maeniana Βλ. καὶ CIL III 14322, 4.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ διδακτικὸν εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Σουητωνίου ἐν β. Νέρωνος 16, διότι ἐξ αὐτοῦ μανθάνομεν ὅτι ὁ Νέρων, μετὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊὰν τῆς Ῥώμης (64 μ.Χ.), καθώρισεν, ὅπως πρὸ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ἀνεγείρωνται στοαί, ἵνα ἀπὸ τῶν ἡλιαστηρίων αὐτῶν καταπολεμῶνται εὐκολώτερον αἱ πυρκαϊαί. (Formam aedificiorum urbis novam excogitavit, et ut ante insulas ac domos porticus essent, de quarum solariis incendia arcerentur. Βλ. καὶ Tacit. Ann. XV, 33). Τὰ προστῷα ἢ αἱ προστάσεις αὐταὶ μετὰ τῶν ἡλιαστηρίων αὐτῶν εἶναι ἀπώτατοι ἀπόγονοι τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου.

Περὶ τῶν ὑπαίθρων ἐξωστῶν καθ' ὅλου καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτῶν διαμορφώσεως κατὰ τοὺς ἀπὸ τῶν ὑστέρων Ἑλληνικῶν προτύπων πλεῖστον ἐξηρτημένους Ῥωμαϊκοὺς χρόνους διαλαμβάνει τελευταῖον ὁ Robertson Gr. and Rom. Archit. 305 ἑ 308 εἰκ. 129. Νεωστὶ δὲ νέα παραδείγματα ἐξωστῶν προσθέτει ἐξ Ὀλύνθου ὁ D. M. Robinson Amer. Journ. of Arch. (36) 1932, 121 ἑ.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἀναθηματικοῦ οἰκίσκου. Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης δημοσιεύσεως τοῦ οἰκίσκου ἐγεννήθη εὐλόγως τὸ ζήτημα τῆς φύσεως αὐτοῦ τοῦ παριστωμένου κτίσματος. Ὁ Müller (σ. 59) στηριζόμενος εἰς τὰ ἐν Σπάρτῃ, ἐν Ἰταλίᾳ κἀ. εὑρεθέντα ὁμοιώματα ναῶν ὡς καὶ εἰς τὴν ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων 19,24 (Benndorf Oest. Jahresh. V 1902, 177) πληροφορίαν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ χρυσοχόου Δημητρίου κατασκευῆς μικρῶν ὁμοιωμάτων τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος πρὸς ἀνάθεσιν ὑπὸ τῶν πιστῶν εἰς τὴν θεάν, ἐκφράζει ὡς πιθανωτέραν τὴν εἰκασίαν ὅτι καὶ ἐν τῳ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου ἔχομεν ὁμοίωμα τοῦ πρώτου ναοῦ τῆς Ἥρας ἐν Ἄργει ἤτοι τοῦ προηγηθέντος τοῦ ἀρχαϊκωτάτου Ἡραίου ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ἀνδήρου τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείει καὶ τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν καὶ τὴν ἰδίαν οἰκίαν ἦτο δυνατὸν ὁ ἀναθέτης νὰ ἀφιερώσῃ εἰς τὴν φροντίδα καὶ σκέπην τῆς θεᾶς. Ναΐδιον τῆς Ἥρας θεωρεῖ τὸν οἰκίσκον καὶ ὁ Lehmann - Hartleben (Die Antike VII σ. 44), ὁ δὲ Weickert Typen 66 ἑρμηνεύει τὸν οἰκίσκον ὡς ἰδιωτικὸν οἴκημα, ἐν ᾧ ὁ Wolters αὐτ. ταυτίζει τὸ κτίσμα κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Παυσανίου VI, 19, 2 μνημονευομένους δύο *θαλάμους*, Ἰωνικόν τε καὶ Δωρικόν, τοὺς εὑρισκομένους ἐν τῷ θησαυρῷ τῶν Σικυωνίων ἐν Ὀλυμπίᾳ[1] ἤτοι ἀποκλίνει πρὸς ἱερὸν μᾶλλον οἰκοδόμημα.

Ἤδη πρότερον ἡ ὑψηλὴ στέγη καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ὑπερῷον διαμέρισμα ἐχαρακτήριζον ὡς ἰδιωτικὸν τὸ οἴκημα, ἀλλὰ μετὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν καὶ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ ἐξώστου εἶναι, νομίζω, ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ πήλινος οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἀνήκει εἰς τὴν ἀστικὴν οἰκοδομίαν.

Παραδείγματα πηλίνων ἰδιωτικῶν οἰκιῶν ἐν σμικρύνσει πρὸς θρησκευτικοὺς σκοποὺς ἔχομεν ἤδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀναμιμνήσκω δὲ τὰ δύο ἀξιόλογα ἐκ τῆς Βαλκανικῆς πήλινα προπλάσματα, τὸ ἓν ἐκ τοῦ Σαλμανόβου (***εἰκ. 25***· Arch. Anzeig. 1913, 345) καὶ τὸ ἄλλο ἐκ τοῦ Κοτζὰ - Ντεϊρμὲν τῆς Βουλγαρίας (***εἰκ. 26***· Arch. Anzeig. 1915, 218).

1 Περὶ τῶν θαλάμων τούτων βλ. Brunn Griech. Kunstgechichte her. von A. Flasch II (1897) 7 σημ. 1 μετὰ τῶν παρατηρήσεων τοῦ ἐκδότου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τὰ προπλάσματα ταῦτα εὑρέθησαν ἐντὸς συνοικισμῶν, ὅπως καὶ ἄλλα ἐκ Mähren, Siebenbürgen κλπ., δὲν σχετίζονται ἄρα πρὸς ἐντάφιον χρῆσιν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς οἰκιακὴν λατρείαν (Ebert Reallex. V, 223). Εἶναι γνωστὴ ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν πηλίνων ὁμοιωμάτων οἰκιῶν τῶν χρησιμοποιηθέντων ὡς τεφροδόχων εἴς τινας περιοχὰς τοῦ ἀρχαίου Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ (Hausurnen), ἔχομεν δὲ ἐκτὸς τῆς λεπτομεροῦς μελέτης τοῦ Fr. Behn Hausurnen (1924) καὶ τοῦ ταυτωνύμου ἄρθρου αὐτοῦ τε καὶ τοῦ von Duhn καὶ τοῦ Karo ἐν Ebert Reallex. V 221 κέ., καὶ τὴν νεωτάτην μακρὰν πραγματείαν τοῦ Fr. Oelmann Hausurnen oder Speicherurnen? ἐν Bonner Jahrb. (134) 1929, 1 έ., διὰ τῆς ὁποίας οὗτος πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τεφροδόχοι εἶναι ὁμοιώματα οὐχὶ οἰκιῶν, ἀλλὰ σιταποθηκῶν. Ἤδη ὁ Karo ὀρθῶς παρετήρησεν (Ebert Reall. V 227 έ.) ὅτι καλυβόσχημοι τεφροδόχοι (Hüttenurnen) ἐλλείπουσιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πολιτισμῷ, ἐκτὸς δὲ τοῦ ἐν Μονάχῳ λιθίνου προπλάσματος τῆς Μήλου, τὸ ὁποῖον πρότερον μὲν ἡρμηνεύετο ὡς κατοικία, νεωστὶ δὲ ὑπὸ τοῦ Oelmann (Ath. Mitt. (40) 1925, 20) ὡς σιτοβολών, δὲν ἔχομεν ἐξ Ἑλλάδος οὐδὲ ἓν τεκμήριον τῆς τοιαύτης συνηθείας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐὰν ἡ θεωρία τῶν σιταποθηκῶν δύναται νὰ εἶναι εὔστοχος περὶ ἄλλων τόπων, ἀλλὰ καὶ τούτων, νομίζω, οὐχὶ πάντων, περὶ τῆς Ἑλλάδος ὅμως δυσκόλως δύναται νὰ ἰσχύσῃ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν βιάσωμεν καὶ αὐτοὺς τοὺς θολωτοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν, ὅπως διὰ τῆς γραμματικῆς ἑρμηνείας *(θησαυροί)* ἀποβῶσι σιτοβολῶνες.

Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς οἰκίσκους τοῦ Σαλμανόβου καὶ τοῦ Κοτζὰ-Ντεϊρμέν, τοὺς ὁποίους ὁ Oelmann περιλαμβάνει εἰς τὴν θεωρίαν του, νομίζω ὁμοιώματα στοιχειώδη ἀνθρωπίνων κατοικιῶν.

Μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀξιόλογον παράδειγμα ἀναμφισβητήτως ἰδιωτικῆς οἰκίας εἶναι τὸ πρό τινων ἐτῶν ἐν Σάμῳ εὑρεθὲν ἐκ τιτανολίθου ὁμοίωμα, τὸ δημοσιευθὲν ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Buschor ἐν Athen Mitteil. (45) 1930. 16 έ. μετὰ παρενθέτου πίν. VI καὶ εἰκ. 6.

Ὁ λίθινος οὗτος οἰκίσκος τῆς Σάμου εἶναι ἀξιοσημείωτος καὶ διὰ τὴν ὑψηλὴν τετρακλινῆ στέγην καὶ διὰ τὴν στοιχειώδη αὐτῆς «καπνοδόχην», τὴν ἐν ταὐτῷ καὶ ἀνεμιστῆρα, ἀναμιμνήσκουσαν δὲ καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τοῦ Ἡροδότου 8, 137, πρὸς δὲ τούτοις καὶ διὰ τὸν ἐλλειψοειδῆ σχηματισμὸν αὐτοῦ τοῦ οἰκήματος καὶ διὰ τὴν ἀσύμμετρον θέσιν τῆς θύρας ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ.

Ὁ Buschor χρονολογεῖ πειστικῶς τὸν οἰκίσκον εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 7ου ἢ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος, παρατηρεῖ δὲ ὀρθῶς ὅτι τοιούτους οἰκίσκους δὲν θὰ ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ ταὐτίζωμεν ἀμέσως πρὸς μεγάλας ἀστικὰς οἰκίας ἢ πρὸς ναούς. Στοιχεῖα μόνον τινὰ αὐτῶν, ὡς ἡ στέγη καὶ τ. τ., δύνανται νὰ εἶναι διδακτικὰ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν.

Ἐκ τῆς ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἡραίου ἀνευρέσεως αὐτοῦ εἶναι σαφὴς καὶ ὁ ἀναθηματικὸς χαρακτὴρ τοῦ οἰκίσκου[1].

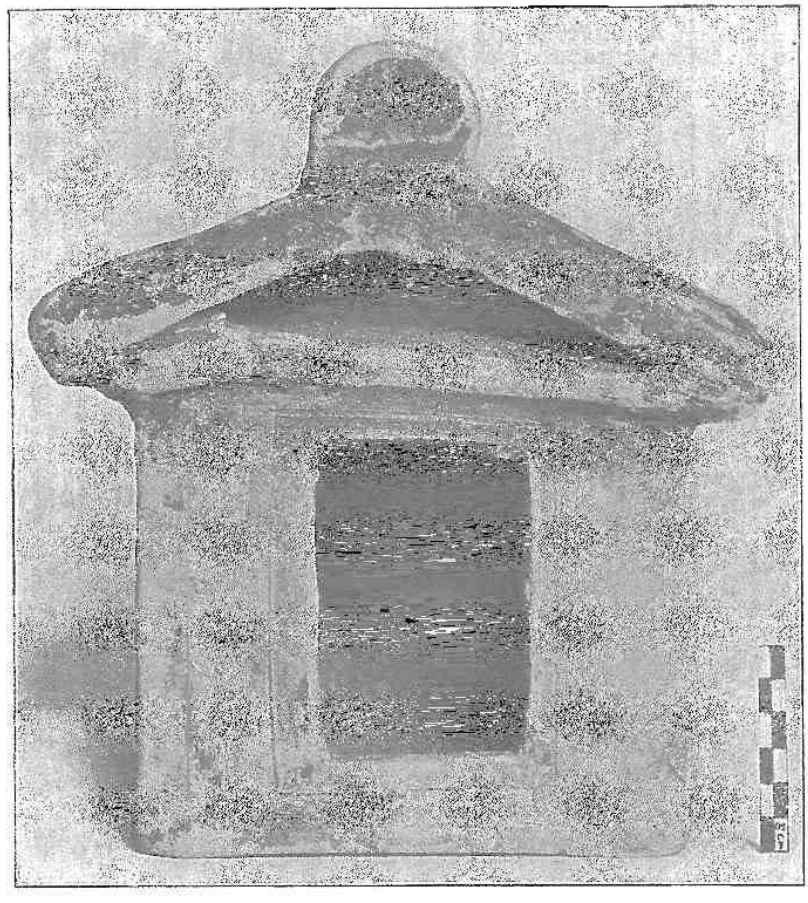
Καὶ τὸ ἐκ Σπάρτης μικρὸν λίθινον πρόπλασμα ναοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ἐν σ. 37 ἐμνημόνευσα, εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκει.

1 Κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Buschor καὶ δεύτερος οἰκίσκος, Ἰωνικοῦ οὗτος ῥυθμοῦ, εὑρέθη πρὸ βραχέος (Ὀκτώβριον 1932) ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἥρας τῆς Σάμου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἄλλο οὐχὶ πλῆρες παράδειγμα λιθίνου ὁμοιώματος ἀρχαίου σταυροειδοῦς ἢ ἐν σχήματι ταῦ οἰκοδομήματος τῶν ὑστέρων Μακεδονικῶν χρόνων εἶναι τὸ εὑρεθὲν ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῆς Ἐφέσου καὶ δημοσιευθὲν ἐν Oest. Jahresh. (5) 1902, 180 ἐ. ὑπὸ τοῦ Benndorf.

Τὸ ὁμοίωμα τοῦτο φαίνεται μᾶλλον ὡς ἀρχιτεκτονικὸν πρόπλασμα, χρησιμεῦσαν κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, παρὰ ὡς εὐλαβὲς ἀνάθημα εἰς τὴν σκέπην θεοῦ τινος.

Εἰκ. 27. Πρόοψις πηλίνου ναΐσκου Κρεσταίνων (Σκιλλοῦντος)
Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Μοῦσεῖον 11120.

Περὶ τοιούτων προπλασμάτων βλ. καὶ Böttticher Tektonik² II, 231.—Montuoro ἔνθ' ἀν. 289.

Ἀργυρᾶ ἀνάθηματικὰ ὁμοιώματα τοῦ Ἀρτεμισίου κατασκευαζόμενα ἐν Ἐφέσῳ ὑπὸ χρυσοχόου τινὸς Δημητρίου, ἀναφέρουσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐμνημόνευσα, αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων 19, 24 *(Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι ἀργυροκόπος ποιῶν ναοὺς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις οὐκ ὀλίγην ἐργασίαν)*. Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Δημητρίου ὀνομασθεῖσα στάσις[1].

1 Παραθέτω ἐδῶ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ διδακτικὸν χωρίον τῶν Πράξεων:

(23) Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ. (24) Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι ἀργυροκόπος ποιῶν ναοὺς Ἀρτέμιδος παρείχετο τοῖς τεχνίταις οὐκ ὀλίγην ἐργασίαν. (25) οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργά-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην ἀνήκουσι καὶ τὰ ἤδη μνημονευθέντα ἀνωτέρω σ. 27 πήλινα ὁμοιώματα προστύλων κτισμάτων, τὰ εὑρεθέντα ἐν Ἰταλίᾳ, δημοσιευθέντα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Rizzo ἔνθ' ἀν., ἀποδίδοντα ὅμως πιθανώτατα οὐχὶ οἰκίας, ἀλλὰ μικροὺς ναοὺς προστύλους τῶν τόπων, ὅπου εὑρέθησαν.

Ἐκ τῶν Κρεσταίνων τῆς ἐπαρχίας Ὀλυμπίας παρὰ τὸν ἀρχαῖον Σκιλλοῦντα προέρχεται καὶ ἀνέκδοτος πήλινος οἰκίσκος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Πηλίνων ἀρ. 11120), τὸν ὁποῖον ἀπεικονίζω ἐδῶ πρὸς παραβολὴν ***(εἰκ. 27, 28, 29).***

Εἰκ. 28. Ὀπισθία ὄψις ναΐσκου Κρεσταίνων (Σκιλλοῦντος).

Ὁ οἰκίσκος οὗτος τῶν Κρεσταίνων προέρχεται ἐκ κατασχέσεως, γενομένης ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου Βαλερίου Στάη εἰς χεῖρας τρίτων, διὰ τοῦτο δὲ στερούμεθα ἀκριβεστέρων εἰδήσεων περὶ τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως αὐτοῦ.

Ὁ πηλὸς τοῦ μικροῦ κατασκευάσματος εἶναι ἐρυθροκίτρινος, συστάσεως λεπτοτάτης, φέρει δὲ κατὰ τόπους μέλαν χρῶμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκριβὴς διακοσμητικὴ θέσις, ἕνεκα τῆς μεγάλης φθορᾶς, δὲν εἶναι πλέον σήμερον πανταχοῦ εὐκρινής. Ἐκτὸς τοῦ μέλανος χρώματος σῴζονται καταφανῆ ἴχνη καὶ χρώματος ἐρυθροκιτρίνου ἢ πορτοκαλλόχρου. Τὸ πορτοκαλλόχρουν σῴζεται κατὰ τὸ πλαίσιον τῆς θύρας καὶ κατὰ τὸ δεξιὸν ἥμισυ τῆς προόψεως. Ὡσαύτως κατὰ τὰ γεῖσα καὶ κατὰ τὰ ἀκρωτήρια καὶ ἐπὶ τῆς στέγης ἐφ' ὅλης τῆς κεραμώσεως, ἀποτετριμμένον πολλαχοῦ. Φαίνεται ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια ἦτο πορτοκαλλόχρους. Κατὰ τὸ πρόσθιον ἀέτωμα παρατηρεῖται ἀποτετριμμένη ταινία βαθέος μέλανος χρώματος κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ τῶν καταιετίων γείσων καὶ ἐπὶ τοῦ ὁριζοντίου σποράδην, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ γείσου τῶν μακρῶν πλευρῶν ἴχνη.

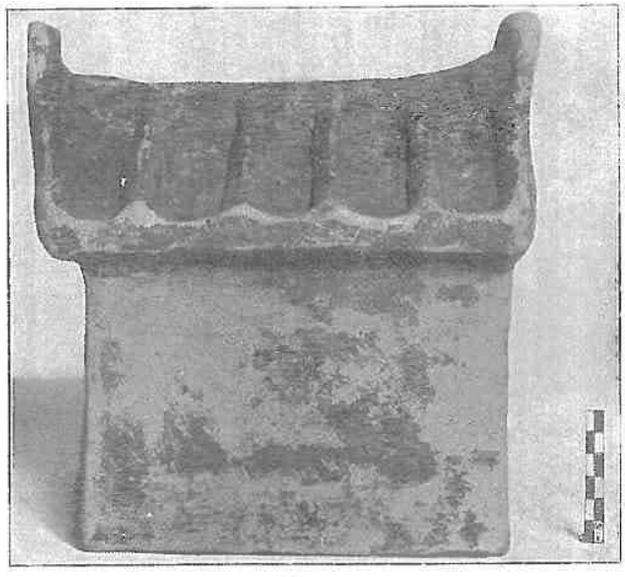
Ὁ οἰκίσκος ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ἁπλοῦ ὀρθογωνίου θαλάμου, πλάτους μὲν 0.08, μήκους δὲ 0.09 καὶ ὕψους 0.06 - 0.065, ἔχοντος κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν ὀρθογώνιον θύραν (0.03 × 0.045), μὴ φθάνουσαν κάτω μέχρι τοῦ δαπέδου, ἀλλ' ὑψηλότερον ἔχουσαν τὸ κατώφλιον. Περὶ τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ ἴσην πανταχοῦ, ἀπόστασιν ὑπάρχει ἐν εἴδει πλαισίου χαρακτὴ γραμμή.

τας εἶπεν Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῖν ἐστιν, (26) καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παυλος οὗτος πείσας μετέστημεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶν Θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι. (27) οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθειν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεας Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεισθαι τῆς μεγαλειότητος, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται. (28) Ἀκούσαντες δὲ καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ ἔκραζον λέγοντες Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων. (29) καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους Παύλου. (30) Παύλου δὲ βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί. (31) τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῳ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον κλπ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ὁ θάλαμος καλύπτεται ὑπὸ στέγης ἀετωματικῆς, τῆς ὁποίας ἑκάτερον τῶν ἀετωμάτων ἔχει τό τε ὁριζόντιον λεπτότερον καὶ τὰ καταιέτια γεῖσα πλατύτερα, ἀλλ' ἀδρομερῶς ἀποδεδομένα, ὡσαύτως δὲ καὶ ἄρτιον τὸ τύμπανον μετὰ μικρᾶς ὀπῆς, πρὸ τῆς ὀπτήσεως γενομένης, ὑπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος καὶ χρησιμοποιηθείσης προφανῶς πρὸς ἐξάρτησιν. Ὕψος τοῦ ἀετώματος 0.03.

Ἀκρωτήριον ὑπάρχει μόνον ἀνὰ ἓν κατὰ τὴν κορυφὴν ἑκατέρου ἀετώματος, σχήματος καὶ μεγέθους ὀλίγον ὑπὲρ τὸ ἡμικυκλικόν, ἄνευ δὲ οὐδεμιᾶς πλαστικῆς διακοσμητικῆς διαμορφώσεως, τῆς διακοσμήσεως ἴσως ποτὲ διὰ χρώματος δεδηλωμένης.

Εἰκ. 29. Δεξιὰ πλαγία ὄψις ναΐσκου Κρεσταίνων (Σκιλλοῦντος).

Ἡ κεράμωσις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν κορυφαίων καὶ ἐκ τεσσάρων σειρῶν ἐφ' ἑκατέρας κλιτύος τῆς στέγης κειμένων καλυπτήρων ἡμικυλινδρικῶν ὡς καὶ παρὰ τούτους κειμένων πλατέων ἐπιπέδων σωλήνων.

Τὰ γεῖσα τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶναι, ὅπως καὶ τὰ τῶν ἀετωμάτων, ἀδρομερῶς ἐξειργασμένα μετὰ στοιχειώδους δηλώσεως τοξοειδῶν ἡγεμόνων.

Ἡ ὅλη διαμόρφωσις τῆς κεραμώσεως καὶ τὰ ἡμικυκλικὰ κορυφαῖα ἀκρωτήρια φέρουσι πρὸς τὸν τύπον τῆς Λακωνικῆς κεραμώσεως[1], ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι τελεῖ τὸ πρωτότυπον κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἀντιγράφει ὁ οἰκίσκος τῶν Κρεσταίνων-Σκιλλοῦντος.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ μικροῦ μνημείου δὲν εἶναι ἀμέσως δεδομένη ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀναμφισβητήτων συνοδευόντων χρονολογικῶν τεκμηρίων καὶ τῆς οὐχὶ πλήρους ἐπαρκείας αὐτοῦ τούτου τοῦ μνημείου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

Τὰ μετὰ τοῦ ναΐσκου τοῦ Σκιλλοῦντος κατασχεθέντα ἄλλα ἀρχαῖα δὲν εἶναι πάντα ὁμήλικα, ἀλλὰ ἀποτελοῦσι δύο τοὐλάχιστον ὁμάδας ἀπομεμακρυσμένων ἀπ' ἀλλήλων χρονικῶν περιόδων. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ γεννηθῇ ἡ ὑπόνοια ὅτι τὰ ἐν τῇ κατασχέσει περιλαμβανόμενα δὲν εὑρέθησαν πάντα κατὰ τὸ αὐτὸ σημεῖον.

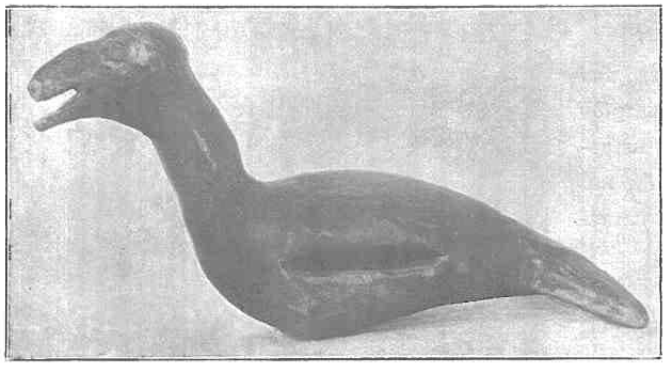
Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα εἶναι καταγεγραμμένα ἐν τῷ Εὑρετηρίῳ τῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ μικροτεχνημάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 11121 μέχρι 11141.

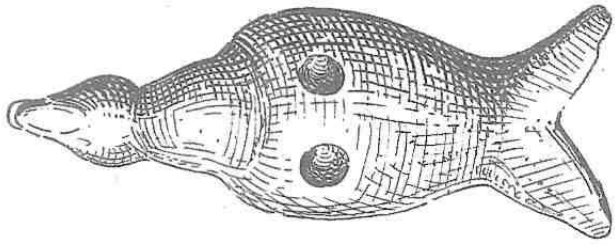
Τὸ ὑπ' ἀριθ. 11121 πήλινον εἰδώλιον, νήσσης (οὐχὶ βεβαίως περιστερᾶς) ἡμέρου

1 Ἡ Λακωνικὴ κεράμωσις, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται καὶ ἐπιγραφικῶς ἐν τῇ γνωστοτάτῃ ἐπιγραφῇ της ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν, IG II 1², 463,69, ἐταυτίσθη ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τοῦ Dorpfeld (Ath. Mitt. 1883, 162) πρὸς τὸν ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας ἀπαντῶντα τύπον κεραμώσεως, ὁ ὁποῖος ἐβεβαιώθη ἔκτοτε εἰς πολλὰ ἀρχαϊκὰ οἰκοδομήματα. Βλ. Weickert Typen 30. 75 κ. ἀ. Χαρακτηριστικὸν αὐτῆς γνώρισμα εἶναι πλατεῖς στρωτῆρες ἢ σωλῆνες, ἔχοντες ἀνακεκαμμένα τὰ πλάγια πέρατα καὶ ἡμικυλινδρικοὶ καλυπτῆρες, ἐλλείπει δὲ ἡ σίμη. Τὰ ἀκρωτήρια εἶναι κυκλικὰ ὁδοντωτά, οἱ δὲ ἡγεμόνες ἡμικυκλικοί. Βλ. καὶ τὰ ἀνωτέρω σ. 41 σημ. 1 λεχθέντα περὶ τῆς Κορινθιακῆς κεραμώσεως.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἢ ἀγρίας ἢ ἄλλου τινὸς παρεμφεροῦς ἀγρίου πτηνοῦ, Στυμφαλίδος τινὸς ὄρνιθος, εἶναι οὐχὶ κοῖλον, ἀλλ᾽ αὐτοφυές, ἀσφαλῶς δὲ χειροποίητον, μήκους 0.26. Κατὰ τὰ πλάγια ἔχει βαθείας ἐντομὰς πρὸς ἔνθεσιν πτερύγων, διεπτυγμένων βεβαίως, ἐν δὲ τῇ κοιλίᾳ μικρὰς κοιλότητας πρὸς ἔνθεσιν ποδῶν. Ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων τούτων εὑρίσκεται χῶμα συμπεπηγός, οὐχὶ δὲ κολλητικὴ ὕλη, ὡς ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑπολάβῃ ***(εἰκ. 30)***. Ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος, ἐπ᾽ αὐτοῦ δὲ ἔχει ἐπιτεθῆ χρῶμα ἐρυθρόφαιον. Ἄξιοι προσοχῆς εἶναι οἱ ἀδροὶ ὀφθαλμοὶ μετ᾽ ἐξωγκωμένων ὀλίγον τῶν βολβῶν, ὑποδηλοῦντες τὴν ἀρχαϊκὴν ἀφέλειαν καὶ ζωηρότητα, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ ἡ ὅλη πρωτόγονος ἁδρότης τῆς κατασκευῆς φέρει, δυναμένη πιθανώτατα νὰ τεθῇ εἰς τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα.

Εἰκ. 30. Πήλινον πτηνὸν ἐκ Σκιλλοῦντος (ἀριστερὰ πλευρὰ—ὕψις κοιλίας).

Εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, ἀλλὰ τὴν πρωϊμωτάτην, φέρουσι καὶ τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 11122, 11123 καὶ 11125 εἰδώλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο πρῶτα, ἄρρεν καὶ θῆλυ, εἶναι ἐκ κιτρίνου πηλοῦ κατεσκευασμένα, ἔχουσι δὲ τὸ πρόσωπον γλαυκόμορφον καὶ τὸ σῶμα ἄτεχνον. Τὸ ἄρρεν (ὕψ. 0.10) ἔχει ἄνω κατὰ τὸ μέσον τῆς κεφαλῆς ἀπὸ τοῦ μετώπου πρὸς τὸ ἰνίον ἐξέχουσαν ταινίαν ἐν εἴδη λόφου κράνους. Τὸ ἐλλιπὲς τὰ κάτω εἰδώλιον τῆς γυναικὸς (ὕψ. 0.127) φέρει ὑψηλὴν στεφάνην, ἔχει δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξωγκωμένους, δεδηλωμένους διὰ δύο ἐπικεκολλημένων τεμαχίων πηλοῦ ὅπως καὶ τοὺς μαστούς ***(εἰκ. 31, 2-3)***.

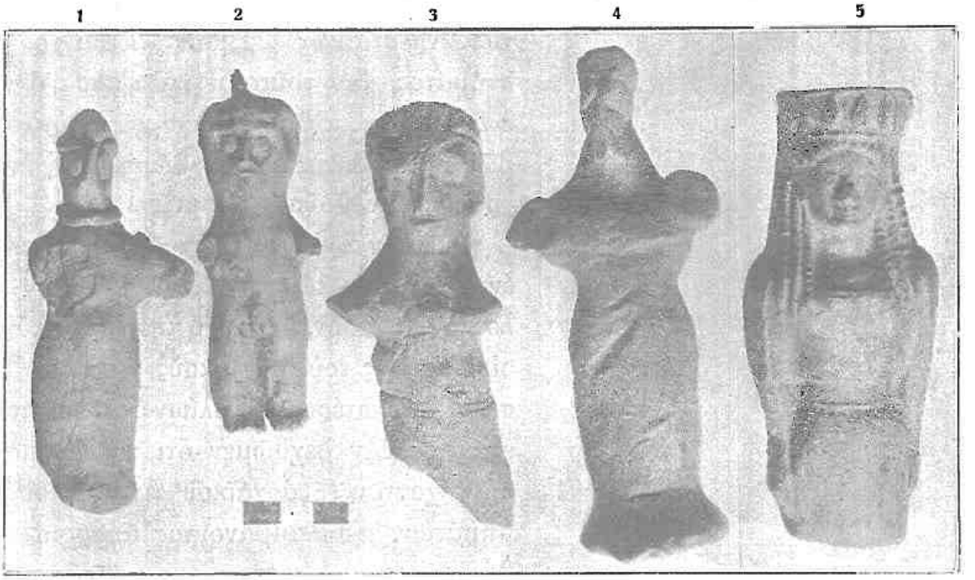
Εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχαϊκωτάτην περίοδον ἀνήκει καὶ τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 11125 γυναικεῖον εἰδώλιον (ὕψ. 0.14) ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ καὶ γνωστοῦ Πελοποννησιακοῦ τύπου μετὰ «πτηνομόρφου» τοῦ προσώπου, ἔχον δὲ ὑψηλὸν πολοειδῆ κεφαλόδεσμον καὶ ἐπίπλαστον πλατεῖαν ταινίαν διήκουσαν ἀπὸ ὤμου εἰς ὦμον διὰ τοῦ στήθους ***(εἰκ. 31, 4)***. εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον καὶ τύπον ἀνήκει καὶ τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 11141 εἰδώλιον μετ᾽ ἐκτύπου περιδεραίου ***(εἰκ. 31, 1)***.

Τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 11124 ἐλλιπὲς γυναικεῖον εἰδώλιον ἀρχαϊκῆς κόρης, ἐχούσης τὰς χεῖρας καθειμένας καὶ προσκεκολλημένας εἰς τὰς πλευράς, ἐνδεδυμένης μικρὸν χιτῶνα ἐζωσμένον καὶ βραχὺ ἐπίβλημα φθάνον μέχρις ἄνωθεν τῆς ὀσφύος, πρὸς δὲ τούτοις ἐχούσης τὴν κόμην ἐπὶ μὲν τοῦ μετώπου κυματοειδῶς πρὸς τὰ πλάγια ἠσκημένην καὶ πίπτουσαν εἰς βοστρύχους, ἀνὰ τρεῖς ἐφ᾽ ἑκάτερον τῶν ὤμων, φερούσης δὲ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑψηλὸν στέφανον μετ᾽ ἐκτύπων ὀρθῶν φύλλων, ἀνήκει εἰς ὥριμον βαθμίδα τοῦ ἀρχαϊσμοῦ κατὰ τὸ δεύτερον

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἥμισυ τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος ***(εἰκ. 31,5).*** Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀρχαϊκὴ αὕτη κόρη δὲν εἶναι περίοπτος, ἀλλ᾽ ἔχει νῶτα ἐπίπεδα, προσαρμοζομένη οὕτω πρὸς ἀνάγλυφον κατασκευήν.

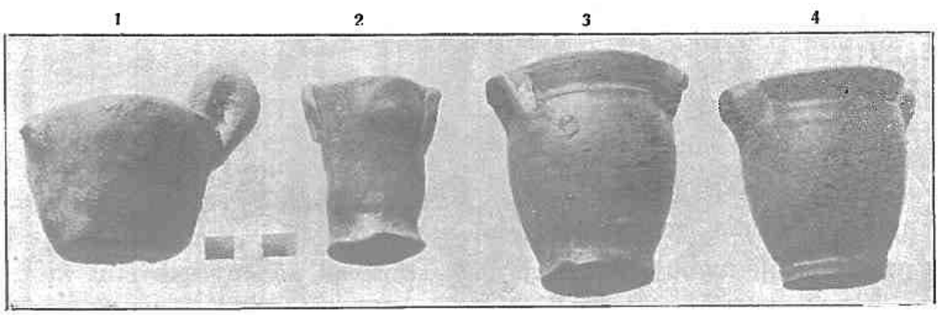
Ἐν τῇ ***εἰκόνι 32*** περιλαμβάνεται ὁμάς τις πηλίνων ἀγγείων, δύο μὲν μικρῶν ὅλως

Εἰκ. 31. Πήλινα ἀρχαϊκὰ ειδώλια ἐκ Σκιλλουντος.

σκαιῶν χειροποιήτων ὑπ᾽ ἀρ. 11138 καὶ 11139 (32,1.2), δύο δὲ ἐντέχνων τροχοποιήτων μικκύλων πίθων ὑπ᾽ ἀρ. 11137 (32,3.4).

Ἡ ***εἰκ. 33*** παρέχει τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν φιάλης ὀμφαλωτῆς, δμ. 0.148, ὑπ᾽ ἀρ. 11129. Ἡ φιάλη αὕτη εἶναι ἐκ πηλοῦ ἐρυθροκιτρίνου ὁμοίου πρὸς τὸν τοῦ οἰκίσκου, ἔχει δὲ ἐσω-

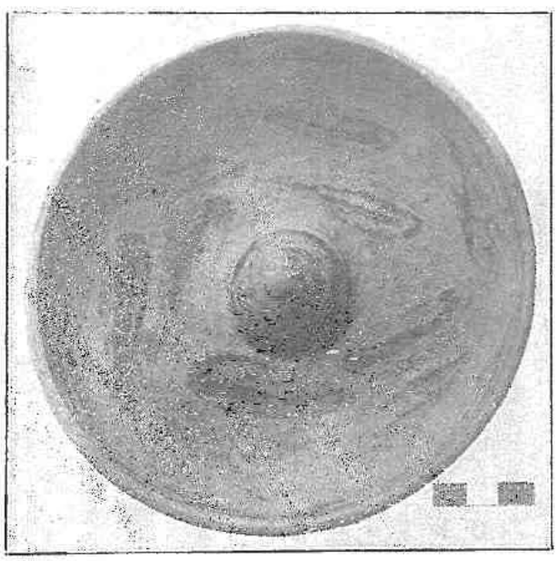
Εἰκ. 32. Πήλινα μικρὰ ἀγγεῖα ἐκ Σκιλλουντος.

τερικῶς περὶ τὸν ὀμφαλὸν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξίτηλον, ἀλλὰ καλῶς διακρινόμενον στέφανον ἐκ φύλλων ἐπιμήκων ἐρυθρῶν μετά τινος ἐλευθερίας διατεταγμένων. Ἐρυθρὸς εἶναι καὶ ὁ ὀμφαλὸς ἔχων σχῆμα χθαμαλὸν κωνικόν. Κατὰ τὰ χείλη ἐσωτερικῶς ἁπλῆ ἐρυθρᾶ γραμμὴ καὶ ἐξίτηλα φύλλα, ἐξωτερικῶς δὲ ὁμοιόχρωμος ἁπλῆ γραμμή. Δύο ὀπαὶ παρὰ τὴν περιφέρειαν ἐχρησίμευον πρὸς ἐξάρτησιν τῆς φιάλης.

Ἡ χρονολόγησις τῆς φιάλης δὲν εἶναι σαφῶς δεδομένη, εἰκάζω δὲ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

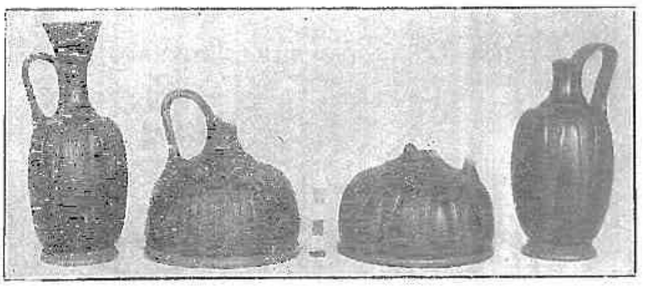
Ἡ ***εἰκὼν 34*** παρέχει ἀγγεῖα ἀνήκοντα εἰς τὸν μεταγενέστερον Ἑλληνισμόν, γνωστότερα δὲ ἐκ τῆς ἀθρόας αὐτῶν εὑρέσεως κατὰ τὰς ἐν Ἤλιδι Αὐστριακὰς ἀνασκαφάς, ἀλλ' οὐχὶ ἄγνωστα καὶ εἰς ἄλλους τόπους τῆς Πελοποννήσου. Τὰ ἀγγεῖα βεβαίως ταῦτα ἀποχωρίζονται τῶν ὑπολοίπων ἀρχαϊκῶν ἀρχαίων τῶν Κρεσταίνων διὰ μακροτάτου χρονικοῦ διαστήματος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἤκασα ἀνωτέρω ὅτι ἐνδέχεται νὰ μὴ εὑρέθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τόπον, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν ἤδη ἐν ἀρχαίοις χρόνοις ἐπελθοῦσαν ἀνάμιξιν.

Εἰκ. 33. Πηλίνη φιάλη Σκιλλουντος.

Ἡ ἐπικράτησις τῶν ἀρχαϊκῶν εὑρημάτων ἐν τῇ ὁμάδι τῶν συγκατασχεθέντων ἐν Σκιλλοῦντι ἀρχαίων, ἐνισχύει τὴν χρονολόγησιν τοῦ οἰκίσκου εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους. Ἡ παρουσία ἀρχαϊκωτέρων εἰδωλίων ἑρμηνεύεται, νομίζω, εὐκόλως, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὰ εὑρήματα ταῦτα προέρχονται ἐξ ἀρχαϊκοῦ τινος ἀποθέτου ἀναθημάτων, περιλαμβάνοντος ἀπορριφθέντα ἀναθήματα μακροτέρας πως χρονικῆς περιόδου.

Κατὰ ταῦτα ἀποβλέπων τις καὶ εἰς τὸ εἶδος τῆς κεραμώσεως, τὴν μορφὴν τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπονείμῃ τὸν οἰκίσκον τοῦ Σκιλλοῦντος εἰς τὰ μέσα τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος.

Εἰκ. 34. Ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα Σκιλλοῦντος.

Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὐδὲν στοιχεῖον ῥυθμολογικῆς κατατάξεως παρέχει ὁ οἰκίσκος. Τὸ ὅλον σχῆμα αὐτοῦ, κατὰ ῥυθμὸν ὅλως ἀόριστον καὶ ἀκατάτακτον, δὲν ἀποκλείει τὴν σκέψιν ὅτι πρόκειται περὶ ἁπλουστάτου τινὸς ἱεροῦ, τῆς τάξεως τῶν λεγομένων *οἴκων* ἢ *θαλάμων* κατὰ τὸ ἤδη μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Παυσανίου περὶ τοῦ θησαυροῦ τῶν Σικυωνίων. Τοῦτο δὲ μᾶλλον φαίνεται πιθανώτερον ἢ ὅτι τὸ πήλινον κατασκεύασμα ἀποδίδει τὸν ἴδιον τοῦ ἀναθέτου οἶκον.

Ἐν Σκιλλοῦντι ἢ πλησίον αὐτοῦ ἴσως ὑπῆρχον ἀρχαῖά τινα ἱερά, τηροῦντα παλαιὸν σχῆμα. Ἓν τούτων παριστᾷ πιθανῶς ὁ μικρὸς οἶκος τοῦ Σκιλλοῦντος.

Ὁ Παυσανίας μόνον ἐρείπια τοῦ Σκιλλοῦντος εἶδε (V, 6), οὐδὲν δὲ ἱερὸν πλὴν τοῦ Ἀρτεμισίου τοῦ Ξενοφῶντος ἀναφέρει[1]. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ προέλευσις τοῦ οἰκίσκου δὲν εἶναι

1 Περὶ τῆς ἀκριβεστέρας θέσεως τοῦ ἀρχαίου Σκιλλοῦντος κατά τε τὸν Furtwangler καὶ τὸν Blümner βλ. Jos. Partsch ἐν Olympia I, 10. Hitzig—Blümner Pausanias 2 I σελ. 301 εἰς V, 6, 3 ἑ.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Σκιλλοῦς ἀπὸ τῆς *σκίλλης*, του ἀγρίου κρομμύου, ὠνομασμένος ἔχει ἐν τῇ νεωτέρᾳ τοπωνυμίᾳ *Κρέσταινα* τὸ σημασιολογικὸν αὐτοῦ ἀντίστοιχον. *Κρέστεα* ἐν τῇ Ἀλβανικῇ γλώσσῃ σημαίνει μὲν κατά τινας καὶ τὰ γένεια του τε πράσου καὶ τοῦ κρομμύου (Χριστοφορίδου Λεξ. Ἀλβαν. γλώσσης 177 ἐν λ. κρέστεα), ἀλλὰ κατ' ἄλλους,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἀναμφισβητήτως βεβαία, δὲν ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι καὶ ἄλλου, πλησίον κειμένου, τόπου ἱερὸν εἶναι δυνατὸν νὰ παρίσταται.

Ἐκ πάντων τῶν καταλεχθέντων παραδειγμάτων ἐμφαίνεται ὅτι ὁ καθορισμὸς τοῦ χαρακτῆρος τῶν εὑρημάτων τούτων ἐξαρτᾶται ἑκάστοτε ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀρχαίου καὶ ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς εὑρέσεως αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους ἐσωτερικοὶ λόγοι αὐτῆς τῆς διαμορφώσεως τοῦ μνημείου πείθουσιν ὅτι μᾶλλον περὶ ἀστικοῦ παρὰ περὶ ἱεροῦ οἰκοδομήματος πρόκειται.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΚΡΑΤΗΡ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

ὑπο ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Μεταξὺ τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, τῶν ἀνακαλυφθέντων κατὰ καιροὺς εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ κρατήρ, τὸν ὁποῖον περιγράφομεν κατωτέρω. Ἀνευρέθη τεμαχισμένος κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1929 ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Κουρουνιώτου[1] εἰς τὴν ἐπίχωσιν, τὴν σχηματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ καταστραφέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν τμήματος τοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου καὶ εἰς τὴν περιοχήν, τὴν δηλουμένην διὰ τῶν γραμμάτων D, D_1, D_2 εἰς τὰ σχέδια τοῦ ἀειμνήστου F. Noack[2]. Ὁ Ἐλευσίνιος οὗτος κρατήρ, παρ' ὅλας τὰς συμπληρώσεις του, διατηρεῖ τὸ ἁρμονικὸν καὶ δυναμικὸν αὐτοῦ σύνολον. Ἵσταται ἐπὶ διμεροῦς βάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκφύεται ὁ ῥαδινὸς αὐτοῦ κορμός, ἀπολήγων εἰς ὠμον καλῶς κυρτούμενον καὶ εἰς κάθετον λαιμόν[3]. Πλατεῖα στεφάνη περιβάλλει τὸ στόμιον, καταλήγουσα εἰς πλατὺ περιχείλωμα ***(εἰκ. 1)***. Ἡ θέσις τῶν λαβῶν, ἡ κατεύθυνσις καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν, πείθουσιν ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τὸ γνωστὸν εἶδος τῶν κρατήρων μετὰ δύο κιονοειδῶν λαβῶν[4]. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Ὕψος μέγιστον 0.48 μ. Διάμετρος στομίου, 0.35 μ. Διάμετρος βάσεως, 0.21 μ. Μεγίστη περίμετρος κοιλίας, 1.33 μ. Πλάτος στεφάνης, 0.04 μ. Πλάτος περιχειλώματος, 0.03 μ. Ὕψος λαιμοῦ, 0.10 μ. Ὕψος βάσεως, 0.04 μ. Ὕψος μορφῶν κυρίας παραστάσεως: ἱππέως, 0.22 μ., σατύρου, 0.20 μ.

ἀκριβέστερον ἐξετάσαντας τὸ πρᾶγμα, σημαίνει καὶ αὐτὸ τὸ νωπὸν κρόμμυον. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὴ ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν ὀφείλω εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Λαογραφικοῦ ἀρχείου κ. Π. Φουρίκην, ὅτι εἰς κλάδος τῆς ἐκ Κρανιδίου οἰκογενείας *Κρέστα* μετωνομάσθη εἰς *Κρεμμύδα*». Βλ. Φουρίκην ἐν Ἀθηνᾷ (33) 1921, 202. (41) 1929, 173 καὶ (43) 1931, 27.

1 Πρὸς τὸν κ. Κουρουνιώτην, Διευθυντὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, ἐπιθυμῶ καὶ δημοσίᾳ νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου διότι μοι ἐπέτρεψε νὰ μελετήσω καὶ νὰ δημοσιεύσω τὸν κρατῆρα τουτον. Τὰ διασωθέντα ὑπερτριακόσια τεμάχια τοῦ ἀγγείου ἐκαθαρίσθησαν καὶ συνεκολλήθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου κ. Β. Γιαννίκου ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ κ. Κουρουνιώτου.

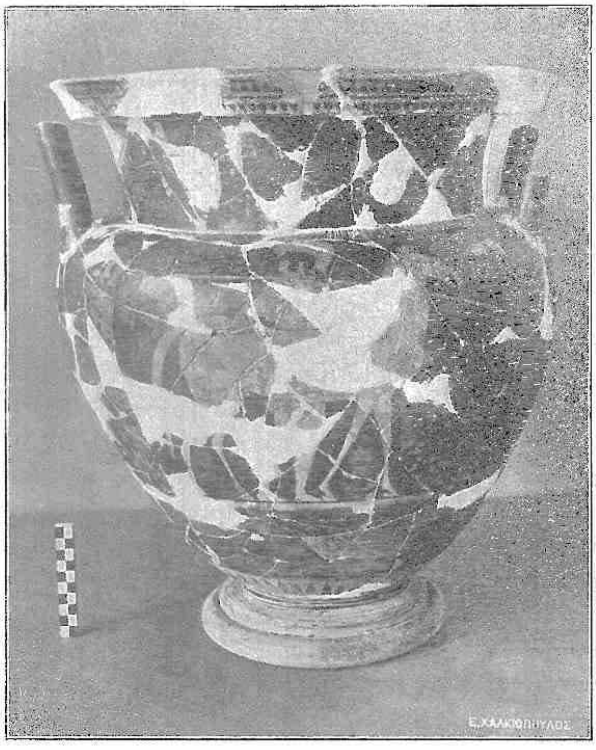
2 Ferdinand Noack, Eleusis, (1927), πίν. 15 καὶ εἰκ. 47.

3 Τὸ στόμιον ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῶν ἀμφορέων τοῦ τύπου «γ» τοῦ Beazley, ὁ δὲ πους πρὸς τὸν τῶν ἀμφορέων τοῦ τύπου «β». (Βλ. B. S. A., XVIII, σ. 218).

4 Ὡς γνωστὸν ὁ E. Gerhard ἐν Berlin's Antike Bildwerke, σ. 352-356, ὠνόμασε τὸν κρατῆρα τοῦ τύπου τούτου «κελέβην» (ὅρα καὶ Annali, 1831, σ. 245-1836, σ. 154. Mon. Ined., πίν. XXVII, 27, καὶ Couve ἐν Daremberg-Saglio, ἐν λ. «Kelebe», ὅπου δίδονται παραπομπαὶ εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἀναφέροντας τὴν «κελέβην»). Ἡ ὀνομασία αὕτη δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ παρὰ πάντων τῶν ἀρχαιολόγων, ἐπεκράτησε δὲ τὸ μακρότερον καὶ περιγραφικώτερον τοῦ ἀγγείου ὄνομα «κρατὴρ μετὰ κιονοειδῶν λαβῶν».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τὸ μελανὸν στιλπνὸν γάνωμα τῆς ἐπιφανείας διεσώθη εἰς σχετικῶς ὀλίγα μέρη, τὰ δὲ λοιπὰ παρουσιάζουσιν ἐρυθρωπὴν χροιάν[1]. Εὐτυχῶς τὰ διασωθέντα τμήματα τοῦ ἀγγείου παρέχουσι πλήρη εἰκόνα τῆς διακοσμήσεως, τὴν ὁποίαν ἔφερε. Ταύτην διακρίνομεν εἰς τὴν κυρίαν διακόσμησιν, καὶ εἰς τὴν δευτερεύουσαν, τὴν ἀποτελουμένην ἐκ διακοσμητικῶν κυματίων. Ἡ δευτερεύουσα καλύπτει τὴν στεφάνην, τὸ περιχείλωμα, τὸ ἄνω τμῆμα τοῦ ὤμου καὶ τὸν πυθμένα τοῦ ἀγγείου ἐκεῖ, ὅπου ἐφάπτεται τῆς βάσεως (εἰκ. 1). Εἶναι ἐζωγραφημένη κατὰ τὴν μελανόμορφον τεχνοτροπίαν, ἤτοι εἶναι γεγραμμένη διὰ μελανοῦ χρώματος ἐπὶ τῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ καὶ ἀποτελειται ἐκ κυματίων γνωστῶν ἐκ τῶν ἀγγείων τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ[2]. Ἄλυσις ἐκ καλύκων λωτοῦ, συνεχομένων διὰ διπλῶν καμπυλογράμμων μίσχων καὶ χωριζομένων διὰ στιγμῶν, διακοσμεῖ τὴν στεφάνην. Τὸ περιχείλωμα κοσμεῖται διὰ διπλοῦ στοίχου καρδιοσχήμων φύλλων, τεθειμένων ἑκατέρωθεν κυματοειδοῦς γραμμῆς. Αἱ βάσεις τῶν φύλλων εἶναι ἐστραμμέναι πρὸς τὴν γραμμὴν ταύτην, αἱ δὲ κορυφαὶ αὐτῶν πρὸς τὰ ἄκρα τοῦ περιχειλώματος, τὰ ὁποῖα τονίζονται διὰ λεπτῆς γραμμῆς. Ἡ ἐπὶ τοῦ ὤμου διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ γλωσσωτοῦ κυματίου, διακοπτομένου ἑκατέρωθεν τῶν λαβῶν. Τέλος τὸ περὶ τὸν πυθμένα κυμάτιον ἀποτελεῖται ἐξ αἰχμηρῶν φύλλων ἢ ἀκτίνων. Ἡ ὅλη ἐπεξεργασία τῶν κυματίων εἶναι ἐπιμελημένη καὶ ἀρτία.

Εἰκ. 1. Ἐρυθρόμορφος κρατὴρ Ἐλευσῖνος· προσθία ὄψις.

Ἡ κυρία διακόσμησις ἔχει τεθῇ εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου καὶ ἀποτελεῖται ἐκ δύο αὐτοτελῶν παραστάσεων, πληρουσῶν τὴν προσθίαν καὶ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ κρατῆρος (εἰκ. 1).

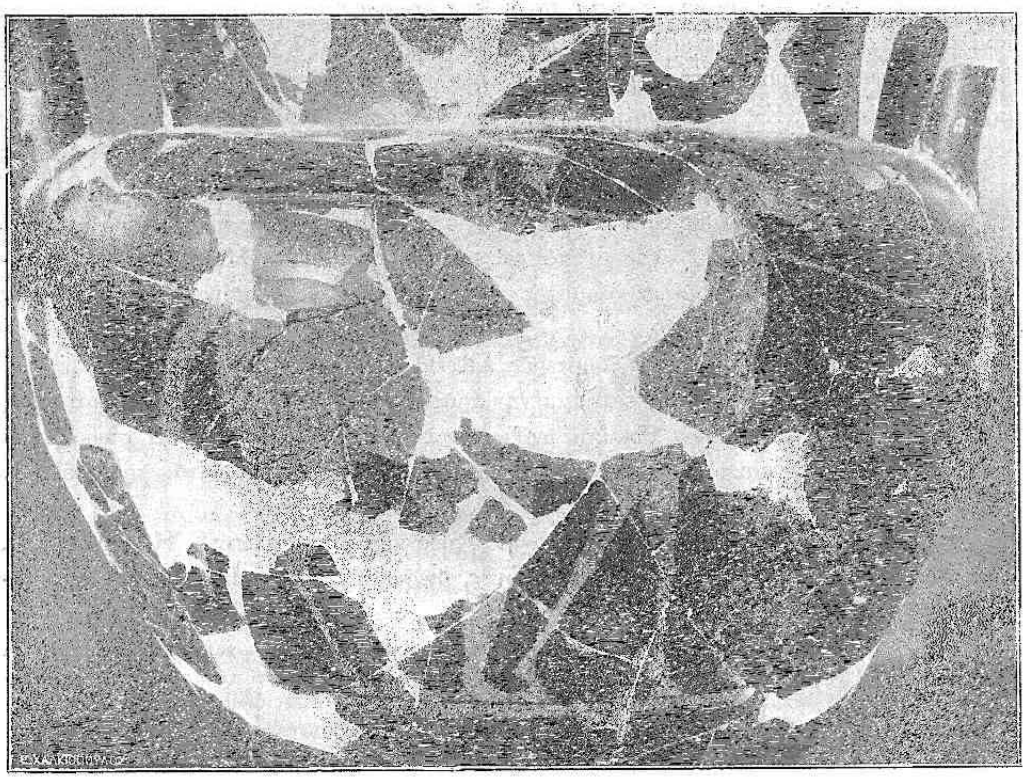
Ἡ ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως παράστασις εἰκονίζει ἱππέα, βαίνοντα πρὸς τὰ δεξιὰ ὄπισθεν τοῦ ἵππου του *(εἰκ.* 1 καὶ *2)*. Ὁ ἱππεὺς φέρει περικεφαλαίαν καὶ θώρακα, κρατεῖ δὲ εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τὸ ἀκόντιον. Ἡ περικεφαλαία εἶναι τοῦ γνωστοῦ ἀττικοῦ τύπου καὶ ἀποτε-

1 Ὅρα Binns, C. F. — Kraser, A. D. The Genesis of the Greek Black Glaze, ἐν A. J. A., XXXIII, (1929), σ. 1 ἑξ. διὰ τὴν τεχνητὴν παρασκευὴν τοῦ γανώματος τούτου.

2 Διὰ περιγραφὴν τῶν κυματίων τούτων ὅρα J.C. Hoppin, Euthymides and His Fellows, σ. 7 ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

λεῖται ἐκ τοῦ ἐπικράνου, τοῦ καλύπτοντος τὸ κρανίον, καὶ ἐκ τοῦ λοφίου[1]. Τὸ ἐπίκρανον γεγραμμένον δι᾽ ὄγκου μελανοῦ χρώματος, ἔχει σταθερὰς παραγναθίδας, πλατυτέρας πρὸς τὰ κάτω, καὶ ἐπαυχένιον. Μεταξὺ τῶν παραγναθίδων καὶ τοῦ ἐπαυχενίου καταλείπεται χῶρος διὰ τὸ οὖς. Εἰς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ ἐπικράνου διακρίνεται σπειροειδὲς κόσμημα, γεγραμμένον διὰ μελανοῦ χρώματος. Ἐρυθρὰ ἐξῃρημένη γραμμὴ χωρίζει τὸ ἐπίκρανον τοῦ λοφίου.

Εἰκ. 2. Παράστασις προσθίας ὄψεως τοῦ κρατῆρος τῆς Ἐλευσῖνος.

τὸ ὁποῖον ὁρίζεται μόνον διὰ μελανῶν γραμμῶν καὶ ἔχει τὸ ἐρυθρωπὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Τὸ πρόσθιον ἄκρον τοῦ λοφίου συνεχίζει τὴν κατά τι καμπύλην γραμμὴν τῆς ῥινός, τὸ δ᾽ ὀπίσθιον καταλήγει εἰς μακρὰν οὐρὰν ἀποκρυπτομένην ὑπὸ τοῦ σώματος τοῦ ἱππέως[2].

1 Βλ. Πολυδεύκους ὀνομαστικόν, I, 135 «περικεφαλαία.... τὸ δ᾽ ἐπ᾽ αὐτῇ τῇ κεφαλῇ, ἐπίκρανον, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτό, λόφος, καὶ λοφία, καὶ τριλοφία». Εὐριπίδου, Ἱππόλυτον, 201 «βαρύ μοι κεφαλῆς ἐπίκρανον ἔχειν». Ὁ Στράβων, C 504, καλεῖ τὴν περικεφαλαίαν προφανῶς «περίκρανον». Ὁ ὁμηρικὸς *φάλος* φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ πρόσθιον μόνον μέρος τοῦ ἐπικράνου καὶ ἀκριβῶς τὸ κάτωθεν τοῦ λόφου τμῆμα αὐτοῦ, τὸ ποικιλοτρόπως διακοσμούμενον (βλ. ἰδίως, Ἰλ. Γ, 362, Δ, 459 καὶ Π, 338). Εἶναι ἀρκετὰ δυσχερὲς νὰ ἀνεύρῃ τις τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν ἀρχαίων, εἰδικὴ δὲ μελέτη περὶ τούτων θὰ ἦτο χρησιμωτάτη. Εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν χρησιμοποιοῦμεν τὰς ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκους παρεχομένας ὀνομασίας.

2 Furtwaengler - Reichhold, Griechische Vasenmalerei (= Furt. - Reich). πίν. 35, 123. E. Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen, (= Pfuhl) III, εἰκ. 247, 386, 418, 558, κλπ. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Pfuhl παραπέμπομεν κατὰ προτίμησιν, διότι εἰς τοῦτο εὑρηνται συγκεντρωμένα τὰ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τὸ στῆθος τοῦ ἱππέως καλύπτεται ὑπὸ θώρακος, τοῦ ὁποίου φαίνεται τὸ ἄνω μέρος καὶ τὰ καλύπτοντα τοὺς ὤμους τμήματα. Ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἕκτορος τοῦ Εὐθυμίδου[1] μανθάνομεν πῶς ὁ θώραξ προσηρμόζετο εἰς τὸ σῶμα τοῦ πολεμιστοῦ καὶ διακρίνομεν καλῶς τὰ διάφορα αὐτοῦ τμήματα. Οἱ προφυλακτῆρες τῶν ὤμων, ἐστερεωμέναι εἰς τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ θώρακος, εἶναι πλατύτεραι κατὰ τὸ ἄνω αὐτῶν τμῆμα τὸ προφυλάττον τοὺς ὤμους, στενώτεραι δὲ κατὰ τὰ ἄκρα τὰ φερόμενα πρὸ τοῦ στήθους. Ἕφερον ποικίλην διακόσμησιν, μὴ διασωθεισαν πλήρως εἰς τὴν ἡμετέραν παράστασιν, κατὰ τὸ πρόσθιον δ' αὐτῶν ἄκρον μακροὺς ἱμάντας, διὰ τῶν ὁποίων προσεδένοντο ἐπὶ τοῦ θώρακος κατὰ διαφόρους τρόπους[2]. Εἰς τὴν γνωστὴν κύλικα τοῦ Σωσίου φαίνονται ἄριστα οἱ ἱμάντες τοῦ θώρακος τοῦ Πατρόκλου[3], εἰς τὴν ἡμετέραν δὲ παράστασιν τὰ ἄκρα αὐτῶν, δεδεμένα εἰς κόμβον, διακρίνονται εἰς τὸ μέσον τοῦ στήθους.

Ὀλίγον κάτωθεν τῶν μαστῶν, δηλωθέντων διὰ καμπύλης γραμμῆς, ὁ θώραξ φέρει μελανὴν παχεῖαν γραμμήν, εἰκονίζουσαν, πιθανῶς, τὸ ἄκρον τοῦ μεταλλίνου τμήματος, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἐξετείνοντο αἱ ἐκ δέρματος πτέρυγες, αἱ προφυλάττουσαι τὴν κοιλιακὴν χώραν τοῦ ἱππέως[4].

Ὁ πολεμιστὴς κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ αὐτοῦ ὤμου ἓν καὶ μόνον μακρὸν δόρυ, μὲ τὴν αἰχμὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ ὀπίσω, ἔχει δὲ ἀσπίδα, διότι αὕτη δὲν ἦτο χαρακτηριστικὸν ὅπλον τῶν ἱππέων ἀλλὰ τῶν ὁπλιτῶν. Φαίνεται ὅτι συνήθως οἱ ἱππεῖς ἔφερον ἁπλοῦν μακρὸν δόρυ, διότι ὁ Ξενοφῶν εἰδικῶς λέγει, ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ ἔχωσιν οὗτοι δύο μικρότερα «παλτὰ» ἀντὶ τοῦ «καμακίνου δόρατος»[5].

Ὑπὸ τὸν θώρακα ὁ ἱππεὺς φέρει βραχὺν ψευδοχειρίδωτον χιτῶνα[6]. Ἡ δεξιὰ χειρίς, καλύπτουσα τὸ ἄνω μέρος τοῦ δεξιοῦ βραχίονος, διεσώθη πλήρως. Καταλήγει εἰς κυμα-

χαρακτηριστικώτερα ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας. Ἐφ. Ἀρχ. 1887, σ. 115 ἑξ. πίν. 6 (Πίναξ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίδου (;) ὅρα καὶ Hoppin ἔ.ἀ. σ. 89 σχετικὴν πραγματείαν). Τὸ μετὰ σταθερῶν παραγναθίδων Ἀττικὸν κράνος εἶναι σύνηθες εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ ἀρχαιοτέρου ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ· εἰς ὀλίγον μεταγενεστέραν ἐποχὴν οἱ ζωγράφοι προτιμῶσι κράνη μετὰ κινητῶν παραγναθίδων, αἵτινες ἀναστρέφονται πρὸς τὰ ἄνω, ὁσάκις ὁ πολεμιστὴς δὲν μάχεται.

1 Furt.-Reich, 14. Pfuhl III, 364, I, 463. Hoppin, A Handbook of Attic Red Figured Vases (=Hoppin Handbook) I, 432.

2 Βλ. Pfuhl III, εἰκ. 419, 496, 504, 507, 524 κλ.

3 Furt.-Reich., σ. 123. Hoppin Handbook II, 492, διὰ βιβλιογραφίαν καὶ Pfuhl I § 492, σ. 422.

4 Ξενοφῶντος περὶ ἱππικῆς, XII, 4. «ὁ δ' αὖ θώραξ οὕτως εἰργάσθω, ὡς μὴ κωλύειν μήτε καθίζειν μήτ' ἐπικύπτειν. Τὰ δὲ περὶ τὸ ἦτρον καὶ τὰ αἰδοῖα καὶ τὰ κύκλῳ αἱ πτέρυγες τοιαῦται καὶ τοσαῦται ἔστωσαν ὥστε στέγειν τὰ βέλη». Ὅρα καὶ ἀμφορέα Ἕκτορος.

5 Ξενοφ. ἔ.ἀ., XII, 12: «ἀντί γε μὴν δόρατος καμακίνου» — ὁ ἐνικὸς ἀριθμὸς ὑποδηλοῖ ἓν δόρυ — «ἐπειδὴ καὶ ἀσθενὲς» — διότι ἦτο κατεσκευασμένον ἐξ εὐθραύστου ὕλης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κρανέϊνον — «καὶ δύσφορόν ἐστι» — διότι ἦτο πολὺ μικρὸν — «τὰ κρανέϊνα δύο παλτὰ» — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἓν δόρυ — «μᾶλλον ἐπαινοῦμεν». Βλ. ὅμως παραστάσεις ἱππέων φερόντων δύο δόρατα, ἐν οἷς καὶ τὸν ἱππέα τοῦ Ὀνησίμου εἰς τὴν κύλικα τοῦ Λούβρου (Catalogue III, 943, Pfuhl III, 404). Τὸ ἀκριβὲς μῆκος τῶν δοράτων δὲν κατώρθωσα νὰ ἐξακριβώσω. Ὡς γνωστὸν οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες Ἕκτωρ καὶ Αἴας εἶχον μακρότατα δόρατα. Οἱ Χάλυβες τοῦ Ξενοφῶντος — Ἀνάβ. Δ, 7, 16 — ἐχρησιμοποίουν δόρατα μήκους πλέον τῶν πέντε μέτρων. Τὰ ἐπὶ τῶν μνημείων τέχνης εἰκονιζόμενα δόρατα ἔχουσι ποικίλας διαστάσεις, τὸ δὲ μῆκος αὐτῶν συτήθως εἶναι μεγαλύτερον τοῦ ἀναστήματος τοῦ πολεμιστοῦ. (Βλ. παραδείγματος χάριν τὴν στήλην τοῦ Ἀριστίωνος). Αἱ σάρισσαι τοῦ Ἀλεξάνδρου, αἵτινες ἐνίοτε ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ ἱππέων, φαίνεται ὅτι εἶχον μῆκος τεσσάρων περίπου μέτρων, ἢ 13 ποδῶν κατὰ τὸν Tarn — ὅστις τελευταίως ἐπραγματεύθη περὶ τούτων ἐν Hellenistic Military and Naval Developments, σ. 14-16, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν.

6 Βλ. ἀμφορέα Ἕκτορος Εὐθυμίδου Furt.-Reich., πίν. 14, Pfuhl III, εἰκ. 364.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τοειδῆ (φεστονοειδῆ) παρυφήν, ἥτις ἐγράφη δι' ἀναγλύφου μελανῆς γραμμῆς. Λεπταὶ παράλληλοι γραμμαί, ἐζωγραφημέναι δι' ἡραιωμένου γανώματος καθέτως πρὸς τὴν παρυφὴν ὑποδηλοῦσι, κατὰ τρόπον Εὐθυμίδειον[1], τὴν λεπτότητα τοῦ ὑφάσματος καὶ τὴν ποιότητα αὐτοῦ, ἀντιτιθεμένην πρὸς τὴν ποιότητα τῆς σκληροτέρας ὕλης, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι κατεσκευασμένος ὁ θώραξ. Κάτω τῆς κοιλίας τοῦ ἵππου αἱ πτυχώσεις τοῦ βραχέως χιτῶνος συμπυκνοῦνται πρὸς τὸ κέντρον καὶ μεταξὺ τῶν σκελῶν, εἶναι ἀντιστοίχως διατεταγμέναι καὶ σχηματίζονται δι' ἐπαλλήλων καμπύλων γωνιωδῶν γραμμῶν. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τῶν πτυχώσεων ἀριστοτεχνικῶς ὁ τεχνίτης ἔγραψε καὶ ἑτέραν ἐσωτέραν γραμμήν, ἡ ὁποία προσδίδει βάθος εἰς τὰς πτυχώσεις. Αἱ πτυχώσεις αὐταὶ τοῦ χιτῶνος ἐνθυμίζουσί πως τὴν διάταξιν τῶν παρυφῶν τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀρχαϊκῶν κορῶν τῆς Ἀκροπόλεως, εἶναι δὲ γνωσταὶ ὡς «οὐραὶ χελιδόνων».

Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἱππέως ἐστραμμένη πρὸς τὰ ὀπίσω εἶναι γεγραμμένη ἐν καταγραφῇ *(εἰκ. 3)*. Τὸ ἐπίκρανον καλύπτει σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ μέτωπον. Ἡ γραμμὴ τῆς ῥινός, συνεχίζουσα τὴν καμπύλην τοῦ λοφίου, καμπυλοῦται κατά τι πρὸς τὰ ἔσω καὶ καταλήγει εἰς ὀξὺ ἄκρον, τὸ ὁποῖον προσδίδει αἰχμηρότητα εἰς τὴν ἄλλως ἑλληνικὴν ῥῖνα. Οἱ ῥώθωνες δὲν δηλοῦνται, τὸ δὲ ἄνω χεῖλος εἶναι λεπτόν, ἀπεδόθη κατ' ἐντελῶς γραμμικὸν τρόπον καὶ στερεῖται πλαστικότητος. Ἁπλῆ γραμμή, κλίνουσα πρὸς τὰ κάτω, ἀποτελεῖ τὸ στόμα. Τὸ κάτω χεῖλος εἶναι παχὺ καὶ πλαστικόν, φαίνεται δ' ἀκόμη παχύτερον ἐκ τῆς ἐσοχῆς τῆς γραμμῆς τῆς σιαγόνος. Αὕτη εἶναι μᾶλλον μακρὰ καὶ στενή, ἐγράφη δὲ δι' ἰσχυρᾶς κυρτῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία περατοῦται εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ λαιμοῦ, σχηματίζουσα μετὰ ταύτης ὀρθὴν περίπου γωνίαν. Ὁ ὀφθαλμὸς ἔχει σχῆμα ἀμυγδαλωτόν, εἶναι δὲ ἀνοικτὸς κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐτέθη ἡ κόρη, σχηματισθεῖσα διὰ παχείας στιγμῆς. Εἶναι μᾶλλον λοξῶς τεθειμένος πρὸς τὴν γραμμὴν τῆς ῥινὸς καὶ φαίνεται ὡς κάτω βλέπων[2]. Ἡ ὀφρὺς ἐδηλώθη δι' ἁπλῆς γραμμῆς ἐλαφρῶς κυρτῆς. Τὸ οὖς ἐσχηματίσθη διὰ σπειροειδοῦς γραμμῆς ἐν εἴδει τοῦ ἀριθμοῦ 8 μὲ τὰ ἄκρα ἀνοικτά. Κάτωθεν τοῦ προφυλακτῆρος τοῦ αὐχένος ἡ μακρὰ τοῦ νέου κόμη ἐκφεύγει εἰς πέντε βοστρύχους, γεγραμμένους δι' ἡραιωμένου γανώματος. Τὸ ὅλον περίγραμμα τοῦ προσώπου, ὁ ὀφθαλμός, ἡ ὀφρὺς καὶ τὸ οὖς εἶναι γεγραμμένα διὰ λεπτῆς, ἀλλὰ σταθερᾶς ἀναγλύφου γραμμῆς. Καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ λαιμοῦ εἶναι ἀνάγλυφος.

Ὁ λαιμὸς εἶναι πλατύς, μᾶλλον βραχύς, ἀλλὰ δυνατός. Ἡ λεπτὴ καμπυλότης τῆς γραμμῆς τοῦ περιγράμματος προσδίδει εἰς αὐτὸν ὡραίαν πλαστικότητα. Τὸ στῆθος καὶ οἱ ὦμοι, καλυπτόμενοι ὑπὸ τοῦ θώρακος δὲν φαίνονται, οὔτε καὶ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ διεσώθη, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἱππεὺς ἐκράτει πιθανῶς τὰ ἡνία καὶ τὸ δόρυ. Ἡ δεξιὰ χείρ, τεταμένη πρὸς τὰ ὀπίσω, κρύπτεται κατὰ μέγα μέρος ὄπισθεν τῶν νώτων τοῦ ἵππου. Ἡ θέσις αὕτη τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐπιτρέπει εἰς τὸν τεχνίτην νὰ ἐπιδείξῃ τὸ εὐρὺ στῆθος τοῦ νεαροῦ πολεμιστοῦ. Οἱ μηροί, αἱ κνῆμαι καὶ οἱ πόδες τοῦ ἱππέως, εἶναι γεγραμμένοι εἰς πλαγίαν ὄψιν. Οὐδεμία λεπτομέρεια μυώνων παρεστάθη, οὐδὲ τὰ σφυρὰ διεκρίθησάν πως. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διὰ καμπύλης γραμμῆς παράστασις τοῦ μηροῦ. Ὁ ἱππεὺς πατᾷ ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ πέλματος.

1 Βλ. J. Hoppin, Euthymides and His Fellows, σελ. 45.

2 Βλ. τὴν σχετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου N. H., 35 56 ὅτι Κίμων ὁ ἐκ Κλεωνῶν «catagrapha invenit, hoc est, obliquas imagines, et varie formare voltus, respicientes suspicientesve vel despicientes».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Οἱ δάκτυλοι τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς μόνον ἔχουσι δηλωθῇ διὰ παραλλήλων πρὸς τὰ κάτω εὐθυνομένων ἀναγλύφων γραμμῶν. Οἱ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς οὐδόλως διεκρίθησαν, ἄλλως τε καὶ μέγα μέρος τούτων ἀποκρύπτεται ὑπὸ τῆς προσθίας δεξιᾶς ὁπλῆς τοῦ ἵππου.

Ὁ ἵππος κατέχει ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν ὅλην σύνθεσιν, παρίσταται δὲ βαίνων πρὸς τὰ δεξιά, ἄνευ ἐφιππίου, ἀλλὰ μετὰ ἡνίων καὶ χαλινοῦ. Ὁ ἵππος οὗτος δὲν ὁμοιάζει πρὸς τοὺς βραχεῖς κατὰ τὸ σῶμα ἵππους τῶν μελανομόρφων καὶ ἀρχαιοτέρων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων[1], οὔτε καὶ πρὸς τοὺς θυμοειδεῖς μικροσώμους ἵππους τῆς ζῳοφόρου τοῦ Παρθενῶνος. Τὸ σῶμα αὐτοῦ εἶναι ἐπίμηκες, ἰδίως δ' ἡ κεφαλή του εἶναι μακρὰ καὶ στενή, φαίνεται δ' ἔτι μακροτέρα διότι ἔχει γραφῇ ἐπὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου. Τὸ στόμα του εἶναι ἡμιανοικτὸν καὶ τὸ κάτω χεῖλος, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ χαλινοῦ, κλίνει πρὸς τὰ κάτω. Οἱ ῥώθωνες εἶναι ἀνεφγμένοι, ὁ δὲ ὀφθαλμὸς εἶναι γεγραμμένος σχεδὸν κατ' ἐνώπιον. Ἔχει σχῆμα κυκλικόν, εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον ἀπολήγει εἰς γωνίαν, συνεχιζομένη ὑπὸ μακρᾶς γραμμῆς. Ἡ κόρη ἐδηλώθη διὰ παχείας μελανῆς στιγμῆς εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἄνωθεν τούτου ἡ ὀφρὺς ἐγράφη ἀρκετὰ προοπτικῶς διὰ καμπύλης γραμμῆς, τὸ δὲ μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ τμῆμα φαίνεται ὡς ἐλαφρῶς ὀγκούμενον. Τὸ ἡμιάνοικτον στόμα, ὁ ῥώθων, ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ ὀφρὺς ἐγράφησαν δι' ἀναγλύφων γραμμῶν, ἐν ᾧ τὸ ὀστεῶδες μέτωπον καὶ αἱ παρειαὶ ὑπεδηλώθησαν διὰ γραμμῶν ἠραιωμένου γανώματος ἀμυδρῶς διακρινομένων. Εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τῆς κεφαλῆς ἐτέθη τὸ μικρὸν κατακόρυφον ὠτίον τοῦ ἵππου γεγραμμένον καὶ τοῦτο δι' ἀναγλύφου γραμμῆς[2]. Τὸ ἕτερον ὠτίον ἀπεκρύβη ὑπὸ τοῦ θυσάνου, εἰς τὸν ὁποῖον καταλήγει ἡ χαίτη τοῦ ἵππου. Παράλληλοι μικραὶ γραμμαὶ δηλοῦσι συμβατικῶς τὰς τρίχας τοῦ θυσάνου· καὶ ἡ λοιπὴ χαίτη, χωριζομένη τοῦ θυσάνου ὑπὸ τῶν ἡνίων, ἔχει δηλωθῇ κατὰ μῆκος τοῦ τραχήλου διὰ πολλῶν παραλλήλων λοξῶν γραμμῶν, γεγραμμένων δι' ἠραιωμένου γανώματος.

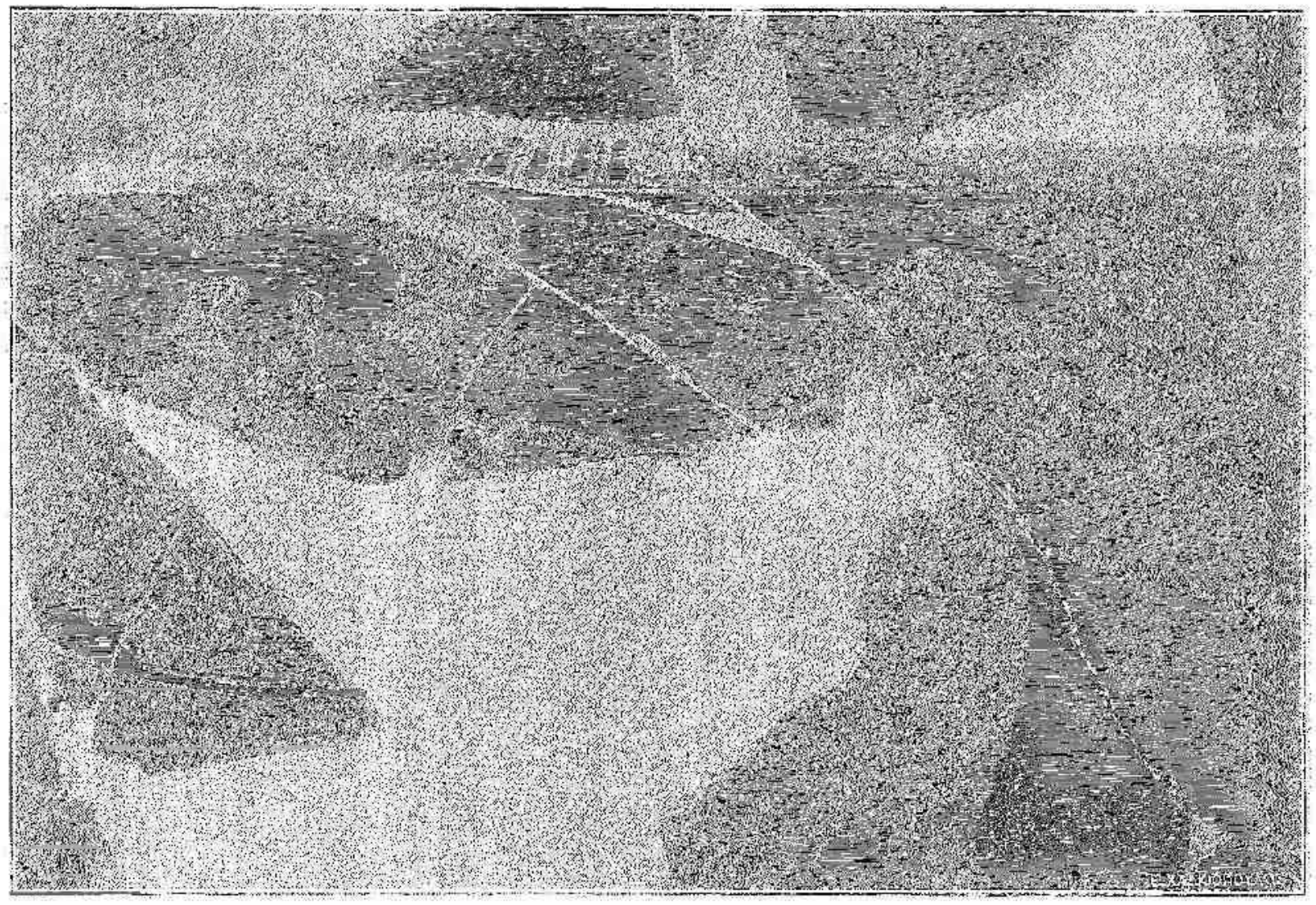
Ὁ λαιμὸς τοῦ ἵππου εἶναι πλατύς, μακρὸς καὶ ἰσχυρός, κυρτοῦται δὲ πρὸς τὰ ὀπίσω κατὰ τρόπον χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἀττικὴν γλυπτικήν[3]. Ὁ κορμὸς αὐτοῦ εἶναι πολὺ ἐπιμήκης, μολονότι δ' οὐδεὶς τῶν μυώνων παρεστάθη διὰ γραμμῶν, ἐν τούτοις ὅμως ὁ ὄγκος του καὶ ἡ φαινομενικὴ κυρτότης τῶν ἐπιφανειῶν του, προσδίδουν εἰς αὐτὸν ἰσχὺν καὶ πλαστικότητα ἐξαιρετικήν. Μερικαὶ μόνον ἀνάγλυφοι γραμμαὶ ὁρίζουσι μυῶνας τῶν προσθίων ποδῶν καὶ τοῦ στήθους, τὸ ὁποῖον φαίνεται εὐρὺ καὶ ἰσχυρόν. Αἱ κλειδώσεις τῶν γονά-

1 Βλ. τοὺς ἵππους ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Κλιτίου καὶ τοῦ Ἐργοτίμου (ἀγγείου François) Furt.-Reich., π.1-2. Pfuhl III, εἰκ 215. Τοὺς χαλκιδικοὺς ἵππους: A. Rumpf, Chalkidische Vasen πίνακας. Τοὺς ἵππους τοῦ Ἐξηκίου, Furt. - Reich., πίν. 132. — Pfuhl III, εἰκ. 228, 230. Ὁ ἵππος τοῦ Ἐπικτήτου εἰς τὸ πινάκιον τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, Ε 136 (988) — Pfuhl III, εἰκ. 328, ἔχει ἐπιμηκεστέραν κεφαλὴν τῶν ἵππων τοῦ Ἐξηκίου, ἐμπνευσθεισαν ἴσως ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν γλυπτῶν ἔργων τῆς ἐποχῆς (ὅρα παραπομπὰς κατωτέρω), οὐχὶ ὅμως τόσον ἐπιμήκη ὅσον τοῦ ἵππου τοῦ ἀγγείου ἡμῶν. Βλ. ἵππον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐν Toronto. (Robinson-Harcum, Catalogue, σελ. 156-157 πιν. LIX).

2 Εἰς τοὺς ἵππους τοῦ Ἐξηκίου, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς ἵππους τῆς Ἀκροπόλεως τὸ ὠτίον τίθεται ἀρκετὰ ὑψηλά, ὅταν ἡ κεφαλὴ εἶναι ἐν καταγραφῇ. Σχεδὸν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς. Ὁ Εὐφρόνιος τοποθετεῖ τὸ οὖς πολὺ χαμηλότερον, σχεδὸν ἄνωθεν τοῦ ὀφθαλμοῦ, προαγγέλων οὕτω τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ἵππων τῆς ζῳοφόρου καὶ τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος. Πρβλ. Furt. - Reich., πίν. 22. Pfuhl III, εἰκ. 391 κέντρον κύλικος Μονάχου.

3 Βλ. τὸν ἀρχαϊκὸν ἵππον τῆς Ἀκροπόλεως ὑπ' ἀριθ. 697, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἡμέτερος ὁμοιάζει κατά τε τὴν κυρτότητα τοῦ λαιμοῦ, τὴν κατεργασίαν τῆς χαίτης καὶ τὴν ἐπιμήκη ὀστεώδη κεφαλήν. Gollignon, Histoire de la sculpture grecque I, σ. 359 εἰκ. 181 Winter, Archaische Reiterbilder von der Akropolis σ. 141 εἰκ. 14. Dickins, Catalogue of the Acropolis Museum I, σ. 49, 51, 262.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 3. Κεφαλὴ ἵππέως καὶ ἵππου πρωσοτάσεως ἀμφορέως Ἐλευσῖνος.

Εἰκ. 4. Λεπτομέρειαι κεφαλῆς σάτύρου καὶ ὄνου ἀμφορέως Ἐλευσῖνος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

των τῶν προσθίων ποδῶν ἔχουσί πως δηλωθῆ δι' ἐλαφροῦ ὀγκώματος. Τὰ σφυρὰ καὶ αἱ ὁπλαῖ εἶναι ἐπιμελῶς καὶ κατὰ φύσιν γεγραμμέναι, χωρίζονται δ' ἀπ' ἀλλήλων διὰ λεπτοτάτης γραμμῆς. Γενικῶς ὅμως οἵ τε πρόσθιοι καὶ οἱ ὀπίσθιοι πόδες εἶναι λεπτότατοι σχετικῶς πρὸς τὸ ὀγκῶδες σῶμα. Ἡ οὐρὰ ἐλάχιστα προσθέτει εἰς τὴν διακοσμητικὴν ἐντύπωσιν τῆς εἰκόνος, εἶναι μακρὰ καὶ μόνον αἱ τρίχες τοῦ ἄκρου αὐτῆς ἐδηλώθησαν συμβατικῶς διὰ μικρῶν παραλλήλων γραμμῶν[1]. Τὸ περίγραμμα τοῦ τε ἵππου καὶ τοῦ ἱππέως περιορίζεται ὑπὸ παχείας μελανῆς γραμμῆς, ὡς ἐθίζεται εἰς τὴν ἐρυθρόμορφον ἀγγειογραφίαν.

Ἡ ὅλη παράστασις τοῦ ἵππου καὶ τοῦ ἱππέως προξενεῖ εὐχάριστον ἐντύπωσιν, καίτοι παρουσιάζει πολλὰς ἀδυναμίας· Ἐκτὸς τῆς ἀρχαϊκῆς στροφῆς τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς ἐσφαλμένης παραστάσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἡ κυριωτέρα ἀδυναμία τῆς συνθέσεως ἴσως εἶναι ἡ δυσαναλογία αὐτῆς πρός τε τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος τῆς διακοσμουμένης ἐπιφανείας[2]. Ἐν ᾧ δηλαδὴ ὁ κορμὸς τοῦ ἵππου ἐπεμηκύνθη, ἵνα καταλάβῃ ὁλόκληρον τὸ πλάτος, ὁ ἱππεύς, ἰδίως δὲ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ ὁ λαιμός, συνεθλίβη, ἵνα περιληφθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας. Πρὸς τούτοις, κύρια μέρη αὐτῆς, ὡς ἡ κεφαλὴ τοῦ ἱππέως καὶ τοῦ ἵππου, ἐγράφησαν ἐπὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου καὶ οὕτω παρέχουσι διάφορον τῆς πραγματικότητος ἐντύπωσιν. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς ἀδυναμίας εἰς τὴν σύνθεσιν ἡ ἐντύπωσις παραμένει ἀρίστη. Ἰδίως ἡ παράστασις τοῦ προσώπου τοῦ ἱππέως εἶναι συμπαθής. Ἐπὶ τῶν χαρακτηριστικῶν του ἔχει διαχυθῆ ἐλαφρὸν μειδίαμα, ὑπόλειμμα τοῦ ἀρχαϊκοῦ αὐταρέσκου μειδιάματος, τὸ ὁποῖον τοῦ χαρίζει πραότητα καὶ καλωσύνην, ἐνισχυομένην ὑπὸ τοῦ πρὸς τὰ κάτω νεύοντος ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ μακροῦ στόματος. Ἡ ἰσχυρά του σιαγών, τὰ κλειστὰ καὶ σχεδὸν συνεσφιγμένα χείλη, τὸ γραμμικὸν περίγραμμα τοῦ ἄνω χείλους, τῷ δίδουσι δύναμιν χαρακτῆρος, ἰσχυρὰν βούλησιν καὶ αὐτοπεποίθησιν. Ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ πρόσωπα τῆς μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος Ἀττικῆς νεολαίας. Τὴν ὑπερήφανον ἐκδήλωσιν τῆς πίστεως εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν σωματικὰς δυνάμεις, τὴν ὁποίαν διεδήλουν οἱ Σπαρτιᾶται διὰ τῶν γνωστῶν χορικῶν ᾀσμάτων, οἱ Ἀθηναῖοι τεχνῖται τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ ἀπηθανάτισαν διὰ τοῦ χρωστῆρος.

Παρ' ὅλην τὴν κυρτότητα τοῦ λαιμοῦ, ὁ ἵππος φαίνεται μᾶλλον ἀδρανής, δὲν δίδει δὲ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ σφρίγους καὶ τῆς ὁρμῆς, τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἡρεμοῦντας ἵππους τοῦ Παρθενῶνος καὶ τὴν ὁποίαν τόσον γλαφυρῶς περιέγραψεν ὁ Ξενοφῶν (Περὶ ἱππικῆς X, 4). «Τότε αἴρει τε τὸν αὐχένα ἀνωτάτω καὶ κυρτοῖ μάλιστα τὴν κεφαλὴν γοργούμενος, καὶ τὰ μὲν σκέλη ὑγρὰ μετεωρίζει, τὴν δὲ οὐρὰν ἄνω ἀνατείνει».

Ἐπὶ τῆς *ὀπισθίας ὄψεως* τοῦ κρατῆρος ἔχομεν παράστασιν ἰθυφαλλικοῦ ζῴου, ὄνου πιθανῶς ἢ ἡμιόνου, ὁδηγουμένου πρὸς τὰ δεξιὰ ὑπὸ σατύρου ἰθυφαλλικοῦ ***(εἰκ. 4)***. Ἡ παράστασις τοῦ ὄνου εἶναι περισσότερον ἔντεχνος ἢ ἡ τοῦ ἵππου τῆς προσθίας ὄψεως. Τὸ σῶμα του εἶναι βραχύτερον τοῦ σώματος τοῦ ἵππου, ἀλλ' ἐξ ἴσου πλαστικὸν καὶ μυῶδες καίτοι οὐδὲ εἰς τῶν μυώνων ἔχει δηλωθῆ διὰ γραμμῶν. Οἱ πόδες του εἶναι ἐπίσης λεπτοὶ καὶ ὀστεώδεις καὶ ἡ οὐρά του μακρά, ἀκίνητος καὶ ἄψυχος. Ὁ λαιμός του, ἐνθυμίζων τὸν ἰσχυρὸν καὶ

1 Βλ. τὴν οὐρὰν τοῦ ἱππέως τοῦ Εὐφρονίου, Pfuhl III, εἰκ. 391 κέντρον καὶ τοῦ Ὀνησίμου Pfuhl III, εἰκ. 404.

2 Τοῦτο ὅμως εἶναι κοινὸν ἐλάττωμα τῶν τεχνιτῶν τῆς ἀρχαιοτέρας ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας. Πρβλ. E. Buschor, Griechische Vasenmalerei σ. 160.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

πλατὺν λαιμὸν τοῦ ἵππου, εἶναι ὑψωμένος καὶ κάμπτεται ὀλίγον πρὸς τὰ ὀπίσω. Εἰς τὸν τράχηλον ἔχει ἀφεθῆ στενὴ ταινία, εἰς τὴν ὁποίαν διὰ παραλλήλων γραμμῶν θὰ ἐγράφετο ἡ χαίτη. Εἰς τὴν παράστασιν τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄνου ὁ τεχνίτης τοῦ ἵππου ὑπερέβαλεν ἑαυτόν. ***(εἰκ. 5).*** Δυστυχῶς οἱ μυκτῆρες τοῦ ζῴου δὲν διεσώθησαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ τμήματος τὸ ὁποῖον διεσώθη δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ κεφαλὴ ἦτο ἀρκετὰ πλατεῖα, ἴσως δὲ καὶ βραχεῖα. Ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι ὀλιγώτερον κυκλικὸς καὶ περισσότερον ἐλλειπτικὸς μὲ κόρην σχεδὸν εἰς τὸ κέντρον, σχηματισθεῖσαν διὰ μελανῆς ἐλλειψοειδοῦς μαλλον στιγμῆς. Εἶναι τοποθετη-

Εἰκ. 4. Παράστασις ὀπισθίας ὄψεως κρατῆρος Ἐλευσῖνος.

μένος κάτωθεν ὀγκώματος, ἄριστα γραφέντος, ἐπιστεφομένου ὑπὸ καμπύλης γραμμῆς, ὑπὸ τῆς ὀφρύος, ἀρκετὰ καλῶς προοπτικῶς δηλωθείσης. Ἡ ὅλη ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι φυσικωτάτη, μολονότι ἡ παράστασίς του δὲν εἶναι καὶ τόσον ὀρθὴ διὰ μίαν ἐν καταγραφῇ ἀπεικόνισιν. Τὰ μικρὰ ὦτα ἐπίσης, ἄριστα διευθετηθέντα ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς, ἐνισχύουσι τὴν ἀγαθὴν ἐντύπωσιν αὐτῆς. Εἶναι λυπηρόν, ὅτι τὸ κάτω ἄκρον τῆς κεφαλῆς δὲν διεσώθη, διότι καὶ τοῦτο μὲ τὸ ἀνήσυχον στόμα καὶ τοὺς ἀνοικτοὺς ῥώθωνας θὰ προσέδιδεν εἰς ταύτην περισσοτέραν ζωήν. Ὁ τεχνίτης ἐχρησιμοποίησεν ἀναγλύφους γραμ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

μὰς διὰ νὰ τονώσῃ τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ λαιμοῦ. Λεπτὴ ἐπίσης ἀνάγλυφος γραμμὴ καμπύλη παριστᾷ τὸν γλουτὸν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τοῦ ζῴου.

Πρὸς τὸν ὄνον ἔχει στραφῆ ὁ ὁδηγῶν αὐτὸν σάτυρος, ὅστις συγχρόνως βαίνει πρὸς τὰ δεξιά, κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν θύρσον καὶ φέρων εἰς τὴν κεφαλὴν στέφανον ἐκ φύλλων κισσοῦ, γεγραμμένον δι' ἰοχρόου χρώματος. (εἰκ. 4 καὶ 5). Ὁ σάτυρος εἶναι φαλακρός, τὸ δὲ μέτωπον αὐτοῦ φαίνεται εὐρὺ καὶ ὑψηλόν, διότι δὲν ἐπιστέφεται ὑπὸ τριχῶν, ἀλλὰ ἡ γραμμή του συνεχίζει τὴν κυρτὴν γραμμὴν τοῦ κρανίου. Ἡ ῥίς του, ἥτις θὰ προσέδιδεν εἰς τὸ πρόσωπον ὀλιγώτερον πνευματικὸν καὶ περισσότερον αἰσθησιακὸν χαρακτῆρα, δὲν διεσώθη. Ἐκ τῆς θέσεως ὅμως τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀπέχοντος τόσον ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου, καθίσταται φανερὸν ὅτι ἡ γραμμὴ τῆς ῥινὸς ἐκαμπυλοῦτο πολὺ πρὸς τὰ ἔσω καὶ μετέβαλλεν ἄρδην τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου. Τὰ χείλη τοῦ σατύρου εἶναι ἡμιάνοικτα. Τὸ ἄνω ἐπιστέφεται ὑπὸ δασέος μύστακος, ἀκολουθοῦντος τὸ περίγραμμα τοῦ στόματος· τὸ κάτω εἶναι παχὺ καὶ πλαστικώτατον, ὑποδηλοῦν τὴν ὀργιαστικὴν φύσιν τοῦ μυθικοῦ τούτου ὄντος. Δυστυχῶς οὐδὲ ὁ ὀφθαλμὸς διεσώθη, φαίνεται ὅμως ὅτι εἶχε γραφῆ κάπως λοξῶς πρὸς τὴν ῥῖνα, ὅτι εἶχε μᾶλλον κυκλικὸν σχῆμα καὶ ὅτι ἡ κόρη ἐδηλοῦτο διὰ παχείας μελανῆς στιγμῆς, τεθειμένης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἡ ὀφρὺς ἐδηλώθη διὰ καμπύλης γραμμῆς πρὸς τὰ κάτω εὐθυνομένης. Ὁ σάτυρος φέρει μακρὰν γενειάδα, παραδόξως ἄριστα γεγραμμένην[1] καὶ ἀπολήγουσαν εἰς παραλλήλους ἀναγλύφους γραμμάς, συνεχομένην δὲ διὰ παραγναθίδων πρὸς τὴν κόμην, ἥτις καλύπτει τοὺς κροτάφους. Ἡ γενειὰς καὶ τὸ τριχωτὸν μέρος τῆς κεφαλῆς ἐγράφη ὡς εἷς μελανὸς ὄγκος, ὁ ὁποῖος πλαισιώνει ἀριστοτεχνικῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Ἡ σιαγὼν ἥτις φαίνεται ὅτι ἐγράφη πρῶτον, διαφαίνεται διὰ τοῦ μελανοῦ χρώματος τῆς γενειάδος, ἔχει δὲ τὸ μακρὸν καὶ ἐλλειπτικὸν σχῆμα τῆς σιαγόνος τοῦ ἵππέως.

Ἡ πυκνὴ γενειὰς ἀποκρύπτει τὸν λαιμόν, ὁ δὲ γύψος, ὁ ἀντικαταστήσας τὰ ἐλλείποντα θραύσματα, τοὺς ὤμους. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν πῶς ὁ τεχνίτης, ἐπέτυχε τὴν προοπτικὴν παράστασιν τῶν μερῶν τούτων τοῦ σώματος. Οὐδὲ τὸ περὶ τὴν ὀσφὺν μέρος διεσώθη, ἵνα μᾶς διδάξῃ πῶς ἐγένετο ἡ τολμηρὰ καὶ κάπως ἐξεζητημένη στροφὴ τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ ὀπίσω, ἥτις φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀφύσικος, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν θέσιν καὶ τὸ ἄνοιγμα τῶν ποδῶν.

Ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ σατύρου, κρατοῦσα τὸν θύρσον, καταλήγει ὄπισθεν τοῦ λαιμοῦ τοῦ ὄνου, ὅπου καὶ ἀποκρύπτεται. Ὁ βραχίων τῆς χειρὸς ταύτης ἐπαναλαμβάνει τὸν βραχίονα τοῦ ἵππέως καὶ ἐπιτρέπει εἰς τὸν καλλιτέχνην ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ὑποδηλώσῃ τὴν ἀνήσυχον φύσιν τοῦ σατύρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ δώσῃ μεγαλύτερον πλάτος εἰς τὸ στῆθος, τὸ ὁποῖον ἄλλως θὰ ἦτο πολὺ συμπεπιεσμένον. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ προκαλεῖ περισσότερον ἐνδιαφέρον. Εἶναι κεκαμμένη κατὰ τὸν ἀγκῶνα, οἱ μυῶνες καὶ τοῦ βραχίονος καὶ τοῦ πήχεως φαίνονται διωγκωμένοι, μυϊκαὶ δὲ λεπτομέρειαι δηλοῦνται διὰ μελανῶν γραμμῶν. Ὁ καρπὸς κλίνει πρὸς τὰ κάτω, ἡ θέσις δ' αὕτη καὶ τὸ πλάτος του ὑποδεικνύουσιν ὅτι οἱ μὴ διασωθέντες δάκτυλοι ἦσαν ἀνεωγμένοι. Φαίνεται ὅτι δι' αὐτῶν ὁ σάτυρος ἐθώπευεν ἢ ἠρέθιζε τοὺς ῥώθωνας τοῦ

1 Βλ. πρὸς γενειάδας σατύρων τοῦ Κλεοφράδους καὶ πιν. A. Pfuhl III, εἰκ. 379. J. H. S., XXX, 38. τῶν συγχρόνων τεχνιτῶν Ἀρχ. Δελτ. 1924-25, σ. 24 καὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ζῴου. Τὸ στῆθος ἐλάχιστα διακρίνεται, διατηρεῖται ὅμως ἡ ἰσχυρά, λοξὴ ἀνάγλυφος γραμμή, ἡ ὑποδηλοῦσα τὴν γραμμὴν τῶν μαστῶν. Ἡ θέσις τῆς γραμμῆς, ὡς καὶ ἡ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἀποτελεῖ σοβαρὰν καὶ κάπως ἐπιτυχῆ προσπάθειαν πρὸς προοπτικὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ἐστραμμένου κορμοῦ. Μικραὶ γραμμαὶ ἐξ ἠραιωμένου γανώματος δηλοῦσι τὰ ἄκρα τῶν πλευρῶν, ἐν ᾧ λεπταὶ ἀνάγλυφοι γραμμαὶ παρέχουσι λεπτομερείας τῆς κοιλιακῆς χώρας.

Ἐλάχιστον μέρος τῶν σκελῶν διεσώθη, ἐκ τούτου δὲ μανθάνομεν, ὅτι ὁ τεχνίτης ἡμῶν παριστᾷ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ μηροῦ διὰ κυρτῆς γραμμῆς καὶ ὅτι ὁ σάτυρος βαίνει ἐλαφρῶς ἐπὶ τῶν ἄκρων δακτύλων. Τὰ σφυρὰ καὶ πάλιν δὲν δηλοῦνται, οἱ δὲ δάκτυλοι μόνον τοῦ πρὸς τὸν θεατὴν ποδός, τοῦ δεξιοῦ δηλαδὴ ποδός, ἐγράφησαν ἐπιμελῶς διὰ λεπτῶν ἀναγλύφων γραμμῶν ἀποτόμως πρὸς τὰ κάτω διευθυνομένων. Μικρὸν μέρος τῆς οὐρᾶς τοῦ σατύρου φαίνεται πρὸ τῶν προσθίων ποδῶν τοῦ ὄνου. Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ σατύρου ὁ τεχνίτης δὲν ἐφείσθη ἀναγλύφων γραμμῶν. Σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ περίγραμμα τοῦ ὑπὲρ τὴν ὀσφὺν τμήματος τοῦ σώματος καὶ ὁ φαλλὸς ἔχει τονωθῆ δι' ἀναγλύφων γραμμῶν. Εἰς τὰ κάτω ἄκρα χρῆσις ἀναγλύφων γραμμῶν ἐγένετο εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν δακτύλων. Παχεῖα ἐρυθρὰ γραμμὴ ἀπεικονίζει τὸ ἐδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνουσιν ὅ τε σάτυρος καὶ ὁ ὄνος, καὶ ὁ ἱππεὺς καὶ ὁ ἵππος του. Ἡ παχεῖα μελανὴ γραμμή, ἡ συνήθως ὁρίζουσα τὸ περίγραμμα τοῦ σχεδίου φαίνεται εὐκρινέστερον εἰς τὴν παράστασιν τοῦ σατύρου καὶ τοῦ ὄνου.

Ὁ μελετητὴς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κρατῆρος καὶ τῆς ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας ἐν γένει, θὰ ἐκφράσῃ ἐπανειλημμένως τὴν λύπην του διότι ἡ ὄντως θαυμασία παράστασις τοῦ σατύρου διεσώθη ἁπλῶς. Ἐλλιπής, ὡς εἶναι μας ἐπιτρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴν τῆς τέχνης, ἐκδηλουμένην ὑπὸ τῆς βεβαιότητος τοῦ χρωστῆρος, ὑπὸ τῆς καθ' ἡμέραν αὐξανομένης γνώσεως τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ ὑπὸ τῆς ἐλευθεριότητος καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς ἀναπαράστασιν ἀποτόμων καὶ βιαίων κινήσεων καὶ στροφῶν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς. Ἡ ὅλη παράστασις τοῦ σατύρου εἶναι ἐξαίρετος. Τὰ ἐλλείποντα τμήματα αὐτῆς ἐλαττώνουσι τὴν ζωώδη ἐμφάνισιν τοῦ ἀκολούθου τούτου τοῦ Διονύσου, ἐν ᾧ τὰ διασωθέντα αὐξάνουσι τὴν ὁμοιότητα αὐτοῦ πρὸς τοὺς κοινοὺς θνητούς. Ἡ μακρά του γενειὰς οὐδὲν τὸ αὐχμηρὸν ἢ ζωῶδες παρουσιάζει, ἠδύνατο δὲ νὰ ἀνήκῃ εἰς ἥρωά τινα ἢ καὶ θεόν[1].

Διὰ νὰ συλλάβωμεν τὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ὁ τεχνίτης ἔπλασε, πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν τὰ ἐλλίποντα μέρη, νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν σάτυρον τὴν σιμήν του ῥῖνα, τὰ ζωώδη του ὠτία, τὴν μακράν του οὐράν. Τότε ἀμέσως θὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν σάτυρον, τοῦ ὁποίου κύριον μέλημα εἶναι ὁ οἶνος καὶ ὁ ἔρως. Εἰς τὴν συμπλήρωσιν ταύτην θὰ μᾶς βοηθήσωσιν ἄλλα ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου[2]. Ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας εἰκόνος βλέπομεν ὅτι ἡ ἀντίληψις, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ τεχνίτης μας περὶ σατύρου ἔχει ἐξελιχθῆ κατὰ πολὺ ἐκείνης, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ τεχνῖται τοῦ ἀγγείου François καὶ οἱ τῶν ἄλλων μελανομόρφων ἀγγείων[3]. Ὁ σάτυρος ἡμῶν δὲν ὁμοιάζει διόλου πρὸς τοὺς τραγόποδας καὶ τριχωτοὺς ἐκεί-

1 Βλ. παράστασιν Διονύσου πωγωνοφόρου ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου E. 279 A (Catalogue of the Greek and Etruscan Vases, III, 207. Beazley B. S. A., XVIII (1911 - 1912), 220, XI.

2 Beazley, ἐν B.S.A., XVIII, (1911 - 1912), σ. 222 εἰκ. 4α.

3 Furt. - Reich., πίν. 11 - 12. Pfuhl, III, εἰκ. 164. Rumpf, ἔ.ἀ., πίν. CXIX, CXCIV.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

νους τύπους, ἀκόμη δὲ δὲν ἔχει ἀποκτήσει τὴν ἐξιδανικευμένην μορφὴν τῶν νεωτέρων χρόνων, τὴν ὁποίαν τόσον παραστατικῶς ἀνέλυσεν ἡ Κ^{α} Παπασπυρίδου Καρούζου εἰς τὴν μελέτην αὐτῆς περὶ τῶν Ἐλευσινιακῶν ἀγγείων[1]. Τὸ σῶμα του εἶναι ἀρτίως πεπλασμένον, ἰσχυρὸν καὶ ῥαδινόν, οὐδὲν ἔχον τὸ ζῳῶδες ἐκτὸς τῆς οὐρᾶς. Τὸ πρόσωπόν του εἶναι μᾶλλον καλοκάγαθον ἢ κτηνῶδες, μόνον δὲ ἡ σιμὴ ῥίς, τὰ ἡμιανοικτὰ παχέα χείλη, ἴσως δὲ καὶ ὁ ὁλοάνοικτος ὀφθαλμὸς μὲ τὴν παχεῖαν κόρην, εἰκονίζουσι τὰ ζῳώδη καὶ φυσικὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα πλημμυροῦσι τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν του. Τὸ μόνον ζῳῶδες ὑπόλειμμα εἰς τὴν παράστασιν τοῦ προσώπου φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ ὦτα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὡς μικρά, ὀξέα, ὑψωμένα πρὸς τὰ ἄνω. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ θὰ ἐχάνοντο εἰς τὸν μελανὸν ὄγκον τῶν τριχῶν τοῦ κροτάφου.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι οἱ ζωγράφοι τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ διετήρησαν ὀλίγα σύμβολα, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ζῳώδους φύσεως τοῦ σατύρου — τὴν οὐράν, τὰ ὦτα, τὴν ἰθυφαλλικότητα — ἀλλὰ τοῦ ἀφῆρεσαν τὴν πυκνήν του κόμην, ἰδίως δὲ τὴν ὑπὲρ τὸ μέτωπον «ἀφέλειαν» καὶ τὸν παρέστησαν φαλακρόν. Ἴσως ὄχι διὰ νὰ τονώσωσι τὸν κτηνώδη αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἀλλὰ διὰ νὰ αὐξήσωσι τὴν κωμικὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν[2]. Ἡ ἐπὶ τῶν δακτύλων στάσις του, τὸ μέγα ἄνοιγμα τῶν σκελῶν του, προσδίδει εἰς τὸν σάτυρον ἐλαφρότητα θαυμαστήν, πρὸς τούτοις ὅμως καὶ ἀνησυχίαν καὶ ὁρμὴν πρὸς διαρκῆ καὶ σπασμωδικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ ὄντα ταῦτα. Ἡ θέσις τῶν χειρῶν, καὶ δὴ τῆς ἀριστερᾶς, ἐνθυμίζει τὸν φιλοπαίγμονα καὶ ἡδυπαθῆ χαρακτῆρά του. Ὁ ὅλος τύπος τοῦ ὄντος τούτου, ζωηροῦ, ἰσχυροῦ καὶ νοήμονος, ἀντιπροσωπεύει τὴν ζύμωσιν, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν περὶ τὰ Μηδικὰ ἐποχὴν διὰ τὴν σύλληψιν νέας μορφῆς σατύρου, ἀνταποκρινομένης εἰς τὴν τάσιν τῆς μεγάλης τέχνης νὰ προσδίδῃ ἀνθρωπίνην ὄψιν ἀκόμη καὶ εἰς φανταστικὰ καὶ εἰς κατώτερα ὄντα. Εἶναι διάφορος τύπος τοῦ ἑτέρου Ἐλευσινιακοῦ σατύρου, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησεν ὁ Κλεοφράδης[3], ἐξ ἴσου ὅμως ἐπιτυχὴς καὶ παραστατικὸς τοῦ ἀκολούθου τούτου τοῦ Διονύσου, τοῦ «ζωηροῦ παιδιοῦ τῆς φύσεως», μεγάλου ὅμως «παιδιοῦ», ἔχοντος πεῖραν τῶν θελγήτρων τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἔρωτος.

Ἡ παράστασις τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ὡς σύνθεσις, εἶναι ἐπιτυχεστέρα τῆς παραστάσεως τῆς προσθίας. Αἱ μορφαὶ εἶναι καλλίτερον καὶ φυσικώτερον τεθειμέναι ἐπὶ τῆς διακοσμουμένης ἐπιφανείας. Εἶναι περισσότερον αὐτοτελεῖς, ἀποτελοῦσαι αὐτάρκη εἰκόνα. Εἰς τὴν παράστασιν τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄνου ὁ τεχνίτης δεικνύει μεγαλυτέραν πεῖραν, εἰς δὲ τὴν τοῦ σατύρου νεωτεριστικότητα ἀκολουθεῖ τὰς νέας τάσεις ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ. Εἰς τὰς γενικὰς ὅμως γραμμὰς καὶ αἱ δύο συνθέσεις παρουσιάζουσι τὴν αὐτὴν τεχνικὴν καὶ τὴν αὐτὴν τελειότητα σχεδίου καὶ λεπτότητα γραμμῆς.

Προτοῦ προσπαθήσωμεν νὰ ἀποδώσωμεν τὸ ἀγγεῖον εἰς γνωστόν τινα τεχνίτην, θὰ

1 Ἔ. ἀ., σ. 25 ἑξ. Rumpf. ἔ.ἀ. πίν. II. Εἷς τῶν σατύρων ἐκείνων ἔχει τὸν ἕνα μόνον πόδα ἀνθρώπινον.

2 Ὅτι τοὺς φαλακροὺς ἔσκωπτον καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα διδασκόμεθα καὶ ἐκ τῆς γνωστῆς ἐξ Ἐπιδαύρου πρώτης ἐπιγραφῆς τῶν ἰαμάτων. «Ἡραιεὺς Μυτιληναῖος .... οὐκ εἶχεν ἐν τᾶ κεφαλᾶ τρίχας, ἐν δὲ τῳ γενείῳ παμπόλλας. Αἰσχυνόμενος δὲ ὡς *καταγελάμενος* ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐνεκάθευδε». (Ἐφ. Ἀρχ, 1883, σελ. 207 στ. 122 ἑξ. I. G., IV., 951, στ. 122 ἑξ. Καββαδίας, Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, σελ. 261). Ἐν τούτοις ὅμως οἱ τεχνῖται παριστῶσι φαλακροὺς καὶ σεβασμίους γέροντας. Πρβλ. ἀμφορέα Ἕκτορος)

3 Παπασπυρίδου - Καρούζου, ἔ.ἀ., σ. 25, πίν. παρ. Α.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων κατὰ πόσον αἱ συνθέσεις εἶναι δημιουργήματα αὐτοῦ τοῦ τεχνίτου ἢ εἶναι τύποι, τοὺς ὁποίους ἐδανείσθη ἄλλοθεν. Ἐρυθρόμορφον παράστασιν ἱππέως ἱσταμένου ὄπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ βλέποντος πρὸς τὰ ὀπίσω ἔχομεν καὶ εἰς τὸ πινάκιον τοῦ Ἐπικτήτου, τὸ εὑρισκόμενον νῦν εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον[1]. Αὕτη διαφέρει μόνον εἰς ἐλαχίστας λεπτομερείας τῆς παραστάσεως, τῆς κοσμούσης τὴν προσθίαν ὄψιν τοῦ Ἐλευσινίου κρατῆρος. Ὁ τεχνίτης ἡμῶν ἦτο κατά τι μεταγενέστερος τοῦ Ἐπικτήτου, ἴσως δ' ἐγνώριζε καὶ τὸ πινάκιον. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ἀντέγραψε τὸ σχέδιον τοῦ Ἐπικτήτου, παρ' ὅλας τὰς ὁμοιότητας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ παράστασίς μας πρὸς τὴν τοῦ πινακίου. Διότι τὸ σχέδιον τοῦ ἀναχωροῦντος πολεμιστοῦ, ἱππέως ἢ πεζοῦ, ἦτο ἀγαπητότατον καὶ συνηθέστατον εἰς τοὺς ἀγγειογράφους τοῦ μελανομόρφου ῥυθμοῦ. Ὀλίγα πρόχειρα παραδείγματα εἶναι ἀρκετά, ἵνα πείσωσι τὸν μελετητὴν ὅτι καὶ οἱ δύο νεώτεροι τεχνῖται ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψει τὰ αὐτὰ ἀρχαιότερα πρότυπα.

Εἰς μελανόμορφον ἀμφορέα τοῦ Μουσείου Fitzwillian ἱππεύς, κρατῶν δύο δόρατα καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ νέου, ἵσταται ὄπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ ἀποχαιρετᾷ (;) τὸν πρὸ αὐτοῦ ἱστάμενον ἱματιοφοροῦντα ἄνδρα[2]. Εἰς μελανόμορφον ἀμφορέα τῆς Villa Giulia, παρίσταται ἱππεύς, ἱστάμενος ὄπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ ἀποχαιρετῶν (;) τὸν πρὸ αὐτοῦ καθήμενον πατέρα του (;). Ἡ μήτηρ του, πιθανῶς, ἵσταται ὄπισθεν τοῦ ἵππου[3]. Καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας παραστάσεις ὁ ἱππεὺς βλέπει πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν βαίνει καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ἵππος του. Ἔχομεν ὅμως ἄλλας συνθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας παρίσταται στρέφων πρὸς τὰ ὀπίσω. Εἰς μελανόμορφον ἀμφορέα τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου ἱππεύς, βαίνων πλησίον τοῦ ἵππου του, στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ πρὸς γυναῖκα, πρὸς τὴν μητέρα του πιθανῶς[4]. Εἰς ἕτερον μελανόμορφον ἀμφορέα τῆς συλλογῆς Gallatin, ὁ ἱππεὺς στρέφει πρὸς τὰ ὀπίσω, ἵνα ἀποχαιρετήσῃ (;) γέροντα[5]. Εἰς τὸ κέντρον τῆς γνωστοτάτης παραστάσεως τῆς ἐπανόδου τῶν Διοσκούρων τοῦ Ἐξηκίου, ὁ Κάστωρ, ἱστάμενος ὄπισθεν τοῦ ἵππου του, στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν μητέρα του Λήδαν[6].

Ἡ παράστασις λοιπὸν αὕτη τοῦ ἱππέως, τοῦ ἱσταμένου ἢ βαίνοντος ὄπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ ἀποχαιρετῶντος ἢ ὁμιλοῦντος πρὸς γνωστοὺς καὶ οἰκείους ἦτο συνηθεστάτη εἰς τοὺς ἀγγειογράφους τοῦ μελανομόρφου ῥυθμοῦ, ἀρκούντως δὲ γνωστή, ὡς τύπος, εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ὁ Ἐπίκτητος ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ χρησιμοποιήσῃ μέρος μόνον τῆς γνωστῆς ταύτης παραστάσεως ἕνεκα τῆς φύσεως τῆς ἐπιφανείας, τὴν ὁποίαν εἶχε νὰ διακοσμήσῃ. Ὁ ἡμέτερος τεχνίτης, ἂν καὶ εἶχε χῶρον, νεωτερίσας παρέλειψε τὰ δευτερεύοντα πρόσωπα καὶ διετήρησε μικρὸν μόνον μέρος τῆς παραστάσεως, τὸν ἱππέα δηλαδή. Τὸ μέρος ὅμως τοῦτο,

1 Pfuhl, III, εἰκ. 328.

2 Corpus Vasorum, Great Britain, Fasc, 6 (Fitzwillian Museum), III H, XII, 2b.

3 Corpus Vasorum, Italia Fasc. I, (Villa Giulia), III He, 1, 2.

4 Corpus Vasorum, Great Britain Fasc. 5 (British Museum), III Hl, 67 - 4d.

5 Corpus Vasorum, United States, Fasc. I, III He. p 5,2.

6 Ἐπὶ ἀμφορέως ἐκ Vulci, νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βατικανου Furt - Reich., πίν. 132. Pfuhl III, εἰκ. 230. Παραβολὴ τῆς ἡμετέρας παραστάσεως πρὸς τὴν τοῦ Ἐξηκίου θὰ καταστήσῃ ὀφθαλμοφανῆ τὴν μεγάλην πρόοδον τῆς ἀγγειογραφίας. Ἰδίως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ παράστασις τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Κάστορος, ἐνθυμίζουσα τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰολάου τοῦ πωρίνου ἀετώματος τοῦ Ἑκατομπέδου. (Πρβλ. Ἐφ. Ἀρχ. 1884, πίν. 7). Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἡ κεφαλὴ φαίνεται ὡς στραφεῖσα περὶ τὸν ἄξονά της.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

μὲ τὴν τάσιν τοῦ ἀφηρωϊσμοῦ τῶν πολεμιστῶν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ τέχνη, εἶναι νῦν ἀρκετὰ σπουδαῖον, ἵνα ἀποτελέσῃ τὸν κύριον διάκοσμον μεγάλου κρατῆρος. Τὴν νεωτεριστικὴν ταύτην ἀξίαν ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὸν τεχνίτην μας. Ἴσως ὅμως πρέπει νὰ τὸν μεμφθῶμεν, διότι διετήρησε τὴν ἀρχαϊκὴν στροφὴν τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς, ἥτις δὲν δικαιολογεῖται πλέον μετὰ τὴν παράλειψιν τῶν δευτερευόντων προσώπων. Ἀλλὰ καὶ τὴν μορφὴν ταύτην πρέπει νὰ μετριάσωμεν, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τεχνίτης, γράφων ὡς ἔγραψε τὸν ἱππέα, ἠθέλησε νὰ ἐπιδείξῃ τὰ εὑρέα αὐτοῦ στήθη, νὰ καταστήσῃ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ διακοσμητικωτέραν καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὸ ὑπὲρ τὸ σῶμα τοῦ ἵππου κενόν.

Παράστασις σατύρων ὁδηγούντων ὄνους ἦτο ἐπίσης συνηθεστάτη εἰς τὴν μελανόμορφον ἀγγειογραφίαν. Ὁ ὄνος καὶ ὁ ἡμίονος ἦσαν τὰ συμβολικὰ ζῷα τοῦ Διονύσου, συνηθέστατα δὲ μετὰ τῶν σατύρων ἀποτελοῦσι τὴν συνοδείαν τοῦ Θεοῦ εἰς μελανομόρφους παραστάσεις. Ὁ Ἐρατοσθένης διεφύλαξε παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν «ὅτε ἐπὶ Γίγαντας ἐστρατεύοντο οἱ Θεοί, λέγεται Διόνυσον καὶ Ἥφαιστον καὶ σατύρους ἐπὶ ὄνων πορεύεσθαι»[1]. Ἴσως ἡ παράδοσις αὕτη ἐδημιουργήθη ἵνα δικαιολογήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ ἀστερισμοῦ — «ὄνοι καὶ φάτνη» —, καὶ κατόπιν τῶν πολλῶν παραστάσεων τῆς ἀγγειογραφίας, πιθανῶς δὲ καὶ τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Διόνυσος, ὁ Ἥφαιστος καὶ οἱ σάτυροι φέρονται ἐπὶ ὄνων. Μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν ἀρκεταὶ τοιαῦται παραστάσεις ἐπὶ ἀγγείων.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπὶ τοῦ κρατῆρος τοῦ Ἐργοτίμου καὶ τοῦ Κλιτίου (ἀγγείου François) ἀπεικόνισις τοῦ Διονύσου, ἄγοντος ἐπὶ ὄνου τὸν μεθυσθέντα Ἥφαιστον[2]. Ἡ παράστασις αὕτη ἐπαναλαμβάνεται εἰς πολλοὺς μελανομόρφους κρατῆρας. Καὶ ὁ Διόνυσος παρίσταται πολλάκις καθήμενος ἐπὶ ἰθυφαλλικοῦ ὄνου καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ σατύρων[3]. Εἰς μίαν τοιαύτην μάλιστα σύνθεσιν ἐπὶ μελανομόρφου ἀμφορέως, εὑρεθέντος εἰς Ἐτρουσκικὸν τάφον παρὰ τὴν θέσιν Falerii veteres, ὁ Διόνυσος κάθηται ἐπὶ ἰθυφαλλικοῦ ὄνου, ὁ δὲ προπορευόμενος σάτυρος στρέφων θωπεύει τοὺς μυκτῆρας τοῦ ὄνου. Ὁ σάτυρος ἐκεῖνος ἔχει στραφῆ τελείως πρὸς τὸν ὄνον καὶ θωπεύει αὐτὸν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν[4]. Δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ μελανομόρφου ἐκείνου ἀμφορέως ἐπηρέασε τὸν τεχνίτην ἡμῶν, ἀλλὰ δυνάμεθα μετὰ σχετικῆς βεβαιότητος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοιαῦται περίπου παραστάσεις ἦσαν γνωσταὶ εἰς τοὺς τεχνίτας τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ. Ὡς καὶ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἱππέως, οὕτως καὶ εἰς τὴν τοῦ σατύρου ὁ τεχνίτης τοῦ Ἐλευσινίου κρατῆρος ἐκράτησε μέρος μόνον γνωστῆς συνθέσεως Διονυσιακοῦ θιάσου, ἴσως δ' ἐξέφυγέ πως τοῦ κοινοῦ ἐκείνου τύπου, παριστῶν τὸν σάτυρον στρεφόμενον καὶ προσδίδων εἰς αὐτὸν τὴν ἀπότομον καὶ δυνατὴν στροφὴν τοῦ κορμοῦ. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ τεχνίτης ἡμῶν ἐπαναλαμβάνει γνωστὰς παραστάσεις, ἀλλ' ὅτι ἁπλοποιεῖ

1 Καταστερισμοί, XI, «Καρκίνος, Ὄνοι καὶ φάτνη» «οἱ ἀστέρες Ὄνοι, οὓς Διονύσιος ἀνήγαγεν εἰς τὰ ἄστρα». Φαίτεται δ' ὅτι τὰ ζῷα ἐκεῖνα συνέτεινον οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν γιγάντων, διότι «ὠγκήθησαν οἱ ὄνοι, οἱ δὲ Γίγαντες ἀκούσαντες τῆς φωνῆς ἔφυγον».

2 Furt - Reich., πίν. 11 - 12.

3 Διὰ μερικὰ πρόχειρα παραδείγματα βλ.: Corpus Vasorum, Italia, Fasc. V - VI (Bologna), III 1c 31 III He, 21, 4. United States (Gallatin) III He, 7-9. Great Britain, Fasc. 5 (British Museum), III, He, 65, 1b. Italia, Fasc. I (Villa Giulia), III He. 6 III He, 8, 5. Rivista del R. Instituto d' Archeologia e Storia dell'Arte, 1931, IX, 152, 2.

4 Corpus Vasorum, Italia (Villa Giulia), Fasc. I, III He, 2, 6.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

καὶ συγχρονίζει ταύτας πρὸς τὰς νέας τάσεις τῆς ἀγγειογραφίας. Τὸ σχέδιόν του εἶναι ἁπλοῦν, ἀλλὰ σαφὲς καὶ δυνατόν, προηγμένον εἰς προοπτικὴν καὶ ἀπόδοσιν κινήσεως καὶ ἠρεμίας, γαλήνης καὶ πάθους.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται προάγουσιν εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ἐρεύνης ἡμῶν, τὸν καθορισμὸν τῶν χρόνων τῆς κατασκευῆς τοῦ κρατῆρος καὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ εἴς τινα τῶν γνωστῶν τεχνιτῶν. Εὐτυχῶς τὰ διασωθέντα ὄστρακα ἀνευρέθησαν εἰς χρονολογικῶς καθωρισμένα στρώματα, δίδοντα τοὺς χρόνους τοῦ θρυμματισμοῦ τοῦ ἀγγείου. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ταῦτα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν, τὴν σχηματισθεῖσαν ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφῆς τμήματος τοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου. Ὡς γνωστὸν τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ περιβόλου κατεστράφη ὑπὸ τῶν Περσῶν κατὰ τὸν ὑπ' αὐτῶν γενόμενον ἐμπρησμὸν τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τῆς καταστροφῆς ταύτης εἶναι κάπως προβληματική, διότι ὁ Ἡρόδοτος, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὰ τῆς παραμονῆς τοῦ Ξέρξου καὶ τῆς στρατιᾶς του εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀναφέρει τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ ἱεροῦ παρεμπιπτόντως καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Πέρσας στρατιώτας τοὺς φυγόντας ἐν πανικῷ ἐκ τοῦ πεδίου τῶν Πλαταιῶν. «Δοκέω δέ, εἴ τι περὶ τῶν θείων πρηγμάτων δοκέειν δεῖ, ἡ θεὸς αὐτὴ σφέας οὐκ ἐδέκετο ἐμπρήσαντας (τὸ ἱρὸν) τὸ ἐν Ἐλευσῖνι ἀνάκτορον» (Ι, 65). Ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει πότε ἐνεπρήσθη τὸ ἐν Ἐλευσῖνι ἀνάκτορον. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τοῦτο κατεστράφη, ὅτε ὁ Ξέρξης «ἦκέ τε ἐς τὰς Ἀθήνας καὶ πάντα ἐκεῖνα ἐδηίου» (Θ, 50). Ἢ ὅτε «ἐκείρετο ἡ Ἀττικὴ χώρη ὑπὸ τοῦ πεζοῦ στρατοῦ τοῦ Ξέρξου, ἐοῦσα ἔρημος Ἀθηναίων» (Θ, 65). Τό τε ἱερὸν καὶ ἡ πόλις τῆς Ἐλευσῖνος ἦτο τετειχισμένον ὡς φρούριον, ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ ἀειμνήστου Φιλίου καὶ τοῦ κ. Κουρουνιώτου, εὐλόγως δὲ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ξέρξης θὰ προσεπάθει νὰ καταστρέψῃ καὶ τὸ προπύργιον τοῦτο τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἐνισχύεται, ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι κύριος σκοπὸς τῆς καθόδου τοῦ Ξέρξου εἰς τὴν Ἀττικὴν ἦτο νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Περσικῶν ἱερῶν, καὶ ὅτι ἡ Ἐλευσὶς ἦτο τότε ἓν τῶν κυριωτέρων ἱερῶν τῶν Ἀθηναίων.

Ἐν τούτοις ὅμως ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει τι περὶ τῆς καταστροφῆς ταύτης, ὅταν περιγράφει τὸ θεόπεμπτον σημεῖον — τὴν Ἐλευσινιακὴν πομπὴν — τὸ ὁποῖον εἶδον ὁ Δίκαιος καὶ ὁ Δημάρατος, περιπλανώμενοι εἰς τὸ Θριάσιον πεδίον τὴν προτεραίαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας (Θ. 65). Νομίζομεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀσφαλῶς θὰ ἀνέφερε τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ ἱεροῦ, ὅταν διηγεῖτο τὰ τοῦ σημείου, ἐὰν οὗτος εἶχε λάβει χώραν. Μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ὁ Ξέρξης δὲν εἶχε οὔτε τὸν καιρόν, οὔτε τὴν ψυχικὴν γαλήνην ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ἰσχυροῦ φρουρίου τῆς Ἐλευσῖνος. Ὁ ἴδιος ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι ὁ Μαρδόνιος κατὰ τὴν δευτέραν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ἀνοιξιν τοῦ 479 π. Χ., ἐπροχώρησε πρὸς τὰ Μέγαρα, ἀφ' οὗ ἐνέπρησε καὶ πάλιν τὰ ὑπολείμματα τῶν Ἀθηνῶν (Ι, 13). Φαίνεται δ' ἡμῖν πιθανὸν ὅτι οἱ στρατιῶται του ἐνέπρησαν καὶ τὴν Ἐλευσῖνα, πλησίον τῆς ὁποίας καὶ διῆλθον. Ἴσως δὲ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐδέχθη εἰς τὸ ἄλσος της τοὺς φυγάδας στρατιώτας τοῦ Μαρδονίου ἡ Θεά, διότι αὐτοὶ κατέστρεψαν τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσῖνος. Κατ' ἀκολουθίαν νομίζομεν ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἐσχηματίσθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 479 π. Χ., δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀποκλείσωμεν καὶ τὴν πιθανότητα προγενεστέρου κατὰ ἓν ἔτος σχηματισμοῦ αὐτῆς. Τὰ δύο ταῦτα ἔτη, 479 καὶ 480 π. Χ., ὁρίζουσι τοὺς χρόνους τῆς συντριβῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τοῦ κρατῆρος καὶ παρέχουσιν ἕνα terminus ante quem διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν διακόσμησίν του.

Ἡ μελέτη τῆς τεχνοτροπίας τῶν παραστάσεων ἀνάγει τὸν κρατῆρα περίπου εἰς τὴν περὶ τὸ 480 πενταετίαν. Ἔτι δὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων, ὁ τρόπος καθ' ὃν ταῦτα ἐγράφησαν, αἱ πτυχώσεις τοῦ χιτῶνος καὶ ἡ κυματοειδὴς παρυφὴ τῆς χειρῖδος, ἡ παράστασις τῶν δακτύλων τοῦ πρὸς τὸν θεατὴν ποδός, ἡ ἀπεικόνισις τῶν μυώνων τοῦ σώματος, ἡ χαρακτηριστικὴ ἐλλειψις δηλώσεως τῶν σφυρῶν, ἡ τάσις πρὸς ἀπόδοσιν ἀνατομικῶν καὶ ἄλλων σωματικῶν λεπτομερειῶν διὰ γωνιωδῶν σχημάτων, ἡ προτίμησις τῆς εὐθείας καὶ τῆς ἁπλῆς καμπύλης γραμμῆς καὶ ἡ ἐν γένει χρῆσις τῆς ἀναγλύφου γραμμῆς, διδάσκουσιν ὅτι ὁ ζωγράφος τοῦ Ἐλευσινίου κρατῆρος εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν γράψαντα τὸν στάμνον τῆς Κοπενάγης, τὸν φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐχαρίδης καλός». Ἤτοι ὁ Ἐλευσίνιος κρατὴρ εἶναι ἔργον τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου, μαθητοῦ τοῦ τεχνίτου τοῦ Νικοξένου. Τὸν τεχνίτην τοῦτον κατέστησε γνωστὸν ὁ J. B. Beazley διὰ τῆς μελέτης του The Master of the Eucharides—Stamnos in Copenhagen [1] δὲν εἶναι δὲ ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔργα του ἀνευρίσκονται εἰς τὴν Ἐλευσῖνα. Ὁ Beazley ἀναφέρει ἕνδεκα τεμάχια μεταξὺ τῶν Ἐλευσινίων ὀστράκων, τὰ σπουδαιότερα τῶν ὁποίων ἐδημοσίευσεν ἡ Κ^α Παπασπυρίδου Καρούζου [2]. Εἰς τὸν τεχνίτην τοῦ Εὐχαρίδου ὁ Beazley ἀπέδωσε 39 ἀγγεῖα κατεσπαρμένα εἰς τὰ διάφορα Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς [3].

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐγράφησαν εἰς διάστημα ἀρκετὰ μακρόν, ἴσως δέκα πέντε ἐτῶν, εἰκονίζουσι δὲ τὴν τεχνικὴν ἐξέλιξιν τοῦ τεχνίτου. Τὸ ἀρχαιότερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ὁ κρατὴρ τοῦ Λούβρου (G 47) [4], ὁ ὁποῖος φέρει παράστασιν ἐφήβων ὁπλιζομένων καὶ ὁπλιτῶν τρεχόντων. Σχετικὴ σκληρότης καὶ δυσκαμψία χαρακτηρίζει τὸ σχέδιον, μεγαλυτέρα φροντὶς ἀφιεροῦται εἰς τὴν διακόσμησιν, ἢ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι σχεδὸν ἐλλείπουσι, αἱ μορφαὶ εἶναι ἀναιμικαὶ καὶ ἀσθενεῖς, ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν κλειστὸς καὶ ἡ κόρη πλησιέστερον πρὸς τὸ κέντρον. Ἡ ὅλη δὲ παράστασις περικλείεται ἐντὸς πλαισίου, σχηματιζομένου ὑπὸ κυματίου καὶ ὑπὸ ἀνθεμίων. Κατὰ τοῦτο ὁ τεχνίτης τοῦ Εὐχαρίδου ἀκολουθεῖ τὸν διδάσκαλόν του τὸν τεχνίτην τοῦ Νικοξένου, ὁ ὁποῖος πάντοτε περικλείει τὰς παραστάσεις του διὰ κυματίων [5]. Δὲν τὸν ἀκολουθεῖ ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν, διότι κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ὄλτου κλείει τὴν εἰκόνα κατὰ τὰ πλάγια δι' ἀνθεμίων καὶ οὐχὶ διὰ κυματίων [6].

Ἡ σκληρότης τοῦ σχεδίου κατὰ μικρὸν ἐλαττοῦται, σχεδὸν δὲ συγχρόνως πρὸς τὴν βελτίωσιν ταύτην παραλείπονται τὰ διάφορα κυμάτια τὰ πλαισιοῦντα τὰς παραστάσεις. Ἡ

1 Ἐν B. S. A., XVIII (1911-1912) σ. 217 ἑξ. καὶ πίν. XXV. Πρβλ. καὶ BS. A., XIX, (1912-1913). σελ. 245 ἑξ. J. B. Beazley, Attic Red Figured Vases in American Museums (=ARF - America), 45-47. Attische Vasenmaler des Rotfigurigen Stils (= A - V - R), 93 - 97. J. C. Hoppin, Handbook, I, 356 - 361. Pfuhl, I, 446.

2 Ἔ. ἀ. σ. 2 καὶ 33.

3 Beazley, A - V - R, 93 - 97.

4 Beazley, A - V - R, 9. Corpus Vasorum, France, Fasc. I (Louvre), III 1c, 1 - 1, 4, 9, 3 - 1,2 4,5, 14 - 2.

5 Βλ. B. S. A., XIX, (1912 - 1913), πίν. XVI - XIX.

6 Βλ. E. Buschor, ἔ. ἀ. σ. 153 καὶ εἰκ. 105 καὶ σ. 170.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

βαθμιαία παράλειψις τῶν διακοσμητικῶν τούτων κυματίων παρακολουθεῖ τόσον τὴν τεχνικὴν ἐξέλιξιν τοῦ τεχνίτου, ὥστε δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς χρονολογικῆς ἀκολουθίας τῶν ἔργων αὐτοῦ. Εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ εἰς τοὺς στάμνους τῆς Πετρουπόλεως καὶ τῆς Κοπενάγης, ἤτοι εἰς ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς τεχνοτροπίας των δύνανται νὰ καταταχθῶσι μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἔργων τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου, τὰ πλάγια κυμάτια παραλείπονται, αἱ δὲ μορφαὶ γράφονται ἐλευθέρως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ μόνον μεταξὺ δύο ὁριζοντίων κυματίων[1]. Τὸ κάτω κυμάτιον παραλείπεται εἰς ἔτι νεώτερον ἔργον τοῦ τεχνίτου, εἰς τὸν στάμνον τοῦ Würzburg[2]. Τὸ ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ στάμνου τούτου καὶ τοῦ Ἐλευσινίου κρατῆρος, γλωσσωτὸν κυμάτιον δὲν ἐκπληροῖ πλέον τὸν ἀρχικόν του σκοπόν, τὸ νὰ περιορίσῃ τὴν εἰκόνα ἀνωτάτω, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς ἁπλῆν διακόσμησιν, ἐνισχύουσαν τὸν σύνδεσμον δύο διαφόρων τμημάτων τοῦ ἀγγείου[3].

Αἱ παραστάσεις τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κρατῆρος δὲν περιορίζονται ὑπὸ κυματίων εἰς τὰ πλάγια καὶ κάτω. Αἱ μορφαὶ ἵστανται ἐλεύθεραι εἰς τὴν διακοσμουμένην ἐπιφάνειαν, ἔχουσιν ἐλαττωθῆ εἰς τὸ ἐλάχιστον, παρουσιάζουσι δὲ περισσοτέρας τεχνικὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰ νεώτερα ἔργα τοῦ τεχνίτου, ἢ πρὸς τὰ ἀρχαιότερα. Μετὰ βεβαιότητος λοιπὸν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὸν Ἐλευσινιακὸν κρατῆρα μεταξὺ τῶν νεωτέρων γνωστῶν ἔργων τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου. Ἐπειδὴ δὲ δύναται νὰ χρονολογηθῇ μετὰ σχετικῆς ἀκριβείας, ἢ μᾶλλον ἐπειδὴ γνωρίζομεν ὅτι κατεσκευάσθη καὶ διεκοσμήθη πρὸ τοῦ 479 π. Χ., ὁ κρατὴρ οὗτος οὐ μόνον προσθέτει εἰς τὰ διασωθέντα ἓν εἰσέτι ὡραῖον ἔργον ἐκ τοῦ χρωστῆρος τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου, ἀλλὰ παρέχει ἓν χρονικὸν ὅριον ὡρισμένον καὶ σαφὲς διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ τεχνίτου τούτου. Ὁ Ἐλευσινιακὸς κρατὴρ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ τεχνίτης τοῦ Εὐχαρίδου εἰργάζετο τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 479 π. Χ., καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὴν χρονολογίαν τὴν ὁποίαν ἐδέχθη ὁ Beazley πρὸ ἐτῶν, βασισθεὶς ἐπὶ τεχνικῶν στοιχείων[4]. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι νεώτερα εὑρήματα θὰ ὁρίσωσιν ἀσφαλέστερον καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ σταδίου τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου καὶ θὰ διαφωτίσωσι περισσότερον τὴν μορφὴν ἑνὸς τῶν καλῶν ἐργατῶν τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ.

Πανεπιστήμιον Illinois. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

1 Beazley, (ARF - America) 46 - 47, 27, 28. B. S. A., XVIII (1911 - 1912), X. Corpus Vasorum, Danemark, Fasc. 3 (Copenhague, Musee National), III 1, p 134.

2 Beazley, B. S. A., XVIII, πίν. XV καὶ σ. 225 - 226.

3 Βλ. καὶ Beazley, XIX, (1912 - 1913), σ. 239.

4 B. S. A., XVIII, (1911 - 1912), σ. 232. M. H. Swindler, Ancient Painting, 191 - 192.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ΦΡΑΓΚΟΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΓΛΥΠΤΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ὑπο ΑΝΔΡΕΟΥ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐλάχιστα εἶναι τὰ λείψανα, τὰ ὁποῖα ἀφῆκεν ἡ μακρὰ κυριαρχία τῶν Φράγκων ἐν Ἀθήναις. Ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, πλὴν τοῦ φραγκικοῦ ἴσως πύργου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι καὶ τοῖς Προπυλαίοις μεταρρυθμίσεων, περὶ ὧν ἄλλως οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος, διότι οὐδὲν πλέον διασῴζεται σήμερον, τὴν περίοδον ταύτην ἐνθυμίζουσιν ὀλίγα μόνον λείψανα τείχους κατὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ ἐπισκευαί τινες καὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν ἠρειπωμένην ἐκκλησίαν τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ εἰς τὴν Μονὴν Δαφνίου[1]. Εἰς ταῦτα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς ἐπισκευὰς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μαγκούτη, μνημείου ἀπὸ πολλοῦ ὡς γνωστὸν ἐξαφανισθέντος, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν σχεδὸν μόνον ἀπὸ τὰ σχέδια τοῦ Couchaud, ἅτινα ὅμως δὲν εἶναι ἀρκετὰ νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς πλήρως περὶ τῶν φραγκικῶν μετασκευῶν, τῶν γενομένων εἰς τὸ παλαιὸν βυζαντινὸν οἰκοδόμημα[2].

Ἔτι πενιχρότερα εἶναι τὰ λείψανα τῆς ζωγραφικῆς τῶν φραγκικῶν χρόνων. Τὸ μόνον ὁπωσδήποτε μὲ τὴν περίοδον ταύτην σχετιζόμενον μνημεῖον εἶναι ἡ τοιχογραφία τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης, ἡ προερχομένη ἐκ τοῦ κατεδαφισθέντος Ναοῦ τοῦ Προφ. Ἠλιοῦ, ἀποκειμένη δὲ νῦν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, καὶ ἧς ἄλλως ἡ μόνη σχέσις μὲ τὴν Φραγκοκρατίαν εἶναι τὰ ἑκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου δύο οἰκόσημα καὶ τὰ παρ' αὐτὰ τέσσαρα λατινικὰ γράμματα, ἀρχικὰ δύο οἰκογενειακῶν ὀνομάτων[3].

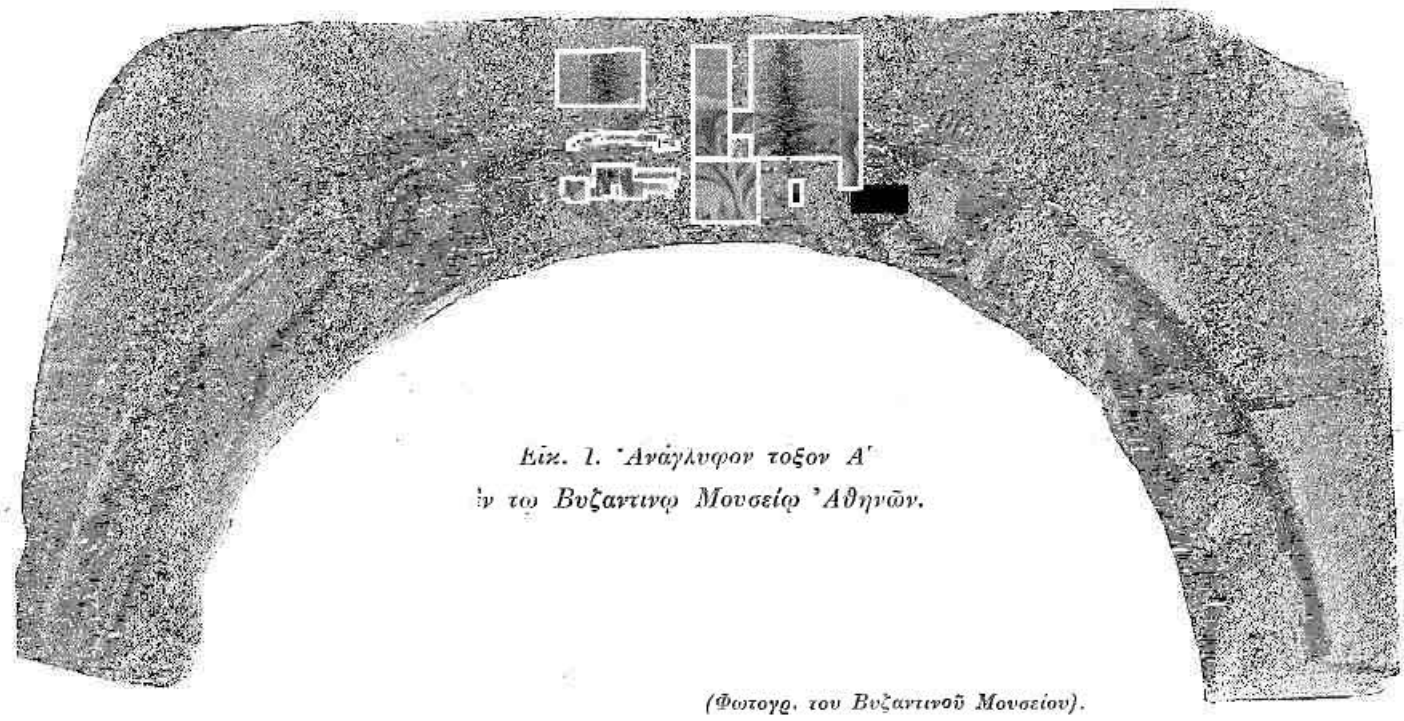
Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὴν γλυπτικήν. Ἐν Ἀθήναις διεσώθη σειρὰ ὅλη γλυπτῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας. Τῶν γλυπτῶν τούτων, τὰ ὁποῖα ἀπόκεινται νῦν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, τινὰ εἶναι ἤδη γνωστὰ καὶ πολὺς περὶ αὐτῶν ἔχει γίνη λόγος. Τὰ περισσότερα ὅμως παρέμειναν ἐντελῶς ἀνεξέταστα μέχρι τοῦδε. Ἡ παροῦσα διατριβὴ σκοπὸν ἔχει τὴν ἔκθεσιν τῶν πορισμάτων, τὰ ὁποῖα προέκυψαν καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην, ἣν τὰ μάλιστα διηυκόλυνεν ἡ φιλοφροσύνη τῆς Διευθύνσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τῶν ἀνεκδότων ἀναγλύφων, καὶ ἀπὸ τὴν ἐκ νέου ἐξέτασιν τῶν ἤδη γνωστῶν τοιούτων.

1 Διὰ τὰ μνημεῖα ταῦτα βλ. Εὑρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Τεύχ. Α', ὑπὸ Γ. Σωτηρίου, Ἀθῆναι, 1927, σ. 30 κ. ἑξ. 45. Τεύχ. Β', ὑπὸ Α. Ξυγγοπούλου, Ἀθῆναι, 1929, σ. 63, 85 κ. ἑξ. G. Millet, Le Monastere de Daphni, Paris, 1899 σ. 25 κ. ἑξ. Γ. Λαμπάκη, Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία τῆς Μονῆς Δαφνίου, Ἀθῆναι, 1889, σ. 109. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Μονὴ Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευάς, Ἀθῆναι, 1899, σ. 6.

2 Περὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτης βλ. A. Couchaud, Choix d'eglises byzantines en Grèce, Paris, 1842, πίν. 5-6. Πρβ. καὶ Εὑρετήριον, τεῦχ. Β' σ. 85 κ. ἑξ. Ἡ σκαφικὴ ἔρευνα, ἣν ἐσχάτως διενήργησα εἰς τὸν χῶρον, ὅπου ἔκειτο ἡ ἐκκλησία, ἔφερεν εἰς φῶς τὰ θεμέλια ὁλοκλήρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, διεπίστωσε δὲ ὅτι αἱ φραγκικαὶ μεταρρυθμίσεις εἶναι πολὺ μεγαλύτεραι παρ' ὅσον φαίνονται εἰς τὰ σχέδια τοῦ Couchaud. Ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῶν φραγκικῶν τούτων μετασκευῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἀνασκαφῆς τοῦ μνημείου.

3 Εὑρετήριον Τεῦχ. Β' σ. 87 κ. ἑξ. Δ. Καμπούρογλου, Ὁ Ἅγιος Ἠλίας τοῦ Σταροπαζάρου καὶ ἡ θυρεοκόσμητος τοιχογραφία του, Ἀθῆναι, 1923, (Μελέται καὶ Ἔρευναι) σ. 25 κ. ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

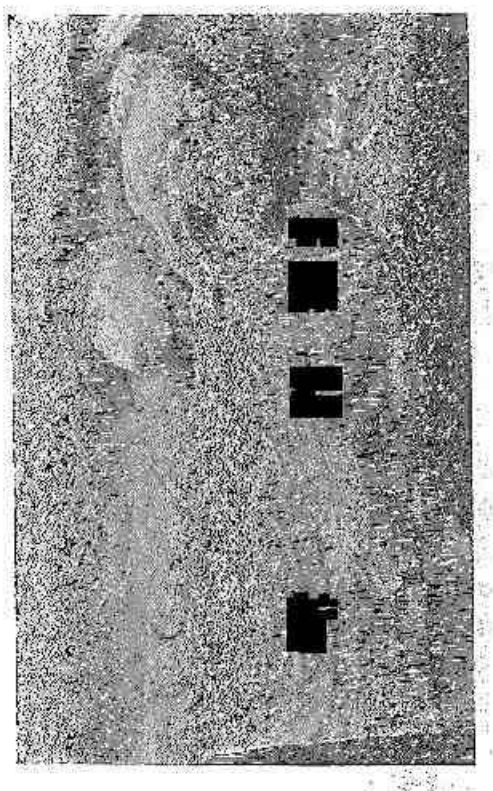
Εἰκ. 1. Ἀνάγλυφον τοξον Α'
ἐν τῳ Βυζαντινῳ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

(Φωτογρ. του Βυζαντινοῦ Μουσείου).

I

Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν γνωστῶν ἤδη τριῶν μαρμαρίνων τόξων, τὰ ὁποια, παρ' ὅλας τὰς εἰς αὐτὰ ἀφιερωθείσας ἐργασίας, χρήζουσι λεπτομερεστέρας ἀπ' ἀρχῆς ἐξετάσεως.

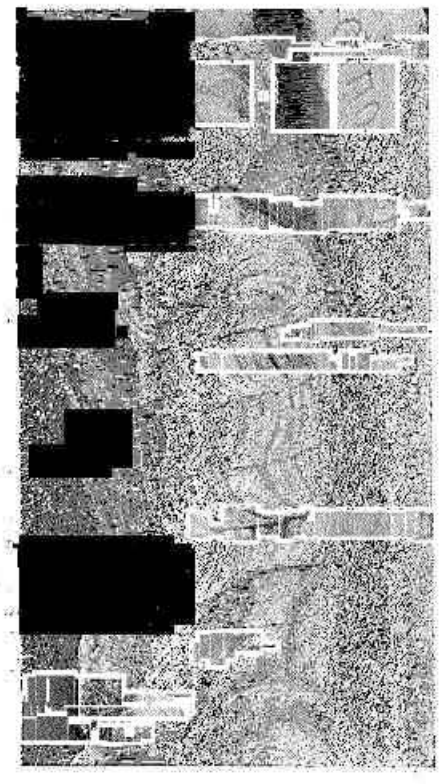
Α'. Ὀρθογώνιος πλὰξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (ὑψ. 1,00, μῆκ. 1,90, πάχ. 0,25) κεκομμένη εἰς τὸ κάτω αὐτῆς μέρος ὑπὸ μορφὴν τόξου (ἄνοιγμα 1,40×0,74), ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ

Εἰκ. 2. Οἱ Μάγοι ἐπὶ του τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 3. Ὁ Ἄγγελος ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 4. Ὁ Ποιμὴν ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 4. Τὸ ποίμνιον ἐπὶ του τόξου Α΄ (βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 6. Ὁ Ἰωσὴφ ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄ (βλ. εἰκ. 1).

ὁποίου εἶναι γεγλυμμέναι αἱ ἑξῆς μορφαί: ***(εἰκ. 1)***[1]. Εἰς τὸ ἀριστερὸν κάτω ἄκρον παρίστανται δύο ἄνδρες μὲ ποδήρεις μανδύας καὶ μακρὰν κόμην φέροντες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα. Ὁ πρὸς δεξιά, κρατεῖ διὰ τῶν χειρῶν, αἴτινες καλύπτονται ὑπὸ τοῦ μανδύου του, κιβωτίδιον ***(εἰκ. 2)***. Ὑπεράνω τούτων εἰκονίζεται ἄγγελος στρέφων τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν θεατὴν καὶ τείνων τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως ***(εἰκ. 3)***. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τόξου εὑρίσκονται τρεις τράγοι(;) μεταξὺ κλάδων συμμετρικῶς διατεταγμένων περὶ αὐτοὺς ***(εἰκ. 4)***. Τὸ δεξιὸν σκέλος τοῦ τόξου καταλαμβάνουσι δύο μορφαί. Ἄνω μεν ἀνὴρ παίζων ἄσκαυλον καὶ ἐνδεδυμένος δοράν, ἔχων δὲ καὶ τοὺς πόδας περιβεβλημένους μὲ ταινίας ἐξ ὁμοίας δορᾶς ***(εἰκ. 5)***. Κάτω δὲ τέλος τῆς μορφῆς ταύτης, παρίσταται ἄλλος ἀνὴρ καθήμενος καὶ φέρων τὴν δεξιὰν παρὰ τὸ πρόσωπον ***(εἰκ. 6)***. Τίνα τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα ἐξηγοῦσιν ἐπιγραφαὶ κεχαραγμέναι εἰς τὸ μέτωπον τοῦ τόξου καὶ ὑπεράνω ἑκάστου αὐτῶν. Οὕτω ἄνω τῶν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον δύο μορφῶν:

ΟΙ ΜΑΓΙ ΤΑ ΔΩΡΑ

1 Περιγραφαὶ καὶ ἀπεικονίσεις: H. Kehrer. Die heiligen drei Konige in Literatur und Kunst. Leipzig, 1909, II σ. 13, εἰκ. 84-85. L. Brehier, Etudes sur l'histoire de la sculpture byzantine, ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques, Nouv. Serie, Fasc. 3. Paris, 1911. σ. 91, πίν. XXII, 2. Τοῦ αὐτοῦ, Nouvelles recherches sur l'histoire de la sculpture byzantine, ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques, Nouv. Serie, Fasc. 9, Paris, 1913, σ. 30, πίν. XI, 19. Του αὐτοῦ, Les voussures à personnages sculptés du Musee d'Athenes, ἐν Melanges G. Schlumberger, Paris, 1924, σ. 425 κ. ἑξ. πίν. XXVI, 1. Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἔκδ. 1η, Ἀθῆναι, 1924, σ. 37 κ. ἑξ. εἰκ. 17, ἔκδ. 2α, Ἀθῆναι, 1931, σ. 43, ἀριθ. 155. G. Sotiriou, Guide du Musee Byzantin d'Athenes. Edit. française, par O. Merlier., Athenes. 1932, εἰκ. 24 Α.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἄνω τοῦ ἀγγέλου:

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ ΤΟΝ ΥΜΝΟΝ

Ὑπὲρ τὴν διὰ δέρματος ἐνδεδυμένην μορφήν:

ΟΙ ΠΟΙΜΕΝΕΣ ΤΟ ΘΑΥΜΑ

Καὶ τέλος, παρὰ τὸν εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον καθήμενον ἄνδρα:

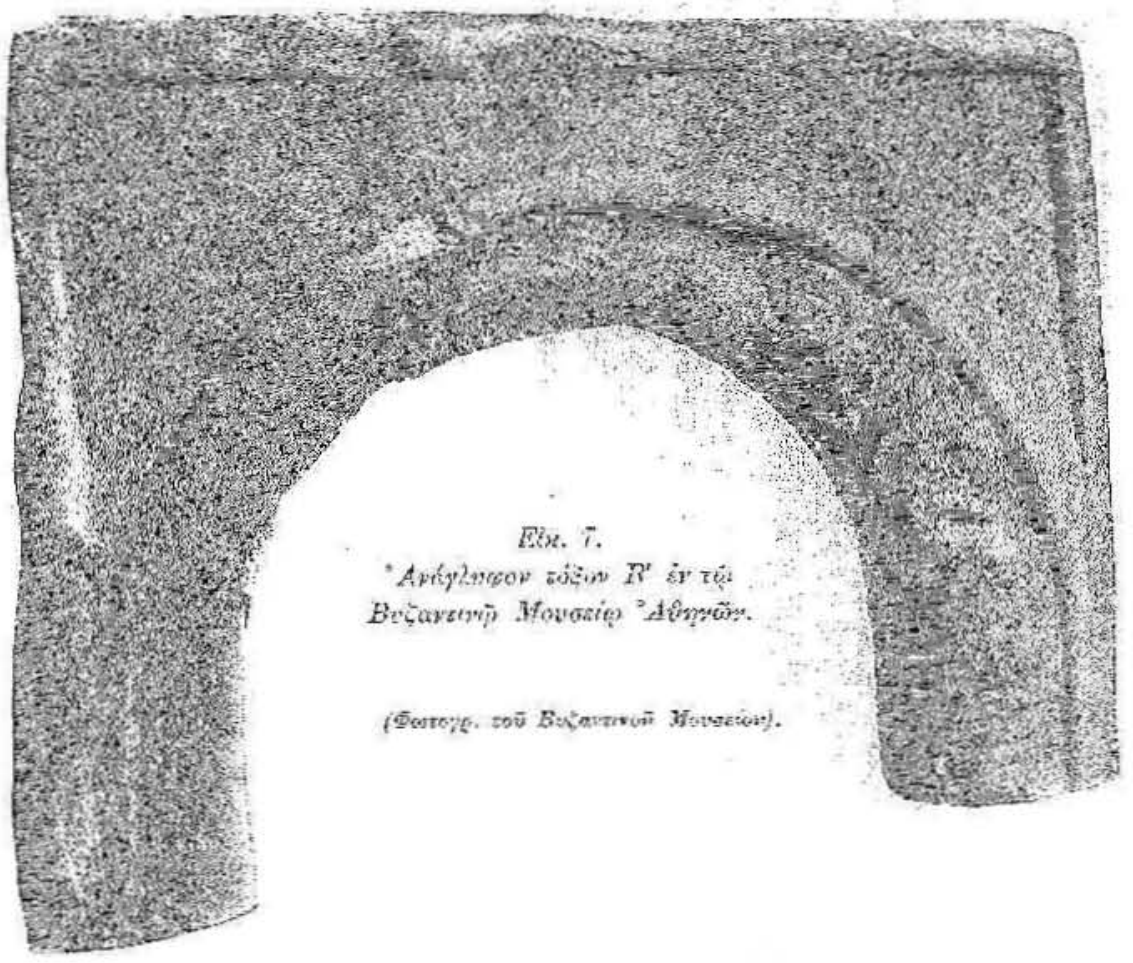
ΙΩΣΗΦ

Β′ Ὁμοία πλάξ, ἧς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον ἐλλιπές. (Ὕψ. 0,95, μῆκ. 1,23 πάχ. 0,25, ἄνοιγμα τόξου 0,85×0,61) ***(εἰκ. 7)***[1]. Εἰς τὴν κορυφὴν εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς, ***(εἰκ. 8)*** εὐδιάκριτος ἐκ τοῦ σταυροφόρου αὐτοῦ φωτοστεφάνου, διευθυνόμενος πρὸς δεξιὰ καὶ φέρων εἰς τὴν ἀριστερὰν σταυρὸν μὲ διπλῆν ὁριζοντίαν κεραίαν, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς κρατῶν ἐκ τῆς ὑπερμέτρως μακρᾶς χειρὸς μορφὴν ἐξερχομένην ἐκ κατασκευάσματος ἐν εἴδει βάσεως κοσμουμένης κατὰ τὸ ἄνω αὐτῆς μέρος ὑπὸ σειρᾶς ἡμικυκλίων ***(εἰκ. 9)***. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ εὑρίσκονται διεσπαρμένα κλεῖθρα καὶ σύρται. Τέλος κατὰ τὸ ἀριστερὸν τεθραυσμένον σκέλος τοῦ τόξου διασῴζονται λείψανα μορφῆς, ἧς διακρίνεται ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ ἄκραι χεῖρες τεινόμεναι εἰς σχῆμα δεήσεως ***(εἰκ. 10)***. Τὸ μέτωπον τοῦ τόξου, περιβάλλεται ὑπὸ ἡμικυλινδρικοῦ προεξέχοντος πλαισίου, ἡ δὲ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου περικλειομένη ἐπιφάνεια τῆς πλακὸς εἶναι σχεδὸν ἀκατέργαστος.

Γ′ Ὁμοία πλάξ, τεθραυσμένη κατ᾽ ἀμφότερα τὰ ἄκρα, (μῆκ. 1,22, μεγαλύτερον ὕψος

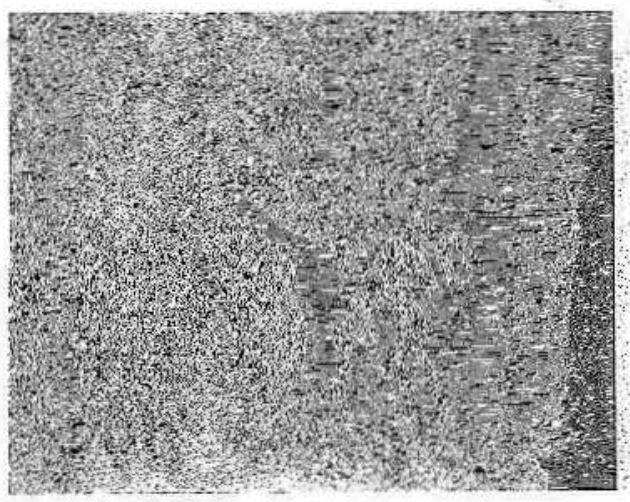
1 Περιγραφαὶ καὶ ἀπεικονίσεις: Bréhier, Etudes 91. Nouv. recherches 30, πίν. X, 18. Melanges Schlumberger 426, πίν. XXVI. 2. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἔκδ. 1η, σ. 37 κ. ἑξ. εἰκ. 17, ἔκδ. 2α, σ. 43, ἀριθ. 152.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

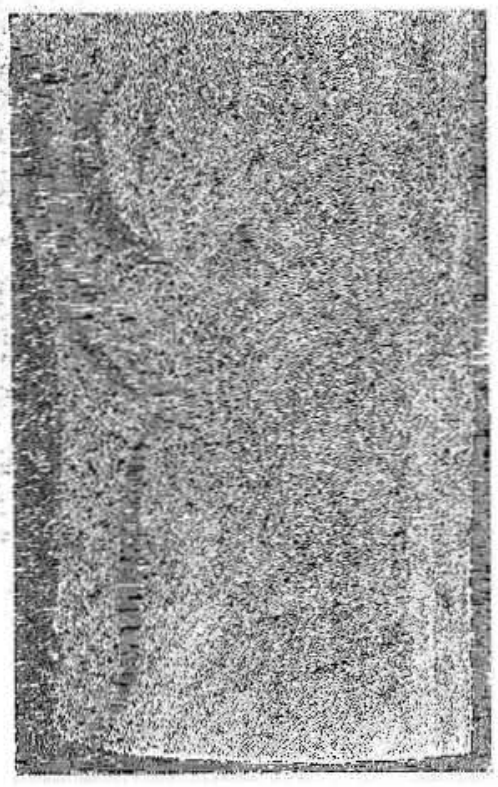

Εἰκ. 7.
Ἀνάγλυφον τάξου Β' ἐν τῷ
Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

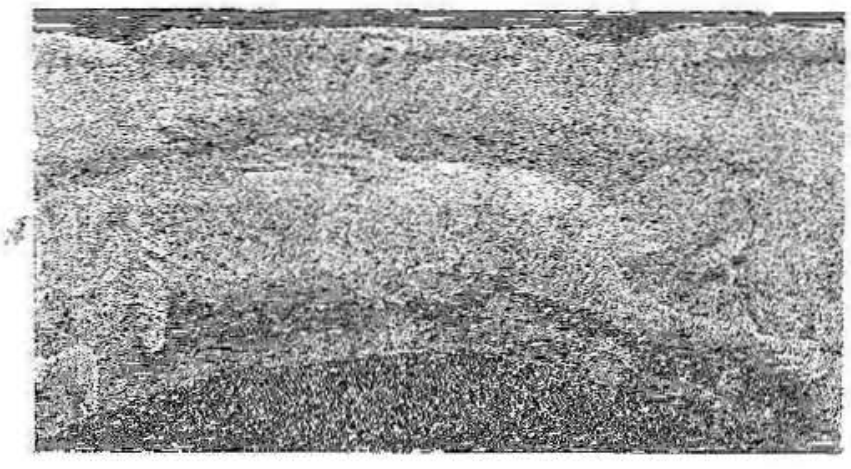
(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

Εἰκ. 10. Ἡ Εὔα ἐπὶ τοῦ τοίχου Β'
(πρβ. εἰκ. 7).

Εἰκ. 9. Ὁ Ἀδὰμ ἐπὶ τοῦ τοίχου Β'
(βλ. εἰκ. 7).

Εἰκ. 8. Ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ τοίχου Β'
(βλ. εἰκ. 7).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

0,72, πάχ. 0,24) ***(εἰκ. 11)***[1]. Ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς πλακὸς ταύτης εἰκονίζονται τρεῖς μορφαί. Ἀριστερᾶ διασῴζεται τὸ ἄνω σῶμα ἀνδρὸς ἀγενείου μετὰ φωτοστεφάνου φέροντος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμια καὶ τείνοντος τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως ***(εἰκ. 12)***. Ἄνω αὐτοῦ παρίσταται ἀνὴρ γενειοφόρος, μετὰ φωτοστεφάνου καὶ στέμματος, τείνων τὴν δεξιάν, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν εἰλητάριον ἀνεπτυγμένον. Οἱ πόδες τῆς μορφῆς ταύτης, ἀπὸ τῶν γονάτων περίπου, κρύπτονται ἐντὸς ὀρθογωνίου κατασκευάσματος ἰσοδομικῶς ἐκτισμένου ***(εἰκ. 13)***. Τέλος κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον σῴζεται κεφαλὴ ἀνδρὸς κατ' ἐνώπιον μετὰ φωτοστεφάνου, φέροντος μακρὰν κόμην καὶ πώγωνα ***(εἰκ. 14)***. Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα ἐξηγοῦσιν ἐπιγραφαί, χαραγμέναι ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ τόξου.

Πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος:

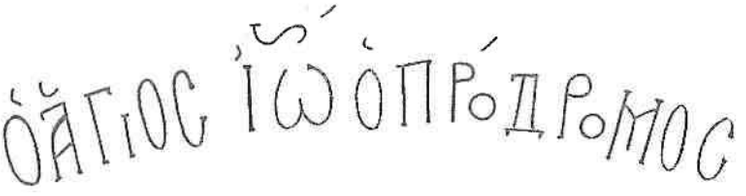
Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΣΟΛΟΜΟΝ

Εἰς τὸ μέσον περίπου:

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΔΑΒΗΔ

Κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον:

Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(άννης) Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ

Ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὰ τρία ταῦτα τόξα.

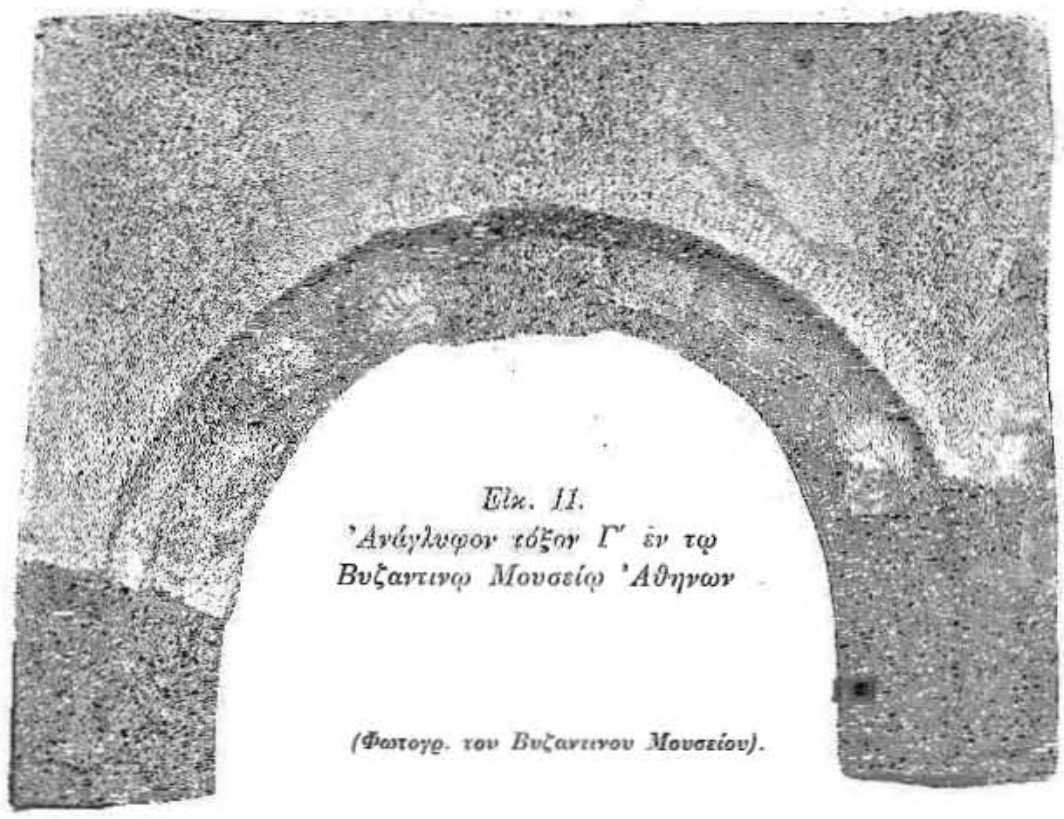
Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ τόξον Α΄ (εἰκ. 1) παρετήρησαν ἤδη, ὅτι αἱ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφαί, ἔχουσι ληφθῆ ἐξ ἑνὸς στιχηροῦ ἰδιομέλου, ψαλλομένου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑσπερινοῦ

1 Περιγραφαὶ καὶ ἀπεικονίσεις: Brehier, Etudes 91, Nouv. recherches 30. Mel. Schlumberger 427. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἔκδ. 1η σ. 37 κ. ἑξ. εἰκ. 17, ἔκδ. 2α. σ. 43, ἀριθ. 152. Ἐπὶ τῆς ἀρισιερᾶς στενῆς πλευρᾶς τῆς πλακὸς σώζονται λείψανα ἀρχαίας ἐπιγραφῆς ἐχούσης ὡς ἑξῆς:

[Γ]ΝΑΙΟΝ ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ
[Λ]ΕΝΤΛΟΝ
[ΕΥΕΡΓΕΣ]ΙΑΣ ΕΝΕΚΑ

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἔχει ἤδη πολλάκις δημοσιευθῆ. βλ. I. G. 3, 1, ἀριθ. 585. Ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος τὸ τόξον, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή, εὑρίσκετο ἐντετοιχισμένον εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Μητροπολίτου, ὅπου εἶδε καὶ ἀντέγραψεν αὐτὴν ὁ E. Dodwell, A classical and topografical tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806, London, 1819, I, 380. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ κατοικία τοῦ Μητροπολίτου εὑρίσκετο εἰς τὸν περίβολον τῆς Παναγίας Γοργοεπηκόου (Ἁγ. Ἐλευθερίου) βλ. Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ΙΙ, 275 καὶ ἑξ. Ἀργότερον τὸ μάρμαρον τοῦτο εὑρίσκετο ἔμπροσθεν τοῦ Θησείου. Βλ. I. G. ἔνθ' ἀν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 11.
Ἀνάγλυφον τόξον Γ' ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν

(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

Εἰκ. 12.
Ὁ Προφ. Σολομὼν ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' (βλ. εἰκ. 11).

Εἰκ. 13. Ὁ Προφ. Δαβὶδ ἐπὶ του τόξου Γ' (βλ. εἰκ. 11).

Εἰκ. 13.
Ὁ Πρόδρομος ἐπὶ του τόξου Γ' (βλ. εἰκ. 11).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, καὶ ἔχοντος οὕτω: «*Τί σοι προσενέγκωμεν Χριστέ, ὅτι ὤφθης ἐπὶ γῆς ὡς ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς; Ἕκαστον γὰρ τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων, τὴν εὐχαριστίαν σοι προσάγει· οἱ Ἄγγελοι τὸν ὕμνον, οἱ οὐρανοὶ τὸν ἀστέρα, οἱ Μάγοι τὰ δῶρα, οἱ Ποιμένες τὸ θαῦμα, ἡ Γῆ τὸ σπήλαιον, ἡ Ἔρημος τὴν Φάτνην, ἡμεῖς δὲ Μητέρα Παρθένον. Ὁ πρὸ αἰώνων Θεὸς ἐλέησον ἡμᾶς*» [1].

Τὸ στιχηρὸν τοῦτο ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις διὰ τὴν δημιουργίαν ἰδιαιτέρας εἰκονογραφικῆς συνθέσεως, ἥτις εἰκονίζεται κατὰ δύο τρόπους, ὁτὲ μὲ τὴν Θεοτόκον καθημένην ἐπὶ θρόνου καὶ κρατοῦσαν τὸ βρέφος, ὁτὲ δὲ μὲ ταύτην ἐξηπλωμένην [2]. Ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος, ἐνωρὶς ἤδη, συνεχωνεύθη μὲ τὴν συνήθη παράστασιν τῆς Γεννήσεως καὶ πολλάκις ἀντικαθιστᾷ ταύτην εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Δωδεκαόρτου ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῶν ναῶν [3]. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην κατηγορίαν ἀνήκει καὶ τὸ ἡμέτερον τόξον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν τμῆμα μόνον τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐξ ἧς ἐλλείπουσι τὰ δύο κυριώτερα πρόσωπα, ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἰησοῦς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι λίαν χρήσιμον διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ τόξου. Τοῦτο, ὡς ἤδη παρετηρήθη, ἦτο προσηλωμένον ἐπὶ τοίχου καὶ ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον διὰ μίαν εἰκόνα (ψηφιδωτὸν ἢ μᾶλλον τοιχογραφίαν) τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου [4]. Ὅτι δὲ κάτωθεν τοῦ τόξου τούτου ἡ Θεοτόκος παρίστατο ἐξηπλωμένη, ὅπως εἰς τὰς συνήθεις παραστάσεις τῆς Γεννήσεως, δεικνύει ἡ ἐπὶ τοῦ τόξου παρουσία τοῦ Ἰωσήφ, ὡς ἤδη παρετήρησεν ὁ Millet (Iconographie de l'Evangile 168 κ. ἑξ.). Τοῦτο εἶχεν ἤδη εἰκάσει καὶ ὁ Strzygowski (ἔνθ' ἀν.), ὅστις ἐνόμισε μάλιστα, ὅτι κάτω τοῦ τόξου θὰ εὑρίσκετο ἡ ἐπίσης ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ ἀποκειμένη ἀνάγλυφος πλάξ, περὶ ἧς κατωτέρω θὰ γίνῃ εὐρύτερος λόγος, ἡ παριστάνουσα τὴν Θεοτόκον ἐξηπλωμένην καὶ παρ' αὐτὴν τὸ βρέφος (εἰκ. 18). Ἡ εἰκασία ὅμως αὕτη δὲν εἶναι πολὺ πιθανή, ὡς δεικνύουν αἱ διαστάσεις τοῦ ἀναγλύφου τούτου, αἵτινες οὐδόλως συμφωνοῦν πρὸς τὸ ἄνοιγμα τοῦ τόξου.

Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἡ παράστασις τῆς Γεννήσεως, ἧς μέρος ἀπετέλει τὸ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον τόξον, ἀνήκει εἰς τὸν τύπον, ὅστις ἤδη ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ἀντικαθιστᾷ συχνάκις ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῶν ναῶν τὴν εἰκόνα τῆς Γεννήσεως ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ Δωδεκαόρτου, εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς. Δυνάμεθα δηλαδὴ νομίζω νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ τόξον μὲ τὴν ὑπ' αὐτοῦ περιβαλλομένην γραπτὴν ἢ ψηφιδωτὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ, δὲν ἦτο μεμονωμένον ἐν τῷ ναῷ ἐν τῷ ὁποίῳ εὑρίσκετο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰς ἀπεικονίσεις τοῦ στιχηροῦ τῶν Χριστουγέννων, τὰς ἀκολουθούσας τὸν πρῶτον τύπον, μὲ τὴν Θεοτόκον δηλαδὴ καθημένην ἐπὶ θρόνου καὶ βαστάζουσαν τὸν Ἰησοῦν [5], ἀλλ' ἀπετέλει μέρος σειρᾶς ὅλης ὁμοίων τόξων στεγαζόντων καὶ τὰς λοιπὰς σκηνὰς τοῦ Δωδεκαόρτου.

1 Brehier, ἐν Melanges Schlumberger, 426. βλ. καὶ Strzygowski ἐν B. Z. IV, 1895, 604.

2 G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile, Paris, 1916, σ. 163 κ. ἑξ.

3 Ὄμορφη Ἐκκλησία Αἰγίνης: Γ. Σωτηρίου ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ΙΙ, 1925, σ. 254 κ. ἑξ. εἰκ. 11. Βροντόχιον Μυστρᾶ: G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910 πίν. 95. 8.

4 Brehier, ἐν Mel. Schlumberger, 428.

5 Βλ. μεταξὺ ἄλλων παραδειγμάτων: Rev. Archeologique 1908 I, σ. 188, εἰκ. 13 (Ἅγ. Κλήμης Ἀχρίδος). Millet, Iconographie σ. 166, εἰκ. 121 (Ραβάνιτσα ἐν Σερβίᾳ). Vl. Petkovic, La peinture serbe du Moyen-Age, I, Beograd, 1930, πίν. 31 b (Ζίτσα ἐν Σερβίᾳ). Ἅγιον Ὄρος: G. Millet, Monuments de l'Athos, I. Les Peintures, Paris, 1927, πίν. 104, 3 (Τράπεζα Μ. Χελανδαρίου) 210, 1 (Τρ. Μ. Διονυσίου), 250, 1 (Ἐξωνάρθηξ Μ. Δοχειαρίου).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ὅτι μία τοιαύτη διακόσμησις δὲν ἦτο ἴσως ἐντελῶς ἀσυνήθης κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἀποδεικνύει νομίζω μία σειρὰ ἐλεφαντίνων ἀναγλύφων, εἰς τὰ ὁποια ἡ παράστασις στεγάζεται κάτωθεν τόξου βασταζομένου ὑπὸ κιόνων[1]. Ὅτι δὲ τὰ ἐλεφάντινα ταῦτα ἀνάγλυφα, ἀντιγράφουσι διακοσμήσεις ἐκκλησιῶν, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁμοίαν διάταξιν εὑρίσκομεν καὶ εἰς μικρογραφίας χειρογράφων[2], ἀλλὰ καὶ εἰς τοιχογραφίας[3]. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι αἱ οὕτω ὑπὸ τόξων στεγαζόμεναι παραστάσεις ἀνήκουσι πᾶσαι εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Δωδεκαόρτου. Νομίζω πολὺ πιθανὸν ὅτι τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι μακρυνὴ ἀνάμνησις τοιούτων τόξων ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ναῶν, τῶν ὁποίων μοναδικὸν ἴσως λείψανον εἶναι τὸ ὑπὸ μελέτην μαρμάρινον τόξον. Βεβαίως τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διακοσμήσεως δὲν εἶναι σύνηθες καὶ ἡ ἐνταυθα ἐκτιθεμένη γνώμη θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ φανῇ οὐχὶ πιθανή, ἂν δὲν εἴχομεν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀνάγλυφον τόξον, τοῦ ὁποίου ἀνάλογον παράδειγμα, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, δὲν διεσώθη ἐπὶ ἄλλου μνημείου, πλὴν ἴσως τοῦ γνωστοῦ τμήματος μαρμαρίνου τόξου, τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἰκονίζοντος προτομὰς ἀποστόλων καὶ κατὰ τὴν γωνίαν ἄγγελον[4]. Τὸ τόξον τοῦτο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀσφαλῶς δὲν εἰκονίζεται ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, ὡς εἶκασεν ὁ Bréhier, (ἔνθ' ἀν. 90. Βλ. καὶ BZ XXI, 1912, σ. 357), εἶναι τὸ μόνον γλυπτὸν τὸ παρουσιάζον ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸ ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον.

Τὸ τόξον Β΄ (εἰκ. 7), ὡς ἤδη παρετήρησαν πάντες οἱ περιγράψαντες αὐτό, παριστάνει τὴν εἰς Ἅδου κάθοδον (Ἀνάστασιν) τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν σύρει ἐκ τῆς χειρὸς ὁ Ἰησοῦς (εἰκ. 9), εἶναι φανερὸν ὅτι εἰκονίζει τὸν Ἀδάμ· τὸ κατασκεύασμα, ἐξ οὗ ἐξέρχεται οὗτος, εἶναι ἡ σαρκοφάγος, ἡ δὲ κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον ἐν στάσει δεήσεως ἡμικατεστραμμένη μορφὴ (εἰκ. 10), παριστᾷ ἀναμφιβόλως τὴν Εὔαν. Ἀλλὰ ἡ παράστασις βεβαίως δὲν εἶναι πλήρης, καθ' ὅσον ἐλλείπουσι καὶ ἄλλα τινὰ πρόσωπα. Καὶ πρῶτον ἡ ὑπὸ μορφὴν γέροντος ἀπεικόνισις τοῦ Σατανᾶ (ἢ τοῦ Ἅδου), ὃν παρίσταται πατῶν ὁ Ἰησοῦς[5]. Τὸ πρόσωπον ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι ἀπαραίτητον, ὡς δεικνύει σειρὰ ὅλη παραστάσεων τῆς Ἀναστάσεως, ὅπου τοῦτο δὲν εἰκονίζεται[6]. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τρεῖς ἄλλας μορφάς, αἵτινες οὐδέποτε παραλείπονται ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῆς Ἀναστάσεως, ἀποτελοῦσαι τὰ κυριώτερα πρόσωπα τῆς ἀποκρύφου διηγήσεως τοῦ Νικοδήμου[7], εἶναι δὲ αὗται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ οἱ Προφῆται Σολομὼν καὶ Δαβίδ. Ἀλλὰ τὰ τρία ταῦτα πρόσωπα εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ τόξου Γ΄ (εἰκ. 11), μαρτυρούμενα καὶ ἐκ τῶν ἐπ' αὐτοῦ

1 G. Schlumberger. L'Epopee byzantine I 633 (Κοίμησις) II 13 (Σταύρωσις), III 89 (Σταύρωσις). O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst. σ. 612, εἰκ. 529 (Βαϊοφόρος).

2 H. Omont, Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliotheque Nationale, 2α ἔκδ. Paris, 1929 πίν. XCVIII, 1 (Πεντηκοστή).

3 Ἐκκλησία Βατσκόβου ἐν Βουλγαρίᾳ: A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris, 1928, (Orient et Byzance I) σ. 58 κ. ἑξ. εἰκ. 10 - 12, 16, πίν. IV.

4 Bréhier, Etudes πίν. XXI, 2.

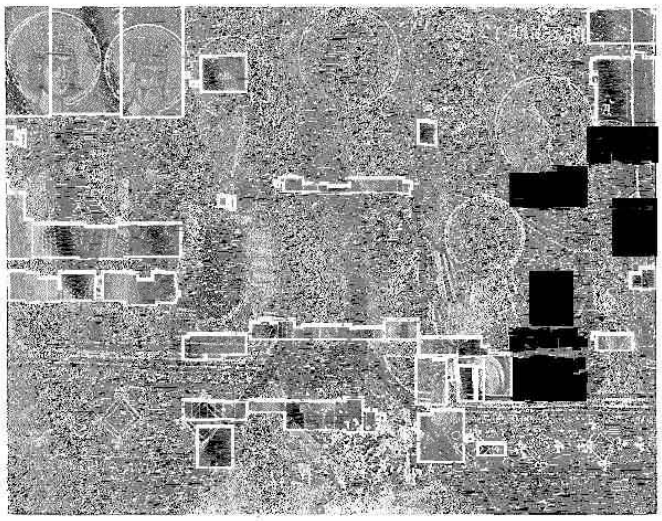
5 Βλ. G. Millet ἐν Monuments Piot, 1896, σ. 206 κ. ἑξ. O. Dalton, Byzantine art and archaeology, Oxford, 1911, 662, 679. E. Diez - O. Demus, Byzantine mosaics in Greece: Daphni and Hosios Lucas, Cambridge Massachusetts, 1931, 69 κ. ἑξ.

6 Βλ. μεταξὺ πλείστων παραδειγμάτων: Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2α ἔκδ. Paris 1925 - 6, σ. 511, εἰκ. 243 (ψηφιδ. Ὁσίου Λουκᾶ) σ. 564, εἰκ. 268 (φορητὴ ψηφιδ. εἰκ. ἐν Museo del Duomo τῆς Φλωρεντίας) Dalton, ἔνθ' ἀν. σ. 240, εἰκ. 149 (ἀνάγλυφον ἐκ στεατίτου ἐν Τολέδῳ) [H. Omont]. Evangiles avec peintures byzantines du XIe siecle, Paris [1908] πίν. 52, 89, 181. (μικρογραφίαι τοῦ Κωδ. Parisinus gr. 74) Βλ. καὶ Millet ἐν Mon. Piot 208.

7 C. Tischendorf, Evangelia apocrypha, 324 κ. ἑξ. βλ. καὶ Millet ἔνθ' ἀν. 208.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἐπιγραφῶν. Καὶ θὰ ἠδύνατο βεβαίως τοῦτο νὰ θεωρηθῇ, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὡς ἁπλῆ σύμπτωσις, ἂν δὲν ὑπῆρχον λεπτομέρειαί τινες οὐδεμίαν ἀφήνουσαι ἀμφιβολίαν, ὡς τοὐλάχιστον νομίζω, περὶ τῆς εἰκονογραφικῆς σχέσεως τῶν δύο τόξων Β΄ καὶ Γ΄. Πράγματι, ὡς εἴδομεν, οἱ πόδες τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ΄ κρύπτονται ἐντὸς ἰσοδομικῶς ἐκτισμένου κατασκευάσματος (εἰκ. 13). Τοῦτο ὁ Brehier (Mélanges Schlumberger σ. 427) ἐξήγησεν ὡς τὸν Ναὸν τοῦ Σολομῶντος. Ἡ τοιαύτη ὅμως ἑρμηνεία δὲν εἶναι πιθανή, διότι ἂν τὸ κατασκεύασμα τοῦτο εἰκόνιζε τὸν Ναόν, θὰ ἦτο πολὺ φυσικώτερον νὰ παρίσταται ἐξερχόμενος αὐτοῦ, πολὺ μᾶλλον ὁ ἐπίσης ἐπὶ τοῦ τόξου εἰκονιζόμενος Σολομῶν. Τὸ ἰσοδομικὸν τοῦτο κατασκεύασμα παριστᾷ σαρκοφάγον. Εἰς πάσας τὰς γνωστὰς παραστάσεις τῆς Ἀναστάσεως ὁ Πρόδρομος, ὁ Σολομῶν καὶ ὁ Δαβίδ, εἰκονίζονται πράγματι ἐξερχόμενοι σαρκοφάγων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁτὲ μὲν εὑρίσκονται ἀκόμη οἱ πόδες των, ὅπως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν[1], ὁτὲ εἰκονίζονται ἐντὸς αὐτῶν μέχρι τῆς ὀσφύος[2], ὁτὲ δὲ τέλος καὶ μέχρι τοῦ στήθους ἀκόμη[3]. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ σαρκοφάγος αὕτη εἰκονίζεται συνήθως μαρμαρίνη, ἁπλῆ ἢ μετὰ γλυφῶν, ὅτι ὅμως ἠδύνατο νὰ παρίσταται καὶ κτιστὴ δεικνύει ἡ σαρκοφάγος, ἐξ' ἧς ἐξέρχεται ὁ Ἀδὰμ ἐπὶ τοῦ ἐλεφαντίνου καλύμματος εὐαγγελίου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου[4].

Εἰκ. 15. Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία τῆς Ὁμορφης Ἐκκλησίας ἐν Αἰγίνῃ.

Ποία δὲ περίπου ἦτο ἡ μορφὴ τοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ κατασκευάσαντες τὰ τόξα ταῦτα, δεικνύει νομίζω ἡ ἐνταῦθα παρατιθεμένη παράστασις τῆς Ἀναστάσεως, εὑρισκομένη μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1289 χρονολογουμένων τοιχογραφιῶν τῆς Ὁμορφης Ἐκκλησιᾶς ἐν Αἰγίνῃ[5] ***(εἰκ. 15)***. Ἡ σύγκρισις πράγματι τῆς τοιχογραφίας ταύτης πρὸς τὰ ὑπὸ μελέτην δύο τόξα, δεικνύει τὰς ὑπαρχούσας πολλὰς ὁμοιότητας. Οἱ κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον εἰκονιζόμενοι Προφῆται Σολομῶν, Δαβὶδ καὶ ὁ Πρόδρομος,

1 Diehl. ἔνθ' ἀν. σ. 511, εἰκ. 243 (Ὅσ. Λουκᾶς) A. Orlandos, Monuments byzantins de Chios, Athènes, 1930, πίν. 19 (Νέα Μονὴ Χίου) Dalton ἔνθ' ἀν. σ. 675, εἰκ. 427 (Torcello) Petkovic, ἔνθ' ἀν. πίν. 18α (Σοπότσανι ἐν Σερβίᾳ).

2 Dalton, ἔνθ' ἀν. σ. 254, εἰκ. 157 (Κώδ. Harley 1810 ἐν τῷ Βρεττ. Μουσείῳ) Th. Wiegand. Milet III, 1: Der Latmos, Berlin, 1913, πίν. VII, 2.

3 G. de Jerphanion, Les Eglises rupestres de Cappadoce, 1er album. Paris, 1925, πίν. 34. 1, 41. 4, 66. 2. F. Macler, Miniatures armeniennes, Paris, 1919, πίν. XIII, 25 (Κώδ. ἀρμενικὸς 362 G ἐν Etchmiadjin).

4 Εἰκών παρὰ Schlumberger, L'Epopee byzantine, II, 101.

5 Περιγραφὴ καὶ μερικὴ ἀπεικόνισις ὑπὸ Γ. Σωτηρίου, ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ΙΙ, 1925, 262 κ. ἑξ. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. σ. 245 καὶ A. Schneider, αὐτόθι, VI, 1929, 398.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τῶν ὁποίων οἱ ἄκροι πόδες κρύπτονται ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου, παρουσιάζουσι καὶ κατὰ τὴν στάσιν, καὶ κατὰ τὴν μορφὴν πλείστας ἀναλογίας πρὸς τὰς ὁμοίας μορφὰς τοῦ τόξου Γ΄. (εἰκ. 11). Ἐπίσης ὁ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς τοιχογραφίας εὑρισκόμενος Ἀδάμ, ὃν σύρει ἐκ τῆς χειρὸς ὁ Ἰησοῦς, εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογος πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου τόξου Β΄. (εἰκ. 9) μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς λεπτομερείας τοῦ ἔξω τῆς σαρκοφάγου εὑρισκομένου ἑνὸς αὐτοῦ ποδὸς ὅπως ἐπίσης καὶ τῆς διακοσμήσεως τοῦ χείλους τῆς σαρκοφάγου ταύτης.

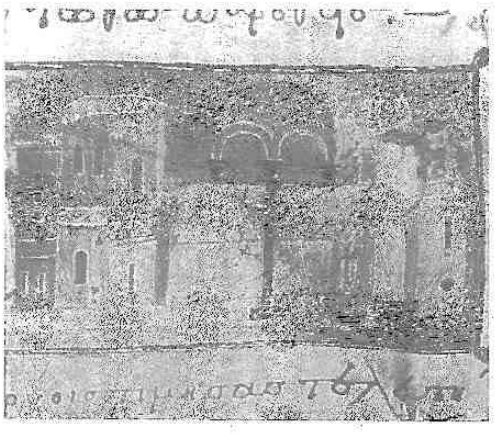
Ἐκ τῶν ἡμετέρων τόξων ἐλλείπουσι δύο ἀκόμη πρόσωπα, εὑρισκόμενα εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Ὁμορφης Ἐκκλησιᾶς, ἡ προσωποποίησις τοῦ Ἅδου, ὃν πατεῖ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ὁ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον εἰκονιζόμενος Δίκαιος Ἄβελ. Τὰ πρόσωπα ὅμως ταῦτα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν, συχνὰ παραλείπονται, ἐλλείψει ἰδίᾳ χώρου, ὅπως φαίνεται ὅτι συμβαίνει καὶ διὰ τὰ ὑπὸ μελέτην τόξα.

Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι αἱ τρεῖς μορφαὶ τοῦ τόξου Γ΄ ἀνήκουσιν εἰς τὴν παράστασιν τῆς Ἀναστάσεως, τὴν εἰκονιζομένην ἐπὶ τοῦ τόξου Β΄. Κατὰ συνέπειαν τὰ δύο ταῦτα τόξα ἀπετέλουν ποτὲ τμήματα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου. Τίς ὅμως ὁ προορισμὸς αὐτῶν; Ὁ Brehier (Mel. Schlumberger 428), θεωρῶν τὰ δύο ταῦτα τόξα Β΄ καὶ Γ΄ χρήσεως ἀναλόγου πρὸς τὸ Α΄, ὑπέθεσεν ὅτι πιθανὸν τὸ μὲν τόξον Β΄ νὰ ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον εἰς εἰκόνα τινὰ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Παθῶν, τὸ δὲ τόξον 1΄΄ ὅτι ἐστέγαζεν ἴσως εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ ἢ τῆς Θεοτόκου. Ἀλλά, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶχεν ἀποδειχθῇ ἡ σχέσις, ἡ συνδέουσα τὰ τόξα Β΄ καὶ Γ΄, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρήσῃ τις ταῦτα χρήσεως ὁμοίας πρὸς τὸ Α΄, διότι μεταξὺ ἐκείνων καὶ αὐτοῦ ὑπάρχει μία οὐσιώδης διαφορά. Τὸ τόξον δηλαδὴ Α΄ ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον εἰς τὰς κυρίας μορφὰς τῆς παραστάσεως, τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Ἰησοῦν, ἐπ᾽ αὐτοῦ δὲ εἰκονίζονται τὰ δευτερεύοντα μόνον πρόσωπα τῆς συνθέσεως. Ἀπεναντίας εἰς τὸ τόξον Β΄, τὸ κυριώτερον πρόσωπον τῆς σκηνῆς, ὁ Ἰησοῦς, εὑρίσκεται ἐπ᾽ αὐτοῦ, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσῃ τις ποίαν σπουδαιοτέραν μορφὴν θὰ ἠδύνατο τοῦτο νὰ πλαισιώσῃ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τόξον Γ΄, ἂν τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον, δὲν θὰ ἦτο εὔκολον νὰ εὕρωμεν τὴν σχέσιν τῶν τριῶν ἐπ᾽ αὐτοῦ μορφῶν πρὸς τὸ ὑποτιθέμενον κύριον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον θὰ περιέβαλεν, ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι κάτω αὐτοῦ εἰκονίζετο ἡ Ἀνάστασις, πρᾶγμα ἐντελῶς ἀπίθανον, διότι θὰ εἴχομεν ἐν τῷ αὐτῷ μνημείῳ δὶς ἐπαναλαμβανόμενον τὸ αὐτὸ εἰκονογραφικὸν θέμα. Πᾶσαι ὅμως αἱ εἰκασίαι αὗται δὲν ἔχουσι πλέον λόγον ἐφ᾽ ὅσον ἀπεδείχθη ὅτι ὑπάρχει ἀναμφισβήτητος εἰκονογραφικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο τούτων τόξων Β΄ καὶ Γ΄. Πῶς ὅμως ταῦτα ἦσαν συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα; Ἡ πιθανωτέρα εἰκασία εἶναι ὅτι ταῦτα ἀπετέλουν δύο συνεχομένας πλευρὰς κιβωρίου, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ τόξον Β΄ ἀπετέλει μίαν τῶν κυρίων πλευρῶν, τὸ δὲ Γ΄ μίαν τῶν πλαγίων. Ὅτι τὸ τόξον Β΄ ἀπετέλει μίαν τῶν κυρίων πλευρῶν τοῦ κιβωρίου, ἐξάγεται ἀπὸ τὴν βάθυνσιν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ἡ βάθυνσις αὕτη καὶ ἡ ἀνώμαλος ἐντὸς αὐτῆς ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου, δεικνύουσιν ὅτι αὕτη ἐπληροῦτο ὑπὸ διακοσμητικοῦ ψηφιδωτοῦ, ὡς πείθουσι λίαν ἀνάλογα παραδείγματα ἐπὶ ἄλλων μνημείων διασωθέντα[1]. Ἀλλ᾽ εἰς τί ἐχρησίμευε τὸ οὕτω

1 Millet, Mistra πίν. 43, 2 (Μητρόπολις) G. Lampakis, Memoire sur les antiquites chretiennes de la Grèce, Athènes, 1902, σ. 74 εἰκ. 141 (Μονὴ Μεγάλων Πυλῶν ἐν Θεσσαλίᾳ).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἀποκαθιστάμενον κιβώριον; Ἐστέγαζε τοῦτο Ἁγίαν Τράπεζαν[1] ἢ τάφον; Περισσότεραι πιθανότητες ὑπάρχουν ὅτι τοῦτο εἶχε νεκρικὸν μαλλον χαρακτῆρα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τοιούτων κιβωρίων στεγαζόντων τάφους, ἐλάχιστα δυστυχῶς λείψανα περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, καὶ ταῦτα ὄχι εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν[2]. Ποία περίπου ἡ μορφὴ τῶν νεκρικῶν τούτων κιβωρίων, διδασκόμεθα ἀπὸ μίαν μικρογραφίαν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 463 χειρογράφου τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μονῆς Ἰβήρων, περιέχοντος τὸ γνωστὸν θρησκευτικὸν μυθιστόρημα τοῦ Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ[3]. Ἐν φύλλῳ 120α τοῦ κώδικος τούτου εἰκονίζεται ὁ τάφος, ὃν ἀνήγειρεν ὁ Ἰωάσαφ εἰς τὸν πατέρα του βασιλέα Ἀβεννὴρ ***(εἰκ. 16)***. Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἀπὸ σαρκοφάγον ἐκ πολυχρώμου μαρμάρου, εὑρισκομένην κάτωθεν κιβωρίου, τὸ ὁποῖον βαστάζεται ὑπὸ κιονίσκων.

Εἰκ. 16. Παράστασις τάφου ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 463 Κωδ. (φ. 120α) τῆς ἐν Ἁγ. Ὄρει Μονῆς Ἰβήρων.

Νομίζω ὅτι ὁ τάφος, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ δύο ὑπὸ μελέτην τόξα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, δὲν θὰ ἦτο πολὺ διάφορος τοῦ ἐν τῇ μικρογραφίᾳ ταύτῃ εἰκονιζομένου.

Ἡ παράστασις ἐξ ἄλλου τῆς εἰς Ἅδου καθόδου τοῦ Ἰησοῦ εἶναι θέμα δυνάμενον νομίζω ν' ἀπεικονισθῇ ἐπὶ νεκρικοῦ μνημείου. Πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῇ Νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ γίνεται μνεία τοῦ ἀποκρύφου τούτου γεγονότος[4], διὰ τοιαύτην δὲ παράστασιν ἐπίσης δίδει ὁπωσδήποτε ἀφορμὴν καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ἀναγινωσκόμενον εὐαγγέλιον (Ἰωάν. Ε' 25,28). Εὐτυχῶς, διεσώθη μέχρις ἡμῶν καὶ μνημεῖον νεκρικὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται τὸ θέμα τοῦτο. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ χωρίῳ Σκαλούφια τῆς Κρήτης ὑπάρχει ἐπιτύμβιος πλὰξ μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ ἔτους 1531, ἐφ' ἧς εἰκονίζονται ἐν ἀναγλύφῳ τρία εἰκονογραφικὰ θέματα, ὧν ἡ δογματικὴ σημασία εἶναι καταφανής. Εἰς τὸ μέσον παρίσταται ἡ Σταύρωσις, χωριζομένη ἀπὸ τῶν δύο ἑκατέρωθεν παραστάσεων δι' ἀναγλύφων κιονίσκων, ἀριστερᾶ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα καὶ δεξιᾶ ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος[5] ***(εἰκ. 17)***. Ὁ νεκρικὸς λοιπὸν χαρακτὴρ τοῦ κιβωρίου, εἰς ὃ ἀνῆκον τὰ τόξα Β' καὶ Γ', δύναται οὕτω νὰ θεωρηθῇ πολὺ πιθανός. Οὕτω δὲ τὰ τόξα ταῦτα ἀποβαίνουσι τὰ μοναδικὰ μνημεῖα, τὰ δυνάμενα νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς περὶ τῶν εἰκονογραφικῶν θεαμάτων, ἅτινα εὑρίσκοντο ἐπὶ

1 Ὡς ἀψῖδας κιβωρίου Ἁγ. Τραπέζης θεωρεῖ τὰ τρία τόξα καὶ ὁ κ. Ἀ. Ἀδαμαντίου, ἐν Byzantsnisch-Neugriechische Jahrbücher, VI 1929, σ. 243.

2 L. Brehier, La sculpture iconographique dans les eglises byzantines ἐν Bulletin de la Section historique de l'Academie Roumaine, XI, 1922, 72 κ. ἑξ.

3 Περὶ τοῦ χειρογράφου τούτου βλ. Sp. Lambros, Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos, Cambridge, 1895-1900, II, 149, No 4583/463.

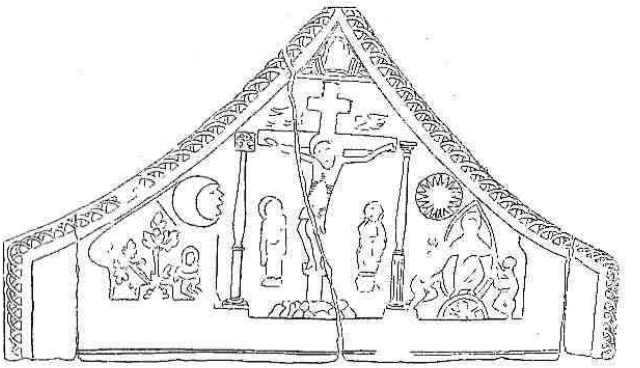
4 «*Σὺ εἰ ὁ Θεός, ὁ καταβὰς εἰς ᾅδην, καὶ τὰς ὀδύνας λύσας τῶν πεπεδημένων*» κ. ἀ.

5 G. Gerola, Monumenti veneti nell' isola di Creta, II, Venezia, 1908 σ. 260, εἰκ. 322. Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα εἰκονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ καὶ ἐπὶ ἐπιτυμβίου πλακὸς τῶν χρόνων τῆ Τουρκοκρατίας, εὑρισκομένης ἄλλοτε ἐν τῷ ναῳ τῆς Ἁγ. Θεοδώρας ἐν Θεσσαλονίκῃ. Μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1917, καθ' ἣν ἀπετεφρώθη ἡ ἐκκλησία, ἡ πλὰξ μετεφέρθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ὅπου καὶ νῦν ἀπόκειται.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τοιούτων νεκρικῶν κιβωρίων, καθ' ὅσον τὰ ἄλλα διασωθέντα ἐκ τοιαύτης χρήσεως τόξα, δὲν δύνανται νὰ παράσχωσι σαφῆ περὶ τούτου ἰδέαν. Τὰ ἐκ τοῦ τάφου, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ Μιχαὴλ Τορνίκη προερχόμενα δύο γνωστὰ τόξα ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας (Καχριὲ Τζαμὶ) ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὰ σπουδαιότερα λείψανα τοῦ εἴδους τούτου τῶν γλυπτῶν, φέρουσι παραστάσεις τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀγγέλων[1].

Τί εἰκονίζετο εἰς τὰς ἀπολεσθείσας δύο ἄλλας πλευρὰς τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς κιβωρίου δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ γνωρίζωμεν. Ἂν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὴν ἐπιτύμβιον πλάκα τῆς Κρήτης (εἰκ. 17), περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἐπ' αὐτῶν εἰκονίζετο ἡ Σταύρωσις, ἴσως δὲ καὶ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα. Πάντως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι μέρος τοῦ κιβωρίου τούτου ἀπετέλει καὶ τὸ τόξον Α΄. Οὔτε αἱ διαστάσεις, οὔτε ὁ τρόπος τῆς ἐπ' αὐτοῦ παραστάσεως τῆς Γεννήσεως ἐπιτρέπουσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν, τοιαύτην τινὰ εἰκασίαν.

Εἰκ. 17. Ἐπιτύμβιος πλὰξ ἐν τῷ χωρίῳ Σκαλούφια τῆς Κρήτης.

Καθορισθέντος οὕτω τοῦ προορισμοῦ τῶν ἐν λόγῳ τριῶν τόξων, ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὴν τεχνικὴν σχέσιν τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένην. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτελέσεως, ταῦτα συνδέονται τοσοῦτον στενῶς πρὸς ἄλληλα, ὥστε δύναταί τις νὰ εἴπῃ μετὰ πολλῆς βεβαιότητος, ὅτι ταῦτα ἂν δὲν εἶναι ἔργα τῆς αὐτῆς χειρός, πάντως ὅμως προέρχονται ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Ὁ Ἰωσήφ, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ τόξου Α΄ (εἰκ. 6) καὶ ὁ Ἀδὰμ τοῦ τόξου Β΄ (εἰκ. 9) εἶναι σχεδὸν μία καὶ ἡ αὐτὴ μορφὴ δὶς ἐπαναλαμβανομένη. Τὸ σχέδιον καὶ ἰδίᾳ ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεως τῶν πτυχῶν εἶναι ἐντελῶς ὅμοιος καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν τόξων. Διὰ νὰ πεισθῇ τις περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ παραβάλῃ τὸν ἄγγελον τοῦ τόξου Α΄ (εἰκ. 3) πρὸς τὸν Ἰησοῦν τοῦ τόξου Β΄ (εἰκ. 8) καὶ τὸν Σολομῶντα τοῦ τόξου Γ΄ (εἰκ. 12). Ἐπίσης τὰ στέμματα τῶν δύο Μάγων ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄ (εἰκ. 2) εἶναι ἐντελῶς ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Σολομῶντος (εἰκ. 12) καὶ Δαβὶδ (εἰκ. 13) ἐπὶ τοῦ τόξου Γ΄. Τόσον λοιπὸν τὸ τόξον Α΄, τὸ πλαισιοῦν τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ βρέφους, ὅσον καὶ τὸ κιβώριον, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ τόξα Β΄ καὶ Γ΄, ἀπετέλουν ποτὲ τὴν διακόσμησιν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου.

Τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα παρετηρήσαμεν εἰς τὴν τέχνην τῶν τριῶν τόξων, εὑρίσκονται ἀπαράλλακτα καὶ ἐπὶ ἑνὸς γλυπτοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸ ἴδιον πιθανῶς σύνολον καὶ

1 Th. Schmitt, Kahrié Djami, ἐν Δελτίῳ τοῦ Ρωσσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου Κων/πόλεως, XI 1906, Λεύκωμα, πίν. LXXXIII, LXXXIV.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἐξελθόντος ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ ἀνάγλυφος πλάξ, περὶ ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἡ ἀποκειμένη ὡσαύτως εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν καὶ παριστάνουσα τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ[1]. Ἐπ' αὐτῆς (μῆκ. 1,35, ὕψ. 0,47, πάχ. 0,195) ***(εἰκ. 18)*** εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἀνακεκλιμένη καὶ φέρουσα τὴν ἀριστερὰν παρὰ τὸ πρό-

Εἰκ. 18. Ἀνάγλυφον τῆς Γεννήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
(Φωτογρ. του Βυζαντινου Μουσείου).

σωπον. Πλησίον τῆς Παναγίας εὑρίσκεται τὸ βρέφος ἐν τῇ φάτνῃ καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ ὁ βοῦς καὶ ὁ ὄνος. Εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄνω ἄκρον ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

Η Χ(ριστο)Υ ΓΕΝΝΗΣΙΣ

Τεχνικῶς τὸ γλυπτὸν τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὰ τρία τόξα. Αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς Θεοτόκου εἶναι σχεδὸν ἐπανάληψις τῶν τοῦ Σολομῶντος ἐπὶ τοῦ τόξου Γ΄ (εἰκ. 12), ὅπως ἐπίσης ἡ κατὰ κρόταφον παράστασις τῆς κεφαλῆς τοῦ παρὰ τὴν φάτνην ὄνου ἔχει πολλὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸν δεξιὸν τράγον(;) τοῦ τόξου Α΄. (εἰκ. 4). Τέλος καὶ αὐτὰ τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἐντελῶς ὅμοια πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν τόξων Α΄ καὶ Γ΄. Οὐδεμία ἄρα νομίζω ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὅτι καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, εἶναι προϊὸν τοῦ ἰδίου ἐργαστηρίου καὶ ὅτι ἐκόσμει πιθανῶς τὸ ἰδιον μὲ τὰ τρία τόξα μνημεῖον.

Περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς τέχνης τῶν γλυπτῶν τούτων, τῶν τριῶν δηλαδὴ τόξων καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως, μεγάλη μέχρι τοῦδε ἐγένετο συζήτησις. Πρῶτος περὶ αὐτῶν ἠσχολήθη ὁ Strzygowski (B. Z. IV, 1895, 601 κ.ἑξ.), ὅστις ἀνεγνώρισεν εἰς αὐτὰ φραγκικὴν ἐπίδρασιν καὶ τὰ κατέταξεν εἰς τὴν «νεοελληνικὴν» τέχνην, χαρακτηρίζων οὕτω τὴν μετὰ τὸ 1204 περίοδον[2]. Ἀργότερον ἀπεφάνθη ὁριστικώτερον περὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν λατι-

1 Σχεδίασμα αὐτῆς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ F. Noack, Die Geburt Christi in der bildenden Kunst bis zur Renaissance, Darmstadt 1894, σ. 19, εἰκ. 5. Περὶ ταύτης βλ. Brehier, Etudes 90 κ. ἑξ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἔκδ. 2α, σ. 48, ἀριθ. 251. Ἀπεικόνισις καὶ παρὰ Sotiriou, Guide, εἰκ. 24 Β.

2 Ὡς «νεοελληνικὸν» χαρακτηρίζει τὸ τόξον Α΄ καὶ ὁ Kehrer, ἔνθ' ἀν. σ. 94.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

νικῆς ἐπιδράσεως. (B. Z. XXI, 1912, 357). Ὁ Bréhier (Etudes, 91 κ. ἑξ.) κατ' ἀρχὰς ἀπέρριψε πᾶσαν περὶ δυτικῆς ἐπιδράσεως ἰδέαν, καὶ ἐχαρακτήρισε τὰ γλυπτὰ ταῦτα ὡς ἔργα καθαρῶς βυζαντινά. Κατόπιν ὅμως συνετάχθη μὲ τὴν γνώμην τοῦ Strzygowski καί, ἐκ τῆς παραβολῆς αὐτῶν πρὸς ἀνάλογα γλυπτὰ τόξα τῆς δυτικῆς Γαλλίας, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ ἀθηναϊκὰ γλυπτὰ δεικνύουν πράγματι φραγκικὴν ἐπίδρασιν. (Nouv. recherches, 29 κ.ἑξ.). Τελευταῖον ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἀρχικήν του γνώμην, ἀπηρνήθη καὶ πάλιν τὴν φραγκικὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασιν καὶ παρεδέχθη ταῦτα ὡς αὐθεντικὰ βυζαντινὰ ἔργα, δεικνύοντα τὴν τάσιν τῆς γλυπτικῆς τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων πρὸς τὸ ἐξέχον ἀνάγλυφον. (Mélanges Schlumberger, 429 κ. ἑξ.). Τέλος ὁ π. G. de Jerphanion (Orientalia christiana, IV, 1925, 256), παραδεχόμενος πάντοτε τὴν ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων λατινικὴν ἐπίδρασιν, παρατηρεῖ, ὅτι τὰ πρότυπα αὐτῶν δέον ν' ἀναζητηθῶσιν ὄχι εἰς τὴν δυτικὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀπουλίαν.

Αἱ διάφοροι αὗται γνῶμαι περὶ τῶν ἀθηναϊκῶν τούτων γλυπτῶν, ἂν καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις περιέχουσι πλείστας ὀρθὰς παρατηρήσεις, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν ὅμως δὲν ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς τὰ πράγματα. Ὀρθὴ κρίσις περὶ τῶν γλυπτῶν τούτων καὶ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῆς τέχνης αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄνευ τῆς μελέτης καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίων ἀναγλύφων, τῶν ἀποκειμένων ἐπίσης, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, καὶ εἰς ὧν τὴν ἐξέτασιν προβαίνομεν ἤδη.

II

Ἡ νεωτέρα ἱστορία τῶν γλυπτῶν τούτων ἔχει ὡς ἑξῆς: Κατὰ τοὺς εὐθὺς μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν χρόνους ταῦτα εὑρίσκοντο ἐν τῇ Ἀκροπόλει[1], περὶ δὲ τὸ ἔτος 1890 μετεκομίσθησαν εἰς τὴν μικρὰν συλλογὴν βυζαντινῶν γλυπτῶν, τὴν καταρτισθεῖσαν εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου[2]. Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1893 τοποθέτησιν εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην τοῦ Μουσείου τῆς Συλλογῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας[3], τὰ ἐν λόγῳ γλυπτά, ἐντετοιχισμένα μετ' ἄλλων εἰς τὴν αἰθουσαν, ἐκαλύφθησαν ὑπὸ εἰκόνων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς ταύτης καὶ παρέμειναν οὕτω ἐπὶ μακρὸν ἐντελῶς ἄγνωστα[4]. Τέλος ἐν ἔτει 1923 ταῦτα μετὰ τῶν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μετεφέρθησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, ὅπου νῦν ἀπόκεινται[5].

Τὰ ἐν λόγῳ γλυπτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς:

***Ι*α - δ.** Τέσσαρα τεμάχια ἐκ δύο συμφυῶν τόξων, ἑνὸς ἐξωτερικοῦ μεγαλυτέρου καὶ ἑνὸς μικροτέρου ἐσωτερικοῦ.

1 Τοῦτο δύναται νὰ διαπιστωθῇ ἀπολύτως διὰ τὰ τεμάχια Ιᵅ καὶ ΙΙ, ἐκ τοῦ Buchon, Ἀντωνίνου καὶ Castellazzi. Βλ. κατωτέρω.

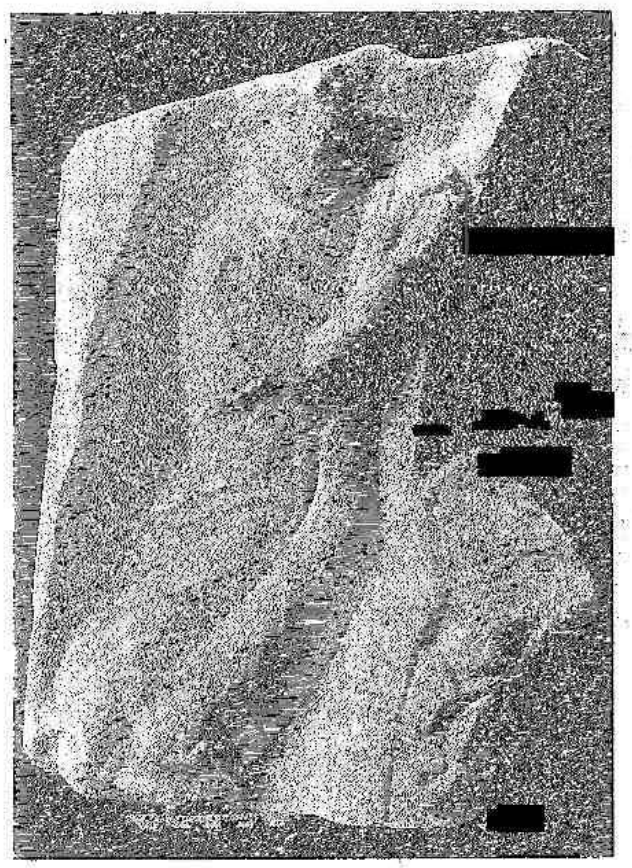
2 Περὶ τῆς συλλογῆς ταύτης βλ. G. Millet, ἐν B. Z. I, 1892, 648, καὶ J. Strzygowski ἐν Osterreische Rundschau III, 1905, 158 κ. ἑξ. Εἰς αὐτὴν εἶχον μετακομισθῆ καὶ τὰ τρία ἀνωτέρω περιγραφέντα τόξα Α-Γ. Βλ. J. Strzygowski ἐν B. Z. IV, 1895, 602 καὶ Kehrer, ἔνθ' ἀν. 94.

3 Βλ. Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δελτ. Β' 1894, 116.

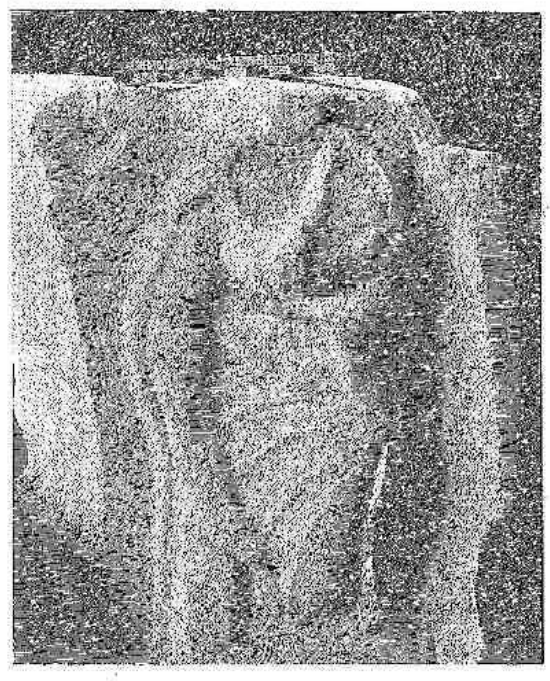
4 Τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἴσως ἰδῆ ὁ Strzygowski, B. Z. IV, 1895, 603.

5 Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἔκδ. 2ᵅ, σ. 4.

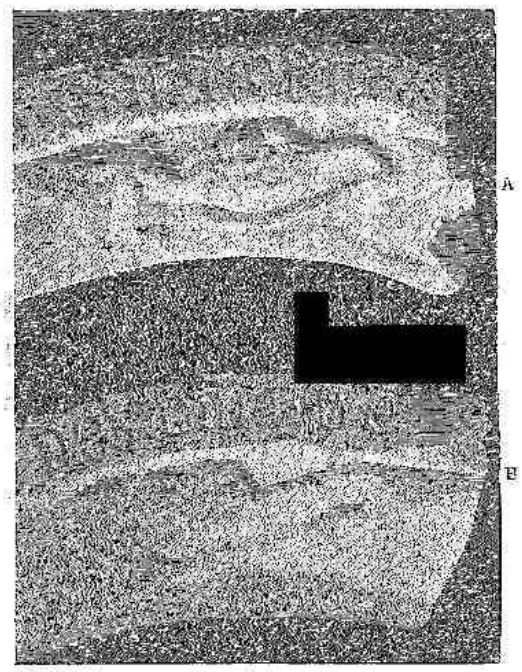
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 19. Τμημα τόξου Ιᵅ ἐν τῳ Βυζαντινῳ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 20. Τμῆμα τόξου Ιβ ἐν τω Βυζαντινῳ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

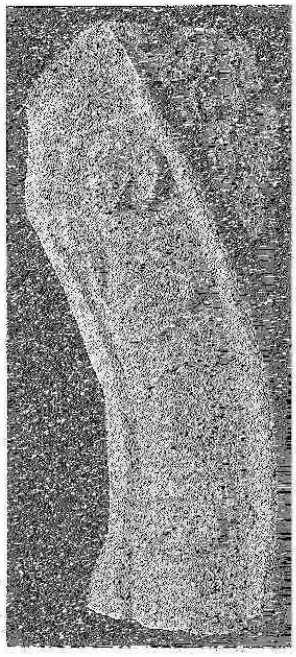
Εἰκ. 21. Τμήματα τόξων Ιγ και Ιδ ἐν τῳ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Ιᵅ. Τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ μεγάλου τόξου, (ὕψ. 0,50 πλάτ. ἄνω 0,30, κάτω 0,33, πάχ.0,22) ***(εἰκ. 19).*** Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ἀνδρικὴ μορφή, ἧς ἐλλείπει ἡ κεφαλή. Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου παρὰ τὸν λαιμὸν διασωθέντων ἰχνῶν φαίνεται ὅτι ἡ μορφὴ αὕτη ἔφερε πλουσίαν οὐλην κόμην. Ὁ εἰκονιζόμενος φέρει μακρὸν ἀχειρίδωτον ἔνδυμα καὶ κάτωθεν αὐτοῦ ἕτερον μετὰ στενῶν χειρίδων, εἰς δὲ τοὺς πόδας πτερνιστῆρας. Τὸ ἄνω σῶμα ἔχει ἐστραμμένον πρὸς δεξιά, κάμπτει δὲ ἐλαφρῶς τὰ γόνατα, καὶ τείνει τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα προσευχῆς κατὰ τὸν λατινικὸν τρόπον. Κατὰ τὸ δεξιὸν κάτω ἄκρον τοῦ γλυπτοῦ διασῴζεται τμῆμα τοῦ μικροτέρου τόξου συμφυὲς πρὸς αὐτό. Τὸ μικρότερον τοῦτο τόξον κοσμεῖται ὑπὸ κυματοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ, ἐξ οὗ ἐκφύονται φύλλα καὶ σταφυλαί. Ἐπὶ στενῆς ταινίας διασῴζεται τμῆμα λατινικῆς ἐπιγραφῆς, περὶ ἧς κατωτέρω[1].

1 Τὸ γλυπτὸν τοῦτο, διατηρούμενον εἰς καλλιτέραν κατάστασιν, εἶδεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὁ A. Buchon, La Grèce continentale et la Morée, Paris, 1843, 128 καὶ ἑξ. ὅστις καὶ περιγράφει αὐτό, ἂν καὶ λανθασμένως, διότι τὸν ἱππότην ἐξέλαβεν ὡς ἄγγελον, καὶ μεταγράφει τὴν ἐπὶ τοῦ συμφυοῦς τμήματος τοῦ μικρου τόξου ἐπιγραφήν. Τοῦτο εἶδεν ἐπίσης ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ Ἀρχιμ. Ἀντωνῖνος. Περὶ τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν τῶν Ἀθηνῶν, (ρωσ.)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ιβ. Τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ μεγάλου τόξου, (ὕψ. 0,26, πλάτ. 0,19, πάχ. 0,22) ***(εἰκ. 20).*** Ἐπὶ τούτου παρίσταται γυναικεῖα μορφή, ἧς ἐλλείπει ὁμοίως ἡ κεφαλὴ ὡς καὶ οἱ πόδες, ἀπὸ τῶν γονάτων περίπου. Αὕτη εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον καὶ φέρει μακρὸν χιτῶνα ἐπ' αὐτοῦ δὲ μανδύαν, συγκρατούμενον πρὸ τοῦ στήθους διὰ ταινιῶν. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἡ γυναικεία αὕτη μορφὴ κρατεῖ τὰς πρὸ τοῦ στήθους ταινίας τοῦ μανδύου, τὴν δὲ δεξιὰν τείνει πρὸς τὰ κάτω. Παρὰ τὸν δεξιὸν ὦμον καὶ κατὰ μῆκος τῆς στενῆς παρυφῆς τοῦ τόξου εἶναι χαραγμένη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, ἣν θὰ ἰδωμεν κατωτέρω.

Εἰκ. 22. Τμῆμα τόξου ΙΙ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Ιγ. Τμῆμα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ μικροτέρου τόξου. (0,19 × 0,15) ***(εἰκ. 21[Α]).*** Ἐπ' αὐτοῦ διασῴζεται κλάδος ἀμπέλου μετὰ φύλλου καὶ σταφυλῆς, ὡς καὶ τμῆμα λατινικῆς ἐπιγραφῆς.

Ιδ. Ἕτερον τμῆμα ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόξου (0,18 × 0,17) ***(εἰκ. 21[Β])*** μεθ' ὁμοίας διακοσμήσεως καὶ μέρους ἐκ τῆς αὐτῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς.

ΙΙ. Τὸ δεξιὸν μέρος τόξου περιβαλλομένου ὑπὸ προεξέχοντος πλαισίου. Εἶναι τεθραυσμένον εἰς δύο τεμάχια, μεταξὺ τῶν ὁποίων λείπει μικρὸν μέρος. (Ἄνω τεμάχιον: ὕψ. 0,44 πλάτ. ἄνω 0,30, πάχ. 0,20, Κάτω τεμάχ., ὕψ. 0,22, πλάτ. κάτω 0,20, πάχ. 0,20) ***(εἰκ. 22)***[1]. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ἅγιος ἔχων τὴν κεφαλὴν κατ' ἐνώπιον καὶ τὸ σῶμα ἐστραμμένον ἐλαφρῶς πρὸς ἀριστερά. Τὸ πρόσωπον εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένον. Οὗτος φέρει μακρὸν ἱμάτιον καὶ ἐπ' αὐτοῦ χιτῶνα. Διὰ τῆς δεξιᾶς εὐλογεῖ κατὰ τὸν λατινικὸν τρόπον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ εὐαγγέλιον. Κατὰ τὸ δεξιὸν ἄνω ἄκρον διασῴζεται μικρὸν τμῆμα τῆς πλακός, εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ὁποίας ἠνοίγετο τὸ τόξον μετὰ λειψάνων φυτικῆς διακοσμήσεως, συνισταμένης ἐκ κλάδων δρυὸς μετὰ φύλλων καὶ βαλάνων. Ὁ εἰκονιζόμενος ἅγιος εἶναι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὡς μανθάνομεν ἐκ λειψάνου ἐπιγραφῆς λατινικῆς, ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ κεχαραγμένης καὶ ἐχούσης οὕτω:

. . . . . P)AUL(US)

Πετρούπολις, 1874 σ. 78, ἀριθ. 6, ὅστις καὶ παρέχει πρόχειρον σχεδίασμα τοῦ μικροῦ τόξου καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς. Πιν. 25 ἀρ. 6.

1 Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εἶδε παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ παρέχει σχεδίασμα αὐτοῦ ὁ G. Castellazi, Ricordi di architettura orientale, Venezia, 1871, πίν. 12, ἀρ. 7. Πρόχειρον σχεδίασμα αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιγραφῆς παρέχει ἐπίσης καὶ ὁ Ἀντωνῖνος. ἔνθ' ἀν. σ. 78 ἀρ. 7 καὶ πίν. 25.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

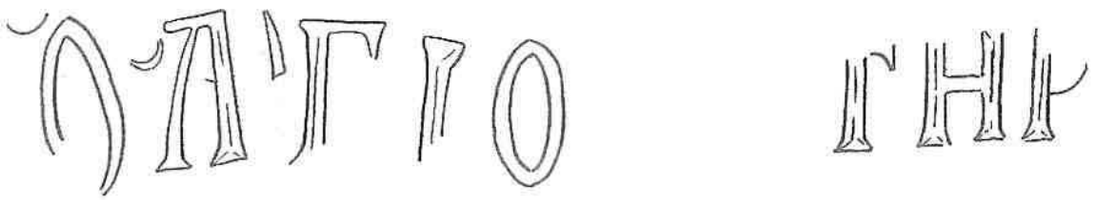
III. Ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία πλακὸς μετὰ τόξου. 0,50×0,22, πάχ. 0,10) ***(εἰκ. 23).*** Αὕτη κοσμεῖται ὑπὸ κλάδων ἐλαίας(;) μετὰ φύλλων καὶ καρπῶν. Ἐπὶ τοῦ τόξου, τὸ ὁποῖον περιβάλλεται ὑπὸ προεξέχοντος πλαισίου, διακρίνεται τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος ἱεράρχου, φέροντος ἄμφια τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ τείνοντος τὴν ἀριστερὰν εἰς σχῆμα δεήσεως.

Εἰκ. 23. Τμῆμα τόξου ΙΙΙ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

IV. Τμῆμα ἐξ ὁμοίας πλακός. (0,48 × 0,17, πάχ. 0,20) ***(εἰκ. 24).*** Ἐπ᾽ αὐτοῦ ὑπάρχει φυτικὴ διακόσμησις ἐκ κλάδου μηλέας(;) μετὰ φύλλων καὶ καρπῶν. Κατὰ τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν σῴζεται μικρὸν τμῆμα τόξου μετὰ προεξέχοντος πλαισίου.

Vα-β. Δύο τμήματα τόξου. (α′: 0,25 × 0,15, πάχ. 0,11. β′: 0,17 × 0,13, πάχ. 0,11) ***(εἰκ. 25).*** Ἐπ᾽ αὐτῶν ὑπάρχει κυματοειδῶς βαίνων κλάδος ἀμπέλου μετὰ φύλλων καὶ σταφυλῶν. Ἐπὶ στενῆς ταινίας ἡ ἐπιγραφή:

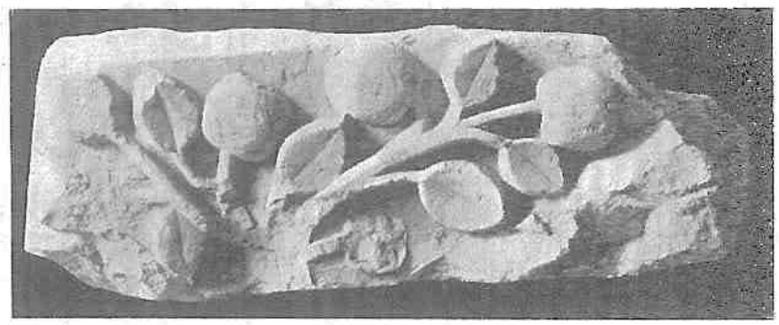

Ο ΑΓΙΟ(ς Θεόδωρος ὁ)ΤΗΡ(ων)

VI. Μικρὸν τμῆμα ἀναγλύφου. (0,17×0,175, πάχ. 0,14) ***(εἰκ. 26).*** Ἐπ᾽ αὐτοῦ διεσώθη ἡ κεφαλὴ καὶ μέρος τοῦ στήθους ἁγίου, εἰκονιζομένου κατ᾽ ἐνώπιον καὶ φέροντος ὀξὺ γένειον. Κατὰ τὴν δεξιὰν ἄνω γωνίαν λείψανα ἐπιγραφῆς:

Ο ΑΓ(ιος

Εἰκ. 24. Τμῆμα τόξου IV ἐντὸς Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Τοιαῦτα τὰ ἐν λόγῳ γλυπτὰ τεμάχια. Ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὰ κατ᾽ αὐτά. Τὰ τεμάχια Ι$^{α-δ}$ ἀνήκουσιν εἰς μέγα διπλοῦν τόξον, τὸν προορισμὸν τοῦ ὁποίου διδά-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

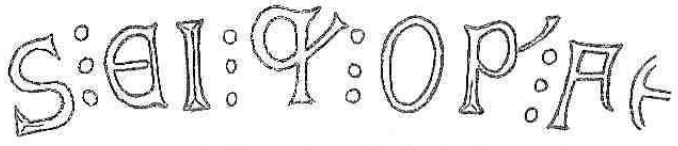
σκουσι τὰ ἐπ᾽ αὐτῶν διασωθέντα τρία τμήματα λατινικῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ ἓν τῶν τμημάτων τούτων εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιᵅ καὶ κατὰ συνέπειαν δεικνύει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπίσης τὸ τεμάχιον Ιᵟ διασῴζει ἀκόμη λείψανα τοῦ μεγάλου τόξου, πρὸς ὃ συνεφύετο, καὶ ἐπομένως τὸ ἐπ᾽ αὐτοῦ τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς ἀποτελεῖ τὰς τελευταίας αὐτῆς λέξεις. Τὰ τρία λοιπὸν διασωθέντα τμήματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης θὰ ἠδύναντο νομίζω ν᾽ ἀναγνωσθῶσι κατὰ τὴν ἑξῆς τάξιν[1]:

1) Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιᵅ:

HIC JACE(nt . . . . . .

2) Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιᵞ:

. . . . . S EI Q(ui ;) OP(us) F(ecit ; . . . .)

3) Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιᵟ:

NO(stri ;) D(omi)NI HUE . . .

Ἐκ τῶν λειψάνων τούτων τῆς ἐπιγραφῆς καθορίζεται ἀμέσως ὁ ἐπιτύμβιος χαρακτὴρ τοῦ τόξου, ὃν καθιστᾷ ἐπίσης πρόδηλον καὶ ἡ μικρὰ ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, ἡ εὑρισκομένη ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιᵝ, χαραχθεῖσα πιθανῶς ἀργότερον καὶ ἔχουσα οὕτω:

. . . . . τ)ΟΥ ΚΙΒΟΥΡΙΟ(υ)[2].

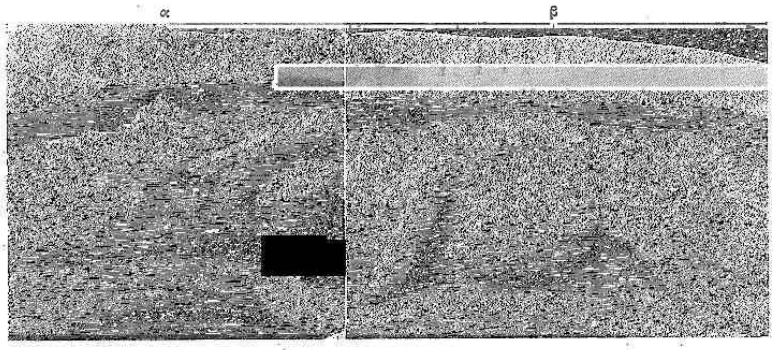
Τὸ τόξον λοιπὸν τοῦτο ἐκόσμει τάφον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἦσαν τεθαμμένοι δύο νεκροί, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὰς δύο μορφὰς ἐπὶ τῶν τεμαχίων Ιᵅ καὶ Ιᵝ, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ τμῆμα τῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς, τὸ εὑρισκόμενον ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιᵅ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι

1 Μεταγραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς μέ τινας διαφορὰς καὶ παρὰ Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἔκδ. 2ᵅ σ. 47, ἀρ. 225.

2 Ὡς γνωστὸν ἡ λέξις κιβούριον μὲ τὴν σημασίαν τοῦ τάφου, ἁπαντᾷ ἤδη εἰς Χρονικὸν τοῦ Μωρέως. J. Schmitt, The Chronicle of Morea, London, 1904, στ. 2743, 7792. Βλ. καὶ Ducange, Glossarium, I, 654.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

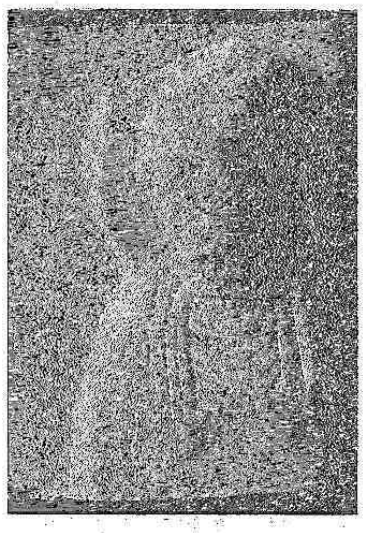
σήμερον τὰ δύο τελευταῖα γράμματα τῆς λέξεως jacent ἔχουσιν ἀποτριβῆ, ἀλλὰ ταῦτα ὑπῆρχον ὅταν εἶδον τὸ γλυπτὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Buchon καὶ ὁ Ἀντωνῖνος, ὥστε οὐδεμία περὶ τούτου νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία.

Εἰκ. 25. Τμήματα τόξου Va καὶ Vb ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Τῶν δύο ἐντὸς τοῦ τάφου περικλειομένων νεκρῶν διεσώθησαν αἱ ἀπεικονίσεις μὲ τὰς κεφαλὰς δυστυχῶς κατεστραμμένας ἐπὶ τῶν τεμαχίων Iα καὶ Iβ τοῦ τόξου. Ὅτι πρόκειται περὶ ζεύγους Φράγκων ἐξάγεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν λατινικὴν ἐπιγραφήν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν σύγκρισιν τοῦ ἐνδύματος τῶν μορφῶν τούτων πρὸς ἀναλόγους γλυπτικὰς παραστάσεις ἐπὶ Δυτικῶν μνημείων εὑρισκομένας καὶ ἀνηκούσας εἰς τοὺς περὶ τὸν 13ον αἰῶνα χρόνους.

Ἂν πράγματι παραβάλωμεν τὸν ἱππότην τοῦ τεμαχίου Iα (εἰκ. 19) πρὸς τὸν περίφημον Ἅγιον Θεόδωρον, τὸν εὑρισκόμενον εἰς τὸ νότιον πρόστοον τοῦ καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Chartres ἐν Γαλλίᾳ[1] ***(εἰκ. 27)*** θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ ἔνδυμα εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον. Ὁ ἴδιος ἐξωτερικὸς ἀχειρίδωτος χιτὼν (cotte d'armes), ὁ ἴδιος ἐπίσης ἐσωτερικὸς συρματόπλεκτος τοιοῦτος μὲ τὰς στενὰς χειρίδας (cotte de mailles)[2]. Ὅσον δ' ἀφορᾷ ὄχι μόνον τὸ ἔνδυμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλαφρὰν κλίσιν τῶν γονάτων ἀντὶ τῆς πραγματικῆς γονυκλισίας, ἣν δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν μορφὴν τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου ὁ τεχνίτης ὡς ἐκ τῆς ἀντιθέτου κλίσεως τοῦ τόξου, λίαν χρήσιμος εἶναι ἡ παραβολὴ πρὸς ἐπιτύμβιον πλάκα τοῦ 14ου αἰῶνος, εἰκονίζουσαν ἡγεμόνα τοῦ οἴκου τῶν Lusignan, προερχομένην δὲ ἐκ Λευκωσίας τῆς Κύπρου καὶ ἀποκειμένην σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου ***(εἰκ. 28)***.

Εἰκ. 26. Τμῆμα ἀναγλύφου VI ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Ἐπίσης ἡ παραβολὴ τοῦ ἐνδύματος τῆς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Iβ γυναικείας μορφῆς (εἰκ. 20) πρὸς τὸ ἄγαλμα τῆς Βασιλίσσης Σαβὰ ἐν τῷ βορείῳ προστόῳ τοῦ αὐτοῦ καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Chartres[3] ***(εἰκ. 29)*** πείθει ὅτι καὶ ἡ μορφὴ αὕτη εἰκονίζει δέσποιναν

1 Βλ. A. Michel, Histoire de l'art, II, 1, 171. C. Enlart - J. Roussel, Catalogue general du Musée de sculpture comparee au Palais de Trocadero, II, France: Style gothique, Paris, 1926. 12, No C 28.

2 Περὶ τοῦ πολεμικοῦ ἐνδύματος τῆς ἐποχῆς βλ. C. Enlart, Manuel d'archéologie française, III Le costume, Paris, 1916, 463 κ. ἑξ.

3 Enlart - Roussel, ἔνθ' ἀν. 9, No C13.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

φέρουσαν τὸ Δυτικὸν ἔνδυμα τοῦ 13ου αἰῶνος, τὸν ἐσωτερικὸν δηλαδὴ ἐζωσμένον μακρὸν χιτῶνα καὶ τὸν ἐπ᾽ αὐτοῦ μανδύαν, ὅστις συγκρατεῖται διὰ ταινίας πρὸ τοῦ στήθους[1]. Καὶ αὐτὴ δὲ ἀκόμη ἡ λεπτομέρεια, ὅτι ἡ γυναικεία μορφὴ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου φέρει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα πρὸς τὴν ταινίαν τὴν συγκρατοῦσαν τὸν μανδύαν ἐπὶ τοῦ στήθους, εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὰς παραστάσεις τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῶν Δυτικῶν μνημείων τῶν χρόνων ἐκείνων[2]. Οὐδεμία ἄρα, νομίζομεν, ἀπομένει ἀμφιβολία ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα Iα καὶ Iβ εἰκονίζουσι τὸ ἐντὸς τοῦ τάφου περικλειόμενον ζεῦγος τῶν Φράγκων, ἕνα δηλαδὴ ἱππότην καὶ τὴν σύζυγόν του.

Εἰκ. 27.
Ἄγαλμα τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου ἐν τῳ Ναῷ τῆς Chartres.

Εἰκ. 28. Ἐπιτύμβιος πλὰξ μέλους τῆς οἰκογενείας Lusignan ἐκ Κύπρου ἐν τῷ Μουσείῳ του Λούβρου.

Ποῖα ἦσαν τὰ ὀνόματα τούτων δὲν γνωρίζομεν, διότι τὸ σχετικὸν μέρος τῆς ἐπιγραφῆς ἀπωλέσθη. Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν διασωθέντων τμημάτων τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Iδ, εὑρίσκονται τὰ πρῶτα γράμματα ἑνὸς ὀνόματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ πιθανώτατα Hue(berti)[3]. Τὸ οὕτω ὅμως συμπληρούμενον ὄνομα ἀσφαλῶς δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἱππότην τὸν ἐν τῷ τάφῳ κατακείμενον. Μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν ἀποκλείει ἡ θέσις τοῦ τεμαχίου, ἥτις, ὡς εἴδομεν, καθορίζεται ἐπακριβῶς. Τὸ ὄνομα τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του, θὰ εὑρίσκοντο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιγραφῆς εὐθὺς μετὰ τὰς λέξεις Hic jacent, ὡς εἶναι ὁ κανὼν εἰς τοιαύτας λατινικὰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς, καὶ ὄχι εἰς τὸ τέλος αὐτῆς. Τὸ ὄνομα λοιπὸν Hueberti ἀνήκει εἰς ἄλλο πρόσωπον. Ἔχων τις πρὸ ὀφθαλμῶν ἀνάλογα παραδείγματα ἐπὶ Δυτικῶν μνημείων[4], καὶ δὴ τάφων[5], ὅπου ἀναφέρεται ὁ γλύπτης, ὁ κατασκευάσας

1 Περὶ τοῦ γυναικείου ἐνδύματος βλ. Enlart, ἔθν᾽ ἀν. 60 κ. ἑξ.

2 Βλ. καὶ A. Grabar, ἐν Byzantion, I, 1924, 231 κ. ἑξ.

3 Οὕτω συμπληρώνει τὸ ὄνομα καὶ ὁ Σωτηρίου, ἔνθ᾽ ἀν. 47.

4 Παραδείγματά τινα παρὰ Enlart-Roussel, Catalogue... I. France: Monuments anterieurs à l'epoque romane, style roman, Nos B 20, 33, 104-107.

5 Enlart - Roussel, ἔνθ᾽ ἀν. No B. 202.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 29.
Ἄγαλμα τῆς Βασιλίσσης Σαβὰ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Chartres.

τὸ ἔργον, θὰ ἠδύνατο νὰ εἰκάσῃ ὅτι καὶ τὸ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς ὄνομα ἀνήκει εἰς τὸν τεχνίτην τὸν κατασκευάσαντα τὸν τάφον. Πρὸς μίαν τοιαύτην σκέψιν θὰ ἤγαγε τὸ δεύτερον ἐκ τῶν διασωθέντων τμημάτων τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιγ, ὅπου ἀναγινώσκεται, ἂν ἡ ἡμετέρα ἀνάγνωσις εἶναι ἀκριβής,.. qui opus fecit... Ἀλλ᾽ ἡ ὑπόθεσις αὕτη προσκόπτει εἰς ἓν ἀνυπέρβλητον κώλυμα, τὰς λέξεις δηλαδὴ τῆς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιδ ἐπιγραφῆς, τὰς προηγουμένας τοῦ ὀνόματος, nostri (;) domini. Τοιοῦτος τίτλος δι᾽ ἕνα γλύπτην εἶναι ἐντελῶς ἀσυνήθης. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ κατὰ γενικὴν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος δὲν δικαιολογεῖται εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφήν. Κατὰ ταῦτα τὸ ζήτημα θὰ μένῃ ἄλυτον, πασα δὲ περὶ αὐτοῦ ὑπόθεσις δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν ν᾽ ἀποδειχθῇ.

Ἀλλὰ ποιον ἦτο τὸ σχῆμα τοῦ τάφου, τοῦ ὁποίου τὰ λείψανα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν; Βεβαίως οὗτος θὰ εἶχε μορφὴν κόγχης (ἀρκοσολίου) εὑρισκομένης εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ὅπου ὑπεράνω τῆς σαρκοφάγου θὰ ὑπῆρχε τὸ τόξον. Ἡ μορφὴ αὕτη τοῦ τάφου εἶναι λίαν συνήθης ἐν Γαλλίᾳ[1], ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι, εἰς μέρη ἰδίως, ὅπου ἡ φραγκικὴ κυριαρχία διήρκεσε μακρότερον χρόνον, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν Κρήτην[2]. Ἀλλὰ τὸ τόξον ἐπὶ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν τάφου ἦτο διπλοῦν, ἐπομένως δέον νὰ ἐξετασθῇ ὁποία ἦτο ἡ μορφή, ἣν τοῦτο παρουσίαζεν. Αὕτη κατὰ ἕνα μόνον τρόπον θὰ ἠδύνατο, νομίζω, ν᾽ ἀποκατασταθῇ. Ἐξωτερικῶς δηλαδὴ ὑπῆρχεν ἓν μέγα ὀξυκόρυφον τόξον, οὗ λείψανα εἶναι τὰ τεμάχια Ιᾳ καὶ Ιβ, ἐσωτερικῶς δὲ ἓν μικρότερον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν τὰ τεμάχια Ιγ καὶ Ιδ, συμφυὲς πρὸς τὸ πρῶτον κατὰ τὰ ἄκρα καὶ ἔχον μορφὴν τρίλοβον ***(εἰκ. 30)***[3]. Τὸ τρίλοβον τόξον, ὄχι ἐντελῶς ἀσύνηθες καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, τόσον μὲ τὴν ἡμικυκλικὴν αὐτοῦ μορφήν[4], ὅσον καὶ μὲ τὴν ὀξυκόρυφον[5], εἶναι, ὡς γνωστόν, συνηθέστατον εἰς τὴν Δυτικὴν τέχνην. Ἁπανταχοῦ δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι, καὶ μάλιστα περιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ μεγαλυτέρου ὀξυκορύφου τόξου, ὅπως τὸ ἀνεπαρεστήσαμεν ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μελέτην τάφου, ἐπὶ ἔργων φραγκικῶν[6] ἢ ἐπηρεασμένων ἀπὸ τὴν Δυτικὴν τέχνην[7].

1 Βλ. τὸν τάφον Ἀρχιεπισκόπου ἐν Rouen παρὰ R. de Lasteyrie, L'architecture religieuse en France à l'epoque gothique, Paris, 1926-7, II, 572 κ. ἑξ. εἰκ. 1168, καὶ τὸ τόξον τάφου τὸ χρησιμοποιούμενον νῦν ὡς τύμπανον θύρας ἐν τῇ νοτίᾳ πλευρᾷ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Reims. A. Michel, Histoire de l'art. II. 1 σ. 141, εἰκ. 97 καὶ Enlart-Rousel, Catalogue, ... I, σ. 57, No B 215.

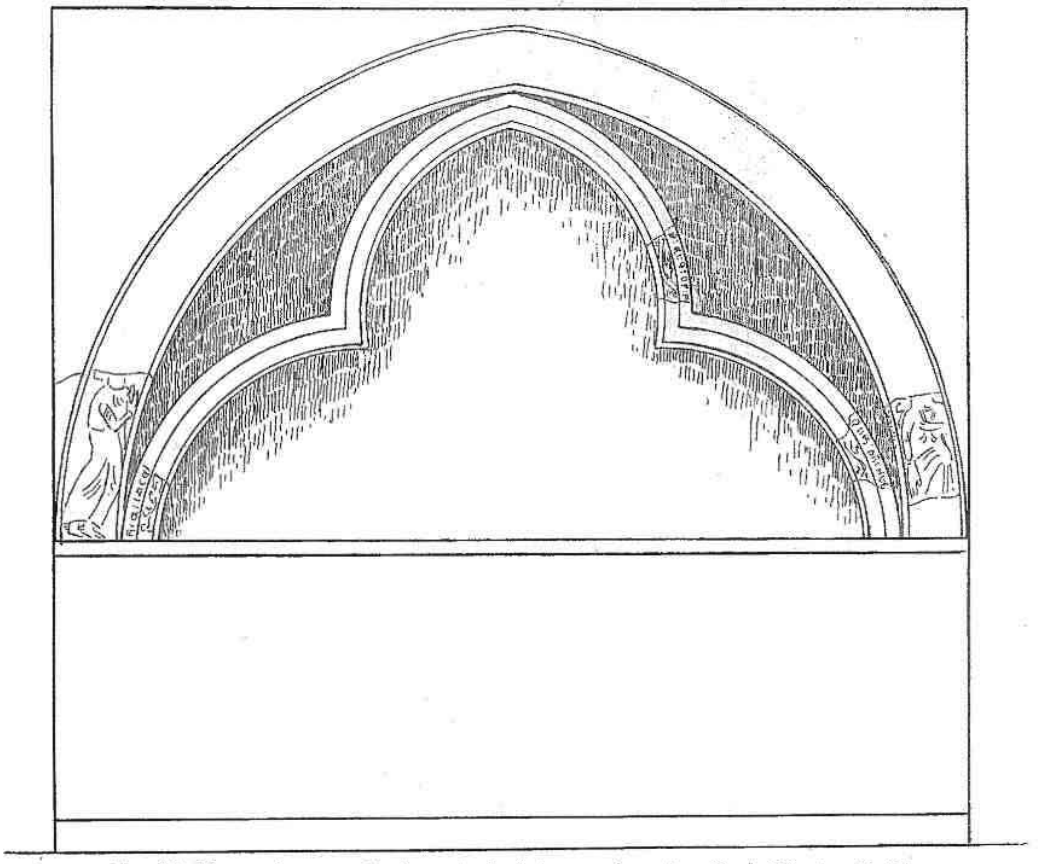
2 Gerola, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 360 κ. ἑξ. εἰκ. 401 κ. ἑξ.

3 Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρατηρήσεων τούτων, καὶ μὲ πρότυπον τὸ κατωτέρω ἐν εἰκ. 31 παρατιθέμενον θωράκιον, ἐτοποθετήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν τὰ τεμάχια ταῦτα τοῦ τάφου εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τὴν περιλαμβάνουσαν τὴν βυζαντινὴν γλυπτικήν. Τοῦτο διακρίνεται εἰς τὴν ἄποψιν τῆς αἰθούσης παρὰ Sotiriou, Guide du Musée Byzantin, σ. 41, εἰκ. 21.

4 O. Wulff, Die Koimesis-Kirche in Nicäa, Strassburg, 1903, σ. 185, εἰκ. 36. A. Michel, Histoire de l'art, I σ. 245, εἰκ. 134 B. Filow, Die altbulgarische Kunst, Bern, 1919, πίν. III. A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, σ. 58 κ. ἑξ. εἰκ. 10 κ. ἑξ. Βλ. καὶ τὰ ἀνοίγματα ἐπὶ τῶν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τί εἰκονίζετο ἐπὶ τοῦ μεγάλου τόξου, ὑπεράνω τῶν ἀναγλύφων μορφῶν τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν. Πάντως, ἂν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ἀναλόγους τάφους ἐν Γαλλίᾳ, ὧν ἀνεφέρομεν ἀνωτέρω μερικὰ παραδείγματα, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ παρίσταντο ἄγγελοι καὶ ἄλλαι μορφαὶ ἁγίων. Ἡ πληροφορία τοῦ Buchon σχετικῶς πρὸς τὸ τεμάχιον Ι[α], ἣν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, ὅτι δηλαδὴ ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρχον ἄγγελοι, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς, ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὗτος ἐξέλαβεν ὡς

Εἰκ. 30. Ἀποκατάστασις τοῦ τάφου εἰς ὃν ἀνήκουσι τὰ τεμάχια Ι[α-δ]. Βλ. εἰκ. 19-21.

ἄγγελον τὸν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τούτου εἰκονιζόμενον ἱππότην καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ βασισθῶμεν ἐπὶ τῆς μαρτυρίας ταύτης.

Ὁ προορισμὸς τοῦ τεμαχίου τόξου ΙΙ, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ὁ Ἀπόστ. Παῦλος, (εἰκ. 22) καθὼς καὶ τῶν ὁμοίων τεμαχίων ΙΙΙ καὶ IV, (εἰκ. 23, 24) δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ μετὰ βεβαιότητος. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι καὶ ταῦτα προέρχονται ἴσως ἐκ τάφων ἢ ἐκόσμουν μικρὰς κόγχας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν φραγκικῆς τινος ἐκκλησίας.

στενῶν πλευρῶν τοῦ τάφου τῆς Ἁγίας Θεοδώρας ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ναῷ τῆς Ἄρτης.

5 Millet, Mistra, πίν. 135. 1 (Εὐαγγελίστρια) Omont, Miniatures... πίν. CVI. 2 (Κώδ. Parisinus gr. 550) N. Kondakov, Μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης τοῦ Ἄθω, Πετρούπολις, 1902 (ρωσ.), πίν. XXXVIII (Πλάκες Εὐαγγελισμοῦ ἐπὶ τῆς χαλκίνης θύρας Μ. Βατοπεδίου).

6 Πλὰξ ἀνάγλυφος ἐν τω Βυζαντινῳ Μουσείῳ Ἀθηνῶν, περὶ ἧς βλ. κατωτέρω σ. 97 κ. ἑξ. εἰκ. 31.

7 Παρηγορήτισσα ἐν Ἄρτῃ. Ἀρχαιολ. Δελτίον V, 1919, σ. 49, εἰκ. 34.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Πολὺ μεγαλυτέρας σημασίας εἶναι τὰ δύο τμήματα τοῦ τόξου V (εἰκ. 25). Ὅπως δύναταί τις νὰ συναγάγῃ ἀπὸ τὰ ἐπ᾽ αὐτῶν διασωθέντα λείψανα ἐπιγραφῆς, τὸ τόξον τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον εἰς εἰκόνα (ψηφιδωτὸν ἢ μᾶλλον τοιχογραφίαν) τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος. Τοιαῦται ὁλόσωμοι εἰκόνες ἁγίων κάτωθεν τόξων γλυπτῶν ἢ καὶ ἐζωγραφημένων, δὲν εἶναι ἀσυνήθεις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν, ὄχι δὲ ὀλίγα παραδείγματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν[1]. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἓν μέρος τῆς ἐκκλησίας, ὅπου τοιαῦτα ἀνάγλυφα τόξα περιβάλλοντα εἰκόνας ἁγίων εἶναι συνηθέστατα, αἱ δύο δηλαδὴ παραστάδες τοῦ τέμπλου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὰς θέσεις αὐτὰς τὰ τόξα περιβάλλουσιν εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου[2], δὲν λείπουν ὅμως καὶ παραδείγματα, ὅπου ἀντὶ τῶν δύο τούτων ἱερῶν προσώπων εἰκονίζονται ἅγιοι. Οὕτω, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ἀναφέρομεν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Νέρες παρὰ τὰ Σκόπια, ὅπου ἐπὶ τῶν παραστάδων τοῦ τέμπλου ἀντὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Ἰησοῦ ὑπάρχει ὁ Ἅγιος Παντελεήμων, εἰς οὗ τὸ ὄνομα εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία[3]. Ἐπίσης εἰς τὸ μικρὸν παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης τὴν μὲν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ ἔχει ἀντικαταστήσῃ ἡ τοῦ Ἁγ. Εὐθυμίου, τὴν δὲ τῆς Θεοτόκου ἡ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου[4]. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα ταῦτα, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐξαχθῇ ἓν συμπέρασμα σχετικὸν πρὸς τὸ ἡμέτερον τόξον. Θὰ ἠδυνάμεθα δηλαδὴ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι πιθανῶς τοῦτο προέρχεται ἀπὸ ἐκκλησίαν τινὰ ἀφιερωμένην εἰς τὸν Ἅγιον Θεόδωρον Τήρωνα. Ἐν Ἀθήναις, πλὴν τοῦ γνωστοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων[5], ὑπῆρχεν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἄλλη ἐκκλησία ἀφιερωμένη εἰς τοὺς ἁγίους τούτους καὶ κειμένη παρὰ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Νικοδήμου[6]. Ἐπίσης καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης παρὰ τὸ Μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, πρὶν γίνῃ μετόχιον τῆς Μονῆς Σινᾶ καὶ λάβῃ τὸ σημερινόν της ὄνομα, εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐτιμᾶτο εἰς μνήμην τῶν Ἁγ. Θεοδώρων[7]. Δὲν εἶναι δυνατὸν δυστυχῶς νὰ ἐξακριβωθῇ πλέον, οὔτε ἂν οἱ Ἅγ. Θεόδωροι παρὰ τὴν ὁδὸν Νικοδήμου ἦσαν μνημεῖον ἀναγόμενον εἰς τοὺς πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας χρόνους, οὔτε καὶ ἂν αἱ βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι τῶν Ἁγ. Θεοδώρων καὶ τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης ἐπεσκευάσθησαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας. Πάντως ὅμως δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ πρόκειται περὶ ἄλλης ἐκκλησίας ἐντελῶς νῦν ἐξαφανισθείσης.

Διὰ τὸν προορισμὸν τέλος τῆς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου IV μορφῆς ἁγίου, (εἰκ. 26) οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο προέρχεται ἴσως ἐξ ἐπικράνου τινὸς παραστάδος ἀναλόγου πρὸς τὸ ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας (Καχριὲ Τζαμὶ) ἐν Κωνσταντινουπόλει διασῳζόμενον[8].

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι τ᾽ ἀνωτέρω περιγραφέντα γλυπτὰ παρουσιάζουσι καταφανεῖς μεταξύ των ὁμοιότητας καὶ ὅτι ἡ τεχνοτροπία εἶναι ἡ αὐτὴ ἐπὶ ὅλων. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ

1 Πλὴν τῶν ἐν Α. Ε. 1920, σ. 51 ἀναφερομένων παραδειγμάτων βλ. καὶ Grabar, ἔνθ᾽ ἀν. πίν. III, XLIIb. Millet. Mistra, πίν. 95, 4.

2 Βλ. προχείρως Lampakis, Memoire, σ. 74, εἰκ. 141, καὶ Α. Ε. 1919, σ. 91, εἰκ. 4.

3 N. Okunev, ἐν Seminarium Kondakovianum, III, 1929, 5 κ. ἑξ. πίν. III, καὶ IV.

4 Βλ. Γ. Σωτηρίου, ἐν Γρηγορίῳ Παλαμᾷ Θεσσαλονίκης, II, 1918, 246.

5 Βλ. Εὑρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τεύχ. Β′ σ. 75 κ. ἑξ.

6 A. Mommsen, Athenae christianae, Lipsiae, 1868, σ. 75, No 81.

7 Εὑρετήριον ἔνθ᾽ ἀν. σ. 94 τ′.

8 Th. Schmitt, Kahrie-Djami, ἔνθ᾽ ἀν. πίν. LXXXVIII, 3-4.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

φυτικὸν κόσμημα, οἷον παρουσιάζεται ἐπ᾽ αὐτῶν, τοῦτο, μέ τινας διαβαθμίσεις, τῶν ὁποίων τὴν αἰτίαν θὰ ἐξηγήσωμεν κατωτέρω, διαπνέεται ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἀρχὴν εἰς ὅλα, τῆς κατὰ φύσιν δηλαδὴ παραστάσεως τῆς χλωρίδος. Διὰ τὸν λόγον δὲ ἀκριβῶς αὐτὸν καὶ ἡ λεπτομερεστέρα σύγκρισις τοῦ ἐπὶ ἑκάστου τεμαχίου φυτικοῦ διακόσμου πρὸς τὸ ἄλλο ἀποβαίνει ἀδύνατος, καθ᾽ ὅσον ἐπὶ ἑκάστου γλυπτοῦ τὸ εἰκονιζόμενον εἶδος φυτοῦ εἶναι διαφορετικόν. Ἐν τούτοις ὅμως ἂν παραβάλῃ τις τὴν ἄμπελον τῶν τεμαχίων Ι$^{α, β, δ}$ (εἰκ. 19, 21) πρὸς τὰ τεμάχια V$^{α, β}$ (εἰκ. 25) θὰ παρατηρήσῃ ὅτι αἱ ὁμοιότητες, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν φύλλων καὶ τῶν σταφυλῶν, εἶναι λίαν καταφανεῖς.

Ἡ μεταξὺ τῶν γλυπτῶν τούτων συγγένεια καθίσταται ἐπίσης λίαν φανερά, ὅταν ἐξετάσῃ τις τὴν ἐπ᾽ αὐτῶν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς. Ὁ τρόπος τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐνδύματος καὶ τῶν πτυχῶν εἶναι ὁ αὐτὸς ἐφ᾽ ὅλων τῶν τεμαχίων. Ἡ ὀξεῖα γωνία, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπολήγει κατὰ τὸ ὄπισθεν μέρος τὸ κράσπεδον τοῦ ἐνδύματος τοῦ Παύλου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ΙΙ (εἰκ. 22) ἔχει τὸ ἀντίστοιχόν της εἰς τὸν ἱππότην τοῦ τεμαχίου Ι^{α} (εἰκ. 19). Αἱ ἐν εἴδει στροβίλου μικραὶ πτυχαὶ ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ἱππότου εἰς τὸ τεμάχιον Ι^{α} ἀνευρίσκονται εἰς τήν, δυστυχῶς λίαν κατεστραμμένην, παράστασιν ἱεράρχου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ΙΙΙ (εἰκ. 23). Τέλος καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ περιορισμοῦ τῶν μορφῶν κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ὑπὸ προεξεχόντων τόξων εἶναι χαρακτηριστικὸς διὰ τὰ γλυπτὰ τῆς σειρᾶς ταύτης, διασῳζόμενος ἀκόμη ἐπὶ τῶν τεμαχίων Ι^{α}, ΙΙ καὶ ΙΙΙ.

Τὰ γλυπτὰ τῆς ὁμάδος ταύτης, τὰ τόσας μεταξύ των παρουσιάζοντα ὁμοιότητας, νομίζω ὅτι προέρχονται πάντα ἀπὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον. Ἄνευ τῆς προϋποθέσεως ταύτης θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξηγήσωμεν ὄχι μόνον τὰς παρατηρουμένας ἐν ταῖς λεπτομερείαις ὁμοιότητας, ἀλλὰ αὐτὴν τὴν γενικὴν τεχνικὴν ἀντίληψιν, ἡ ὁποία διέπει πάντα τὰ γλυπτικὰ ταῦτα λείψανα.

ΙΙΙ

Ἤδη μετὰ τὴν ἀνωτέρω γενομένην λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν εἰς τὰς δύο ὁμάδας ἀνηκόντων γλυπτῶν, ἀφ᾽ ἑνὸς δηλαδὴ τῶν τριῶν τόξων Α-Γ καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου τῶν γλυπτῶν τεμαχίων Ι-VI, δέον νὰ ἐξετάσωμεν ἂν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὁμάδων ὑπάρχει σχέσις τις καὶ ποία εἶναι αὕτη. Ἐπισταμένη ἐξέτασις τῶν γλυπτῶν τῶν ἀπαρτιζόντων τὰς δύο ταύτας ὁμάδας δεικνύει ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑφίσταται στενοτάτη τεχνικὴ συγγένεια. Ἡ σύγκρισις, περιοριζομένη κατ᾽ ἀνάγκην σχεδὸν μόνον εἰς τὴν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, διότι ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τῆς πρώτης ὁμάδος, ἐξαιρέσει τοῦ τόξου Α΄, δὲν ὑπάρχει φυτικὸς διάκοσμος, ἀποδεικνύει ὅτι αἱ τεχνικαὶ μέθοδοι καὶ εἰς τὰς δύο ὁμάδας εἶναι αἱ αὐταί. Ὁ τρόπος ἰδίᾳ τῆς διατάξεως καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν πτυχῶν οὐδεμίαν περὶ τούτου ἀφήνει ἀμφιβολίαν.

Ἄν, ἐπὶ παραδείγματι, παραβάλῃ τις τὰς πτυχὰς τῆς γυναικὸς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^{β} (εἰκ. 20) πρὸς τὴν ἐξηπλωμένην Θεοτόκον ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως (εἰκ. 18) θὰ εὕρῃ μεταξὺ αὐτῶν πραγματικὴν σχέσιν. Ἡ ἰδία ὁμοιότης ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἱππότου τοῦ τεμαχίου Ι^{α} (εἰκ. 19) καὶ τῶν Μάγων (εἰκ. 2) καὶ τοῦ ἀγγέλου (εἰκ. 3) τοῦ τόξου Α΄. Τέλος μία μικρὰ λεπτομέρεια τοῦ ἐνδύματος τοῦ Παύλου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ΙΙ (εἰκ. 22)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἐπιβεβαιώνει τὴν σχέσιν ταύτην τῶν δύο ὁμάδων. Τὸ ἔνδυμα δηλαδὴ τοῦ Παύλου σχηματίζει κάτω τοῦ στήθους σειρὰν γλωσσῶν, τοιαύτας ὅμως γλώσσας, ὑπὸ μορφὴν λίαν ἀνάλογον, εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸν ἄγγελον τοῦ τόξου Α′ (εἰκ. 3) καὶ εἰς τὰ γόνατα τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς Γεννήσεως (εἰκ. 18). Βεβαίως μία τοιαύτη λεπτομέρεια δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς προερχομένη ἐξ ἁπλῆς συμπτώσεως.

Ὁμοίας ἀναλογίας θὰ εὕρωμεν ἐξετάζοντες τὰς στάσεις τῶν μορφῶν. Ὑπάρχει πραγματικῶς μεγίστη ἀναλογία, ὡς πρὸς τὴν στάσιν, μεταξὺ τοῦ Παύλου τοῦ τεμαχίου II (εἰκ. 22) καὶ τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ′ (εἰκ. 12), ὅπως ἐπίσης μεταξὺ τοῦ ἱππότου τοῦ τεμαχίου Ιᵅ (εἰκ. 19) καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ τόξου Α′ (εἰκ. 3). Τέλος οἱ κλάδοι οἱ περιβάλλοντες τοὺς τράγους(;) ἐπὶ τοῦ τόξου Α′ (εἰκ 4) παρουσιάζουσιν ἀρκετὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ φυτὸν τοῦ τεμαχίου III (εἰκ. 23).

Αἱ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὁμάδων ὑφιστάμεναι ὁμοιότητες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι πάντα τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶναι ἔργα ἑνὸς καὶ μόνου ἐργαστηρίου, τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν, κατατάσσοντες τὰ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα γλυπτικὰ ταῦτα λείψανα.

Τρία εἶναι τὰ μέσα τὰ ἐπιτρέποντα εἰς ἡμᾶς νὰ προβῶμεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν κατάταξιν ταύτην, αἱ ἐπιγραφαὶ (γλῶσσα καὶ σχῆμα γραμμάτων), τὸ φυτικὸν κόσμημα καὶ ἡ εἰκονογραφία.

Εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὰ φέροντα λατινικὰς ἐπιγραφὰς γλυπτά, τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ τεμάχια Ιᵅ-ᵟ καὶ II, εἶναι τὰ ἀρχαιότερα τῆς σειρᾶς. Εὐθὺς κατόπιν ἔρχονται τὰ μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς. Τὸ σχῆμα ὅμως τῶν γραμμάτων ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων δὲν εἶναι πανταχοῦ τὸ αὐτό. Τὰ γράμματα ἐπὶ τῶν τεμαχίων Vᵅ-ᵝ καὶ VI, εἶναι βαθέως χαραγμένα, ἡ δὲ κοιλότης αὐτῶν σχηματίζει ἐσωτερικῶς δίεδρον γωνίαν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν λατινικῶν γραμμάτων τῶν γλυπτῶν τῆς προηγουμένης κατηγορίας. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα σχετίζονται, κατὰ τὸ σχῆμα τοὐλάχιστον τῶν γραμμάτων, πρὸς τὴν προηγουμένην αὐτὴν ὁμάδα, τὴν χαρακτηριζομένην ἀπὸ τὰς λατινικὰς ἐπιγραφάς.

Τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἀκολουθοῦσι τὰ τρία τόξα Α′ - Γ′ καὶ ἡ πλὰξ τῆς Γεννήσεως. Τὰ γράμματα τῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων εἶναι λεπτὰ καὶ ἐπιμήκη, δὲν παρατηρεῖται δὲ εἰς αὐτὰ ἡ ὑπὸ μορφὴν διέδρου γωνίας ἐκβάθυνσις.

Εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ὁδηγεῖ ἡμᾶς καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ ἐπὶ τῶν γλυπτῶν φυτικοῦ διακόσμου. Ἡ ἄμπελος ἐπὶ τῶν τεμαχίων Ιᵅ, ᵞ καὶ ᵟ, ἡ δρῦς ἐπὶ τοῦ γλυπτοῦ II καὶ τὰ φυτὰ τῶν τεμαχίων III καὶ IV ἔχουσιν ἐκτελεσθῆ, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἐντελῶς κατὰ φύσιν καὶ πολὺ ἀπέχουσιν ἀπὸ τὸ ἐσχηματοποιημένον φυτικὸν κόσμημα, τὸ ἐν χρήσει εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικήν. Τὰ τεμάχια ταῦτα παρουσιάζουσι τὴν αὐτὴν φροντίδα τῆς φυσικῆς ἀποδόσεως τῆς χλωρίδος, τὴν ὁποίαν εὑρίσκει τις καὶ εἰς τὴν γλυπτικὴν τῆς Δύσεως κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἰδιον καὶ μὲ τὰ τεμάχια Vᵅ-ᵝ. Ὁ ἐπ᾽ αὐτῶν κλάδος ἀμπέλου πλησιάζει ἤδη κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὴν σχηματοποίησιν πολὺ περισσότερον πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἢ πρὸς τὴν Δυτικὴν γλυπτικήν. Συμβαίνει δηλαδὴ ἀκριβῶς ὅ,τι καί μὲ τὰ ἐπὶ τῶν τεμαχίων τούτων γράμματα τῆς ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς, τὰ ὁποῖα, καίτοι πλέον ἑλληνικά, διατηροῦσιν ὅμως τὴν δίεδρον ἐκβάθυνσιν τῶν λατινικῶν.

Ἡ εἰκονογραφικὴ τέλος μελέτη τῶν γλυπτῶν τούτων συντείνει ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἐπι-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

βεβαίωσιν τῶν ἀνωτέρω πορισμάτων. Ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰς παραστάσεις τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του ἐπὶ τῶν τεμαχίων Ιᵅ καὶ β, αἵτινες εἶναι εἰκόνες θνητῶν καὶ κατὰ συνέπειαν εἶναι ξέναι πρὸς εἰκονογραφικὰς συγκρίσεις, ἐρχόμεθα εἰς τὸν Παῦλον τοῦ τεμαχίου ΙΙ (εἰκ. 22). Καὶ ἂν ἀκόμη ἔλειπεν ἡ συνοδεύουσα αὐτὸν λατινικὴ ἐπιγραφή, δὲν θὰ ἐδυσκολεύετό τις νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν μορφὴν ταύτην ὡς καθαρῶς δυτικήν. Ὁ τρόπος ἰδίᾳ τῆς εὐλογίας οὐδεμίαν ἀφήνει περὶ τούτου ἀμφιβολίαν. Ἐπίσης ὁ ἱεράρχης, οὗ μικρὸν τμῆμα τοῦ ἄνω σώματος διεσώθη ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ΙΙΙ (εἰκ. 23) ἀνήκει εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν δυτικὴν τέχνην, ὅπως δεικνύουσι τὰ ἄμφια αὐτοῦ.

Τὰ τόξα ὅμως Α΄-Γ΄ καὶ ἡ πλὰξ τῆς Γεννήσεως σχετίζονται ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν. Τὸ Στιχηρὸν τῶν Χριστουγέννων ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄ ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ἤδη παρετηρήθη[1]. Ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος (Ἀνάστασις) ἐξ ἄλλου, ἡ εἰκονιζομένη ἐπὶ τῶν τόξων Β΄ καὶ Γ΄, ἔχει τύπον ἀναμφισβητήτως βυζαντινόν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ θέμα τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν τέχνην τῆς Δύσεως, ἀλλὰ ἐκεῖ ἔχει μορφὴν ἐντελῶς διαφορετικήν, οὐδόλως σχετιζομένην πρὸς τὴν βυζαντινήν[2]. Ἀνωτέρω εἴδομεν ἄλλωστε πόσον στενῶς συνδέεται ἡ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων τόξων παράστασις πρὸς τὰ βυζαντινὰ πρότυπα, εἰς τὰ ὁποῖα εὕρομεν πᾶσας τὰς ἐπ᾽ αὐτῆς λεπτομερείας.

Ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων δυνάμεθα ἤδη νὰ κατατάξωμεν χρονολογικῶς τὰ ὑπὸ μελέτην γλυπτὰ ὡς ἑξῆς:

1) Ὁμὰς δυτική: Τεμάχια Ιᵅ-ᵟ, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV.
2) Ὁμὰς μεταβατική: Τεμάχια Vᵅ-ᵝ, VI.
3) Ὁμὰς βυζαντινή: Τόξα Α΄-Γ΄, Πλὰξ Γεννήσεως.

Ἡ κατάταξις αὕτη ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποκαταστήσωμεν, ἐν ταῖς γενικαῖς τουλάχιστον αὐτῆς γραμμαῖς, τὴν ἱστορίαν τοῦ φραγκικοῦ τούτου ἐν Ἀθήναις γλυπτικοῦ ἐργαστηρίου, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ ἐξετασθέντα γλυπτά.

Κατὰ τὸ δεύτερον περίπου ἥμισυ τοῦ 13ου αἰῶνος, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῶν γραμμάτων τῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς τῶν τεμαχίων Ιᵅ, ᵞ, καὶ ᵟ, εἰς ἃ περισσότεροι Γάλλοι, ἐλθόντες εἰς τὰς Ἀθήνας, ἵδρυσαν ἐν αὐταῖς ἐργαστήριον γλυπτικῆς. Θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ γλύπται οὗτοι κατήγοντο ἀπὸ τὴν Βουργουνδίαν, τὴν γαλλικὴν δηλαδὴ ἐπαρχίαν ἐκ τῆς ὁποίας κατήγετο καὶ ἡ δυναστεύουσα τῶν Ἀθηνῶν οἰκογένεια τῶν de La Roche. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές. Τὰ γλυπτὰ τῆς πρώτης ὁμάδος, τὰ καὶ ἀρχαιότερα τῆς σειρᾶς, οὐδόλως σχετίζονται μὲ τὴν γλυπτικὴν τῆς Βουργουνδίας, ἥτις κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἔχει χαρακτῆρα ἐντελῶς διακεκριμένον. Ἀπεναντίας, τὰ ἀθηναϊκὰ ταῦτα γλυπτά, σχετίζονται στενότατα πρὸς τὴν γλυπτικὴν τῆς κεντρικῆς Γαλλίας (Ile de France), μὲ τὴν τέχνην δηλαδὴ τῆς περιοχῆς εἰς ἣν ἀνήκουσιν ἡ Παναγία τῶν Παρισίων, ὁ καθεδρικὸς Ναὸς τῆς Chartres κ.λ.π. Ἀπὸ τὴν περιοχὴν λοιπὸν αὐτὴν φαίνεται ὅτι κατήγοντο οἱ τεχνῖται ἢ ὁ τεχνίτης, οἱ ἱδρύσαντες τὸ γλυπτικὸν τοῦτο ἐργαστήριον ἐν Ἀθήναις.

1 Brehier, ἐν Melanges Schlumberger 426.

2 E. Male, L'art religieux du XIIIe siécle en France, 6η ἔκδ. Paris, 1925, 226 κ. ἑξ. Βλ. καὶ τμῆμα ἐκ τοιαύτης παραστάσεως παρὰ A. Michel, Histoire de l'art II 1, σ. 189, εἰκ. 150.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐργαστήριον τοῦτο κατ' ἀρχὰς εἰργάζετο μόνον διὰ τοὺς Φράγκους κατακτητὰς καὶ διὰ τὸν λατινικὸν κλῆρον, παράγον ἔργα καθαρῶς φραγκικά, ὅμοια πρὸς τὰ γαλλικά. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν γλυπτῶν τῆς πρώτης ὁμάδος. Τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι φανερὸν ὅτι προωρίζοντο διὰ τὰς φραγκικὰς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, ὁ τάφος, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν τὰ λείψανα. (Τεμάχ. $I^{\alpha-\delta}$), καὶ ὅστις ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς εὐγενῆ Φράγκον σταυροφόρον ἢ ἀπόγονον σταυροφόρου καὶ τὴν σύζυγόν του, νὰ εὑρίσκετο ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι ὅστις, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν φραγκικὴν περίοδον ἐχρησίμευεν ὡς καθεδρικὴ Ἐκκλησία τῶν κατακτητῶν. Πρὸς μίαν ἄλλως τοιαύτην εἰκασίαν ὁδηγεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα εὑρίσκοντο ἄλλοτε, ὡς εἴδομεν, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τῶν ἐτῶν, τὸ ἐργαστήριον περιέρχεται εἰς χεῖρας ἐξελληνισθέντων Φράγκων καὶ ἐργάζεται καὶ διὰ τοὺς ὀρθοδόξους. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὸ τόξον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου Τήρωνος (Τεμάχ. $V^{\alpha-\beta}$), τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκόσμει καθολικὴν ἐκκλησίαν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ τρία τόξα Α′-Γ′ καὶ τὴν πλάκα τῆς Γεννήσεως, τὰ τελευταῖα δηλαδὴ γνωστὰ ἔργα τοῦ ἐργαστηρίου τούτου, τὰ ὁποῖα, ὡς εἴδομεν, εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξον εἰκονογραφίαν.

Τὰ τελευταῖα ταῦτα γλυπτὰ εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ἐκόσμουν τὸ ἐσωτερικὸν ὀρθοδόξου τινὸς ἐκκλησίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ εὑρίσκετο καὶ ὁ τάφος, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ τόξα Β′ καὶ Γ′, καὶ ὅστις θ' ἀνῆκεν ἴσως εἰς ἐπίσημόν τινα Ἕλληνα, ἐκ τῶν διακριθέντων κατὰ τὸν 14ον κυρίως αἰῶνα.

Οἱ τεχνῖται τοῦ ἐργαστηρίου τούτου, καὶ εἰς τὰ τελευταῖα ἀκόμη ἔργα αὐτῶν, δὲν ἐγκατέλειψαν τὰς παλαιὰς τεχνικὰς μεθόδους, τὰς ὁποίας ἔφερον μαζύ των ἐκ Γαλλίας οἱ πρῶτοι αὐτοῦ ἱδρυταί. Ἂν σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου τὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων μετεβλήθη, ἡ τεχνικὴ ὅμως, ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς γραμμαῖς, ἔμεινεν ἡ αὐτή. Ὁ αὐτὸς δηλαδὴ τρόπος παραστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἡ αὐτὴ προσπάθεια φυσικότητος εἰς τὸ φυτικὸν κόσμημα, ἡ αὐτὴ τέλος διάταξις τῶν μορφῶν εἰς τὸ πάχος τοῦ τόξου, διάταξις ἐντελῶς, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, ἄγνωστος εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικήν.

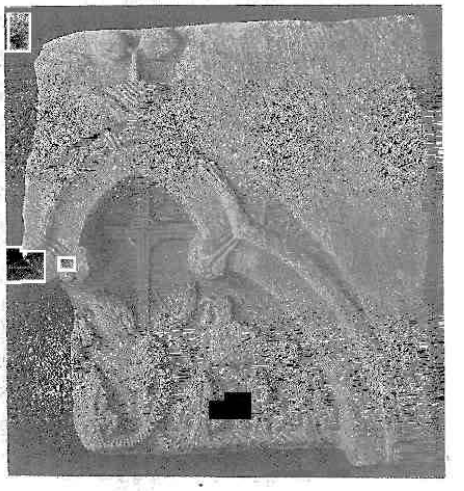
Ἡ ἱστορία τοῦ φραγκικοῦ τούτου ἐν Ἀθήναις γλυπτικοῦ ἐργαστηρίου, οἵαν ἀνωτέρω τὴν ἀποκατεστήσαμεν, συμφωνεῖ ἐν πολλοῖς πρὸς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι φράγκων κατακτητῶν. Μετὰ μίαν ἢ δύο γενεάς, οὗτοι προσαρμόζονται, ὅπως δήποτε, εἰς τὸ περιβάλλον καὶ ἀρχίζουν ὁμιλοῦντες τὴν ἑλληνικήν[1]. Ἀργότερον καὶ αὐτὰ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφά των συντάσσονται εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ὑποδουλωθέντων Ἑλλήνων[2]. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ ἐκ Γαλλίας ἐλθόντες εἰς Ἀθήνας τεχνῖται, κατ' ἀρχὰς ἐργάζονται ὅπως καὶ εἰς τὴν μακρυνὴν πατρίδα των, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως, ἀπομεμονωμένοι ὡς ἦσαν ἐν μέσῳ τοῦ βυζαντινοῦ περιβάλλοντος, ἤρχισαν, ὡς ἦτο ἄλλως τοῦτο πολὺ φυσικόν, νὰ ἐπηρεάζωνται

1 Βλ. W. Miller, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, μεταφρ. Σ. Λαμπρου, Ἀθῆναι, 1909-10, I, 226 κ. ἑξ. F. Gregorovius, Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, μεταφρ. Σ. Λάμπρου, Ἀθῆναι, 1904, (Βιβλ. Μαρασλῆ) II, 44 κ. ἑξ. Βλ. καὶ Α. Ἀδαμαντίου, ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, VI, 516 κ. ἑξ.

2 W. Miller, ἐν N. Ἑλληνομνήμονι, XIX, 1925, 251.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἀπὸ τὴν τέχνην τῶν Βυζαντινῶν, ἥτις κατὰ τὸν 12ον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος, παρήγαγε τὰ ὡραιότερα αὐτῆς ἔργα. Κατὰ ποῖον δὲ τρόπον μετέφραζον εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν τεχνικὰς μεθόδους τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐδανείζοντο ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν, δεικνύουσι σαφῶς τὰ τρία τόξα Α΄-Γ΄ καὶ ἡ πλάξ τῆς Γεννήσεως.

Εἰκ. 31.
Ἀνάγλυφος πλὰξ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Οὕτως ἐξηγεῖται, νομίζω, πληρέστατα ὁ φραγκικὸς χαρακτὴρ τῆς τέχνης τῶν τριῶν τούτων τόξων καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ βυζαντινὸν καὶ ἐντελῶς ὀρθόδοξον εἰκονογραφικὸν αὐτῶν περιεχόμενον, δύο δηλαδὴ ἐντελῶς διαφορετικὰ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ συνύπαρξις ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων ἠνάγκασε τοὺς μέχρι τοῦδε ἐξετάσαντας αὐτά, νὰ ἐκφέρωσι τὰς διαφορωτέρας τῶν γνωμῶν καὶ ν' ἀνακηρύξωσιν αὐτὰ ὁτὲ μὲν φραγκικά, ὁτὲ δὲ βυζαντινά.

IV

Τ' ἀνωτέρω διὰ μακρῶν περιγραφέντα γλυπτὰ δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐκτέλεσιν διὰ Δυτικῶν τεχνικῶν μεθόδων θεμάτων εἰκονογραφικῶν, προσιδιαζόντων εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Τὴν ἀπόδοσιν ὅμως τοῦ βυζαντινοῦ κοσμήματος διὰ φραγκικῆς τεχνικῆς δεικνύει εἰς ἡμᾶς μαρμαρίνη ἀνάγλυφος πλάξ, προερχομένη ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἀποκειμένη ὁμοίως εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, οὐδόλως δὲ σχετιζομένη πρὸς τὰ προϊόντα τοῦ ἐργαστηρίου, περὶ οὗ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐγένετο λόγος.

Εἰκ. 32. Τμῆμα ἐπιστυλίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
(Φωτογρ. του Βυζαντινου Μουσείου).

Ἐπὶ τῆς πλακὸς ταύτης (ὕψ. 0.72, πλάτ. 0.67, πάχ. 0.18) ***(εἰκ. 31)***[1] παρίσταται ἐν ἐξέχοντι ἀναγλύφῳ τόξον ὀξυκόρυφον περιβάλλον ἕτερον τρίλοβον τοιοῦτον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ δέσμης βλαστῶν, συνδεομένων κατὰ διαστήματα διὰ ταινιῶν. Ἐκ τῶν ἄνω γωνιῶν τοῦ τριλόβου τούτου τόξου, κρέμανται ἀνὰ τρεῖς στρογγύλοι καρποί (;). Κάτω τῶν τόξων εὑρίσκεται σταυρός, ἱστάμενος ἐπὶ δύο περιελισσομένων σχοινίων, ἅτινα ἀπολήγουσιν εἰς κώνους πίτυος. Ἑκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ, παρίστανται δύο πτηνὰ ἀντιμέτωπα (τοῦ πρὸς ἀριστερά, διασῴζεται μικρὸν μόνον μέρος) κρατοῦντα εἰς τὸ ράμφος σταφυλὴν καὶ πατοῦντα ἐπὶ σειρᾶς τριφύλλων, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὡσεὶ ἐκφυόμενα ἐκ τοῦ

1 Περιεγράφη καὶ ἀπεικονίσθη ὑπὸ Brehier, Nouv. recherches, 29 πίν. IX, 17. Βλ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς σ. 48, ἀρ. 232.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

σχοινίου. Τέλος τὸ ἐξωτερικὸν μέγα τόξον κοσμεῖται ὑπὸ σειρᾶς ἡμικυκλίων (τὸ πρὸς δεξιὰ μέρος ἔχει μείνει ἡμιτελὲς) εἰς δὲ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ὑπάρχει στέλεχος ἀπολῆγον εἰς δύο κώνους πίτυος(;) μείναντας ἐπίσης ἡμιτελεῖς.

Τὰ στοιχεῖα τ' ἀπαρτίζοντα τὴν διακόσμησιν τῆς πλακὸς ταύτης δέον ν' ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς, καθόσον ἀποτελοῦσι μῖγμα βυζαντινῶν καὶ φραγκικῶν διακοσμητικῶν θεμάτων.

Ἡ μορφὴ τοῦ ὀξυκορύφου τόξου, τοῦ περιβάλλοντος ἕτερον τρίλοβον τοιοῦτον, σχηματιζόμενον διὰ δέσμης βλαστῶν, εἶναι καθαρῶς φραγκική. Περὶ αὐτῆς ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω, σχετικῶς πρὸς τὰ λείψανα τοῦ τάφου τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του. Ἐν Ἑλλάδι αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν τῆς Ἄρτης[1]. Εἰς τὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τῆς ἐκκλησίας ταύτης εὑρίσκομεν καὶ ἄλλα ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πλακός. Ἐπὶ ἑνὸς κιονοκράνου τοῦ ναοῦ τούτου ὑπάρχει τὸ περιελισσόμενον σχοινίον, τὸ ἀπολῆγον εἰς δύο κώνους πίτυος (ἔνθ' ἀν. σ. 33, εἰκ. 21). Ἐν ἄλλο ἐπίσης κιονόκρανον τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας κοσμεῖται μὲ τὰ ἐκ τοῦ σχοινίου φυόμενα τρίφυλλα, (ἔνθ' ἀν. σ. 28, εἰκ. 16), τὰ ὁποῖα ὑπὸ μορφὴν ὀλίγον διάφορον, εὑρίσκονται εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ἡμετέρας πλακός.

Ἡ γλυπτικὴ ὅμως διακόσμησις τῆς Παρηγορητίσσης ἔχει, ὡς ἤδη παρετήρησε καὶ ὁ Ὀρλάνδος, (ἔνθ' ἀν. 48) ἰταλικὴν τὴν προέλευσιν. Τοῦτο δύναται ἰδίᾳ νὰ διαπιστωθῇ ἀπολύτως διὰ τὸ διπλοῦν ὀξυκόρυφον τόξον, τὸ ὁποῖον κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα. Τὸ ἐξωτερικὸν ἀληθῶς ἐκ τῶν δύο τούτων τόξων φέρει εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐκ βλαστοῦ ἐξερχομένου ἀπὸ τὰ στόματα δύο ζῴων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τοῦ τόξου. Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι, ὡς γνωστόν, καθαρῶς ἰταλικόν[2].

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὰ φραγκικά, καὶ δὴ ἰταλικά, διακοσμητικὰ στοιχεῖα ἡ ὑπὸ μελέτην πλὰξ περιέχει καὶ καθαρῶς βυζαντινὰ τοιαῦτα. Τόσον τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ τόξου στέλεχος, τὸ ἀπολῆγον εἰς δύο κώνους πίτυος, ὅσον καὶ τὰ δύο πτηνά, τὰ κρατοῦντα εἰς τὸ ράμφος σταφυλήν, ἀντεγράφησαν ἐκ βυζαντινοῦ προτύπου. Τὸ πρότυπον τοῦτο διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Εἶναι τμῆμα ἐπιστυλίου, προερχόμενον πιθανῶς ἐξ Ἀκροπόλεως, καὶ ἀποκείμενον νῦν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ *(εἰκ. 32)*[3]. Ἁπλῆ παραβολὴ τῶν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον περιελισσομένων βλαστῶν, τῶν ἀπολεγόντων εἰς κώνους πίτυος, καὶ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῶν πτηνῶν μὲ τὴν σταφυλὴν εἰς τὸ ράμφος, πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας πλακὸς εὑρισκόμενα οὐδεμίαν δύναται ν' ἀφήσῃ ἀμφιβολίαν, ὅτι ἀνάλογον γλυπτὸν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ κατασκευάσαντες αὐτήν. Καὶ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῇ πρὸς στιγμὴν ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τούτου διακοσμητικὰ θέματα ὀφείλονται ἴσως εἰς φραγκικὴν ἐπίδρασιν, τοιαύτη ὅμως εἰκασία δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, δεδομένου ὅτι τὸ γλυπτὸν τοῦτο εἶναι παλαιότερον τῆς πλακός, ἀνῆκον εἰς τὰ τέλη τοῦ 12ου ἢ τὸ πολὺ εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 13ου αἰῶνος, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὴν μεγίστην αὐτοῦ ὁμοιότητα, ἣν εἶχεν ἤδη παρατηρήσει καὶ ὁ Strzygowski, πρὸς τὸ γνωστὸν ἐπιστύλιον τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ, τὸ φέρον χρονολογίαν 1232 μ. Χ.[4].

1 Α. Ὀρλάνδος ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, V, 1919, σ. 49. εἰκ. 34.

2 Περὶ τούτου βλ. G. Millet, ἐν L'art byzantin chez les Slaves, Premier Recueil Uspenskij, Paris, 1930, 193.

3 Περιεγράφη καὶ ἀπεικονίσθη ὑπὸ J. Strzygowski ἐν Δελτίῳ της Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρείας, III, 123, πίν. Α' ἄνω. Εἰκὼν καὶ παρὰ Sotiriou, Guide, εἰκ. 9 ἄνω.

4 Ὡς γνωστὸν ἐξ ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως τῆς ἐπιγραφῆς ὁ Strzygowski (ἔνθ' ἀν. 121) ἐχρονολόγει τὸ ἐπιστύλιον τοῦ Κυνηγοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 974 μ. Χ. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου βλ. Α. Ξυγγόπουλον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1927-8, σ. 3 κ. ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Μένει ἐπὶ τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πλακὸς ἓν ἀκόμη διακοσμητικὸν θέμα, τοῦ ὁποίου ὁ καθορισμὸς δὲν εἶναι λίαν εὐχερής, τὰ τρίφυλλα. Ταῦτα θὰ ἠδύναντο καὶ ὡς φραγκικῆς προελεύσεως νὰ χαρακτηρισθῶσιν, ἀλλὰ καὶ ὡς βυζαντινά. Ἂν καὶ τὸ τρίφυλλον ὡς διακοσμητικὸν θέμα δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικήν, ὡς θέλομεν ἀποδείξει ἐν ἄλλῃ μελέτῃ ἡμῶν, ἐν τῇ προκειμένῃ ὅμως περιπτώσει θὰ ἠδύναντο τὰ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας πλακὸς εὑρισκόμενα νὰ θεωρηθῶσιν ἴσως φραγκικῆς προελεύσεως, διὰ τὸν λόγον κυρίως ὅτι τὰ εὑρίσκομεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐκφυόμενα ἐκ τοῦ σχοινίου καὶ εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν. Ἀλλὰ πάντως περὶ τοῦ ζητήματος τούτου δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφανθῇ τις μετὰ πολλῆς βεβαιότητος.

Ἡ μεγίστη τέλος συγγένεια αὕτη τοῦ διακόσμου τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πλακὸς πρὸς τὰ γλυπτὰ τῆς Παρηγορητίσσης ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ χρονολογήσωμεν αὐτὴν κατὰ προσέγγισιν μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 13ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὴν τεχνίτης κατήγετο πιθανῶς ἐξ Ἰταλίας.

V

Ἡ ἀνωτέρω γενομένη μελέτη τῶν διαφόρων τούτων φραγκικῶν ἐν Ἀθήναις γλυπτικῶν λειψάνων παρέχει εἰς ἡμᾶς καὶ πορίσματά τινα γενικωτέρας ἱστορικῆς σημασίας.

Πιστεύεται γενικῶς, ὅτι ἡ φραγκικὴ κατάκτησις καὶ ἡ κατάργησις τῆς ὀρθοδόξου Μητροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπέφεραν τὴν νέκρωσιν πάσης οἰκοδομικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως καὶ ὅτι οἱ Φράγκοι κατακτηταὶ δὲν ἐπέτρεπον εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τὴν ἀνέγερσιν νέων ἐκκλησιῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποδεικνύεται ἀκριβὲς ἀπὸ τὰ διασωθέντα μνημεῖα καὶ τὰς ἐπιγραφάς.

Οὕτω κατὰ τὸ ἔτος 1232 κατασκευάζεται τὸ ἐπιστύλιον τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ, περὶ οὗ καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ἐπίσης κατὰ τὸ ἔτος 1238 ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς Μονῆς Νεόφυτος ἱδρύει κατὰ τὴν θέσιν Σταυρὸς τῆς ὁδοῦ Μεσογείων τὴν μέχρις ἡμῶν διασῳζομένην στήλην, ἥτις φέρει τὸ ὄνομά του [1], ἄλλην δὲ ὁμοίαν στήλην ἀνεγείρει εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, κατὰ τὸ 1280, ὁ Ἀθανάσιος μοναχὸς καὶ αὐτὸς τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ [2].

Καὶ θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ παρατηρήσῃ ὅτι τ' ἀναφερόμενα παραδείγματα σχετίζονται πρὸς μίαν Μονήν, ἥτις εἶχε πιθανῶς προνομιακὴν θέσιν, ἢ ὅτι αἱ Μοναὶ εἶχον ἴσως περισσοτέραν ἀπέναντι τῶν κατακτητῶν ἐλευθερίαν [3], καὶ ὅτι οἱ Φράγκοι δὲν ἐπέτρεπον ἴσως μόνον τὴν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀνέγερσιν ἐκκλησιῶν ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων. Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο ἀκριβῶς σημεῖον διευκρινίζουσι τὰ γλυπτὰ περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο εὐρύτατος λόγος, ἰδίᾳ δὲ τὰ τεμάχια Vα-β καὶ VI, ἔτι δὲ μᾶλλον τὰ τρία τόξα Α'-Γ', τὰ ὁποῖα, ὡς εἴδομεν, μόνον τὸ ἐσωτερικὸν ὀρθοδόξου ναοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ κοσμῶσι. Ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς διαστάσεις καὶ τὴν διακόσμησιν τῶν γλυπτῶν τούτων, πρέπει ἀφεύκτως νὰ

1 Strzygowski ἔνθ' ἀν. 118 κ. ἑξ. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. προηγ. σημ. Δ. Καμπούρογλου, Τὰ Ἀττικά, Ἀθῆναι, 1923 (Μελέται καὶ Ἔρευναι), 130 κ. ἑξ.

2 A. Plassart ἐν B. C. H. XLVII, 1923, 172 κ. ἑξ. Καμπούρογλους,, ἔνθ' ἀν. 142 κ. ἑξ.

3 Gregorovius, ἔνθ' ἀν. II 38.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἢ αἱ ἐκκλησίαι, ἃς ταῦτα ἐκόσμουν, καὶ μεγάλαι ἀρκούντως θὰ ἦσαν καὶ πλούσιαι.

Ὅτι δὲ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνηγείροντο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων νέαι ἐκκλησίαι ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν δεικνύει ὁ κομψὸς ναΐσκος τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος κατὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ὅστις, ἕνεκα πολλῶν λόγων, δύναται μετὰ πλείστης ἀσφαλείας νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος[1].

Ἡ ὕπαρξις τῶν μνημείων τούτων θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς ἐν ἔτει 1388 ὑπὸ τοῦ Νερίου Α΄ Acciajuoli παλινορθώσεως τῆς ὀρθοδόξου Μητροπόλεως καὶ τοῦ διορισμοῦ Ἕλληνος Μητροπολίτου ἐν Ἀθήναις[2]. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εἶναι πολὺ πιθανή. Τ' ἀνωτέρω μνημονευθέντα χρονολογημένα μνημεῖα δεικνύουσιν ὅτι ἕνα περίπου αἰῶνα πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου οἱ ὀρθόδοξοι μοναχοὶ δὲν ἔπαυον κοσμοῦντες τὰς Μονὰς αὐτῶν καὶ ἀνεγείροντες νέα οἰκοδομήματα. Ἐπίσης τὰ γλυπτὰ τόξα Α΄-Γ΄ καὶ ἡ πλὰξ τῆς Γεννήσεως δὲν δύνανται νὰ κατέλθωσι μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Νερίου Α΄ Acciajuoli. Ταῦτα ἐποιήθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα πιθανῶς ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχῆς τοῦ οἴκου τῶν de La Roche. Τὸ αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ ναΐσκου τῆς Μεταμορφώσεως.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Τὰ γλυπτὰ τόξα τῆς Παρηγορητίσσης ἐν Ἄρτῃ. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς παρούσης μελέτης εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τὰ γλυπτὰ τόξα τοῦ Ναοῦ τῆς Παρηγορητίσσης ἐν Ἄρτῃ, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὁπωσδήποτε σχετιζόμενα πρὸς τὰ ἀθηναϊκὰ τ' ἀνωτέρω περιγραφέντα.

Εἰς τὸν Ναὸν τῆς Παρηγορητίσσης, ἀνεγερθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1282 καὶ 1289[3], διασῴζονται εἰς τὴν βορείαν καὶ τὴν δυτικὴν καμάραν τοῦ κυρίως ναοῦ δύο τόξα φέροντα ἀναγλύφους παραστάσεις[4]. Ἐπὶ τοῦ πρώτου τούτων, τοῦ εὑρισκομένου ἐπὶ τῆς βορείας καμάρας, εἰκονίζεται ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ. (Ὀρλάνδος, ἔνθ' ἀν. σ. 51, εἰκ. 35). Εἰς τὴν κορυφὴν παρίσταται ἡ Θεοτόκος ἐξηπλωμένη καὶ ἄνω αὐτῆς τὸ βρέφος ἐν τῇ φάτνῃ μετὰ τοῦ βοὸς καὶ τοῦ ὄνου, ἑκατέρωθεν δὲ συμμετρικῶς δύο ἄγγελοι, ὁ Ἰωσήφ, οἱ Μάγοι, εἷς ποιμήν, ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς καὶ τέσσαρες Προφῆται. Ἐπὶ τοῦ δευτέρου τόξου, προσηλωμένου εἰς τὴν δυτικὴν κάμαραν, (Ὀρλάνδος ἔνθ' ἀν. σ. 55, εἰκ. 36, τὸ δεξιὸν ἥμισυ) εἰκονίζεται εἰς μὲν τὴν κορυφὴν ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ μορφὴν ἀμνοῦ κρατοῦντος σταυρόν, ἑκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ τὰ σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν Ἰωάννου καὶ Ματθαίου (ἀετὸς καὶ ἄγγελος) καὶ κάτω Προφῆται. Τὸ ὅλον, ὡς εἶναι φανερόν, παριστάνει τὴν Σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ.

Τῶν τόξων τούτων τῆς Παρηγορητίσσης ἐγένετο ἤδη ἀπόπειρα συσχετίσεως πρὸς τ' ἀθηναϊκά, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο μακρὸς λόγος, (Bréhier, ἐν Mélanges Schlumberger,

1 Περὶ τοῦ μνημείου τούτου βλ. Εὑρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Τεύχ. Β', 74 κ. ἑξ.

2 Gregorovius, ἔνθ' ἀν. II, 229 κ. ἑξ. Miller, ἔνθ' ἀν. II, 6 κ. ἑξ.

3 Βλ. Α. Ὀρλάνδον ἐν Ἠπειρωτικοῖς Χρονικοῖς, II, 1927, 167, σημ. 1.

4 Περιεγράφησαν καὶ ἀπεικονίσθησαν ὑπὸ Α. Ὀρλάνδου ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, V. 1919, 50 κ. ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

430 κ. ἑξ.) μεταξὺ ὅμως αὐτῶν ὑπάρχουσι μεγάλαι διαφοραί, καὶ εἰκονογραφικαί, καὶ τεχνικαί, ὥστε ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως σχηματιζομένη ἐντύπωσις τῆς ὑφισταμένης ὁμοιότητος νὰ μὴ δύναται νὰ παραμείνῃ μετὰ τὴν λεπτομερῆ αὐτῶν ἐξέτασιν καὶ σύγκρισιν.

Εἰκ. 33. Τμῆμα ἐκ τοῦ βορείου τόξου τῆς Παρηγορητίσσης ἐν Ἄρτῃ.

Εἰς τὴν παράστασιν τῆς Γεννήσεως ἡ Θεοτόκος ἔχει τὴν στάσιν, ἣν κατὰ τοὺς ἰδίους περίπου χρόνους εὑρίσκομεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὸ ἄνω δηλαδὴ σῶμα ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἔξω, τὴν δεξιὰν στηρίζουσαν τὴν κεφαλήν, ἐνῷ ἡ ἀριστερὰ φέρεται διαγωνίως πρὸς τὰ κάτω καὶ ὑποβαστάζει τὸν δεξιὸν ἀγκῶνα. Ἡ στροφὴ τοῦ ἄνω σώματος τῆς Θεομήτορος καὶ ἡ θέσις τῆς ἀριστερᾶς αὐτῆς χειρός, τεινομένης πρὸς τὰ κάτω ἔχουσι πράγματι πολλὰς ἀναλογίας πρὸς συγχρόνους περίπου μὲ τὰ τόξα τῆς Παρηγορητίσσης τοιχογραφίας τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ μὲ ἰταλικὰς εἰκόνας, ἰδίᾳ τῆς Σχολῆς τῆς Σιέννης[1]. Ὁ τρόπος ὅμως οὗτος τῆς παραστάσεως τῆς Θεοτόκου ἀπαντᾷ καὶ εἰς παλαιότερα ἀκόμη μνημεῖα, ὅπως τὸ ἀνάγλυφον τοῦ S. Donato ἐν Ζάρᾳ τῆς Δαλματίας[2]. Πρὸς τὴν παράστασιν ταύτην τῆς Παρηγορητίσσης, φαινομενικὴν μόνον ὁμοιότητα παρουσιάζει ἡ Γέννησις ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (εἰκ 18), ἡ ἀνωτέρω περιγραφεῖσα. Εἰς ταύτην ἡ στάσις τῆς Θεοτόκου, ἐξηπλωμένης χωρὶς νὰ στρέφῃ τὸ ἄνω σῶμα πρὸς τὰ ἔξω, ὅπως εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν, εἶναι πολὺ διάφορος καὶ σχετίζεται ἀμέσως πρὸς βυζαντινὰς παραστάσεις. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι τὰ πρότυπα τῶν γλυπτῶν τῆς Ἄρτης εὑρίσκονται εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Εἰκ. 34. Τμῆμα ἐκ του δυτικου τόξου τῆς Παρηγορητίσσης ἐν Ἄρτῃ.

Ἡ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν προσιδιάζουσα παράστασις τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀμνοῦ, ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς δυτικῆς καμάρας τῆς Παρηγορητίσσης δεικνύει καταφανέστερον ἀκόμη τὴν κατὰ Δυτικά, καὶ μάλιστα ἰταλικά, πρότυπα κατασκευὴν αὐτοῦ.

Τέλος τὸ ὅτι οὐδεμία ἀπὸ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως σχέσις συνδέει τὰ τόξα τῆς Ἄρτης πρὸς τ' ἀθηναϊκά, δεικνύει μία εἰσέτι λεπτομέρεια. Εἰς τὰ γλυπτὰ δηλαδὴ τῶν Ἀθηνῶν ὁμοῦ μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς ἐπιγραφάς, εἰσάγονται καὶ τὰ ἀποκλειστι-

1 G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile σ. 119, εἰκ. 67 σ. 106, εἰκ. 45.

2 E. Bruckner, Dalmatien und das osterreichische Küstenland, Wien - Leipzig, 1911, σ. 163, εἰκ. 45.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

κῶς εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν προσιδιάζοντα θέματα (Στιχηρὸν τῶν Χριστουγέννων κ.λ.π.). Εἰς τὰ τόξα ὅμως τῆς Ἄρτης, αἱ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ συνοδεύουσι θέματα καθαρῶς λατινικά, ὅπως ὁ Ἀμνός, ὅστις μετὰ τὸ ἔτος 692 ἔπαυσεν, ὡς γνωστόν, νὰ εἰκονίζεται εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν[1].

Ὄχι ὀλιγώτερον διάφορος τῶν ἀθηναϊκῶν εἶναι καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῶν γλυπτῶν τῆς Ἄρτης. Τοῦτο δύναται νὰ δείξῃ καταφανῶς ἡ σύγκρισις τῶν ἐνταῦθα παρατιθεμένων δειγμάτων ἐκ τῶν δύο τόξων ***(εἰκ. 33. 34)*** πρὸς τὰ γλυπτὰ τῶν Ἀθηνῶν τ' ἀνωτέρω ἀπεικονισθέντα. Ἡ ἐντελῶς πρωτόγονος καὶ ἀδεξία παράστασις τῶν μορφῶν, αἱ βεβιασμέναι αὐτῶν κινήσεις, μάλιστα τῶν πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένων κεφαλῶν τῶν Προφητῶν ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς δυτικῆς καμάρας (εἰκ. 34) καὶ αἱ σκληραὶ καὶ ἄνευ νοήματος πτυχώσεις οὐδόλως ὁμοιάζουσι πρὸς τ' ἀθηναϊκὰ γλυπτά. Τοὐναντίον τὰ γλυπτὰ τῆς Ἄρτης καὶ ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἀνάγλυφα τῆς Ζάρας, περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος[2].

Τὰ πρότυπα λοιπὸν τῶν τόξων, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων γλυπτῶν τῆς Παρηγορητίσσης, ἔρχονται κατ' εὐθεῖαν ἐκ τῆς Ἰταλίας, εἶναι δὲ πολὺ πιθανόν, ὡς παρετήρησεν ἤδη καὶ ὁ Ὀρλάνδος, (ἐνθ' ἀν. 57) ὅτι ταῦτα κατεσκευάσθησαν ὑπὸ Ἰταλῶν τεχνιτῶν. Ὅτι οἱ κατασκευάσαντες ταῦτα ἦσαν ξένοι, μετακληθέντες εἰδικῶς διὰ τὴν διακόσμησιν τῆς Παρηγορητίσσης, καὶ οὐδεμίαν κατὰ συνέπειαν δυνηθέντες ν' ἀσκήσωσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐγχωρίου τέχνης, ἐξάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι, πλὴν ἴσως τοῦ τάφου τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, ἐν τῇ ὁμωνύμῳ ἐκκλησίᾳ[3], τὰ γλυπτὰ τῶν ἄλλων συγχρόνων περίπου μνημείων τῆς Ἄρτης, οὐδεμίαν ξενικὴν ἐπιρροὴν δεικνύουν, ἐν τῇ γλυπτικῇ τοὐλάχιστον, ἀλλὰ τοὐναντίον, ὅπως εἰς τὴν Μονὴν τῆς Βλαχέρνας, εἶναι τυπικὰ ὑποδείγματα, ἐκ τῶν ὡραιοτέρων, τῆς βυζαντινῆς διακοσμητικῆς γλυπτικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ὁ γλυπτικὸς λοιπὸν διάκοσμος τῆς Παρηγορητίσσης, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς δύο τόξων, ἀποτελεῖ ὁμάδα μεμονωμένην καὶ ἐντελῶς ξένην πρὸς τὴν τέχνην τῆς Ἑλλάδος. Ἡ παρατήρησις κατὰ συνέπειαν τοῦ π. Jerphanion (Orientalia christiana, IV, 1925, 256) σχετικῶς πρὸς τὰ τρία ἀθηναϊκὰ τόξα, ὅτι δηλαδὴ τὰ πρότυπα αὐτῶν δέον ν' ἀναζητηθῶσι μεταξὺ τῶν ρωμανικῶν μνημείων τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἂν δὲν ἐπαληθεύῃ, ὡς εἴδομεν, διὰ τὰ γλυπτὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἐφαρμόζεται ὅμως πληρέστατα εἰς τὰ τόξα καὶ τὸν λοιπὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τῆς Παρηγορητίσσης.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

1 Ὀρλάνδος, ἔνθ' ἀν. 57, Grabar. La peinture religieuse en Bulgarie, 28.

2 Brückner, ἔνθ' ἀν. H. v. d. Gabelenz, Mittelalterliche Plastik in Venedig, Leipzig, 1903, σ. 99, εἰκ. 3. J. Strzygowski. Die altslavische Kunst, Augsburg, 1929, σ. 205, εἰκ. 193-4.

3 Εἰκὼν τῆς προσθίας ὄψεως ἐν Χριστιαν. Ἀρχαιολογ. Ἑταιρείας Δελτ. Γ', 1903, σ. 81, εἰκ. 17.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ΜΕΤΡΙΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΥΠΟ WERNER PEEK

Τὴν ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως τῶν διὰ πρώτην φορὰν ἐκδιδομένων ἐνταῦθα κειμένων ὀφείλω εἰς τὴν φιλοφροσύνην τῶν κυρίων Κυπαρίσση, Παρασκευαΐδου, Πίπα καὶ Wiegand.

1.

Ὁ C. W. Blegen ἀπεικόνισεν ἐν Amer. Journ. of Arch. 31, 1927, 433 εἰκ. 10 ἐπιγραφήν τινα, ἡ ὁποία εὑρέθη ἐν τῷ Γυμνασίῳ τῆς Νεμέας καὶ ἡ ὁποία παρέμεινε, φαίνεται, ἀπαρατήρητος. Εἶναι γεγραμμένη βουστροφηδὸν διὰ τοῦ Ἀργείου ἀλφαβήτου (μετὰ Κορινθιακοῦ ὅμως ⊱ πρὸς δήλωσιν τοῦ μακροῦ φθόγγου Ε) καὶ ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὸν 6ον αἰῶνα. πιθανῶς δὲ εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ.

ΑΡΙΜΤΙΜΝΕΑΝΕΦ
ΑΞΙΜΟΙΜΟΨΙΔΞΚΨ
ΝΑΚΤΙΠΑΝΚΡΑΤΙΟ
ΜΙΚΑΨΤΞΤΜΟΦΙΜΜ
ΕΝΝΕΝΕΑΙΦΕΙΔΟ
ΟΞΨΚΟΤΜΟΙΒΞΜΟΜ
ΝΑΙΟ

Ἀρίστις με ἀνέθ|εκε Δὶ Ϙρονίονι Fά|νακτι
πανκράτιο|ν νιϙὸν τετράκις|ἐν Νεμέαι
Φείδο|νος Fhιὸς τῶ Κλεο|ναίο.

1. *Δι* ὅπως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Νεμέας Cauer - Schwyzer, Dialectorum Graecarum exempla ἀρ. 86, ὁ ποιητὴς ὅμως ἠθέλησε πιθανῶς ΔιFί.

3. Τὸ F ἐν *Fhιὸς* εἶναι τὸ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ *u* ἐξελιχθὲν ἡμίφωνον: παράβαλε *Fακινθί[ον]* ἐν τῇ Ἀργείᾳ ἐπιγραφῇ, Cauer - Schwyzer Nº 83 A 17 (Bechtel, Dialekte II, 439 § 1. Kretschmer, Glotta 13, 248).

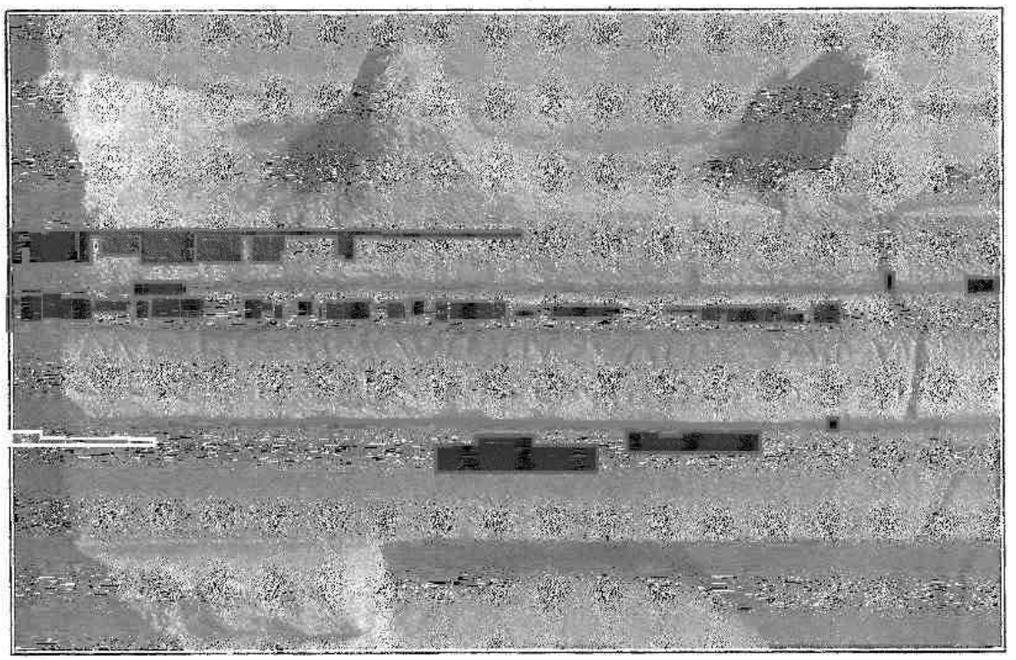
Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι μετὰ τοῦ ἀναθήματος τοῦ Ἀλκμεωνίδου, Hiller von Gærtringen Hist. Gr. Epigr. ἀρ. 4, τὸ ἀρχαιότατον ἐπὶ λίθου ἀγωνιστικὸν ἐπίγραμμα, κατὰ δὲ τὸν τύπον ἀσφαλῶς ἀρχαιοπρεπέστερον ἐκείνου. Δὲν ἀφηγεῖται, ἀλλὰ ἀναφέρει μόνον τὰ γεγονότα κατὰ τὸν συντομώτατον τρόπον, ὅπως τὰ ἀρχαιότερα ἀναθήματα τῆς Ἀκροπόλεως· τὸ δὲ μοναδικὸν κόσμητικὸν εἶναι ἡ ὁμηρικὴ φράσις *Διὶ Κρονίωνι ἄνακτι* (Ἰλιὰς Β 102 καὶ ἄλλως συχνότερον). Ὁ ἐπιγραμματοποιὸς δὲν ἠθέλησε νὰ συντάξῃ ποίημα· ἐξέλεξε τὸν μετρικὸν τύπον, διότι οὗτος ἦτο ὁ ἐμφαντικώτατος ἅμα καὶ ὁ εὐκολώτατα ἐντυπούμενος. Μόνον ἐκ τῆς τάσεως ταύτης ἐξηγεῖται καὶ ἡ μετρικὴ μορφὴ τοῦ τρίτου στίχου: ἠθέλησε νὰ δώσῃ ὄνομα καὶ καταγωγὴν καὶ οὐδὲν πλέον, διὸ καὶ τὸ *Φείδονος Fhιὸς τῶ Κλεοναίο* ἐγένετο ἰαμβικὸς πεντάπους. Ὅπου ἐν ἀρχαιοτέροις ἐπιγράμμασι συμβαίνει ὁμοία ἐπέκτασις ἑξαμέτρου ἢ διστίχου διὰ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ξένου στιχομετρικοῦ εἴδους, αὕτη προέρχεται πάντοτε ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας: IG. I² 498.2: *ἄπαργμα τέχνες Εὐμάρες μ' ἐργάσσατο.* 529.3: *Κυδονιάτες Κρεσίλας ἐργάσσατο.* Preger, Inscr. metr. 388.3: *Ἀριστόδαμος Θράσυος Ἀλεῖος πάλαι*[1] ἰδὲ καὶ Anth. Pal. XIII 14. 17.

2.

Ἐπίσης μικρας προσοχῆς, ὅπως καὶ ἡ προηγουμένη, φαίνεται ὅτι ἠξιώθη ἡ ἐν Bull. of the Cleveland Museum XII, 1925, 59 κέ. εἰκονιζομένη ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιστυλίου Ἀττικοῦ ἀναγλύφου. Ἐπαναλαμβάνω ταύτην ἐνταῦθα *(εἰκ. 1)* κατὰ φωτογραφίαν τεθεῖσαν

Εἰκ. 1. Τεμάχιον Ἀττικοῦ ἐπιτυμβίου ἐν Cleveland.

εὐγενῶς εἰς τὴν διάθεσίν μου ἐκ μέρους τῆς Διευθύνσεως τοῦ Μουσείου τῇ εὐγενεῖ μεσολαβήσει τοῦ P. Wolters.

Ὦ μεγάλην λύπην σὺ λιποῦσα Φαλ...
[ὀ]δέ σ' ἐπώικτισε Μο(ῖ)ρα ποθει[νο....

1. Ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ἡ φωτογραφία, τὸ πρῶτον γράμμα ἦτο ἀσφαλῶς ἓν Ω ὑψηλὰ τοποθετημένον, ὅπως ἐν τῇ λέξει *ἐπώικτισε* τοῦ στίχου 2. Τὸ τελευταῖον δύναται νὰ εἶναι καὶ Ν καὶ Λ. Καθὼς δὲ συμπεραίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας καὶ ἐκ τῶν μεγάλων διαστάσεων τοῦ ἀναγλύφου[2], ἡ ἐπιγραφὴ δὲν ἀπετελεῖτο μόνον ἐκ δύο στίχων. Ἕκαστος στίχος περιελάμβανε προφανῶς ἀνὰ ἓν δίστιχον, ὅπως π.χ. ἐν τῷ ἐπιγράμματι IG. I² 763. Ἀποπειρῶμαι τὴν ἑπομένην συμπλήρωσιν:

1 Βλ. v. Wilamowitz, Sappho und Simonides 205 σημ. 3.

2 Τοῦτο ἀναφέρεται πρὸς μόνην τὴν ἀριστερὰν μορφήν. Ἡ διάταξις τοῦ δεξιοῦ τεμαχίου εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως δεικνύει ἤδη ὑπερβολικὴ ἀπόστασις του ἄνω μέρους τοῦ σώματος ἀπὸ τοῦ γόνατος τῆς καθημένης. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ P. Wolters τὸ τεμάχιον δὲν ἀνήκει ὅλως εἰς τὸ μνημεῖον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ὦ μεγάλην λύπην σὺ λιποῦσα Φαν[οστράτη, οἵῃ]
[μορφὴν ἠδὲ τρόπους οἵχηι ἀποφθιμένη]!
[ὁ]δέ σ' ἐπώικτισε Μο(ῖ)ρα ποθει[νοτάτην περ ἐοῦσαν],
[ἀλλὰ πρὶν ἡλικίας ἥρπασε παρθενικήν][1].

3.

Ἐν Πειραιεῖ, Μουσεῖον Πειραιῶς (ἄνευ ἀριθμοῦ). Στήλη ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου μετὰ πλίνθου καὶ κυματίου, ἄνω ἀριστερὰ τεθραυσμένη, χείλη ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ πολλαχῶς ἀποκεκρουμένα. Κάτωθεν τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς δύο ῥόδακες μεταγενεστέρως ἐκκολαφθέντες. Κατωτέρω ἐκβάθυνσις προερχομένη ἐκ δευτέρας χρήσεως. Ὕψος 0,96 μ., πλάτος κάτω 0,435 μ., ἄνω 0,40 μ. (κάτωθεν τῆς πλίνθου), πάχος 0,125 μ. Ὕψος τῶν γραμμάτων τῶν κυρίων ὀνομάτων 1,8 - 2 χιλιοστομέτρων. Ἀπόστασις γραμμῶν 1,3 - 1,5 χιλιοστ. ὕψος τῶν γραμμιάτων ἐν τῷ ἐπιγράμματι 1 ἑκατοστοῦ. Ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιγράμματος ἐν μέρει λίαν ἀποτετριμμένη ***(εἰκ. 2).***

Φιλιστίδης
Σωστράτου
Πειραιεύς
[Ἐν]θάδε γαῖα ἐκάλυψεν ἀδελφώ, σώματα δ(ισ)σώ,
[οἵ] ποτε καλλιχόροισιν ἐ[ν] εὐστε⟨υ⟩φάνοισι τελοῖν⟨α⟩
[ἥρ]ξατον ἀμφότεροι [τ]ε[τρ]άκι στεφανηφόρον ἀρχή[ν],
[ὥσ]τε λιπεῖν παισὶν παί[δ]ων εὔκλειαν ἀ(μ)εμπτο[ν],
καὶ παῖδας παίδων εἴδοσαν ἀμφότερο[ι].
Σώστρατος
Φιλιστίδου
Πειραιεύς.

1. Ἐν τέλει ΔΣΩ. Κατ' αὐστηρὰν γραμματικὴν ὀρθοέπειαν ὤφειλε νὰ κεῖται *σώματε δισσώ*, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν στ. 3 καὶ 5 *ἀμφοτέρω*.

2. *στεφανηφόρον ἀρχὴν* ὡς ὁ Πόσσις παρ' Ἀθηναίῳ 12. 533 d.

4. ΑΛΙΕΝΓΤΟ.

5. *καί ... εἴδοσαν* μετὰ τῆς ἀνωτέρω φράσεως: *ὥστε ...* ὑπάγεται εἰς τὸ *ἦρξατον*. Διὰ τὴν κατάληξιν — *οσαν* ἀπαντῶσιν ἐν ἐπιγραφαῖς μόνον σποραδικὰ παραδείγματα παρατιθέμενα ὁμαδικῶς ἐν G. Meyer, Griech. Grammatik, 546 § 462. Ταῦτα πάντα ἀνήκουσιν εἰς τὸν δεύτερον π. Χ. αἰῶνα. Ἐν Ἀττικῇ οὐδὲν μέχρι τοῦδε παράδειγμα ἀνευρέθη· ὁ Crönert ὅμως ἐν Memoria Graeca Herculanensis, 210 σημ. 4 ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Δήλου ἐξάγει, ὀρθῶς ἴσως, τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κατάληξις αὕτη καὶ ἐκεῖ ὀφείλει νὰ ἦτο γνωστή.

1 Ἤ, ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἐκδηλώσῃ μεγαλυτέραν ἀντίθεσιν,:
οἵῃ
μορφὴν ἠδὲ τρόπους ἦσθα ποτ' ἐμ βιότωι.
ἢ ἴσως μόνον:
οἵῃι
λάμψας ἐνι θνητοῖς σώματος ἀγλαΐηι
(καλλοσύνης μορφῆς ἔπρεπες εἰν ἑτάραις).
ὁ δὲ τέταρτος στίχος δυνατὸν νὰ ἦτο:
ἀλλ' Ἀίθης καὶ σὴν ἔκλασεν ἡλικίην.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 2. Ἐπιτύμβιον ἐν τῷ μουσείῳ Πειραιῶς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τὰ κάτωθεν τοῦ ἐπιγράμματος κύρια ὀνόματα εἶναι γεγραμμένα ἐπὶ ἀπεξεσμένης ἐπιγραφῆς: τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ ἀπεξέσθη διὰ νὰ δώσῃ τόπον εἰς τὸ τοῦ υἱοῦ. Βραδύτερον δὲ καὶ τὸ ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ τῆς τρίτης γραμμῆς τῆς ἄνωθεν ἐπιγραφῆς μετεβλήθη εἰς γενικὴν ΕΩΣ (ἀρχὴ δυσανάγνωστος).

Τὸ ἐπίγραμμα ἀπὸ ποιητικῆς ἀπόψεως δὲν ἔχει ἀξίαν· τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ ἔγκειται ἐν τῇ οὐσίᾳ. Τὸ ἀξίωμα τοῦ στεφανηφόρου διὰ τὴν Ἀττικὴν ἐπιβεβαιοῦται μόνον διὰ τῆς ἐκ Πειραιῶς ἐπιγραφῆς τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. IG. II+III² 2361. 71 (=Syllloge³ 1111). Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκείνῃ μετά τινα *ἱέρειαν Ὠραίας*, ὀνομάζεται ἑτέρα *στεφανηφόρος Ματρώνα*. Ὁ O. Höfer διέκρινε (Jahrb. f. Phil. 145, 1892, 23), ὅτι ἡ Ὠρεία αὕτη εἶναι ἡ Μικρασιᾶτις Μήτηρ θεῶν. Εἰς ταύτην ἢ εἰς τὴν μετὰ ταύτης συγχεομένην Δήμητρα ἐνδεχόμενον νὰ ἀνῆκον καὶ τὰ *τέλη*, ἐν τοῖς ὁποίοις ἦσαν οἱ ἀδελφοὶ στεφανηφόροι[1]: *Καλλίχοροι* θὰ προσηρμόζετο καλῶς[2] καὶ ὁ παρουσιαζόμενος παραδόξως δυϊκὸς *τελοῖιν* θὰ εὕρισκεν ὡς τάχιστα τὴν ἑρμηνείαν του, ὑπονοουμένων ἐν αὐτῷ τῶν τελῶν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης[3]. Περισσότερον εἶναι ἐν τούτοις τὸ *ἤρξατον ἐν τελοῖιν στεφανηφόρον ἀρχήν*, διότι τὸ ἀξίωμα τοῦ στεφανηφόρου ἠδύναντο οὗτοι νὰ περιβληθῶσι κυρίως μόνον ἐν τῷ δήμῳ ἢ τῷ θιάσῳ, ὅστις ἐώρταζε τὰ τέλη.

4.

Ἐν Χίῳ, ἀρ. Μουσείου 621. Κυανοῦς ὀγκόλιθος, ἐμπρὸς ἄνω καὶ δεξιὰ τεθραυσμένος, ἡ κάτω ἀριστερὰ γωνία ἀποκεκρουμένη. Ὕψος 0,33 μ. πλάτος 0,47 μ., πάχος 0,46. Ὕψος τῶν γραμμάτων τῶν ὀνομάτων 2 ἑκατοστ., τοῦ κειμένου τοῦ ἐπιγράμματος 1,2 ἑκατ. Διάστιχον 0,2 ἑκατ. Κομψὴ γραφή: ΑΕΜΝΠΣΟΩ

Ἀπολλώνιος . . .
Οἰκτροτάτου νέκυος οὗτος ὅδ' [ἐστι τάφος],
ὀκτωκαιδεχέτους, ὃν ἀπήγαγε Μοῖρα κρα[ταιή]
εἰς Ἀίδαο δόμους, πρὶν μόρσιμον ἦμαρ ἐπελθε[ῖν].
ἀλλὰ καλῶς τοκέες στεῖλαν ὑπὲ(ρ) δύναμ[ιν].

«Οὗτος εἶναι ὁ τάφος πολυκλαύστου νεκροῦ. Δεκαοκταετῆ ὄντα τὸν ἀπήγαγεν ἡ Μοῖρα εἰς τοὺς δόμους τοῦ Ἅδου, πρὶν ἀκόμη φθάσῃ ἡ ἡμέρα, τὴν ὁποίαν τῷ ὥρισεν ἡ Μοῖρα. Ἀλλ' οἱ γονεῖς ἐστόλισαν ὡραῖα τὸν τάφον του ὑπὲρ τὰς δυνάμεις των».

1. Ἡ τελευταία συλλαβὴ τοῦ *νέκυος* εὑρισκομένη ἐν τῇ ἄρσει μετρεῖται ὡς μακρά.

2. *Μοῖρα κραταιή* = Ἰλιὰς Ε 83 καὶ συχνότερον, πάντοτε δὲ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει τοῦ στίχου: παράβαλε ἐπίσης Kaibel 290.2 *μοῖρα κραταιὴ | ἤγαγε μ' εἰς Ἀίδην*.

3. = Ὀδύσσεια κ 175, μετὰ τῆς μοναδικῆς διαφορᾶς ὅτι ἐνταῦθα τὸ ἀπαρέμφατον τίθεται ἐν τῇ θέσει τοῦ ὁμηρικοῦ *ἐπέλθῃ*. Τὸ ὅτι δυνατὸν νὰ λέγηται «ἡ Μοῖρα ἀπήγαγεν αὐτόν, πρὶν ἔλθῃ ἡ μοιραία ἡμέρα του» δεικνύει πόσον ἐπιμεμελημένη εἶναι ἤδη ἡ εἰκών: *μοῖρα ἀπήγαγεν* εἶναι ἁπλῶς = «ἀπέθανεν».

1 Τελεστήριον τῆς Δήμητρος ἐν Πειραιεῖ: IG. II 1059, 2. 12; II5. 573 b 24, 6 f. 15 f.

2 Λουκιαν. Περὶ ὀρχήσ. 15: *τελετὴν οὐδὲ μίαν ἔστιν εὑρεῖν ἄνευ ὀρχήσεως*. Βλ. Noack, Eleusis, 13. 240 ff.

3 Ὁ χαράκτης εἰργάσθη βεβαίως τόσον ἀμελῶς, ὥστε ἡ μεταβολὴ *τελοῖ(ο)ιν* δὲν προκαλεῖ δισταγμόν τινα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

4. *Ὑπὲρ* (ΥΠΕ παρέχει ὁ λίθος) *δύναμιν* πεζόν: Δημοσθένης 18.193, Πλουτ. Ἀλέξανδρος, κεφάλαιον XI 670, 25.

Ὅ,τι οἱ γονεῖς λέγουσι περὶ τῆς διακοσμήσεως τοῦ τάφου, δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὑπὸ ἄλλην ἔννοιαν καὶ περὶ τῶν στίχων, τοὺς ὁποίους ἐποίησαν οὗτοι εἰς τὸν υἱόν των: εἶναι μόνον στίχοι, ἀλλ᾽ ὄχι ἐπίγραμμα ὅ,τι οὗτοι κατώρθωσαν νὰ ἐπιτύχωσι, στενῶς βασιζόμενοι ἐπὶ ὁμηρικῶν καὶ ἄλλων προτύπων: *στεῖλαν ὑπὲρ δύναμιν!*

5.

Studniczka, Ath. Mitt. 13, 1888, 181 ἀρ. 39. Χίος, ἀρ. Μουσείου 104.

[Ἀγα]θοκλῆας τόδε σῆ[μα] ∪ – ∪ ∪ *εὐσεβὲς οὖσα*
βαίνει Φ[ερσεφό|νης] κυάνεον ὑάλαμον·
τέκ[να τέ]|κνων ἔλιπεν καὶ ἄνδρα φιλο[στορ]|γοῦντα
κληρον[ό]μον πάντω[ν? καὶ] | *χρύσεον στέφανον⟨ε⟩*

1. *Εὐσεβὲς οὖσα* ἀντὶ *εὐσεβὴς οὖσα* τότε μόνον δύναταί τις νὰ ἀνεχθῇ, ἐὰν ἀποκλεισθῇ πᾶν ἄλλο ἐνδεχόμενον. Μοὶ φαίνεται ὅμως ὅτι εὑρέθη ὁ τρόπος τῆς θεραπείας, ἐὰν ἐξαλειφθῇ τὸ Σ: εὐσεβέ⟨σ⟩ουσα. Πρὸ τοῦ ευ σῴζεται ἀκόμη τὸ ΝΕ, ἤτοι κλητική: [ξέ]νε. Πρὸ αὐτοῦ θὰ ἦτο δυνατὸν τὸ *πέλει* = εἶναι, ἀλλὰ καὶ αἰτιατικὴ ἀκόμη, ὅπως *θεούς*: Αἰσχ. Ἀγαμ. 338 *εὐσεβοῦσι ... τοὺς θεούς*, Bull. de corr, hell. 44, 1920, 77 ἀρ. 8 *εὐσεβήσασαν τὴν θεάν*.

4. Ὁ λίθος ἔχει *χρύσηον* = χρύσειον, οὐχὶ χρύσεον. Ἐὰν δὲν εἶναι γραφικὸν λάθος, τότε ὀφείλομεν νὰ ἀναγνώσωμεν: *κληρονόμον πάντω[ν] χρύσηον Στέφανον*, νὰ ἀναγνωρίσωμεν δὲ ἐν τῷ ὀνόματι *Στέφανον* τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου. Ἀλλὰ διὰ τὴν σημασίαν *πλούσιος* τοῦ χρύσειος, ἥτις τότε θὰ ἐπεβάλλετο, τὰ Λεξικὰ παρέχουσιν ὡς μαρτύριον μόνον τὸν Παλαίφατον 32.5 *εἰσὶ δὲ σφόδρα χρυσοῖ* (περὶ τῶν Κερκυραίων), ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἡ σύνδεσις *χρύσεος στέφανος, χρυσοῦς στέφανος*, εἶναι τόσον σταθερά, ὥστε διστάζει τις νὰ πιστεύσῃ τὴν παράδοσιν τοῦ λίθου. Εἶναι βεβαίως πάντοτε δυνατὸν νὰ ἔχῃ γράψει μὲν ὁ ποιητὴς *χρύσηον*, ἀλλὰ νὰ ἐμέτρησε *χρύσεον*. Ἐν στίχῳ 2 διορθωτέον ἀκόμη Φ[ερσεφόν]ας ἀντὶ Φ[ερσεφόνης] καὶ ἐν στίχῳ 3 τὸ Νῦ ἐν τῇ λ. *τέκνα* βεβαιοῦται δι᾽ ἐπαρκῶν ἰχνῶν.

6.

Stundniczka, αὐτόθι 181 ἀρ. 38. Χίος, ἀρ. Μουσείου 90.

Καὶ Βρομίου φάος εἶδον ἐν ἤματι καὶ τὰ πόληος
ἡρμήνευσα μαθὼν θέσμια πάντα νόμων·
καὶ παίδων δισσῶν (τ)ὸν μὲν φύσις ἥρπασεν ὠκύν
ἥρω, τὸν δὲ νόος θήκατο κεκριμένον.

Τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον δημοσιεύει ὁ Studniczka ἄνευ σχολίου τινός, χρῄζει ἑρμηνείας ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων.

1 ἑ. «Εἶδον τὸ φῶς τοῦ Βρομίου τὴν ἡμέραν καὶ ἐξήγησα τὴν νομοθεσίαν τῆς πόλεως». Ὁ Διόνυσος, ὁ κύριος θεὸς τῆς νήσου, ταυτίζεται, ὅπως τόσον συχνάκις κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους, πρὸς τὸν τοῦ Ἡλίου (Gruppe, Mythologie 1430. Cumont, Die orient. Religionen

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

i. röm. Heidentum[3] 202, 322, σημ. 72). Παρὰ ταῦτα, περίεργος παραμένει ἡ ἔκφρασις *Βρομίου φάος εἶδον ἐν ἥματι*. Καταληπτὴ γίνεται αὕτη μόνον, ἐὰν *Βρομίου φάος ἰδεῖν* εἶναι πολυσήμαντος. Ἡ φράσις «τὸ φῶς τοῦ Ἡλίου βλέπειν» δυνατὸν νὰ εἶναι φράσις τῆς γλώσσης τῶν Μυστηρίων, ἀπὸ τῆς ὁποίας διὰ τῆς προσθήκης *ἐν ἥματι* ἀφαιρεῖται ἡ μυστηριακὴ αὐτῆς σημασία. —Ἐὰν ὁ ἀποθανὼν ἡρμήνευσε τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, τότε ἦτο *νόμων διδάσκαλος* ἢ ἔγραψεν ἔργον περὶ τῆς νομοθεσίας τῆς Χίου.

3 ἑ. «Καὶ ἐκ τῶν δύο υἱῶν τὸν μὲν ἕνα ταχέως ἀφήρπασεν ἡ Φύσις, εἶναι δὲ τώρα μεταμεμορφωμένος, ὁ δ' ἕτερος διαπρέπει διὰ τῶν πνευματικῶν του χαρισμάτων». Χαρακτηριστικὸν τῆς ὀρθολογιστικῆς νοοτροπίας τῶν τελευταίων χρόνων εἶναι τὸ ὅτι ἡ φύσις καταλαμβάνει τὴν θέσιν τῆς μοίρας. Ἡ φυσική του κατασκευὴ ἔσχεν ὡς συνέπειαν τὸν ταχὺν θάνατον (ἀντὶ *ὠκὺν* διορθωτέον *ὠκύ⟨ν⟩*).

7.

Μουσεῖον Χίου (ἄνευ ἀριθ.). Τέσσαρα τεμάχια ἐπὶ τεσσάρων ἴσως πλευρῶν ἐπιγεγραμμένης βάσεως ἐξ ἐρυθρωποῦ μαρμάρου. Ὡραῖα, καλῶς κεχαραγμένα μεγάλα γράμματα: Α Ϛ Ε Μ Π ϘϘ Σ Ψ Ω. Πολλαὶ ἑνώσεις γραμμάτων· ὕψος 2,5 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ.

Τεμάχιον Ι.

Τεθραυσμένον εἰς δύο μέρη. Οὐδὲν ἄκρον σῴζεται. Μέγιστον ὕψος 0,82 μ., μέγιστον πλάτος 0,51 μ., μέγιστον πάχος 0,46 μ.

– ∪ ∪ *ἐν σ[τα]δ[ί]οις* ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪
– ∪ *δε καὶ μάθ' ὅσους* ΗΝΙ ∪ – ∪ ∪ –
– ∪ ∪ *ον κότινον δὶς ἐφ' ἡμε[τέρ* – ∪ ∪ – ∪
– ∪ *λιος δὺ' ἔχω καὶ Καπετ[ωλ* ∪ ∪ –
5 – ∪ *Πανελλήνων κριτὸς ἀνδ* ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪
[καὶ] πίτυν Ἰσθμιακὴν ἀμφὶ ∪ – ∪ ∪ –
[ἠδ'] *ἕλον Ἀλείων στεφάνου[ς* ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪
[τ]ὸν παρ' Ἀθηναίοις δὶς δὲ β ∪ – ∪ ∪ –
[καί] με τὸ Βειθυνῶν ἔθνος ἐ[στεφάνωσε ∪ – ∪
[κλειτ]ὸν Ὀλυμπείων νῖκος ε – ∪ ∪ –
– ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ ΗΝΑΤC – ∪ ∪ – ∪

2. Δυσκόλως *[ἐνθά]δε*, μᾶλλον δὲ *[στῆθι] δέ*. Ἐν τέλει ἴσως *ἠνυ[σάμην ἀέθλους]*.

3. Ἐν ἀρχῇ ὑπῆρχεν ἐπίθετον οἷον *[Πισαῖ]ον*. Ἐν τέλει δὲ κάτι ὡς: *ἐφ' ἡμε[τέρῃ τριχὶ θῆκα]*.

4. *[Νεᾱπό]λιος?* ἰδὲ τεμάχιον ΙΙΙ δεξ.

5. Εἰκαστικῶς συμπληρῶ:

[καί με] Πανελλήνων κριτὸς ἀνδ[ράσιν ἔστεφεν ἆθλος].

6. *Ἀμφί*, οὐχὶ αμφε - -: *ἀμφὶ[μέτωπον ἔχω]*. Παράβαλε Paton - Hicks, The Inscr. of Cos σελ. 113 ἀρ. 58 Β 3 *καὶ πίτυν ἐξ Ἰσθμοῖο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

8. Μετὰ τὸ Β σῴζεται ἀκόμη μία κάθετος: *β[ραβεῖον ἅμα]*=ἐλαβεν ὡς ἔπαθλον.
10. Παραδείγματος χάριν *νῖκος [ἔλον τετράκις]*.

Τεμάχιον ΙΙ

Ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν. Μέγιστον ὕψος 0,58 μ., μέγιστον πλάτος 0,39 μ., μέγιστον πάχος 0,19 μ.

. . . . να μ' Ὀλυμπείοις – ∪ ∪ – ∪ – ∪
αὐτή, καὶ κότινον μ' Ἀσίης σ ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪
Κητείων τε πόλις Πέ[ργαμον – ∪ ∪ –
[Εὐ]σεβέων ἐλαβον ΠΟΤΙΟ – ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪
[κα]ὶ Παναθηναίων θαλλὸ[ν ∪ – ∪ ∪ –
[πολ]λάκι καὶ πάτρῃ με κλυτὴ ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪
[στέ]ψατο νήριθμοι τ' ἄλλ[οι ∪ – ∪ ∪ –
[καί ποτ'] ἐριζόμενος τρισὶν ἡ[μασι – ∪ ∪ – ∪
– ∪ ∪ *καὶ κάμπτω Καισα[ρέων* ∪ ∪ –
vac.
– – – – – – – *ὠ]κυπέτη* [– – – – –
– – – – – – – N – – – – – – –
– – – – –

1. Ἐν ἀρχῇ ἴσως *[κλει]νά*.
2. *μ' Ἀσίης σ[τέψαντο πόληες]*: παράβαλε IV 4 *κοινὰ Ἀσίας*.
3. Εὐστάθιος εἰς Ὀδύσσειαν λ 520 (σελ. 1697): *Ἕτεροι δὲ ἔθνος Μυσίας φασὶ τοὺς ὕστερον Ἐλεάτας ἀπὸ Κητείου ποταμοῦ χειμαρρώδους ἐν τῇ Ἐλεάτιδι, ὃν καὶ κητώεντα φασίν· ἄλλοι δὲ Κητείους τοὺς Περγαμηνοὺς ἐνόησαν.*

Διὰ τοῦτο μοὶ φαίνεται ὅτι ἀσφαλῶς συμπληροῦτα ιτὸ ΠΕΙ ▨ διὰ τῆς λέξεως *Πέργαμον*.

4. Εἰς τὸ ΠΟΤΙΟ οὐδὲν ἄλλο προσαρμόζεται εἰ μὴ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Puteoli. Ὥστε ἴσως: *ἔλαβον Ποτιό[λλοις]* ἢ *Ποτιο[ύλοις]*. *Εὐσέβεια* ἐν Puteoli IG. XIV 737,7. Inschr. v. Magnesia 192, 2.

5. Ἐν τέλει ἴσως *θαλλὸ[ν ἐν ἀκροπόλει]*.

6. *Κλυτὴ [Χίος εἵνεκα νίκης]*.

7. *νήριθμοι τ' ἄλλ[οι ἔασ' ἀεθλοι]*: βλ. Fouilles de Delphes III 331 στίχος 5.

τοὺς δ' ἄλλους ἄπο[ρον στεφά]νους ἐπιδεῖξαι ἀριθμόν[1].

8. Νίκη εἰς τριήμερον ἀγῶνα, ὅπως π.χ. Inschr. v. Magnesia 163.10.

9. *Κάμπτων Καισα[ρέων δόλιχον]*: πρβλ. Αἰσχ. Ἀγαμ. 344 *κάμψαι διαύλου θάτερον κῶλον*. Βακχυλ. 9.26 *κάμψεν δρόμον*.

1 Βλ. καὶ Anth. Pal. XIII 14, 5: τὰς δὲ ἄλλας νίκας οὐκ εὐμαρὲς ἐστ' ἀριθμῆσαι.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τεμάχιον III.

Τεμάχιον γωνίας πέριξ ἀποκεκρουμένον. Μέγιστον ὕψος: ἀριστερὰ πλευρὰ 0,34 μ., δεξιὰ πλευρὰ ὁμοίως· μέγιστον πλάτος: ἀριστερὰ πλευρὰ 0,35 μ., δεξιὰ πλευρὰ 0,22· μέγιστον πάχος: ἀριστ. πλευρὰ 0,225 μ., δ. πλευρὰ 0,35 μ.

Ἀριστερὰ πλευρά:

]οις
Ἀδρι]ανείων
]Ἐφέσου
ἔστ]εφε, τρὶς δ' ἐν Ἀθήναις
ἑ]νὶ σταδίοις
]ο, τετράκι δ' αὖτε
]Ἀμαζονίη

Δεξιὰ αὐτοῦ κατὰ τὴν ὑπεράνω γωνίαν:

εν στάδιον
ναις⟩ Καπετώλ[ια
Νέαν πόλιν Σε[βαστὰ
ολους⟩ Σμυρν[
κοινὰ Ἀσίας Αλ[
στάδιον Ἴσ[θμια – – – – στά-]
διον δίαυλον
στάδιον δ[όλιχον
στάδιον δπ[λείτην
νεια ἐν Ἀθήν[αις

Δεξιὰ 2/3 ἴσως *[Ποτι]|όλους*: βλ. *II* 4.

3. *Νέαν πόλιν Σε[βαστὰ]* (βλ. π.χ. IG. XIV 748. 1102) φέρεται ὀπίσω ὑπεράνω τῆς γραμμῆς δι' ἐντελῶς μικρῶν γραμμάτων.

4. *Ἀλ*-δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλο εἰμὴ *Ἀλι[καρνασσός]*, ἂν καὶ ἡ Ἁλικαρνασσὸς φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα τῆς Νεωκορίας (Buechner, de Neocoria 45). ἠκολούθουν ἄλλαι πόλεις (Πέργαμον, Σμύρνη, Ἔφεσος).

8/9. Πιθανώτατα *Ἀδριά]νεια*, ὅπως ἐν τῷ ἐπιγράμματι ἀριστερὰ 2.

Τεμάχιον IV.

Τεμάχιον γωνίας, ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν. Μέγιστον ὕψος 0,16 μ., μέγ. πλάτος 0.16 μ., μέγ., πάχος 0,30 μ.

Ἀριστερὰ πλευρά:

⊙ – –
Ε ▨ Ε Μ – –
Λ Α Σ *νας.*
έ]στεφε [– –
▨▨▨▨

Δεξιὰ πλευρά:

βουλή – – –
ΙΗΛΙΟΝ – – –
σ]τάδιον α [– –
τὸ κοινὸν] τὸ Πανελ[λήνων

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἐν ΙΗΛΙΟΝ δεξιὰ 2 ὑποκρύπτεται τὸ ὄνομα τοῦ νικητοῦ ἢ ἡ πατρίς του: *[Κορν]ήλιον, [Τ]ήλιον.*

Ἐκ τῶν τεθραυσμένων τεμαχίων προκύπτει ὁ ἑπόμενος κατάλογος ἀγωνιστικῶν νικῶν:

Καπιτώλια: I. III	Χίος (;) II.
Πανελλήνια: I. IV	Παναθήναια: II.
Ἴσθμια: I. III	Καισάρεια: II.
Ὀλύμπια; I. II.	Κοινὰ Ἀσίας: II. III.
Ὀλύμπια ἀγνώστου πόλεως: I.	Ἀδριάνεια: III.
Βιθύνια (ἴσως: *τὸ κοινὸν ἐν Βιθυνίᾳ*): I.	Ἔφεσος: III.
Πέργαμον: II.	Σμύρνη: III.
Εὐσέβεια ἐν Puteoli: II.	Σεβαστὰ ἐν Νεαπόλει: III.

Ταῦτα δὲν εἶναι ὀλιγώτερα τῶν 16, πρὸς τούτοις ὅμως ὑπολογιστέον ὅτι ἀπωλέσθησαν ἄλλοι τινὲς ἀκόμη ἀγῶνες. Οὐδεμία σχεδὸν ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι πρόκειται περὶ ἀθλητοῦ τινος ἐξ ἐπαγγέλματος ἐκ τῶν πολλῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους[1]. Ὁ ὀγκόλιθος ἔφερεν ἀκριβῆ κατάλογον καὶ τῶν ἀγωνισμάτων, τοῦ ὁποίου ἴχνη σῴζονται ἐπὶ τοῦ τεμαχίου III, γεγραμμένον καὶ τοῦτον ἐν πεζῷ καὶ ἐν μέτρῳ. Περὶ τῆς κατανομῆς οὐδὲν τὸ ὡρισμένον δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ ὡς ἐκ τῆς ἀπηνοῦς καταστροφῆς, εἶναι ὅμως σαφὲς ὅτι τὸ τεμάχιον IV δεξιὰ ἔφερε τὸ Praescriptum ἤτοι ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχὴν μιᾶς πλευρᾶς. Ὅσον καὶ ἂν λυπεῖταί τις διὰ τὴν ἀπώλειαν ὁλοκλήρου τοῦ καταλόγου τῶν νικῶν, μετρίαν αἰσθάνεται λύπην διὰ τὴν τῶν ἐπιγραμμάτων. Τὰ λείψανα τούτων ἀρκοῦσιν, ἵνα δείξωσιν ὅτι ταῦτα ἐξηντλοῦντο ἐν ξηρᾷ ἀπαριθμήσει τόπων καὶ ἀγώνων γλίσχρως πλαισιουμένων διά τινων ποιητικῶν λέξεων οὐχὶ καλλίτερον τοῦ ποιήματος, Inschr. v. Magnesia 129 ἀρ. 181, Paton - Hicks, Inscr. of Cos 113 ἀρ. 58.

8.

Μουσεῖον Χίου ἀρ. 520. Τεμάχιον βάσεως ἐκ κυανοῦ μαρμάρου, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀποκεκρουμένον, ὕψος 0. 16 μ., μέγιστον πλάτος 0,28 μ., πάχος 0,30 μ. Πολὺ ὡραία καὶ ἐπιμεμελημένη γραφή: ΑΕΜΝΟΠΣ. Ἀκρεμόνες. Ὕψος τῶν γραμμάτων 1,3 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 0,5 ἑκατοστῶν.

[Ἑρμῆ – ⏑ ⏑ – Ἀτλαν]τίδος ἐκγονε Μα[ίας]
] γυμνασίων
ἀμφὶ παρ]αστάδι τῇδε
ἀ]ρετᾶς
– ὁμε]νος μετ' Ὁμηρ[ον]
ἐ]πῆλθε πό[λιν].

1. Βλ. Ἡσιόδου Θεογ. 938.

Ζηνὶ δ' ἄρ' Ἀτλαντὶς Μαίη τέκε κύδιμον Ἑρμῆν.

Kaibel 827 *Μαίης γόνον ...* *Ἑρμαίαν.* — Ἐν τῇ ἀρχῇ περίπου: *Ἑρμεία φιλάεθλε.*

3. Βλ. Kaibel 824 *a* σελ. XVIII: *Ἀμφὶ παραστάσι ταῖσδε Σαράπιδος.*

1 Βλ. καὶ Anth. Pal. XIII 19.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ταξιδεύων τις ἀοιδός, ὅπως ὁ Ὅμηρος *Ἑλλήνων πόλεις ἐποιχόμενος* ἔφθασε καὶ εἰς Χίον, καὶ ἐξύμνησεν ἐκεῖ τὸν Ἑρμῆν, *τὸν πρόεδρον γυμνασίων*.

9.

Μουσεῖον Σύρου (ἄνευ ἀριθμοῦ). Μακρὸς ὀγκόλιθος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὕψος 0,47 μ. μῆκος 1,51 μ., πάχος 0,185 μ. Ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς tabula ansata. Ὕψος τῶν γραμμάτων ἐν τῷ πεζῷ κειμένῳ 3 ἑκατ. ἐν τῷ ἐπιγράμματι 1,5 ἑκατ. Ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ. Α Ε Μ Π Σ Ω. Ἀκρεμόνες. Ἡ γραφὴ κατὰ τὸ μέσον τμῆμα τοῦ ἐπιγράμματος ἐντελῶς ἀποτετριμμένη καὶ ἄλλως δὲ συχνότατα δυσανάγνωστος.

Αὐτοκράτορα Καίσαρα Θεοῦ Τρ[αϊαν]οῦ Παρθικοῦ υἱόν Θεοῦ
Νερούα υἱωνόν, [Τρ]αϊανὸν Ἁ[δρι]ανὸν Σεβαστὸν Ὀλύμπιον
καὶ Πανελλή[νι]ον, [ἀρχι]ερ[έα μέ]γιστον, δημαρχικῆς ἐξου-
σίας τὸ ι[θ]′, αὐτοκράτορα τὸ [β]′, ὕπατον τὸ γ′, πατέρα πατρί-
δος, ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμο[ς ὁ] Συρίων τὸ[ν ἑα]υτῶν κτίστην.
[Τὸ]ν γα[ίας] μερόπων τε καὶ – ⏑ – ⏑ θαλάσσης
[υἱ]όν τε υἱωνόν τε θεῶν Λ ⏑ – ⏑ ἄνακτα
– ⏑ ⏑ ης λαὸς γενεῆ[ς γεγαὼς ἐρι]κύδεος
[κα]ι ὁπόσοι ναίουσι πόλ[ιν χώραν τ᾽ ἐ]ύκαρπον,
[χ]ρείους οἷσι μέμηλε καὶ ο[ἳ διάγουσ᾽ ἀπὸ χ]ειρῶν
στῆσαν ἐπ᾽ ἀενάοις δώροι[ς θείοιο] ἄνακτος.

Imp. Caes. divi Traiani Parthici filium, divi Nervae nepotem, Traianum Hadrianum Augustum p. m. trib. pot. XVIIII imp. II cos. III p. p. Ὁ Ἁδριανὸς ἦτο cos. III ἀπὸ τῆς 1. Ἰανουαρίου 119. Τὸν τίτλον *Ὀλύμπιος* φέρει οὗτος διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ Ἐφεσίᾳ ἐπιγραφῇ Sylloge[3] 839 τοῦ ἔτους 129 (βλ. Weber, Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrian 209 ἑ.). Ἡ ἱδρυσις τοῦ Πανελληνίου συμβαίνει μεταξὺ Σεπτεμβρίου 130 καὶ 132 (Weber 268). Imp. II καλεῖται κατ᾽ ἀρχὰς ἐν ἐπιγραφαῖς τοῦ ἔτους 135 (v. Rohden R E. I 514). Ἐκ τούτου προκύπτει ἡ συμπλήρωσις τῆς tribunicia potestas ἐν στ. 4. — περὶ τῆς λέξεως *κτίστης* βλ. Weber, 220.

Ἐν στίχῳ 1 τοῦ ἐπιγράμματος ἐλλείπει τὸ ἐκ τῶν λ. *γαίας* καὶ *θαλάσσης* ἐξαρτώμενον οὐσιαστικόν, ἀπαιτεῖται δὲ ἡ ἔννοια τοῦ «ἄρχοντος»· δύναμαι μόνον νὰ συμπληρώσω τὸ κενὸν διὰ τῆς λ. *ἡγητῆρα* (ἤτοι ἡγεμόνα: βλ. Σοφοκ. Ο. Τ. 103 f. *ἡγεμὼν γῆς τῆσδε)* ἢ διὰ τῆς λ. *ἰθυντῆρα* (Kaibel 905: *Ἑσπερίης πάσης χθονὸς ὄβριμον ἰθυντῆρα)*· ἀμφότερα τὰ ὀνόματα δὲν προσαρμόζονται καλῶς πρὸς τὴν λ. *θαλάσσης*. Πρὸ τῆς λ. *ἄνακτα* ἐν στίχῳ 2 ὑπῆρχεν ἢ ἐπίθετον, ὅπως *ἀγέρωχον*, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῷ μέτρῳ *Ἁδριᾱνόν*. Βλ. ὁλόκληρον τὸ ποίημα ἐπὶ τῇ μυήσει τοῦ Ἁδριανοῦ εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια IG. III 900 (= Hiller v. Gærtringen, Hist. gr. Epigr. 121) στίχος 9 ἑ:

τὸν χθονὸς εὐρυχόρου δὲ καὶ ἀτρυγέτης μεδέοντα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπιγράμματος ἐπὶ Αὐγούστου, Puchstein, Epigr. gr. in Aegypto reperta 56 (= Hiller 118).

Καίσαρι ποντομέδοντι καὶ ἀπείρων κρατέοντι
Ζανὶ τῶι ἐκ Ζανὸς πατρὸς Ἐλευθερίωι

Στίχος 3 ἀρχὴ 𐅄 𐅄 𐅄 𐅄 𐅅 ΔΗΣ.

Τὸ ἕκτον γράμμα δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ Δ καὶ Ν. Ἀντὶ ἐπιθέτου τινὸς ὑποκρύπτεται ἐνταῦθα μᾶλλον πατρωνυμικός τις σχηματισμός. Ὁ Εὔμαιος ἀφηγεῖται Ὀδύσσεια Ο 403 κ.ἑ. ὅτι κατάγεται ἔκ τινος βασιλέως *Κτησίου Ὀρμενίδου* ἐκ Σύρου. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἐπινόησις, προϋποθέτει ὅμως πραγματικῶς κυκλοφοροῦσαν παράδοσιν περὶ Σύρου. Θὰ ἐπεθύμουν λοιπὸν νὰ ὑποβάλω πρὸς κρίσιν τὴν εἰκασίαν:

[Ὀρ]μ[ενί]δης λαός[1].

4 κ.ἑξ. Γίνεται διάκρισις τῶν πολιτῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν μετοίκων (βλ. π.χ. IG. XII$_5$ 663. 665) καί, ἐντὸς τῶν ὁμάδων τούτων, τῶν ἐμπόρων πάλιν («οἵτινες μετέρχονταί τι ἐπάγγελμα») τῶν χειρωνάκτων καὶ τῶν χωρικῶν («οἵτινες ἀποζῶσιν ἐκ τῶν χειρῶν των»)[2].

6. «Ἔστησαν τὴν εἰκόνα του ἐξ αἰτίας τῶν ἀφθίτων δώρων τοῦ θείου Κυριάρχου»· τὸ *ἐπ' ἀενάοις δώροις* ἀποδίδει ὅ,τι καὶ τὸ *κτίστης* ἐν τῇ πεζῇ ἐπιγραφῇ: τὸ ἄγαλμα εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη διὰ τὰς δωρεάς, τὰς ὁποίας ὁ κτίστης καὶ εὐεργέτης τῆς πόλεως ἔχει κάμει (βλ. τὸ *τεμάχιον* ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Συρίους IG. XII$_5$, 657).

Οἱ ἑπτὰ φανεροὶ στίχοι εἶναι μία μόνη φανερὰ πρόοδος. Εἶναι τὸ αὐτὸ ὕφος, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει καὶ ἄλλα ποιήματα τῶν χρόνων τούτων: βλ. π.χ. IG. XIV 1003 (Kaibel 831), 793 (Kaibel 560), Kaibel 863, IG. V$_2$ 312 (Hiller, Hist. Epigr. 123).

10.

Μουσεῖον Σύρου, ἀριθ. 74. Στήλη ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ἄνω ἀνάγλυφον ἱσταμένης μορφῆς ἀποκεκρουμένου μέχρι τῶν ποδῶν. Μέγιστον ὕψος 0,60 μ., πλάτος 0,31 μ., πάχος 0,07 - 0,08 μ. Λεπτὴ πεπυκνωμένη γραφή, κάτω λίαν ἀποτετριμμένη. Οἱ τελευταῖοι στίχοι ἐκτὸς ὀλίγων γραμμάτων ἐντελῶς ἐξηφανισμένοι. Ὕψος τῶν γραμμάτων 1 - 1, 2 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 0,7 - 0,8 ἑκατ.

Ἐνεακαιδεκέτους τύμβος ὅδ' ἐστ[ι νεκροῦ],
οὐ μήτηρ στυγερόν ποτ' ἀφ' Ἑλλάδος ὡς κλύε[ν] | *οἶτον,*
ἀλκυόνος μογερῆς πλείονα ἔκλαυσε | *γυνή·*
οὔτι μὶν οὐτ' ἐνὶ πάτ[ρ]ῃ ἐῇ κήδευσε θα|*νόντα]*
οὔτ' ἄρα νυμφιδίοις ζευξαμένη ζυγίαις,
[ἀλλὰ πρὶ]ν ἀνῦῆσαι [μ]ὶν ὑ[π]ὸ κ[ρ]οτά[φοι]σιν ἴο[υλον]
[ἐνθάδ' ἐ]πὶ ξε[νίης] Ἄδ[-

(δύο στίχοι, ἐκτὸς ὀλίγων ἰχνῶν, κατεστραμμένοι).

1 Ὀρμενίδαι εἶναι (Καλλιμ. Ὕμν. 6.75) οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλικῆς πόλεως Ὀρμένιον· βλ. Wilamowitz, Hell. Dichtung II 32 σημ.

2 Διὰ τὸ *ζώειν* ἢ *διάγειν ἀπό* βλ. Ξενοφ. Ἀνάβ. 7.7 9 ἀπὸ λῃστείας τὸν βίον ἔχειν, ὡς πρὸς δὲ τὸ ὅλον βλ. Σιμωνίδου ἀποσπ. 13 Bergk (1 Diehl) στ. 43 - 50.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

1 κ.ἑξ. «Οὗτος εἶναι ὁ τάφος δεκαεναετοῦς, τοῦ ὁποίου ἡ μήτηρ, ὡς ἔμαθε τὴν εἴδησιν τῆς μισητῆς τύχης τοῦ υἱοῦ, — ἐθρήνησεν, ἡ γυνή, περισσότερον καὶ τῆς λυπημένης ἀλκυόνος». Ὁ υἱὸς λοιπὸν ἀπέθανεν ἐν Σύρῳ, μακρὰν τῆς μητρός[1] του, ἥτις ζῇ εἰς ξένην χώραν. Τὸ ὄνομα δυνατὸν νὰ ἦτο εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου 1, μᾶλλον ὅμως θὰ ἦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἡ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ἦτο ὑπεράνω τοῦ ἀπολεσθέντος ἀναγλύφου. Ἡ συνήθης παραβολὴ πρὸς τὴν λύπην τῆς ἀλκυόνος (Kaibel 205. 241. 367 καὶ συχνάκις ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ) ἐξαίρεται ἐνταῦθα, ὅπως παρὰ Kaibel 246. 7 κἑξ.), ἡ τῆς ἀηδόνος:

μάτηρ δὲ ἐν οἴκοις ἁ τάλαινα ὀδύρεται
νικῶσα ὀρήνοις πενθίμην ἀηδόνα.

4 κ.ἑξ. «Οὔτε ἐκήδευσεν αὕτη τὸν νεκρὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, οὔτε προητοίμασε τοὺς γάμους του, ἀλλὰ πρὶν βλαστήσῃ ὁ χνοῦς κάτωθεν τῶν κροτάφων του, ὁ θάνατος τὸν ἀπήγαγεν εἰς ξένην γῆν». Κατόπιν τοῦ *οὔτε κήδευσε* ἔδει νὰ ἠκολούθει τὸ *οὔτε ζεύξατο*· ἀντ' αὐτοῦ τὸ *ζευξαμένη* ὑποτάσσεται μετ' ἐλαφρᾶς ἀκολουθίας εἰς τὸ *κήδευσε* (βλ. στίχ. 3 τὴν εἰσαγωγὴν νέου ὑποκειμένου). Οὐσιαστικὸν *ζυγίη* εἶναι κατάχρησις εἴτε κεῖται ἀντὶ *ζύγιον* = *ζυγὸν* (ἐκ τοῦ ζυγοῦ τοῦ γάμου) εἴτε ἀντὶ τοῦ: *κόρη νύμφη*. — *ἀνθῆσαι ὑπὸ κροτάφοισιν ἴουλον* ὁ (ἐκβλαστάνων χνοῦς κάτωθεν τῶν κροτάφων) καὶ Kaibel 478. 3 *ἀνθήσαντας ὑπὸ κροτάφοισιν ἴουλον*, Anth.Pal. 7, 198 *Ὥριον ἀνθήσαντας ὑπὸ κροτάφοισιν ἰούλους* (βλ. πρὸς τούτοις Kaibel 657 3: *πρὶν ἰούλοις πλῆσαι παρειάς*, Anth. Pal. 12, 36. 1: *λεπτὸς ὑπὸ κροτάφοισιν ἴουλος*).

11.

Σάμος, μουσεῖον Τηγανίου, ἀρ. 161. Ἀρχιτεκτονικὸν τεμάχιον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἐν δευτέρᾳ χρήσει. Μέγιστον ὕψος 0,33 μ., μέγιστον μῆκος 0,48 μ., πάχος 0,18 μ., ὕψος τῶν γραμμάτων 1,5 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ. Α Ε Μ Π Σ Ω.

Ὁ πρῶτος μακάρων, ὁ τὰ τ' ἐν χθονὶ καὶ [τὰ θαλάσσης]
καὶ Διὸς ἡνιοχῶν αἰπὺν Ὄλυμπον, [Ἔρως],
σὴν φιλέω ψυχὴν ἀρετῆς χάριν, [ἣν ἀναφαίνεις],
θεῖε Κράτη, ἁπαλαῖς χερσὶν ἑλί[γματ' ἔχων],
[τοῖ]ς σὺ γανοῦ πάντεσσιν ἐράσμ[ιος - - -
- - - - - - - - - - - - - - -] οσι [- - -

«Ἐγώ, ὁ Ἔρως, πρῶτος μεταξὺ τῶν ἀθανάτων, ὅστις κυβερνᾷ κατὰ τὴν θέλησίν του τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἐν θαλάσσῃ καὶ τὸν ὑψηλὸν τοῦ Διὸς Ὄλυμπον, ἀγαπῶ τὴν ψυχήν σου ἕνεκα τῆς ἀρετῆς, τὴν ὁποίαν δεικνύεις, θεῖε Κράτη».

1. *ὁ πρῶτος μακάρων* καλεῖται ὁ Ἔρως ὡς ἐν Anth. Pal. 7. 22,7 *θεῶν ὑπέρτατος*, παρὰ Μενάνδρῳ Ἀποσπάσμ. 449: *τῶν θεῶν ἰσχὺν ἔχων πλείστων*.

2. Νόννος, Διον. 41, 129 λέγει περὶ τοῦ Ἔρωτος *κόσμοιο φερέσβιον ἡνιοχῆα*· περὶ χρήσεως τοῦ ἡνιοχέω βλ. καὶ Kaibel 922. 2 *ἐθνεα . . . ἡνιοχεύω* (Πλούταρχος Ἠθικ. 2. 155ᵃ λέγει ὁμοῦ: *βασιλεύει καὶ ἡνιοχεύει*).

1 *Ἐπι ξενίης* ἐν τῇ *αὐτῇ* θέσει τοῦ στίχου Kaibel 714. 7.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ὁ Ἔρως θεωρεῖται, ὅπως ἀπὸ τοῦ χορικοῦ ἐν τῷ Εὐριπιδείῳ Ἱππολύτῳ ἐξύμνησαν τοῦτον κατ' ἐπανάληψιν οἱ ποιηταί, ὡς παντοδύναμος κυρίαρχος θεῶν, ἀνθρώπων καὶ ζῴων: βλ. ἐκτὸς τῶν ἄνωθι μνημονευθέντων χωρίων καὶ Εὐριπ. Ἀποσπ. 136. 431 Anth. Pal. 9. 221, Anth. Plan. 201, Σιμίας Ῥοδ. 8 Diehl (ὁ Ἔρως ὅμως εἶναι ἐνταῦθα ὁ Ἡσιόδειος καὶ Ὀρφικός). Τὸ περίεργον καὶ μοναδικὸν τοῦ ἐπιγράμματος ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι παρουσιάζει τὸν θεὸν ὁμιλοῦντα. Ὁ προσφωνούμενος εἶναί τις Κράτης. Ἐπειδὴ δὲ περὶ αὐτοῦ λέγεται ὅτι οὗτος «κρατεῖ ἐν ταῖς ἁπαλαις αὐτοῦ χερσὶν ἑλίγματα» (γιρλάντες ἀνθέων ἢ ἁπλῶς περικεκαμμένον κλάδον, οἷον συχνάκις κρατεῖ ὁ Ἔρως ἐπὶ ἀγγειογραφιῶν), τότε κατ' ἀνάγκην θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τοιαύτῃ στάσει καὶ θὰ παρίστατο οὗτος. Ἔχομεν προδήλως τὸ ἐπίγραμμα εἰς ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον ἵστατο ἐν τῷ Γυμνασίῳ τοῦ Ἔρωτος (Ἀθήναιος 13. 562ᵃ ἐξ Ἐρξίου). Τοῦτο ἱδρύθη πρὸς τιμήν τινος *παιδὸς καλοῦ* ὑπὸ τοῦ ἐρωμένου αὐτοῦ καὶ τὸ ποίημα ἐκφράζει ἐν μορφῇ προσφορᾶς, ὅ,τι οὗτος ᾐσθάνθη δι' αὐτόν. Δὲν γνωρίζω παρόμοιόν τι οὔτε ἐκ τῆς λογοτεχνίας οὔτε ἐκ τῶν λίθων[1].

12.

Μουσεῖον Τηγανίου (ἄνευ ἀρ.). Τεμάχιον βάσεως ἐκ φαιολεύκου μαρμάρου. Ἄνω χεῖλος καὶ κοιλότης πρὸς ἔνθεσιν στήλης, ἄλλως ἀποκεκομμένον, (τὸ κάτω ἀποκεκρουμένον). μέγιστον ὕψος 0,10 μ. μέγιστον μῆκος 0,30 μ., μέγιστον πάχος 0,15 μ. Τὰ γράμματα κρέμανται ἐκ προκεχαραγμένων γραμμῶν. Ὕψος 0,7 — 1 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμάτων 1 — 1,3 ἑκατ., ΑΕΜΝΠΣΟΩ.

[Ὅσ]σοι ἐνὶ στήλῃι τετυπωμένοι εἰσὶ ἱερουργοὶ
[Ἑ]στιαῖον πύκασαν τῶιδε κάρα στεφάνω[ι].

«Οἱ ἱερουργοί, ὅσοι ἐχαράχθησαν ἐπὶ τῆς στήλης, ἐστόλισαν διὰ τοῦ στεφάνου τούτου τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἑστιαίου».

— πυκάζω (π.χ. Kaibel 1049. 12 *στεφάνους κρᾶτα πυκαζόμενοι* συντάσσεται ἐνταῦθα μετὰ τῆς διπλῆς αἰτιατικῆς ὅπως ἐν τῷ παθητικῷ Kaibel 1085. 6 *τόνδε Μένανδρον ἀεὶ κρᾶτα πυκαζόμενον*. —

— Ὁ σύλλογος τῶν ἱερουργῶν ἐτίμησε τὸν Ἑστιαῖον πιθανῶς ἕνεκα ὁμοίας ἀφορμῆς, ὅπως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἀμοργοῦ IG. XII$_7$ 241 Ἐπινομίδην τινά, ὅστις παρομοίως λαμβάνει στέφανον. Ψήφισμα, τὸ ὁποῖον ἀνέφερε τὰς ὑπηρεσίας, ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἀπολεσθείσης στήλης, κάτωθεν δ' αὐτοῦ στέφανος καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἱερουργῶν.

13.

Θέατρον Μιλήτου. Πωρίνη βάσις ἐντετειχισμένη ἐν τῷ θεμελίῳ τῆς σκηνῆς. Ὁ λίθος μετὰ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς πρὸς τὰ ἄνω, παραμένει κεκαλυμμένος ὀπίσω δεξιὰ καὶ ἐμπρὸς ἀριστερὰ ὑπὸ ὑπερκειμένων ἢ παρακειμένων ὀγκολίθων. Ἡ ἐπιγεγραμμένη ἐπιφάνεια εἶναι

1 Καθόλου θὰ ἠδύνατο πάντως νὰ παραβληθῇ IG. IX$_2$ 294:
Ἁ πάντων κρέσσων ἀρετά· μετὰ παῖδα ἔσκον
ἔργων ἀμετέρων ἄξιον ὡς ἰδόμαν·
καὶ δ' ἂν νιν κίχον [- -
Ἐνταῦθα δυνατὸν νὰ ὁμιλῇ γλύπτης τις, ὅστις ματαίως προσεπάθησε νὰ συλλάβῃ ἀνταξίως τῆς τέχνης αὐτοῦ ὡραῖον παιδα: «ἀλλὰ καὶ ἂν ἤθελον γίνει κύριος αὐτοῦ ἡ τέχνη μου δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκής».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ὁρατὴ μόνον σχεδὸν μέχρι τοῦ μέσου τῆς προσθίας πλευρᾶς, ὁ ἁρμὸς ὅμως ὁ μεταξὺ τοῦ ἐνεπιγράφου λίθου καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ κειμένης πλίνθου εἶναι ἐπαρκῶς εὐρύς, ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ διὰ τῶν δακτύλων ψηλάφησις αὐτοῦ. Ὕψος 0,545 μ., μέγιστον δυνάμενον νὰ μετρηθῇ μῆκος 0.905 μ., μέγιστον πάχος 0.90 μ. Λεπτὴ κομψὴ γραφή, ἐν τοῖς πλείστοις γράμμασιν ἀκόμη λείψανα ἐρυθροῦ χρώματος. Α (λίαν πλατύ, ἡ τεθλασμένη ἐγκαρσία γραμμὴ φθάνει σχεδὸν μέχρι τῆς γραμμῆς) Ε Ⓘ Μ (ὀλίγον κεκλιμένη) Π Σ Ἀκρεμόνες. Ὁμοιάζει μάλιστα ἡ ἐπιγραφὴ Milet III 376 ἀρ. 153, εἰκὼν 89 (μέσα τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος).

Τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων Μοίριον Ἀρίστω[νος]
ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς αὐτό.
Μοιρίου εἰκόνα τάνδε πόλεις ἔστασαν Ἰών[ων]
εὐκελάδου τέχνας ἄξια μησαμένου.
αὐχεῖ δ' ἄστεα πάντα τὸν εὐσκήνοιο χορείας
οὕνεκ' ἀειμνάστων ἁψάμενον στεφάνων
θειοτάτα Μίλα⟨ι⟩τε, διάκριτα φῦλα τεχνιτῶν
θρεψαμένα πρώτα κέκρισαι ἐν θυμέλαις.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ πεζῆς ἐπιγραφῆς βλ. Milet III 392 ἀρ. 170: *Τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων Μένιππον Ταυρίσκου ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς τοὺς Ἴωνας* . . .

2. «Ὅστις ἔσχεν ἐπινοίας ἀξίας πρὸς τὴν καλλικέλαδον τέχνην»· τὸ *μήδεσθαι* τίθεται ἐνταῦθα οὐχὶ ἐν τῇ ἐξησθενημένῃ σημασίᾳ τοῦ «ἐν νῷ ἔχειν, ὡς φρόνημα ἐκδηλοῦν», ὅπως IG. IX² 51. 3 κ.ἑξ.

ἄξια πατρὸς
ἄξια δ' Οἰνειδᾶν μησάμενον προγόνων[1]

ἀλλὰ δηλοῖ ὅλως κυριολεκτικῶς «ἐπινοεῖν, ἐξευρίσκειν νοήματα». Τὴν ἑρμηνείαν δίδει ὁ στίχος 3 κ.ἑξ. «ὅστις ἕνεκα τοῦ ὡραίου χοροῦ ἐκέρδισεν ἀξιομνημονεύτους στεφάνους» (*οὕνεκα* = *εἵνεκα*, ὅπως π.χ. Kaibel 73. 2). *Εὔσκηνος* νεόπλαστον

Ὁ Μοίριος ἀνῆκε προφανῶς εἰς τὸν θίασον τῶν ἐν Μιλήτῳ Διονυσιακῶν τεχνιτῶν ὡς *κυκλικὸς αὐλητὴς* (ὡς πρὸς τὸ *εὐκελάδου τέχνης* βλ. Εὐριπ. Βακχ. 160: *εὐκέλαδος λωτὸς*) καὶ ἐπέτυχεν ὡς τοιοῦτος εἰς θυμελικοὺς ἀγῶνας· βλ. ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν τεχνιτῶν παρὰ Klaffenbach, Symbolae ad historiam coll. art. Bacch. ἀρ. 5. 69. 74. 89. 106. 111. 127. 138 καὶ περὶ τῆς θέσεως τοιούτου τινὸς αὐλητοῦ RE. II 2406.

5. κ.ἑξ. «Θεία Μίλητος, ἐξέθρεψας διακεκριμένα γένη τεχνιτῶν *(φῦλον ἀοιδῶν*, Ὀδύσσεια ϑ 481), πρώτη ἐν θυμέλαις ἵστασαι μεταξὺ τῶν πόλεων». Προσφώνησις εἰς τὴν πάτριον πολιν τοῦ τιμωμένου ὡς IG IX ² 59 στίχ. 7 κἑ. (ὁμοίως κατὰ τὸ τέλος).

ἡρώων ϑρέπτειρ' ἐναρηφόρε πότνι', ἀγώνων
σὸν κλέος, εἰ τοιούσδ' ἄνδρας ἔχεις Ὑπάτα

1 Ὁμοίως Monum. ant. 6, 224
Ἄξια μὲν γενέταο Λεοντίου, ἄξια δ' ἐσθλων
ἔργα μεγανχήτων μηδόμενος προγόνων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

βλ. καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ Wiegand, Abhandl. Berl. Akad. 1908 Anhang 19 δημοσιευθέντος ποιήματος:

οὐδὲ σέθεν, Μίλητε, Θεὸς λάθεν, σῶν δ' ἀπὸ κόλπων
ἐνναέτης βλάστησε . . .

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων θέτει τὸ ἐπίγραμμα εἰς τὴν 2 ἑκατονταετηρίδα, πιθανῶς δὲ εἰς τὸ δεύτερον αὐτῆς ἥμισυ. Εἶναι δὲ τὸ ἐπίγραμμα νεώτερον τοῦ εἰς Λίχαν, Milet II 115 κέξ. (Hiller, Hist. Epigr. 107), ἀλλ' εἶναι ὅπως ἐκεῖνο ὁμαλὸν κατά τε τὴν μορφὴν καὶ τὴν γλῶσσαν. Τὴν μὴ εὐκαταφρόνητον ἀκμὴν τῆς ἐπιγραμματικῆς τέχνης τῆς Μιλήτου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεικνύουσι καὶ τὰ ἐν Milet III 386, ἀρ. 164 (περὶ αὐτοῦ Rehm, Hermes 49, 1914, 315), Sitz. Ber. Berl. Akad. 1905, 534 καὶ 535 δημοσιευθέντα ποιήματα.

14.

Τὴν ὑπὸ Γαβαλᾶ, Ἡ Νῆσος Σίκινος, 36 ἀριθ. 5 ἐκδοθεῖσαν ἐπιγραφὴν ἀναγινώσκω ὡς ἀκολούθως:

– ∪ ∪ – ∪ *]εμένεσσιν ἐν ἡρώοισί τε, Ἄρχε,*
– ∪ ∪ – *ἀ]ρετὰ λάμπει ἐν ἀμερίοις*
– ∪ ∪ – ∪ *ου υἱέ, τὸ τεῦ κράτος οὐδ' ὁ δολόφρων*
– ∪ ∪ – ∪ *του μέλπετ' ἀπὸ στόματος*
– ∪ ∪ *εὐί]ππων γὰρ Ἄρης φίλος· ἁ δὲ Θόαντος*
– ∪ ∪ – *ερνου θυμὸν* ∪ – *ε πατρός*
ΤΑΣΤΟ ▨ ▨ ▨ ▨ ▨ ▨ ▨ ▨ ▨ ΙΟΥΤΟΛ▨ΔΤΛ
ΙΟΡ

Ὁ λίθος εἶναι ἀριστερὰ τεθραυσμένος, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐλλειπόντων γραμμάτων δύναται νὰ ὑπολογισθῇ μόνον ἐκ τῆς πιθανῆς συμπληρώσεως ἑνὸς στίχου. Νομίζω ὅτι ἡ βάσις αὕτη εὑρίσκεται ἐν στίχῳ 1 διὰ τῶν λ. *[Ἐν μακάρων τ]εμένεσσι.* Ἐκ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι οἱ πεντάμετροι ἦσαν βραχύτεροι, προκύπτει διὰ τὸν στίχον 2 μετὰ πιθανότητος *[ναίεις, ἁ δ' ἀ]ρετά·* ὡς πρὸς τὸ *ναίω* βλ. Kaibel 151. 5 *ναίω εὐσεβέων . . . χῶρον* (ὁμοίως 189.5, 228.7, 243. 6, 649. 2). Ὁ στίχος 3 ἔχει ——— ου τὸ ὄνομα τοῦ πατρός. Περὶ τοῦ *κράτους* δυνατὸν νὰ ἐλέγετο, ὅτι τοῦτο εἶναι ἄφθιτον ὅπως ἡ *ἀρετά*: *[ἄφθιτον, Αἰνέτ]ου υἱέ, τό τευ κράτος·* μᾶλλον δὲ θὰ ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου 3 μετοχὴ ἐξηρτημένη ἐκ τοῦ: *λάμπει,* ἀκριβέστερον τοῦτο ἐπεξηγοῦσα: *[δαλοῦσ' Αἰνέτ]ου υἱέ, τό τευ κράτος·* βλ. Kaibel 560 b 11 κ.ἑξ., *«καὶ ἐὰν ἡ ὡραιότης σου ἀφανισθῇ»,*

ἀλλ' ἀρετὰ βιοτᾶς, αἰὲν ζωοῖσι μέτεστι
ψυχᾶς μανύουσ' εὔκλέα σωφροσύνην.

Διὰ τοῦ: *οὐδ' ὁ δολόφρων* ἀρχίζει ἔπειτα καταφανῶς νέα πρότασις. Τὴν ἔννοιάν της διέκρινεν ὁ Hiller v. Gaertringen: ὁ Ἄρχος ἐφονεύθη πληγεὶς ὑπ' ἐχθροῦ ἐξ ἐνέδρας,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

«ἀλλ' ἀπὸ στόματος ποιητοῦ δὲν ἐξυμνεῖται ὁ θάνατός του, ἀλλ' ἡ φήμη τοῦ τεθνεῶτος»:

οὐδ' ὁ δολόφρων
[ἐχθρὸς ποιη]τοῦ μέλπετ' ἀπὸ στόματος,
[ἀλλά τν' εὐί]ππων γὰρ Ἄρης φίλος.

Τὸ *ἐχθρὸς* καὶ *ἀλλά τν* εἶναι συμπληρώσεις τοῦ Hiller von Gaertringen· περὶ τοῦ *μέλπεται ἀπὸ στόματος* βλ. Kaibel 471. 4 *ἄισαι ἀπὸ στόματος*.

Ἐν στίχῳ 6 ἐλλείπουσι μετὰ τὴν λ. *θυμὸν* 4-5 καὶ πρὸ τῆς λ. *-]ερνου* περίπου 9 γράμματα. Τὸ *ἁ δὲ Θόαντος* (5) ἀπαιτεῖ ἐν στίχ. 6 *νᾶσος*. Τὸ —] ερνος ἀνήκει εἰς ἐπίθετον σύνθετον μετὰ τῆς λ. *στερνος* οἷον εὔστερνος, ἐρίστερνος. Ἡ ἔννοια δυνατὸν νὰ ἦτο: «ἡ νῆσος τοῦ Θόαντος ὅμως ἀνέθεσεν εἰς τὸν υἱόν, ὡς παρηγορίαν διὰ τὸν σκληρῶς δοκιμασθέντα πατέρα, τὸ μνημεῖον τοῦτο», ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον ἱκανοποιητικήν τινα συμπλήρωσιν[1].

Ἀθῆναι WERNER PEEK

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΣΚΡΙΠΟΥΣ ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

ΥΠΟ ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

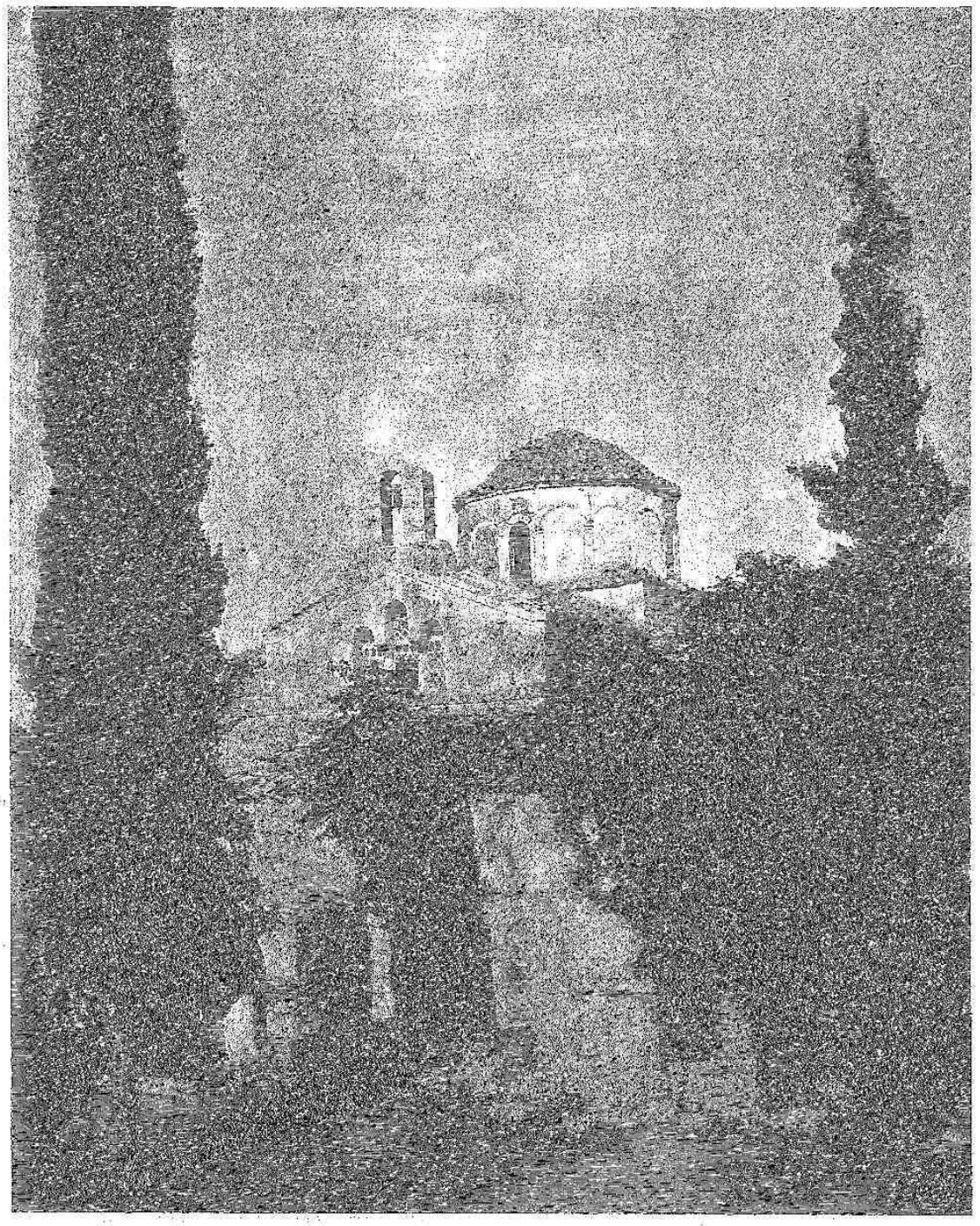
Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου* εἰς τὴν Σκριποῦν — τὸν ἀρχαῖον Ὀρχομενὸν — ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, διότι εἶναι τὸ ἀρτιώτερον διασωθὲν κτίριον ἐκ τῶν τεσσάρων χρονολογημένων ἐξ ἐπιγραφῶν μνημείων τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 9ου αἰῶνος[2], ὥστε εἰς τὴν ὅλην του κατασκευὴν καὶ τὰς ἐπὶ μέρους ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς ν' ἀποβαίνῃ ἄριστον ἀντιπροσωπευτικὸν δεῖγμα τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ μόνος κρίκος μεταξὺ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς εἶναι σπουδαῖος, διότι ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικοὺς τύπους, οἱ ὁποῖοι κατέληξαν εἰς τὸν *σταυροειδῆ μὲ τροῦλλον* ναὸν τῆς σχολῆς τῆς Ἑλλάδος.

Παρὰ τὴν σημασίαν του αὐτὴν τὸ μνημεῖον ἔχει ἀτελῶς μελετηθῆ, εἰς δὲ τὰς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ὅπου ἔχει ἀπὸ πολλοῦ εἰσαχθῆ, δὲν κρίνεται εἰς μερικὰ σημεῖα συμ-

1 Εἰς τὸ χάσμα μετὰ τὴν λ. *θυμὸν* θὰ προσηρμόζετο π. χ. *[ὅτ' εἶδ]ε* (ἥκιστα [ἐθελξ]ε) καὶ ἐν τῷ ΤΑΣΤΟ ζητητέον κἄτι ὡς *δαμέν]τα στό[νοις], [πλησθέν]τα στο[νάχων]*, ἀλλὰ πρὸ τοῦ ΤΑ ἐλλείπουσι 9 γράμματα καὶ τὸ *[δεινὰ δαμέν]τα στό-[νοις* ἀποδίδει τόσον κακὸν στίχον, ὥστε δὲν θὰ ἠδυνάμην σοβαρῶς νὰ τὸ προτείνω. Δὲν βλέπω ἐπίσης, πῶς τὸ τέλος τοῦ στίχου, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὡς *υ]ἱοῦ τολματάς*, θὰ συμβαδίσῃ μετ' αὐτοῦ (καὶ τό: *ἐχθρο]ῦ τολματὰς | [χεῖρας* -- παρουσιάζει δυσκολίας).

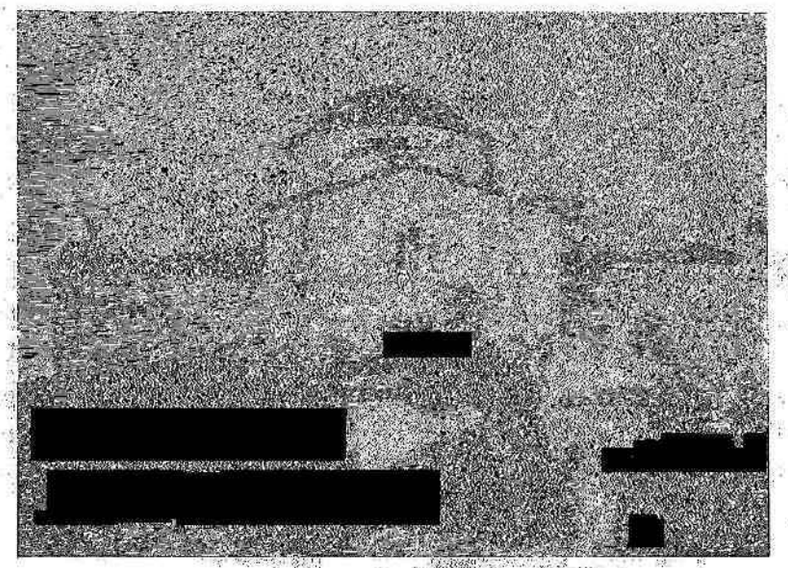
2 Ταῦτα εἶναι: Ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Μαγκούτη (ἱδρυθεὶς τῷ 871) (βλ. Couchaud, Choix des églises byzantines en Grèce, Paris 1842 Πίν. 5-6), ὅστις, μεταβληθεὶς ἤδη ἐπὶ Φραγκοκρατίας, κατεστράφη μετὰ τὸ 1841 (βλ. Ξυγγοπούλου Μνημεῖα Ἀθηνῶν, ἐν Εὑρετηρίῳ τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος Τεῦχος Β' 1929 σ. 61), ὁ ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου (τοῦ ἔτους 894 βλ. καὶ κατωτέρω), ὁ ὁποῖος φαίνεται ἐπίσης μεταβεβλημένος (βλ. Dawkins. Annual of the British School at Athens 1904/5 σ. 74) καὶ ὁ ἐν Θήβαις ναὸς τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (ἱδρυθεὶς τῷ 872) ἀνευρεθεὶς κατόπιν ἀνασκαφῶν, εἰς τύπον μονοκλίτου θολωτῆς βασιλικῆς (βλ. Σωτηρίου Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1924 σ. 1 κ. ἑ.).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 1. Δυτική πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 2. Ἀνατολικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριπους.

φώνως πρὸς τὴν πραγματικὴν ἀρχικήν του μορφήν. Μένομεν ἀκόμη μὲ τὴν παλαιὰν μονογραφίαν τοῦ Strzygowski[1], ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ μνημείου καὶ ἐδημοσίευσε τὴν κάτοψιν καὶ δύο φωτογραφίας αὐτοῦ· αἱ τελευταῖαι εἶναι πολύτιμοι, διότι παριστοῦν ἀκόμη τὸ μνημεῖον πρὸ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1895, ὁ ὁποῖος ἐπέφερε μεγάλα ρήγματα καὶ σχεδὸν ἠρείπωσε τὸ κτίριον[2].

Ἡ σειρὰ τῶν ἰδικῶν μας φωτογραφιῶν δεικνύει τὸν ναόν, ὅπως ἔμεινεν ὑπὸ τὸν ἄμεσον κίνδυνον νὰ κρημνισθῇ μέχρι τοῦ 1929, ὅτε ἐστερεώθη ὑπὸ τοῦ Γραφείου Ἀναστηλώσεως, διασωθεὶς οὕτω ἀπὸ μεγαλυτέραν καταστροφήν, κατ᾽ ἀναπόφευκτον ὅμως ἀνάγκην τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μνημείου ἠλλοιώθη σημαντικῶς ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπισκευῶν.

Ὁ ναὸς ὑπῆρξεν ἄλλοτε καθολικὸν μονῆς, τῆς ὁποίας ὅμως οὐδὲν κτίριον σῴζεται πλέον εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφήν. Ἔξωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν λείψανα μωσαϊκοῦ δαπέδου μὲ γεωμετρικὰς διακοσμήσεις καὶ ἓν ὡραῖον ἰωνίζον κιονόκρανον τοῦ 5ου αἰ. (εἰκ. 41). Κατὰ βεβαιώσεις τῶν ἐντοπίων ὁλόκληρος ὁ ναός, εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ νεωτέρου δαπέδου, εἶναι ἐπεστρωμένος μὲ μωσαϊκόν· τόσον τὸ μωσαϊκὸν ὅσον καὶ τὸ κιονόκρανον εἶναι δηλωτικὰ προϋπάρξεως ἐκεῖ ἀρχαιοτέρου ναοῦ.

Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ναοῦ. Ὁ ναὸς τῆς Σκριπoῦς, ὅπως φαίνεται εἰς τὴν κάτοψιν καὶ τὰς δύο τομὰς[3] ***(εἰκ. 3, 4 καὶ 5)***, ἔχει τὸν τύπον ἐγγεγραμμένου σταυροῦ εἰς ἐπιμήκεις διαστάσεις (22.30× 18.60 μ.) μὲ τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν αὐτοῦ ἐξέχουσαν τῆς εὐθυγραμμίας

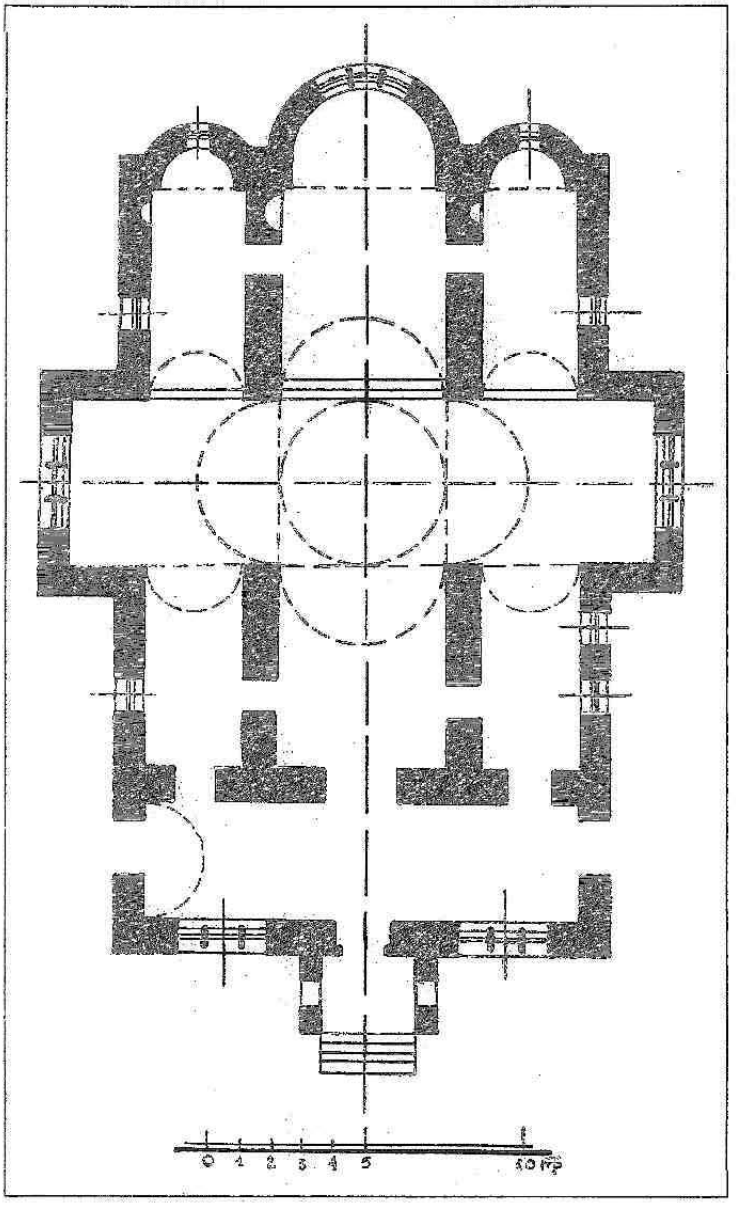
1 J. Strzygowski, Inedita der Architektur und Plastik aus der Zeit Basileios des I. εἰς Byzantinische Zeitschrift III (1894) σ. 1 - 16 Πίν. IV.

2 Ἀκριβεστέρα κάτοψις ἐδημοσιεύθη ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Monneret de Villard, Inedita byzantina ἐν Monitore Tecnico Milano 1922 Nº 22 σ. 431 εἰκ. 2, ἡ ὁποία σφάλλει μόνον εἰς τὰς διαστάσεις τῆς μεσαίας ἁψῖδος καὶ τοῦ παραθύρου αὐτῆς καὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν παραθύρων τῶν δύο παρεκκλησίων.

3 Αἱ δύο δημοσιευόμεναι τομαὶ τοῦ ναοῦ τῆς Σκριπoῦς (εἰκ. 4 καὶ 5) μοὶ παρεχωρήθησαν εὐγενῶς ὑπὸ τοῦ κ. H. Megaw, ἑταίρου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα τὰς θερμάς μου εὐχαριστίας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῶν στενῶν καὶ ἐπιμήκων πλαγίων κλιτῶν κατὰ 2.40 μ. Τὰ τρία κλίτη καταλήγουν εἰς τρεῖς ἡμικυκλικὰς ἁψῖδας, ἐξ ὧν ἡ μεσαία ἐξέχει ὑπερβολικὰ (ἀκτὶς 3.25 ἔναντι 1.33 μ. τῶν πλαγίων) πρὸς Δ. δὲ ὑπάρχει νάρθηξ πλάτους 3.70 μ., μὲ τρεῖς πύλας εἰς τὴν δυσμικήν, βορείαν καὶ νοτίαν πλευράν.

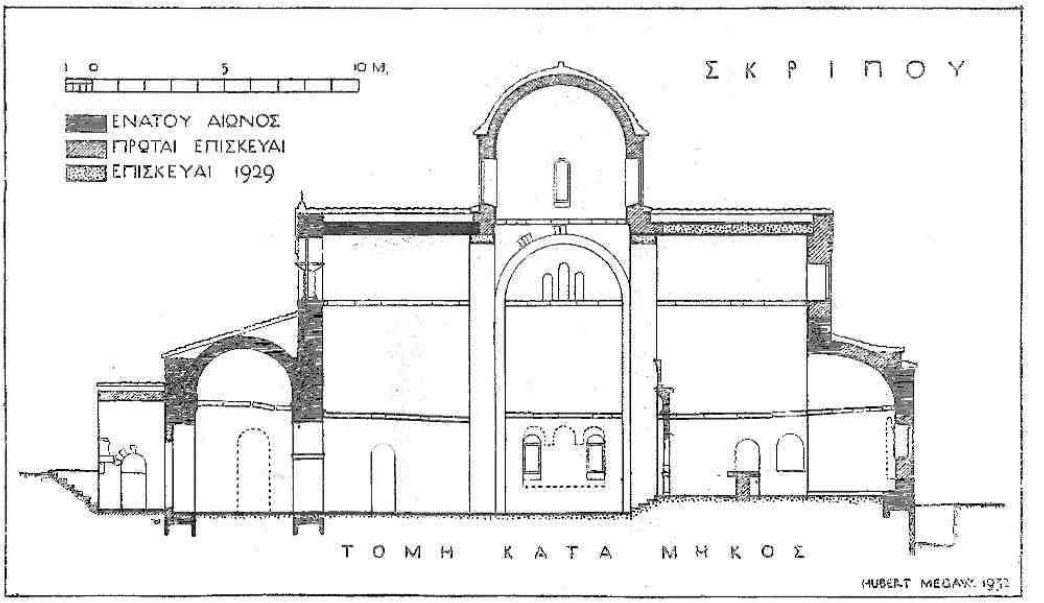

Εἰκ. 3. Κάτοψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Τὸ σῶμα τοῦ σταυροῦ, στεγαζόμενον ὡς συνήθως μὲ καμάρας ἐν σταυρῷ καὶ ὑπερέχον ἰσχυρῶς, χωρίζεται ἀπὸ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα διὰ μακρῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι εἰς μὲν τοὺς τοίχους τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ ἀφίνουν στενὰς διόδους, εἰς δὲ τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν εὐρυτέρας, ἴσας πρὸς τὸ πλάτος τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων (3.05 μ.) καὶ ἐλαφρύνουν οὕτω τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον ἀπὸ τοὺς ὄγκους τῶν διαχωριστικῶν τοίχων. Ἐνῷ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὰ γωνιαῖα αὐτὰ διαμερίσματα μὲ τὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις (6,55 × 3,05 μ.,) καὶ τὴν καμαρωτὴν των ὀροφὴν προξενοῦν τὴν ἐντύπωσιν πλαγίων κλιτῶν θολωτῆς βασιλικῆς, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μὲ τὰς χαμηλάς των διαστάσεις καὶ τὸν κατὰ πλάτος περιορισμόν των φαίνονται ὅλως δευτερεύοντα καὶ σχεδὸν ξένα πρὸς τὸ ὑψηλὸν καὶ κυρίαρχον σταυρικὸν σῶμα τοῦ ναοῦ (βλ. εἰκ. 10 καὶ 11). Ἐπίσης ὁ νάρθηξ δὲν συνδέεται ἐνιαίως οὔτε πρὸς τὸν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

σταυρόν, διότι ἐξέχει ἑκατέρωθεν αὐτοῦ, οὔτε πρὸς τὰ πλάγια κλίτη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπερέχει εἰς ὕψος (βλ. εἰκ. 11). Εἶναι φανερόν, ὅτι εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν συγκρότησιν τοῦ κτιρίου παλαίουν στοιχεῖα ξένα καὶ ἐγχώρια, παλαιότερα καὶ νέα, τὰ ὁποῖα ἀκόμη δὲν ἔχουν συγχωνευθῆ καὶ ἀποκρυσταλλωθῆ εἰς ἑνιαῖον τύπον. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὅμως συγκρότησιν τοῦ ναοῦ κάμνει ἐντύπωσιν ἡ ζωηρῶς ἐκδηλουμένη ἀνάδειξις τῶν μερῶν αὐτοῦ. Τὸ ἰσχυρῶς τονιζόμενον σῶμα τοῦ σταυροῦ μὲ τὰς σαμαρωτάς του στέγας καὶ τὰ ἀετώματα, τὰ χαμηλὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, ἡ διαγραφὴ τῶν σφαιρικῶν τριγώνων, εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων ὑψοῦται ὁ τροῦλλος, δίδουν εἰς τὸν ναὸν ἕνα τόνον πλαστικότητος.

Εἰκ. 4. Τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

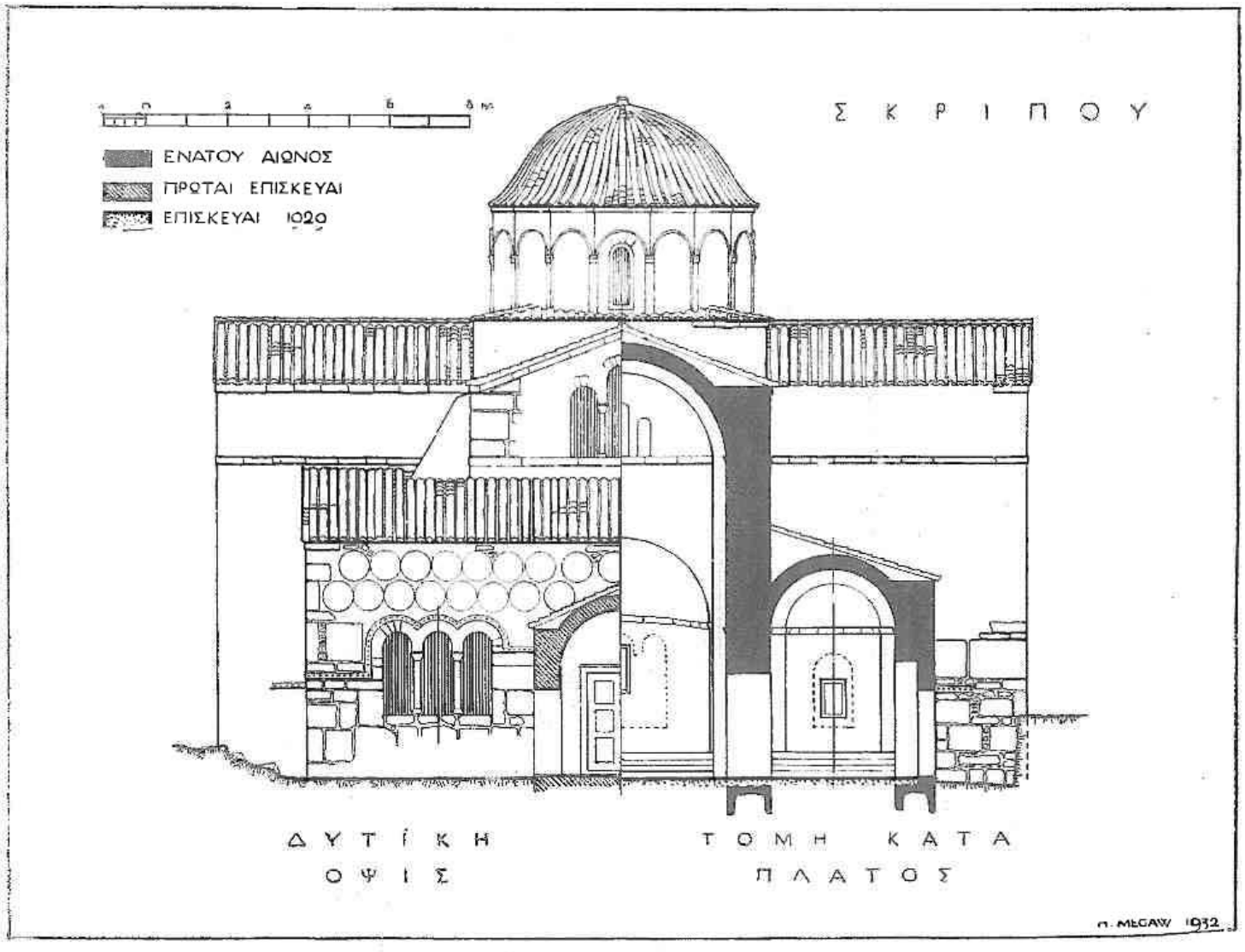
Ἡ **εἴσοδος** εἰς τὸν ναὸν ἐγίνετο διὰ τῆς κυρίως δυσμικῆς θύρας καὶ τῶν δύο πλαγίων εἰς τὴν Β. καὶ Ν. πλευρὰν τοῦ νάρθηκος· πρὸ τῆς δυσμικῆς θύρας, ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς ὁποίας ἔχει σήμερον μεταβληθῆ, ὑπάρχει κτιστὸν πρόπυλον ἐκ μιᾶς καμάρας στηριζομένης ἐπὶ τοίχων μὲ τοξωτὰ ἀνοίγματα, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι ἐπίσης μεταβεβλημένον εἰς νεωτέρους χρόνους, κατέχον τὴν θέσιν τοῦ ἀρχικοῦ. Εἰς τὸ πρόπυλον τοῦτο κατέρχεταί τις μὲ πέντε βαθμίδας, διότι ὁ ναὸς ἔχει πρόσχωσιν περὶ τὸ ἓν καὶ ἥμισυ μέτρον (εἰκ. 4).

Αἱ πλάγιαι θύραι τοῦ νάρθηκος, ἐντειχισμέναι σήμερον, εἶναι τοξωταὶ μὲ τὰ τόξα των ἐξ ὁλοκλήρου λίθινα. Ἡ βορεία θύρα διασῴζει τμῆμα τοῦ ἀρχικοῦ προπύλου της· δύο μαρμάριναι δοκοὶ εἰς τὸ ὕψος τῶν παραστάδων ἐμπεπηγμέναι εἰς τὸν τοῖχον ἐξέχουν περὶ τὰ 0.80 μ. διὰ νὰ βαστάζουν προφανῶς μικρὰν προὸ τῆς θύρας στέγην ***(εἰκ. 6)***. Ἀνάγλυφα, κοσμοῦντα πλὴν τῶν καθέτων πλευρῶν καὶ ὅλην τὴν κάτω αὐτῶν ἐπιφάνειαν, δεικνύουν ὅτι δὲν ὑπῆρχον εἰς τὰ ἄκρα κίονες καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν γνωστὴν μορφὴν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τῶν μικρῶν διστύλων μετ᾽ ἐπιστυλίων προπύλων τῶν Συριακῶν ναῶν (Vogüé, Syrie centrale σ. 133, πίν. 118, 120). Τὸ πρόπυλον τῆς Σκριποῦς ἔχει ἀνάλογα εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Μ. Ἀσίας (Κορυκόν, βλ. εἰκ. ἐν Diehl, Manuel d'art byzantin, 1925, εἰκ. 32) ἔνθα οἱ δοκοὶ ἐλεύθεροι, χωρὶς κίονας, στηρίζουν ἐλαφρὸν τὴν μορφὴν *καμαρωτὸν* ἐκ λίθων πρόστεγον. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δύναται ν᾽ ἀποκατασταθῇ καὶ τὸ πρόπυλον τοῦτο τῆς Σκριποῦς.

Ὁ φωτισμὸς τοῦ ναοῦ ἐγίνετο διὰ μεγάλων παραθύρων τοποθετημένων εἰς μὲν τὸ ὑψηλὸν σῶμα τοῦ σταυροῦ εἰς δύο σειράς, ἐπάνω καὶ κάτω, τὸ μεταξὺ τῶν ὁποίων διάστημα

Εἰκ. 5. Δυτικὴ πρόσοψις καὶ τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριπους.

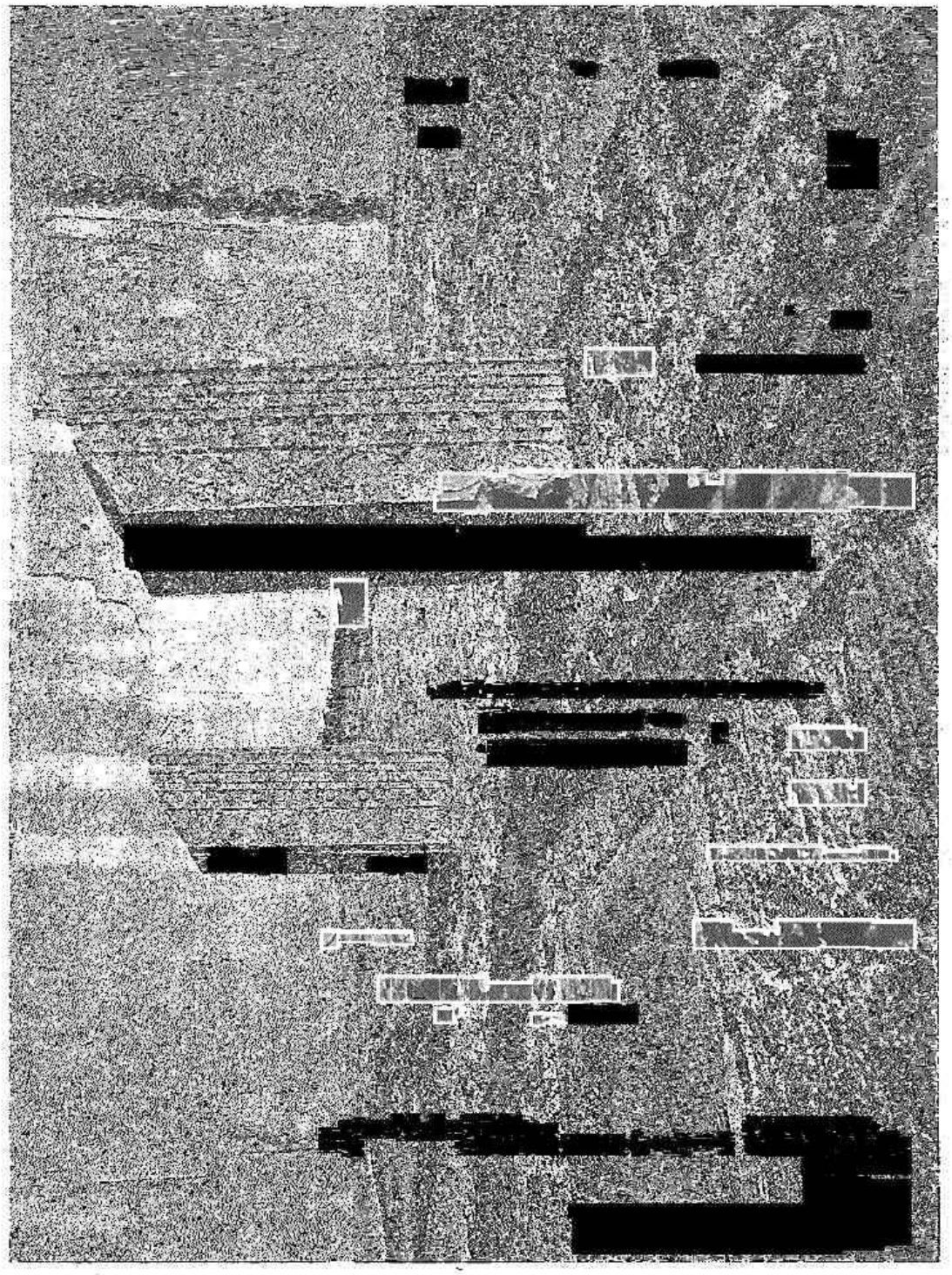
εἶναι μέγα, εἰς δὲ τὸν νάρθηκα καὶ τὰ πλάγια κλίτη εἰς μίαν σειράν. Ἁπλᾶ τοξωτὰ μὲ τὰ τόξα των λίθινα, ὅπως καὶ τῶν θυρῶν, εἶναι τὰ παράθυρα τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ τῶν μικρῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα εἶναι τρίλοβα, χωριζόμενα μὲ μαρμαρίνους κίονας.

Τὰ τρίλοβα τῆς κάτω σειρᾶς — δύο εἰς τὸν νάρθηκα, ἀνὰ ἕν εἰς τὰς πλαγίας κεραίας τοῦ σταυροῦ καὶ ἓν εἰς τὴν κεντρικὴν ἀψῖδα τοῦ ἱεροῦ — εἶναι μεγάλα, εὐρύτερα εἰς πλάτος παρὰ εἰς ὕψος (2.80 μ. × 2.00), ἔχοντα *ἰσοϋψῆ* τὰ τρία εὐρέα ὡς ἡμικύκλια τόξα των. Ἡ μορφὴ αὐτὴ τῶν παραθύρων καὶ αἱ εὐρεῖαι ἀναλογίαι των ἐνθυμίζουν παράθυρα παλαιοχριστιανικῶν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ναῶν, ὅπως τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς καὶ Ἁγ. Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης[1].

Τὰ ἐπάνω παράθυρα εἰς τὰ τέσσαρα ἀετώματα τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, ἐκ τῶν

Εἰκ. 6. Λείψανα προπύλου τῆς βορείου εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριπους.

ὁποίων μόνον ἕν, τὸ δυτικόν, διατηρεῖται εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφήν, ἔχουν ὑπερυψωμένον τὸ μεσαῖον τόξον, ὅπως τὰ βυζαντινά· ἀλλὰ μὲ τὰς εὐρείας κατὰ πλάτος διαστάσεις των,

1 Diehl, Le Tourneau, Saladin, Les Monum. chret. de Salonique, Paris 1918 πίν. II. IV, XVIII, XXXVIII. Παράθυρα μὲ ἰσοϋψῆ τόξα ἀπαντῶμεν σπανιώτερα καὶ εἰς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος (πλὴν των παραδειγμάτων τῶν ἀναφερομένων ἐν Millet ἔνθ' ἀν. σ. 204 πρβλ. ἀκόμη καὶ ναοὺς Καπνικαρέας και Παναγίας Λυκοδήμου) ἀλλ' αὐτῶν αἱ ἀναλογίαι εἶναι πάντοτε ἐπιμήκεις πλὴν τοῦ ὅτι συχνὰ περιβάλλονται ἀπὸ ἀψιδώματα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἀσυνήθεις εἰς μεταγενεστέρους βυζαντινοὺς ναούς, καὶ τὴν ἔλλειψιν οἱουδήποτε πλαστικοῦ τοξωτοῦ πλαισίου ἀποτελοῦν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὰς παλαιοχριστιανικὰς μορφὰς εἰς τὰς βυζαντινὰς (εἰκ. 1 καὶ 19). Ὁμοίως τὸ σῶμα τῶν διαχωριστικῶν κιονίσκων δὲν ἔχει τὴν ὀγκώδη μορφὴν τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ πλησιάζει τὰ λεπτότερα βυζαντινά, τῶν ὁποίων τὰ κιονόκρανα ἔχουν μεγάλην προεξοχὴν διὰ νὰ ἰσοφαρίζουν τὸ πάχος τοῦ τοίχου.

Ἡ *τοιχοδομία* τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖται ὁλόκληρος ἀπὸ μεγάλους ἀλλ' ἀνομοίου μεγέθους πελεκητοὺς λίθους, τοποθετημένους κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον μὲ ἱκανὴν χρῆσιν κονιάματος. Μόνον τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ σταυροειδοῦς σώματος τοῦ κτιρίου ἔχουν διάφορον τοιχοδομίαν, ἀποτελουμένην ἀπὸ μικροὺς λίθους μὲ ἄφθονον κονίαμα, ἡ ὁποία ὅμως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὀφείλεται εἰς ἄλλους λόγους. Ἡ κατασκευὴ τῆς ἰσοδόμου τοιχοποιΐας πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἐπιμελῆ ἐργασίαν καὶ κανονικότητα τῶν παλαιοτέρων Ἰουστινιανείων κτισμάτων — ὅσα διετήρησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως τὸν ἰσόδομον τρόπον (ναοὶ Φιλίππων, Ἁγίου Τίτου Κρήτης, Μιαφαρκίν). Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ὑλικοῦ εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ὀρχομενοῦ, πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν πελεκητῶν λίθων φέρουν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν μέρος ἀρχαίας ἐπιγραφάς. Τὸ ὅτι δὲ δὲν μετεχειρίσθησαν διὰ τὴν τοιχοποιΐαν μόνον οἰκοδομικὸν ἀρχαῖον ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα μαρμάρινα μέλη ἀναμίξ, ὡς ἀναθηματικὴν πλάκα καὶ μέγαν ἀριθμὸν σπονδύλων ἀρχαίων κιόνων διατεταγμένων εἰς δύο σειρὰς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ νάρθηκος, εἰς μίαν δὲ σειρὰν εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἐγείρει τὸ ἐρώτημα μήπως καὶ ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο ἀρχικῶς διὰ κονιάματος, ὅπως τοῦτο γίνεται δεκτὸν καὶ διὰ τοὺς πλείστους τῶν παλαιοχριστιανικῶν ναῶν τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ μεγάλαι λεῖαι ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων διακόπτονται ἀπὸ μαρμάρινα ἀνάγλυφα γεῖσα ἐν εἴδει *ταινιῶν* ἄνευ οὐδεμιᾶς προεξοχῆς, αἱ ὁποῖαι διατρέχουν γύρω ὁλόκληρον τὸν ναόν. Ἡ μία πλαισιώνει τὰ ἀνώτατα ἄκρα τῶν τοίχων ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν στεγῶν, ἡ δευτέρα μὲ διάφορον διάκοσμον διέρχεται κάτωθεν τῶν παραθύρων, τρίτη ὑπογραμμίζει τὰ ἄκρα τῶν χαμηλοτέρων στεγῶν τοῦ νάρθηκος καὶ τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἐνῷ αἱ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ καταλήγουν εἰς ταινίαν κοσμουμένην μὲ διάφορον διακοσμητικὸν θέμα· τέλος χαμηλότερα, εἰς τὸ ὕψος τῶν κάτω παραθύρων, κεράμινον ὀδοντωτὸν διατρέχει γύρω ὁλόκληρον τὸν ναόν, τοῦ ὁποίου διαγράφει ἔντονα τὰ ἡμικύκλια τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων. Εἶναι τὸ πρῶτον συναντώμενον ὀδοντωτὸν κόσμημα, τοῦ ὁποίου τόση χρῆσις ἔγινε κατόπιν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος[1].

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι μὲ μεγαλυτέραν ἐπιμέλειαν ἐκτισμένη καὶ μὲ τὸν πλουσιώτερον γλυπτὸν διάκοσμον ἐστολισμένη. Ἐκτὸς τῶν ἀναγλύφων γείσων καὶ τοῦ ὀδοντωτοῦ, τὴν κεντρικὴν ἁψῖδα περιβάλλει διάζωμα (πλάτους 0.30 μ.) μὲ τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ ναοῦ, τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὴν Παναγίαν. Ἑκατέρωθεν δὲ τοῦ ἐντειχισθέντος μεγάλου τριλόβου παραθύρου συνεχεῖς μαρμάριναι πλάκες μὲ ἀνάγλυφον διάκοσμον σχηματίζουν εὐρεῖαν ζώνην (πλάτους 0.80 μ.) ἀκολουθοῦσαν τὴν καμπύλην τῆς ἁψῖδος.

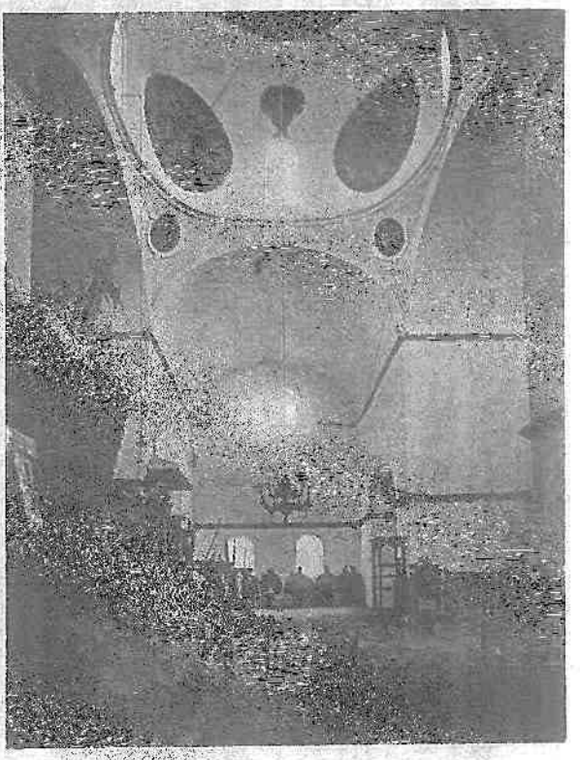
1 Ἐκτὸς τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος τὸ ὀδοντωτὸν εἰς μίαν σειρὰν διακόπτουσαν τοὺς τοίχους, ὅπως τὸ χρησιμοποιεῖ ἡ σχολὴ τῆς Ἑλλάδος, τὸ συναντῶμεν εἰς τὴν Βασιλικὴν μὲ τρουλλον τοῦ Κασρ-Ιβν-Βαρτὰν τῆς Β. Συρίας (βλ. Strzygowski, Kleinasien, ein Neuland in d. Kunstgeschichte, Leipzig, 1903, σ. 121 εἰκ. 93).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τρεῖς ἄλλαι ἐπιγραφαὶ εἰς ὀρθογωνίους μεγάλους λίθους εἶναι ἐντειχισμέναι ἀνὰ μία εἰς ἑκάστην τῶν τριῶν ἄλλων πλευρῶν τοῦ ναοῦ (βλ. κατωτέρω) εἰς δὲ τὴν νοτίαν πρόσοψιν εἶναι προσέτι ἐντειχισμένον μαρμάρινον ἡλιακὸν ὡρολόγιον τοῦ συνήθους τύπου, τὰς γωνίας τοῦ ὁποίου κοσμοῦν δύο παγώνια (εἰκ. 12).

Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν διαμόρφωσιν καὶ διακόσμησιν τῶν τοίχων.

Εἰς τὸ *ἐσωτερικὸν* ἡ ἀνάτασις τοῦ κυρίου σταυρικοῦ σώματος, τὰ μεγάλα ἀνοίγματα, αἱ καλαὶ ἀναλογίαι δίδουν εὐρύτητα εἰς τὸν χῶρον *(εἰκ. 7)*. Εἰς τοὺς τοίχους, καθὼς τὰ παράθυρα ἀνοίγονται πολὺ ὑψηλὰ καὶ πολὺ χαμηλά, ἀφίνονται ἐλεύθεραι μεγάλαι ἐπιφάνειαι διὰ τὴν εἰκονογράφησιν, ἀπὸ τὰς ἀρχικὰς τοιχογραφίας τῆς ὁποίας σήμερον οὐδαμοῦ παρατηρεῖται ἴχνος. Αἱ μεγάλαι αὐταὶ ἐπιφάνειαι τοῦ ὑψηλοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ ναοῦ χωρίζονται ὁριζοντίως εἰς τρία διαμερίσματα μὲ δύο σειρὰς μαρμαρίνων γείσων. Τὰ γεῖσα ταῦτα διατρέχουν τοὺς τοίχους τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὸ ὕψος τῶν βάσεων τῶν ὑψηλῶν καμαρῶν τοῦ σταυροῦ, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ δεύτερον ἐξωτερικόν, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὸ ὕψος τῶν παραστάδων τῶν θυρῶν, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ ὀδοντωτὸν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Εἰκ. 7. *Φωτογρ. Στεργιοπούλου*
Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ της Σκοιποῦς ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον.

Γεῖσα εἰς τὴν γέννησιν τῶν θόλων εἶναι συνήθης διάκοσμος, συναντώμενος εἰς πολλοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, δεύτερος ὅμως ὁριζόντιος χωρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ εἶναι λείψανον τῶν παλαιοχριστιανικῶν μὲ ὑπερῷα ναῶν, συναντώμενον κατὰ τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν εἰς ναούς τινας τῆς Κωνσταντινουπόλεως[1] καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας[2]. Ἀργότερα κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν δύο σειραὶ γείσων ἀπαντῶνται μόνον εἰς τοὺς σπανίους μὲ ὑπερῷα ναοὺς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τοὺς ἐπηρεαζομένους ἀπὸ τὴν τέχνην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ὁ ναὸς τοῦ Ὁσ. Λουκᾶ Φωκίδος[3]. Σημειωτέον ὅτι τὰ γεῖσα αὐτὰ τῆς Σκριποῦς, ὅπως καὶ τὰ μεταγενέστερα βυζαντινά, δὲν ἔχουν τὸ μέγα πάχος τῶν παλαιοχριστιανικῶν, τὰ ὁποῖα, ἰσοπαχῆ πρὸς τοὺς τοίχους, ἐχρησίμευον ὡς στερεαὶ συνδετικαὶ αὐτῶν ζῶναι, ἀλλ' εἶναι ἁπλῶς διακοσμητικά. Τὸ πάχος τῶν γείσων τῆς Σκριποῦς, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, πολλὰ τεμάχια τῶν ὁποίων κατέπεσαν καὶ εὑρίσκονται ἐσκορπισμένα πέριξ τοῦ ναοῦ, δὲν εἶναι μεγαλύτερον τῶν 0.30 μ. Τὰ χαμηλὰ

1 Εἰς τοὺς ναοὺς Παναχράντου, Παμμακαρίστου, Διακονίσσης βλ. A. Millingen, Byzantine Churches in Constantinopel London 1912 σελ. 137 εἰκὼν 45, σελ. 142 πίν. XXXVII, εἰκ. 62 πίν. I.

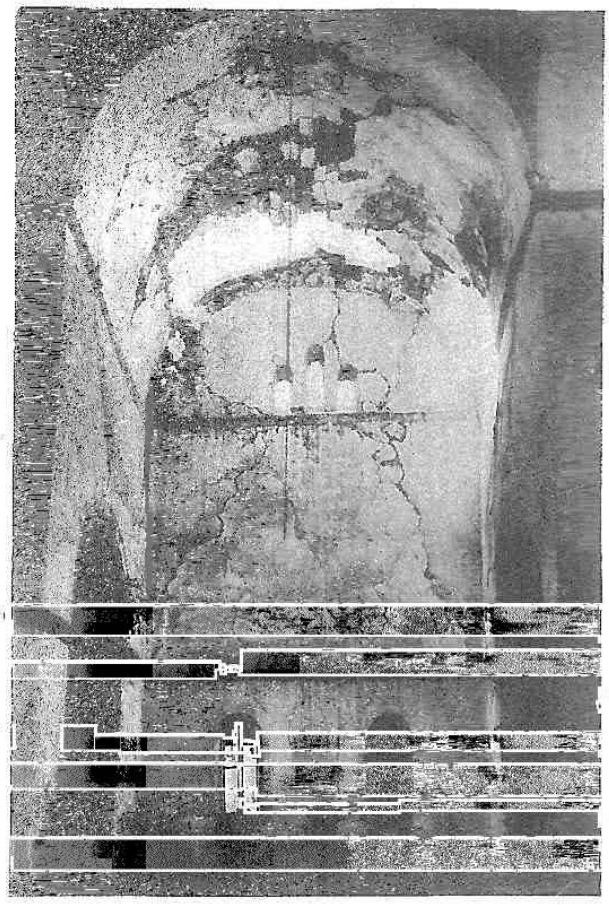
2 O. Wulff, Die Koimesiskirche in Nicäa, Strassburg 1903 σ. 73.

3 Schultz and Barnsley, The Monastery of S. Luke in Phocis, London 1901 πίν. 41, 47.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

μέρη τοῦ ναοῦ, νάρθηξ, γωνιαῖα διαμερίσματα καὶ ἁψῖδες τοῦ ἱεροῦ φέρουν μίαν μόνον σειρὰν γείσων μὲ ἰδιαιτέραν ἕκαστον διακόσμησιν εἰς τὰς βάσεις τῶν θόλων των· τὰ γεῖσα τοῦ βορείου παρεκκλησίου διατηροῦν ἐρυθρὸν χρῶμα εἰς τὸ βάθος τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος.

Ἐπισκευαί. Ἐκτὸς μικρῶν ἐπισκευῶν, παραμορφώσεων καὶ ἐντειχισμῶν θυρῶν καὶ παραθύρων, τῆς μετατροπῆς τοῦ προπύλου καὶ τοῦ δαπέδου, τὰ ὁποῖα ἀνεφέρομεν, καὶ τῆς προσθήκης κωδωνοστασίου ἐπὶ τοῦ Α. ἀετώματος τοῦ σταυροῦ, προσεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ μνημείου, τὴν ὁποίαν ἡ ἐρείπωσις αὐτοῦ καθιστᾷ εὐκολωτέραν, μᾶς πείθει ὅτι σχεδὸν ὅλα τὰ ἀνώτερα μέρη τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ κτιρίου καὶ ὁ τροῦλλος δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐκτίσθη ὁ ναός. Μορφὴ καὶ κατασκευὴ αὐτῶν μαρτυρεῖ μεταγενεστέρας ἐπισκευάς.

Εἰκ. 8. Βόρειον σκέλος τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ τῆς ναοῦ Σκριπους.

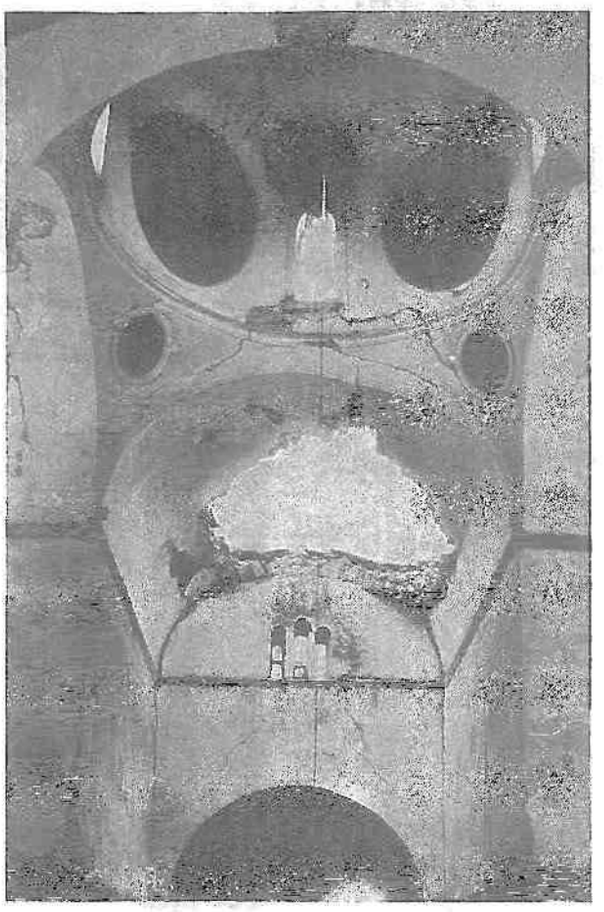
Αἱ ὑψηλαὶ καμάραι τοῦ σταυροῦ, ἐξαιρέσει τῆς δυτικῆς, ἡ ὁποία διετηρήθη ἡ ἀρχική, ὅπως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δεικνύουν τοιχοδομίαν εὐτελεστέραν τοῦ λοιποῦ ναοῦ οὕτω καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ κατασκευή των στερεῖται ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ τρούλλου· ὁ κύκλος τῆς βάσεως εἶναι λίαν ἀνώμαλος, ἀντὶ δὲ μαρμαρίνου γείσου φέρει νεωτέραν ἐκ γυψώδους κονιάματος κορνίζαν, ὁμοίαν μὲ τὴν στεφάνην τῶν τεσσάρων νεωτέρων ἐγκολπίων τῶν σφαιρικῶν τριγώνων ***(εἰκ. 7, 9)***.

Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὁ τροῦλλος ὄχι μόνον στερεῖται γλυπτοῦ διακόσμου, ὅστις ἀπαραιτήτως θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὰ ἀνώτατα αὐτοῦ ἄκρα, ἐφόσον ὑπάρχει καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἄκρας τῶν τοίχων, ἀλλὰ καὶ ἡ περιβάλλουσα αὐτὸν στεφάνη ἐκ τῶν τυφλῶν τόξων, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ὡς χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν Σκριποῦν, σχετισθεῖσα μὲ ἀνατολικὰ πρότυπα δὲν εἶναι κτιστὴ — ὅπως ἀναμφιβόλως ὤφειλε νὰ εἶναι ἂν ὁ τροῦλλος ἦτο ἀρχικὸς—ἀλλὰ ψευδὴς ἐκ κονιάματος. Τμήματα τῶν ψευδῶν αὐτῶν τόξων καταπεσόντα ἀφῆκαν νὰ φανοῦν γυμναὶ αἱ στεναὶ πλευραὶ τοῦ δεκαεξαπλεύρου τρούλλου ***(εἰκ. 10)***. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ δεκαεξάπλευρος μορφή του, τὴν ὁποίαν ὁ Millet ἀναγκάζεται νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἐξαίρεσιν. Πολυγωνικοὶ τροῦλλοι καὶ τέσσαρα μόνον παράθυρα εἶναι ὅλως ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς μορφὰς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τῶν βυζαντινῶν τρούλλων τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου οἱ δωδεκάπλευροι μόλις ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶν. εἰσάγονται—καὶ μόνον εἰς τοὺς ὀκταγωνικοῦ τύπου ναούς—οἱ δὲ δεκαεξάπλευροι ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς (νάρθηξ Πόρτα Παναγιᾶς) καὶ πάλιν οὐχὶ μὲ τέσσαρα μόνον παράθυρα, ὅπως ὁ μεταγενέστερος τροῦλλος τῆς Σκριποῦς, ἀλλ᾽ ἀνὰ ἓν εἰς ἑκάστην πλευράν.

Μέχρι ποίου σημείου ἐκτείνονται αἱ ἐπισκευαὶ εἰς τὰ ἀνώτερα μέρη τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ κτιρίου δυνάμεθα ἐκ πολλῶν ἐνδείξεων νὰ ἐξακριβώσωμεν. Τὰ εἰς τὰ τύμπανα τῶν τριῶν (B. N. καὶ A.) καμαρῶν ἀναγόμενα στενά, μικρὰ διὰ τοίχων ἢ ἀμελῶς δι᾽ ἐπαλλήλων λίθων χωριζόμενα τρίλοβα παράθυρα δὲν προέρχονται ἀπὸ τοπικὰς ἐπισκευάς, ὅπως τὰ κάτω παράθυρα τοῦ ναοῦ, ἀλλ᾽ ἀποτελοῦν ἐνιαῖον μέρος τοῦ τοίχου τοῦ τυμπάνου, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι οἱ τοῖχοι ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν παραθύρων εἶναι νεώτεροι. Τοῦτο μαρτυροῦν ἀκόμη καὶ τὰ κάτωθεν τῶν παραθύρων γεῖσα, τὰ ὁποῖα εἰς τινα μέρη εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, δὲν ἔχουν συνεχὲς τὸ διακοσμητικὸν θέμα ἑκάστης σειρᾶς ἀλλ᾽ εἰς μικρὰ διαστήματα ἐναλλάσσονται μὲ τεμάχια ἐξ ἄλλης σειρᾶς.

Εἰκ. 9. Θόλοι καὶ τρουλλος του ναοῦ τῆς Σκριπους ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς.

Εἰς τὴν βορείαν κεραίαν τοῦ σταυροῦ τὰ νεώτερα μέρη ἐκτείνονται ἱκανῶς χαμηλότερα τῆς βάσεως τῶν θόλων εἶναι δὲ ὀφθαλμοφανῆ, διότι ἡ νεωτέρα εὐτελεστέρα τοιχοδομία δὲν εὑρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀρχικῆς ἀλλ᾽ εἶναι ἐκτισμένη βαθύτερα, ἀφίνει δὲ εἰς τὴν γωνίαν νὰ ἐξέχουν οἱ ἐναπομείναντες ἀρχικοὶ πελεκητοὶ λίθοι οἱ συνεχίζοντες τὸ διασωθὲν ἀρχικὸν δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ ***(εἰκ. 11)***. Ἡ τοιχοδομία τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ δεικνύει, ὅτι ὁ νεώτερος τοῖχος κατήρχετο ἀκόμη χαμηλότερα μέχρι σχεδὸν τῶν κάτω παραθύρων (εἰκ. 10), ἐνῷ ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος μὲ τὸ παράθυρον εἶναι μεταγενέστερος, ὡς καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἡμιθολίου τῆς κεντρικῆς ἁψῖδος, τὸ ὁποῖον εἰσέχει καὶ στεγάζεται μὲ ἰδιαιτέραν στέγην (βλ. εἰκ. 2 καὶ 4).

Αἱ ἐπισκευαὶ αὐταὶ εἶναι ὅλαι μιᾶς ἐποχῆς ἐξ ἧς προέρχονται καὶ αἱ διασωθεῖσαι εἰς τὸ ἱερὸν τοιχογραφίαι (εἰκ. 22)· ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς τοιχοδομίας, τὴν μορφὴν τῶν παραθύρων καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν τοιχογραφιῶν συνάγεται ὅτι αἱ ἐπισκευαὶ ἐγένοντο ἐπὶ τουρκοκρατίας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 10. Νοτία ὄψις του ναου τῆς Σκριποῦς.

Τῷ 1869 μεγάλη ἀντηρὶς προσεκολλήθη εἰς τὸ βόρειον σκέλος τοῦ σταυροῦ καὶ ἔφραξε τὸ κάτω παράθυρον αὐτοῦ· τότε πιθανώτατα ἐφράχθησαν ἐν μέρει καὶ τὰ τρίλοβα τοῦ νοτίου κλίτους καὶ τῆς ἁψῖδος, μετεμορφώθησαν δὲ εἰς ὀρθογώνια ὅλα τὰ ἄλλα τοξωτὰ παράθυρα τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ, οὕτως ὥστε ἐξ ὅλων τῶν παραθύρων τοῦ ναοῦ μόνον τὸ τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἓν ἐκ τοῦ νάρθηκος μένουν ἀνέπαφα εἰς τὴν πρώτην αὐτῶν μορφήν.

Ὅλαι αἱ ἐπισκευαί, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν, ἰδίως ὁ τροῦλλος, χωρὶς ν' ἀλλοιώνουν βαθύτερα τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτοῦ συγκρότησιν, μεταβάλλουν βεβαίως ἀρκετὰ τὴν μορφὴν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 11. Βορειο-δυτικὴ ὄψις του ναου τῆς Σκριπους.

τοῦ ἀρχικοῦ κτιρίου. Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀλλοιώνεται ἡ ἀρχικὴ ἐντύπωσις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μὲ τὸν ἀσύμμετρον περιορισμὸν τοῦ ἀρχικοῦ φωτισμοῦ, διότι ἐσκεμμένως ἐφωτίζετο ἁπλέτως ὁ σταυρὸς ὀλιγώτερον δὲ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα.

Σχέσεις τῆς Σκριποῦς πρὸς τὴν Ἑλληνιστικὴν παλαιοχριστιανικὴν τέχνην καὶ τὴν Ἀνατολικήν. Τὰ πολλὰ καὶ εὐρέα παράθυρα συνδέουν τὴν Σκριποῦν μὲ τὴν παλαιοχριστιανικὴν Ἑλληνιστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν Ἀνατολικήν, ἡ ὁποία περιορίζει τὸν φωτισμὸν καὶ μεταχειρίζεται ὀλίγα καὶ στενὰ παράθυρα [1].

Ἐπίσης αἱ ὑψηλαὶ διαστάσεις τοῦ ναοῦ, ὁ νάρθηξ καὶ μάλιστα φωτεινός, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐνθυμίζει τὸν νάρθηκα τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ κατασκευὴ τῶν μεγάλων καὶ ὡραίων παραθύρων εἶναι ὄχι ἐπαρχιακοῦ ἀνατολικοῦ χαρακτῆρος ἀλλὰ συνέχισις τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἑλληνιστικῶν μορφῶν τοῦ τόπου, τὰς ὁποίας κατ' ἐξοχὴν διατηρεῖ ἡ πρωτεύουσα.

Ἡ μορφὴ τῶν τριλόβων ἀνοιγμάτων, ὡς εἴδομεν, εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὰς παλαιοχριστιανικὰς μορφὰς εἰς τὰς βυζαντινάς.

Τὸ ἡμικυκλικὸν σχῆμα τῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ καὶ ἰδίως ἡ εὐρύτης τῆς μεσαίας ἀπηχεῖ

1 Ὁ Wulff ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν σημερινὴν μορφὴν τῆς Σκριποῦς κάμει λόγον διὰ τὸν πενιχρὸν φωτισμόν της βλ. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst, Berlin 1914 σ. 453.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τὴν παλαιοχριστιανικὴν παράδοσιν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Βεβαίως αἱ μορφαὶ ἀψίδων καὶ τρούλλων ἐξαρτῶνται κυρίως ἀπὸ τὴν ὕλην· ὁ πελεκητὸς λίθος ἐνδείκνυται διὰ τὰς ἡμιεξαγωνικὰς καὶ πολυγωνικὰς ἀψῖδας, ἡ ἀργολιθοδομία διὰ τὰς ἡμικυκλικὰς καὶ δι' αὐτὸ αἱ ἡμικυκλικαὶ ἀψῖδες παρατηροῦνται εἰς ὅλα τὰ ἐξ ἀργολιθοδομῆς οἰκοδομήματα τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ὅπως εἰς τὰ μεταγενέστερα τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν νήσων. Εἰς τὴν Σκριποῦ ὅμως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὕλην χρησιμοποιεῖται τὸ ἡμικυκλικὸν σχῆμα ποὺ δηλώνει ἐξακολούθησιν παραδόσεως.

Ἡ τοιχοδομία τῆς Σκριποῦς ἁπαντᾶται μεμονωμένη εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς μὲ κάποιαν διαφορὰν εἰς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν συνήθης εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἀλλ' ἐκεῖνο ποὺ ἀπηχεῖ καθαρῶς ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν, εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ μὲ μαρμαρίνας ἀναγλύφους ταινίας καὶ ἀναγλύφους πλάκας μὲ ζῷα, σχέδια καὶ μεγάλας ἐπιγραφάς. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ τέχνη τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος ἀγνοεῖ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ· ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Σκριποῦς καὶ ἐξῆς τοῦτο ἀποβαίνει σύνηθες, ἀλλ' ὁ μεταγενέστερος αὐτὸς διάκοσμος εἶναι κυρίως κεράμινος ἐξ ἐρυθρῶν ὀπτοπλίνθων. Εἰς τὴν Σκριποῦν ἔχομεν τὴν πρώτην ἐξ Ἀνατολῆς διακόσμησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ἔχομεν εἰς τὴν Πατλεΐνα τῆς Βουλγαρίας καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν καθαρῶς ἀνατολικὸν διάκοσμον μὲ τὰς ἐφυαλωμένας πλάκας[1]. Εἰς τὴν Μεσοποταμίαν Μ. Ἀσίαν καὶ Συρίαν οἱ ναοὶ κοσμοῦνται εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μὲ ἐξέχοντα γεῖσα ἐκ γλυφῶν[2] σπανιώτερα δὲ μὲ ζώνας ἀναγλύφους εἰς τὴν συνήθη ἐν Συρίᾳ κυφωτὴν μορφὴν[3] ἀλλ' ἡ Ἀρμενία εἶναι κυρίως ἐκείνη εἰς ἣν εὑρίσκομεν τὰ πρότυπα τῆς Σκριποῦς· σειρὰ ναῶν φέρουν τὰ ἴδια ἀκριβῶς ἀνάγλυφα γεῖσα εἰς τὰς αὐτὰς θέσεις καὶ μὲ τὸ αὐτὸ ἀκόμη διακοσμητικὸν θέμα, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὅλα ἐκεῖ γίνονται οὐχὶ ἀπὸ μάρμαρον, ἀλλ' ἀπὸ τὸν ἴδιον λίθον μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι ἐπενδεδυμένοι ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ὅλοι οἱ μεσαιωνικοὶ Ἀρμενικοὶ ναοί. Ὄχι δὲ μόνον εἰς τὸν διάκοσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πλαστικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔχει στενὴν ὁμοιότητα ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς μὲ τοὺς ναοὺς τῆς Ἀρμενίας[4]. Μὲ τὴν πλαστικὴν αὐτὴν διαμόρφωσιν τοῦ κτιρίου καὶ τὰς λείας, χωρὶς ἀψιδώματα καὶ κίνησιν, ἐπιφανείας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἔχομεν εἰς τὴν Σκριποῦν τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῶν χαρακτήρων τῆς σχολῆς τῆς Ἑλλάδος.

Διὰ νὰ συνοψίσωμεν: εἰς τὸν ναὸν τῆς Σκριποῦς ὁ τονισμὸς τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ συνένωσις αὐτοῦ μὲ τὴν θολωτὴν βασιλικήν, ὁ χωρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ διὰ τοίχων, ὅπως καὶ ἡ ἐξωτερικὴ διακόσμησις τοῦ ναοῦ, ἀπηχοῦν τὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς. Ἀφ' ἑτέρου ὁ νάρθηξ, αἱ ὑψηλαὶ διαστάσεις, ὁ ἅπλετος φωτισμός, ἡ μορφὴ τῶν παραθύρων καὶ ἡ διὰ γείσων διαίρεσις τῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων δεικνύουν τὴν συνέχισιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν παλαιοχριστιανικῶν μεθόδων, κληρονόμος τῶν ὁποίων ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἡ πρωτεύουσα.

Κατὰ ταῦτα ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ *μορφῶν* εἶναι ἀξιολογώτατον κτίριον, διότι μᾶς δεικνύει ὅτι αὗται ὑφίστανται βαθμιαίαν μετατροπὴν

1 A. Grabar, Les influences orientales dans l'art Balkanique, Paris 1928 σ. 16. D. T. Rice, The excavations in the Hippodrome of Kon/ple in 1928, London 1929 σ. 32 εἰκ. 38, 39.

2 Gertrud Bell, The Churches and Monasteries of the Tûr Abdin ἐν Strzygowski, Amida σ. 236.

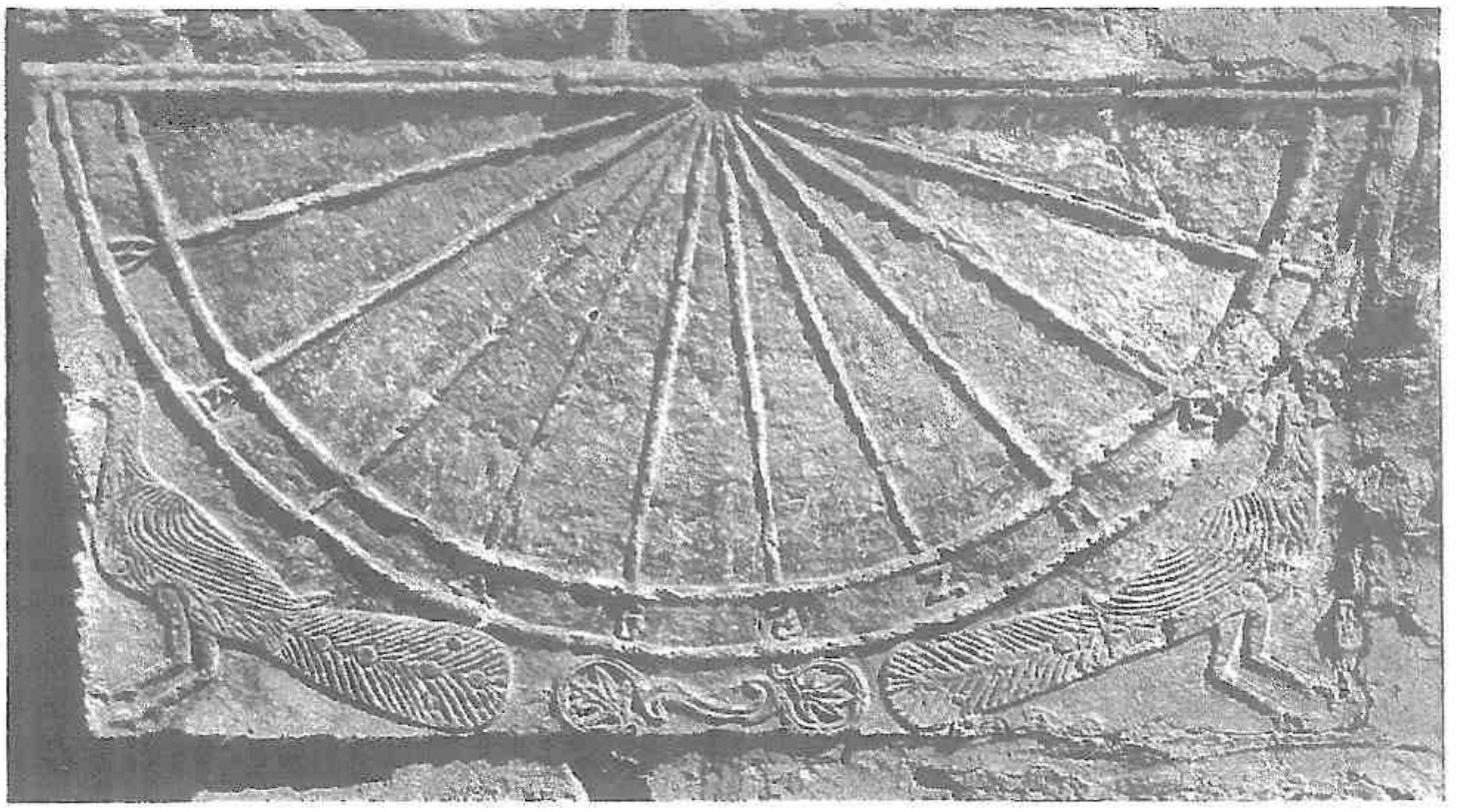
3 Βλ. εἰς Μανσωλεῖον ἐν Dana, Dussaud, Deschamps et Seyrig, La Syrie antique et medievale, Paris 1931 πίν. 78

4 Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, Wien 1918. σ. 174 κ.ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν βυζαντινήν, γεφυρώνει τὸ δὲ χάσμα τῆς τόσον ἰσχυρᾶς διαφορᾶς τῶν μορφῶν τῶν δύο αὐτῶν περιόδων.

Ἀπὸ τὸ μοναδικὸν αὐτὸ δεῖγμα τοῦ 9ου αἰῶν. θὰ ἠδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πολλαὶ ἀπὸ τὰς παλαιοχριστιανικὰς μορφὰς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ζοῦν ἀκόμη, ἄλλαι δὲ ἐξ ἀνατολικῶν συχνὰ προτύπων βλέπουν τὸ φῶς διὰ ν' ἀποκρυσταλλώσουν ἀργότερα κατὰ τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα ἐξ ἰδίων συνθηκῶν τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος μορφάς.

Εἰκ. 12. Ἡλιακὸν ὡρολόγιον ἐντειχισμένον εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ.

ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΗΣ ΣΚΡΙΠΟΥΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΕΝΗ ΜΝΗΜΕΙΑ

Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς Σκριποῦς ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικούς, τοὺς ἐξελικτικοὺς κρίκους, οἱ ὁποῖοι ὡδήγησαν τελικῶς (κατὰ τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰῶνος) εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ *σταυροειδοῦς τρουλλωτοῦ ναοῦ*.

Ἡ διευκρίνισις τῶν μεταβατικῶν τύπων κατὰ τὴν πρώτην χιλιετηρίδα καὶ τοῦ ρόλου, τὸ ὁποῖον παίζουν εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ *σταυροειδοῦς*, εἶναι ἀκόμη πρόβλημα διὰ τὴν βυζαντινὴν τέχνην παρ' ὅλα ὅσα ἐγράφησαν περὶ αὐτοῦ[1].

1 Τὴν κυριωτέραν μακρὰν βιβλιογροφίαν βλ. ἐν Strzygowski, Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche (Zeit. für Geschichte der Architektur) Heidelberg 1919 σ. 51 κ.ἑξ. ἔνθα οὗτος θέτει θεμελιώδεις λύσεις διὰ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς· τοὺς ἀντιπροσώπους ὅμως τῶν μεταβατικῶν τύπων παρακολουθεῖ εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἀρμενίας, οὕτως ὥστε τὸ ζήτημα τῆς ἐξελίξεως τῶν τύπων εἰς τὰ μνημεῖα τῶν χωρῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐλάχιστα διαφωτίζεται. Εἰς τὰ νεώτερα ἔργα τὸ ζήτημα θίγει ὁ Guger βλ. Spanner und Guger, Rusafa, Berlin 1926 σ. 66.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἠμπόδισε νὰ διαφωτισθῇ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς καὶ ἐξελίξεως τοῦ σταυροειδοῦς τύπου, εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ ἐρευνηταὶ ἀπέβλεψαν εἰς ἕνα μόνον ἐσχηματισμένον τύπον, τὴν *Νέαν* τοῦ Βασιλείου. Αἱ διαφοραὶ ὅμως, αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται εἰς τοὺς ἀποκρυσταλλωμένους σταυροειδεῖς τύπους τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, μαρτυροῦν ὅτι δὲν ὑπάρχει μία μόνον πηγὴ καταγωγῆς καὶ εἷς μόνος δρόμος ἐξελίξεως.

Ἡ τετράγωνος πεντάτρουλλος Νέα τοῦ Βασιλείου Ι (βλ. ἀποκατάστασιν ἐν Wultzinger, Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel Hannover 1925), ὁ ἐπιμήκης σύνθετος τύπος τοῦ Μυρελαίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἁπλοῦς Ἑλλαδικὸς καὶ ὁ πεντάκλιτος τοῦ Κιέβου[1] φέρονται διὰ μέσου ποικίλων συνδυασμῶν πρὸς τὴν ἰδεώδη λύσιν τοῦ σταυροειδοῦς, διατηροῦν ὅμως ὄχι μόνον κατὰ τὴν σταδιοδρομίαν των ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν τελικὸν αὐτῶν σχηματισμὸν τοὺς δευτερεύοντας ἐκείνους χαρακτῆρας, οἱ ὁποῖοι καθιστοῦν σαφῆ τὴν διάκρισιν μεταξύ των καὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς διαφόρου καταγωγῆς των.

Ὁ Millet (L'École Grecque σ. 55 κέξ.) εἶναι ὁ πρῶτος καθορίσας τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὰς διαφορὰς μεταξὺ τοῦ Ἑλλαδικοῦ τύπου καὶ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀνατρέχων εἰς τὰς προβαθμίδας τῶν δύο τούτων τύπων ἔφθασεν εἰς τὸ φωτεινὸν συμπέρασμα, ὅτι ἡ *Κωνσταντινούπολις* κατεργάζεται τοὺς ἑλληνιστικοὺς τύπους ἡ δὲ *Ἑλλὰς* καὶ ἡ *Ἀνατολὴ* φέρονται πρὸς τὸν σταυροειδῆ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἐλευθέρου σταυρικοῦ τύπου καὶ τῆς θολωτῆς βασιλικῆς. Ἀλλ' ἐνῷ εἰς τὸν τελευταῖον ὁ Millet ἔρριψε πλῆρες φῶς, ὁ σύνθετος τύπος τῆς Κων/πόλεως, ὅπως καὶ ὁ πεντάτρουλλος καὶ πεντάκλιτος ναὸς εἶναι ἀκόμη ἀκαθόριστοι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς χαρακτῆράς των, τὴν καταγωγήν των καὶ τὴν ἄλυσιν τῶν μεταβατικῶν τύπων. Περὶ αὐτῶν ὅμως δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος ἐνταῦθα, ὅπου θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὸν τύπον τῆς Σκριποῦς συμπληροῦντες τοὺς διαμέσους σταθμοὺς καὶ παρακολουθοῦντες τὴν συνέχισιν τοῦ συνδυαστικοῦ τύπου καὶ εἰς μνημεῖα τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος.

Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς ἔχει τὸν τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος προῆλθεν ἀπὸ συνδυασμὸν τοῦ ἐλευθέρου σταυροῦ καὶ τῆς ἀνατολικῆς θολωτῆς βασιλικῆς. Εἰς μὲν τὸ ἐσωτερικὸν ὁ σταυρὸς δηλώνεται διὰ τῶν μακρῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι κατατέμνουν τὸν ὀρθογώνιον χῶρον καὶ ἀποχωρίζουν τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, εἰς δὲ τὸ ἐξωτερικὸν ὁ σταυρὸς τονίζεται ἰσχυρῶς διὰ τῆς εἰς ὕψος ἀναδείξεώς του ὑπεράνω τῶν χαμηλὰ ἐστεγασμένων γωνιαίων διαμερισμάτων καὶ διὰ τῆς προεξοχῆς τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ εἰς τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευράν.

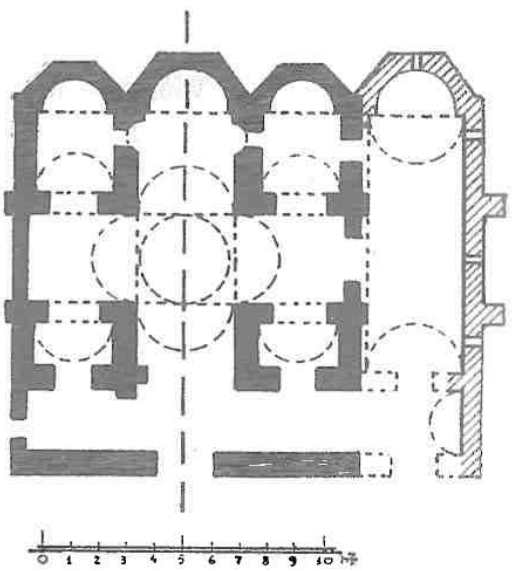
Εἶναι φανερόν, ὅτι ἀφετηρία εἰς τὸν συνδυασμένον αὐτὸν τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ εἶναι ὁ ἐλεύθερος σταυρὸς καὶ ὄχι ὁ ἐνιαῖος τετράγωνος χῶρος, ὅπως εἰς τὸν ἄλλον τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ. Εἰς τὰ διάκενα τῶν σκελῶν τοῦ ἐλευθέρου σταυροῦ προσετέθησαν τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα στεγασθέντα χαμηλότερα μὲ καμάρας κατὰ μῆκος, ὅπως τὰ πλάγια κλίτη τῆς θολωτῆς Ἀνατολικῆς βασιλικῆς. Ἡ σχέσις μὲ τὴν θολωτὴν βασιλικὴν εἶναι καταφανὴς καὶ ἐκ τῶν μακρῶν διαστάσεων τοῦ ναοῦ. Κατόπιν ἐκ τοῦ συνδυασμένου τούτου τύπου τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ προῆλθεν ὁ σταυροειδὴς μετὰ τρούλλου

1 N. Brunov, Die fünfschiffige Kreuzkuppelkirche in der byzantinischen Baukunst, B. Z. XXVII σ. 63-98.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ναοῦ τοῦ ἁπλοῦ τύπου τῆς σχολῆς τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος ἐξαιρέσει τῆς Κρήτης (βλ. Gerola, Monumenti Veneti T. II σ. 219), τῆς ὁποίας οἱ σταυρικοὶ ναοὶ ἔχουν ἀνάγκην ἐξετάσεως καὶ διὰ τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας των, λείπουν τὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα βαθμιαίως ὁδηγοῦν ἀπὸ τὸν ἐλεύθερον σταυρὸν εἰς τὸν ἐγγεγραμμένον, ὅπως ὑπάρχουν εἰς τὴν Γεωργίαν καὶ Ἀρμενίαν (βλ. Millet ἔ.ἀ. σ. 78 καὶ 82), ἀπεναντίας δὲ ἔχομεν τοὺς διαμέσους σταθμούς, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸν ἐγγεγραμμένον σταυρὸν ὁδηγοῦν εἰς τὸν Ἑλλαδικὸν σταυροειδῆ μὲ τροῦλλον ναόν[1].

Μίαν βαθμίδα πλησιεστέραν ἀπὸ τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ πρὸς τὸν σταυροειδῆ παρουσιάζει ὁ παρὰ τὸ ναΐδριον τῶν *Ταξιαρχῶν*, δυτικῶς τῆς *Καισαριανῆς* δι' ἀνασκαφῆς ἀναφανεὶς ναὸς[2] ***(εἰκ. 13)***. Οὗτος διατηρεῖ μὲν τοὺς τοίχους τοῦ σταυροῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὅπως ἡ Σκριποῦ, δὲν ἔχει ὅμως οὔτε τὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις οὔτε σαφῆ τὴν προεξοχὴν τῶν πλαγίων κεραιῶν τοῦ σταυροῦ. Διασώζεται εἰς ὕψος περίπου ἑνὸς μέτρου πλὴν τοῦ νοτίου κλίτους, τὸ ὁποῖον φθάνει σχεδὸν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν θόλων. Ἡ τοιχοποιΐα τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων καὶ πολλῶν ὀπτοπλίνθων εἰς ἀκανονίστους ὁριζοντίας θέσεις μὲ ἱκανὸν χρησιμοποίησιν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀρχαίου ναοῦ. Ἡ στέγασις τοῦ ναοῦ, ὅπως συνάγεται καὶ ἐκ τῆς κατόψεως, θὰ ἦτο ὁμοία μὲ τὴν Σκριποῦν· καὶ ἔχει μὲν ἡ ἐγκαρσία κεραία τοῦ σταυροῦ μικρότερον κατά τι τὸ πλάτος τῆς καθέτου, οὕτως ὥστε τὸ κέντρον δὲν εἶναι ἀκριβῶς τετράγωνον (3.15×3.55) τοῦτο ὅμως παρατηρεῖται εἰς πλείστους ναούς. Οἱ κάθετοι τοῖχοι ἀφ' ἑτέρου χωρίζουν εἰς τρία κλίτη ἴσου σχεδὸν πλάτους τὸν ναόν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Σκριποῦν, διὰ νὰ σμικρύνουν κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ ἐμβαδὸν τοῦ τετραγώνου κεντρικοῦ χώρου μὲ τὸν σκοπὸν νὰ περιορίσουν τὴν διάμετρον τοῦ τρούλλου. Τὰ δύο ταῦτα μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν τρούλλου. Ἐὰν οἱ θόλοι εἶχον τὸ σύστημα τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν, τότε τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος θὰ ἦτο καταφανῶς στενώτερον, ὅπως εἰς ὅλους τοὺς σταυρεπιστέγους ναοὺς παρατηρεῖται, καὶ τὸ μεσαῖον κλῖτος δὲν θὰ εἶχεν οὐδένα λόγον νὰ μὴ εἶναι πολὺ εὐρύτερον τῶν πλαγίων.

Εἰκ. 13. Κάτοψις ἐρειπωμένου ναοῦ πλησίον τῆς Καισαριανῆς.

Δυσκολώτερον εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας τοῦ ναοῦ, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν μόνον ἐκ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου καὶ τοῦ εἴδους τῆς τοιχοδομίας, διότι οὐδὲν

1 Ναοὶ εἰς τύπον ἐλευθέρου σταυροῦ ἔχοντες γωνιαῖα διαμερίσματα ἢ ἁπλῶς κόγχας ἑκατέρωθεν τοῦ ἀνατολικοῦ μόνον σκέλους ὑπάρχουν ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὴν Δύσιν. Ἀλλ' ὁ σταυρικὸς οὗτος τύπος τῆς Δύσεως, ὅστις ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, καὶ τὴν βάσιν τῶν Ρωμανικῶν ναῶν ἔχει ριζικὴν διαφορὰν εἰς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς καὶ τὴν ὅλην τεχνοτροπίαν.

2 Ὁ ναὸς ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Σβορώνου ἀναζητοῦντος ἐν Καισαριανῇ τὸ τελεστήριον τῶν Λυκομιδῶν. Βλ. Svoronos. Journal intern. d'archéol. numismatique. T. 17, 1916-1917 σ. 81. Τὴν κάτοψιν μοὶ παρεχώρησεν εὐγενῶς ὁ κ. Ὀρλάνδος, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ καὶ ἐνταῦθα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τμῆμα γλυπτοῦ ἢ ἄλλη ἔνδειξις σῴζεται ἐπιτοπίως, ὥστε νὰ μᾶς κατατοπίσῃ εἰς τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς. Ὅτι ὁ ναὸς δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ τῆς Καισαριανῆς μαρτυρεῖ ἡ τοιχοδομία του· σύγχρονοι γειτονικοὶ ναοὶ θὰ εἶχον τὴν αὐτὴν τεχνοτροπίαν εἰς τὴν τοιχοδομίαν. Ἡ ἀργολιθοδομία δὲν χαρακτηρίζει βεβαίως ἐποχάς· ἡ χρῆσις ὅμως μεγάλων καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἐπιμήκων λίθων καὶ ἰδίως ἡ ἀνάμιξις μὲ ὀπτοπλίνθους μεγάλου πάχους (0.04, ἔναντι 0.025 μ. τοῦ ναοῦ τῆς Καισαριανῆς) μαρτυρεῖ περὶ ἐποχῆς προγενεστέρας τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ, ὅστις χρονολογεῖται εἰς τὸν 11ον αἰῶνα. Καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἀκόμη εἰς τὴν τοιχοδομίαν ὑλικοῦ ἐκ προϋπάρχοντος ἐκεῖ ἀρχαίου κτιρίου εἶναι ἴσως ἔνδειξις, ὅτι ἐκ τῶν δύο ναῶν ἀνηγέρθη πρῶτος ὁ καταστραφεὶς ναός, ὁ ὁποῖος καὶ ἰδιοποιήθη τὸ ὑλικόν. Ὁ τύπος ἀφ' ἑτέρου τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι σύμφωνος πρὸς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ 11ου αἰῶνος. Ὁ σταυρὸς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀποχωρίζεται τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων μὲ τοίχους χωρίζοντας καὶ τὰς ἐγκαρσίας κεραίας μέχρι τοῦ δαπέδου[1]. Εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις τοῦ ναοῦ μικραὶ ἀντηρίδες δεικνύουν, ὅτι θὰ ὑπῆρχον ἐκεῖ ὅπου καταλήγουν αἱ ἐγκάρσιαι κεραῖαι τοῦ σταυροῦ προεξέχοντα τόξα, τὰ ὁποῖα ὑψούμενα μέχρι τῆς στέγης διέγραφον πρὸς τὰ ἔξω τὰς κεραίας τοῦ σταυροῦ μέχρι τοῦ ἐδάφους. Οὔτε ὡς ἀπαραίτητοι ἀντηρίδες δύνανται τὰ τόξα αὐτὰ τῶν πλαγίων προσόψεων νὰ θεωρηθοῦν, ἐφόσον εἰς ὀλίγους μόνον Ναοὺς συναντῶνται, οὔτε ὡς προστεγάσματα τῶν θυρῶν (Millet ἔνθ' ἀν. σ. 162-3), ἀλλὰ δύνανται ἴσως καλύτερα νὰ ἐννοηθοῦν ὡς λείψανα τῆς προεξεχούσης ἄλλοτε κεραίας τοῦ σταυροῦ, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι νὰ ἐκδηλώσουν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὸν σταυρὸν μέχρι τοῦ ἐδάφους. Ὅμοια προεξέχοντα τόξα παρατηροῦνται καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ *Ἁγίου Ἰωάννου Μεσημβρίας* (βλ. κάτοψιν ὡς καὶ φωτογραφίας ἐν G. Rachénov, Églises de Mésemvria Σόφια 1932 εἰκ. 58-59), εἰς τὸν ὁποῖον ὅμοιον τόξον ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πρόσοψιν. Ὁ ναὸς οὗτος μὲ τοὺς μακροὺς, καθέτους τοίχους τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὁμοίους μὲ τοῦ ἐρειπωμένου ναοῦ τῆς Καισαριανῆς καὶ τῆς Σκριποῦ, δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικοὺς ἀκόμη τύπους· ἂν δὲ πράγματι ὁ ναὸς αὐτὸς τῆς Μεσημβρίας χρονολογεῖται εἰς τὸν 10ον αἰῶνα (βλ. Mavrodinov L'église à nef unique et l'église cruciforme en pays bulgare. Σόφια 1931 σ. 74) ἐνισχύεται περισσότερον ἡ γνώμη, ὅτι τὰ προεξέχοντα τόξα εἰς τὰς ἐγκαρσίας κεραίας τοῦ σταυροῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν προῆλθον ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους μεταβατικοὺς τύπους, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ ἐγκαρσίαι κεραῖαι τοῦ σταυροῦ προεξεῖχον πέραν τῶν πλαγίων κλιτῶν. Κατόπιν τὰ τόξα αὐτὰ ἐφηρμόσθησαν σποραδικῶς καὶ εἰς τοὺς σταυροειδεῖς ναούς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος (Καισαριανῆς, Ἀμφίσσης, Παναγίας ὁσίου Λουκᾶ κλπ.)[2] κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τοὺς ὀκταγωνικούς, ὅπου ὅμως ἡ διαφορετικὴ μορφὴ των δικαιολογεῖ τὴν ἐξ Ἀνατολῆς προέλευσίν των, ὁπόθεν προῆλθε καὶ ὁ ἀρχιτεκτονικός των τύπος.

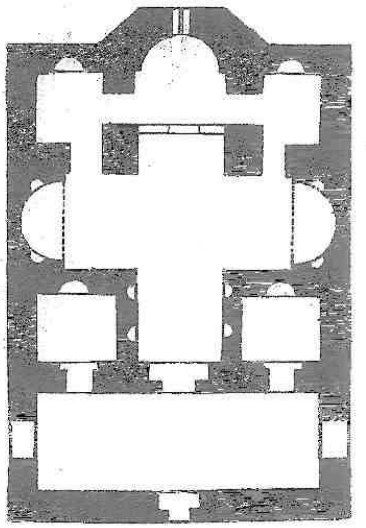
1 Τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ τοῦ δευτέρου τύπου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκεῖ οἱ τοῖχοι τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ εἶνε συνεπτυγμένοι πλησίον τῶν γωνιῶν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ἀφίνοντες εὐρὺ τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τοῦ τρούλλου.

2 Ὁ Mavrodinov (ἔνθ' ἀν. σ. 164) ἔχει ἄδικον νὰ θεωρῇ τὰ τόξα ταῦτα ὡς ἐπιχωριαζούσης εἰς τὴν Βουλγαρίαν παραδόσεως· δὲν πρέπει δὲ νὰ συγχέωνται πρὸς τὰ τυφλὰ τόξα τὰ κοσμοῦντα ὅλους τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τῶν ναῶν, εἴτε ἀναποκρίνονται ταῦτα πρὸς τὰς καμάρας τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὅπως εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Κων/πόλεως, εἴτε ἁπλῶς διακοσμοῦν τοὺς τοίχους, ὅπως εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Σερβίας, τῆς Κρήτης, τῆς Ἀνατολῆς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τελευταῖος σύνδεσμος μεταξὺ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καὶ καθαρῶς σταυροειδοῦς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ ναὸς τῶν *Ἁγ. Θεοδώρων* Ἀθηνῶν (11ου αἰ.), ὁ ὁποῖος διατηρεῖ μόνον εἰς τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ τοὺς τοίχους πλήρεις μέχρι τοῦ δαπέδου. Μὲ τὴν διάλυσιν τῶν δυτικῶν αὐτῶν τοίχων εἰς ἐλαφροὺς πεσσοὺς ἢ μὲ τὴν ἀντικατάστασίν των διὰ κιόνων δημιουργεῖται ὁ ἁπλοῦ τύπου *σταυροειδὴς ναὸς τῆς Ἑλλάδος*.

Ἀπὸ τὸν τύπον τῆς καταγωγῆς του, ἤτοι τὸν ἐγγεγραμμένον σταυρὸν, διετήρησεν ὁ Ἑλλαδικὸς τύπος τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ, τὸ ὁποῖον καταλήγει ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν κόγχην χωρὶς ἰδιαίτερον διαμέρισμα διὰ τὸ ἱερὸν καὶ τὴν στέγασιν τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων μὲ καμάρας. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα εἰς τοὺς Ἑλλαδικοῦ τύπου ναοὺς εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπιμήκη καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ ναὸς εἶναι τετράγωνος, διότι σκοπός των εἶναι, ὅπως καὶ εἰς τὴν Σκριποῦν, νὰ περιορίσουν τὸ τετράγωνον, ὅπου ἐγγράφεται ὁ τροῦλλος. Τὰ χαρακτηριστικὰ δὲ ταῦτα εἶναι ἀκριβῶς τὰ διακρίνοντα τὴν σχολὴν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς διαφόρου καταγωγῆς τῶν δύο σταυροειδῶν. Ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ Ἑλλαδικὸς τύπος μεταχειρίζεται τέσσαρας ἰδιαιτέρους κίονας διὰ τὸν τροῦλλον, συγχωνεύει συνήθως ὑπὸ μίαν στέγην τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἱερὸν, οὕτως ὥστε τὸ σταυρικὸν σῶμα τοῦ ναοῦ νὰ στεγάζεται μὲ ἑνιαίαν στέγην καὶ νὰ διαγράφεται καθαρὰ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὁ σταυρός.

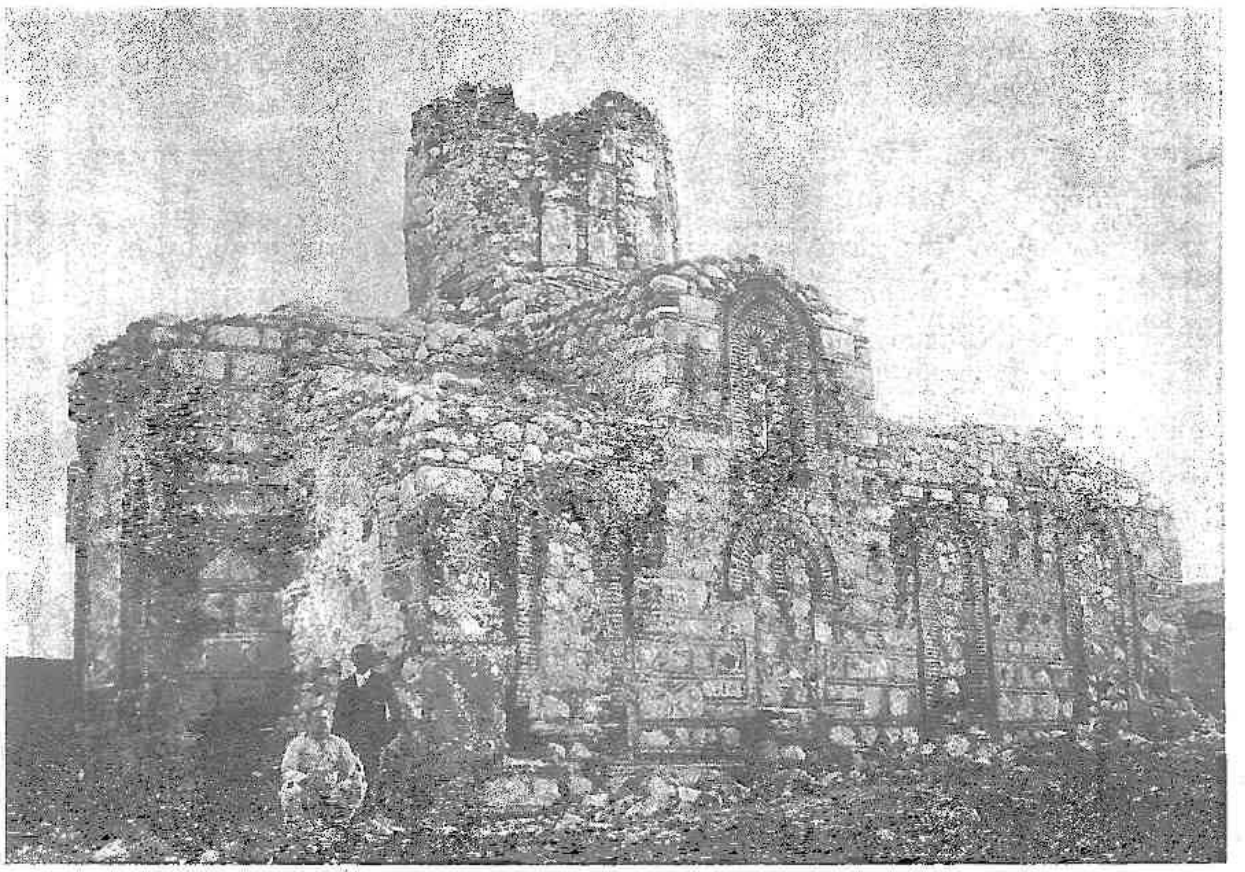

Εἰκ. 14.
Κάτοψις τοῦ ναοῦ Ἁγ. Νικολάου Αὐλίδος.

Οὕτω ὁ Ἑλλαδικὸς τύπος, καὶ ὁ δίστυλος ἁπλοῦς καὶ ὁ τετράστυλος, δὲν παρουσιάζουν μὲν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὴν πλήρη ἐκείνην ἀνταπόκρισιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τὴν ἀκριβῆ ἰσορροπίαν εἰς τὴν διαίρεσιν τοῦ χώρου τῶν ναῶν τῆς πρωτευούσης, ἐκδηλώνουν ὅμως εἰς τὴν στέγασιν ἑνιαῖον καὶ κυριαρχοῦντα τὸν σταυρόν. Θυσιάζουν τὴν ἁρμονίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ εἰς τὴν πλαστικὴν ἀνάδειξιν τοῦ σταυροῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν παράδοσιν τοῦ τόπου, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε τὸν σταυροειδῆ ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν σταυροῦ καὶ θολωτῆς βασιλικῆς.

Ὁ μεταβατικὸς τύπος τῆς Σκριποῦς δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς καὶ μετὰ τὴν ἀποκρυστάλλωσιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ *σταυροειδοῦς*, ὅπως παρατηρεῖται καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους μεταβατικοὺς τύπους τῆς πρώτης χιλιετηρίδος. Ἐξαίρετον παράδειγμα ἐγγεγραμμένου σταυροῦ διατηροῦντος τοὺς διαχωριστικοὺς τοίχους τοῦ μεταβατικοῦ, εἶναι ὁ ναὸς τοῦ *ἁγ. Νικολάου* ἔξωθεν τῆς Χαλκίδος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας *Αὐλίδος*. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν κάτοψιν ***(εἰκ. 14)*** καὶ τὴν ἀδημοσίευτον φωτογραφίαν τοῦ ναοῦ ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Λαμπάκη ***(εἰκ. 15)***, ἥτις εἶναι πολύτιμος, διότι σήμερον δὲν σῴζεται ἐπὶ τόπου οὐδὲ ἴχνος τοῦ παλαιοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ. Καὶ ἐδῶ, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν κάτοψιν, ὁ σταυρὸς δηλοῦται σαφῶς εἰς τὸ ἐσωτερικόν· ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἀποχωρίζουν τὰς γωνίας, τὰ δυτικὰ μάλιστα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 15. Βορεία καὶ Ἀνατολικὴ ὄψις τοῦ καταστραφέντος ναοῦ τοῦ ἁγ. Νικολάου Αὐλίδος. *Φωτογρ. Λαμπάκη.*

γωνιαῖα διαμερίσματα ἀποκλείονται τελείως ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸν (βλ. ὁμοίαν διάταξιν καὶ εἰς τὸν ναὸν ἐν Nerés, Mavrodinov L'église cruciforme en pays bulgare εἰκ. 77). Ὅπως γίνεται φανερὸν ἀπὸ τὴν τοιχοδομίαν καὶ τὰς ἐπὶ μέρους ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς τοῦ ναοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔχουν στενὴν συγγένειαν μὲ τὸν Ὅσιον Λουκᾶν τῆς Φωκίδος, δὲν δύναται ὁ ναὸς τῆς Αὐλίδος νὰ εἶναι ἀρχαιότερος τῶν ἀρχῶν τοῦ 11ου αἰῶνος. Διὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως αὐτὴν ὁ τύπος τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καὶ εἰς τὴν Αὐλίδα καὶ εἰς τὸ Nerès εἶναι καθυστερημένος, διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ 10ου αἰ. ἔχει ἀποκρυσταλλωθῆ καὶ ἐφαρμοσθῆ ὁ καθαρὸς σταυροειδὴς ναός[1]. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ τύπος ἐδῶ ἀπηλευθερωμένος πάσης σχέσεως πρὸς τὴν βασιλικὴν ἔχει τὰς ἀναλογίας τοῦ σταυροειδοῦς καὶ δύναται ἐξ ἴσου νὰ καταταχθῇ καὶ εἰς τὸν τύπον τῶν ἐγγεγραμμένων σταυρῶν καὶ εἰς τὸν τρίκογχον, ὅπως τὸν κατατάσσει ὁ Weigand[2], ἕνεκα τῶν πλαγίων κογχῶν, εἰς τὰς ὁποίας καταλήγουν αἱ κεραῖαι τοῦ σταυροῦ.

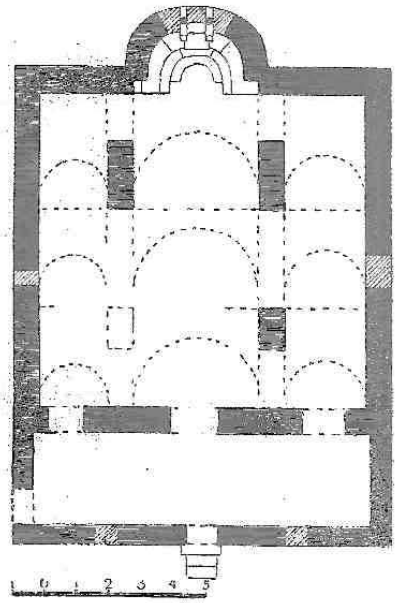
Ὁμοίου μεταβατικοῦ τύπου πρὸς τὸν ναὸν τῆς Αὐλίδος ἄνευ τῶν πλαγίων κογχῶν, συγγενέστατος δὲ πρὸς τὸν ἐρειπωμένον ναὸν τῆς Καισαριανῆς, εἶναι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Βαγιονιὰ (Bonifatio) Κρήτης (βλ. Gerola, Mon. Ven. εἰκ. 122), περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐλλείπει κάθε πληροφορία ἢ ἀπεικόνισις ἐκτὸς τῆς κατόψεως, ὥστε νὰ κατατοπισθῶμεν περὶ τῆς χρονολογίας. Εἰς τὴν Κρήτην συναντῶμεν καὶ ἄλλας μορφὰς μεταβατικῶν τύπων, ὡς σταυροειδεῖς

1 Ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς σταυροειδὴς ναὸς τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι τὸ καθολικὸν τῆς παλαιᾶς Μονῆς Φιλοσόφου ἐν Γορτυνίᾳ του ἔτους 963 (βλ. Α. Ζάχου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Γ'ορτυνίας ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ Τ. 8 (1923) σ. 59 κ.ἑξ.).

2 Βλ. Weigand, Das Theodosioskloster ἐν Byz. Zeit. T. XXIII (1914) σ. 167 κ.ἑξ.

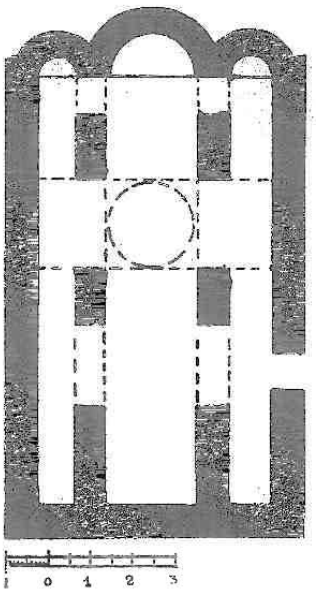
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

μὲ πεσσοὺς ἢ κίονας ἔχοντας, ὡς ἡ Σκριποῦ, τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν τοῦ σταυροῦ ἐξέχουσαν πέραν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ Παναγία Λαμπίνι, καὶ ἁγ. Δημήτριος Ρεθύμνου (Gerola ἔνθ' ἀν. εἰκ. 205-208), ὅπερ παρατηρεῖται συχνὰ καὶ εἰς σταυρεπιστέγους τῆς Κρήτης ναοὺς τρικλίτους ἢ μονοκλίτους. Εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι πάντες οἱ ναοὶ οὗτοι εἶναι μεταγενέστεροι διατηρήσαντες ἐπὶ μακρὸν ἀρχαίας μορφάς, ἐφόσον καὶ αὐτοὶ οἱ ἀμιγεῖς ἀρχικοὶ τύποι τῆς ἀνατολικῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ σταυροῦ κυριαρχοῦν ἐν Κρήτῃ.

Εἰκ. 16. Κάτοψις τοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ τῆς Σκύρου.

Μία ἄλλη σειρὰ ναῶν προέρχεται ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς θολωτῆς ἀνατολικῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ σταυροῦ εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ὑπερισχύει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ βασιλική. Τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα, σύγχρονα σχεδὸν τῆς Σκριποῦς, εἶναι τὸ *Πρωτᾶτον* καὶ ἡ *Ἐπισκοπὴ τῆς Σκύρου* ***(εἰκ. 16)***. Ὁ τύπος τοῦ Πρωτάτου εἶναι σπάνιος, ἐνῷ τῆς Σκύρου σχετίζεται στενῶς μὲ τὸν τρίκλιτον σταυρεπίστεγον. Εἰς τὸ Πρωτᾶτον ἡ σημερινὴ στέγασις τοῦ ναοῦ προέρχεται ἀπὸ τὰς ἐπισκευὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ.[1], ἡ διάρθρωσις ὅμως τῶν διαχωριστικῶν τοίχων τῶν πλαγίων κλιτῶν κατὰ τὸ σύστημα τῶν σταυροειδῶν μᾶς δεικνύει ὅτι τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα θὰ ἦσαν ἐστεγασμένα χαμηλότερα, ὅπως εἰς τοὺς σταυροειδεῖς, ἀφίνοντα νὰ ὑπερέχῃ τὸ σῶμα τοῦ σταυροῦ μὲ τὴν κάθετον κεραίαν ὑψηλοτέραν καὶ οὐχὶ τὴν ἐγκαρσίαν, ὅπως συναντῶμεν εἰς ναὸν ἁγ. Μιχαὴλ εἰς Ἀστράτηγο Κρήτης (Gerola ἔνθ' ἀν. εἰκ. 178)[2].

Εἰκ. 17. Κάτοψις Ναοῦ ἁγ. Ἀνδρέου Κυθήρων.

Ὁ ναὸς τῆς *Σκύρου*, ὅπως ἔχει σήμερον, εἶναι *τρίκλιτος βασιλική*, τῆς ὁποίας ἡ στέγασις ἔχει τὴν διάταξιν τῶν θόλων τοῦ σταυροειδοῦς μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι τὴν θέσιν τοῦ τρούλλου κατέχει καμάρα ὑψηλοτέρα τῶν τεσσάρων ἐν σταυρῷ κεραιῶν, (7 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου), ὅπως εἰς τὰς λεγομένας «τρουλλοκαμάρας» μερικῶν σταυρεπιστέγων ναῶν[3]. Δὲν εἶναι ὅμως βεβαιωμένον ἂν ἡ στέγασις αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπο-

1 Βλ. Bals, Architectura Sfantului Munte., Bukarest 1913 σ. 42 N° 2.

2 Ὁ Wulff (Altchr. und Byz. Kunst σ. 479) δὲν δέχεται θολωτὴν τὴν ἀρχικὴν στέγασιν τοῦ Πρωτάτου ἀλλὰ ξυλίνην, ὅπως ἔχει σήμερον· εἰς τοιαύτην ὅμως περίπτωσιν δὲν θὰ εἶχεν οὐδένα λόγον ὁ ὅμοιος πρὸς τοὺς σταυροειδεῖς κανονικὸς διὰ τόξων ἀποχωρισμὸς τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων, ὅστις εἰς οὐδεμίαν ἄλλην βασιλικὴν παρατηρεῖται.

3 Orlandos, Eine unbeachtete Kuppelform ἐν Byz. Zeit. T. XXX 1929/1930 σ. 577 καὶ Δ. Εὐαγγελίδη, Βυζαντιναὶ μνημεῖα Ἠπείρου εἰς Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ Τ. 3. 1931 σ. 258.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

χὴν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ. Ἐπισταμένη ἐξέτασις τῆς κατασκευῆς τῶν θόλων θὰ διεφώτιζε τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχαιότητος τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν, τῶν ὁποίων χρονολογημένα παραδείγματα, ἐξ ὅσων σήμερον γνωρίζομεν, δὲν ἔχομεν ἀρχαιότερα τοῦ 13ου αἰῶνος[1].

Οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν ἀπομεμακρυσμένων νήσων ἔμειναν ἐπὶ μακρὸν προσκεκολλημένοι εἰς τοὺς πρωτογενεῖς ἀνατολικοὺς χαρακτῆρας, διατηρήσαντες στενὴν τὴν ἐξάρτησίν των ἀπὸ τοὺς δύο ἀρχικοὺς τύπους τὸν *ελεύθερον σταυρὸν* καὶ τὴν *βασιλικήν*. Εἰς τοὺς σταυροειδεῖς ναοὺς π.χ. τῶν Κυθήρων (βλ. Σωτηρίου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Κυθήρων, εἰς «Κυθηραϊκὴν Ἐπιθεώρησιν» 1923) κυριαρχεῖ ἡ βασιλικὴ μὲ τὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις καὶ τοὺς μακροὺς διαχωριστικοὺς τοίχους εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὅπως βλέπομεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου ***(εἰκ. 17)***, ἐνῶ εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Κρήτης, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, κυριαρχεῖ ὁ σταυρὸς μὲ τὴν ἐξοχὴν τῶν κεραιῶν αὐτοῦ εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις. Ὁ τύπος οὗτος ἐπέζησε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Εἰκ. 18. Γεῖσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναου τῆς Σκριπους.

ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Τὰ γλυπτὰ τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς μὲ τὴν ἀκριβῆ των χρονολογίαν ἔρριψαν ἀπὸ τὴν πρώτην δημοσίευσίν των θετικὸν φῶς εἰς τὴν *βυζαντινὴν γλυπτικήν*, τῆς ὁποίας ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ τῆς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐποχῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 11ου αἰ. εἶναι ἀρκετὰ σκοτεινή. Ἡ σειρὰ τῶν γλυπτῶν τοῦ 9ου αἰ. ἐπλουτίσθη κατόπιν σημαντικῶς διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ συγχρόνου τῆς Σκριποῦς ναοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἰς Θήβας, αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς φῶς ἀρκετὸν ἀριθμὸν νέων γλυπτῶν τοῦ 9ου αἰῶνος· εἰς ταῦτα προσετέθησαν καὶ ἄλλα ἐκ τοῦ Μουσείου Θηβῶν, Χαλκίδος καὶ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν[2]. Ἐνταῦθα συμπληροῦμεν τὸν γλυπτὸν διάκοσμον τῆς Σκριποῦς, μέρος τοῦ ὁποίου ἐδημοσιεύθη εἰς σχέδια ὑπὸ τοῦ Strzygowski καὶ προσθέτομεν μερικὰ νέα ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων θέματα καὶ τεχνοτροπία δεικνύουν, ὅτι εἶναι σύγχρονα τῆς Σκριποῦς.

Γεῖσα. Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων τῶν *γείσων*, τὰ ὁποῖα ὡς εἴδομεν διαθέουν τοὺς τοίχους εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ εἶναι συγκεντρωμένα δεξιὰ τοῦ κιονίσκου τοῦ παραθύρου τοῦ νάρθηκος ***(εἰκ. 19)***. Ὅλα εἶναι τοῦ αὐτοῦ ὕψους (0,28) μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὰ μὲν γεῖσα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἔχουν τὴν κεκοσμημένην ἐπιφάνειαν κάθετον, ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς τὰ ἔξω κλίσεως, νοούμενα μᾶλλον ὡς ταινίαι παρὰ

1 Δ. Εὐγγελίδη ἔνθ' ἀν. σ. 271.

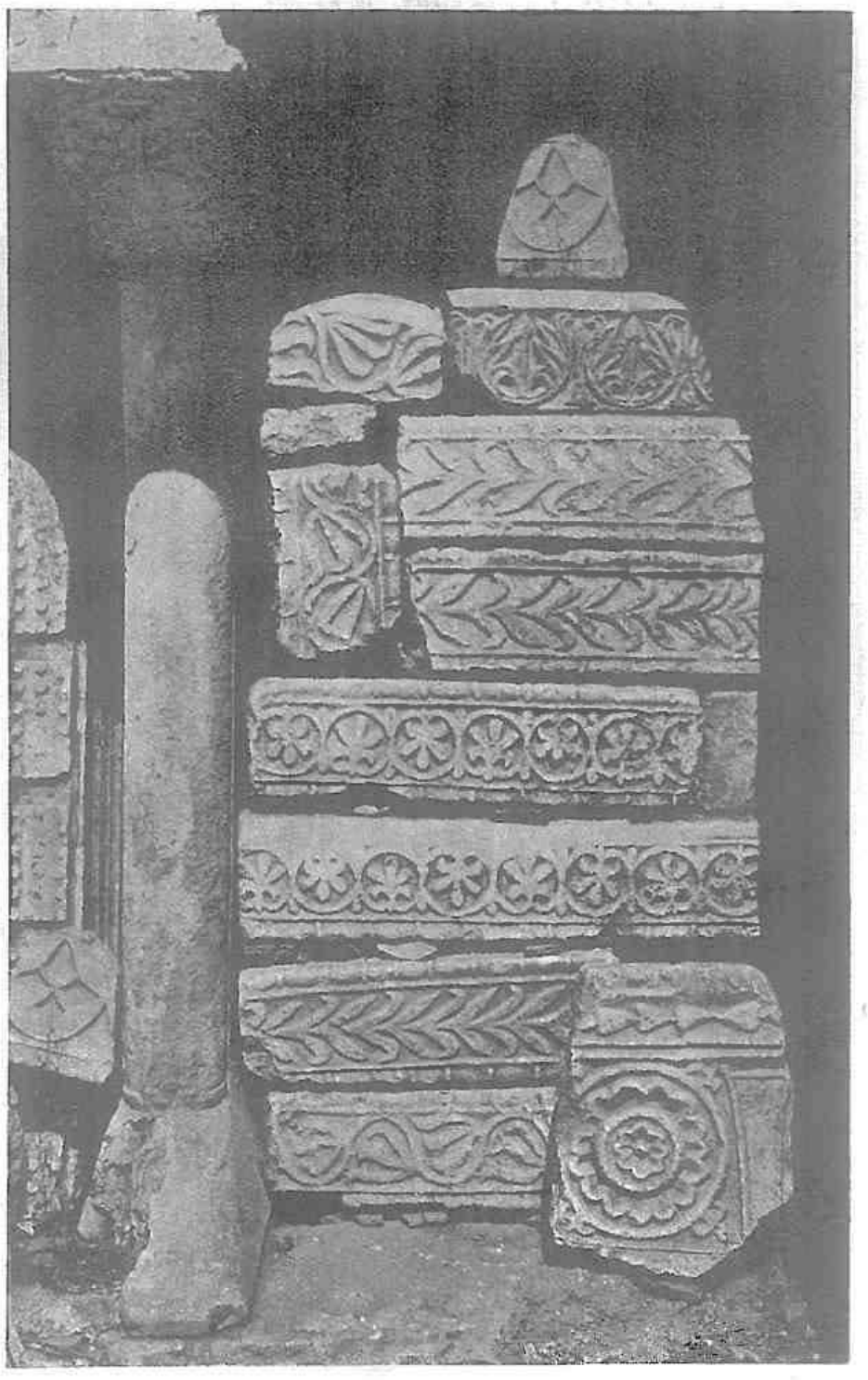
2 Γ. Σωτηρίου, Ὁ ἐν Θήβαις βυζαντινὸς Ναὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1926 σ. 12 κ.ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ὡς γεῖσα, καὶ φέρουν τὸν διάκοσμον μεταξὺ δύο ἀστραγάλων, ἐνῷ τοῦ ἐσωτερικοῦ στεροῦνται ἀστραγάλων, ἐξέχουν δὲ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω ὡς κορνίζαι.

Τὸ ἐν τῇ εἰκ. 19 πρῶτον ἐκ τῶν ἄνω μικρὸν τεμάχιον — δεύτερον ὅμοιον τεμάχιον ὑπάρχει ἀριστερὰ τοῦ κίονος κάτω — κοσμεῖται μὲ γεωμετρικὸν θέμα ἐκ σειρᾶς ἐφαπτομένων κύκλων χωριζομένων εἰς τέσσαρα ἀτρακτοειδῆ σχήματα δυνάμενα ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἐφαπτόμενα γεωμετρικὰ τετράφυλλα· τὸ κέντρον πληροῖ μικρὸν τετράφυλλον ἐν εἴδει σταυροῦ. Τὸ γεῖσον τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς διακοσμήσεως τοῦ ἀρχικοῦ τρούλλου, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἐλαφρᾶς καμπύλης, ἥτις παρατηρεῖται εἰς πάντα τὰ διασωθέντα τεμάχια μὲ τὸν διάκοσμον αὐτόν.

Τὸ θέμα τῶν ἐφαπτομένων κύκλων ἢ τετραφύλλων, συνηθέστατον ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εἰς δάπεδα ἐκ μωσαϊκῶν[1] ἢ μαρμαροθετήματος[2] καὶ εἰς τὴν μικροτεχνίαν ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ[3] ἢ μετάλλου[4], ἀπαντᾶται εἰς τὴν γλυπτικὴν κατ' ἐξοχὴν ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐποχὴν

Εἰκ. 19. Τμήματα γείσων του ναοῦ τῆς Σκριπους.

1 Τὸν 5ον αἰ. εἰς Βασιλικὴν τῶν πέντε μαρτύρων Σαλόνας βλ. Dyggwe, Recherches à Salone, Copenhague 1928 T. I πίν. V, VI. Εἰς ναὸν ἁγ. Ἰσιδώρου Χίου βλ. Orlandos, Monuments byzantins de Chios, Athenes 1930 T. II pl. 3.

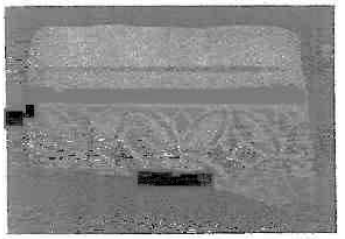
2 Τὸν 6ον αἰ. εἰς ναοὺς ἁγ. Βιταλίου (ἔνθετος διάκοσμος τοίχου) βλ. Dalton, Byzantin Art and Archaeology εἰκ. 253, Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ βλ. Σωτηρίου, Ἀνασκαφαὶ Ναοῦ Ἰω. Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ, Ἀρχ. Δελτ. 1922 εἰκ. 36, Κρήτης βλ. Gerola, Mon. Veneti T. II εἰκ. 25, τὸν 11ον Ὁσ. Λουκᾶ βλ. Schultz and Barnsley, The Mon. of S. Luke, London 1901 πίν. 31, 33, τὸν 14ον αἰ. εἰς Μυστρᾶν βλ. Millet, Monuments Byzantins de Mistra πίν. 44, 42.

3 Εἰς αἰγυπτ. κιβωτίδια 3ου 4ου βλ. Strzygowski, Koptische Kunst πίν. XI-XII.

4 Εἰς σασανιδικὰ ἀγγεῖα βλ. Sarre, Die Kunst des alten Persien, Berlin 1922 πίν. 127 καὶ εἰς χρυσᾶ ἀγγεῖα του θησαυραυ Nagy-Szent-Miklos βλ. Strzygowski, Altai-Iran, εἰκ. 59, 65.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

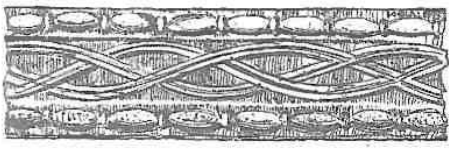
μὲ τεχνοτροπίαν διάφορον (βλ. πρὸς σύγκρισιν ἀνάγλυφον ἐξ Ἐφέσου ***εἰκ. 20***) ὅσον καὶ κατὰ τὴν μεσοβυζαντινὴν[1]. Τὸ αὐτὸ κόσμημα εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν δηλ. εἰς τὰ ἀνώτατα ἄκρα τοῦ τρούλλου συναντῶμεν καὶ εἰς ναοὺς τῆς Ἀρμενίας τοῦ 10ου αἰ., ὡς ὁ ναὸς τοῦ ἁγ. Μηνᾶ πλησίον τοῦ Ani[2]. Εἰς τοὺς Ἀρμενικοὺς ὅμως μεσαιωνικοὺς ναούς, τοὺς κοσμουμένους ἐξωτερικῶς μὲ ἀναγλύφους ταινίας, ὅπως ἡ Σκριποῦ, ἐπικρατεῖ κυρίως ὡς διακοσμητικὸν θέμα ἡ *κυματοειδὴς κληματὶς* καὶ τὸ *ἐκ ταινιῶν πλέγμα*, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀνατολικὸν αὐτὸ θέμα[3], εἰς διάφορα εἴδη· μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότατον πρὸς τὸ γεῖσον μὲ τὸ ἐκ διπλῆς ταινίας ἀραιὸν πλέγμα, τὸ ὁποῖον διατρέχει τὸ ἐξωτερικὸν τῆς Σκριποῦ εἰς τὴν βάσιν τῶν ἄνω παραθύρων ***(εἰκ. 21)*** συναντῶμεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Ani[4].

Εἰκ. 20. Ἀνάγλυφον ἐξ Ἐφέσου.

Τὸ δεύτερον γεῖσον τῆς εἰκ. 19 δεξιὰ μὲ τὸν διάκοσμον τῶν ***λυροειδῶν*** ἐξ ἡμιφύλλων ἀκάνθου καὶ μακρυστελέχων φύλλων κισσοῦ προέρχεται ἐκ τοῦ γείσου τῆς κάτω σειρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (βλ. καὶ ἐπὶ τόπου ἀπεικόνισιν αὐτοῦ ἐν εἰκ. 18).

Τὸ διακοσμητικὸν αὐτὸ θέμα ἁπανταχοῦ ὁμοιότατον καὶ εἰς τὸν ναὸν Θεολόγον Θηβῶν, ἀπέρρευσε δὲ ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἀνθεμίου μὲ ὄρπηκα, ὡς ἀπέδειξαν παραδείγματα μὲ βαθμιαίους μετασχηματισμούς[5], ὀφειλομένους εἰς ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ὅπου τὰ ἑλληνικὰ θέματα ὑφίστανται ριζικὰς μεταβολάς, φθάνοντα τὸν ἔσχατον βαθμὸν τῆς σχηματοποιήσεως.

Εἰκ. 21.
Γεῖσον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Τὸ μικρὸν τεμάχιον τοῦ γείσου ἀριστερὰ τοῦ λυροειδοῦς, τὸ κοσμούμενον μὲ κυματοειδῆ ἕλικα ἐξ ἡμιφύλλων ἀνθεμίου, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἄνω σειρὰν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ. Τὰ δύο δὲ ἄλλα τεμάχια τῆς εἰκ., 19, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸν αὐτὸν διάκοσμον μεταξὺ ἀστραγάλων εἰς τὰς ἀκμάς, προέρχονται ἀπὸ τὰ κάτωθεν τῆς στέγης ἐξωτερικὰ γεῖσα τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων τοῦ ναοῦ. Τὰ ἀραιὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου ἐνθυμίζουν κοπτικοὺς μετασχηματισμοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτοῦ θέματος, ὅπως βλέπομεν εἰς ὑφάσματα ἐξ Ἀχμίν[3], μὲ μεγαλύτερον δὲ ἀκόμη ἐκφυλισμὸν συναντῶνται εἰς τὴν λογγοβαρδικὴν τέχνην τῆς Ἰταλίας τοῦ 8ου αἰῶνος, ἀναμιγνυόμενον μὲ σταφυλάς[7].

Τὰ δύο τεμάχια τῶν ἀκολουθούντων ἐν εἰκ. 19 γείσων (καὶ τρίτον τεμάχιον, τὸ προτελευταῖον κάτω) μὲ διάκοσμον ἐκ σειρᾶς φύλλων ἀνὰ δύο, ἐναλλὰξ εὐθέων καὶ κεκαμμένων, προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀνώτατα ἄκρα τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ ναοῦ. Εἰς τὸ θέμα αὐτὸ δύναταί τις νὰ διαβλέψῃ μετασχηματισμὸν παλαιοχριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ θέματος, τῶν φύλλων τῆς δάφνης, ὅπως παρίσταται σχηματικῶς ἤδη ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς

1 Εἰς Πέργαμον βλ. Λαμπάκη, Οἱ ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως εἰκ. 137 καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν ἔ. ἀ. εἰκ. 184, 191, 200, 204, 217.

2 Βλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier εἰκ. 234.

3 Strzygowski, Altai-Iran σ. 194 κ.ἑξ.

4 Strzygowski, Die Baukunst der Armenier I εἰκ. 338.

5 Σωτηρίου, ἐ.ἀ. σ. 16 κ.ἑξ. ἔνθα τὰ παράλληλα καὶ αἱ παραπομπαί.

6 Falke, Geschichte der Seidenweberei, Berlin 1921 εἰκ. 32, 33.

7 Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildw. Berlin 1911 II Nº 1714.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 22. Ἡ ἁψὶς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος.

ἐν τῇ γλυπτικῇ[1] συνηθέστατα δὲ ἐν τῇ μικροτεχνίᾳ[2]. Ἐνταῦθα ὅμως τὸ θέμα ἀπομακρύνεται τῶν προτύπων μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀραίωσιν τῶν φύλλων, ἰδίᾳ δὲ μὲ τὴν στροφὴν αὐτῶν πρὸς τὰ κάτω, ἥτις ἐνθυμίζει ἀναλόγους μετασχηματισμοὺς τοῦ ἀνθεμοειδοῦς ἀκάνθου ἤδη κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐποχὴν[3], ὅπως καὶ δένδρον φοίνικος[4]. Συγγενὲς θέμα ὑπάρχει καὶ εἰς γλυπτὸν τῶν Θηβῶν, εἰς τὴν στενὴν πλευρὰν πεσσίσκου τοῦ τέμπλου[5] ἔνθα παρατηρεῖται ἡ ἄλλη μορφὴ τοῦ ἐκ δάφνης κλάδου μὲ τρίτον φύλλον εἰς τὸ μέσον τῶν δύο.

Τὰ δύο ἄλλα τμήματα τῶν γείσων τῆς εἰκ. 19 κοσμοῦντα τὰ ἄκρα τῶν ἀψίδων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν φέρουν τὸ σύνηθες θέμα τῶν περικλειομένων πενταφύλλων ἀνθεμίων ἐντὸς κύκλων ἀντὶ τῶν συνηθεστέρων καρδιοσχήμων. Ἡ ἐναλλαγὴ ὀρθίου καὶ ἀντιστρόφου φύλλου ἀπαντᾶται συνήθως εἰς τὴν κυματοειδῆ ἕλικα ἀνθεμίου ἐξ ἀρχαίων ἑλληνικῶν προτύπων καὶ οὐχὶ εἰς τὰ περικλειόμενα ὅπως ἐνταῦθα. Ὅμοιον μὲ τῆς Σκριποῦς συναντῶμεν εἰς σύγχρονα

1 Εἰς κιονόκρανα μεσοποταμιακοῦ τύπου ἁγ. Βιταλίου Ραβέννης βλ. Brehier, Nouvelles Archives des miss. scient. fasc. 3 πιν. XVI εἰκ. 2. Εἰς θωράκια βλ. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1931 εἰκ. 185.

2 Εἰς ἔργα κεραμικῆς βλ. Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildw. I πιν. LXVIII, LXIX. Εἰς ἔργα μεταλλουργίας βλ. Toeska, Storia dell'arte Italiana εἰκ. 201, 204 καὶ Diehl, Syria (1926) πιν. XX.

3 Εἰς κιονόκρανα ἁγίου Μάρκου Βενετίας βλ. Brehier ἔνθ' ἀν. pl. XVII εἰκ. 1.

4 Βλ. γλυπτὸν ἐκ Καρθαγένης τοῦ Μουσείου Λούβρου ἐν Rivoira, Le origini della archit. Lombarda, Milano 1908 εἰκ. 348.

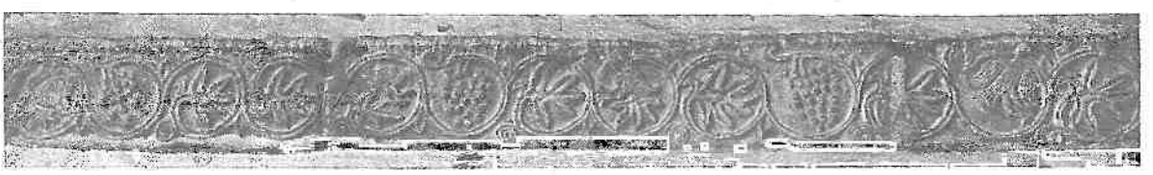
5 Σωτηρίου, Ἀνασκ. Γρηγ. θεολ. Θηβῶν εἰκ. 30.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

περίπου βυζαντινὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα, ὡς τὸ μὲ ρόμβους ὕφασμα τοῦ Düsseldorf[1] ἐκ περσικῶν προτύπων, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν καὶ ἄλλα θέματα σχετικὰ μὲ τὰ γλυπτὰ τῆς Σκριποῦς (βλ. κατωτέρω).

Τὸ γεῖσον τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ***(εἰκ. 22)*** κοσμεῖται μὲ διπλῆν σειρὰν ἀνθεμίων εἰς καλὴν ἑλληνικὴν μορφὴν τῶν μὲν ὀρθίων, τῶν δὲ εἰς τὰ διάκενα ἀνεστραμμένων, χωριζομένων δὲ ἀπ' ἀλλήλων μὲ κυματοειδῆ διπλῆν ἕλικα. Συγγενὲς θέμα συναντῶμεν εἰς αἰγυπτιακά, ὕστερο-ἑλληνικὰ ὑφάσματα[2] χωρὶς τὸν χωρισμὸν τῶν ἀνθεμίων, ὁ ὁποῖος προσδίδει εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ 9ου αἰῶνος σχηματικὴν μορφὴν πλέγματος. Ἀνάλογον θέμα εἰς καθαρὰν μορφὴν πλέγματος μὲ τὸ ἀραβικὸν δὲ τρίφυλλον ἀντὶ τοῦ ἀνθεμίου συναντῶμεν εἰς ἀνατολικὸν ξυλόγλυπτον (βλ. εἰκόνα Strzygowski Altai-Iran εἰκ. 227), τὸ ὁποῖον δίδει τὴν ἐξήγησιν τῆς μετατροπῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος εἰς εἶδος ἀνατολικοῦ πλέγματος.

Τὸ δεύτερον τέλος γεῖσον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ ***(εἰκ. 23)*** κοσμεῖται μὲ τὸ συνηθέστατον ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀκόμη ἐποχῆς θέμα τῆς γεωμετρικῆς κληματίδος μὲ

Εἰκ. 23. Γεῖσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν του ναου.

φύλλα, σταφυλὰς καὶ πτηνὰ[3] ἐχούσης τὸ στέλεχος διπλοῦν, ὡς πλέγμα (ὅμοιον εἰς Θεολόγον Θηβῶν ἔ.ἀ. εἰκ. 21), τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει μὲ τὴν ἁπλοϊκὴν σχηματοποίησιν ἰδίᾳ τῶν πτηνῶν τὰ ἔργα τῆς ἐν Ἰταλίᾳ λογγοβαρδικῆς γλυπτικῆς τοῦ 8ου αἰῶνος[4].

Τὸ αὐτὸ θέμα μὲ ἐκτέλεσιν καλυτέραν κοσμεῖ καὶ τὰς μαρμαρίνους δοκοὺς εἰς τὸ πρόπυλον τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 6), αἱ ὁποῖαι πλαισιοῦνται ἐπάνω μὲ γλυφὰς καὶ σταγόνας καθαρῶς ἑλληνικῆς μορφῆς[5], ἐνῷ ἡ κάτω ἐπιφάνεια πληροῦται μὲ τὸ ἀγαπητὸν θέμα τοῦ 9ου αἰ. δηλ. συνδεομένους κύκλους πληρουμένους μὲ μεγάλους ρόδακας ἐξ ἀνατολικῶν προτύπων, (βλ. κατωτέρω).

Ζώνη τῆς ἀψῖδος τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ ἑκατέρωθεν τοῦ παραθύρου τῆς κεντρικῆς ἀψῖδος πλατεῖα ἀνάγλυφος ζώνη ***(εἰκ. 24 καὶ 25)*** κοσμεῖται μὲ συνδεομένους κύκλους, ἐξ ὧν οἱ μὲν μεγάλοι πληροῦνται μὲ ζῷα ἐντὸς λεπτῶν κλάδων κισσοῦ, οἱ δὲ μικροὶ μὲ ρόδακας· τὰ κενὰ τῶν κύκλων πληροῦνται μὲ ὁμοίους κλάδους, τὰ δὲ δύο ἄκρα καταλήγουν εἰς σύμπλεγμα ἐκ ροδάκων ὁμοίων τὴν διάταξιν πρὸς θωράκιον τοῦ θεολόγου Θηβῶν[6].

1 Falke, ἔνθ' ἀν. εἰκ. 204.

2 Wulff-Volbach, Spätantike und Koptische Stoffe, πίν. 66 ἀρ. 9145 καὶ Ἄννης Ἀποστολάκι, Τὰ Κοπτικὰ ὑφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου Κοσμ. Τεχνῶν εἰκ. 66 καὶ 76.

3 Περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. Dalton Byz. Art. and Archaeology σ. 70.

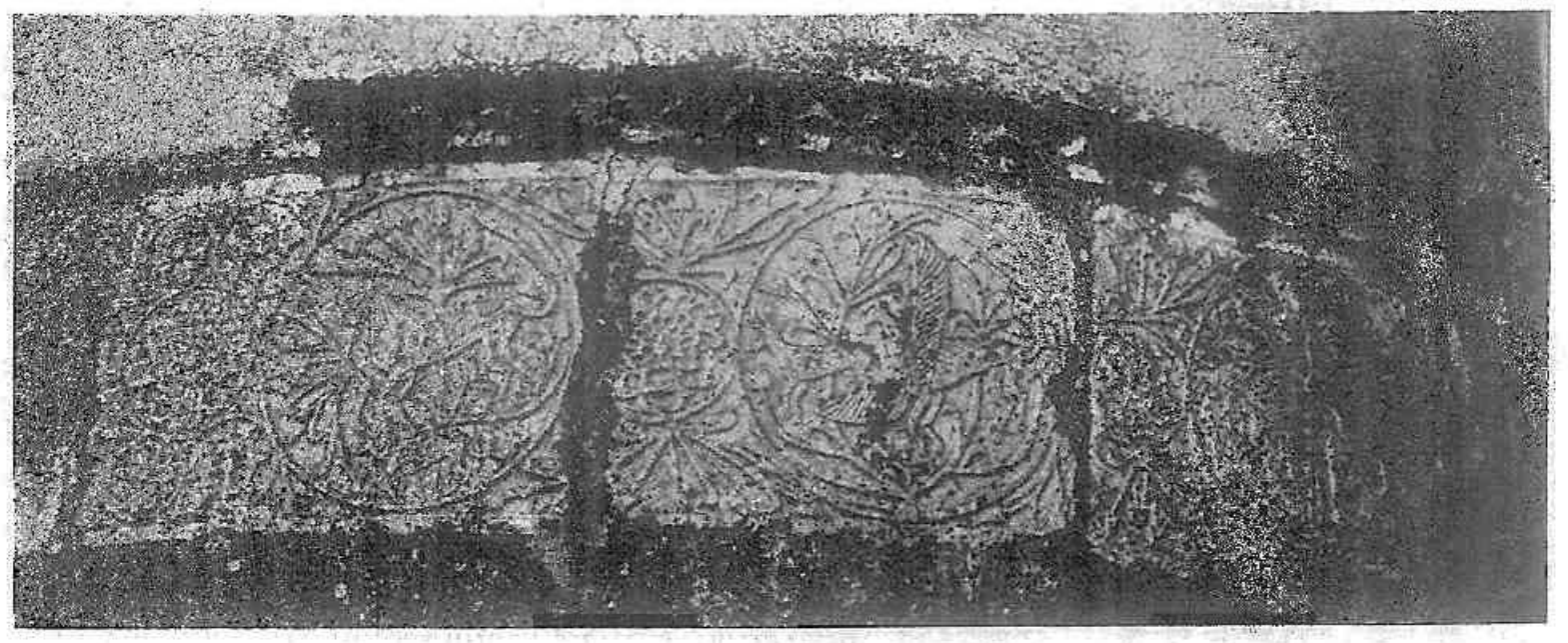
4 Toesca, ἔνθ' ἀν. εἰκ. 237, 259.

5 Εἰς ὅμοιον πλαίσιον καταλήγουν καὶ οἱ ἀνάγλυφοι δοκοὶ ἐπιστεγασμάτων φιαλῶν τῶν παλαιοχριστιανικῶν Βασιλικῶν (Σωτηρίου, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας ἐν ΑΕ 1929 σ. 39 εἰκ. 24).

6 Σωτηρίου, ἔνθ' ἀν. εἰκ. 28.

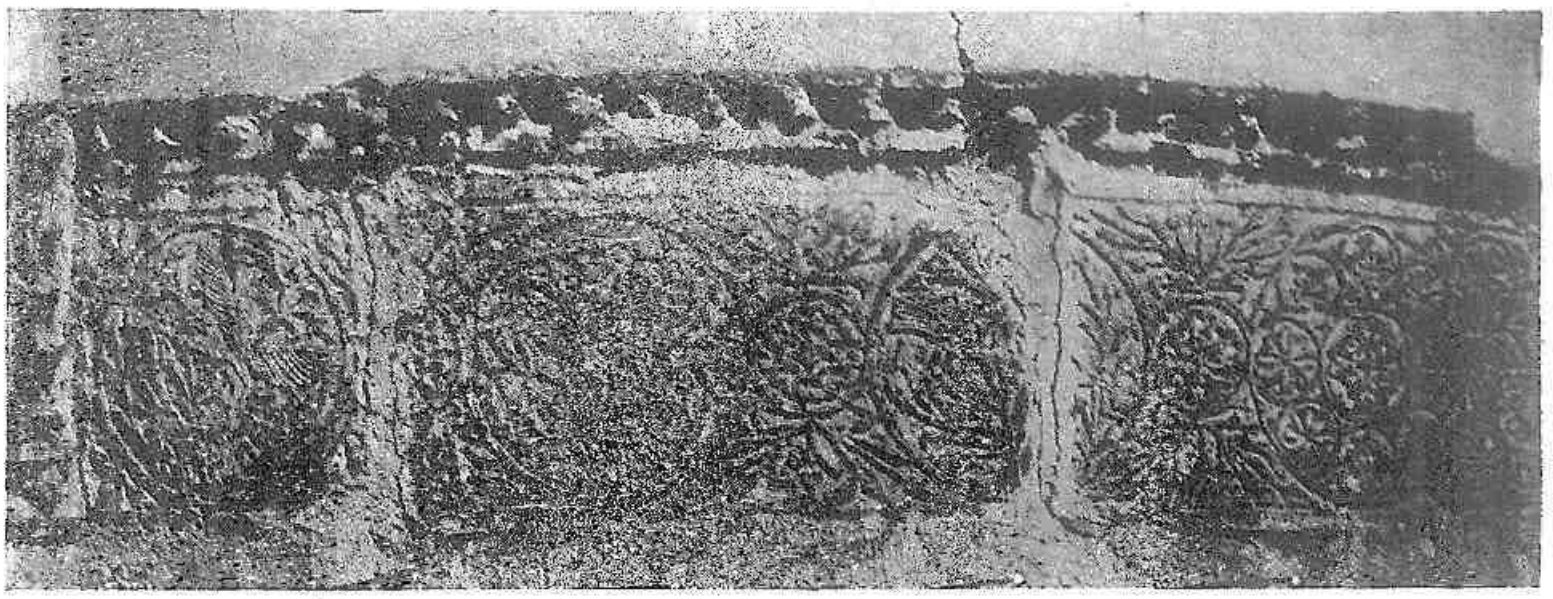
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Τὰ γλυπτὰ ταῦτα περισσότερον ὅλων τῶν ἄλλων, ἐξ ὅσων κοσμουν τὴν Σκριποῦν προδίδουν ξενικὴν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὸ θέμα καὶ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ εἰς τὴν τεχνικήν των. Ὁ Stzygowski[1] συνέδεσε ταῦτα μὲ τὰ γλυπτὰ τῆς πύλης Karpıt τῶν τειχῶν τῆς *Ἀμίδας*

Εἰκ. 24. Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψῖδα του Ἰ. Βήματος δεξιὰ του παραθύρου.

(909/10) ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς τῶν λεόντων καὶ τῆς θέσεως τῶν πτερῶν τῶν γρυπῶν. Καὶ ἄλλαι ὅμως λεπτομέρειαι προδίδουν πρότυπα ἀνατολικὰ καὶ ἰδίως περσικά· τὰ μακρὰ καὶ στερεὰ στελέχη τῶν φύλλων ἐνθυμίζουν τὸν φυτικὸν διάκοσμον τῶν

Εἰκ. 25. Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψῖδα του Ἰ. Βήματος ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου.

«βαρβαρικῶν» θησαυρῶν, ὡς τοῦ Nagy-Szent-Miklos,[2] κυρίως ὅμως ἡ ἰδιάζουσα μορφὴ τῶν στελεχῶν αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐκφύονται ὅλα ἀπὸ ἑνὸς σημείου καὶ ἀνοίγονται κατόπιν εἰς τριγωνικὸν σχῆμα ἄνωθεν τοῦ ζῴου, εἶναι συγγενεστάτη πρὸς ἀργυρᾶ μετασασανιδικὰ ἀγγεῖα

1 Strzygowski, Amida σ. 366.

2 Βλ. χρυσῆν πρόχουν Μουσείου Βιέννης εἰς Strzygowski, Altai-Iran εἰκ. 63, 65.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τοῦ Ἑρμιτὰζ ***(εἰκ. 26)***. Εἰς τὸ πρότυπον πρόκειται περὶ σχηματικοῦ δένδρου, τοῦ ὁποίου εἰς τὴν μίμησιν παραλείπεται ὁ κορμός, διατίθενται δὲ οἱ κλάδοι περισσότερον ἀκόμη σχηματικῶς.

Ὁμοίως ἡ ὅλως ἰδιάζουσα ἐνταῦθα μορφὴ τῶν πολυφύλλων ροδάκων, οἱ ὁποῖοι πληροῦν τοὺς μικροὺς κύκλους καὶ ἰδίως τῆς δεξιᾶς ζώνης (εἰκ. 24) ἔχει στενὴν ἀναλογίαν μὲ περσικὰ πρότυπα, ὅπως π.χ. οἱ ρόδακες τοῦ ἐνδύματος εἰς ἀνάγλυφον τοῦ Χοσρόου[1], ἐνῷ ἡ τεχνικὴ των ἡ μιμουμένη διάτρητον, ἔχει παράλληλα ρόδακας ἐκ γύψου (Stuck) τῆς ἀρχαίας ἀραβικῆς τέχνης τοῦ Καΐρου[2].

Εἰκ. 26. Ἀργυροῦν περσικὸν πινάκιον τοῦ Μουσείου Ἑρμιτὰζ τῆς Πετρουπόλεως.

Ἡ τεχνικὴ τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ὅλως ἐπιπεδόμορφος· τὰ θέματα ἐξέχουν ἱκανῶς τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας ἀλλ' ὅλα εἰς ἓν ἐπίπεδον μὲ τὰ διαγράμματα σχεδὸν κάθετα, ὅπως συναντῶμεν εἰς πολλὰ ἀνάγλυφα Μεσοποταμίας[3] καὶ Ἀρμενίας[4], εἰς ἰσλαμικά τινα ἔκτυπα κεραμουργήματα[5], κυρίως ὅμως εἰς τὰ ἀραβικὰ ξυλόγλυπτα[6].

Μὲ τὰ αὐτὰ θέματα, δηλ. ζῷα εἰς φυτικὸν βάθος καὶ τὴν αὐτὴν τεχνικὴν κοσμεῖται ἀκόμη καὶ τὸ εἰς τὸ σημερινὸν πρόπυλον τοῦ ναοῦ ἐντειχισμένον γλυπτὸν ***(εἰκ. 27)***, τὸ προερχόμενον πιθανῶς ἐκ τῆς μεταβληθείσης θύρας τοῦ νάρθηκος, διότι ὅμοια ὑπάρχουν καὶ ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς

Εἰκ. 27. Γείσον ἐντοιχισμένον εἰς τὸ πρόπυλον τοῦ ναοῦ.

τὸν κυρίως ναόν. Ὁ εἰς τὸ μέσον σταυρὸς μὲ τὰ τέσσαρα μακρυστέλεχα φύλλα κισσοῦ εἰς τὰ κενὰ τῶν κεραιῶν αὐτοῦ, εἶναι τυπικὸς διάκοσμος τοῦ 9ου αἰῶνος. Οἱ τριγωνικοὶ κλάδοι τοῦ κισσοῦ περιβάλλουν ἐδῶ παγώνια σχηματικὰ τὰ ὁποῖα ὅμως πολὺ ἀπέχουν εἰς τὴν διακοσμη-

1 Falke, ἔνθ' ἀν. εἰκ. 62.

2 Βλ. εἰκόνα ἐν Migeon, Manuel d'art Musulman, Paris, 1907 εἰκ. 54.

3 Preusser, Nordmesopotamische Baudenkmaler, Leipzig, 1911 πίν. 6, 17, 37.

4 Strzygowski, Die Baukunst der Armenier I εἰκ. 330-334.

5 Migeon, ἔνθ' ἀν. εἰκ. 70.

6 Λαμπρὸν παράδειγμα ξυλογλύπτου χρονολογουμένου ἐξ ἐπιγραφῆς τον 10ον αἰῶνα βλ. ἐν Catalogue of Persian works of art, εἰκ. 162 Sotheby and Co London 1931.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τικὴν ἁπλοποίησιν ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα πτηνὰ τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνος. Ὁμοίως τὰ παγώνια τοῦ ἡλιακοῦ ὡρολογίου (εἰκ. 12) παρὰ τὸ ζωηρὸν παιγνίδι τῶν γραμμῶν δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν ἐκείνην τῆς διακοσμητικῆς σχηματοποιήσεως ποὺ συναντῶμεν εἰς ὀλίγον μεταγενέστερα ἔργα τῆς πρωτευούσης[1].

Κιονόκρανα παραθύρων. Ἐκ τῶν ἀναγλύφων κιονοκράνων τῶν τριλόβων παραθύρων διεσώθησαν κατὰ χώραν ἀνὰ ἓν δεῖγμα τῆς ἐπάνω καὶ κάτω σειρᾶς τῶν παραθύρων μὲ μικρὰν διαφορὰν εἰς τὸν διάκοσμον αὐτῶν.

Τὸ μὲν τῆς κάτω σειρᾶς (εἰκ. 19) κοσμεῖται μὲ δύο κύκλους, οἱ ὁποῖοι πληροῦνται διὰ σταυροῦ μὲ τὰ τέσσαρα φύλλα τοῦ κισσοῦ ὁ μεγαλείτερος, διὰ ῥόδακος ὁ μικρότερος. ἐπιστέφονται δὲ ἄνω μὲ φύλλα κισσοῦ, τῶν ὁποίων τὰ στελέχη δένονται εἰς κόμβους.

Εἰκ. 28. Κιονόκρανον παραθύρου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Τὸ κιονόκρανον τῆς ἄνω σειρᾶς *(εἰκ. 28)* φέρει ὅμοιον περίπου διάκοσμον, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν τοῦ ῥόδακος ὑπάρχει ἐδῶ σταυρὸς ἐκ τεσσάρων *τριφύλλων*, ἡ μορφὴ τῶν ὁποίων εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ περσικοῦ ἢ ἰσλαμικοῦ τριφύλλου μὲ τὰ δύο δηλ. φύλλα ἐστραμμένα ἰσχυρῶς πρὸς τὰ κάτω, τὸ δὲ μεσαῖον ὑψηλόν, ὅμοια μὲ τὰ μεταγενέστερα ἡραλδικὰ *fleurs de lis* τῆς δύσεως[2].

Οἱ ἐκ τεσσάρων τριφύλλων σταυροί, ὀρθοὶ ἢ χιαστὶ τοποθετημένοι, ἀπαντοῦν συχνότατα εἰς τὰ παλαιοχριστιανικὰ γλυπτὰ[3] καὶ τὰ μωσαϊκὰ[4] χωρὶς τὴν στροφὴν τῶν δύο πρώτων φύλλων, εἰς ταῦτα ὅμως τὰ τρίφυλλα προέρχονται ἀπὸ μετασχηματισμοὺς τοῦ ἀνθεμιοειδοῦς ἀκάνθου καὶ ἀποτελοῦν ἓν ἀπὸ τὰ πολλὰ εἴδη τῆς διασπάσεως καὶ μετατροπῆς αὐτοῦ[5]. Ἡ κλίσις καὶ στροφὴ τῶν πρώτων φύλλων τοῦ αὐτοτελοῦς ἀκάνθου, ὅπως καὶ τῶν τμημάτων αὐτοῦ, παρατηρεῖται ἤδη ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εἰς γλυπτὰ τοῦ 5ου καὶ 6ου αἰ. χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν ταῦτα ἀκόμη τὴν καθαρὰν ἀνατολικὴν διαμόρφωσιν, ὅπως βλέπομεν εἰς τὰ γλυπτὰ τοῦ 9ου αἰῶνος. (Περσικῆς μορφῆς τρίφυλλα βλ. καὶ ἐν εἰκ. 19, 24, 29.)

Τέμπλον. Ἐκ τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου τοῦ ναοῦ διεσώθησαν ἀρκετὰ τεμάχια, ὥστε ἡ ἀναπαράστασις αὐτοῦ νὰ μὴ εἶναι ἀδύνατος· τοῦτο εἶχε μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὸ τέμπλον τοῦ Θεολόγου Θηβῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ὅλην μορφὴν καὶ ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν διαφόρων μελῶν αὐτοῦ.

1 Θ. Μακρίδη, Ἀνέκδοτα βυζαντινὰ ἀνάγλυφα τοῦ Μουσείου Κων/πόλεως, ἐν Ἐπετ. Βυζ. Σπουδῶν Τ. Θ' (1932) σ. 416 εἰκ. 1-7.

2 Τὸ σχέδιον (εἰκ. 28) δὲν ἀποδίδει δυστυχῶς μὲ ἀκρίβειαν τὴν μορφὴν τοῦ σταυροῦ. Βλ. φωτογραφίαν αὐτοῦ ἐν Strzygowski, Inedita πίν. II εἰκ. 1.

3 Εἰς Κοπτικὰ ἀνάγλυφα 4ου καὶ 5ου αἰ. Strzygowski, Koptische Kunst εἰκ. 69 ἀριθ. 7317, εἰς θωράκια Θηβῶν Θεσσαλίας, Σωτηρίου Ἀρχ. Ἐφ. 1929 εἰκ. 97, 98, εἰς διάτρητα θωράκια Ραβέννης, Dalton, ἔνθ' ἀν. εἰκ. 439.

4 Εἰς Capelle S. Crisologio Ραβέννης 5ου αἰ. Carucci, ἔνθ' ἀν. πίν. 222, εἰς ἁγ. Εἰρήνην Κων/πόλεως George, The Churche of S. Eirene at Kon/ple πίν. 17, 25.

5 Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst σ. 273, Riegl, Stielfragen, σ. 278.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Συμφώνως πρὸς τὸ σύνηθες σχῆμα τῶν τέμπλων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἑξῆς, κιονίσκοι ἐβάσταζον ἐπιστύλιον, θωράκια δὲ ἔφρασσον τὰ κάτω μέρη αὐτοῦ, ἀφίνοντα μόνον ἐλευθέρας τὰς τρεῖς πύλας τοῦ τέμπλου.

Ἐνταῦθα, ὡς ἐκ τοῦ διαφορετικοῦ τύπου τοῦ ναοῦ, τὸ τέμπλον θὰ ἦτο τριμερές, καταλαμβάνον τὰ τρία κλίτη του ναοῦ, ὅπως τὰ κατὰ χώραν διασωθέντα ἀκέραια τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος (Ὅσ. Λουκᾶ τοῦ 11ου[1], Σαμαρίνας τοῦ 12ου[2] Πόρτα Παναγιᾶς τοῦ 13ου[3] Μητροπόλεως Μιστρᾶ τοῦ 14ου αἰῶνος)[4]. Δὲν δύναταί τις ὅμως νὰ εἶναι βέβαιος περὶ τῆς θέσεως τοῦ τέμπλου, διότι πᾶν ἴχνος ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ τῶν τοίχων ἔχει ἐξαφανισθῆ. Ἡ κανονικὴ εἰς σταυροειδεις ναοὺς θέσις, εἰς τὸ τέρμα τῶν τοίχων τοῦ Α. σκέλους τοῦ σταυροῦ, ὅπου εὑρίσκεται τὸ σημερινὸν τέμπλον, εἶναι ἐνταῦθα κάπως ἀμφίβολος καὶ διότι ἀφίνεται διὰ τὸ ἱερὸν πολὺς χῶρος καὶ διότι τὰ δύο ἀνατολικὰ γωνιαῖα διαμερίσματα

Εἰκ. 29. Ἐπιστύλιον τοῦ τέμπλου.

ἐθεωροῦντο ὡς ἰδιαίτεροι ναοί, ὅπως ἀναφέρουν αἱ ἐπιγραφαὶ (βλ. κατωτέρω), καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τοιοῦτοι, ὡς δεικνύουν αἱ μικραὶ κόγχαι Προθέσεως, αἱ ἀνοιγόμεναι παραπλεύρως ἑκάστης τῶν τριῶν ἀψίδων.

Τὰ διασωθέντα τεμάχια, τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ τέμπλου, εὑρίσκονται σήμερον συγκεντρωμένα εἰς τὴν ἀρχαίαν Θόλον, μερικὰ δὲ εἶναι ἐντειχισμένα εἰς τὰ μεταγενέστερα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ οἰκοδομήματα. Ἐκ τῶν πολλῶν σῳζομένων μικρῶν τεμαχίων προσάγομεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα.

Τὸ τεμάχιον ***(εἰκ. 29)*** εἶναι τὸ ἥμισυ τοῦ ἄνωθεν τῆς κεντρικῆς πύλης *ἐπιστυλίου τοῦ τέμπλου*· ὁ σταυρός, ἀριστερά, τοῦ ὁποίου σῴζεται μόνον ἡ μία κεραία, ἦτο τὸ κέντρον, τὸ δὲ ἀδιακόσμητον ἄκρον δεξιά, ὅπου σῴζεται ὁ γόμφος εἶναι τὸ μέρος, ὅπου τὸ ἐπιστύλιον ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ κιονίσκου· ὁ διάκοσμός του ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸν τοῦ τέμπλου τῶν Θηβῶν[5] ἐκτὸς ἐπουσιωδῶν λεπτομερειῶν. Ἀμφότερα καταλήγουν εἰς τὰς ἀκμὰς εἰς ἀστραγάλους, φέρουν δὲ εἰς μὲν τὴν κυρίαν ὄψιν τὸ γνωστὸν λυροειδές, ὅμοιον περίπου πρὸς τὸ

1 Schultz und Barnsley ἔνθ' ἀν. εἰκ. 22.
2 Millet, L' Ecole Grecque, Paris 1916 εἰκ. 30.
3 Λαμπάκη, Mémoire sur les antiquités chretiennes de la Grèce εἰκ. 145.
4 Millet, Monuments Byzantins de Mistra πίν. 44, 45.
5 Σωτηρίου, ἔνθ' ἄν. εἰκ. 21.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

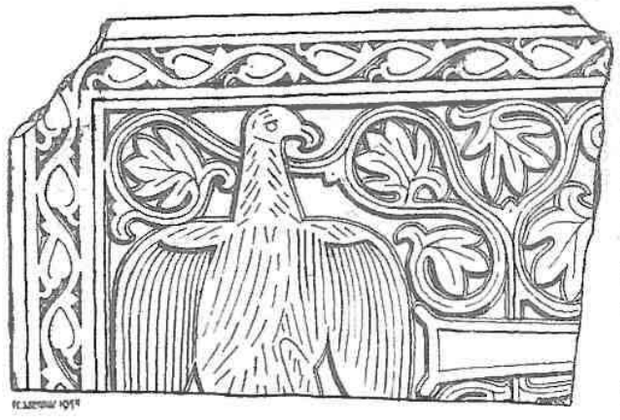
γεῖσον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (εἰκ. 18) εἰς δὲ τὴν κάτω συνδεομένους κύκλους ἐξ ἀστραγάλου[1], πληρουμένους μὲ φυτικοὺς ρόδακας καὶ ζῷα· τόσον αἱ διακοσμήσεις αὐταὶ αἱ πληροῦσαι τοὺς κύκλους, ὅσον καὶ αἱ φυτικαὶ εἰς τὰ διάκενα τῶν κύκλων, ἔχουν εἰς τὴν μορφὴν τὴν χαλαρότητα ἐκείνην, ἡ ὁποία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς λογγοβαρδικῆς γλυπτικῆς ἐν Ἰταλίᾳ[2].

Ἐκ τῶν *κιονίσκων* τοῦ τέμπλου διεσώθησαν μόνον τμήματα ἐκ τῶν συνεχομένων μὲ τοὺς κιονίσκους τετραγωνικῶν πεσσίσκων τοῦ κάτω μέρους, ὅπου ἐφηρμόζοντο τὰ θωράκια. Οὗτοι ἔχουν διακόσμησιν ὁμοιοτάτην μὲ τοὺς πεσσίσκους τοῦ τέμπλου τῶν Θηβῶν· οἱ μὲν φέρουν περικλειόμενα πεντάφυλλα ἀνθέμια μὲ τρίφυλλα εἰς τὰ διάκενα εἰς μίαν σειρὰν (Σωτηρίου ἐ.ἀ. εἰκ. 30), οἱ δὲ πλέγμα ἐκ δύο σειρῶν κύκλων περικλειόντων τρίφυλλα καὶ πεντάφυλλα ***(εἰκ. 30)***. Θέμα καὶ τεχνοτροπία τοῦ τελευταίου ἔχει στενὸν παράλληλον θωράκιον ἐκ Ρώμης τοῦ 9ου αἰῶνος[3].

Εἰκ. 30. Πεσσίσκος τέμπλου.

Ἐκ τῶν *θωρακίων* τοῦ τέμπλου σῴζονται τμήματα ἀρκετὰ εἰς μέγεθος, ὥστε νὰ λάβῃ τις ἰδέαν τοῦ διακόσμου των. Ἓν ἐκ τῶν τεμαχίων αὐτῶν, ἀποτελοῦν τὸ ἄνω ἀριστερὸν τέταρτον τοῦ θωρακίου, ἀπεικονίζεται εἰς τὴν εἰκ. 19 κάτω δεξιά. Διακρίνονται αἱ δύο κεραῖαι μεγάλου σταυροῦ τὰ διάκενα τοῦ ὁποίου πληροῦνται μὲ μεγάλους ρόδακας, καρδιόσχημα δὲ φύλλα ἐν συνεχείᾳ χρησιμεύουν ὡς πλαίσιον τοῦ τετραγώνου θωρακίου.

Εἰκ. 31. Τμῆμα θωρακίου τοῦ τέμπλου.

Δεύτερον τεμάχιον ἐπιμήκους θωρακίου ἐντειχισμένον σήμερον εἰς οἰκοδόμημα ἐντὸς τοῦ περιβόλου του ναοῦ ***(εἰκ. 31)***[4] κοσμεῖται ὁμοίως μὲ μεγάλους σταυρούς, ὁ δὲ κενὸς χῶρος πληροῦται μὲ ἀετοὺς ἐντὸς κλάδων ἀνθεμιοειδοῦς ἀκάνθου ἐκφυομένων πιθανῶς ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ· ὡς πλαίσιον δ᾽ ἐνταῦθα χρησιμεύει ἕλιξ κισσοῦ.

Τὸ θέμα τῶν μεγάλων σταυρῶν εἰς θωράκια, σύνηθες ἀπὸ τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς, ἔχει ἐδῶ διάφορον μορφήν· ὅπως καὶ εἰς τὰ σύγχρονα θωράκια τῶν Θηβῶν ὁ διάκοσμος εἶναι διακεχυμένος εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν, καταπνίγων τὸ κυρίαρχον θέμα τοῦ σταυροῦ. Οἱ μεγάλοι ρόδακες εἰς τὸ πρῶτον θωράκιον τῆς εἰκ. 19 ὄχι μόνον καταλαμβάνουν ὅλον

1 Περὶ τοῦ θέματος τῶν ἐξ ἀστραγάλων κύκλων βλ. Σωτηρίου ἔνθ᾽ ἀν. σ. 15.

2 Διὰ τὴν μορφὴν τῶν ζῴων βλ. ἀνάλογα εἰς ἀνάγλυφα τοῦ S. Donato ἐν Ζάρᾳ (Toeska ἔνθ᾽ ἀν. εἰκ. 259) διὰ δὲ φυτικὸν ρόδακα εἰς θωράκιον τῆς S. Marie in Valle (Cattaneo ἔνθ᾽ ἀν. εἰκ. 38).

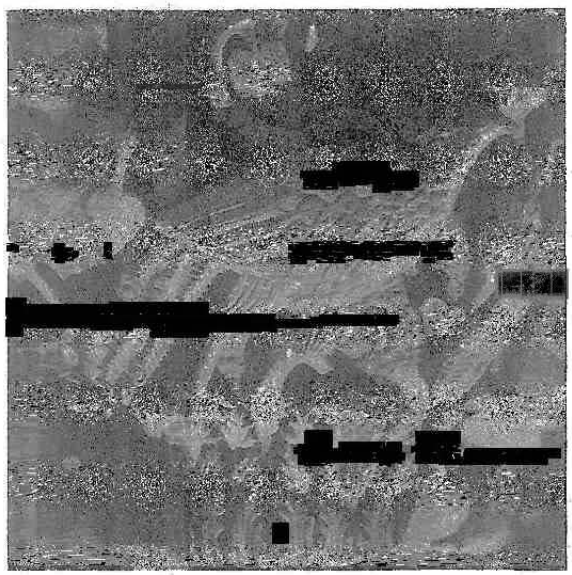
3 Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildwerke II Nº 1730.

4 Τὸ σχέδιον τοῦ θωρακίου ὀφείλω εἰς εὐγενῆ παραχώρησιν τοῦ κ. Megaw, ὁ ὁποῖος εἰς προσεχῆ μελέτην του περὶ γλυπτῶν τοῦ 9ου αἰ. θὰ δημοσιεύσῃ ἀναπαράστασιν τοῦ τέμπλου τῆς Σκριποῦς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τὸν κενὸν χῶρον ἀλλ' ἀκόμη καὶ αἱ ἐναπομένουσαι μικραὶ γωνίαι πληροῦνται διὰ τριφύλλων περσικῆς μορφῆς, ἐκφυομένων ἀπὸ τοῦ ρόδακος[1].

Ἡ μορφὴ τοῦ ρόδακος μὲ τὸν δεύτερον ἐκ σχηματικῶν φύλλων κύκλον, τόσον ἀπομακρυνθεῖσα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν, ἔχει παράλληλα εἰς τὴν λογγοβαρδικὴν τέχνην τῆς Ἰταλίας[2] ὅπως καὶ εἰς ἀνάγλυφα τῆς Μεσοποταμίας[3]. Τὰ συνεχῆ δὲ καρδιόσχημα τοῦ πλαισίου εἶναι ἐκ τῶν συνηθεστέρων θεμάτων τῆς μικροτεχνίας τῆς ἀνατολῆς[4].

Εἰκ. 32. Κιονόκρανον ἐκ της Βασιλικῆς τῶν Στοβῶν.

Τὸ θέμα τῶν ζῴων μέσα εἰς βάθος κλάδων τοῦ ἄλλου θωρακίου, τὸ τυπικὸν αὐτὸ θέμα τῆς ἀνατολικῆς διακοσμητικῆς, μετεχειρίσθη εἰς ὅλας τὰς

Εἰκ. 33. Τμημα ἐπιστυλίου ἐκ τοῦ Βυζαντινου Μουσείου.

ἐποχὰς καὶ ἡ βυζαντινὴ γλυπτική· ἀλλ' ἐνῷ εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν τὸ πλαστικὸν πτηνὸν καὶ οἱ πλήρεις ὀργανικῆς ζωῆς κλάδοι δὲν δεικνύουν σχέσιν πρὸς τὴν τέχνην τῆς Ἀνατολῆς (βλ. πρὸς σύγκρισιν κιονόκρανον ἐκ Στόβων τοῦ 5ου αἰ. *(εἰκ. 32)*, τὰ γλυπτὰ τοῦ 9ου αἰ. καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς κατόπιν βυζαντινῆς γλυπτικῆς δέχεται ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἀνατολικὴν διακοσμητικὴν ἀντίληψιν. Πλὴν δὲ τῆς διακοσμητικῆς σχηματοποιήσεως ἐκεῖνο ποῦ ἀκόμη διακρίνει τὸ θέμα τοῦτο εἰς τὴν ἀνατολικὴν τέχνην, ἰδίως εἰς τὰ κεραμικά, καὶ δίδει εἰς αὐτὸ ἰδιαιτέραν χάριν, εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῆς μεγάλης ἐπιφανείας τοῦ ζῴου πρὸς τὴν λεπτότητα τῶν κλάδων τοῦ φυτικοῦ διακόσμου, ὅπερ δὲν παρατηρεῖται τόσον ἐντόνως εἰς τὴν βυζαντινὴν διακοσμητικήν.

Ἡ ἔλιξ τοῦ κισσοῦ, ἡ πλαισιώνουσα τὸ δεύτερον θωράκιον ἔχει εἰς τὰ φύλλα μορφὴν διάφορον τοῦ τόσον συνήθους τούτου θέματος κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχήν. Τὰ φύλλα δηλ. περικλείονται ἐντὸς τοῦ στελέχους, ὅπως καὶ εἰς τὰ κιονόκρανα τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τῶν Θηβῶν. Εἰς θωράκιον δὲ τοῦ Μουσείου Θηβῶν ἁπαντᾷ καὶ ἡ γνωστὴ ἰσλαμικὴ διαμόρφωσις μὲ τὸ φύλλον ἐπίμηκες καὶ γυρτόν, ἐνῷ εἰς κιονόκρανον τοῦ Βυζ. Μουσείου

1 Βλ. τὸ αὐτὸ εἰς τὸ μὲ ρόμβους βυζαντινὸν ὕφασμα τοῦ Dusseldorf ἔνθ' ἀν. εἰκ. 204.

2 Εἰς θωράκιον τῆς S. Maria della Valle, Cattaneo ἔνθ' ἀν. εἰκ. 38.

3 Preusser, ἔνθ' ἀν. Πιν. 28.

4 Εἰς ξυλόγλυπτα Αἰγύπτου βλ. Strzygowski, Koptische Kunst Kat. Gen. ἀρ. 7211, Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildwerke I ἀρ. 279, εἰς μεσοποτομιακὰ κεραμικὰ ἀγγεῖα Sarre, Die Keramik von Samara Πιν. IV, εἰς περσικὰ (μετασασανιδικὰ) μετάλλινα ἀγγεῖα Sarre, Die Kunst der alten Persier πίν. 139 καὶ 133 κλπ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἀθηνῶν τοῦ 9ου αἰων. (Σωτηρίου ἔ.ἀ. εἰκ. 16) ὁ κισσὸς ἔχει τὴν παλαιοχριστιανικὴν μορφήν[1].

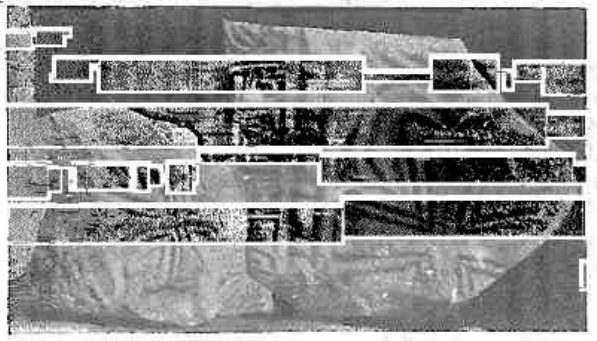
Ὁμοίαν πρὸς τὸ κιονόκρανον τῶν Ἀθηνῶν ἑλικα κισσοῦ συναντῶμεν καὶ εἰς τμῆμα ἐπιστυλίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν *(εἰκ. 33)*. Τόσον ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἀναγλύφου ὅσον καὶ ἡ *χονδρὰ* ἕλιξ, χαρακτηριστικὴ καὶ αὕτη τοῦ 9ου αἰ. (Σωτηρίου ἔνθ' ἀν. εἰκ. 41) μαρτυρεῖ, ὅτι καὶ τὸ ἐπιστύλιον τοῦτο εἶναι σύγχρονον τῆς Σκριποῦς.

Πλὴν τοῦ ἐπιστυλίου αὐτοῦ, μεταξὺ τῶν γλυπτῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τῶν προερχομένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν Βυζαντινῶν ναῶν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὸν 9ον αἰῶνα ἀνήκουν ἀκόμη τὰ ἑξῆς γλυπτά.

Εἰκ. 34. Ἐπίθημα παραστάδος ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Μέγα *ἐπίθημα* παραστάδος *(εἰκ. 34)*, τὸ ὄπισθεν ἥμισυ τοῦ ὁποίου εἶναι τεθραυσμένον κοσμεῖται μὲ τρεῖς σταυροὺς φέροντας εἰς τὰ διάμεσα ὄρθια φύλλα κισσοῦ, τὰ στελέχη τῶν ὁποίων ἐκφύονται ἐπὶ τοὺς σταυρούς· ἀπὸ τὴν κορυφὴν ἑκάστου φύλλου ἐκφύονται τὰ στελέχη δύο μικροτέρων φύλλων. Ἡ μορφὴ τῶν σταυρῶν καὶ τῶν κισσῶν, τὸ χαλαρὸν σχέδιον καὶ ὁ ἀβαθής, γραμμικὸς τρόπος τῆς κατασκευῆς εἶναι σαφὴς μαρτυρία τῆς ἐποχῆς.

Εἰκ. 35. Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Ἀκριβῶς ὁμοίαν τεχνοτροπίαν καὶ κατασκευὴν ἔχει ὁ ἐπίσης διὰ σταυρῶν καὶ κισσῶν διάκοσμος δύο μικρῶν τεμαχίων *(εἰκ. 35)* πανταχόθεν τεθραυσμένων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ δεξιὰ μεγαλύτερον τεμάχιον μὲ τὸν ἀστράγαλον εἶναι τμῆμα ἐπιστυλίου τέμπλου. Ἡ μεγάλη ὁμοιότης πρὸς τὸ ἐπίθημα τῆς εἰκ. 54 πείθει, ὅτι καὶ τὰ τρία γλυπτὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ αὐτὸ μνημεῖον.

Ἕτερον ἐπίθημα κιονοκράνου *(εἰκ. 36 κάτω)* κοσμεῖται μὲ σταυρὸν ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται χονδρὰ στελέχη κισσοῦ καὶ ὀξέα φύλλα ἀκάνθου, εἰς δὲ τὴν ἄλλην πλευρὰν μὲ περικλειόμενα ἀνθέμια εἰς μορφὴν καὶ τεχνοτροπίαν ἀραβικοῦ ξυλογλύπτου. Ὁμοία πρὸς τὸ ἐπίθημα εἶναι καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀναγλύφου *ἐπιστυλίου* (εἰκ. 36 ἄνω) κοσμουμένου μὲ ρόδακας ἐναλλασσομένους μὲ ἀνθεμιοειδεῖς ἀκάνθους εἰς διαφορετικοὺς σχηματισμούς, χαρακτηριστικοὺς τῶν ἀναμίξεων τῆς ἐποχῆς· ὁ πρῶτος ἀριστερὰ ἔχει τὴν παλαιοχριστιανικὴν μορφήν, ὁ δεύτερος τὴν λυροειδῆ μὲ τὸ ὀρθιον στέλεχος εἰς τὸ μέσον, τὴν κατ' ἐξοχὴν συναντωμένην εἰς τὸν 9ον αἰῶνα καὶ τὸ τρίτον τὴν ἰσλαμικὴν μὲ τὰ ἑλισσόμενα καὶ ἄνισα φύλλα. Καίτοι τὰ θέματα συνδέουν στενῶς τὰ δύο ταῦτα γλυπτὰ μὲ τὴν σειρὰν τοῦ 9ου αἰῶνος, ἡ κατασκευή των διαφέρει ἐλαφρῶς· εἶναι εἰργασμένα εἰς κάπως πλέον ἐξέχον ἀνάγλυφον μὲ τὰς λοξοτμήτους ἐμβαθύνσεις ἰσχυροτέρας, πλησιαζούσας τὰς «τομὰς

1 Περὶ τοῦ θέματος τῆς ἑλικος κισσοῦ βλ. Σωτηρίου ἔνθ' ἀν. σ. 12 εἰκ. 15 - 18 καὶ εἰκ. 44.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 36. Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

κρυστάλλου». Ἡ τεχνικὴ τῆς τομῆς κρυστάλλου, ἥτις θεωρεῖται χαρακτηριστικὴ τῶν ἔργων τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν[1], παρατηρεῖται εἰς μίαν σειρὰν βυζαντινῶν γλυπτῶν, τῶν ὁποίων λείπουν μὲν ἀκριβεῖς χρονολογίαι, ἐκ τῆς ἐξελίξεως καὶ συσχετίσεως ὅμως τῶν θεμάτων δύνανται νὰ καταταχθοῦν μᾶλλον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 10ου αἰῶνος παρὰ εἰς τὴν πρὸ τοῦ 9ου αἰῶνος ἐποχήν. Τὰ δύο δὲ ταῦτα γλυπτὰ τοῦ βυζαντινοῦ Μουσείου, τὰ ὁποῖα τόσον στενῶς ἀκόμη συνδέονται πρὸς τὰ γλυπτὰ τοῦ 9ου αἰῶνος, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦντα τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τεχνοτροπίας τοῦ 9ου εἰς τὴν τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 10ου αἰῶνος.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενομένης ἀναλύσεως καὶ συγκρίσεως τῶν γλυπτῶν τῆς Σκριποῦς συνοψίζομεν τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὰ γλυπτὰ τοῦ 9ου αἰῶνος εἴδομεν ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὰ *θέματα*, ταῦτα προέρχονται τὸ μὲν ἀπὸ τὸ θεματολόγιον τῆς παλαιοχριστιανικῆς γλυπτικῆς, ἡ ὁποία κατὰ μέγα μέρος συνεχίζει τὰ ἑλληνικά, τὸ δὲ ἀπὸ τὸ θεματολόγιον τῆς ἰσλαμικῆς τέχνης τῶν ἀράβων τὴν συνεχίζουσαν αἰωνόβια θέματα τῆς περσικῆς καὶ αἰγυπτιακῆς. Ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ θέματα διατηροῦν τὴν παλαιοχριστιανικὴν μορφήν, τὰ πλεῖστα εἴδομεν μετεσχηματισμένα ἀπὸ ἐπιρροὰς πάλιν τῆς ἀνατολικῆς τέχνης. Αἱ συγκρίσεις ἔδειξαν σχέσεις μὲ σύγχρονα περίπου ἔργα γλυπτικῆς, ἰδίᾳ δὲ μικροτεχνίας, ξυλογλυπτικῆς, μεταλλουργίας, κεραμουργίας καὶ ἰδίως ὑφαντικῆς τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ὅπως καί τινα τῆς λογγοβαρδικῆς τέχνης τῆς Ἰταλίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν *κατασκευήν*, βαθύτατα εἶναι ἐπίσης ἐπηρεασμένα τὰ βυζαντινὰ γλυπτὰ τοῦ 9ου ἀπὸ τὴν τεχνικὴν τῆς Ἀνατολῆς. Ὀλίγα γλυπτά, ὡς εἴδομεν, ἰδίως τῶν γείσων, ἐνθυμίζουν τὸν μαλακὸν ἀρχαῖον τρόπον τοῦ ἀναγλύφου, ὅλων δὲ τῶν ἄλλων ἡ τεχνοτροπία εἶναι ζωγραφική, ἢ σχεδιάζονται δηλ. μόνον τὰ περιγράμματα καὶ τότε ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κοσμήματος μένει λεία καὶ ὅλως ἐπίπεδος ἢ τὸ διακοσμητικὸν θέμα γίνεται πεδίον ζωηρᾶς ἐναλλαγῆς φωτὸς καὶ σκιᾶς διὰ πυκνῶν κατακορύφων ἢ ἐλαφρῶς λοξοτμήτων χαραγῶν χωρὶς ἴχνος πλαστικῆς ἀποδόσεως.

Ὅσον ἀφορᾷ *τὴν τέχνην*, τὰ ἔργα ταῦτα τοῦ 9ου αἰῶνος δεικνύουν κάποιαν χαλαρότητα εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν· δὲν πρόκειται βέβαια διὰ τὴν ἔλλειψιν ὀργανικῆς ζωῆς τοῦ

1 Koetschau, Westgotische Bauteile ἐν Beiblatt τοῦ Jahrb. der k. Preuss. Kunstsamml. XXXII 1911 ἀρ. 7.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

φυτικοῦ διακόσμου, ἡ ὁποία ἄλλως τε εἶναι σπανία καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα τῆς παλαιοχριστιανικῆς γλυπτικῆς, ἀλλὰ διὰ τὴν χαλάρωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου παλμοῦ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς διακοσμητικότητος, ὁ ὁποῖος διακρίνει ἄλλα στάδια ἐξελίξεως τῆς βυζαντινῆς γλυπτικῆς. Ἐπίσης εἰς τὸν ζωϊκὸν διάκοσμον λείπει ἡ χαρακτηριστικὴ σχεδίασις, ἥτις δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν σχηματικὴν ἁπλοποίησιν ἀλλ' εἰς τὴν ἐλλειψιν ζωηροῦ διακοσμητικοῦ αἰσθήματος παρατηρουμένην ἀλλωστε καὶ εἰς τὰ σύγχρονα ἔργα καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ὅπως καὶ τοῦ δυτικοῦ.

Ἡ μεγάλη σχέσις τῆς βυζαντινῆς τέχνης μὲ τὴν ἰσλαμικὴν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα ἐξηγεῖται ἀπὸ τὰς ἰδιαιτέρας τότε προτιμήσεις τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς διὰ τὴν ἀραβικὴν τέχνην καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν τεχνιτῶν ἀράβων καὶ βυζαντινῶν[1], ἀπὸ τὴν ζωηρὰν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Ἀνατολήν, εἰς ἔργα ἰδίως μικροτεχνίας[2], καὶ τέλος μὲ τὸν στενὸν συγχρωτισμὸν τῶν δύο λαῶν εἰς τὰς σπουδαιοτάτας διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης χώρας τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας, αἱ ὁποῖαι κατ' ἐξοχὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περιπίπτουν ἐναλλὰξ ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

Αἱ ἐπὶ λιθων λαξευμέναι εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς ἐπιγραφαί, σπουδαιόταται καὶ ἀπὸ παλαιογραφικῆς ἀπόψεως ἕνεκα τῆς ἀκριβοῦς των χρονολο-

Εἰκ. 37. Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῆς ἁψῖδος του Ἱ. Βήματος.

γίας, ἐξεδόθησαν ἐπανειλημμένως[3] χωρὶς ὅμως φωτογραφικὰς ἀπεικονίσεις ἢ πανομοιότυπα πλὴν τῆς εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἐπιγραφῆς καὶ τμήματος τῶν ἐπιγραφῶν τῆς ἀνατολικῆς[4].

Αἱ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν δύο ἐπιγραφαὶ διαθέουν ὡς ζώνη ὁλόκληρον τὸ ἡμικύκλιον τῆς κεντρικῆς ἁψῖδος ***(εἰκ. 37)***. Ἡ κυρία κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἐκτείνεται εἰς ἑπτὰ πλάκας (0,95 - 150 μήκους × 0,32 ὕψος), πλαισιουμένη μὲ ἀνάγλυφα ἐκ περικλειομένων ἀνθε-

1 Brehier, Ξένια, Athènes 1912 σελ. 161.

2 Σωτηρίου ἔνθ' ἀν. σ. 26.

3 C. I. Gr. No 8685 ἐξαιρέσει τῆς ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς τῆς Δ. πλευρᾶς H. Schliemann, Orchomenos, Leipzig 1881 σ. 48, J. Strzygowski ἔνθ' ἀν. σ. 6 κ. ἑξ. N. Βέη Zur Sigillographie der byzantinischen Themen Peloponnes und Hellas ἐν Vizantizski Vremennik, T. XXI (1915) σ. 200 κ.ἑξ.

4 Strzygowski ἔνθ' ἀν. Πιν. II, III.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

μίων μεταξὺ ἀστραγάλων, ὁμοίων μὲ τὰ γεῖσα. Ὁ ρυθμὸς τῶν γραμμάτων εἶναι ὁ συνήθης τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ 9ου αἰῶνος[1] ἄνευ τόνων καὶ πνευμάτων μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ἐνταῦθα τὰ γράμματα εἶναι ἔκτυπα ἀντὶ τῶν συνήθων ἐγχαράκτων μὲ ἐξαίρετον δὲ ἐπιμέλειαν καὶ κανονικότητα λαξευμένα ἄνευ οὐδεμιᾶς συντμήσεως. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΠΑΝΑΓΗΑ ΘΕΟΤΩΚΕ ΣΥΝ ΤΟ ΜΟΝΩΓΕΝΗ ΣΟΥ ΙΥΩ ΒΟ-
ΗΘΙ ΤΟΥ ΣΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΛΕΩΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΗΚΟΥ ΠΡΟΤΩΣΠΑΘΑ-
ΡΙΟΥ ΚΕ ΕΠΙ ΤΟΝ ΟΙΚΗΑΚΩΝ ΣΥΝ ΤΙ ΣΥΝΕΥΝΩ
ΚΕ ΤΥΣ ΦΙΛΑΤΑΤΥΣ ΤΕΚΝΥΣ ΑΥΤΟΥ ΕΚ ΠΟΘΟΥ ΚΕ ΠΗ-
ΣΤΕΟΣ ΜΕΓΙΣΤΙΣ ΑΝΑΣΤΙΣΑΝΤΟΣ ΤΟΝ ΣΟΝ ΑΓΙΩΝ
ΝΑΟΝ. ΑΜΗΝ.

Πρὸ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς εἰς τὸ κάτω μέρος λίθου τῆς οἰκοδομῆς (0,18×0,78) ἐλαξεύθη συμπληρωματικῶς δευτέρα ἐπιγραφὴ μὲ τὰ γράμματα πυκνὰ εἰς τρεῖς σειρὰς χωριζομένας δι' ἀστραγάλων. Ὁ λίθος, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή, ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἐκ δευτέρου, ὡς δηλοῦται ἀπὸ λάξευσιν εἰς τὸ μέσον, τὴν ὁποίαν ὑπερπηδᾷ ἡ ἐπιγραφή· ἔχει δὲ αὕτη ὡς ἑξῆς:

† ΕΠΗ ΒΑΣΙΛΙΟΥ Κ(αι) ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΟΥ ΚΑΙ ΛΕΩΝΤΟΣ
ΤΟΝ ΘΗΩΤΑΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΟΝ
ΡΩΜΕΟΝ

Ἐκ τῶν δύο αὐτῶν ἐπιγραφῶν, τῶν ὀρθῶν μὲν τὴν ἔκφρασιν πλήρων ὅμως ἀνορθογραφιῶν, πληροφορούμεθα ἀκριβῶς περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν ἀξιωμάτων τοῦ κτήτορος Λέοντος Πρωτοσπαθαρίου καὶ ἐπὶ τῶν οἰκιακῶν (βλ. κατωτέρω), περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἱδρύσεως τοῦ ναοῦ — 873/4 — καὶ προσέτι, ὅτι ὁ ναὸς ἀφιερώθη εἰς τιμὴν τῆς Θεοτόκου.

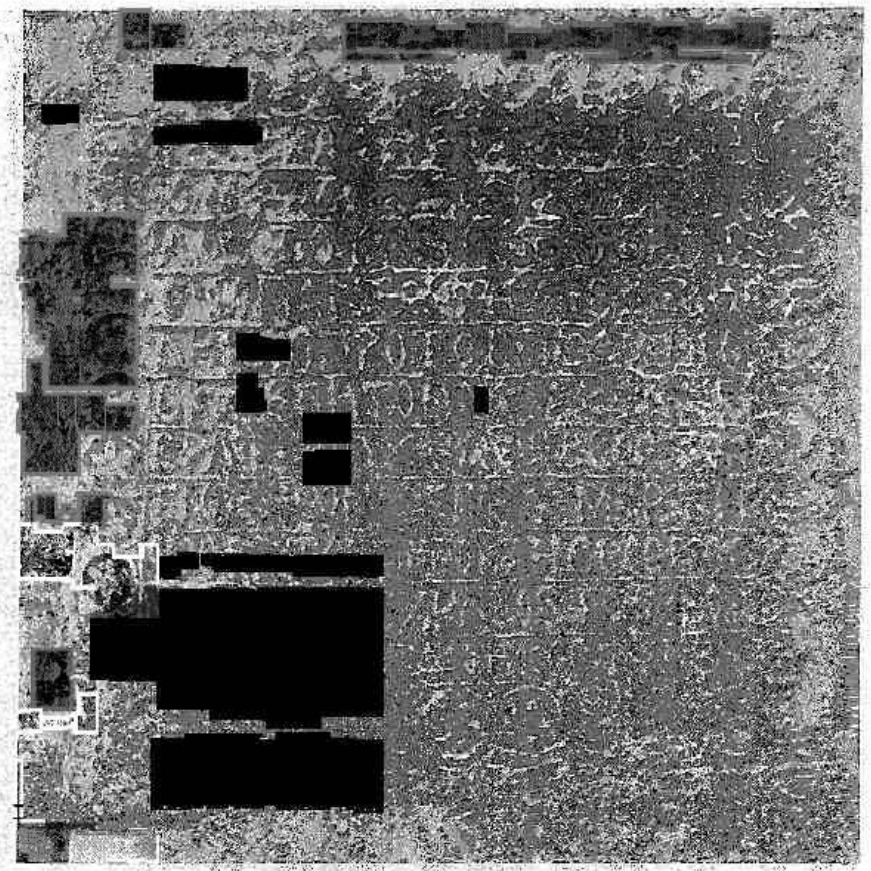
Δύο ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ὅμοιαι τῶν ἀνωτέρω εἰς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν γραμμάτων, ὅπως καὶ εἰς τὴν φρασεολογίαν καὶ τὰ γραμματικὰ λάθη, εἶναι λαξευμέναι ἐπὶ μεγάλων φαιῶν λίθων, εἰλημμένων καὶ αὐτῶν ἐξ ἀρχαίου ὑλικοῦ. Ἡ μία περίπου τετράγωνος (0,76 × 0,78 μ.) εὑρίσκεται εἰς τὴν γωνίαν τοῦ βορείου τοίχου τῆς Προθέσεως *(εἰκ. 38)* ἡ δὲ ἄλλη ὀρθογώνιος (1.30 × 0,59 μ. ὕψ.) εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ Διακονικοῦ *(εἰκ. 39)*. Περιβάλλονται ὑπὸ πλαισίου ἐκ περικλειομένων πενταφύλλων, ὅπως καὶ ἡ τῆς ἀψῖδος, ἐνθυμίζουσαι ἐν μεγεθύνσει ἐπίτιτλα συγχρόνων περίπου χειρογράφων.

Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βορείου τοίχου εἰς ἕνδεκα σειρὰς ἔχει ὡς ἑξῆς:

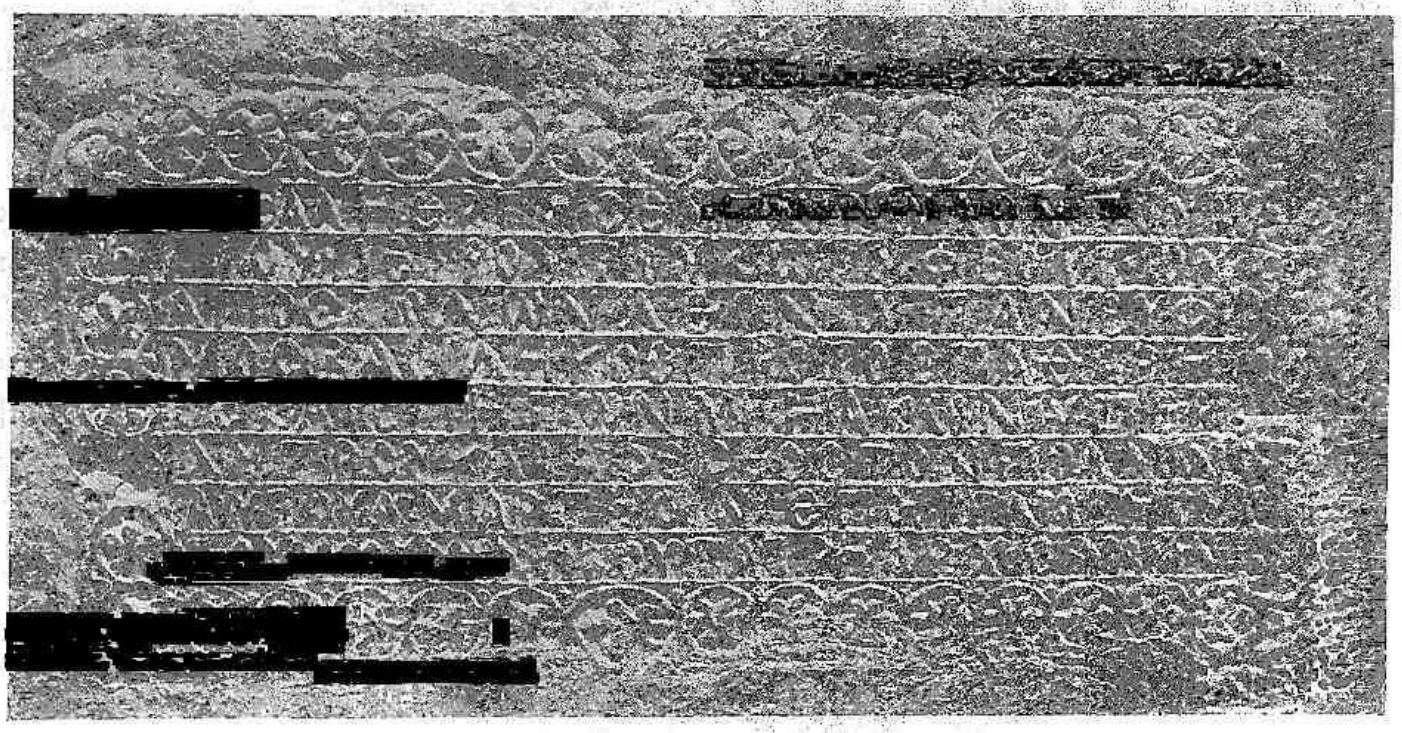
1 Συγχρόνους ἐπιγραφὰς βλ. εἰς Ναὸν ἁγ. Γρηγορίου Θηβῶν (872) καὶ Μουσείου Θηβῶν, Σωτηρίου ἔνθ' ἀν. σ. 2 εἰκ. 3, 4, 5· καὶ εἰς Ναὸν ἁγ. Ἰωάννου Μαγκούτη (871) Κωνσταντοπούλου, Ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἰωάν. Μαγκούτη ἐν Ἐπετηρίδι Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἔτος Η (1931) σ. 253 εἰκ. 6.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

† ΕΚΑΛΗΕΡΓΗΣΕΝ Τ
ΟΝ ΝΑΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥ
ΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΛΕ
ΟΝ Ο ΠΑΝΕΥΦΙΜΟΣ ΒΑΣΗ
ΛΗΚΟΣ ΠΡΟΤΟΣΠΑΘΑΡΙΟ
Σ ΚΑΙ ΕΠΗ ΤΟΝ ΥΚΙΑΚΟΝ ΥΠ
ΕΡ ΛΥΤΡΟΥ ΚΑΙ ΑΦΕΣΕΩΣ ΤΟΝ
ΠΟΛΛΩΝ ΑΥΤΟΥ ΑΜΑΡΤΗ
ΩΝ ΕΤΟΥΣ ΑΠΟ ΚΤΗΣΕΟΣ ΚΟΣ
ΜΟΥ ΕΞΑΚΙΣΧΗΛΙΟΣΤΟ ΤΡΙΑΚ
ΟΣΗΘΣΤΩ ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΩ Β

Εικ. 38. Κτητορική επιγραφή επί της βορειας πλευρᾶς του ναου.

Εικ. 39. Κτητορική επιγραφή επί της νοτίας πλευρας του ναου.

Ἡ δὲ ἐπιγραφὴ τοῦ νοτίου τοίχου εἰς ὀκτὼ σειρὰς ἔχει ὡς ἑξῆς:

† ΕΚΑΛΗΕΡΓΗΣΕΝ ΤΩΝ ΝΑΟΝ ΤΟΥ Α
ΓΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ΚΩΡΥΦΕΟΥ ΤΩΝ
ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΛΕΟΝ Ω ΠΑΝΕΥΦΙ
ΜΟΣ ΒΑΣΙΛΗΚΟΣ ΠΡΟΤΟΣΠΑΘΑΡΗ
ΟΣ ΚΑΙ ΕΠΗ ΤΩΝ ΥΚΗΑΚΩΝ ΥΠΕΡ
ΛΥΤΡΟΥ ΚΑΙ ΑΦΕΣΕΟΣ ΤΟΝ ΠΟΛΛΩΝ
ΑΥΤΟΥ ΑΜΑΡΤΗΟΝ ΕΠΗ ΙΓΝΑΤΙΟΥ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ. ΑΜΗΝ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 40. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος.

Ἐξ αὐτῶν πληροφορούμεθα ὅτι τὰ δύο ἀνατολικὰ γωνιαῖα διαμερίσματα — Πρόθεσις καὶ Διακονικὸν — ἐθεωροῦντο ἰδιαίτερα ναΐδρια τιμώμενα τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν εἰς τιμὴν τοῦ ἀποστόλου Παύλου τὸ δὲ πρὸς νότον τοῦ ἁγ. Πέτρου.

Πᾶσαι αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταί, αἱ φέρουσαι διάκοσμον ὅμοιον πρὸς τὰ λοιπὰ ἀνάγλυφα τοῦ ναοῦ, μαρτυροῦν ὅτι ἔγιναν ἐπὶ τόπου ὑπὸ τῶν ἰδίων μαρμαρογλυπτῶν, οἵτινες ἐκόσμησαν τὸν ναόν, ὅπερ καὶ ἐξηγεῖ τὸ ἀνορθόγραφον αὐτῶν.

Ἡ τελευταία ἐπιγραφὴ ἐπὶ πλακὸς (0,86 μ. × 0,60 μ.) εἶναι ἐντειχισμένη ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος ἀκριβῶς εἰς τὴν γωνίαν ἀριστερὰ *(εἰκ. 40)*. Αὕτη εἶναι ὅλως διάφορος τῶν ἄλλων καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ ὕφος. Τὰ γράμματα εἶναι ἐγχάρακτα, μᾶλλον ἐπιμήκη, ὁμοιότατα δὲ πρὸς τὰς δύο ἐπιγραφὰς τῶν Θηβῶν (Σωτηρίου ἐ. ἀ. τὴν 3 - 5). Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι συντεθειμένον εἰς τριμέτρους ἰαμβικοὺς ἐκ δώδεκα στίχων. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ κτητορικοῦ ἀλλὰ περὶ πανηγυρικοῦ ἐπιγράμματος, ὅπερ ἔχει ὡς ἑξῆς:

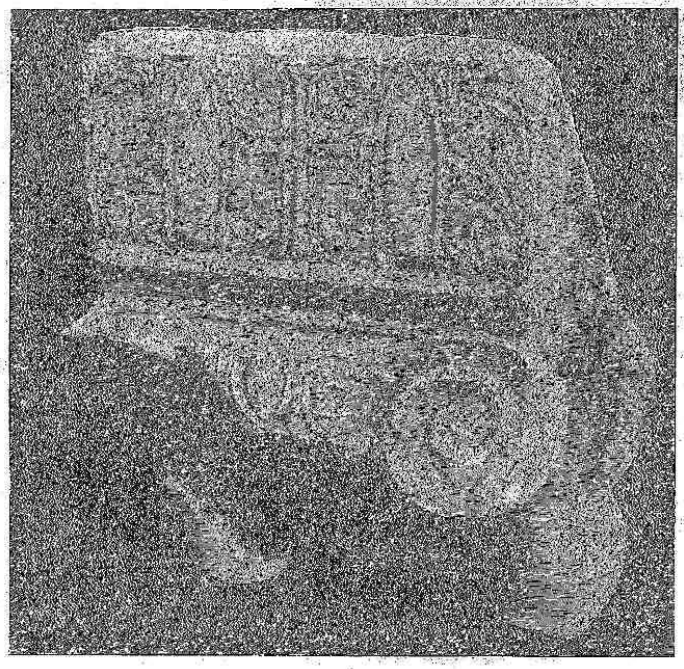
† ΟΥ ΦΘΟΝΟΣ ΟΥΔΕ ΧΡΟΝΟΣ ΠΕΡΙΜΗΚΕΤΟΣ ΕΡΓΑ ΚΑΛΥΨΕΙ
ΣΩΝ ΚΑΜΑΤΩΝ ΠΑΝΑΡΙΣΤΕ ΒΥΘΩ ΠΟΛΥΧΑΝΔΕΙ ΛΗΘΗΣ
ΕΡΓΑ ΕΠΕΙ ΒΟΟΩΣΙ ΚΑΙ ΟΥ ΛΑΛΕΟΝΤΑ ΠΕΡ ΕΜΠΗΣ
ΚΑΙ ΤΟΔΕ ΓΑΡ ΤΕΜΕΝΟΣ ΠΑΝΑΟΙΔΙΜΟΝ ΕΞΕΤΕΛΕΣΑΣ
ΜΗΤΡΟΣ ΑΠΕΙΡΟΓΑΜΟΥ ΘΕΟΔΕΓΜΟΝΟΣ ΙΦΙΑΝΑΣΣΗΣ
ΤΕΡΠΝΟΝ ΑΠΟΣΤΙΛΒΟΝ ΠΑΡΙΚΑΛΛΕΑ ΠΑΝΤΟΘΕΝ ΑΙΓΛΗΝ
ΧΡΙΣΤΟΥ Δ ΕΚΑΤΕΡΩΘΕΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩ ΕΣΤΑΤΟΝ ΑΜΦΩ
ΩΝ ΡΩΜΗΣ ΒΩΛΑΞ ΙΕΡΗΝ ΚΟΝΙΝ ΑΜΦΗΚΑΛΥΠΤΕΙ
ΖΩΟΙΣ ΕΝ ΘΑΛΙΗΙΣΙΙ (sic) ΧΡΟΝΩΝ ΕΠ ΑΠΕΙΡΟΝΑ ΚΥΚΛΑ
Ω ΠΟΛΥΑΙΝΕ ΛΕΟΝ ΠΡΩΤΟΣΠΑΘΑΡΙΕ ΜΕΓΙΣΤΕ
ΓΗΘΟΜΕΝΟΣ ΚΤΕΑΤΕΣΣΙ ΚΑΙ ΕΝ ΤΕΚΕΕΣΣΙΝ ΑΡΙΣΤΟΙΣ
ΧΩΡΟΝ ΕΠΙΚΡΑΤΕΩΝ ΤΕ ΠΑΛΑΙΦΑΤΟΥ ΟΡΧΟΜΕΝΟΙΟ †

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ὁ Πρωτοσπαθάριος Λέων φαίνεται ἐκ τῶν δύο τελευταίων στίχων τοῦ ἐπιγράμματος τούτου ὅτι κατεῖχεν ὡς κτῆμα του τὸν *Ὀρχομενόν*, τοῦ ὁποίου διετηρεῖτο ἔτι τὸ ἀρχικὸν ὄνομα. Ἀλλὰ ποῖος εἶναι ὁ Λέων οὗτος; ὡς δηλοῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ *Πρωτοσπαθαρίου* πρόκειται περὶ αὐτοῦ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ὅτι δὲ ὁ Λέων, ὁ κτήτωρ τῆς Σκριποῦς, ἦτο πράγματι ὁ στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος, βεβαιούμεθα καὶ ἀπὸ σῳζόμενα μολυβδόβουλλα αὐτοῦ εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Λέων ἀναγράφεται ὡς βασιλικὸς ὁστιάριος, ἐπὶ τῶν οἰκιακῶν καὶ ἄρχων *Θηβιτῶν* (θηβαίων) καὶ Ἑλλάδος[1]. Ἕδρα τῶν στρατηγῶν, κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα γνωρίζομεν ὅτι ἦσαν οὐχὶ αἱ Ἀθῆναι ἀλλὰ αἱ Θῆβαι[2], τῶν ὁποίων ἡ Καδμεία ἦτο ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, τὰ δ' ἐργαστήρια τῶν μεταξώτων ὀνομαστά[3].

Τὸ ἔμμετρον αὐτὸ ἐπίγραμμα τῆς Σκριποῦς ἐγένετο προφανῶς εἰς Θήβας, καὶ εἶναι μία εἰσέτι πολύτιμος μαρτυρία τοῦ βαθμοῦ τῆς παιδείας εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ κέντρα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς ἐθεωρήθη δῆθεν ἐρημωθεῖσα καὶ ἐκβαρβαρωθεῖσα ἀπὸ τὰς σλαυϊκὰς ἐπιδρομάς.

ΜΑΡΙΑ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Εἰκ. 11. Παλαιοχριστιανικὸν μωσάϊκουν ἐξωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

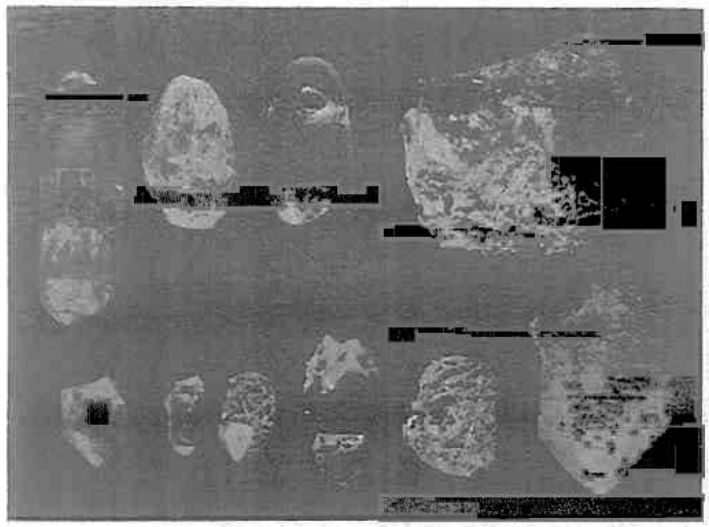
1 N. A. Βέη, ἔνθ' ἀν. σ. 227. Λάμπρου 1904 Τ. Α' σ. 227.
2 Γρηγοροβίου, Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν μεταφρ. 3 Σωτηρίου ἔνθ' ἀν. σ. 26.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Η ΟΡΕΙΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΟΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗι

ΥΠΟ ΣΠΥΡ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Τὸ ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω ὄνομα γνωστὸν ὀρυκτὸν (Bergkrystall, rockcrystal, crystal de roche) εἶναι μία παραλλαγὴ τοῦ ἀφθόνως ἐν τῇ φύσει ἁπαντῶντος quartz, τοῦ χαλαζίου ὡς ἐξηλλήνισε τοῦτον ὁ Ἡρ. Μητσόπουλος. Ἐν τῇ κλασσικῇ ἀρχαιότητι ἦτο ἰδιαιτέρως προσφιλὴς πολύτιμος λίθος, ὅστις διὰ τὴν ἀπόλυτον διαφάνειαν καὶ στιλπνότητα ἐθεωρεῖτο ὡς ἔχων «τὴν σύστασιν ἐξ ὕδατος καθαροῦ παγέντος οὐχὶ ὑπὸ ψύχους, ἀλλ' ὑπὸ θείου πυρὸς δυνάμεων»[1].

Εἰκ. 1. Τεμάχια ὀρείας κρυστάλλου. (Τὰ τρία πρῶτα εἶναι ΠΜ ἐποχῆς εὑρεθέντα ἐν ἀνασκαφαῖς, τὰ λοιπὰ συνελέγησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ἄξοῦ).

Εἰς τοὺς παλαιοτέρους πολιτισμοὺς τῆς Αἰγύπτου καὶ Βαβυλωνίας ἡ ὀρεία κρύσταλλος ἦτο λίαν ἐνωρὶς γνωστή, ἀλλ' ἰδιαιτέρως ἄφθονος ἁπανταχοῦ ἐν τῇ Μινωϊκῇ Κρήτῃ καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, χρησιμοποιουμένη κυρίως εἰς κατασκευὴν γλυπτῶν λίθων, ψήφων ὅρμων, κεφαλῶν καρφίδων, παντοίων ἄλλων κοσμημάτων καὶ περιάπτων, τέλος δὲ εἰς ἐμπίεστον διακόσμησιν σκευῶν καὶ ἐπίπλων. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν τὰ ἐμπαιστικὰ τεμάχια τῆς ὀρείας κρυστάλλου ἐλάμβανον συνήθως μορφὴν δίσκου ἐπιπεδοκύρτου, δι' ὃ πολλοὶ ἐξέφρασαν τὴν ὑπόνοιαν μήπως ἐχρησιμοποιοῦντο τοιοῦτοι δίσκοι ὡς πραγματικοὶ φακοί. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν ὑπεστηρίχθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γεγονότος, ὅτι μερικαὶ ἐργασίαι μικροσκοπικῆς σχεδὸν ἀκριβείας δὲν θὰ ἦτο εὔκολον νὰ γίνουν ἄνευ τῆς χρήσεως μεγεθυντικοῦ φακοῦ[2]. Ἄλλοι ὑπεστήριξαν τὰ αὐτὰ διὰ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλωνίας, ὑποθέσαντες ὅτι οὐ μόνον ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ φακοὶ τῆς ὀρείας κρυστάλλου ὡς μεγεθυντικοὶ καὶ συγκεντρωτικοὶ τῶν ἀκτίνων[3], ἀλλὰ καὶ ὡς ὀμματοϋάλια πρὸς διόρθωσιν μυωπίας ἢ πρεσβυωπίας[4]. Ἐκ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν προκύπτει ἄλλο τι (καὶ θὰ ἦτο δύσκολον νὰ λησμονηθοῦν τοιαῦται ἐφευρέσεις) ἢ ὅτι κατεσκευάζοντο φακοὶ πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ὅπως ἀνάπτηται πῦρ[5].

1 Διοδ. 2,52.

2 Sir A. Evans, Palace of Minos 3,111. Εἷς φακὸς εὑρεθεὶς εἰς τὴν νεκρόπολιν του Μαύρου Σπήλιου παρὰ τὴν Κνωσὸν ἔχει κατὰ τοὺς θεωρητικοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ H. Bek μεγεθυντικὴν δύναμιν 10 διαμέτρων,: Forsdyke, BSA 28,288.

3 B. Meissner, Babylonien und Assyrien 1,269.

4 E. ἀ. 2,309.

5 H. Blümner, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste 3,250 καὶ σημ. 8, ὁπόθεν ἐν πάσῃ περιπτώσει λείπει μία σπουδαία μαρτυρία διὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ πράγματος, ἡ παρ' Ἀριστοφ. Νεφ. 766 ἑξ.

Στρεψιάδης: Ἤδη παρὰ τοῖσι φαρμακοπώλαις τὴν λίθον ταύτην ἑόρακας τὴν καλήν, τὴν διαφανῆ ἀφ' ἧς τὸ πῦρ ἅπτουσι; Σωκράτης: Τὴν ὕαλον λέγεις; κλπ.

Εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι «ἡ λίθος» ἡ ἀποκαλουμένη ὕαλος ἐνταῦθα εἶναι ἡ κρύσταλλος, διότι τεχνητὴν ὕαλον ἄχρουν δὲν κατώρθωσαν νὰ παρασκευάσουν ἐν τῇ ἀρχαιότητι πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Βλέπε περὶ τούτου ὅσα ἔγραψα ἐν Ἀρχ. Δελτ. 1927 - 28 82 σημ. 2.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἐν Κρήτῃ ἡ χρησιμοποίησις τῆς κρυστάλλου ὡς γλυπτικοῦ ὑλικοῦ συμπίπτει πρὸς τὴν ἔναρξιν τῆς ΜΜ ἐποχῆς, περὶ τὸ 2100 π.Χ.[1]. Ἐν τούτοις ἡ λάμψις τοῦ ὀρυκτοῦ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνευρίσκεται ἐν τῇ φύσει εἰς ὡραίους ἑξαέδρους κρυστάλλους κορυφουμένους εἰς ἑξάεδρον πυραμίδα ἔκαμε νὰ χρησιμοποιῶσι τοῦτο ὑπὸ τὴν φυσικὴν μορφήν του ὡς κόσμον ἤδη κατὰ τὴν ΠΜ ἐποχήν. Τοῦτο ἀποδεικνύουν τὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 1 τρία πρῶτα τεμάχια, προερχόμενα ἐκ τῶν κυκλικῶν ΠΜ τάφων τῆς Μεσαρᾶς. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, εἶναι χρυσόδετος κρύσταλλος μετὰ ὀπῆς ἐπὶ τῆς χρυσῆς κάψης, ὅπως χρησιμοποιῆται ὡς περίαπτον[2]. Τὸ δεύτερον[3] εἶναι τεμάχιον εὐτελεστέρας κρυστάλλου μετὰ ὀπῆς πρὸς ἀνάρτησιν καὶ εὑρέθη ἐν τῷ «θόλῳ» Ἁγίας Τριάδος. Τὸ τρίτον[4] προέρχεται ἐξ ὁμοίου τάφου τῶν Καλαθιανῶν, ἔχει δὲ λειανθῆ καὶ διατρηθῆ, ὅπως ἀναρτᾶται ὡς περίαπτον.

Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς ὀρείας κρυστάλλου κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν οὐδεμία ὑπῆρχε μέχρι σήμερον ἔνδειξις ἢ πληροφορία. Τὰ σφηνοειδῆ κείμενα μνημονεύουν τῆς χώρας Ναϊρὶ (Ἀρμενίας) ὡς πηγῆς τοῦ λάμποντος, πολυτίμου ὡς ὁ χρυσὸς «σαδανοῦ», ὅστις ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἡ ὀρεία κρύσταλλος[5]. Τὸ ὀρυκτὸν ἀφθονεῖ εἰς πολλὰ μέρη, ὧν τὰ κυριώτερα ἦσαν ἤδη γνωστὰ εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν (Ἰνδίαι, Μ. Ἀσία, Κύπρος, Ἄλπεις, Ἐρυθρὰ θάλασσα, Λυσιτανία)[6]. Ἡ Κρήτη, ἐφόσον κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνήσω, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὡς πηγὴ ὀρείας κρυστάλλου, οὔτε παρ' ἀρχαίοις οὔτε παρὰ νεωτέροις συγγραφεῦσιν, ἂν καὶ μνημονεύονται ἄλλοι πολύτιμοι λίθοι, οἵτινες ἀπήντων ἐν [τῇ νήσῳ[7].

Ἤδη καθίσταται δυνατὸν νὰ βεβαιώσω ἐξ αὐτοψίας ὅτι ἄφθονος ὀρεία κρύσταλλος ἁπαντᾶ κατὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἴδης καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὰ περίχωρα τῆς παλαιᾶς Ἀξοῦ. Εἰς ἐπανειλημμένας ἐκδρομάς μου κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα συνέλεξα ἄφθονα δείγματα τοῦ ὀρυκτοῦ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Κυρίως ἀφθονεῖ τοῦτο ἐπὶ τῶν λόφων μεταξὺ τῶν χωρίων Κάλυβος καὶ Λιβάδια (νομοῦ Ρεθύμνης, ἐπαρχίας Μυλοποτάμου). Κατά τινα πληροφορίαν, ἣν ὅμως δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω αὐτοπροσώπως, ἀνευρίσκεται ὀρεία κρύσταλλος καὶ παρὰ τὸ χωρίον Ξυδὰ (νομοῦ Ἡρακλείου, ἐπαρχίας Πεδιάδος), ἤτοι κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Λύκτου. Τὰ δείγματα, τὰ ὁποῖα συνέλεξα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κατωτέρας ποιότητος τεμάχια ἢ κρύσταλλοι ἡμιδιαφανεῖς ἢ κιτρινωποὶ ἀδιαφανεῖς. Ἐν τούτοις συνέλεξα καὶ κανονικοὺς κρυστάλλους τελείας διαυγείας καὶ ἀπολύτου διαφανείας, ὡς οἱ χρησιμοποιηθέντες κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχήν, πολλάκις μάλιστα καὶ ἀνωτέρας ποιότητος. Τινὰς τούτων παρέχει ἡ εἰκ. 1.

Κατὰ ταῦτα ἡ ὀρεία κρύσταλλος εἶναι αὐτοφυὴς ἐν Κρήτῃ, οὕτω δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ μεγίστη χρησιμοποίησις τοῦ ὀρυκτοῦ τούτου ἐν τῇ Μινωϊκῇ περιόδῳ. Τοὐλάχιστον προκειμένου περὶ τῶν ΠΜ περιάπτων τῆς εἰκ. 1 δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι

1 Evans, Palace of Minos 1 170 καὶ 271.

2 Ἀρ. καταλ. 9. Προέρχεται ἐκ τοῦ ἀρχαϊκωτάτου τάφου τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Evans, The sepulchral deposit of Hagios Onuphrios near Phaestos 109 καὶ εἰκ. 90.

3 Ἀρ. καταλ. 515.

4 Ἀρ. καταλ. 825.

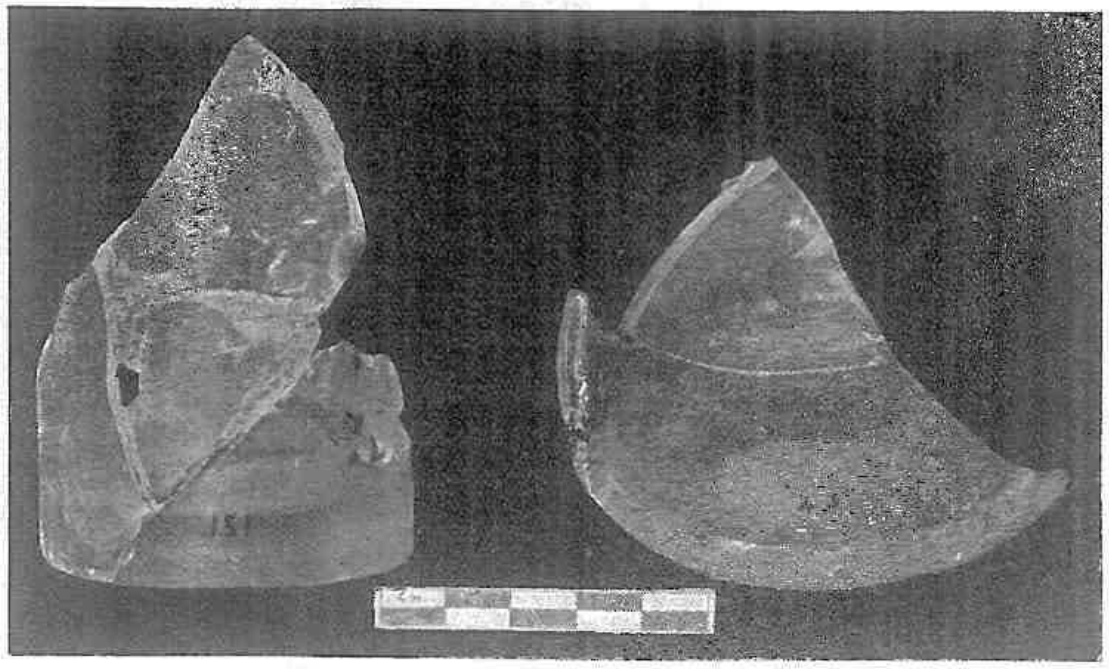
5 Meissner, Bab. u. Assyrien 1, 351.

6 Blümner, Technologie κλπ. 3 249 - 50. Αἱ κυριώτεραι πηγαὶ εἶναι ὁ Πλίνιος, ἔτι δ' ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Στράβων.

7 Ἀχάτης, Κοραλλοαχάτης καὶ ὁ καλούμενος Ἰδαῖος Δάκτυλος. Ὅρα τὰς σχετικὰς μαρτυρίας παρὰ Meursius, Creta κλπ. 115 - 16.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

εἶναι κρύσταλλοι συλλεγέντες ἐπιτοπίως, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ περὶ ἀκατεργάστων τινῶν ἐλλειψοειδῶν τεμαχίων ἐκ Μόχλου[1]. Ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ ὀρυκτὸν τοῦτο βραδύτερον εἰσήγετο καὶ ἐξωθεν. Μεγάλα ὅπως δήποτε τεμάχια διαφανῆ ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ περισυλλέξω, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ Μινωϊκοὶ Κρῆτες ἐπρομηθεύοντο τόσον μεγάλους πυρῆνας ὀρείας κρυστάλλου, ὥστε νὰ κατασκευάζωσιν ἐξ αὐτῆς τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα ποτήρια, τὰ ὁποῖα καὶ βραδύτερον ἦσαν τοῦ συρμοῦ, ἀποκαλούμενα κρύσταλλα ἢ κρυστάλλινα ***(εἰκ. 2)***[2]. Ἐν τούτοις θὰ ἐνεδείκνυτο ἀκριβεστέρα ἐδαφολογικὴ ἔρευνα ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ ὀρυκτολόγου, ἥτις οὐ μόνον εἰς ἀκριβέστερα

Εἰκ. 2. Μινωϊκὰ «Κρύσταλλα», ἤτοι πολύτιμα ποτήρια κατεσκευασμένα ἐξ ὀρείας κρυστάλλου.

θὰ κατέληγε πορίσματα περὶ τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὀρυκτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδεχόμενον οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ πράγματος ἤθελεν ἐξετάσει[3].

Ἡράκλειον, Ἰανουάριος 1933.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

1 Seager, Mochlos· εἰκ. 25, εἰς τὸ κέντρον τῶν μεγάλων περιδεραίων, ὧν αἱ ψῆφοι εἶναι ἀποκλειστικῶς ἐκ κρυστάλλου.

2 Blümner ἐ. ἀ. 250. Ἐκ τῶν ποτηριων τούτων ἔπινον, συμφώνως πρὸς τὴν πιστευομένην φύσιν του ὀρυκτοῦ, μόνον ψυχρὰ ποτά, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης φαίνεται νὰ ἦσαν αἱ σφαιραι τὰς ὁποίας ἐκράτουν κατὰ τὸ θέρος αἱ κομψαι Ρωμαῖαι κυρίαι, ἵνα δροσίζουν τὰς χεῖρας των. Τὸ μουσεῖον Ἡρακλείου κατέχει τὰ λείψανα πλειόνων πολυτίμων τοιούτων ποτηριων. Τὰ ἐνταῦθα ἀπεικονισθέντα προέρχονται ἐκ Παλαικάστρου (ἀρ. καταλ. 151) καὶ Κνωσοῦ (ἀρ. 43).

3 Ὀρεία κρύσταλλος ἐν Ἑλλάδι ἀναφέρεται ἐν Χαλκιδικῇ εἰς τὰ μεταλλεῖα τῆς Ἰσβόρου (Ἐγκυκλ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη ἐν λ. κρύσταλλος). Ἐπίσης ἐκ προφορικῆς ἀνακοινώσεως τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰωακείμογλου γνωρίζω, ὅτι τὸ ὀρυκτὸν φαίνεται νὰ ἁπαντα ἐν Μυτιλήνῃ. Ἐν Θάσῳ ἐγνώριζον ἤδη οἱ ἀρχαιοι (Πλίνιος) ὅτι ἁπαντα εὐτελὴς ποιότης ἀμεθύστου, ὅστις εἶναι ἰωδῶς κεχρωσμένη παραλλαγὴ τῆς κρυστάλλου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

Καθ' ὃν χρόνον διετέλουν ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων, συνέβη νὰ σημειώσω εἰδήσεις τινὰς περὶ τόπων ἢ πραγμάτων ἄλλων, τὰς ὁποίας δὲν εὑρέθη εὐκαιρία νὰ δημοσιεύσω ἢ ἀναφέρω ἐπαξίως.

Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων καταλέγω τινὰς ἐν τοῖς ἑπομένοις.

1) ΑΡΧΑΙΟΙ ΠΥΡΓΟΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΙΘΑΙΡΩΝΟΣ

Ἐν τῇ *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν* τεῦχ. I 1912-17 σ. 53 μνημονεύω δύο πύργων ἀρχαίων, οὓς εἶδον ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος τῇ 28, VIII, 1905. Ἐπειδὴ ἡ θέσις εἶναι ἀπόκεντρος καὶ ἀποβαίνει δύσκολος ἡ ἐπίσκεψις αὐτῆς, ἡ δὲ ἱστορικὴ σημασία τῶν πύργων μοι φαίνεται γνωστὴ ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος, παραθέτω ἐκ τοῦ ἡμερολογίου μου, ὅσα ἐσημείωσα περὶ αὐτῶν τότε.

«Ἀπὸ τοῦ *ἱεροῦ ῥρέατος* τῶν Ὑσιῶν — Παυσ. 9, 2, 1, — ἀνέρχομαι πρὸς τὴν ὑπεράνω τοῦ Κριεκουκίου γυμνὴν παρώρειαν τοῦ Κιθαιρῶνος. Διέρχομαι στάνην τινὰ κτιστήν, ἄστεγον νῦν, ἔπειτα λατομεῖον ὡραίων μελαινῶν πλακῶν τιτανολίθου — βλ. Ἀρχ. Δελτ. 1930-1 σελ. 105 — καὶ εἶτα μικρὰν κοιλάδα, ὡς ἓν οἰκόπεδον, βαθεῖαν, περιβαλλομένην ὑπὸ βράχων. Εἶτα διέρχομαι τὴν παλαιὰν ὁδὸν Ἀθηνῶν-Πλαταιῶν καὶ προχωρῶν συναντῶ δεκάδα κατακυλισθέντων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων πελεκημένων ἀρχαίων λίθων καὶ ἀνέρχομαι εἰς τοὺς ἐξέχοντας «βράχους» καλουμένους ἀλβανιστὶ *Καρούμπαλι* ἢ «*ς τοὺς μύλους*». Κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ὑπὸ τῶν βράχων σχηματιζομένου μικροῦ βαθυπέδου εἶναι ἐρείπια δύο πύργων ἀρχαίων, ὧν ὁ πρὸς ἀνατολὰς πολυγωνικὸς μὲ ροπὴν ἰσοδομικήν. Οἱ γωνιαῖοι λίθοι μεγαλύτεροι. Εἷς ἔχει μ. 1.20, πάχ. 0.60 καὶ πλ. 0.90. Αἱ πλευραὶ τῶν λίθων δὲν εἶναι μόνον εὐθεῖαι, ἀλλὰ καὶ καμπύλαι — βλ. Τοπογρ. τῶν Δελφῶν σ. 92 σημ. Δρίτσα —. Πλευραὶ τοῦ πύργου μ. 6.00×6.20 *περίπου*, ἐπειδὴ κατέπεσον λίθοι καλύψαντες τὴν γραμμὴν τῶν τοίχων. Ἄμορφα ὄστρακα καὶ κεραμίδια γανωτά, ὡς τὰ τῶν τειχῶν τῶν Θηβῶν — βλ. τὰ ἐμὰ *Θηβαϊκὰ* = ΑΔ 1917 σ. 299 —.

Ὁ ἕτερος πύργος, ὁ πρὸς δυσμάς, ἔχει περίπου τὰς αὐτὰς διαστάσεις ἤτοι 6.40×6.40 μ. καὶ εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ᾠκοδομημένος. Δύναταί τις κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ νὰ μετρήσῃ τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ὅν 1.25. Ὁ πύργος εἶχε μέγα ὕψος, ὡς κρίνω ἐκ τοῦ ὑπολειπομένου πλήθους τῶν καταπεπτωκότων λίθων.

Πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐρειπίοις ἡμισευμένος σπόνδυλος μικροῦ κίονος ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέλανος τιτανολίθου. Ὄστρακα κεράμων ὅμοια τοῖς ἄλλοις.

Ἐκ τῶν πύργων τούτων προυμηθεύθησαν πολλοὺς λίθους διὰ τὴν ἐκκλησίαν Κριεκουκίου. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ καθ' ὁδὸν κατεστραμμένη δεκὰς τοιούτων.

Ἀπόστασις τῶν δύο πύργων ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὰ 30 βήματα (χωρὶς νὰ μετρήσω).

Οἱ πύργοι κατοπτεύουσι θαυμασίως τὴν ὁδὸν πρὸς Ἀθήνας (Κάζαν, Ἐλευθεράς, Μάζι)· ὑπέροχον τὸ πανόραμα».

Ταῦτα τὰ *φρούρια, φυλακτήρια, περιπόλια, φρυκτώρια, σκοπιὰς* (βλ. Grasberger, *Erziehung und Unterricht* III, 77) ἔχει ὑπ' ὄψει ὁ Ξενοφῶν Ἑλλ. 5, 4, 36. 47, 59.

Τὰ ἐρείπια ἐνομίσθησαν ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὡς ἐρείπια ἀνεμομύλων, ὅθεν ἡ ὀνομασία «ς τοὺς μύλους».

2) ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΛΟΚΡΙΚΗΝ ΠΟΛΙΝ ΥΛΗΝ

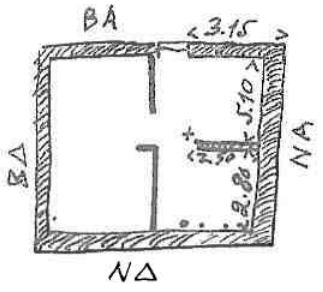
Ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1927-8 σελ. 209 ἑξ. ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ἐρειπίων, ἅτινα δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν λοκρικὴν πόλιν Ὕλην καὶ περί τινος ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης παρ' αὐτά· ἔλεγον δ' ἐκεῖ, ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ προσθέσω πλείω ἀπὸ μνήμης καὶ ὑπισχνούμην τρόπον τινὰ νὰ συμπληρώσω τὰ γεγραμμένα μοι, ὅταν θὰ εὕρισκον τὰς σχετικὰς σημειώσεις μου.

Εὑρὼν ἤδη ταύτας, ἀνηκούσας εἰς τὸ ἔτος 1908, προσθέτω τὰ ἑξῆς ξηρά:

Ὁ πύργος ***(εἰκ. 1)*** ὁ δεσπόζων τῆς βαθείας ἐξόδου τῆς ὑπὸ τὴν Σιγδίτσαν κοιλάδος ἔχει πλευρὰς 12×12 μ. Πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων 1.45, τοῦ δὲ διὰ σταυροῦ σημειουμένου 0.90 (εἶναι οὗτος κατὰ τὸ πάχος διὰ διπλῆς σειρᾶς λίθων μεγάλων

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἐκτισμένος). Ἡ θύρα κατὰ τὴν ΒΑ πλευρὰν οὖσα, ἔχει ὕψ. 2.15, πλ. 1.10. Δεξιὰ τῷ ἐξιόντι ἐκ τῆς θύρας εἶναι δύο ὀπαὶ εἰς ὕψος 0.85 καὶ 1.10. Διαστάσεις τῆς κάτω ὀπῆς 0.09×0.09 βάθ. 0.04. Τῆς δὲ ἄνω 0.07×0.07, βάθ. 0.03. Ἀπέναντι αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἄλλης παραστάδος μία ὀπὴ 0.08 (θραῦσις),

Εἰκ. 1. Πύργος Σιγδίτσης.

βάθ. 0.04. Τὸ ὑπέρθυρον σῴζεται· πλ. 0.61, ὕψ. 0.69, μῆκ. 2,37.

Ἡ ΝΑ γωνία σῴζεται εἰς ὕψος ἔνδον μὲν 5.30, ἔξω δὲ 4.84 μ. Οἱ τοῖχοι εἶναι διὰ διπλῆς σειρᾶς λίθων ἐκτισμένοι οὕτως, ὥστε μεταξὺ τῶν δύο σειρῶν καταλείπεται κενὸς χῶρος ἡμίσεως περίπου μέτρου γεφυρούμενος ὅμως κατὰ διαστήματα ὑπὸ ἐνδέσμων λίθων διηκόντων καθ' ὅλον τὸ πάχος τοῦ τοίχου.

Διαστάσεις τῶν μειζόνων πλίνθων μῆκ. 1.32 ὕψ. 0.80. Τὸ ὕψος τῶν δόμων διάφορον, π.χ. 0.75, 0.80, 0,65.

Ἐσωτερικῶς ἦτο διῃρημένος ὁ πύργος εἰς τρία ἢ ἴσως τέσσαρα μέρη. Ἔνδον εἰς τὸν ΝΔ τοῖχον 4 ὀπαὶ πρὸς στερέωσιν δοκῶν εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου 2 περίπου μέτρων, ἑτέρα δὲ ὀπὴ εἰς τὴν Ν ἄκραν τοῦ ΒΔ τοίχου. Ἔνδον δύναται νὰ γίνῃ ἀνασκαφή.

Ἔξω πέριξ θραῦσμα χειρομύλου καὶ κέραμοι, παρὰ δὲ τὸν χείμαρρον λείψανα κτηρίων καὶ τεμάχια ὀψιανοῦ ἐν τοῖς χώμασι.

Δυτικώτερον τοῦ πύργου, δηλ. πρὸς τὴν Σιγδίτσαν περὶ τὰ 10 λεπτὰ τῆς ὥρας, ἐπὶ τῆς αὐτῆς κλιτύος τοῦ πρὸς νότον τῆς κοιλάδος βουνοῦ τεῖχος πόλεως σχεδὸν τετράγωνον, μὲ πλευρὰς 125 βημάτων περίπου, ψευδισόδομον, ἀλλὰ παλαιότερον πιθανῶς, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς διαβρώσεως τῶν λίθων. Μεγάλη πύλη εἰς τὴν ΒΑ πλευράν· ἑκατέρωθεν προέχουσι πύργοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἀπόστασις εἶναι 4.35 μ. Τῆς πύλης τὸ ἄνοιγμα φυσικὰ μικρότερον. Ἑτέρα μικρὰ πυλὶς πρὸς ΒΔ πλ. 1.20. Τὸ τεῖχος σῴζεται ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος 3 - 4 μ. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο παραλλήλων σειρῶν λίθων, ὧν τὸ μεταξὺ πεπληρωμένον διὰ μικροτέρων λίθων. Πάχος τοῦ τείχους 2.75. Τινὲς λίθοι λίαν μεγάλοι. Εἷς ἔχει ὕψ. 1.15 καὶ μῆκ. 2.08. Ἄλλοι 2.10×088. 1.15× 1.15 μὲ πάχ. 0.64. - 1.16×1.50×0.85.

Κατὰ πληροφορίας χωρικῶν εὑρέθησαν καὶ τάφοι ἐν τῇ κοιλάδι καὶ πίθοι μετὰ τέφρας καὶ ὀστῶν κεκαυμένων—.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ἅλωνίου ἐπιγραφή, ἣν ἐφρόντισε νὰ περισώσῃ ὁ Παππαδάκις (ΑΔ 1920 - 21, σ. 148), ἔχει κατ' ἀκριβὲς ἀντίγραφον ὡς δηλοῖ ἡ *εἰκ. 2:*

Εἰκ. 2. Ἡ ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν Σιγδίτσαν ἅλωνίου ἐπιγραφή.

Τὸ ὄνομα *Στράτωνος* φαίνεται μεταγενέστερον τῶν ὑποκειμένων μικροτέροις γράμμασιν ὀνομάτων. Ὑπὸ τὴν κατάληξιν ως (Ἀλεξῶς) καὶ ἐν συνεχείᾳ φαίνονται λείψανα προγενέστερα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ *Χαριξένου*.

3) ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΚΥΘΗΡΩΝ

Τῇ 14. VII. 1906 εἰς τὴν Παλαιόπολιν τοῦ Αὐλέμονα τῶν Κυθήρων εὗρον εἰς τὸ περιβόλιον τοῦ Μιχ. Ἰ. Φυροῦ ἢ Πίκκολη ἐντὸς σωροῦ λίθων τεμάχιον πώρου τραχέος, μήκους μεγίστου 0.79, ὕψ. ἢ πλ. 0.17 - 016 καὶ πάχ. 0.30. Ἡ ἐνεπίγραφος πλευρὰ καὶ ἡ ὄπισθεν αὐτῆς οὖσα εἶναι αἱ παλαιαὶ πλευραί, ὥστε τὸ πάχος τοῦ λίθου εἶνε τὸ παλαιόν. Ἡ κάτω πλευρὰ ἐφθαρμένη ὡς ὑπὸ ὑδάτων, ἡ δ' ἄνω σκαιῶς πελεκημένη διὰ πλατέος ὀργάνου. Δεξιά, ἀριστερὰ καὶ ἄνω κολοβὴ ἡ ἐπιγραφὴ *(εἰκ. 3)*.

Τὰ γράμματα εἶναι βαθέα καὶ ἔχουσιν ὕψος 0.05, πλάτος δὲ γραμμῶν 0.008. Ὁ λίθος πιθανώ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τατα προέρχεται ἐξ ἐπιστυλίου ἢ ὑπερθύρου κτίσματός τινος κτισθέντος «*ἐ]κ τῶν τῆς θεᾶς (Ἀφροδίτης) πρ]οσόδων*». (Παυσ. 1, 14, 7).

Εἰκ. 3. Ἐπιγραφὴ Κυθήρων.

Τὴν ἐπιγραφὴν μετήνεγκον εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ παρέδωκα εἰς τὸν σχολάρχην Κασιμάτην.

4) ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΔΕΛΦΩΝ

Δυτικῶς τοῦ σταδίου τῶν Δελφῶν ἐν τῷ ἐκεῖ ὑψουμένῳ αὐτοφυεῖ βράχῳ εἶναι λαξευτὴ λάρναξ φέρουσα βαθύτερον λαξευτὸν τετράγωνον χῶρον, ἐν ᾧ εἶναι ἐπιγραφὴ

ΘΗΚΗ	*Θήκη*
ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ	*Ἐπικτήτου*
ΤΟΥΣΑΝΕΙΤΟΥ	*τοῦ Ἀν(αι)ίτου*

Ὁ τρίτος στίχος ἔχει ἀμφίβολον γράμμα τὸ μικρὸν Σ. Πρόκειται περὶ κατοίκου τῶν Ἀναίων τῆς Μυκάλης.

5) ΔΥΟ ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΕΙΟΥ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΕΚ ΣΚΩΛΟΥ(;) ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Τῷ 1905 ἀντέγραψα ἐν τῷ «Ἑλληνικῷ» σχολείῳ Κριεκουκίου τῆς Βοιωτίας δύο μέρη Διοκλητιανείου διαγράμματος ἑλληνικῆς μεταφράσεως, συλλεγέντα ὑπὸ τοῦ τότε σχολάρχου Ρώσση ἔκ τινος τόπου πρὸς τὸ Δαριμάρι, ἔνθα τοποθετεῖται ὁ Σκῶλος, οὗ ὑπεράνω ἐπὶ τοῦ ξηροῦ ὄρους λείψανα πύργου ἀρχαίου.

α΄)

ΕΝΕΙΜΑΤΙΟΙΣ
ΤΟΙΣΛΟΙΠΟΙΣ
ΛΑ⁎ΙΣ ΛΑ
ΜΟΤΟΥΝΗΣΙΑ
ΜΕΝΩΛΑ⁎
ΕΙΝΗΝΗΛΑ
ΗΝΛΑ⁎
⁎ΚΥΠ
⁎ΙΕ
ΙΣΕΡΓ
Σ

β΄)

ΑΡΙΚΗ
<
ΣΑΓΟΣ
ΤΕΣΤΙΝ
ΗΤΟΙΒΙΤΟΥ
ΝΠΛΟΥ
ΟΙΝΣΕΙ
ΣΤΙΧΗΝ
ΙΟΛ⁎Σ
ΟΙΚΟΝ
ΝΛΛΔ

Υ
ΡΑΙ
ΔΕΛΙ
ΤΡΑΧ
ΔΕΛΜΑ.
ΛΙΚΑΘ
ΥΠΕΡΣΤΡ'
ΚΑΘΑΡΙ
ΥΠΕΡΔΕΛ
ΨΕΙΡΙΚ'
ΚΑΙΝΗΣΣ
ΥΠΕΡΔΕΛ
ΜΟΥ⁎
ΚΑΙΝΗ
ΥΠΕΛΓ
ΣΡ
Ν

Τὰ δύο ταῦτα μέρη, ἐπὶ μαρμάρου κεχαραγμένα, μετηνέχθησαν ἔπειτα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὸ μουσεῖον Θηβῶν, ἔνθα καὶ ἀπόκεινται νῦν.

Τὸ ἓν τεμάχιον α΄ ἔχει ὕψ. μέγιστον 0.28 καὶ πλ. ἐπίσης 0.28, πάχ. 0.14. Ὕψος γραμμάτων 0.01.

Τὸ ἕτερον τεμάχιον β΄ μαρμάρου ἔχει μῆκ. 0.50, πλ. 0.38 καὶ πάχ. 0.18. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν εἰς δύο στήλας. Τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς ἐνεπιγράφου πλευρᾶς λελαξευμένον ὡς κυμάτιον καταστρέψαν τὴν ἀρχὴν τῶν στίχων.

Τὸ ἑλληνικὸν ἀντίγραφον τοῦτο τοῦ Διοκλητιανείου Διαγράμματος (301 μ. Χ.) εἶναι τὸ πέμπτον, ὅπερ εὑρίσκεται ἐν Βοιωτίᾳ μετὰ τὰ εὑρεθέντα ἤδη ἐν Πλαταιαῖς, Θήβαις, Θεσπιαῖς καὶ Λεβαδείᾳ. Ὅτι τὰ δύο τεμάχιά του δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ τῶν Πλαταιῶν ἀντιγράφου, δεικνύει ἁπλῆ παραβολὴ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Mommsen δημοσίευσιν τούτου ἐν *American Journal of Archäology* 1890 σ. 54 ἑξ. Ἐν τούτῳ εἶναι διάφορος καὶ ἡ ὅλη διάταξις καὶ ἐπομένως καὶ ἡ ἐπάλληλος σχέσις τῶν γραμμάτων, καὶ ἡ ὀρθογραφία καί που καὶ ἡ μετάφρασις ἐκ τοῦ λατινικοῦ. Δι' ὁμοίους λόγους δὲν προέρχονται τὰ νέα τεμάχια οὔτε ἐκ τοῦ τῶν Θηβῶν ἀντιγράφου. Ἐκ τοῦ τῶν Θεσπιῶν ἐσώθη μικρὸν μόνον τεμάχιον ἐξ ἄλλου μέρους τοῦ διαγράμματος, ὥστε ἡ ἀπόφανσις δὲν δύναται νὰ εἶναι κατηγορηματική. Πιστεύω ὅμως, ὅτι ὅπως ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Βοιωτίας ὑπῆρχον ἴδια ἀντίγραφα, οὕτω θὰ ἠδύνατο καὶ ὁ Σκῶλος ἢ οἱονδήποτε χωρίον νὰ εἶχεν ἀνάγκην ὁμοίαν.

Τὸ πρῶτον νέον τεμάχιον α΄ περιέχει λείψανα τοῦ κεφ. 20 ἐδάφ. 13 (περὶ πλουμαρίων καὶ σειρηκαρίων) κατὰ τὸν H. Blümner *Der Maximaltarif des Diocletian* 1893 σελ. 37, καθ' ὃ ἀνασυγκροτῶ τὸ κείμενον γράφων πάλιν διὰ κεφαλαίων τὰ σῳζόμενα μέρη:

«ΕΝ ΕΙΜΑΤΙΟΙΣ Μοτουνησίοις ἢ ΤΟΙΣ ΛΟΙΠΟΙΣ τρεφομένῃ Α⁎ΙΣ ΛΑναρίῳ ἐργαζομένῳ ΜΟΤΟΥΝΗΣΙΑ ἢ θαλάσσια τρεφομΕΝΩ ΛΑ⁎ μ΄. εἰς ἐρέαν Τερεντ**ΕΙΝΗΝ Η ΛΑ**δικηνὴν ἢ ἁλιεινΗΝ ΛΑ⁎ ὑπὲρ ἐρέας δευτερείας λ.α΄. ⁎Κ΄ ὑπὲρ ἐρέας τριτείας λ. α. ⁎ΙΕ΄ λινύφῳ τρεφομένῳ ΙΣ ΕΡΓΟΝ κλ.».

Τὸ ἕτερον τεμάχιον β΄ εἶναι λείψανον τοῦ περὶ ἐσθῆτος μέρους (ἔ. ἄ. κεφ. 19, 58) ἐν τῇ ἀριστερᾷ στήλῃ:

«χλαμὺς ΔΑΡ(δαν)ΙΚΗ ἁπλῆ καλ. ⁎ζ. μάντος ⁎α΄. ΣΑΓΟΣ γαλλικός, τουΤΕΣΤΙΝ Ἀνβιανήσιος ΗΤΟΙ ΒΙΤΟΥΡΙΤΙΚΟΣ ⁎η΄. σάγος ἄφρος ⁎Φ».

Ἕπεται ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀρχὴ τοῦ κεφ. 20,1 (ἔ. ἄ.),

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ου τὴν συνεχειαν εχει το πρωτον τεμαχιον, οπερ ὑπέκειτο λοιπὸν εἰς τοῦτο.

«Περι μισθῶν των ΠΛΟΥμαρίων καὶ τῶν ΣΕΙΡΙκαρίων. Πλουμαρίῳ ἰς ΣΤΙΧΗΝ συμψειρικὸν Ο(γκίας) Α⋊Ε. ἰς στίχην ὁλοσειρικον ὀ(γκίας) α΄ κλ.».

Ἐν τῃ δεξια στήλῃ εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ κεφ. 21,1

στ. 3 «. . . εξ ερέας ιραχγτέρας ⋊κ΄.
4 ἐνδρομίδος ἤτοι ΡΑΚάνης καιν. ⋊λ΄.
5 ΔΕΛΜατικομαφόρ(του)· καινοῦ ΤΡΑΧυτέρου ⋊ν΄.
6 ΔΕΛΜΑτικομαφόρ(του) (πεξοῦ) ΚΑΙ(νοῦ) . . . . . ΚΑΘα(ροῦ) ⋊ρ΄.
7 ΥΠΕΡ ΣΤΡικτωρίας και(νῆς) πυξῆς ΚΑΘΑΡειας ⋊ν΄.
8 ΥΠΕΡ ΔΕλματικῆς καινῆς συμΨΕΙΡΙΚΗΣ ανδρείας ⋊σ΄.
9 στίχης ΚΑΙΝΗΣ Συμψειρικοῦ ⋊ροε΄.
10 ΥΠΕΡ ΔΕλματικῆς συμψειρικοῦ ἀσημΟΥ ⋊
11 . . . . . ΚΑΙΝΗς . . . . . .
12 ΥΠΕΡ ΔΕλματικῆς ὁλοΣΕΙρικοῦ ανδρείας καινῆς ⋊υ΄.» κλ.

6) ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑΣ IG VII

Ἀριθ. 638. Μετὰ τον πρῶτον στίχον εἶναι

ΞΒοΞΟΚΤ | 1801 Ὀκ(τωβρίου) τ-
ΕΛΝΟΝΟΝΤΤΑ⋊ | = ελ(ειώ)νοντας
ΑΡΧ | Α.Ρ.Χ

ὁ ἔστι χρονολογία τῆς οἰκοδομίας τῆς εκκλησίας. (=1801, τέλος Ὀκτ.). Εις τὸ τέλος εἶναι πιθανῶς τὰ αρχικὰ γράμματα τοῦ ονόματος τοῦ χαράξαντος, ουχὶ δὲ *ἀρχιερευς* ἢ *αρχιτέκτων*. Ἀνέγνωσα επὶ τόπου.

ἀριθ.
2188 Ἀνάγν.: «Γεράσιμο/ς ἱερομόνα[χος]/καὶ κτιτορα[ς».
1673 στ. 1 ἐν ἀρχῃ προσθετέον ΙΟ (=Δ]ιοδότω)
» 3 » » Ω
» 4 » » ΤΑ
» 5 » » οἰωνο[ΣΚ[οπίοντος
1674 » ο » » ΓΕ(ίτονος)
» 4 τὸ δεύτερον γράμμα εἶναι Μ
1721 στ. 3 ἐν ἀρχῃ ἀναγινώσκω ΤΗΡΟΣ (Σώ]τηρος Σωτήρω ελεξε).
στ. 11 ἀναγινώσκω ΚΑΘΑΚΗΤΥΣΑΛΛΥΣ
1722 στ. 2 ἀναγινώσκω ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΙΟΣ
» 4 » ΕΙΑΚΗΔΡΟΜΙΣΚΟΝ
6 » ΚΗΓΙΣΟΤΕΛΕΙΑ
1725 » 1 ἐν τέλει ἀναγινώσκω ΑΡΙΣΤΟΝΟΩ
» 5 » » » ΚΗΤΑΛΥΠΤΑ
1732 » 4 ἐν ἀρχῃ » ΣΕΙΜΙΑΣ
1830 » 5 » » χῶρος προς μείζονα συμπλήρωσιν ὡς Ι-Ε-ΡΟΘΥΣΙΟΝ
1855 » 1 ἐν ἀρχῃ ΜΟΥΣΑΙΣΙ
1881 στ. 1-2 ἀντὶ Θ-ΕΑΣ κεῖται Ο-ΡΑΣ
2300 Συμπληρωτέον Παρ]μενίσκος.
2459α Ἀ]ρτάμιδο[ς· οὐχὶ Ἀ]ρταμιδο]ρος.
4161 στ. 1 ἐν τέλει ἴχνη Ω, ὥστε συμπληρωτέον Ἀρίστω-[να καὶ ουχὶ Ἀρίστ[ιππον. Βλ. 4147, 4133.
4173 8β ἀντὶ Τ ἀνάγνωθι ΤΙ (Ἐρω]τιανὸς)
11β ΖΕΥΣ 23β ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
12β ΜΑ⋊ΙΜΟ 26β ΓΛΑΦΥΡΟΣ
28β ΕΠΙΚΤΑΣΖΣ 18β ΑΙΣΧ . . . .
ΑΝΤΙΛΛΟΣ ΖΕΥΣ
30β ΤΕΡΤΙΟΣ
ΔΙΟΓΕΝΗΣ
ΖΕΥΣ

Μεταξὺ 31α καὶ 32α παρεμβλητέον ΑΡΤΕΜΩΝ ΥΓΙΑΝΟΣ
32β ΑΦΡΟΔΕΙΣΙΟΣ
33α ΚΕΡΔΩΝ
34α ΣΩΤΙΩΝ 34β ΑΥΡΕΥΤΑΚΤΟΣ
36β ΑΥΡΜΕΓΙΣΤΙΩΝ ΖΕΥΣ
37β ΑΥΡΑΜΦΙΚΛΗΣ

Ὑπάρχει δὲ καὶ τρίτη στήλη, ἔνθα
8γ ΑΥΡΑΝΕΙΩΝ
ΑΥΡΖΩΣΙΜΑΣ
ΑΥΡΑΜΦΙΚΛΗΣ † Β
ΖΕΥΣ

Τὰ πλεῖστα τῶν ονομάτων τουτων, ἅτινα προσθέτω, εἶναι ἡμιαπεξεσμένα προς χάραξιν τῆς δευτέρας αναγραφῆς. φαίνονται δὲ καὶ ἄλλα ἴχνη.

7) ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Ἐν BCH, VI σ. 276 στ. 6 ἀναγνωστέα ἡ εν Θήβαις λατινικὴ ἐπιγραφὴ L. LICINIVS. IVSTVS καὶ ὄχι FESTVS.

8) ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΝ ΕΥΡΗΜΑ ΕΝ ΒΟΙΩΤΙΑι

Κατὰ τὸ ἔτος 1911 μοὶ ἐπεδείχθησαν υπὸ τοῦ εν Θήβαις μακαρίτου νῦν ἰατροῦ Μερεντίτου 16 αργυρᾶ νομίσματα ευρεθέντα σύμπαντα εν Βοιωτία κατὰ τον Κορινθιακόν που κόλπον.

1-8 τοῦ ἔτους 1666.

1-3. Ⱥ Διάμ. 0.02. Ἐμπρὸς γυναικεία κεφαλὴ προς δεξ. Πέριξ LIV MATRIS COM. T. SOVV. DOM.

Ὄπισθεν θυρεὸς μετὰ τριῶν κρίνων. Ἑκατέρωθεν 16-66. Πέριξ DNS. ADIVTOR. ET. REDEM. MEVS.

4-6. Ὅμοια, ἀλλ' ἐπιγρ. εμπρὸς μὲν HEC. EST. VIRTVTIS. IMAGO, επὶ θάτερα δὲ PER. TOTAM. ASIAM. CVRRENS.

7. Ὅμοιον, ἀλλ' επιγραφὴ εμπρὸς μὲν HEC. EST κλ., οπισθεν δὲ DEVS MEVS EI OMNIA.

8. Ὅμοιον, ἀλλ' επιγρ. εμπρὸς μὲν LIV. MAT... COM. T. SOVV. DOM., οπισθεν δὲ DNC... LVM... T SALVS. MEA.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

9 - 12 τοῦ ἔτους 1668.

9 - 11. Ὅμοια ἀλλ' ἐμπρὸς ἐπιγρ. PVLCHRAVIRTVTIS IMAGO, ὄπισθεν δὲ BONITATIS VNCIARVMQVINQVE.

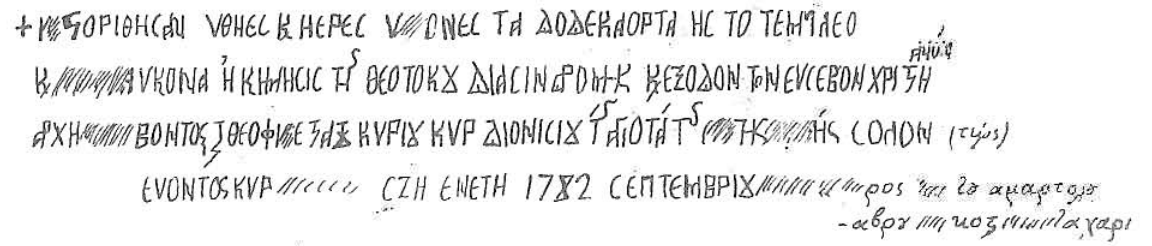
12. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐπιγρ. ἐμπρὸς μὲν .... IVLIAM PRINCIP. CAMPI, ὄπισθεν δὲ CENTVPLVM GERMINA BV.

13 - 14 τοῦ ἔτους 1669.

13. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐμπρὸς μὲν MARCH. OSD ... ὄπισθεν δὲ INTERSETMA ... VLEA FLORENT.

(εἰκ. 4). Ἡ ἐκκλησία εἶναι νέα. Ἡ εἰκὼν προέρχεται ἐξ ἄλλης ἐκκλησίας παλαιοτέρας.

Εἶναι δ' ἐπὶ λινῆς ὀθόνης ἐζωγραφημένη καὶ ἐπὶ δύο σανίδων κεκολλημένη. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι κάτω γεγραμμένη· ἔπαθε δέ, διότι ἔσκασε πολλαχοῦ ἡ ὀθόνη. Ἡ τελευταία ὅμως γραμμὴ (4η) εἶναι ἐν μέρει κεκαλυμμένη ὑπὸ νεωτέρου στρώματος πρασίνου χρώματος καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς μόλις διαφαίνεται κάτωθεν τούτου.

Εἰκ. 4. Ἐπιγραφὴ εἰκόνος Θεοτόκου.

14. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐμπρὸς GRATIS ... ὄπισθεν δὲ BONITATIS VNCIARVM QVINQVE. Τὸ ἔτος ἴσως δὲν εἶναι 1669 ἀλλὰ 1668.

15 - 16 ἀμφιβόλου ἔτους.

15. Ἴσως ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὰ 1 - 3.

16. Ἴσως ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὰ 4 - 6.

9) ΕΙΚΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΕΝ ΚΡΙΣΣΗι

29 Φεβρ. 1905. Ἐν Κρίσσῃ (Χρισσῷ) ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἅγιος Νικόλαος τῆς κάτω ἐνορίας ἐπὶ εἰκόνος τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἡ ἐπιγραφὴ

Ἡ ἐπισκοπὴ Ἀμφίσσης ἐλέγετο καὶ τότε Σόλον ἢ Σόλονος ὡς καὶ ἐπὶ Ἡσαΐου ἐπισκόπου κατὰ τὴν Ἑλλ. Ἐπανάστασιν. Μεταγραφή:

Ἱστορίθησαν ὑ θῆες καὶ ἠερὲς ὑκόνες τὰ δωδε-
[κάορτα εἰς τὸ τέμπλεο
καὶ [ἱστορήθη] ἡ ὑκόνα ἡ κήμησις τῆς Θεοτόκου
[διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν
ἀρχη[ερατέ]βοντος τοῦ θεοφιλεστάτου κὺρ Διονισίου
[τῆς ἁγιοτάτης Ἐπισκ[οπ]ῆς Σόλον
[Ἐπιτροπ;]εύοντος κύρ ... τζῆ ἐν ἔτη 1782 Σεπτεμ-
[βρίου ... [Διὰ χει]ρὸς [ἐμοῦ] τοῦ ἁμαρτολοῦ
Στ]άβρου Κωνστ.[Τ]ῆ]τάχαρι

ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΤΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

Αἱ περὶ τοῦ Κρητικοῦ Λαβυρίνθου πληροφορίαι ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἶναι ἀσαφεῖς ὅσον ἀφορᾷ οὐ μόνον τὸ εἶδος τῆς κατασκευῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν σκοπὸν καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν αὐτοῦ [1].

Κατὰ τὸν Εὐστάθιον (Παρεκβ. 38 καὶ ἑφ.) ἦτο ὁ Λαβύρινθος «σπήλαιον ὑπόγειον κρητικὸν πολυέλικτον», «εἶδός τι κοιλίας ὑπογείου ἢ καὶ ὑπονόμου μετ' ἐδιεξόδων», ἢ ἄλλως (Μέγ. Ἐτυμ. 554, 27) «σπήλαιον ἀντρῶδες, δύσκολον περὶ τὴν κάθοδον καὶ δυσχερὲς περὶ τὴν ἄνοδον». Καὶ παρὰ τοῦ Κεδρηνοῦ (Cedrenus, 68), λέγοντος ὅτι ὁ Μινώταυρος «φεύγει πρὸς τὴν λαβυρίνθιον χώραν καὶ ἐν σπηλαίῳ λανθάνει κρυβείς», ἐκλαμβάνεται ὁ Λαβύρινθος ὡς σπήλαιον, εὑρισκόμενον ἐν Γόρτυνι, ὁ δὲ Κλαύδιος (cons. Hon. 18,634), καίπερ κυμαινόμενος ὅσον ἀφορᾷ τὴν θέσιν τοῦ Λαβυρίνθου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Παυσανίαν (Ε, 27, 10), τὸν Πλούταρχον (Θησ. 16), τὸν Σενέκαν (Epist. XLIX, 7) καὶ ἄλλους ὁρίζοντας τὴν θέσιν του ἐν Κνωσῷ, προφανῶς ὑπονοεῖ σπήλαιον. Ὁ Στράβων ἐπίσης (Η', 2), ὡς σπήλαιον ἐκλαμβάνει τὸν Λαβύρινθον, ἀφοῦ τὸν παρ' αὐτοῦ ἀναφερόμενον Λαβύρινθον τῆς Ναυπλίας θεωρεῖ κατεσκευασμένον ἐν τοῖς παρ' αὐτὴν σπηλαίοις, ἐντεῦθεν δ' ὁ Höck (Kreta, I, 657) νομίζει τὸν Λαβύρινθον, ὡς συνδεόμενον πρὸς τὰ εἰς θρησκευτικὴν λατρείαν ἀφιερωμένα σπήλαια.

1 Πρβ. Stoll, Fabricius καὶ Hofer ἐν Roscher Mythol. Lex. II 2, 1778 κέ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Ἀντιθέτως, ἄλλαι πηγαὶ φέρουν τὸν Λαβύρινθον ὡς κτίριον. Ὁ αὐτὸς Κλαύδιος, ὅταν τοποθετῇ αὐτὸν εἰς τὴν Κνωσόν, ὀνομάζει αὐτὸν «tecta», στέγας, ὁ δὲ Ὀβίδιος (Met. VIII, 157) «multiplex domus cum coectis tectis» καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος (III, 11, ὁμ. 15) «μέγαν τινὰ οἶκον», ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Παυσανίας (I, 27, 10), καίτοι διὰ τῶν λέξεων «οἶκος», «οἴκημα», θὰ ἠδύνατο νὰ νοηθῇ γενικῶς τὸ ἐνδιαίτημα, ἀφ' οὗ οἱ Λαβύρινθοι ἀναφέρονται ὡς «οἰκοδομητοὶ» (Εὐστ. ἔ. ἀ.) Ὁ Πομπώνιος Μέλας (I, 56) ἀναφέρει Λαβύρινθον ἐκτισμένον μὲ στήλας καὶ τοίχους καὶ ὁ Πλούταρχος (ἔ. ἀ) ὅτι εἶχεν οὗτος «πύλας», ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Πλίνιος (N. H. 36, 13 καὶ 85), βεβαιῶν διὰ τὸν κρητικὸν Λαβύρινθον ὅτι εἶχεν οὗτος καταστραφῇ πρὸ αὐτοῦ, ἐνῷ τὸ σπήλαιον τῆς Γόρτυνος σῴζεται ἀκόμη σήμερον. Παρομοίως ὁ Στράβων (ΙΖ΄, 37) **ὡς κτίριον περιγράφει τὸν Λαβύρινθον.**

Εἶναι ἐντεῦθεν φανερὸν ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Λαβυρίνθου ἀπεδίδετο οὐ μόνον εἰς σπήλαια ἀλλὰ καὶ εἰς κτίρια, προφανῶς διότι ἀμφότερα, **τά τε σπήλαια καὶ τὰ κτίρια ταῦτα εἶχον ἀναμφιβόλως** κοινόν τινα χαρακτῆρα.

Εἴτε ὅμως εἰς τὴν λυδικὴν ἢ καρικὴν λέξιν «λάβρυς», σημαίνουσαν πέλεκυν, ἀναγάγωμεν τὴν **ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως «Λαβυρίνθου», ὡς δέχεται** ὁ Sir Arthur Evans (Journal of Hellenic Studies, XXI, 109, 298), εἴτε εἰς τὴν «λαύραν» ἢ «λάβραν», σημαίνουσαν δίοδον, ὡς νομίζει ὁ Burrows (The Discoveries in Crete, 110), **προέχει**, νομίζω, πάντως ὁ στρατιωτικὸς μᾶλλον χαρακτὴρ τῆς λέξεως, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄν, ὥς τινες ἰσχυρίσθησαν, ἡ λέξις ἀπέκτησε κατόπιν καὶ θρησκευτικὴν ἔννοιαν. Ὁ πέλεκυς, γεωργικὸν ἐργαλεῖον, **ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὡς πολεμικὸν τοιοῦτο**, ὡς γενικῶς συμβαίνει εἰς τοὺς πρωτογενεῖς λαούς, αἱ δὲ δίοδοι, μάλιστα αἱ στεναὶ καὶ σκοτειναί, καθιστῶσι τὴν ἄμυναν τῶν ὀλίγων ἔναντι τῶν πλειόνων **πολλῷ εὐχερεστέραν. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ἡ** λέξις Λαβύρινθος ἀπεδίδετο εἰς εἰδικὸν τρόπον ἀμύνης, ὅστις, ἐφαρμοσθεὶς ἐν ἀρχῇ εἰς τὰ σπήλαια, μετηνέχθη κατόπιν καὶ εἰς τὰ κτίρια καὶ συνεπῶς **φαινομενικῶς μόνον αἱ ὡς ἄνω πηγαὶ διίστανται** ἀλλήλων, ἐνῷ πράγματι αὗται ἀναφέρονται εἰς διάφορα χρονικὰ σημεῖα τῆς ἐξελίξεως τῆς ἰδέας τοῦ Λαβυρίνθου.

Οἱ παλαιότεροι νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Κρήτης εὗρον ἐκεῖ τὰ ὑπολείμματα τῶν παλαιολιθικῶν τρωγλοδυτῶν τῆς τεταρτογενοῦς ἐποχῆς, οὓς συναντῶμεν ἐν Παλαιστίνῃ, Φοινίκῃ καὶ ἀλλαχοῦ, διαιτωμένους **ἐντὸς σπηλαίων. Οἱ ἱστορικοὶ ἀκόμη** Κρῆτες διετήρουν τὰ ἱερὰ αὐτῶν σπήλαια, ὡς οἱ Χεττῖται καὶ οἱ τρωγλοδῦται τῆς αὐρηλιανῆς καὶ μαγδαληναίας ἐποχῆς, ἀναφέρεται δ' ὅτι ὁ παλαιότερος **Μίνως πρῶτος ἔκτισε πόλεις ἐν Κρήτῃ. Ἀναμφιβόλως** ἡ ἰδέα τῆς ἀμυντικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐνδιαιτημάτων των ἐκείνων, τῶν σπηλαίων, κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν ἄλλων φυλῶν ἐκ τῶν πολυαρίθμων τοιούτων ἐν τῇ νήσῳ ἢ καὶ ἔξωθεν εἶχεν ἀπασχολήσει ἔκτοτε τοὺς παλαιοτέρους κατοίκους τῆς νήσου.

Οὐδὲν ὅμως ἀσφαλέστερον καὶ προχειρότερον μέσον τοιαύτης ἀμυντικῆς ὀργανώσεως τῶν σπηλαιωδῶν ἐνδιαιτημάτων των ὑπῆρχε διὰ τοὺς Κρῆτες, εἰ μή, τοῦτο μὲν ἡ ὅσον ἔναντι βαθυτέρα διόρυξις τῶν σπηλαίων των, τοῦτο δὲ ἡ διασκευὴ τῶν εἰς αὐτὰ προσβάσεων στενῶν καὶ πολυελίκτων, ἔνθα ἡ ἄμυνα εἰς τὰς πολλαπλᾶς διόδους καθίστατο **εὐκολωτέρα, διότι ἡ στενότης τῶν διαδρόμων** δὲν ἐπιτρέπει εἰ μὴ τὴν ἀνὰ ἕνα μόνον εἴσοδον τῶν ἐπιδρομέων καὶ μάλιστα εἰς μέρος σκοτεινόν, πλησσομένων καὶ ἐκ τῶν πλαγίων διαδρόμων. Οἱ **πολυάριθμοι καὶ ἀδιέξοδοι ἑλιγμοὶ τῶν διαδρόμων** τούτων οὐ μόνον τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀμυνομένων καὶ τὴν πρὸς τὰς ἑστίας καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῶν πρόσβασιν ἐδυσχέραινον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἔξοδον **τῶν ἐπιδρομέων καθίστων ἀδύνατον. Ἔχομεν δὲ** πλεῖστα παραδείγματα καταφυγῆς τῶν διωκομένων εἰς τὰ σπήλαια, ὅπως διασωθῶσιν, ὡς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὀρλὼφ ἐν Σπέτσαις, ἀλλὰ καὶ **ἐν αὐτῇ τῇ Κρήτῃ τῷ 1821** (Ψιλάκη, Ἱστορ. Κρήτης, Γ΄, 510), εἰς τὴν τοιαύτην δ' ἄμυναν ὀφείλονται καὶ αἱ ἐν ταῖς νήσοις στενοὶ καὶ δύσβατοι ὁδοὶ (Πασπάτη, Χιακὸν Γλωσσάριον, 337). Πιθανῶς δὲ καὶ αἱ πρῶται χριστιανικαὶ κατακόμβαι δὲν ἦσαν ἐντελῶς ἐστερημέναι τοῦ τοιούτου ἀμυντικοῦ χαρακτῆρος ἐναντίον τοὐλάχιστον μὴ ὠργανωμένων ἐπιδρομῶν. Ἡ ἔμφυτος εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀρχὴ τῆς Στρατηγικῆς, ἡ τοῦ κατατεμαχισμοῦ **τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, ἐφηρμόζετο ὁρμεμφύτως** εἰς τὴν τοιαύτην λαβυρινθώδη διὰ τῶν ὑπογείων στενῶν διαδρόμων ἀμυντικὴν ὀργάνωσιν, τοῦ δὲ συνδυασμοῦ τῆς ἐσχάτης ἀμύνης πρὸς τοὺς **τόπους τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, οἷοι ἐχρησίμευον** τότε ἐν Κρήτῃ τὰ σπήλαια, (Höck, Kreta, I, 65), ἔχομεν καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ἱστορίαν παραδείγματα (Μεσολόγγι, Ψαρά, Ἅγ. Μηνᾶς Χίου, **Ἀρκάδι Κρήτης). Διὰ τοῦτο καὶ ὁμοφώνως παρὰ** τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὁμολογεῖται τὸ πολυέλικτον καὶ ἀδιέξοδον τῶν Λαβυρίνθων καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφάς, εἰς νομίσματα κατόπιν καὶ ἀλλα-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

χοῦ, ἐμφανίζεται ἡ τοιαύτη διασκευή του. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Λαβύρινθος εἶχε «περιόδους» καὶ «ἑλιγμούς», ἀνταποκρινομένους εἰς ἀνελίξεις καὶ περιελίξεις (Πλουτ. Θησ. 21), κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ἦτο «οἴκημα καμπαῖς πολυπλόκοις πλανῶν τὴν ἔξοδον», ἐν ᾧ «τὸν εἰσελθόντα ἀδύνατον ἦν ἐξιέναι, πολυπλόκοις γὰρ καμπαῖς τὴν ἀγνοουμένην ἔξοδον ἀπέκλειε» (F. H. G. Müller, I, σ. 152, 179), ἀναφέρεται δ' οὗτος ὡς «δυσέξοδος» (Παυσ. II, 31, 1), ὡς ἐπίσης καὶ τὸ «Λαβυρίνθιον σκολιὸν» (Δίων Χρυσόστ. ορ. 80) ἔνθα καὶ «ἀδύνατος ἡ πάροδος καὶ ἔξοδος» ἄνευ καθηγεμόνος (Στράβ. ΙΖ΄, 37) καὶ «γναμπτὸν ἕδος σκολιοῦ Λαβυρίνθου» (Καλλιμ. Ὕμν. εἰς Δῆλ. 4, 3, 11). Συνάγω ἑπομένως ἐντεῦθεν ὅτι ἡ λέξις Λαβύρινθος ἐσήμαινεν ἀρχικῶς τὴν εἰδικὴν ἐκείνην ἀμυντικὴν ὀργάνωσιν τῶν σπηλαιωδῶν ἐνδιαιτημάτων τῶν προμινωικῶν κατοίκων τῆς Κρήτης, στηριζομένην εἰς τοὺς πολυπληθεῖς, στενούς, πολυελίκτους καὶ ἀδιεξόδους διαδρόμους, καθιστῶντας ἀνέφικτον τὴν πρὸς αὐτὰ πρόσβασιν.

Τοιοῦτον ὅμως περιώνυμον σπήλαιον σῴζεται ἀκόμη σήμερον ἐν Γόρτυνι τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον, μολονότι ἐθεωρήθη παρά τινων ὡς παλαιὸν λατομεῖον (Keller, Jahrb. f. Phil. 1887, I, 51)[1] σύμφωνα πρὸς παλαιοτέραν γνώμην, ἣν ἀντέκρουσεν ὁ Tournefort (Voyage du Lévant), ἐν τούτοις ἐμφανίζει μέγα βάθος, ὅπερ μόνον κατὰ τὸ ἐξερευνηθὲν αὐτοῦ μέρος φθάνει τὰ 1500 μ. περίπου, ἐνῷ αἱ δίοδοι ἐν αὐτῷ εἶναι τόσον στεναί, χαμηλαὶ ἐνιαχοῦ καὶ δύσβατοι ὥστε νὰ πρέπῃ νὰ βαδίσῃ τις 200 περίπου μέτρα κύπτων μέχρι τῆς γῆς καὶ τόσον σκοτεινὸν καὶ δυσπρόσιτον τὸ βάθος του, ὥστε ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους ἡ ἐξ αὐτοῦ λατομεία καὶ ἰδίως ἡ μεταφορὰ λίθων νὰ καθίσταται ἀδύνατος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ποιότης τοῦ λίθου τούτου οὐδὲν ἐξαιρετικὸν παρουσιάζει (Δάπερ. Περιγρ. Κρήτης, μετάφρ. M. Βερνάρδου, σ. 27). Τὰ ἐμφανῆ ἐξ ἄλλου δείγματα κατεργασίας ἐν αὐτῷ καὶ ἡ ἐσκαλισμένη εἴσοδός των («οἰκοδομητὸς» παρ' Εὐσταθίῳ, ἔχων «πύλας» παρὰ Πλουτάρχῳ) καὶ ἡ πληθὺς τῶν διαδρόμων, ὁδῶν, στοῶν ἐν αὐτῷ, ἀνεξερευνήτῳ ἀκόμη σήμερον κατὰ πᾶσάν του τὴν ἔκτασιν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ σπηλαίου ὑπὸ ποιμένων ἀκόμη σήμερον ὡς καταφυγίου, δηλοῦσιν ὅτι τὸ ὑπόγειον τοῦτο φυσικὸν ὄρυγμα εἶχε παρασκευασθῆ παρὰ τῶν ἀρχαιοτάτων κατοίκων πρὸς ἐνδιαίτησιν αὐτῶν καὶ καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι τὸ παλαιότατον τοῦτο σπήλαιον ἦτο ἀρχικῶς ὁ Λαβύρινθος καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐλκει τὴν καταγωγὴν ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο παλαιοτάτη ἀμυντικὴ ὀργάνωσις.

Ἤδη περὶ τὰ 2000 - 1900 π. Χ., εἰς οὓς δηλαδὴ χρόνους ἀνάγονται ὑπὸ τοῦ Evans τὰ περὶ τὴν κεντρικὴν αὐλὴν τοῦ ἐν Κνωσῷ ἀνακαλυφθέντος ἀνακτόρου πενιχρὰ οἰκοδομήματα, οἱ παλαιοὶ Κρῆτες, ἐγκαταλείψαντες τὸν πρωτογενῆ βίον τῶν σπηλαίων, κατεσκεύαζον πλέον οἰκοδομήματα, διδαχθέντες τὴν τέχνην παρὰ τῶν Ἰδαίων Δακτύλων, οἵτινες ἐπελθόντες πιθανῶς ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ ἔχοντες ἤδη προηγμένον πολιτισμὸν (Διόδ. V. 64) φέρονται εἰσαγαγόντες ἐκτὸς ἄλλων καὶ τὴν οἰκοδομικὴν ἐν Κρήτῃ. Ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ ὅτι τοὐλάχιστον τινὰ ἐκ τῶν κτιρίων τούτων τοῦ παλαιοτάτου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος ἦσαν ὠχυρωμένα, ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι εἰς τοὺς ἐπήλυδας Ἰδαίους Δακτύλους ὑπῆρξε ξένη ἡ ἐγχωρία παλαιοτάτη κρητικὴ παράδοσις τῆς διὰ πολυελίκτων διαδρόμων ἀμυντικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐνδιαιτημάτων καὶ ἑπομένως ἐγκατελείφθη αὕτη ὑπ' αὐτῶν τότε. Τῶν συγκροτημάτων ὅμως τούτων ἐνωθέντων βραδύτερον καὶ διασκευασθέντων τελικῶς εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ ἀνακτόρου περὶ τὰ 1900-1700, ἐπηκολούθησαν μερικαὶ αὐτοῦ καταστροφαί, ἀποδιδόμεναι εἰς ἐπιδρομὰς ἴσως τῶν Ὑξὼς καὶ σεισμούς, περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς μέσης μινωικῆς περιόδου (ΜΜΙΙ) ἀνῳκοδομήθησαν πάλιν τὰ ἀνάκτορα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ὑστέραν μινωικὴν περίοδον (LMII) ἀπέκτησαν τὸ πλεῖστον τοῦ διακόσμου των καὶ παρουσίασαν τὴν ἀνωτάτην των τεχνικὴν ἀρτιότητα, δηλαδὴ περὶ τὸ 1450 - 1375, ἵνα καταστραφῶσι περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης (Evans).

Δεδομένου ἤδη ὅτι εἰς τὸν Δαίδαλον, τὸν περιώνυμον Ἀθηναῖον ἢ Κρῆτα μηχανικὸν καὶ ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς σφόδρα ἀντιλεγόμενον πολυτεχνίτην (Thieme - Becker Allgem. Künstlerlexik. VIII 280 ἑ.) ἀποδίδει ὁ Διόδωρος (IV. 76,) ὁ Ἀπολλόδωρος (III, 15), ὁ Εὐστάθιος (ἐ. ἄ. 38), ὁ Πομπώνιος Μέλας (2, 7, Daedali operibus) καὶ ἄλλοι τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ κρητικοῦ Λαβυρίνθου, τοῦθ' ὅπερ καὶ παρ' Ὁμήρου ἐξυπακούεται (Ἰλ. Σ. 590), καθίσταται προφανὲς ὅτι διὰ τῆς λέξεως Λαβυρίνθου χαρακτηρίζεται τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, ἀπὸ μερικωτέρας μάλιστα ἀπόψεως, τῆς εἰδικῆς ἀμυντικῆς του διασκευῆς. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ Δαίδαλος ἦτο σύγχρονος τοῦ Θησέως, ζήσαντος κατὰ τὸ Πάριον Χρονικὸν περὶ τὰ 1260 π. Χ., θὰ ἔπρεπεν, ὅπως ἀποδώσῃ τις εἰς τὸν Δαίδαλον

1 Πρβ. καὶ Fabricius παρὰ Roscher ML αὐτ. 1780.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ μεγάλου περιτέχνου ἀνακτόρου, ἢ τὴν χρονολογίαν καθ' ἣν τοῦτο ἀνῳκοδομήθη ἢ τὴν τῆς βασιλείας τοῦ Θησέως νὰ μεταθέσῃ κατὰ μίαν καὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα [1]. Ἄλλως δέον εἰς τὸν Δαίδαλον νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἀνοικοδήμησις τῶν μεταγενεστέρων ἀνακτόρων, τῶν οἰκοδομηθέντων κατὰ τὸ τέλος τῆς ὑστέρας μινωικῆς περίπου (LMIII), καίτοι εἰς τὰ προηγούμενα μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα προσιδιάζει μᾶλλον ἡ παρὰ Διοδώρῳ ἐξαιρομένη ἰδίως καλλιτεχνικὴ τοῦ Δαιδάλου ἰδιοφυΐα (IV, 76). Ὁ Δαίδαλος, περιώνυμος διὰ τὴν ἐφεύρεσιν διαφόρων οἰκοδομικῶν, μεταξὺ ἄλλων, ἐργαλείων καὶ δι' ἄλλας ἐπινοήσεις (Πλουτ. Θησ. 16), «ἀρχιτέκτων ἄριστος καὶ πρῶτος ἀγαλμάτων εὑρετὴς» (Ἀπολλόδ. III, 14, 8), εὑρέθη ἐν Κρήτῃ εἴτε διωκόμενος διὰ τὸν φόνον τοῦ ἐπὶ τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ Πέρδικι ἀνεψιοῦ Τάλω (Διόδ. IV, 76, Ἀπολλ. III, 15), εἴτε ἐπίτηδες ἐξ Ἀθηνῶν μετακληθείς, ἔχουσῶν τότε φήμην καὶ δοξαν ἐξαίρετον (Πλάτ. Τιμ. IV).

Εἴτε ὅμως τὰ παλαιότερα μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα ᾠκοδόμησεν ὁ Δαίδαλος, εἴτε τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτῶν μερικῶς ἀνοικοδομηθέντα ἐπὶ μέρους τῶν παλαιοτέρων κατὰ τὸ τέλος τῆς LMII περιόδου (1375 - 1100), εἶναι βέβαιον ὅτι εἰς τὰ σημερινὰ ἐρείπια διακρίνεται ἀληθῶς λαβυρινθώδης κατασκευή, μικρὰ δὲ σχετικῶς δύναμις ἠδύνατο νὰ ἀμυνθῇ τῆς στενῆς διόδου, ἥτις ἦγε εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλήν, ἐνῷ εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Βασιλέως ἔφερε σκοτεινὸς στενὸς διάδρομος, μικροὶ δὲ πύργοι καὶ φυλακεῖα, ἐξ ὧν ἠδύναντο νὰ βάλλωσι κατὰ τῶν ἐπιδρομέων διακρίνονται ἐπὶ τῶν ἐρειπίων. Συνάγεται ἐντεῦθεν ὅτι οὐ μόνον ἀμυντικῶς παρεσκευασμένον ἦτο τὸ κτίριον, δι' αὐτὸν δὲ τὸν λόγον παραδόξως ἡ Κνωσὸς ἦτο ἀπροστάτευτος διὰ τείχους, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἀμυντικὴ αὕτη ὀργάνωσις ἐστηρίζετο κυρίως εἰς τὴν διὰ τῶν ποικίλων στενῶν καὶ πολυπλόκων διαδρόμων παρεχομένην δυσχέρειαν εἰς τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ πρόσβασιν, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἡ παλαιοτέρα κρητικὴ παράδοσις ἐξησφάλιζεν τὴν ἄμυναν τῶν σπηλαίων. Ἄλλως τε ὁ Διόδωρος λέγει ὅτι ὁ Δαίδαλος κατεσκεύασε τὸν Λαβύρινθον «τὰς διεξόδους σκολιὰς ἔχοντα καὶ τοῖς ἀπείροις δυσευρήτους» (IV, 77), νοῶν κτίριον πολυσχιδὲς καὶ παμμέγιστον, πόλιν ὁλόκληρον, ἀπόρθητον, δέ, ὡς ἐκείνην, ἣν ὁ ἴδιος Δαίδαλος κατεσκεύασεν ἐν Καμικῷ τῆς Ἰταλίας, «πασῶν ὀχυρωτάτην καὶ παντελῶς ἐκβίας ἀνάλωτον, διὰ τὴν ἐπίνοιαν τοῦ τεχνίτου· στενὴν γὰρ καὶ σκολιὰν τὴν ἀνάβασιν αὐτῷ φιλοτεχνήσας, ἐποίησε δύνασθαι διὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ἀνθρώπων φυλάττεσθαι» (Διόδ. IV, 75 [1]), τοῦτο δ' ὑπονοεῖ καὶ ὁ Βιργίλιος καλῶν τὴν Κνωσὸν τειχόκλειστον (Aen. V, 158, 558) [2], καίτοι εἶναι βέβαιον ὅτι αὕτη ἐστερεῖτο τειχῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Γόρτυνα ἥτις παρ' Ὁμήρῳ, πιθανῶς ἐξαίροντι τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀτείχιστον Κνωσόν, καλεῖται «τειχιόεσσα» (Ἰλ. Β. 646). Ἐκ τοῦ τειχισμοῦ δὲ τῆς Γόρτυνος φαίνεται ὅτι οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι ἠσπάζοντο καὶ μετέφεραν εἰς Κρήτην τὸ διὰ τειχισμοῦ ἀμυντικὸν σύστημα, τῆς Κνωσοῦ μόνον καὶ κατ' ἐξαίρεσιν ἀφεθείσης εἰς τὴν παλαιὰν ἀμυντικὴν ὀργάνωσιν τῶν πολυελίκτων διαδρόμων, οὐχί, ὡς ἐλέχθη, διότι ὁ Μίνως ἐθαλασσοκράτει, ἀφοῦ ἄλλαι κρητικαὶ πόλεις ἦσαν τετειχισμέναι, ἀλλὰ διότι ἤδη ὑπῆρχεν ἐκεῖ ὠργανωμένον ἀμυντικὸν πενιχρὸν οἰκοδομικὸν συγκρότημα συμφώνως τῇ παλαιᾷ ἐπιχωρια παραδόσει.

Ἐπειδὴ δὲ λαβυρίνθους ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι καὶ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἀποκαλυφθέντα πολυσύνθετα οἰκοδομήματα, ὡς ἐπίσης καὶ τὸν σπηλαιώδη τοῦ Ναυπλίου, νομίζω ὅτι ἡ λέξις *Λαβύρινθος* ἀπεδίδετο εἰς τὸ ἰδιόρρυθμον ἐν Κρήτῃ ἐπικρατοῦν καὶ ἐκ πολλαπλῶν, πολυελίκτων καὶ στενῶν διαδρόμων ἀποτελούμενον ἀμυντικὸν σύστημα, ὅπερ, γεννηθὲν εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Γόρτυνος, μετεφέρθη κατόπιν εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς κτίριον τῆς Κνωσοῦ, τὸ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁμοίως «Λαβύρινθος» κληθέν.

Τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο σύστημα τοῦ Λαβυρίνθου ἐστερεῖτο προφανῶς πάσης ἐπιθετικῆς εὐκολίας, δυσχεραῖνον τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐπιθετικὴν ἐνέργειαν, λόγῳ τῆς μιᾶς ἐξόδου, ἣν διέθετε τὸ σπήλαιον, ἥτις ἠδύνατο νὰ φυλάσσεται ἔξωθεν διὰ μικρᾶς μόνον δυνάμεως πολιορκητῶν, ἀντιστρεφομένης εἰς βάρος τῶν ἀμυνομένων, ἐπιχειρούντων τυχὸν ἔξοδον, τῆς ἀρχῆς τοῦ κατατεμαχισμοῦ τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, ἥτις τοὐναντίον ἐξησφάλιζε τὴν ἄμυναν ἐντὸς

1 Παρομοία χρονολογικὴ μετάθεσις δέον νὰ γίνῃ, ἵνα καταστῇ δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς Μίνω τὸν Α' ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ μεγάλου ἀνακτόρου, γενομένη κατὰ τὴν ὑστέραν μινωϊκὴν περίοδον, τὴν LMII, ἤτοι περὶ τὰ 1450 - 1375, ἐνῷ Μίνως ὁ Α' φέρεται ἐν τῷ Παρίῳ Χρονικῷ ὡς σύγχρονος τοῦ Πανδίονος, ὅστις ἔζησε κατ' αὐτὸ περὶ τὸ 1300 π. Χ.

1 Ὁ Σοφοκλῆς θεωρῶν τὸν Λαβύρινθον ἀσκεπῆ, προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐρείπια αὐτοῦ, ἅτινα θὰ διεσώζοντο εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ (βλ. Valckenaer, Theokr. Adoniaz. 233).

2 Διὰ τῶν λέξεων textum coecis noeῖται μᾶλλον τοῖχοι καὶ ὄχι τείχη. Πρβλ. coecis tectis (Ovid. Met. 8).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τοῦ Λαβυρίνθου. Ἐφηρμοσμένον τὸ σύστημα τοῦτο ἐπὶ τῶν κτιρίων, ἠδύνατο νὰ παράσχῃ πλείονας ἐξόδους, ἀλλ' ἑκάστη τούτων ἀπῄτει ἰδιαιτέραν ἄμυναν καὶ ἰδιαιτέραν προφανῶς φρουράν, τοὐθ' ὅπερ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ σπήλαια μὲ τὴν μίαν μόνην ἔξοδον, ἐνεφάνιζεν ἀτονοῦν τὸ ἀμυντικὸν σύστημα. Συγκρινόμενον δὲ τὸ ἀμυντικὸν σύστημα τοῦ Λαβυρίνθου πρὸς τὴν διὰ τειχισμοῦ ἄμυναν ἐνεφάνιζε τὸ μειονέκτημα, ὅταν ἐπὶ κτιρίου ἐφηρμόζετο, ὅτι διηυκόλυνε τὴν διὰ ἐμπρησμοῦ ἔξωθεν καταστροφὴν τοῦ κτιρίου ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν, τουθ' ὅπερ ἦτο ἀδύνατον διὰ τὰ τείχη, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὰ λαβυρινθώδη σπήλαια, ἐνῷ, ἐξ ἄλλου, τὸ διὰ τειχισμοῦ σύστημα ἐπέτρεπε πλείονας ἐξόδους, ἤτοι ἐξησφάλιζε μείζονα ἐπιθετικὴν εὐκολίαν εἰς τοὺς ἀμυνομένους, χωρὶς νὰ ἀπαιτῇ καὶ μείζονας δυνάμεις πρὸς ἄμυναν, ἀπὸ λαβυρινθῶδες σύστημα τῶν σπηλαίων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν πλειόνων ἐξόδων πρὸς ἐπίθεσιν ὑπερτέρει τὸ διὰ τειχισμοῦ σύστημα καὶ τῆς λαβυρινθώδους ὀργανώσεως τῶν σπηλαίων.

Ἡ ὡς εἱρκτῆς ὑπὸ τῶν Κρητῶν παρὰ Φιλοχόρῳ (Πλουτ. Θησ. ἔ.ἀ.) ἀναφερομένη χρησιμοποίησις τοῦ Λαβυρίνθου, τοῦ σπηλαίου δηλαδὴ τῆς Γόρτυνος, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, παρίσταται λίαν πιθανή, μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ κτιρίου τοῦ Λαβυρίνθου τῆς Κνωσοῦ, ἅτε περιελθόντος πλέον εἰς ἀχρηστίαν, καίτοι θὰ ἔδει νὰ μὴ παροραθῇ ὅτι ἡ λέξις φυλακή, ἐκ τοῦ «φυλή», ἐσήμαινε καὶ φρουρὰν (Ξεν. Ἀνάβ. 2, 6, 10, Ἡροδ. 2. 30 κλπ), ὅθεν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ παλαιὸν ἐνδιαίτημα τοῦ Λαβυρίνθου, τοῦ σπηλαίου τῆς Γόρτυνος, ἐχρησιμοποιήθη κατόπιν ἐν εἴδει στρατοπέδου ἢ στρατώνων διὰ τὸν στρατὸν τῶν Κρητῶν. Προφανῶς ἀπεκλείετο πᾶς αἰφνιδιασμὸς ἔξωθεν ἢ στασιαστικὴ ἐπίθεσις, δι' ἃ μειονεκτική, ὡς εἴπομεν, παρίστατο ἡ θέσις τοῦ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου στρατοῦ λόγῳ τῆς μιᾶς καὶ μόνον ἐξόδου ἐξ αὐτοῦ, ἀφοῦ ὁ ἔνοπλος στρατὸς ἐστρατωνίζετο ἐκεῖ. Φαίνεται δ' ὅτι πάντως εἰς τὸν Λαβύρινθον τοῦτον, ὡς εἰς φυλακήν, ἐνεκλείοντο οἱ κοῦροι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων, δουλευόντων ἐκεῖ, ὁ βίος καθίστατο ὄντως μαρτυρικός.

Νομίζω δ' ὅτι ἐκ τοῦ σπηλαίου τούτου καὶ τοῦ ἐξειλιγμένου ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Κνωσοῦ παλαιοῦ κρητικοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος μετεδόθη καὶ ἀλλαχοῦ ἡ κρητικὴ παράδοσις. Οὕτω τοῦ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, Πλινίου, Διοδώρου ἀναφερομένου αἰγυπτιακοῦ Λαβυρίνθου παρὰ τὴν λίμνην τῆς Μοίριδος, ὅστις κυρίως συγκρότημα ὑπογείων ἀναθηματικῶν ἱερῶν ἦτο (Petrie Hawara, ὅμ. Labyr.), ἡ κατασκευὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ψαμμητίχου (Ἡρόδ. II, 48) ἢ τῆς Δωδεκαρχίας (Διόδ. I, 16), δηλαδὴ περὶ τὴν 7ην ἑκατονταετηρίδα π. Χ., ἐνῷ πολὺ παλαιοτέρα εἶναι ἡ παράδοσις τοῦ κρητικοῦ Λαβυρίνθου καὶ βεβαιωμένη ἐξ ἄλλου ἡ παλαιοτάτη μεταξὺ Κρήτης καὶ Αἰγύπτου ἐπικοινωνία, μολονότι ἀναφέρεται ὅτι ὁ κρητικὸς Λαβύρινθος ἐκτίσθη καθ' ὁμοίωμα τοῦ αἰγυπτιακοῦ. Ὁμοίως ἀναφέρεται Λαβύρινθος ἐν Λήμνῳ (Plin. ἔ.ἀ.). Ἀλλ' ἡ Λῆμνος ἐδωρήθη ὑπὸ Ραδαμάνθυος εἰς τὸν υἱὸν τῆς Κρήσσης Ἀριάδνης καὶ τοῦ Διονύσου Θόωντα (Ἀπολλ. ἐν Wagner, Myth. Gr. I, σ. 174) ἀποικισθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ (Διον. V, 79), ἀναφέρεται δὲ (Στρ. I, 7) κοινότης θρησκευτικῶν συνηθειῶν μεταξὺ Κρήτης καὶ Λήμνου καὶ κατὰ Πλίνιον ὁ Λαβύρινθος τῆς Λήμνου ἦτο ἀρχιτεκτονικῶς ὅμοιος πρὸς τὸν τῆς Κρήτης χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ποῦ ὅτι ἦτο οὗτος ἀρχαιότερος τοῦ κρητικοῦ[1]. Ὁμοίως πρὸς τὴν κρητικὴν παράδοσιν φαίνεται συνδεόμενος καὶ ὁ ὑπὸ Στράβωνος (Η'. 369) ἀναφερόμνος ἐν Ναυπλίῳ οἰκοδομητὸς ἐντὸς σπηλαίου Λαβύρινθος, ἀφ' οὗ ὁ Κάσσος (Κόττος) διωχθεὶς κατὰ τὴν κρητικὴν παράδοσιν ὑπὸ Μίνωος, κατέφυγεν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀργείων, κτίσας ἐκεῖ καὶ τὴν πόλιν Κασσώταν, κατὰ δὲ τὸν Παυσανίαν ὁ κρητικὸς ταῦρος διῆλθεν διὰ τοῦ ἀργολικοῦ πεδίου (28,9), Τέλος καὶ αὐτὸς ὁ ὑπὸ τὸν τάφον τοῦ βασιλέως Πορσήνα ὑπὸ Πλινίου (36, 13) ἀναφερόμενος ἐν Κλουσίῳ τῆς Ἰταλίας Λαβύρινθος (Ferguson Journ. of Hell. Stud. VI, 185) εἶναι ἔργον τῆς 6ης περίπου ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι πολὺ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσσοῦ μεταγενέστερον, πιθανῶς δὲ συνδέεται πρὸς τὴν εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείαν τῶν Κρητῶν. (Διόδ. IV, 79, Στράβ. ΣΤ', 6).

Πρὸς τὸν Λαβύρινθον ὅμως συνδέεται ἀρρήκτως ὁ μῦθος τοῦ Μινωταύρου[2] καὶ τοῦ φόνου αὐτοῦ παρὰ τοῦ Θησέως, ὁ δὲ συμπερασμὸς ἐκ τοῦ μύθου τῶν πραγματικῶν ἱστορικῶν γεγονότων καθίσταται λίαν δυσχερής.

Βεβαίως ἡ μυθολογικὴ ἐμφάνισις τοῦ Μινωταύρου ὡς τέρατος δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἀκόμη ἀπὸ τοῦ Παλαιφάτου ἀναθεωρηθεῖσα, ἰσχυριζομένου ἔκτοτε ἐν τῇ προσπαθείᾳ

1 Ἐὰν ὁ Πλίνιος δὲν ἐβεβαίου ὅτι τοῦ Λαβυρίνθου τούτου τῆς Λήμνου ἐσῴζοντο κατὰ τοὺς χρόνους του ἴχνη, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ πληροφορία περὶ Λαβυρίνθου ἐν *Λήμνῳ* προῆλθεν ἐκ συγχύσεως πρὸς τὸν παρὰ τὴν *λίμνην* τῆς Μοίριδος αἰγυπτιακὸν Λαβύρινθον.

2 Πρβ. Roscher Myth. Lex. II 2, 2993 ἑ. (Minos). 3004 ἑ. (Minotauros). Ἀρχ. Ἐφημ. 1930, 75 (Α. Χατζῆς).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

του ὅπως ἐκ τοῦ μύθου συναγάγῃ τὴν ἱστορίαν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀνθρώπου, τοῦ Ταύρου ἢ τοῦ υἱοῦ του, εἰς ὃν ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τὸ ὄνομα Μινώταυρος, καθόσον ὁ Ταῦρος οὗτος συνεδέετο πρὸς τὸν ἀπάνθρωπον φόρον τῶν ἑπτὰ νέων καὶ ἑπτὰ νεανίδων, ὃν ὁ Μίνως διὰ τὸν φόνον ἐν Ἀθήναις τοῦ υἱοῦ του Ἀνδρόγεω εἶχεν ἐπιβάλλει εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Ἡ πραγματικωτέρα περὶ τοῦ Ταύρου τούτου πληροφορία εἶναι ὅτι οὗτος ὑπῆρξε στρατηγός, εἴτε τοῦ Μίνωος (Δήμων, Διόδ.), εἴτε τοῦ βασιλέως Ἀστερίου (Ἰωάννης Τζέτζης, Lyk. Alex. 1299), Κνώσιος κατὰ τὸν Παλαίφατον, ἀκόμη καὶ θεμελιωτὴς τῆς Κνωσοῦ κατ' Ἀντίοχον (F. H. G. 4. 10), ὅστις νικήσας τοὺς Τυρίους ἀπεκόμισεν ἐκεῖθεν τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀγήνορος Εὐρώπην, σύζυγον τοῦ Ἀστερίου κατόπιν, κατὰ Τζέτζην. Κατὰ τὸν Πλούταρχον οὗτος «μέγιστον δυνάμενος παρὰ τῷ Μίνῳ» (Θησ. 16), κατὰ τὸν Φιλόχορον ἦν «οὐκ ἐπιεικὴς καὶ ἥμερος τοὺς τρόπους» (Θησ. 16), ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ κατὰ τὸν Δήμωνα (Θησ. 16) «διὰ τὸν τρόπον ἦν ἐπαχθὴς» καὶ «αὐτοὶ δ' οἱ Κνώσιοι λέγουσιν εἶναι τοῦ Μίνω στρατηγόν, τὴν δὲ φύσιν ὠμὸς καὶ ἀνήμερος ἦν» (Σύγκελλος, 6. 163, C). Διὰ τὴν σκληρότητά του ἐπλάσθη παρ' Εὐριπίδου «σύμμικτον εἶδος τι ἀποφώλιον τέρας ὅπερ ταύρου μεμίχθαι καὶ βροτοῦ διπλῇ φύσει» (Πλουτ. Θησ. 14). Τοῦ Ταύρου τούτου ἐζήτει νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ Μίνως διὰ τὰς ἀθεμίτους σχέσεις του μετὰ τῆς συζύγου τοῦ Μίνωος Πασιφάης κατὰ Πλούταρχον (Θησ. 19)· κατὰ Παλαίφατον δέ, ὁ Ταῦρος οὗτος, νεανίας εὐειδής, μεθ' οὗ ἡ Πασιφάη εἶχε γεννήσει υἱόν, ἐδιώκετο ὑπὸ τοῦ Μίνωος καὶ ἐζη ὡς ληστὴς εἰς τὰ ὄρη, κρυβείς, ἵνα σωθῇ, εἰς ἄντρον βαθὺ ὅταν ὁ Μίνως ἔστειλε πολυπληθῆ ἀποσπάσματα ἵνα τὸν συλλάβουν. Ὁ Μίνως ἄλλως τε, μολονότι ὑπεραμύνεται τῆς πολιτείας του ὁ Πλάτων, φαίνεται μᾶλλον σκληρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ σατραπικὸς ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ τοῦ Παλαιφάτου.

Ἀλλὰ περὶ Ταύρου τινός, μολονότι ἡ πληροφορία ἀναφέρεται εἰς ζῷον ταῦρον, λέγεται παρὰ τοῦ Παυσανίου ὅτι διεξεπεραιώθη ἐκ Κρήτης εἰς Πελοπόννησον (XXVII, 9, βλ. Διόδ. IV, 59) καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ ἀργολικοῦ πεδίου καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς Ἀττικήν, ἔνθα καὶ ἐφόνευσε τὸν υἱὸν τοῦ Μίνωος Ἀνδρόγεω, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Μίνωος εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὁ γνωστὸς φόρος. Πράγματι ὁ Μίνως δὲν ἀπεδέχετο τὸ ἀνεύθυνον τῶν Ἀθηναίων διὰ τὸν φόνον τοῦ υἱοῦ του, καίτοι ὁ Διόδωρος ἀποδίδει τὸν φόνον κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν Αἰγέα διά τινων ἐγχωρίων (IV, 60), ἐνῷ ὁ Ἀπολλόδωρος θεωρεῖ ἁπλῶς ὅτι ὁ Αἰγεὺς ἔστειλε τὸν Ἀνδρόγεω εἰς τὸν Ταῦρον, ὅστις καὶ τὸν ἐφόνευσε. Καίτοι ὁ Ταῦρος οὗτος συγχέεται πρὸς τὸν Μαραθώνιον ταῦρον, δὲν δύναται νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητος ἡ σχέσις τοῦ φόνου τοῦ κρητὸς Ἀνδρόγεω πρὸς Ταῦρόν τινα, ἣν ἀναφέρει ὁ Παυσανίας, ὅστις ὀρθῶς δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Ταῦρος τῆς Κρήτης, ὁ ὁποῖος ἐδιώκετο ὑπὸ τοῦ Μίνωος καὶ ἀντεκδικούμενος πιθανῶς τὸν Μίνω ἐφόνευσε τὸν ἐν Ἀττικῇ διατρίβοντα υἱόν του, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν διὰ τὸν φόνον ὑπειχεν εὐθύνην τινὰ ὁ Αἰγεύς, τοῦθ' ὅπερ δὲν φαίνεται ἀπίθανον[1]. Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Παυσανίου, δὲν τάσσει μόνον τὸν Ταῦρον τοῦτον ἁπλῶς μεταξὺ τῶν ληστῶν οὓς ἐξάγων τῶν σπηλαίων ὁ Μίνως καθῆρε ἐξ αὐτῶν γῆν καὶ θάλασσαν (Εὐσέβ. ἔ. ἀ.), ἀλλὰ καὶ ὑποδηλοῖ θανάσιμον μῖσος μεταξὺ Μίνω καὶ Ταύρου, οἷον δὲν θὰ ἐδικαιολόγει, τοὐλάχιστον διὰ τὸν Μίνω, ἡ δίωξίς του λόγῳ μόνον τῶν ἀθεμίτων σχέσεών του μετὰ τῆς Πασιφάης, ἀλλὰ ἴσως βαθύτερα, δυναστικὰ ἢ στασιαστικὰ αἴτια. Ἡ δὲ πληροφορία τοῦ Ἑλλανίκου (F. H. G. I 54) καθ' ἣν ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ Ταύρου «πέρας ἔχειν τὴν ποινήν», καὶ τοῦ Διοδώρου ὅτι ἡ ποινὴ ὑπῆρχε μόνον «εἰς ὅσον ἂν χρόνον ζῇ τὸ τέρας» (IV, 61), δηλοῖ τὴν ἄμεσον σχέσιν μεταξὺ τοῦ φόνου τοῦ Ἀνδρόγεω καὶ τοῦ Ταύρου τούτου, καὶ παριστᾷ διὰ τοῦτο τὸν φόνον τοῦ Ταύρου ὡς ἐπικεκηρυγμένον ἐπ' ἀμοιβῇ διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Οὐδὲ δύναται ἄνευ τῆς σχέσεως ταύτης νὰ ἐξηγηθῇ διατὶ ὁ φόνος τοῦ Ταύρου τούτου θὰ ἀπήλλασσε τοὺς Ἀθηναίους τῆς ποινῆς διὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀνδρόγεω. Διὰ τοῦτο καὶ ρητῶς ὑπὸ Δήμωνος (ἔ. ἀ.) λέγεται ὅτι ὁ Θησεὺς ἐφόνευσε καὶ «Ταῦρον τὸν Μίνω στρατηγόν».

Παρατηρητέον ἤδη ὅτι ἡ Πασιφάη φέρεται παρ' Ἀσκληπιάδῃ (Ἀπολλοδ. III, 1) ὡς θυγάτηρ τῆς Κρήτης μιᾶς τῶν θυγατέρων τοῦ Βασιλέως Ἀστερίου, ὁ δὲ Μίνως ὁ Β΄ ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης, συζύγου τοῦ Ἀστερίου, ἀνατραφεὶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν του Ραδαμάνθυος καὶ Σαρπηδόνος παρὰ τοῦ Ἀστερίου, ἀπομείναντος ἄπαιδος μετὰ τῆς Εὐρώπης. Ἐξ ἄλλου ὁ Ταῦρος ὀνομάζε-

1 Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Ταῦρος οὗτος, ὅστις διωκόμενος ὑπὸ Μίνωος διῆλθε διὰ τοῦ ἀργολικοῦ πεδίου, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ ἀνωτέρω ἀναφερόμενος Κόττος(Κάσσος) ὅστις παρομοίως κατέφυγεν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀργείων διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ται καὶ Ἀστερίων παρὰ Παυσανίᾳ (II. 31. 1) καὶ Ἀπολλοδώρῳ, ὁ δὲ Μίνως κατέκτησε τὸν θρόνον ἀφ' οὗ κατέβαλε στάσιν ἐναντίον του (Ἡρόδ. I, 173, Διόδωρ. IV, 60, Ἀπολλόδ. III). Εἶναι ἐντεῦθεν πιθανὸν ὅτι ὁ Ταῦρος κατήγετο ἐκ τοῦ Ἀστερίου πλαγίως καὶ ὅτι τὸ ἄσπονδον μῖσος μεταξὺ Ταύρου καὶ Μίνωος, ἐξ οὗ ὁ Ταῦρος ἐδιώκετο παρὰ Μίνωος, ἐγεννήθη ἀρχικῶς μᾶλλον ἕνεκα ἀναμίξεως τοῦ Ταύρου τούτου εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς διαδοχῆς εἰς τὸν θρόνον, εἴτε δι' ἑαυτόν, εἴτε ὑπὲρ τοῦ Σαρπηδόνος, ὃν ἐξώρισεν ὁ Μίνως διότι ἦτο στασιαστὴς (Ηρόδ. Διόδ. ἔ. ἀ.), παρὰ ἁπλῶς λόγῳ τῶν ἀθεμίτων σχέσεων τοῦ Ταύρου μετὰ τῆς Πασιφάης[1]. Ἄλλως τε ὁ Ταῦρος ἀναφέρεται ἀκόμη καὶ ὡς βασιλεὺς τῆς Κρήτης (Ἀρρ. Νικομ. ἐν F. H. G. 598, 63), συγχέεται δὲ μὲ τὸν Ἀστέριον ὑπὸ τοῦ Μαλαλᾶ. Τὸ μῖσος τοῦτο εἶχεν ὡς συνέπειαν τὸν φόνον τοῦ υἱοῦ τοῦ Μίνωος Ἀνδρόγεω ὑπὸ τοῦ διωκομένου παρὰ Μίνωος Ταύρου, τὴν ἐπικήρυξιν αὐτοῦ καὶ τὴν ποινὴν τῶν Ἀθηναίων.

Φαίνεται δ' ὅτι αἱ θρυλούμεναι ἀθέμιτοι μεταξὺ Ταύρου καὶ Πασιφάης σχέσεις ἀναφέρονται εἰς πιθανὴν κρυφίαν ἕλευσιν ἐν Κρήτῃ τοῦ διωκομένου Ταύρου, ἂν δὲν ὑπεδήλουν ἁπλῶς τὴν λόγῳ συγγενείας τοῦ Ταύρου καὶ τῆς Πασιφάης συμπάθειαν αὐτῆς πρὸς τὸν Ταῦρον καὶ τὴν ὑπόθεσίν του. Ὁ μῦθος τῆς κατασκευῆς ὑπὸ Δαιδάλου τοῦ ξυλίνου ὁμοιώματος μὲ τὸ ὁποῖον ἐμίχθη ὁ Ταῦρος, δεικνύει τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Δαιδάλου εἰς τὰς σχέσεις τῆς Πασιφάης καὶ Ταύρου, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἄλλοθεν μαρτυρεῖται καὶ καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ Δαίδαλος σχετισθεὶς μετὰ τοῦ Ταύρου καθ' ὃν χρόνον οὗτος ὡς φυγὰς περιεφέρετο εἰς τὰ περίχωρα τῶν Ἀθηνῶν, ἐβοήθησε τὴν μετάβασιν αὐτοῦ εἰς Κρήτην λάθρα, ὅταν οὗτος εὑρίσκετο ἐν Κρήτῃ διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ ἢ ἁπλῶς ἐμεσολάβει εἰς τὰς μεταξύ των σχέσεις.

Ὁ Ταῦρος ἐπομένως ἀνεμειγμένος εἰς τὴν ἔριδα διὰ τὴν διαδοχὴν εἰς τὸν θρόνον καὶ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπικρατήσαντος Μίνωος, προφανῶς οὐ μόνον συγγενής, ἀλλὰ καὶ στρατηγὸς τοῦ Ἀστερίου καὶ οὐχὶ τοῦ Μίνωος ἦτο, ὡς ἄλλως τε καὶ ἀναφέρεται παρὰ Ἰωάννου τοῦ Τζέτζη (ἔ.ἀ.).

Τὸν Ταῦρον τοῦτον, ἐπικεκηρυγμένον ἤδη ὑπὸ Μίνωος, ἔφερε πάλιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ νέος ἀγὼν διὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ Μίνωος, τελευτήσαντος ἐν Σικελίᾳ. Ὁ Ἰωάννης Κεδρηνός, πράγματι, διασῴζει (ἔκδ. Βόνν. I, 214) τὴν πληροφορίαν ὅτι οἱ συγκλητικοὶ μὴ ἀνεχόμενοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μίνωος νὰ βασιλεύσῃ ὁ νόθος υἱὸς τοῦ Ταύρου, τὸ προϊὸν τῶν ἀθεμίτων του σχέσεων μετὰ τῆς Πασιφάης, ἐπεκαλέσθησαν κρύφα τὸν Θησέα ἐναντίον του, ἔχοντα προφανῶς τὸ συμφέρον νὰ ἀπαλλάξῃ, εἰς ἀντάλλαγμα τοῦ φόνου τοῦ Ταύρου, τὰς Ἀθήνας τοῦ σκληροῦ φόρου τοῦ Μίνωος. Τοῦ Θησέως ἐπιδραμόντος εἰς Κρήτην, οἱ συγκλητικοί, ὑποκριθέντες ὅτι συνέτρεχον τὸν Ταῦρον εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ Θησέως, ἐγκατέλειψαν αὐτόν, «σχῆμα φυγῆς ποιήσαντες», τὴν δ' ἀπάτην ἐννοήσας οὗτος ἐκρύβη εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Γόρτυνος, τὸν Λαβύριθον, οὗτινος ἐγνώριζε βεβαίως τὰς ἐξαιρέτους ἀμυντικὰς ἰδιότητας. Καὶ ὁ Κλείδημος, (Πλουτ. Θησ. 19), ὁ ἀρχαιότερος κατ' Εὐσέβιον (F. H. G. I.) τῶν γραψάντων τὰ ἐπιχώρια τῶν Ἀθηναίων, κρυφίαν ἀναφέρει τὴν εἰς Κρήτην ἄφιξιν τοῦ Θησέως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους, (Πλουτ. Θησ. ἔ. ἀ.), καθοδηγουμένου ὑπὸ Δαιδάλου καὶ φυγάδων ἐκ Κρήτης, οἵους συνήθως δημιουργοῦν οἱ καθεστωτικοὶ ἀγῶνες. Ἐξ ἄλλου δέ, μολονότι εἰς τοὺς μύθους περὶ τοῦ ἄθλου τοῦ Θησέως περιπλέκεται τὸ ὄνομα τοῦ Μίνωος (Πλουτ. Θησ. ἔ. ἀ.), ἴσως ὡς ἐκπροσώπου τῆς κρητικῆς πολιτείας καὶ ἐπιβαλόντος τὸν σκληρὸν φόρον, βεβαιοῦται ὑπὸ Κλειδήμου ὅτι ὅταν ὁ Θησεὺς ἦλθεν ἐν Κρήτῃ ἐβασίλευεν ὁ Δευκαλίων, ὁ δὲ Διόδωρος (IV, 62) φέρει ὁμοίως τὸν Δευκαλίωνα βασιλεύοντα κατὰ τὸν ἄθλον τοῦ Θησέως. Ἄλλως τε τὸ ἀπὸ τοῦ ἄθλου τοῦ Θησέως μέχρι τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, εἰς ὃν συμμετέσχε ὁ υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος Ἰδομενεύς, ὧν τότε μεσῆλιξ κατὰ Ἰωάννην Τζέτζην, διαρρεῦσαν διάστημα εἶναι τοὐλάχιστον πεντηκονταετὲς κατὰ τὸ Πάριον χρονικόν, οὕτως ὥστε νὰ ἐξυπακούηται ἐνδιάμεσος βασιλεία ἄλλου βασιλέως μεταξὺ Μίνωος καὶ Ἰδομενέως, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Δευκαλίωνος. Ἡ πληροφορία ἐπομένως τοῦ Ἰωάννου Κεδρηνοῦ περὶ τῆς ἀθλήσεως τοῦ Θησέως κατὰ τὸν χρόνον τῆς διαδοχῆς καὶ ἐπιβουλῆς τοῦ Ταύρου κατὰ τῆς δυναστείας ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του καθίσταται πιστευτή. Ὁ Ἀριστοτέλης, (Πολιτ. Β. 10. 3) οὐδαμοῦ ἀναφέρει, ὁμιλῶν περὶ τῆς Κρητικῆς πολιτείας, τὴν ὕπαρξιν συγκλήτου ἐκεῖ, ἀλλὰ μόνον τῆς κοσμητείας, τῆς γερουσίας ἢ βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ὡς σύγκλητον ἐπομένως νοεῖ ὁ Κεδρηνὸς μᾶλλον τὴν γερουσίαν ἢ βουλήν. Ἐὰν δὲ πράγματι ὁ Θησεὺς εἶχε φονεύσει ἀθλῶν οὐ μόνον τὸν Ταῦρον ἀλλὰ καὶ τὸν Δευκαλίωνα,

1 Ἐξ Ἀπολλοδώρου (III. 8) λέγοντος ὅτι ἡ Πασιφάη ἐγέννησε τὸν Ἀστέριον συνάγεται ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Ταύρου καὶ αὐτῆς ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀστέριος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ὡς ἀναφέρει ὁ Κλείδημος (ἔ. ἀ.), θὰ ἦτο πιθανὸν ὅτι ἡ σύγκλητος καλοῦσα τὸν Θησέα εἰς Κρήτην, δὲν ἐστρέφετο μόνον κατὰ τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ταύρου, ἀλλὰ κατὰ τῆς βασιλείας γενικῶς πρὸς ἐγκατάστασιν δημοκρατίας, ὁπότε ἡ ὑπὸ Ἀριστοτέλους ἀναφερομένη (ἔ. ἀ.) κατάλυσις τῆς βασιλείας ἐν Κρήτῃ θὰ συνέπιπτε πρὸς τὴν διαδοχὴν τοῦ Μίνωος. Τοῦ Δευκαλίωνος ὅμως βασιλεύσαντος μετὰ τὸν ἆθλον τοῦ Θησέως, ὡς ἐλέχθη ἤδη[1], εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ σύγκλητος ἐνδιεφέρετο πράγματι ὑπὲρ τῆς νομίμου διαδοχῆς παρὰ τοῦ Δευκαλίωνος, ὁ δὲ Θησεὺς δὲν ἤθλησε μόνον ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως τῆς κρητικῆς διαδοχῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ μετὰ τὸν ἆθλον ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Μίνωος Ἀριάδνην, ἀδελφὴν τοῦ Δευκαλίωνος καὶ συνήφθη ἡ συνθήκη εἰρήνης μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Κρήτης.

Παρομοίως δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ὁ Μίνως ἐκστρατεύων εἰς Σικελίαν ἀπεσκόπει ἁπλῶς εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Δαιδάλου. Φαίνεται τῷ ὄντι παράδοξος ἡ διοργάνωσις ὁλοκλήρου ἐκστρατείας, παρ' αὐτοῦ τοῦ Μίνωος ὁδηγουμένης, διὰ τὴν σύλληψιν ἑνὸς ἀτόμου, τοῦ Δαιδάλου. Ἀντιθέτως νομίζω ὅτι ἡ πόλις Καμικὸς ἐναντίον τῆς ὁποίας ἐξεστράτευσεν ὁ Μίνως ἐτέλει ὑπὸ τὴν θαλασσοκρατορίαν του καὶ ὅτι ὀχυρώσας ὁ βασιλεὺς Κώκαλος τὴν πόλιν τῇ βοηθείᾳ τοῦ Δαιδάλου οὕτως ὥστε νὰ ποιήσῃ αὐτὴν «ἀνάλωτον», ὡς εἴδομεν, ἐκίνησε τὸν χόλον καὶ τὴν ὑποψίαν τοῦ Μίνωος, ὅστις ἐξεστράτευσεν ἐκεῖ ἵνα καταστρέψῃ τὴν ὀχύρωσιν ταύτην, γενομένην ὑπὸ τοῦ Δαιδάλου κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς κρητικῆς λαβυρινθώδους ἀμύνης. Ἐντεῦθεν παρήχθη ὁ μῦθος ὅτι ὁ Μίνως ἐζήτησε τὴν παράδοσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Δαιδάλου καὶ καθίσταται πιστευτὸν ὅτι ὁ Δαίδαλος ἔφυγε κρύφα ἐκ Κρήτης, ἔνθα ἴσως κατεκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ Μίνωος ἵνα μὴ διαδώσῃ τὴν κρητικὴν ὀχυρωτικήν του μέθοδον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, εἰς βάρος τῆς θαλασσοκρατορίας τοῦ Μίνωος.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ περὶ διώξεως τοῦ Δαιδάλου εἰς Σικελίαν πληροφορία ἑλκει τὴν προέλευσιν ἀπὸ Ἡρακλείδην τὸν Ποντικόν, ὅστις ἴσως εἶναι ὁ ἀρχαιότερος γράψας περὶ τούτου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ πληροφορία εἶναι ἀδόκιμος, οὐ μόνον διότι ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης τοῦ περὶ Πολιτειῶν εἰς Ἡρακλείδην ἀποδιδομένου ἔργου, ἀλλὰ καὶ διότι ὁμιλεῖ περὶ ἀποδράσεως τοῦ Δαιδάλου διὰ τριήρεων (Πολ. 40), ἐνῷ αἱ τριήρεις ἦσαν μεταγενέστερον τῶν χρόνων τοῦ Δαιδάλου, ἐφεύρημα (Θουκ. I, 13, Plin. VII, 57, 16) οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ Δαίδαλος, ἰδιώτης ὤν, διέθετε πολεμικὸν στόλον.

Τοὐναντίον ὁ Δαίδαλος οὐ μόνον καθωδήγησε τὸν Θησέα, ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Λαβυρίνθου καὶ φονεύσῃ τὸν Ταῦρον (Ἀπολλόδ. III) ἀλλὰ ἐκ τῆς γνωστῆς παραστάσεως τοῦ Ταναγραίου ἀγγείου (Gaz. Arch. IV. I) μαρτυρεῖται ἡ ἀνάμιξίς του εἰς τὸν φόνον τοῦ Ταύρου. Ἡ βοήθεια μάλιστα τοῦ Δαιδάλου πρὸς τὸν Θησέα ἐξησφαλίσθη τῇ παρακλήσει της ἀδελφῆς τοῦ Δευκαλίωνος Ἀριάδνης, προστατευούσης ἐν τῇ διαμάχῃ τὸν βασιλικὸν ἀδελφόν της Δευκαλίωνα ἐναντίον τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ταύρου, ἥτις παρεκάλεσε αὐτὸν «μηνῦσαι τοῦ Λαβυρίνθου τὴν ἔξοδον» τῷ Θησεῖ (Apol. Epit. Vat. 1, 7), τοῦθ' ὅπερ, συνδυαζόμενον μάλιστα πρὸς τὸν μετὰ τὸν ἆθλον του γάμον του μετὰ τῆς Ἀριάδνης παρέσχεν λαβὴν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ μύθου τοῦ μίτου τῆς Ἀριάδνης, ὡς ἀναγράφεται οὗτος παρὰ Φερεκύδῃ (Fragm. 106. Schol. Hom. Od. 12, 320).

Ἐὰν ὁ Θησεὺς ἐφόνευσε τὸν Ταῦρον ἐν Κρήτῃ, ἢ μόνον τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν δὲ Ταῦρον συνέλαβε καί, ἀφοῦ μετέφερεν εἰς Ἀθήνας ζῶντα, ἐφόνευσεν αὐτὸν ἐν Ἀθήναις, ὡς ἀναφέρεται καὶ ὡς παρίστατο ὁ ἆθλος εἰς τὸ ἐν Ἀμύκλαις ἔργον τοῦ Βαθυκλέους (Παυσ. IV. 18, 18), δὲν εἶνε εὔκολον νὰ εἰκασθῇ. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐφονεύθη οὗτος ἐν Κρήτῃ, διότι τοῦτο παρεῖχεν ἀψευδῆ βεβαίωσιν τοῦ ἄθλου καὶ συνεπήγετο ἀσφαλεστέραν τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν Ἀθηνῶν τοῦ φόρου.

Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἰδομενέως εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, εἰς ὃν μόνον Ἀχαιοὶ ἔλαβον μέρος, δεικνύει ὅτι ἀχαιοὶ ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης τότε, ἀφοῦ οἱ Κουρῆτες «ἀριστῆες παναχαιέων» ἀναφέρονται παρ' Ὁμήρῳ, ἀπὸ τῶν χρόνων δηλαδὴ τοῦ Μίνωος, παρ' Ἡροδότου κατόπιν (I, 2 καὶ IV, 45), ὡς ἐπίσης καὶ παρὰ Διοδώρου (IV, 60) καὶ Στράβωνος (142) ὡς Ἕλληνες θεωρούμενοι, καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν λαλοῦντες. Ἐκ τοῦ χρόνου δὲ τῆς καταστροφῆς τῶν μεγάλων ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ (1375 περίπου) καὶ τοῦ χρόνου τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (1184 κατ' Ἐρατοσθένη) συνάγεται ὅτι ἐπὶ Ἰδομενέως ὑπῆρχον τὰ μικρότερα μόνον ἀνάκτορα, τὰ μερικῶς ἀνοικοδομηθέντα μὲ μηκυναϊκὰ κατὰ τὸν Evans στοιχεῖα, ἅτινα ἐκτίσθησαν πιθανῶς ὑπὸ Μίνωος τοῦ Β', τοῦ υἱοῦ τοῦ Διός, καὶ ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ ὀνομασθοῦν ἀνάκτορα

1 Ἡ πληροφορία τοῦ Κλειδήμου περὶ φόνου καὶ τοῦ Δευκαλίωνος σὺν τῷ Ταύρῳ ὑπὸ τοῦ Θησέως ἴσως ὀφείλεται εἰς σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ἐπιδόξων διαδόχων, τοῦ Δευκαλίωνος δηλαδὴ καὶ τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ταύρου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Μίνωος τοῦ Β΄ ἢ τοῦ Ἰδομενέως, ἐνῷ εἰς τὰ παλαιότερα, τὰ καταστραφέντα τῷ 1375 λαμπρὰ ἀνάκτορα προσιδιάζει μᾶλλον ἡ ὀνομασία τῶν ἀνακτόρων Μίνωος τοῦ Α΄. Ὁ ἀπὸ Μίνωος ἑπομένως πολιτισμός, ὁ λεγόμενος Μινωικός, τῆς ὑστέρας δευτέρας ἰδίως καὶ τρίτης μινωικῆς περιόδου (LMII καὶ LMIII), ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1450 καὶ ἐντεῦθεν, ἦτο πράγματι ἀχαϊκὸς πολιτισμός, ἐνῷ ἡ εἰς σεισμοὺς ἀποδιδομένη καταστροφὴ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀνακτόρων ἴσως ὑπῆρξεν πράγματι ἁπλῶς συνέπεια τῆς ἀχαϊκῆς ἐπικρατήσεως ἐν Κρήτῃ [1].

Ἀθῆναι, Φεβρ. 1933. ΠΕΡΙΚΛΗΣ Δ. ΡΕΔΙΑΔΗΣ

1 Ἐξ ἐνδείξεών τινων δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι πιθανῶς μεταξὺ τῶν παλαιοτάτων κατοίκων τῆς Κρήτης καὶ τῶν Τρώων ὑπῆρχε ποιά τις συγγένεια φυλῆς. (Ἴδη ἦτο ὄρος ἐν Κρήτῃ ὡς ὁμοίως καὶ ἐν Τροίᾳ, ὁ θεμελιωτὴς τῆς Τροίας Τεῦκρος εἶχε σύζυγον Ἰδαίαν νύμφην, Πρβλ. Στράβ. 466, ὁμ. Νικολ. Δαμασκ. Ἱστορ. ἐν Προδρ. Ἑλλ. Βιβλ. 237).

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΝ ΑΝΩ ΒΑΘΕΙ ΣΑΜΟΥ

Δόμος ἐπιμήκης ὀρθογώνιος ἐκ μαρμάρου μετὰ δύο ἐκκρουσμάτων ἐπὶ τῆς κάτω ἕδρας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ μεγαλειτέρου τοιούτου κατὰ τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν, ἐξ οὗ καὶ ὁ ἀκρωτηριασμὸς τῶν τελευταίων γραμμάτων Ι καὶ Α τῶν δύο τελευταίων στίχων. Ὕψος δόμου 0,161 πλ. 0,80. πάχ. ἀνάλογον. Ὕψ. γραμμ. 0,20. Διάστιχ. 0,10 ***(εἰκ. 1).***

φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐνετοίχισε καὶ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος. ἐνεπίγραφον δόμον. Παραμένει ὅμως ἄγνωστον πόθεν οὗτος μετέφερε τοῦτον. Ἐρευνῶν ἐξηκρίβωσα ὅτι οὗτος εἶχεν ἀγροτικὸν κτῆμα κατὰ τὴν θέσιν «Τσόκον» τῆς περιφερείας Παλαιοκάστρου, ἔνθα ἀπαντῶνται ἴχνη ἀρχαίων πολισμάτων. Εὐκαιρίας δοθείσης προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω κατὰ πόσον εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχῃ ὁ ἐν λόγῳ δόμος τὴν προέλευσίν του ἐκεῖθεν.

Ὁ εἰρημένος πύργος ἀπὸ διαφόρων ἐν τῷ με-

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ ἐκ Σάμου.

Ὁ ἐν λόγῳ δόμος εὑρίσκετο ἐντετοιχισμένος μέχρι τοῦ παρελθόντος θέρους (1932) ὑπὲρ τὸ ὑπέρθυρον τῆς ἐξωθύρας τοῦ κατὰ τὴν συνοικίαν «Πύργος» τοῦ ἄνω Βαθέος Σάμου παλαιοῦ πύργου, ἤτοι τριωρόφου ἀρχοντικῆς οἰκίας ρυθμοῦ τῆς τουρκοκρατίας. Ὁ πύργος οὗτος ἀνῆκε πρὸ ἑβδομηκονταετίας περίπου εἰς τὸν ἐπὶ διαφόροις ἡρωϊσμοῖς διαπρέψαντα Ἐμμ. Κάϊλαν. Ὑπολογίζονται δὲ ὑπὸ προβεβηκότος τὴν ἡλικίαν γέροντος καὶ γείτονος αὐτοῦ εἰς ὀγδοήκοντα τὰ ἔτη, ἀφ' ὅτου ὁ ρηθεὶς ἰδιοκτήτης ἔκτισε τὸν περίβολον τῆς αὐλῆς τοῖχον, ὅτε ταξὺ ἰδιοκτητῶν περιῆλθεν ἐσχάτως σεσαθρωμένος πλέον εἰς τὴν κυριότητα τοῦ κ. Ἀνδρέου Ἀναστ. Καμπούρη, ὅστις κατεδαφίσας αὐτὸν ἔκτισεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου οἰκίαν ἐντοιχίσας αὖθις τὸν ἐνεπίγραφον δόμον ὑπὲρ τὸ ὑπέρθυρον τῆς μεσαίας θύρας. Τότε τὸ πρῶτον μοὶ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία καὶ ἡ εὐκολία νὰ ἐξετάσω τοῦτον, ὅστις δι' ἀλλεπαλλήλων ἐπιχρίσεων διὰ κοινοῦ ὑδαρώδους ἀσβέστου δὲν ἐνεφάνιζεν ἢ οἱονεὶ ἀμυχάς τινας, ὑφ' ἃς ὅμως ὑπώπτευσα ἐπιγραφὴν ἀρχαίου τύπου ἐκ τοῦ πυκνοῦ τῶν τε γραμμάτων καὶ στίχων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Μετὰ τὴν ἀπόξεσιν, καθαρισμόν, ἀνάγνωσιν καὶ πρώτην πρόχειρον ἀντιγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς, ὑπέστη αὕτη καὶ τελευταίαν περιπέτειαν καλυφθεῖσα τὴν φορὰν ταύτην ὑπὸ τὸ γενικὸν παχὺ ἐπίχρισμα τοῦ τοίχου ἐξ ἀφελῶν καὶ ἀδικαιολογήτων φόβων τοῦ κτήτορος, ἐδέησε δὲ νὰ μετέλθῳ πᾶσαν πειθῶ, ὅπως ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκκάλυψιν καὶ ἐκ νέου ἐμφάνισιν αὐτῆς.

Ὁ λίθος οὗτος φέρει τὴν κάτωθι ἐπιγραφήν.

1 *Σεράπιδι Εἴσιδι* [1], *Ἀνούβιδι*
2 *Ἀλφοκράτη* [1], *Αὔξος* [2] *Δημοκλέ-*
3 *ους* [1] *Σάμιος ὁ καὶ Τήνιος* [2]. *Ἱεροφό-*
4 *ρος* [1] *ἑπτάστολος* [2] *σὺν καὶ τῇ γυναι-*
5 *κι ἑορτῇ καθιέρωσεν εἰς τὰ ἴδι[α* [1].

1[1] — Ἡ γραφὴ *Εἴσιδι* φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, ἣν ἡ περὶ τῆς νοουμένης θεᾶς ἀντίληψις τῶν μυστῶν ἔλαβεν, ἀποβᾶσα ἀπὸ φυσικωτέρας πνευματικωτέρα. Ὅθεν καὶ ἡ Ἶσις, Δημήτηρ πρότερον, ἐταυτίσθη ὀψιαίτερον τῇ Ἀθηνᾷ (Πλουτ.: Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος § 9, § 62). Ὡς δὲ τοιαύτη καὶ ὡς ἐπαγγελλομένη «γνῶσιν καὶ εἴδησιν» τοῦ ὄντος (ἔνθ' ἀνωτ. § 2) ἀνάλογον ἐτυμολογικὸν περιεχόμενον ἔλαβεν. Ὅθεν Ἶσις - Εἶσις ἐκ τοῦ ἰδ - εἰδ τοῦ οἶδα.

2[1] — *Ἀλφοκράτη*, ἄλλη γραφὴ τοῦ Ἀρποκράτης» (ὡς Ἀρποχράτης, Ἀρφοκράτης ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς) [1]. Παρὰ τὸ φυσικὸν καὶ ἁπλοῦν τῆς ἐκ φθογγολογικῶν νόμων μεταβολῆς καὶ ἐξελίξεως τοῦ Ἀρποκράτης εἰς Ἀλφοκράτης, ἐὰν ἀληθεύῃ ἡ ἀνωτέρω ἀρχὴ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀποδόσεως ἀντιστοίχου πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ θεοῦ νέου ἐτυμολογικοῦ ἢ παρετυμολογικοῦ περιεχομένου, τότε καὶ ἡ παρετυμολογία αὐτοῦ καθίσταται σαφὴς ἐκ τῶν: ἀλφὸς - κρατῶ. Ἤτοι ἀλφοκράτης = ὁ κρατῶν - θεραπεύων τὸν ἀλφόν, τὸ γνωστὸν δηλονότι δερματικὸν νόσημα. Ὑπερφυσικὴ δὲ θεραπεία τοῦ ἀλφοῦ ἀναφέρεται τελουμένη καὶ ἐν Σαμικῷ τῆς Ἠλείας, ἔνθα πλησίον τοῦ ἐκεῖ ποταμοῦ Ἀνίγρου ὑπῆρχε τὸ καλούμενον ἄντρον τῶν Ἀνιγρίδων νυμφῶν, εἰς ὃ εἰσερχόμενος ὁ πάσχων προσηύχετο ταῖς νύμφαις ὑποσχόμενος θυσίαν τινά, μεθ' ὃ ἀπέσμηχε τὰ νοσοῦντα τοῦ σώματος μέλη. Διακολυμβῶν δ' ἀκολούθως τὸν ποταμὸν ἐξήρχετο ὑγιὴς καὶ ὁμόχρως (Παυσ. Ἠλιακὰ Α, V, 5,11). Σὺν τῷ χρόνῳ ὁ ποταμὸς οὗτος διὰ τῆς ἐκ τῶν ἀντιθέτων ἀνέμων προσαμμώσεως τοῦ στομίου μετεβλήθη εἰς λίμνην, ἔνθα νῦν τὰ περίφημα ὑδροθεϊκὰ ἰαματικὰ λουτρὰ Καϊάφα, ὁπόθεν ἐξηγεῖται καὶ φυσικῶς ἡ ἀνωτέρω θεραπεία.

1 Τὸ αἰγυπτιακὸν Harpechrat, ἐξ οὗ ὁ Mayer παράγει τὸ Ἁρποκράτης (Roscher: Lexicon der gr. u. r. Mythologie I, 2 p. 2746) ἀναλυόμενον εἰς σημιτικὰ συνθετικὰ μας δίδει: harp ἢ harb = ἐρις, πόλεμος καὶ chrat = ἄρωσις (e = τὸ ἄρθρον el). Ὅθεν Harp e(l) chrat = ἔρις ἡ τῆς ἀρόσεως.

2[2] — *Αὔξος*, ὄνομα μὴ ἀπαντῶν ἐν τῇ ὀνοματολογίᾳ ἄλλων μνημείων. Φαίνεται ὂν συγκεκομμένον ἢ ἐπίτμητον μικροτέρων ὀνομάτων.

3[1] — *Δημοκλέους*, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς Σαμίου.

3[2] — *ὁ καὶ Τήνιος*, προφανῶς ἐγγεγραμμένος ὡς πολίτης καὶ ἐν τῷ μητρῴῳ τῆς Τήνου.

4[1] — *ἱεροφόρος*, ὁ τὰ ἱερὰ σκεύη προσκομίζων, ἄλλως ἱεροφόρος (CIG II Addend. p. 1076 n. 2384[b], 1. Fr. (Πάρου)=IG XII 5,291 καὶ 1793[b]. (Ἀνακτορίου) — Πλουτ. Περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσίρ. § 3,5: «διὸ καὶ τῶν ἐν Ἑρμοῦ πόλει Μουσῶν τὴν προτέραν Ἶσιν ἅμα καὶ Δικαιοσύνην καλοῦσι.... δεικνύουσαν τὰ θεῖα τοῖς ἀληθῶς καὶ δικαίως ἱεροφόροις καὶ ἱεροστόλοις προσαγορευομένοις. — Dittenberger Syll. I. Gr. ἀρ. 754: sacerdotes qui in Isidis mysteriis suppellectilem sacram portant.). Πρβ. καὶ ἱεραφορία (Διον. Ἁλικ. 16,7): «ἄνδρας ἱεραγωγοὺς καὶ ἱεραφορίᾳ τετιμημένους».

4[2] — *ἑπτάστολος*, ὁ ἔχων ἑπτὰ στολάς. «Φύσις ἑπτάστολος» (Ἱππολ. Αἱρ. 142,11). Ἄλλως, λαμβανομένου ὡς β΄ συνθετικοῦ τοῦ στέλλω (=ὑπουργῶ, παρασκευάζω), ὁ ἑπτάκις ὑπουργήσας ἢ παρασκευάσας τὰ τῆς θυσίας, (πρβ. καὶ τὸ ἀνωτ. «ἱεροστόλοις»). Ἐκ τῆς δευτέρας ταύτης προϋποθέσεως δύναταί τις νὰ ἐξαγάγῃ ὅτι τὸ ἀξίωμα καὶ καθῆκον τοῦ ἱεραφόρου δὲν συνίστατο εἰς μόνην τὴν τεχνικὴν παρασκευὴν καὶ μεταφοράν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χορηγίαν τῶν δεόντων, ἦτο ἄρα εἰδός τι λειτουργίας ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀναγραφὴ τοῦ γεγονότος ὡς ἑπτάκις γενομένου.

Ἐπειδὴ ἡ κάτω ὥρα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι πολὺ εὐρυτέρα τῶν προηγουμένων διαστίχων, εἶναι προφανὲς ὅτι ὀφείλει νὰ δεχθῇ τις τὴν ἐπιγραφὴν περατουμένην καὶ αὐτοτελῆ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, εἰς τὰ ἴδια = ἐν τοῖς ἰδίοις, ἐν τοῖς ἑαυτοῦ.

Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης ἐκδοχῆς ἐξάγεται ὅτι ὁ προκείμενος δόμος ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς ὁ αὐτὸς ὡς καὶ σήμερον, κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν χρῆσιν, ἐντετοιχισμένος ὢν ἔν τινι ἱερῷ κτίσματι, ναΐσκῳ, βωμῷ ἤ τινι ἄλλῳ, ὅπερ ὁ ἱεραφόρος Αὔξος σὺν τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ ἱδρύσας ἐν τοῖς ἰδίοις καθιέρωσε πρὸς τιμὴν τῶν ἐν ἀρχῇ ἀναφερομένων θεοτήτων.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μετά τινων ἄλλων πρὸ πολλῶν ἐτῶν γνωστῶν καὶ τοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εὑρεθέντος ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας τῆς Σάμου πόλεως βωμοῦ αἰγυπτιακῆς μὲν λατρείας, ἑλληνιστικῆς δὲ τέχνης, γνωρίζει ὑμῖν ὅτι καὶ ἐν Σάμῳ εἶχεν εἰσαχθῆ ἡ λατρεία αἰγυπτιακῶν θεοτήτων λατρευομένων οὐχὶ ὑπὸ παροικίας ἀλλοδαπῶν ἀλλ' ὑπὸ γηγενῶν Σαμίων.

Ἐν Σάμῳ

ΕΜΜ. ΒΑΜΒΟΥΔΑΚΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Α. ΑΓΙΑΣ (Μουσείου).

Ἐν Ἁγιᾷ ὑπῆρχον ἐπιγραφαί τινες καὶ ὀλίγα γλυπτὰ ἐρριμμένα φύρδην μίγδην ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ Ἡμιγυμνασίου, οὕτως ὥστε, ὅταν τῷ 1930 μετέβη ἐκεῖ ὁ Stahlin δὲν ἠδυνήθη οὔτε τὰς ἐπιγραφὰς οὔτε τὰ γλυπτὰ νὰ ἴδῃ. Ἐφέτος τῷ 1932 ἐνήργησα παρὰ τῷ Προέδρῳ τῆς Κοινότητος καὶ τῷ Διευθυντῇ τοῦ Ἡμιγυμνασίου Ἁγυιᾶς Ἀθ. Μητσόλᾳ καὶ τῷ καθηγητῇ τοῦ ἐκεῖ Ἡμιγυμνασίου Ἰ. Παπαδοπούλῳ, οἵτινες φιλοτίμως καὶ ἀξιεπαίνως ἀπεδέχθησαν ὁ μὲν Πρόεδρος τῆς Κοινότητος καὶ τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον ὅπως χορηγήσωσι τὴν δαπάνην τῆς διασκευῆς μιᾶς εὐρυχώρου αἰθούσης τοῦ Ἡμιγυμνασίου εἰς Μουσεῖον διὰ καταλλήλου ἐπιστρώσεως, κατασκευῆς βάθρων καὶ διὰ τῆς χορηγήσεως τῆς δαπάνης διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ οἰκίαις τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ χωρίων ἐπιγραφῶν, ἀναγλύφων καὶ παλαιοχριστιανικῶν γλυπτῶν βυζαντινῶν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀποσταλέντος ἐκεῖ φύλακος ἀρχαιοτήτων Φερῶν, οἱ δὲ Ἀθ. Μητσόλας καὶ Ἰ. Παπαδόπουλος προέβησαν εἰς τὴν κατάλληλον τοποθέτησιν αὐτῶν ἐν τῇ διασκευασθείσῃ εἰς Μουσεῖον αἰθούσῃ.

Οὕτω χάρις εἰς τὴν φιλότιμον ἀρωγὴν τῆς Κοινότητος Ἁγιᾶς καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν συνεργασίαν κατηρτίσθη ἐκεῖ μικρὸν Μουσεῖον περιέχον μέχρι τοῦδε περὶ τὰ τεσσαράκοντα περίπου λίθινα μνημεῖα, ἤτοι ἀρχαῖα ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφὰς ὡς καὶ παλαιοχριστιανικὰ καὶ βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου μεταβὰς εἰς Ἁγιὰν κατέγραψα εἰκοσιεπτὰ ἐπιγραφὰς καὶ ἀνάγλυφα, ἀφῆκα δὲ δι' εὐθετώτερον χρόνον τὴν καταγραφὴν τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ ἄλλων γλυπτῶν, ἐφ' ὅσον συνεχίζεται ἀκόμη ὑπὸ τοῦ φύλακος Φερῶν ἡ μεταφορὰ ἐκ τῶν πέριξ χωρίων διαφόρων ἀρχαίων. Ἐνταῦθα δημοσιεύω τὰς ἀνεκδότους ἐπιγραφάς, ὅσαι δὲν περιέχονται ἐν IG, IX ².

1. *Ἐκ Καλυβίων Κουκουράβας* (Εὕρετ. 2). Στήλη λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἐπιστυλίου ναϊδιόσχημος, ἀποκεκρουμένη ἀριστερὰ καθέτως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ὑφ' ὧν εἶχε τεθῇ ἐν ναϋδρίῳ ὡς θωράκιον. Σῴζεται ἡ δεξιὰ παραστὰς τετράπλευρος, (ὕψ. 0, 76. πλάτ. 0,57. πάχ, 0,12. γρ. ὕψ. 0,012 - 0,013). Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου:

ΝΙΚΑΤΟΡΕΙΟΣ ΧΑΡΕΣ ΙΑ

Τὸ κύριον ὄνομα λείπει. Τὸ πατρωνυμικὸν *Νικατόρειος* ἐκ τοῦ ὀνόματος *Νικάτωρ*.

Τὸ χωρίον Κουκουράβα κεῖται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Μαυροβουνίου· τὰ δὲ *Καλύβια Κουκουράβας* παρὰ τὴν Βοιβηΐδα λίμνην, ἔνθα ὑπάρχουσιν οἱ ἀγροὶ Κουκουράβας. Ἐν τοῖς ἀγροῖς τούτοις ἀνευρίσκονται πολλάκις τάφοι κιβωτιόσχημοι ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων πλακῶν λευκοῦ μαρμάρου καλῶς εἰργασμένων καὶ νομίσματα ἀρχαῖα. Εἷς δὲ τάφος ἀρχαῖος ἐκ τοιούτων πλακῶν ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ ἠρειπωμένου ναϋδρίου τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἀνοιχθεὶς τῷ 1930 ὑπὸ τῶν ἀνασκαψάντων τὸ ναΰδριον χωρικῶν. Πιθανῶς καὶ ἡ ἀνωτέρω ἐπιτύμβιος στήλη ἀνήκει εἰς αὐτὸν τὸν τάφον. Ἐκ δὲ τῶν Καλυβίων Κουκουράβας πλατεῖα λιθόστρωτος ὁδὸς κατασκευασθεῖσα πρό τινων ἐτῶν ἄγει εἰς Κουκουράβαν. Τῶν Καλυβίων ὑπέρκειται λόφος, παραφυὰς τοῦ βουνοῦ, φέρων ἐπὶ τῆς κορυφῆς τείχη ἀκροπόλεως ἐκ μεγάλων ἀκατεργάστων πλακοειδῶν λίθων, τὰ ὁποῖα σῴζονται εἰς ὕψος ὑπὲρ τὸ ἓν μέτρον κατὰ τὴν βόρειον καὶ δυτικὴν πλευρὰν ἐν μέρει, διότι ἐνταῦθα ὁ βράχος ἀποτόμως καταπίπτει εἰς χαράδραν καὶ ἀποτελεῖ φυσικὴν ὀχύρωσιν· κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν παραλλήλως τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ τὰ τείχη φαίνονται μέχρι τῆς ἐπιφανείας. Ὡς ἔμαθον δὲ ὑπὸ τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου Ἰωάννου Παπαχατζοπούλου κατὰ τὴν λιθόστρωσιν τῆς ὁδοῦ ἀφῃρέθησαν οἱ λίθοι τῶν τειχῶν καὶ ἐπεστρώθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, ἥτις φθάνει μέχρι τοῦ χωρίου εἰς ἀπόστασιν ³/₄ τῆς ὥρας.

Τὰ ἐρείπια ταῦτα οὐδεὶς τῶν νεωτέρων γραψάντων περὶ Θεσσαλίας γνωρίζει. Ἀγνοοῦμεν δὲ ποῖα πόλις ἀρχαία ἔκειτο ἐνταῦθα.

2. *Ἐκ Καστρίου παρὰ τὴν Βοιβηΐδα* (Εὕρετ. 3). Στήλη λευκοῦ μαρμάρου φέρουσα ἄνω ἐν ἀναγλύφῳ προτομὴν ἀποκεκρουμένην, ἧς ἐσώθη ὀλίγον τοῦ κάτω μέρους τοῦ στήθους. Κάτωθι τῆς προτομῆς δεξιὰ εἶναι μικρὸν ζῷον τετράπουν ἐν ἀναγλύφῳ (κύων;). ὕψ. στήλης 0,80. πλάτ. 0,415. πάχ. 0,13. γραμ. ὑψ. 0,03. διάστιχον 0,015.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΔΙΟ ΚΛΗΤΩΛΑΝΔΡΙΜΝΕΙ ΑΣ ΧΑΡΙΝ

Ἀλεξάνδρα Διοκλήτῳ ἀνδρὶ μνείας χάριν.

Ἀνατολικῶς τοῦ μικροῦ χωρίου Καστρὶ σῴζονται τὰ τείχη Βυζαντινοῦ φρουρίου, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἐν τῇ Βυζαντινῇ ἱστορίᾳ τῆς Θεσσαλίας. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν Βυζαντεινῶν τειχῶν εἶναι

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ἐντετειχισμένοι καὶ πολλοὶ ὀρθογώνιοι λίθοι ἀνήκοντες εἰς Ἑλληνικὴν Ἀκρόπολιν, ὁ Ν. Γεωργιάδης (Θεσσαλία ἔκδ. α΄. 1880, σ. 202 - 203) θέτει ἐνταῦθα τὴν ἀρχαίαν πόλιν *τῶν Μαγνήτων Ἄμυρον*, τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ν. Γεωργιάδου παρεδέχθη καὶ ὁ Stählin (Hellenische Thessalien 1924, σ. 51. 1. 4 καὶ 59).

3. *Ἐκ χωρίου Ἀετολόφου* (Δέσιανης). (Εὑρετ. 4). Στήλη μετ' ἀνθεμίου, λίθου γλαυκοῦ, ἀποκεκρουμένη εἰς δύο τεμάχια ἐφαρμόζοντα. Εὑρέθη πρὸς Ν. τοῦ χωρίου παρὰ τὴν πηγήν. (ὕψ. 0, 77. πλ. 0,41· πάχ. 0,095). Ἱππεὺς ἐν ἐγκοίλῳ τετραγώνῳ:

ΕΥΒΙΟΤΟΣ ΕΥΒ . . ΛΟΥ ΧΑΙΡΕ
Εὐβίοτος Εὐβ[ού]λου χαῖρε.

4. *Ἐν Ἁγιᾷ* (Εὑρετ. 6). Εὑρέθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας. Στήλη μετ' ἀνθεμίου, λίθου ὑπογλαύκου, ἀποκεκρουμένη δεξιὰ καὶ κάτω. Φέρει ἐφθαρμένην μορφὴν ἐν προτομῇ ἐν ἀναγλύφῳ. (ὕψ. 0,87. πλ. 0,36. πάχ. 0,11. ὕψ. γρ. 0,024. διάστιχον 0,015):

ΑΥΡΕΙΜ
ΕΚΤΟΝ
Ν
ΗΡΩΙ (μορφὴ) ΠΕΡ

5. *Ἐκ Βαθυρρεύματος* (Εὑρετ. 7). Εὑρέθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἁγ. Νικολάου. Κίων μονόλιθος λίθου ὑπογλαύκου, ἀποκεκρουμένος ὄπισθεν καὶ κάτω· ἄνω φέρει δακτύλιον. ὕψ. 0,97. διάμ. 0,305. ὕψ. γραμ. 0,05. διάστ. 0,02.

D D N[illegible] *D(ominis) N[ostris*
CONST[illegible] *Constant[i] - - -*
MAXIMIN[illegible] *Maximin[o]*
ETSEV . . . . V *et Sev[ero] - -] V*
5 MAXIMIN[illegible] 5 *Maximin[o] - - -*
MIL[illegible] *Mil(iarium) - - -*

6. *Ἐν Ἁγιᾷ* (Εὑρετ. 10). Εὑρέθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου πλησίον τοῦ φρέατος. Στήλη ἀποκεκρουμένη ἄνω, δεξιὰ καὶ κάτω. Ἄνω εἶχεν ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον νῦν λείπει. (Ὕψ. 1,30. πλ. 0,44. παχ. 0,10. ὕψ. γρ. 0,025 — 0,03):

ΝΕΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΡΩΤΙΝ *Νείκων καὶ Ἔρωτιν*
- - ΤΗ ΓΛΥΚΥΤΑΤΗ - - - - *τῇ γλυκυτάτῃ*
- - - - ΜΝΕΙΑΣ ΧΑΡΙΝ - - - - *μνείας χάριν.*

Κάτω δύο μορφαὶ ἐφθαρμέναι. Κάτωθι δὲ τῶν μορφῶν ἐν ἀναγλύφῳ Ἑρμῆς χθόνιος.

7. *Ἐκ Μεταξοχωρίου* (Ρέτσιανης). (Εὑρετ. 12). Μεγάλη στήλη μετ' ἀνθεμίου, λίθου κυανοῦ, ἀποκεκρουμένη ἄνω ὀλίγον καὶ δεξιά. Ἄνω φέρει ἀνάγλυφον ἐν ἐγκοίλῳ τετραγώνῳ, ἐν ᾧ παρίσταται ἱππεὺς βαδίζων πρὸς δεξιά· πρὸ αὐτοῦ ἵσταται γυνὴ ὀρθία καὶ νεανίας φέρων βραχὺν χιτῶνα. ὕψ. 1, 18. πλ. 0,455. πάχ. 0,085. ὕψ. γρ. 0,03 διάστ. 0,01.

- - ΔΙΩΑΓΩΝΙ - - ΔΙΩΑΓΩΝΙ - - -
ΑΠΟΛΛΩΝΕΙΟΝΙ *Ἀπολλώνειον τ[ὸν ἑαυ-]*
ΤΗC ΑΝΔΡΑΜΝΙΑC *τῆς ἄνδρα(;)μν(ε)ίας[χαριν]*
ΗΡΩΝ ΧΡΗCΤΕ *ἡ[ρ]ω[ς] χρηστὲ*
5 [Χ]Α[ΙΡΕ] 5 *[χ]α[ῖρε].*

Ὁ 2ος καὶ 3ος στίχος συμπληρωτέοι: «*Ἀπολλώνειον [τὸν ἑαυτῆς] ἄνδρα*», ὁ δὲ 4ος ΗΡΩΝ ἀναγνωστέος *ἥρω(ς)*. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ ***Mezières,*** Missions III, 1854, 242 καὶ IG, XI², 1088 μετά τινων παραλλαγῶν.

8. *Ἐκ Κασθαναίας* (Εὑρετ. 18). Βάσις τετράγωνος γλαυκοφαίου μαρμάρου ἔχουσα ἄνω στρογγύλον τόρμον διαμέτρου 0,31 καὶ βάθους 0,32. Γύρωθεν κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς πλαισιοῦται ἄνω καὶ κάτω. μῆκ. 0,36. πλ. 33. ὕψ. 0,18. ὕψ. γρ. 0,025. διάστ. 0,006. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως:

ΣΩΣΙΜΟΣ ΑΛΕ *(Ζ)ώσιμος Ἀλε-*
ΞΑΝΔΡΟΥ ΑΠΕΛΕ *ξάνδρου ἀπελε-*
ΥΘΕΡΕ ΧΡΗΣΤΕ *ύθερε χρηστὲ*
ΧΑΙΡΕ *χαῖρε.*

9. *Ἐκ Καστρίου (Ἀμύρου).* (Εὑρετ. 20). Εὑρέθη παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ ὕδατος. Στήλη μετ' ἀετώματος φέροντος ἐν τῷ μέσῳ ῥόδακα, λίθου ὑπογλαύκου. Ἐν τῷ μέσῳ φέρει ἀνάγλυφον. (ὕψ. 1,32. πλ. 0,46. πάχ. 0,09. ὕψ. γρ. 0,035. διάστ. 0,015):

ΟΡΕCΤΗΣ *Ὀρέστης*
ΛΟΝΓΕΙΝ *Λογγεῖν-*
ΝΑΝ ΤΗΝ *αν τὴν*
ΗΑΥΤΟΥΓΥ *ἡαυτοῦ (=ἑαυτοῦ) γυ-*
5 ΝΕΚΑΝ–ΡΩCΧΑΙΡΕ 5 *νέκαν, ἥρως χαῖρε.*

Κάτω Ἑρμῆς χθόνιος ἔκτυπος.

Στίχ. 4: *ἡαυτοῦ* = ἑαυτοῦ. *γυ/νέκαν* = γυν(αῖ)κα⟨ν⟩.

Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἔκτυπον τὸ ἑξῆς σχῆμα:

Τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τί συμβολίζει:

10. *Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀθανάτου,* μετονομασθέντος ἤδη εἰς Μελίβοιαν. (Εὑρετ. 22). Ἀπετειχίσθη ἐκ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

τινος οἰκίας. Στήλη μετ' ἀνθεμίου λευκοῦ λίθου, ἀποκεκρουμένη κάτω, εἰς δύο τεμάχια ἐφαρμόζοντα. Ὑπὸ τὸ ἀνθέμιον ἱππεὺς ἐν ἀναγλύφῳ· κάτωθι δ' αὐτοῦ δύο κεφαλαί, ὧν ἐσώθησαν αἱ κορυφαί. ὕψ. 1,03. πλ. 0,57. πάχ. 0,105: ὕψ. γρ. 0,35 - 0,04.

ΟΙΔΙΚΕΟΝΙ	ΟΙΔΙΚΕΟΝΙ
ΝΙΝΖΗCΑCΑΙ	ΝΙΝ *ζήσασα[ν;]*
ΘΩCΠΕΝΤΕΤΕΡΙ	ΘΩC *πεντετερί[δα]*
. ΗΤΗΡΝΥΝΕΘΑΝΑ	*[μ]ήτηρ νυν ἔθανα*
5 ΙΕΝΘΑΔΕΚΕΙΜΕΛΝΔΡΟ.	5 *Ι ἐνθάδε κεῖμ(αι) ἀνδρὸ(ς)*
ΜΟΥΠΑΛΑΜΕCΓΛΥΚΥΝ	*μου παλάμ(αι)ς γλυκὺν*
ΕΛΙΥΑΦΛΟCΑΛΕΞΑΝΔ	*ἑλ(ε)ιψα φάος Ἀλέξανδ-*
. ΟΝΔΑΦΝΗΝΤΗΝΕΑΥΤΟ.	*[ρ]ο(ς) Δάφνην τὴν ἑαυτο[ῦ]*
—ΥΝΕΚΑΝΜΝΗΜΗCΧΑΡΙΝ	*[γ]υν(αῖ)κα⟨ν⟩ μνήμης χάριν.*

Κάτωθι τοῦ ἱππέως δύο ζῷα· ὁ δὲ ἱππεὺς κρατεῖ δόρυ.

Τὸ ἄνω καὶ πρὸ τοῦ *Ἀλέξανδρος* μέρος τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἔμμετρον. Τοῦ ἐπιγράμματος τούτου ἀποκαθίστανται εὐκόλως ὁλόκληρος ὁ τελευταῖος καὶ μέρος τοῦ προτελευταίου στίχου:

– – κα]ὶ ἐνθάδε κεῖμαι
ἀνδρὸς [ἐ]μοῦ παλάμ(αι)ς γλυκὺν ἕλ(ει)ψα φάος.

11. *Ἐν Ἁγιᾷ* (Εὑρετ. 24). Εὑρέθη εἰς θέσιν *Σωτηρίτσαν*. Στήλη ὀρθογώνιος λευκοῦ μαρμάρου ἔχουσα ἐν ἀναγλύφῳ δύο μορφὰς ὀρθίας. ὕψ. 1,21. πλ. 0,54. πάχ. 0,16. ὕψ. γρ. 0,05:

ΚΟCΜΙΑΚΑΙΖΩCΙΜΑ	*Κοσμία καὶ Ζωσίμα*
ΖΩCΙΜΑΝΤΟΝΕΙΔΙΝ	*Ζωσιμαν τὸν εἶδι(ο)ν*
ΥΟΝΚΑΙ . . . ΑΝΤΩΝΤΗΝ	*υἱὸν καὶ - - - ΑΝΤΩΝ τὴν*
ΑΥΤΟΥΓΥΝΑΙΚΑΝΕΤΩΝ	*αὐτοῦ γυναῖκαν ἐτῶν.*
5 ΗΗΡΩCΧΡΗCΤΑΙ	5 *ἡ ἥρως χρηστ(ε)*
ΧΑΙΡΕ	*χαῖρε.*

Στίχ. 2. ΕΙΔΙΝ = εἴδι(ο)ν = ἴδιον. Πρβλ. IG, IX², 1095, *ἴδιν* = *ἴδι(ο)ν*.

Στίχ. 3. ΥΟΝ = υ(ἱ)όν.

Στίχ. 4. ΓΥΝΑΙΚΑΝ = γυναῖκα. Ἐγράφη πρωτοκλίτως εἰς τὴν αἰτιατικήν, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ 10 ἐπιγραφάς, *γυνέκαν* ἀντὶ *γυν(αῖ)κα⟨ν⟩*.

12. *Ἐκ χωρίου Μαρμάριανης*. Στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ κάτω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ καθέτως μέχρι τοῦ μέσου. ὕψ. 0,79. πλ. 0,35. πάχ. 0, 15. ὕψ. γρ. 0,03. διάστ. 0,02:

ΕΝ	*εν*
ΙΟΥ	*ιου*
ΝΤΟ	*ντο*
ΝΟΥ	*νου*
5 ΟΔΡΟΜΙΟΥ	5 *οδρομιου*

Ἡ τελευταία λέξις δύναται νὰ συμπληρωθῇ *[Ἱππ]οδρομίου* καὶ πιθανῶς πρόκειται περὶ μηνὸς *Ἱπποδρομίου*. Δυστυχῶς πρόκειται περὶ λίαν κατεστραμμένου ψηφίσματος.

13. *Ἐκ Λαρίσης*. (Εὑρετ. 27). Εὑρέθη ἐν τῇ ὁδῷ Μακεδονίας ἐν ὑπογείῳ καταστήματος καὶ μετηνέχθη εἰς Ἁγιὰν ὑπὸ τοῦ φύλακος Φερῶν, προκειμένου νὰ ἐντοιχισθῇ ἐν θεμελίῳ. Στήλη σηκόμορφος μετ' ἐπιστυλίου καὶ δύο τετραπλεύρων παραστάδων ἑκατέρωθεν, εἰς τέσσαρα τεμάχια ἐφαρμόζοντα. Ὕψ. 0,50. πλ. 0,41. πάχ. 0,05. ὕψ. γρ. 0,015:

Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου.

ΔΙΙΚΑΙΗΡΑΠΑΡΜΟΝΙΣΚΑΛΙΚΛΕΟΥ

Διὶ καὶ Ἥρᾳ Παρμονὶς Καλικλέου[ς].

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐπιγραφῶν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀγυιᾶς καὶ αἱ ἐν IG, IX² δημοσιευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ὑπ' ἀριθ. 1074, 1075, 1076, 1081, 1084, 1085, 1091 καὶ 1094.

Β'. ΣΥΚΟΥΡΙΟΥ

14. *Μικρὸ Κισερλί*. Εὑρέθη τῷ 1931 ὑπὸ τοῦ φύλακος Γόννων Ἰω. Ζούνια. Πλὰξ λευκοῦ μαρμάρου ὀρθογώνιος, ἀποκεκρουμένη ὀλίγον κατὰ τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν καὶ κατεχομένη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Κούτρα καὶ τοῦ Ἰω. Γιακωβῆ, κατοίκων μικροῦ Κισερλί. (μήκ. 0,60. πλ. 0,50. πάχ. 0,15). Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους εἶναι ἡ κάτωθι ἐπιγραφή, ἣν ἐκδίδω ἐπὶ τῇ βάσει ἐκτύπου:

ΜΑΡΚΟCΜΑΡΚΟΥΚΑΙ	ΠΑΡΜΕΝΙCΚΟ[illegible]
ΠΑΙΔΕΡΩCΟΙCΥΝΚΛΙΤΑΙ	ΚΟΥΚΑΙΛΕΩΝ[illegible]
	ΣΥΝΚΛΙΤΑΙ[illegible]
Μαρκος Μάρκου καὶ	*Παρμενίσκο[ς Παρμενίσ·]*
Παιδέρως οἱ συνκλῖται.	*κου καὶ Λέων [οἱ]*
	συνκλῖται.

Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα *συνκλῖται* τὸ πρῶτον ἤδη ἐμφανιζόμενον ἐν Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς ὑποθέτω ὅτι ἐξηγεῖται οἱ *σύσκηνοι* ἢ *συγκοιμώμενοι*. Ὑποθέτω προσέτι ὅτι ἡ πλὰξ δὲν εἶναι ἐπιτύμβιος, ἀλλ' ἀναθηματική, ἄδηλον δὲ εἰς ποῖον μνημεῖον ἦτο ἐκτεθειμένη.

Παρατηροῦμεν δὲ ὅτι αἱ ἐκ Συκουρίου ἐπιγραφαὶ (IG IX² 1058 - 1064) εἶναι ἀναθηματικαὶ ὑπὸ στρατιωτικῶν εἰς θεοὺς οὕτω: 1058 *Ἀρτέμιδι... μειος ἀρχιπρουρείσας καὶ οἱ σύμπρουροι.* — 1059 *Λευκάτᾳ· Ἀντιγένεις Δεξίππειο[ς] / ἀρχιφρουρείσας καὶ οἱ σύνφρουροι.*— 1060 *Φαεσφόρου· Δαμοίτας Δαμοίταιος / ἀρχιφρουρείσας καὶ οἱ σύνφρουροι.* — 1061 *Φαεσφόρου· Εὐ[δ]αμί[δα]ς Πολυξένειος /*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

[ἀ]ρχιφρουρείσας καὶ οἱ σύμφρουροι. — 1062 – – *καὶ οἱ σύμφρουροι.* — 1063 *Φωσφόρῳ Φιλόξε[νος]* – – – – / *ἀρχιφρουρήσας καὶ οἱ σύμφρουροι καὶ* 1064 *Εἴρουϊ Αἰνέᾳ· Ἀντίγονος Ἀνδρονίκειος ἀρχιφρο[υρεί]σας καὶ οἱ σύνφρουροι.* Κατὰ ταῦτα καὶ οἱ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ *συνκλῖται* εἶναι στρατιῶται σύσκηνοι ἢ συγκοιμώμενοι φρουροὶ ἀναθέμενοί τι θεῷ τινί.

Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Συκουρίου ὁ Stählin Hellenische Thessalien 90 - 91 φρονεῖ ὅτι εἶναι παρὰ τὸ μικρὸ Κισερλί, ὁ δὲ Ἀρβανιτόπουλος ΠΑΕ, 1911, 330 - 334 θέτει παρὰ τὸ μικρὸ Κισερλὶ τὸ Μόψιον· ἄλλοι δὲ ἄλλως θέτουσι τὸ Συκούριον καὶ τὰς παρ' αὐτὸ πόλεις Ἐλάτειαν, Μόψιον καὶ Λάρισαν ἐπὶ τῇ Ὄσσῃ.

15. *Μικρὸ Κισερλί.* Στήλη ναϊδιόσχημος μετ' ἀετώματος, ἀκρωτηρίων, καὶ δύο ἑκατέρωθεν κιονίσκων ῥαβδωτῶν, κειμένη ἐν τῇ οἰκίᾳ Κ. Κούτρα ἐν μικρῷ Κισερλὶ εὑρεθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ φύλακος Γόννων. (ὕψ. 0,80. πλάτ. 1. μέτρ. πάχ. 0, 13). Ἐπὶ ἀετώματος ἀναγινώσκεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ μονόστιχος.

ΕΙΡΟΥΙΔΙΚΑΙΟΥΑΓΑΣΙΚΛΕΙΑΠΟΛΥ[ΚΛ]ΕΙΤΟΥΕΥΝΟΜΟΥ
ΕΙΡΟΥΙΣΣΑΔΕΙΞΑΡΟΥΝΙΚΑΙΟΥΕΥΒΙΟ[ΤΟΥ].

Εἴρουϊ Δικαίου Ἀγασίκλεια Πολυ[κλ]είτου Εὐνόμου· εἰρουΐσσα Δειξάρου Νικα[ίο]υ· Εὐβιότου.

Ἡ ἀναθηματικὴ αὕτη ἐπιγραφὴ μνημονεύεται καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλου (ΠΑΕ, 1911, 334) διὰ μικρῶν γραμμάτων, προστιθεμένου ὅτι ὁ *Δικαῖος* ἦτο ἥρως τῶν ὑπερβορείων.

16. *Μικρὸ Κισερλί.* Εὑρέθη ὑπὸ τοῦ φύλακος Γόννων Ι. Ζούνια ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἰ. Γιακουβῆ. Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω· κάτω φέρει ἐγχάρακτον χθόνιον Ἑρμῆν. (ὕψ. 1,30. πλ. 0,60 πάχ. 0,12):

ΕΡΜΑΟΥ – ΧΘΟΝΙΟΥ. *Ἑρμάου - χθονίου.*

17. *Μικρὸ Κισερλί,* ἐν ἀγρῷ Δημ. Κούτρα. Στήλη ἐπιμήκης ὀρθογώνιος λευκοῦ λίθου (μήκ. 1,70 πλ. 0,60):

ΣΟΥΦΡΟΝΑΕΥΔΕΞΙΕΙΑ *Σουφρόνα Εὐδεξιεία*
ΜΕΛΙΣΣΑ ΑΡΙΣΤΟΥΝΕΙΑ *Μέλισσα Ἀριστουνεία*
ΑΓΑΘΟΥΝΑΡΙΣΤ[ΑΙ;]ΝΕΙΟΣ *Ἀγάθουν Ἀριστ[αί;]νειος.*

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἀναθηματική, λείπει ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἦτο ἀνατεθειμένη.

Στίχ. 3. ΑΡΙΣΤ . . ΝΕΙΟΣ. Ἐπὶ τοῦ λίθου ἀμυδρῶς διακρίνεται ΑΙ, ἀλλὰ βεβαιωτέρα ἀνάγνωσις μοὶ φαίνεται *Ἀριστ[ου]νειος.*

Γ'. ΛΑΡΙΣΗΣ

18. *Ἐν Λαρίσῃ* ἔν τινι οἰκίᾳ πλησίον τοῦ Πολιτικοῦ Νοσοκομείου ὁ φύλαξ Λαρίσης Σταμ. Ψαρρᾶς ἀνεῦρεν κατὰ τὸ θέρος 1932 ἐπίκρανον βάσεως

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ ἐκ Λαρίσης τῇ Θροσίᾳ Ἀρτέμιδι.

ἀγάλματος, ὅπερ ἐκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης ***(εἰκ. 1).*** Τὸ ἐπίκρανον τοῦτο εἶναι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένον κατὰ τὰς δύο ὄπισθεν γωνίας (μήκ. 0,895. πλ. 0,49. πάχ. 0,27). Φέρει δ' ἐπιγραφὴν ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἀναθηματικὴν εἰς τρεῖς στίχους:

ΑΡΤΕΜΙΔΙΘΡΟΣΙΑΙΙΠΠΟΛΟΧΟΣΙΠΠΟΛΟΧΕΙΟΣΥΠ
ΕΥΒΙΟΤΕΙΑΣΑΛΕΞΙΠΠΕΙΑΣΝΕΒΕΥΣΑΝΣΑΣ
ΛΥΤΡΑ.

Ἀρτέμιδι Θροσίαι· Ἱππόλοχος Ἱπολόχειος ὑπ[ερ]
Εὐβιοτείας Ἀλεξιππείας νεβευσάνοας
λύτρα.

Τὸ ἐπίθετον *Θροσία* τῆς Ἀρτέμιδος νῦν τὸ πρῶτον γίγνεται γνωστόν, μὴ ὑπάρχον ἐν ταῖς Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς οὔτε ἐν τοῖς Λεξικοῖς.

Νεβευσάνσας. Ἡ μετοχὴ τοῦ ἀορίστου ἐν διαλεκτικῷ ἰδιώματι *νεβεύσανσα* ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ ἐκ Δημητριάδος *νεβεύσασα* οὕτω:

ΔΥΝΑΤΙΣ ΜΕΛΑΝΘΙΟΥΑΡΤΕΜΙΔΙΠΑΓΑΣΙΤΙΔΙΝΕΒΕΥΣΑ
«Δυνατὶς Μελανθίου Ἀρτεμιδι Παγασίτιδι νεβεύσα . . . . »

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

δημοσιευθείσῃ ὑπὸ Kern ἐν IG, IX ² 1123, χωρὶς νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἐν τέλει λέξις *νεβεύσα*. Ἀλλ' ἐν IG, IX ² Res sacrae VI, 2, ἀναγράφεται συμπεπληρωμένη ἡ λέξις οὕτω: «*νεβεύσασα Ἀρτέμιδι Παγασίτιδι*». Dem. 1123. Ὁ δὲ Kernō καὶ Hiller σχολιάζοντες τὴν λέξιν ταύτην ἐν IG, IX ² 1123 περὶ τῆς ἑρμηνείας αὐτῆς, προέτειναν τὴν συμπλήρωσιν κατ' εἰκασίαν οὕτω: «An [ἱ]ε[ρ]εύσ-[ασα?]; sed solitum ἱερητεύσασα. An νεβ(ρ)εύσ-(ασα) ut ἀρκτεύσασα, i. n. postquam deae νέβρου nomine inservivit? Hiller.» Καὶ ἐν τῇ ἐκ Δημητριάδος καὶ ἐν τῇ ἐκ Λαρίσης ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ ἡ μετοχὴ *νεβεύσασα νεβεύσανσα*, ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀναθεμένας γυναῖκας (Δυνατίς, Εὐβιότεια) τὸ ἀνάθημα τῇ Ἀρτέμιδι. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲ συμπληρώσεων τῶν Γερμανῶν καταφαίνεται ὅτι καὶ οὗτοι δὲν ἐνόησαν τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης, οὔσης μετοχῆς ἐκ ῥήματος *νεβεύω*. Ἐν τε τῇ ἐκ Δημητριάδος καὶ τῇ ἐκ Λαρίσης ἐπιγραφῇ ἡ λέξις ἀνεγνώσθη εὐκρινῶς *νεβεύσα[σα]* καὶ *νεβευσάνσας*, ἄνευ τοῦ ρ, ὡς συνεπλήρωσαν οἱ Γερμανοὶ καὶ παρήγαγον ἐκ τῆς λέξεως *νέβρου*· ἑπομένως ζητητέα ἡ σημασία τῆς λέξεως, διότι ῥῆμα *νεβεύω* καὶ μετοχὴ *νεβεύσασα* δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε ἐν τοῖς μεγάλοις Ἑλληνικοῖς Λεξικοῖς οὔτε ἐν τοῖς Ἀρχαιολογικοῖς κατὰ ταῦτα φαίνεται ἀθησαύριστος ἡ λέξις.

Ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου ὑπάρχει ἡ στήλη ἐκ Δημητριάδος ναϊδιόσχημος μετ' ἀετώματος καὶ ἀκρωτηρίων λευκοῦ μαρμάρου ἀποκρουμένη δεξιὰ καὶ κάτω ὑπ' ἀριθ. εὑρετηρίου Ἐπιγραφῶν 621. Ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Kern ἀντεγράφη πλήρης ἡ ἐπιγραφὴ δημοσιευθεῖσα ἐν IG,IX ², 1123. Τὸ δὲ σῳζόμενον ἀριστερὸν τμῆμα τῆς στήλης διασῴζει μόνον τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν: ΔΥΝΑΤΙΣ ΜΕΛΑΝ-ΘΙΟΥΑ[illegible] λείπει δὲ τὸ δεξιὸν τμῆμα ἵνα ᾖναι ΑΡ[ΤΕΜΙΔΙ ΠΑΓΑΣΙΤΙΔΙ ΝΕΒΕΥΣΑ[illegible]] ὡς ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ Kern. Τί ἐγένετο τὸ τμῆμα τοῦτο ἀγνοῶ.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀναθεμένων τὴν ἐπιγραφὴν ἐν Λαρίσῃ, «*Ἱππόλοχος Ἱπολόχειος ὑπ[ὲρ] / Εὐβιοτείας Ἀλεξιππείας*», παρατηρῶ ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκ Λαρίσης οἰκογένειαν τῶν Ἱππολόχων καὶ Ἀλεξίππων, οἵτινες συχνάκις ἀναφέρονται ὡς στρατηγοὶ τῶν Θεσσαλῶν καὶ ἄλλας δημοσίας ἀρχὰς ἄρξαντες ταῖς ἐπιγραφαῖς. Τὸ δὲ στέμμα τῆς οἰκογενείας τῶν Ἱππολόχων καὶ Ἀλεξίππων ἐδημοσιεύθη ἐν ΑΕ 1927 - 1928 σ. 204.

Ἐν Βόλῳ. ΝΙΚΟΛ. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ

Α'. Ἐν ΑΕ 1930, σ. 100, ἀριθ. 2 ἐδημοσιεύσαμεν ἐπιγραφὴν ἀπελευθερωτικὴν ἐξ Ἰωλκοῦ, εὑρεθεῖσαν ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Φρουρίου Βόλου καὶ μετενεχθεῖσαν εἰς τὸ Μουσεῖον.

Ἐν στίχῳ 3ῳ ἐξετάσαντες λεπτομερέστερον τὸν λίθον καὶ λαβόντες καὶ ἔκτυπον μετὰ τοῦ κ. Bequignon, παρετηρήσαμεν ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου 3 δὲν φαίνεται Μ ἢ Μ̈ ὡς ἐδημοσιεύσαμεν τὴν ἐπιγραφήν, ἀλλ' ἀσθενέστατα ΓΙ, μεθ' ἃ ΕΡΜΙΟΥ. Συμπληρωτέα λοιπὸν ὡς ἑξῆς ἡ λέξις:

ϹΤ (ἢ ϲΡ;) ΙΕΡΜΙΟΥ = *Στ(ρατηγοῦντος) Ἰ(ουλίου) Ἑρμίου.*

Ἑπομένως ἐνταῦθα πρόκειται μᾶλλον περὶ στρατηγοῦ τῶν Μαγνήτων *Ἰουλίου Ἑρμίου*, γνωστοῦ ἐξ ἄλλης Μαγνητικῆς ἐπιγραφῆς (IG, IX ², 1119, 6).

Ἐπίσης ἐν ΑΕ 1930, 102 ἀριθ. 3 ἐδημοσιεύσαμεν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν ἐκ Κραννῶνος ὡς ἑξῆς: (Ἀριθ. 209 Εὑρετ. Λαρίσης):

ΑΣΑΝΔΡΟΣ ΙΕΡΟΙ ΤΟΥ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΜΥΙΩΙ

καὶ ἐν μεταγραφῇ:

Ἄσανδρος ΙΕΡΟΙΤΟΥ *ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ Ποσειδῶνι Μυίωι.*

Τὸ ὄνομα ΙΕΡΟΙΤΟΥ, περὶ οὗ ἀμφεβάλομεν τότε, εὑρίσκομεν ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. εὑρετ. 236 στίχ. 4 Λαρίσης ἀπελευθερωτικῇ ἐπιγραφῇ ἀνεκδότῳ, οὕτω: *Εὐτυχὴς ἡ ἀπελευθερωθεῖσα ὑπὸ Ἱεροίτου τοῦ Κρατίππου κατὰ τὸν νόμον*». Συνεπῶς τὸ ὄνομα τοῦτο βεβαιοῦται.

Β'. Ἐν ΑΕ 1930, 174 - 175 ἐδημοσιεύσαμεν κορμὸν ἀγάλματος Ἀθηνᾶς (;) ἐν εἰκ. 6α καὶ 6β, προερχομένου ἐξ Ἄτραγος τῆς Θεσσαλίας (χωρίου Ἀλήφακα) καὶ ἀποκειμένου ἤδη ἐν τῷ Μουσείῳ Λαρίσης.

Ὁ Stählin ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἐκ Νυρεμβέργης φιλικῶς ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ Ἀλήφακα (ἐρείπια Ἄτραγος) ὁ Ἀρβανιτόπουλος πρὸ ἐτῶν ἀνεῦρε τμῆμα κράνους ὑπερφυσικοῦ μεγέθους καὶ τεμάχιον στήλης πωρίνης μετ' ἐπιγραφῆς (*Πρακτικὰ* Ἀρχ. Ἑταιρ. 1910, 187) καὶ ὑποθέτει ὁ Stählin μήπως τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ κράνους ἀνήκει εἰς τὸν κορμὸν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἐπίσης ὁ Stählin μοὶ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ὅτι ὁ ἐν τῇ ἀπελευθερωτικῇ ἐπιγραφῇ τῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Λαρίσης (ΑΕ 1930, 176 - 177, ἀριθ. 1. εἰκ. 8) στίχ. 13 *Ἰσαγόρας Νυσσάνδρου* ἦτο στρατηγὸς Θεσσαλῶν τῷ 51/50 π. Χ. (BCH, 1924, 373).

Στίχ. 16. *Εὐδίοτος τοῦ Εὐκόλου* ἦτο στρατηγὸς Θεσσαλῶν τῷ 28/27 π. Χ. (Ἀρβανιτόπουλος, ΑΕ 1924 *Θεσσαλικαὶ ἐπιγραφαί*, ἀρ. 313, 12).

Γ'. Ἐν ΑΕ 1930, 176, 1 ἐδημοσιεύσαμεν ἐπιγραφὴν ἀπελευθερωτικὴν ἐκ Λαρίσης. Τὸν δ' ἐν αὐτῇ ἐν στίχ. 5 - 6 ἀναφερόμενον στρατηγὸν Εὐρυδάμαντα Ἀνδροσθένους ἐχρονολογήσαμεν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ἐπόμενοι τῷ Kern (IG, IX² XX καὶ IV) Kroog (De foed. Thessal. praetor. 32 καὶ 60).

Ὁ Stählin ὅμως δι' ἐπιστολῆς του ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν τὸ στέμμα τῆς οἰκογενείας Ἀνδροσθένους καὶ Θεμιστογένους, ὅπερ εὐχαρίστως δημοσιεύομεν ἐνταῦθα, ἐκφράζοντες αὐτῷ καὶ δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν. Κατὰ δὲ τὸ στέμμα τοῦτο τοῦ Stählin ὁρίζεται ἀκριβῶς ὁ χρόνος τῆς στρατηγίας τοῦ Εὐρυδάμαντος Ἀνδροσθένους περὶ τὸ 25 π. Χ.

Ἐπίσης καὶ ὁ ἐν στίχῳ 13 ἀναφερόμενος ἱερομνήμων Λαρίσης Ἰσαγόρας Νυσσάνδρου περὶ τὸ 25 π. Χ. γέρων ἤδη, ἦτο στρατηγὸς τῷ 51/50 π. Χ.

Τὸ δὲ στέμμα τῆς οἰκογενείας Ἀνδροσθένους, κατὰ τὸν Stählin, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἴταλος I

Ἀνδροσθένης I — στρατηγὸς τῷ 188/7. — [Φιλίσκος I]

Ἀνδροσθένης II Γυρτώνιος — πρόξενος Θαυμακῶν 51/50, στρατηγὸς 49/48, ἀπέθανεν ἐν Γόμφοις.

Πετραῖος — νικῶν ἐν Λαρίσῃ περὶ τὸ 50, στρατάρχης τῶν Καίσαρος φίλων, τὸ δεύτερον στρατηγὸς ἐν τοῖς Αὐγούστου χρόνοις· ζῶν κατεκάη.

Πτολεμαῖος — στρατηγὸς περὶ τὸ 47 π. Χ.

Ἴταλος II — πρόξενος Θαυμακῶν 51/50, στρατηγὸς περὶ τὸ 47/46.

Γοργίας — στρατηγὸς μετὰ τὸ 48.

Θεμιστογένης II Λαρισαῖος, ταγὸς ἐν Λαρίσῃ, στρατηγὸς πρὸ τοῦ 27.

Εὐρυδάμης — στρατηγὸς περὶ τὸ 25 π. Χ.

Ἀνδροσθένης III

Εὐπαλίδης

Ἐν Βόλῳ.

ΝΙΚΟΛ. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ. 139,2 ἀντί: *τοίχων τοῦ ναοῦ Παναγία Λαμπίνι, καὶ ἁγ. Δημ. κλπ.* γράφε: ***(Παναγία Λαμπίνι καὶ ἅγ. Δημήτριος Ρεθύμνου· Gerola κλπ)***.

Σελ. 140 ἀντὶ *ἐσωτερικου* γράφε *ἐξωτερικοῦ*

» 151 » *ἐπὶ* » *ἀπὸ*

» 156 » *τριμέτρους ἰαμβικοὺς* γράφε *ἑξάμετρον ἡρωϊκὸν*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

(1837 - 1933)

Δραχμ.

1. *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς* 1837-1931 (ΑΕ 1-69: πβ. πινάκιον παρὰ ⟨Β. Λεονάρδῳ⟩, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.

(Περίοδος Α΄): τόμος 1-16 (1837-1860).

1837-1843: τεύχη α΄-ιβ΄, ιγ΄ (καὶ ιδ΄), ιε΄ (τευχος ιF΄ ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ΄-κθ΄· 1852-1860: τεύχη λ΄-νε΄· πωλουνται τάδε τὰ τεύχη: α΄, β΄, γ΄, δ΄ ἕκαστον τευχος . . . . . 45.—

Περίοδος Β΄: τόμος 17-21 (1862-1874).

1862: τεύχη α΄-ιβ΄ (τὰ τεύχη θ΄-ιβ΄ ἐξεδόθησαν τῳ 1863)· ἕκαστον τευχος . . . . . 45.—
1869: τευχος ιγ΄· 1870: τευχος ιδ΄· 1872: τεύχη ιε΄ καὶ ιF΄ (τὸ ιF΄ ἐξεδόθη τῳ 1873)· 1874: τευχος ιζ΄· ἕκαστον τευχος . . . . . 45.—

Περίοδος Γ΄: τόμος 22-62 (1883-1923).

1883-1923: εἷς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος· ἕκαστος τόμος . . . . . 500.—

Περίοδος Δ΄: τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).

1924, 1925-1926 (εἰς ἕνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἕνα τόμον), 1929, 1930, 1931 εἷς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου· ἕκαστος τόμος . . . . . 500.—

2. *Εὑρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιοδου* ὑπὸ ***Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου***· τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η΄ + στῆλαι 550. 1902 . . . . . 80.—

3. *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας* 1837-1932 (ΠΑΕ 1-84: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).

(Περίοδος Α΄): τόμος 1-13 (1837-1848/9).

1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨της Α΄—Γ΄ συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς εταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. ⟨Ἔκδοσις 1η.⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93.1840. (Δὲν πωλειται). —
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ΄ συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλειται). —
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε΄ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται). —
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ΄ (γράφε: F΄) Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 . . . . . 50.—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως. —
1-11 (1843-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨τῆς Α΄—ΙΑ΄ Γενικῆς συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἔκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, Πίναξ 1. 1846 (γράφε: 1847). Δὲν πωλειται. —
12 (1847/48): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ΄ Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον. σελίδες 31. 1848 . . . . . 50.—
13 (1848/49): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ΄ Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 . . . . . 50.—

(Περίοδος Β΄): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):

14 (1858/59): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α΄+43. 1859 . . . . . 50.—
15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἑταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας· 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῳ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τευχος . . . . . 50.—

(Περίοδος Γ΄): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).

26-74 (1870/71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κε.—1909 (δὲν πωλουνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἕνα τόμον). Σχῆμα 8ον. ἕκαστος τόμος . . . . . 80.—
75-87 (1920-1932): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922 — 1924 (εἰς ἕνα τόμον), 1925—1926 (εἰς ἕνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος . . 80.—

3Α. *Ὀργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας*. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24, 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48, 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται). —

4. *Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι*, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλειται), 2ον: 1852 (σελίδες ια΄+22+5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον . . . . . 50.—

5. *Πρακτικα τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας* ἡ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολ. συλλόγου. Σχ. 4ον, σ. 21, πίν. 8. 1853. (Δὲν πωλειται).

6. *Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί*, κατὰ τὸ πλειστον ἀνέκδοτοι. φυλλάδιον α΄ (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β΄+34, πίνακες 9. 1860. . . . . 50.—

7. ***Εὐθύμιος Καστόρχης***· *Ἱστορικὴ ἐκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι του 1879 τελευτῶντος*. Σχῆμα 8ον, σελίδες F΄ + 130. 1879 . . 45.—

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

7Α.	*Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας.* Τευχος 1ον, σχῆμα 8ον, σελιδες 124, 1887. Τευχος 2ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλουνται).	δραχμ. —
8.	***Η. G. Lolling*** *Κατάλογος του ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικου μουσείου* τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαϊκαὶ αναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η'+στῆλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899	180.—
9.	***Π. Καββαδίας*** *Το ιερὸν του Ἀσκληπιου ἐν Ἐπιδαύρῳ και ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εικόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται).	
10.	***Π. Καββαδίας*** *Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπο τῆς ἐν ἔτει 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι του 1900.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900.	45.—
10Α.	⟨***Βαλέριος Στάης***⟩ *Τὰ εὑρήματα του ναναγίου τῶν Ἀντικυθήρων* ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εικόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11	75.—
11.	*Comptes rendus du congres international d'archeologie, 1ère session: Athenes 1905.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905	90.—
12.	*Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος* τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: ***Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters***). Σχῆμα 4ον, σελίδες β'+ στῆλαι 118, πίνακες 36 (αρ. 1-33). 1906	400.—
13.	***P. Cavvadias + G. Kawerau*** *Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890.*— ***Π. Καββαδίας+Γ. Καβεράου*** *Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ του 1885 μέχρι του 1890.* Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστί. Σχῆμα φύλλου, στῆλαι 150+σελίδεσ 2, εικόνες 14, πίνακες 13. 1906/7	600.—
14.	***Χρῆστος Τσούντας*** *Αἱ προϊστορικαι ἀκροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου.* Σχῆμα 4ον στῆλαι ιΓ' + 432, εικόνες 312, πίνακες 47. 1908	600.—
15.	***Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου*** *Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν* Σχῆμα 4ον, στῆλαι β' + 108, εικόνες 53, πίνακες 21. 1910	150.—
16.	***Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης*** *Κατάλογος του μουσείου Λυκοσούρας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εικόνες 74. 1911	60.—
16Α.	⟨***Βασίλειος Λεονάρδος***⟩ *Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
17.	***Γεώργιος Π. Οἰκονόμος*** *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας* τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915	60.—
18.	***Γεώργιος Κ. Γαρδίκας*** *Μελετήματα ἀρχαιολογικά.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	15.—
19.	***Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος*** *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν* τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εικόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 1917	50.—
20.	***Βαλέριος Στάης*** *Τὸ Σούνιον και οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος και Ἀθηνᾶς.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εικόνες 14, πίνακες 5. 1920	50 —
21.	***Georgius P. Oeconomus*** *De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εικόνες 17. 1921	60.—
22.	***Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπουλλος*** *Ὁ ἀποτυμπανισμός*, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ιστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου και τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144. εικόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923	80.—
23.	***Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος*** *Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος—Παγασῶν.* Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εικόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοι 10. 1928	1200.—
24.	***Γεώργιος Ε. Μυλωνας*** *Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εικόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928.	225.—
25.	***Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος*** *Ὁ Λόρδος Ἔλγιν και οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα κοὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1837.* Σχῆμα 8ον, σελ. α - κΓ'+257, πίνακες 5. 1930.	250.—
26.	***Ἰωσὴφ Χατζιδάκης*** *Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	60.—
26Α.	***Γ. Σωτηρίου*** Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εικ. 270 πιν. 5. 1931	500.—

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα:

1.	***Βασιλείου Λεονάρδου:*** Ἡ Ὀλυμπία, Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901	δραχμ. 100.—
2.	***Ἀντωνίου Κεραμοπουλλου:*** Θηβαϊκὰ (=Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σχῆμα 4ον, σελίδες 503, εἰκόνες 212, πίνακες 1	λίρ. ἀγλλ. 6.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 20)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς του μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγορα-ζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (70ος) τόμος τῇ 5ῃ Ἰουνίου 1933.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

1. *Ἀποστολάκη, Ἄννης.:* Τὰ Κοπτικὰ ὑφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου κοσμητικῶν τεχνῶν. Ἐν Ἀθήναις: Ἑστία, 1932. 4ον, σελ. 203, εἰκ. 163, πίν. ἔγχρωμοι 2. (Δημοσίευμα Ἀρχαιολογ. Ταμ. Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων).
2. *Breccia, Evar.:* Le Musée Gréco - Romain 1925 - 1931 Bergamo: Ist. Ital. d' arti graf., (1932), 4° σ. 102, πίν. 62. (Municipalité d' Alexandrie).
3. *Dinsmor, W. B.:* The archons of Athens in the hellenistic age. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1931. 4° σελ. XVIII+567 (Amer. School of Class. Stud. at Athens).
4. *Drerup, E.:* Kulturprobleme des Klass. Griechentums. 1: Das Generationsproblem in der Griech. - röm. Kultur. Paderborn: Ferd. Schöningh, 1933. 8° σ. 160. (Stud. z. Geschichte u. Kultur des Altertums, Bd. 18, 1).
5. *Ἐλευσινιακά.:* Ὑπὸ Κ. Κουρουνιώτη τῇ συνεργασίᾳ Γ. Μυλωνᾶ, Α. Ὀρλάνδου, Ι. Τραυλοῦ καὶ Ι. Θρεψιάδη. Τεῦχ. 1. Ἐν Ἀθήναις: «Ἑστία» 1932. 4ον σελ. ιε΄+ 278 (Δημοσιεύματα Ἀρχαιολ. Ταμ. Ὑπουργ. Παιδείας καὶ Θρησκ.).
6. *Karo, G.:* Schachtgräber von Mykenai. Text und Tafeln. München: F. Bruckmann, 1930 - 33. 4°, σ. 372, πίν. 175.
7. *Kunze, Emil.:* Kretische Bronzereliefs. Text [καὶ] Tafeln. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1931. 4°. Text: σελ. X+ 290, Taf.: 56 + Beilag. 7. (Sächs. Forschungsinst. in Leipzig).
8. *Langlotz, Ernst.:* Griechische Vasen in Würzburg. München, Obernetter. 1932. Zwei Bildmappen (πίν. 254) und ein Textband (σελ. 175).
9. *Meritt, B. D.:* Athenian financial documents of the fifth century. Ann Arbor: Univers. of Michigan Press, 1932. 4° σ. XIV + 192, πίν. 17.
10. *Oliverio, G.:* La stele di Tolemeo Neóteros Re di Cirene. Bergamo: Istit. Ital. d' Arti Graf., 1932. 4° σ. 84, πίν. 8 (Documenti antichi dell' Africa Italiana, Fasc. 1).
11. *Rizzo G. E.:* Prassitele. Milano-Roma, Treves-Treccani-Tumminelli. 1932 4° σελ. 126. πίν. 159.
12. *Sardis. V. 7.:* Greek and latin inscriptions. P. 1 by W. H. Buckler and David M. Robinson. Leyden: E. J. Grill, 1932. 4° σ. V + 198, πίν. 13.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:53:20 EEST - 216.73.217.38